

Nordica Helsingiensia 48 Dialektforskning 5

Ideologi, identitet, intervention

Nordisk dialektologi 10

Redigerad av Jan-Ola Östman
Caroline Sandström
Pamela Gustavsson
Lisa Södergård

Nordica Helsingiensia 48
Dialektforskning 5

Ideologi, identitet, intervention Nordisk dialektologi 10

Redigerad av

Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård

Nordica
Finska, finskugriska och nordiska institutionen
Helsingfors universitet
2017

© Författarna och redaktörerna

Denna bok är nr 48 i serien Nordica Helsingiensia och nr 5 i dess underserie
Dialektforskning.

Ansvarig utgivare:

Nordica vid Finska, finskugriska och nordiska institutionen,
Helsingfors universitet.

Distribution:

Unigrafia

<http://shop.unigrafia.fi/>

books@unigrafia.fi

Pärm: Olli Miettinen

Fotografi: Janina Öhman

Ombrytning: Leila Mattfolk

ISSN 1795-4428

ISBN 978-951-51-2996-3 (hft)

ISBN 978-951-51-2997-0 (PDF)

Tryckt i Finland av Unigrafia

Helsingfors 2017

Till minne av
Lars Huldén (1926–2016)
Kristina Nikula (1943–2014)

Innehållsförteckning

<i>Fyrtio år av nordiska dialektologkonferenser</i>	9
---	---

Plenarföredrag

<i>Nordfinländska dialektgränsen</i>	15
Ann-Marie Ivars	
<i>Variation, förändring, interaktion – Personliga pronomen i Helsingforsfinska</i>	35
Hanna Lappalainen	
<i>Syntaktiske oplysninger i dialektordbøger og store nationale ordbøger</i>	43
Karen Margrethe Pedersen	
<i>Sprog – krop – sted: Dialektsamfundets meningsskabende orden</i>	57
Pia Quist	
<i>Kameleonter och zebror i nordgermanska dialekter</i>	73
Tomas Riad	
<i>Hva skal til for å høres ut som du hører til? Forestillinger om dialektale identiteter i det senmoderne Norge</i>	91
Unn Røyneland	

Sektionsföredrag

<i>Et par øjne så skarpe som svenske fjæl – Nordiske og andre nabolande i jysk ordforråd og fraseologi</i>	111
Torben Arboe	
<i>Kor gamle er dei norske dialektane?</i>	123
Ivar Berg	
<i>Dialektala uppdateringar på Facebook</i>	133
Björn Bihl & Camilla Grönvall	
<i>Nyt lys over de vest- og sønderjyske dialekter</i>	147
Kurt Braunmüller	
<i>Supradentalernas datering</i>	161
Staffan Fridell	
<i>Dialektændringer i 1800-tallet – Horisontal eller vertikal konvergens?</i>	171
Asgerd Gudiksen	
<i>Förändringar och variation i användningen av ett isländskt upplevarverb</i>	181
Margrét Jónsdóttir	
<i>Intervensjon i norsk langdistansebinding</i>	195
Marit Julien	
<i>Finske lånnord i norsk – og i Norsk Ordbok</i>	207
Knut E. Karlsen & Dagfinn Rødningen	
<i>Tonelagsnøytralisering i våmhusmålet i Ovansiljan</i>	219
Gjert Kristoffersen	

<i>Demografi och finska dialekter</i>	229
Pirkko Nuolijärvi	
<i>Dagens dialektsituation i Mora: Från individ till samhälle</i>	237
Emil Paulsrud	
<i>Uppfattningar om Vasasvenskans kännetecknande språkdrag inne i och utanför staden: En diskussion om salience</i>	245
Viveca Rabb	
<i>Negationsharmoni på svensk språkgrund</i>	257
Henrik Rosenkvist	
<i>Förändringar i verbens fonologi och morfologi i dialekterna i Pedersöre i Österbotten och Sibbo i Nyland</i>	269
Caroline Sandström & Maria Rönnbacka	
<i>Dialektgeografiska frågor kring tonaccent och betoning hos sammansatta ord i nordiska dialekter</i>	281
Mathias Strandberg	
<i>Åländska lateraler</i>	293
Eva Sundberg & Ida Toivonen	
<i>Vad kan kategoriseras som ackommodation i samtal och vem anpassar sig till vem?</i>	303
Eva Sundgren	
<i>Folkdialektologi i Sydösterbotten – Metodologiska synpunkter på materialinsamling med hjälp av kartor</i>	319
Väinö Syrjälä	
<i>Talko – korpus över den talade svenskan i Finland: Korpusbygge i teori och praktik</i>	331
Lisa Södergård & Therese Leinonen	
<i>Apokope av slutvokal i åländska infinitiver</i>	341
Ida Toivonen	
<i>Eit maskulint i-mål</i>	351
Dagfinn Worren	

Workshoppar

<i>Kontakter mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum</i>	363
Riho Grünthal	
<i>Svenska lånnord i den västra gruppen av estniska kustdialekter</i>	369
Sofia Björklöf	
<i>Estlandssvenska</i>	395
Henrik Rosenkvist	
<i>Gammalsvenskbydialekten: En översikt av morfologin</i>	401
Alexander Mankov	
<i>En akustisk studie av [ʔ] i estlandssvenska</i>	413
Susanne Schötz, Francis Nolan & Eva Liina Asu	
<i>Dialekt og turisme</i>	423
Marie Maegaard & Malene Monka	
<i>Lingvistiska dialektlandskap, estetik och språklig självintervention</i>	429
Jan-Ola Östman	

Epilog

<i>IDEOLOGI, IDENTITET OCH INTERVENTION eller OVILLKORLIGT ACCENTSAMMANFALL</i> Evander (Erik Andersson)	441
---	-----

Bilagor

<i>Bilaga 1.</i> Tionde nordiska dialektologkonferensen – Deltagarförteckning	445
<i>Bilaga 2.</i> Konferensprogrammet för den Tionde nordiska dialektologkonferensen	448
<i>Bilaga 3.</i> Konferenskommittén för den Tionde nordiska dialektologkonferensen	452
<i>Bilaga 4.</i> Nordiska dialektologkonferenser 1978–2014 samt publikationer från dessa	453

Fyrtio år av nordiska dialektologkonferenser

Tionde nordiska dialektologkonferensen hölls i Mariehamn på Åland den 20–23 augusti 2014. Konferensen ordnades på konferenscentret Alandica Kultur och Kongress.

Temat för konferensen var ”Ideologi, identitet, intervention”, men som alltid på de nordiska dialektologkonferenserna var alla ämnen som rör dialekter och språkvarieteter välkomna. Konferensen lockade omkring 100 dialektologer från olika håll.

Konferensen ordnades av ett team på fyra personer – Jan-Ola Östman (huvudansvarig), Caroline Sandström, Pamela Gustavsson och Lisa Södergård – som representerade Helsingfors universitet (nordiska språk vid Finska, finskugriska och nordiska institutionen), Institutet för de inhemska språken (Ordbok över Finlands svenska folkmål) respektive Svenska litteratursällskapet i Finland. Arrangörerna backades upp av dialektologer och av språkvetare vid andra universitet i Finland; tillsammans bildade vi en konferenskommitté. I tillägg till det stöd vi fick av våra respektive institutioner, vill vi specifikt nämna konferensens huvudsponsorer: Svenska litteratursällskapet i Finland, Vetenskapliga samfundens delegation i Finland, Letterstedtska föreningen och Oskar Öflunds stiftelse.

Konferensen öppnades av Ålands dåvarande politiska ledare, lantrådet Camilla Gunell. I tillägg till det språkvetenskapliga programmet gavs möjlighet att besöka Ålands sjöfartsmuseum och Ålands landskapsarkiv. Efter konferensen ordnades en exkursion där den åländska dialektexperten Eva Sundberg berättade om lokala dialekter och namn. Exkursionen tog deltagarna till Önningeby museum och till Kastelholms slott, Jan Karlsgårdens friluftsmuseum och den intilliggande Smakbyn med åländska specialiteter. För många av deltagarna var detta deras första besök på Åland – och deras första kontakt med åländska språkliga varieteter.

Den första konferensen i serien nordiska dialektologkonferenser ordnades i Sverige år 1978 och det finns inga tecken på att denna konferensserie inte skulle behövas.

Konferensen har ordnats vart fjärde år i en etablerad ordningsföljd: Sverige, Finland, Norge, Danmark – och vi ser fram emot att den elfte konferensen ordnas på Island. Konferensen har ordnats två gånger tidigare i Finland – i Österbotten och i Nyland, så det var passande att dialektologerna den här gången fick bekanta sig med landskapet Åland.

Den tionde dialektologkonferensen till ära infördes en rad nya arbetsformer, speciellt kan vi nämna workshopparna. I och med att konferensen ägde rum i den östra delen av Norden var vi glada att kunna ha både en workshop om kontakter mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum och en workshop om estlandssvenskan (inklusive svenskan i Gammalsvenskby i Ukraina). Arbetsformen i workshopparna varierade och följde inte alltid systemet med föredrag på 20 minuter följt av diskussion på fem minuter.

Med konferensens inbjudna plenarföredrag ville arrangörerna visa på dialektologins bredd: den språkhistoriska och fonologiska dimensionen i Tomas Riads föredrag; den lexikografiskt inspirerade dialektforskningen, utökad med syntaktiska analyser i Karen Margrethe Pedersens föredrag; den finska dialektologins och samtalsanalysens perspektiv i Hanna Lappalainenens föredrag; och den finlandssvenska dialektforskningen, dess tradition och nydanande i Ann-Marie Ivars föredrag.

Temat för konferensen, *Ideologi, identitet, intervention*, behandlades i många föredrag och speciellt i Unn Røynelands och Pia Quists plenarföredrag om platsers och ställens betydelse för föreställningar om dialektala identiteter och för dialektaltalares betydelseskapande och identitetskonstruktion i vårt senmoderna Norden. Dialekt och identitet har av tradition hört samman; den här aspekten behandlades också bl.a. i en workshop om turism och kommodifiering av dialekter. Ideologi kan ses som en utvidgning av identitet – lokal, global, glocal ideologi – hur det vi tar för givet och inte ifrågasätter påverkar oss och hur det påverkar olika språkvarieteter. Intervention är flertydigt, men frågan är inte bara hur dialektala identiteter tar sig uttryck i dagens senmoderna samhälle utan också vad förhållandet är mellan traditionella, relativt stabila identiteter och de alltmer flytande identiteter och ideologier vi upplever: Hur ser de ideologier ut som tas som rättesnöre för vårt språkliga handlande i dag? Och det som specifikt rör intervention: Vilken är dialektforskarens roll i detta? Kan dialektforskare med moderna metoder undersöka varieteter utan att lämna alltför stora avtryck i det språksamhälle som undersöks, utan att våra analyser blir sociala interventioner? Detta är en ständigt återkommande fråga, men en fråga

vi aldrig får glömma att ställa när vi är ute på fältarbete. Konferensen hade också en workshop om dokumentationslingvistik som tangerade detta ämne.

I tillägg till allt detta såg konferensen också presentationer av ny litteratur och av postrar samt en lång rad demonstrationer av olika webbsidor och av nya verktyg och resurser som vi alla kommer att ha stor glädje av under de kommande åren.

Arrangörerna är speciellt glada över att de åländska varieteterna direkt diskuterades i två föredrag (av Ida Toivonen och Eva Sundberg), och de berördes även i Ann-Marie Ivars föredrag. Alla dessa tre återfinns som artiklar i denna bok. Vi hoppas att dessa kan inspirera till fortsatt arbete med de åländska dialekterna. Vi är också glada över att vi lyckats föra samman representanter för den nordgermanska dialektforskningen med den dialektforskning som görs om finska och finskugriska språk och dialekter (se bl.a. de två workshopparna om detta): de översikter vi fick i Pirkko Nuolijärvis och Hanna Lappalainen's föredrag hoppas vi kan inspirera till ytterligare samarbete och samförstånd – båda publiceras i omarbetad form i denna bok. Slutligen är vi väldigt glada över att så många dialektologer kom till Åland även från andra än de nordiska länderna – från Tyskland, från Kanada, från Ryssland och från USA.

Sammanfattningarna av förslag till föredrag på konferensen granskades kollegialt av medlemmarna i konferenskommittén och de artiklar som sändes in på basis av sektionföredragen har gått igenom en anonym peer review-process.

Föreliggande volym är baserad på de föredrag som presenterades på den tionde nordiska dialektologkonferensen, men artiklarna går som sig bör mycket mera på djupet än vad som kan göras i en muntlig presentation. Vi hoppas konferensvolymen dels påminner alla om den intressanta diskussionen och allt tankeutbyte som ägde rum under konferensen, dels fördjupar vår kunskap om de nordiska dialekterna och inspirerar till vidare diskussion på nästa nordiska dialektologkonferens.

Till slut ett stort och varmt tack till alla deltagare i konferensen och till alla som stött oss arrangörer på allehanda sätt! Tack!

Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson, Lisa Södergård

Plenarföredrag

Nordfinländska dialektgränsen

Ann-Marie Ivars

Svenska litteratursällskapet i Finland

Sammanfattning

Det svenska språklandskapet i Finland uppvisar flera viktiga dialektgränser. Viktigast av dem alla är den skiljelinje mellan nordfinländska och sydfinländska dialekter som O. F. Hultman 1894 drog upp och placerade mellan Houtskär och Korpo i Skärgårdshavet i sydväst. På vardera sidan av gränsen talades sockenmål som stod i en påfallande skarp kontrast till varandra, skarpare än någon annanstans i Finland. Olav Ahlbäck har senare nyanserat den hultmanska dialektindelningen. Enligt honom bildar södra delen av Österbotten, Åland samt västra och södra Åboland en egen grupp, en grupp som får sin prägel av betydligt fler språkförändringar västerifrån än målen i östra Åboland och Nyland. I föredraget söker jag förklaringar till framväxten av den novationstriangel som Ahlbäck urskiljer inom den nordfinländska gruppen. Varför hejdar sig novationerna när de når Skärgårdshavet i söder och Vasatrakten i norr? Svaret på frågan tycker jag mig ha funnit i Nils Fribergs bok om bondeseigration i äldre tid, Stockholm i bottniska farvatten (1983). Dialektgeografen visar en tydlig överensstämmelse med utbredningen av bondehandeln på Stockholm under senmedeltiden och Gustav Vasa.

Min kollega Kurt Zilliacus brukade säga att någon borde skriva en avhandling om det språkliga sambandet mellan Sydösterbotten där jag själv har mina rötter och västra Åboland där Zilliacus utförde sitt livsverk som namn- och dialektforskare. Det är kanske ingen tillfällighet, sa han, att tätorten i både Närpes och Houtskär heter *Näsby*. Båda *Näsby*-namnen kan sakligt sett knytas till näs där bosättning har uppstått, men i mitt stilla sinne undrar jag om de inte samtidigt kan vara s.k. uppkallelsenamn, namn som inflyttare har tagit med sig från sin gamla hemort. Bakgrunden skulle i så fall kunna vara *Näsbygge fjärding*, som är ett äldre namn på Siljansnäs socken i Dalarna (Ståhl 1982: 23). I både Närpes och Houtskär har det tecknats upp bebyggelsesägnar som talar om inflyttning från Dalarna.

I namnskicket finns det också andra likheter mellan Närpes och Houtskär. Exempel på sådana är hemmansnamn bildade med *s-* eller *folk(s)-*suffix till personnamn, såsom Närpes *Erkas* och *Ers*, *Mattfolk* och *Pellfolk*, Houtskär *Antas* och *Erkos*, *Jeppfolks* och *Pellfolks* (Zilliacus 1966: 184–190). Typen *Erkas*, *Ers* är dessutom vanlig i Dalarna (Ståhl 1982: 57–62).

Vad kan likheterna bero på? Svaret på frågan ska jag i det följande söka med utgångspunkt i diskussionen om den *nordfinländska–sydfinländska* dialektgränsen.¹

När den tionde nordiska dialektologkonferensen gick av stapeln hade det gått 120 år sedan O. F. Hultman (1894) delade in de svenska dialekterna i Finland i två huvudgrupper: *nordfinländska* och *sydfinländska* dialekter. Gränsen placerade han mellan Houtskär och Korpo i Skärgårdshavet i sydväst. Till gruppen nordfinländska dialekter räknade han (1939: 56) målen i Österbotten, Åland och västligaste och sydligaste Åboland, till gruppen sydfinländska dialekter målen i mellersta och östra Åboland och Nyland. – Med *Åboland* avses de svenska skärgårdsområdena i landskapet Egentliga Finland, från Iniö i väster till Finby i öster.

Den hultmanska tudelningen av språkfältet har inte stått oemotsagd. Olav Ahlbäck t.ex. anser att det inte går att upprätthålla indelningen som sådan, för de karakteristika som Hultman byggde sin indelning på 1894 är för få till antalet och delvis arkaistiska. Arkaismer hör visserligen till vid dialektbeskrivning, men som dialektkriterier har de snarast ett negativt värde som vittnesbörd om bristande kontakt med novationscentra:

En mycket riktigare bild av det historiska förloppet ger ett annat betraktelsesätt. Österbotten, framförallt dess södra del, och Åland med angränsande delar av västra och södra Åboland ha mottagit ett betydligt större antal språkförändringar västerifrån än de östliga målen. Å andra sidan finner man dock flera västliga företeelser, som äro gemensamma för Åland, Åboland och Nyland men okända i Österbotten.

(Ahlbäck 1971: 16)

Kurt Zilliacus godkänner själva indelningen i nordfinländska och sydfinländska dialekter, t.ex. i följande beskrivning av Iniömålets dialektgeografiska ställning:

Allmänt taget visar särdragen att Iniöområdet står närmast houtskärskan och i många avseenden också liknar dialekterna i södra Österbotten och den åländska skärgården. Målet skall alltså räknas till de s.k. nordfinländska dialekterna. Med de sydfinländska målen i Korpo och Nagu och längre borta i Åboland och Nyland har Iniöområdet betydligt mindre gemensamt.

(Zilliacus 1984: 141)

Det har inte kunnat förnekas att indelningen bygger på väsentliga drag i dialektutvecklingen, säger Zilliacus (1992: 113). Och huvudgränsen i Åboland stämmer på

¹ En annan, lite längre version av mitt föredrag på dialektologkonferensen i Mariehamn ingår i *Svenska landsmål* 2014, där med titeln ”Viktiga gränser i det svenska språklandskapet i Finland”.

ett påfallande sätt överens med den gräns som på medeltiden skilde Norrfinne och Söderfinne lagsagor från varandra, påpekar han. Inom gruppen nordfinländska dialekter urskiljer Zilliacus samtidigt, liksom Ahlbäck, en mindre grupp bestående av dialekterna i södra Österbotten, den åländska skärgården och västra Åboland. – Den gamla indelningen av landskapet Egentliga Finland i *Norr-Finland* och *Söder-Finland* återkommer i samband med bondeseglationen i avsnitt 6 nedan.

Ahlbäck och Zilliacus anger således var för sig gränserna för det novationsområde som i det följande ska granskas närmare. Inom den aktuella *novationstriangeln* har det, som Zilliacus säger, utbildats flest inbördes likheter mellan Sydösterbotten (Närpesområdet), östra Åland (Kumlunge, Brändö) och västra Åboland (Iniö, Houtskär).

1 Hultmans kriterier

Olav Ahlbäck har rätt: sex eller åtta kriterier är inte så mycket att bygga en dialektindelning på. Det var Hultman (1939: 55) själv medveten om. Att han ändå ville dra en gräns – och att han drog denna gräns mellan Houtskär och Korpo – berodde på att dessa sockenmål i så många fall stod i en påfallande skarp kontrast till varandra, skarpare än någon annanstans i Finland. Kontrasten illustrerar Hultman i sina *Efterlämnade skrifter* (1939: 59–62) med följande tolv språkdrag (vilkas geografiska utbredning antyds med ”= Nä” som anger likhet mellan Houtskär och Närpes, ”= ÖB” likhet med Österbotten, ”= ÅL” likhet med Åland och ”= NL” likhet med Nyland):

- I Houtskär har fornsvenskans *i* och *y* i kortstaviga ord sänkts till *e* och *ö*, men inte i Korpo, t.ex. *be:k* och *tjö:t* mot *bik* och *kyt*. = Nä, ÖB, ÅL
- I Houtskär har *i* sänkts till *e* framför *tt*, men inte i Korpo, t.ex. *strett* ’stänka’ mot *stritt*. = Nä
- I Houtskär har *i* sänkts till *e* i obetonad stavelse, men inte i Korpo, t.ex. *bjären* imperativ pluralis ’bären’ mot *bärin*. = Nä, ÅL
- I Houtskär har *ä* brutits till *jä* i kort stavelse, men inte i Korpo, t.ex. *bjärå* ’bära’ mot *bära*. = Nä, ÖB, öNL
- I Houtskär har genom *tilljämning* *ä* blivit *i* och *u* blivit *y* i kortstaviga ord, men inte i Korpo, t.ex. *lise* ’läst’ och *styli* ’stulit’ mot *läse* och *stuli*.
- I Houtskär har *a* vid *vokalbalans* blivit *å* efter kort stavelse, men inte i Korpo, t.ex. *läså* ’läsa’ mot *läsa*.

- I Houtskär har *rd* blivit tjockt *l*, men inte i Korpo, t.ex. *o:l* 'ord' mot *o:rd*. = Nä, ÖB, ÅL
- I Houtskär har *g* och *k* förmjukats framför främre vokal, men inte (överallt) i Korpo, t.ex. *tje:ldå* 'källa', *sko:djin* 'skogen' mot *ke:ldå*, *sko:gin*. = Nä, ÖB, ÅL, öÅB (utom Nagu och Pargas), vNL, öNL
- I Houtskär har *l* och *n* i vissa ställningar *palataliserats* (fått *j*-haltigt uttal), men inte i Korpo, t.ex. *bakkanj* 'backen' mot *bakkan*. = äldre Nä, öÅL
- I Houtskär har *hv* blivit *kv*, men inte i Korpo, t.ex. *kvi:tär* 'vit' mot *vi:tär*. = Nä, öNL
- I Houtskär slutar bestämd pluralis av starka maskuliner på *-an*, men i Korpo på *-ana*, t.ex. *karan* 'karlarna' mot *karana*. = Nä, ÖB, öÅL
- I Houtskär har de fornsvenska pronomenen *tholikin* och *hvilikin* utvecklats till *tålin* 'sådan' och *hålin* 'vilken', men i Korpo till *tåkån* och *håkån*. = Nä

Som vi ser har varianterna på de tolv språkdragen en begränsad utbredning inom de nordfinländska respektive sydfinländska dialektgrupperna som helhet. I elva fall av tolv utgörs Houtskärsvarianterna av novationer – om skärpningen av *hv* till *kv* betraktas som en novation och *tålin* 'sådan' som en arkaism. I tio fall av tolv har varit eller är Houtskärsdragen gemensamma med Sydösterbotten (Närpes). Tre av de tolv för Houtskär karakteristiska dragen är så pass speciella att de förtjänar extra uppmärksamhet, nämligen vokalbalans, tilljämning och palatalisering.

2 Vokalbalans, tilljämning och palatalisering i Houtskär

Vokalbalans och tilljämning hör språkhistoriskt och dialektgeografiskt ihop med varandra, på så sätt att tilljämning förekommer inom det lite större vokalbalansområdet. Tilljämningen ses därför av Tomas Riad (2006) som en senare utveckling i dialekter som redan hade vokalbalans. Deras förekomst i Houtskär handlar knappast om självständig utveckling utan om import från Sverige, där vokalbalansen i fornsvenskan hade en större utbredning än den har i dag. I Houtskärsmålet fungerar regeln om vokalbalans olika i olika formkategorier (Zilliacus 1992: 115).

Vokalbalans med apokope är utmärkande för infinitiverna. Hos dem yttrar sig vokalbalansen i en motsättning mellan kortstavigt *lagå* 'laga' med *å*-vokal och långstavigt *lagg* 'tillverka laggkärl' med fallen slutvokal, t.ex. *tåm skå lagå sä e å:rdningg tå* 'de skulle laga sig i ordning då'. Från Houtskär får vi gå ända till Trøndelag

för att hitta motsvarande system, en motsättning mellan *å*-vokal i *kåmma* och bortfall i *kast* (Skjekkeland 1997: 218, 251). *Å*-vokalen hittar vi också i dalmålen (Pamp 1978: 112), men där har vokalbalansen formen av en motsättning mellan *bärå* (med *å*-vokal) och *kasta* (med bevarad slutvokal). I det andra vokalbalansområdet i Finland, i norra Österbotten, fungerar balansen så att slutvokalen står kvar efter kort men faller efter lång stavelse, t.ex. *kåma* men *kast*.

Hos substantiven yttrar sig vokalbalansen i att kortstaviga maskuliner bildar pluralis på *-år* och långstaviga på *-ar*, således en motsättning mellan *dagår* 'dagar' och *ti:mar* 'timmar'. Hos svagt böjda femininer visar den sig i en motsättning mellan *kanu* 'huggspån' med *u*- och *kanniå* 'kanna' med *å*-vokal i ändelsen, i pluralis mellan *gränur* 'granar' och *baljår* 'baljor' (så även i Iniö), t.ex. *e ha:d vare tjäru i: dām förr* 'det hade varit tjära i dem (dvs. tunnorna) förr' och *la:ngga gränur sām ve hövla å barka* 'långa granar som vi hyvlade och barkade (till torkstänger för strömmingssköt)'. – Vokalbalans *vikur/viko-vaggå* och *vikur/vikor-vaggår* förekommer också i övriga Åboland och Nyland och är känd också från Uppland (Ahlbäck 1946: 18 f.; Pamp 1978: 106; *Uppländska* s. 82 f.).

Tilljämningen innebär att stamvokalen tar färg av ändelsevokalen (Zilliacus 1992: 116). En formkategori som uppvisar denna förändring är starka verbsupiner, där kort *ä* har blivit *i* och kort *u* har blivit *y* framför *e* (av tidigare *i*) i ändelsen, t.ex. *dripe* 'dräpt', *lise* 'läst', *vive* 'vävt' och *brytö* 'brutit', *kyme* 'kommit', *klyve* 'kluvit'. Före *r* och tjockt *l* har utvecklingen gått vidare till *ö*, t.ex. *skörö* 'skurit', *stölö* 'stulit'. – Tilljämning *dripi*, *lisi* etc. förekommer även i norra och mellersta Österbotten (FO art. *dräpa*, *läsa*), i Trøndelag i Norge samt i Västerbotten och Norrbotten i Sverige, typen *frysi*, *bryti* även i Uppland (Pamp 1978: 138, 144; *Uppländska* s. 93; Skjekkeland 1997: 176).

Utöver långa *n*- och *l*-ljud *palataliseras* i Houtskär även långa *d*- och *t*-ljud (efter *i* och *y* samt kontraherad *ei*- och *öy*-difftong, t.ex. Houtskär *e middän* 'i mitten', *ve bräddi* *u:t på bärg te tårk* 'vi bredde ut (nät) på berg att torka'). Palatala *l*- och *n*-ljud ska tidigare ha funnits också i Närpes, men i modern tid är palataliseringen begränsad till dialekterna vid Skiftet, dvs. Iniö och Houtskär samt Kökar, Kumlinge och Brändö, där man således säger t.ex. *manni* 'man', *folli* 'full' med *j*-haltigt uttal av *n* och *l*. Anmärkningsvärt är att långt *n* palataliseras också i obetonad stavelse, t.ex. *bå:tin* 'båten', *bakkani* 'backen'. Från dialekterna vid Skiftet får vi också i det här fallet gå ända till Trøndelag för att hitta en palatalisering som är genomförd

i både betonad och obetonad stavelse (Pamp 1978: 121; Zilliacus 1984: 143, 1992: 67, 115; Sandøy 1993: 129; Sundberg 1993: 86–88; Skjekkeland 1997: 219, 255).

Om vokalbalansen, tilljämningen och de palatala konsonanterna i äldre tid hade en större utbredning i dalmålen än de har i dag, så kan deras förekomst i Houtskär stå i samklang med en gammal sägen som berättar om en inflyttning från Dalarna som ska ha ägt rum för omkring fyra hundra år sedan, i början av 1600-talet. Sägner berättas i lite olika varianter, t.ex.

Hotskärsborna ha kommit från Dalarna. En höst då isen låg i den inre skärgården, kom konungen till Hotskär och fordrade, att de skulle ”hugga in” honom till Åbo, men de vägrade. När han sedan vände hem tillbaka, tog han hotskärsborna med sig och skickade dalkarlar i stället. Därför är också hotskärsbornas språk alldeles skilt för sig. Dalarna voro den tiden likasom en förvisningsort, ty det var ett ställe, där det inte var så gott att vara.
(*Finlands svenska folkdiktning* II(1): 46)

Det ska ha varit Karl IX som 1607 eller 1608 på återvägen från Åbo skeppade Hotskärsborna till Sverige och skickade dalkarlar till Houtskär i stället.

3 Novationstriangeln

Novationstriangeln södra delen av Österbotten–Åland–västra och södra Åboland kännetecknas av flera nyutvecklingar som också i andra sammanhang har tjänat som särskiljande företeelser vid dialektindelning (t.ex. i Helge Sandøys *Talemål*, 1993: 111–144). Utgående från Iniö och Houtskär har jag för denna studie identifierat drygt tjugo novationer som är spridda inom hela eller delar av triangeln. Tjugo av dem redovisas nedan och belyses med exempel från Iniösamlingen SLS 673 (dialektord) och Houtskärssamlingen SLS 702 (bandutskrifter med en man född 1881 i Kittuis och två kvinnor födda 1888 och 1893 i Björkö). Både ordsamlingen och inspelningarna jämte utskrifter är gjorda av Kurt Zilliacus. För en utförligare framställning om språkdragen och deras utbredning hänvisas till Ivars (2014) och kartorna i Ivars (1988: 55–161). Andra källor till kartläggningen av spridningsmönster har varit Dahlstedt (1962), Pamp (1978), Zilliacus (1984 och 1992), Sundberg (1993), Fries (1994), Wiik (2002) och FO I–IV.

Kvantitet

Det fornsvenska stavelsesystemet har utvecklats på ett sätt som har skapat skarpa gränser i dialektgeografien. Iniö och Houtskär har allmänt taget samma system som södra delen av Österbotten, se Ivars (1988: 58–69) och Zilliacus (1992: 11–21, 105–109, 116).

1. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Kvevlax i norr till och med Korpo i söder växlar vokalförlängda enstavningar med bevarad *kort* stavelse i två- och flerstaviga ord, t.ex. Houtskär *le:t* 'flöte' men *he tänn letü* 'det där flötet' och *e skå kastas lå:t* 'det skulle kastas lott (om fiskeplatserna)'.
2. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Solf söderut via Åland till och med Iniö och Houtskär i söder har fornsvenskans *överbånga* stavelse omvandlats till en normallång stavelse, så att *fö:dd* har blivit *född* och *fri:tt* har blivit *fritt* osv.
3. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Björköby i norr till Iniö och Houtskär i söder har den norrländska *förledsförkortningen* sitt kärnområde i Finland, t.ex. Iniö *blågåbb* 'blåklint', *sjökalv* 'manet'; Houtskär *lägg (strömg)* *e småtjäräl* 'lägga (strömming) i småkärl'.
4. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Björköby i norr via den östländska skärgården till Skärgårdshavet i söder uppträder den norrländska vokalförlängningen av *a* och *ä* framför *ld*, *mb*, *nd*, *ng*, t.ex. Iniö *tåm all ga:mblast* 'de allra äldsta', Houtskär *e he:nd sä ma:ngg ga:nggår he:d å* 'det hände sig många gånger, det också'.

Vokaler, betonad stavelse

Vokaltvecklingen i betonad stavelse innehåller förändringar av dels norrländskt, dels mellansvenskt ursprung (Ivars 1988: 69–84; Zilliacus 1992: 41–55, 110).

5. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Replot i norr via Åland till Korpo i söder har *i* sänkts till *e* (och *y* till *ö*) i ord som var kortstaviga i fornsvenskan, t.ex. Iniö och Houtskär *be:k* 'beck', *sela* 'sele' (av *bik*, *sili*), södra Åboland *bekk*, *se:la*. – Sänkningen kommer från Norrland och är nästan allmänt nordfinländsk (utom Oravais, Vörå, Maxmo, Björköby).

Sydösterbotten, Åland, västra och södra Åboland har sänkning av *i* och *y* även i vissa långstaviga ord, t.ex. Iniö *dömbälvikun* 'dymmelveckan', Houtskär *å så va där än jeitingsböllå onje* 'och så var där ett getingbo under' och *he jekk on'd'an* 'det gick undan'.

6. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Korsnäs i norr via Åland till Iniö, Houtskär och delar av Korpo i söder har långt *æ* framför *r* och tjockt *l* utvecklats till ett slutet *e*-ljud, t.ex. Iniö *be:r* 'bär', *te:r* 'där', *e:r* 'ärr', Houtskär *ebla:nd* *va e te:r* *å ebla:nd va e je:r* 'ibland var det (dvs. talkot) där och ibland var det här'. – Ursprunget till förändringen finns i Uppland. (Ahlbäck 1971: 16; texter i *Uppländska* t.ex. s. 26, 29 f.)
7. Den mellansvenska konsonantavslutningen av de långa *i*-, *y*- och *o*-vokalerna har i Finland sina kärnområden i Malax–Närpes och Iniö, Houtskär, t.ex. Iniö mellanvokaliskt *en tije abbår* 'en tio abborrar' och Houtskär *å kowwän håppa hö:gt* 'och kon (blev skrämnd och) hoppade högt'. (Jfr Bruce 2010: 200.)
8. Från Malax i norr ner till Iniö i söder uppträder sekundärdiftongering av långa vokaler, t.ex. Iniö *båo:mark* 'bomärke', *myu:r* 'mur' etc.
9. Begränsad till Åland och Iniö är frånvaron av *y*-fonem, som följd av att *y* har förlorat sin läpprundning (delabialiserats) och blivit *i*, t.ex. Iniö *bri:t riddjin i* *å: sä* 'bryta ryggen av sig'.

Vokaler, obetonad stavelse

Vokalutvecklingen i obetonad stavelse har ofta fått tjänstgöra som kriterium vid dialektindelning (Ivars 1988: 73–75; Zilliacus 1992: 57–62).

10. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Oravais i norr ner till Iniö i söder förlorar både kortstaviga och långstaviga verb sitt slut-*a* i infinitiv, t.ex. Iniö *e svå:rt ti ve:t* 'det är svårt att veta'. – Houtskär har som vi redan sett vokalkalans, t.ex. *å så fekk in i bör so:p å måkå* 'och så fick man börja sopa och mocka (i fähuset)'.
11. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Petalax–Pörtom i norr via Åland till Iniö och Houtskär i söder uppträder inskottsvokalen. Fornsvenskans *botn* och *vatn* har blivit *botten* och *vatten*, men också många infinitiver har fått vokalinskott efter bortfall av slut-*a*, t.ex. Iniö *fasän* 'fastna', *råtän* 'ruttna'. Inskottsvokalen i ord med (likvida- eller) nasalförbindelse kommer från Norrland (t.ex. Dahlstedt 1962: 186–212).
12. I Sydösterbotten, på Åland och i västra Åboland har *i* sänkts till *e* i obetonad stavelse, t.ex. Houtskär *så ga:ves e sörpå* 'så gavs det sörpa (åt korna)' och *Vään tyst nu!* 'Varen tysta nu!'

Konsonanter

Bland konsonanterna märks främst det tjocka *l*-ljudet och supradentalerna som båda kommer västerifrån men inte har brett ut sig över hela det svenska Finland (Ivars 1988: 84–118; Zilliacus 1992: 63–71).

13. I ett sammanhängande område som sträcker sig från norra Österbotten (utom Karleby, Nedervetil, Jeppo) via Åland till och med Pargas i öster uppträder kakuminalt *l*. Också *rd* har här blivit tjockt *l*, t.ex. Iniö *nåo:lan* 'nordanvinden', Houtskär *förr e vä:län* 'förr i världen'.
14. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Björköby i norr till och med Åland i söder uppträder supradentalerna som enhetsljud. Det gör de inte i Iniö och Houtskär där *r*-et är hörbart i uttalet av t.ex. Iniö *jertä* 'hjärta' och *hökkfä:rdår* 'högfärdig'.
15. Det tonlösa *l*-ljudet [ɭ], uppkommet ur förbindelsen *sl*, förekommer mest regelbundet i Malax–Närpesområdet, den östäländska och den väst- och sydåboländska skärgården, t.ex. Houtskär *e låkta så fri:skt å:v nehlåna* 'det luktade så friskt av nässlorna'. Också *m*, *n*, *ng*, *r* kan förlora sin stämton före *k*, *p*, *t*, t.ex. *råhmppå* 'rumpa', *skahrp* 'skarp'. Tonlöshet av det slaget är begränsad till den östäländska och sydåboländska skärgården. – De tonlösa ljuden har motsvarigheter i Uppland och delar av Norrland (*Uppländska* s. 77).

Ordböjning, ordbildning, ordförråd och syntax

16. Komparativ bildad med *an*-suffix uppträder i Vörå–Närpes i norr samt i Iniö och Houtskär i söder, t.ex. Iniö *anⁱ va fi:ra å:r ga:mblan* 'han var fyra år äldre' och Houtskär *e bläi så mytjö brå:dan barå onⁱd'an för onⁱd'an* 'det blev så mycket brådare bara, undan för undan'.
17. I ett sammanhängande område som sträcker sig från södra Österbotten via Åland till Iniö och Houtskär i söder uppträder verbsammansättningar av typen Iniö *mejjarste:nggär* 'bröllopsstänger' och Houtskär *röysjärårti:dinⁱ* 'röskärartiden'.
18. En nordsvensk företeelse, utmärkande för hela Österbotten, Iniö och Houtskär är det oböjda plurala predikativet, t.ex. Houtskär *dåm va snygg fjälngan, då dåm va ny:* 'de var snygga, fjärdingarna, då de var nya' (Ivars 2010: 116).
19. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Närpes i norr till Åland i väster och västra Åboland i öster uppträder dubbelsupinum, t.ex. Houtskär *no ha du fått äte jänn me:* 'nog hade du fått ätit här med' (Ivars 2006: 17–30).

20. I ett sammanhängande område som sträcker sig från Lappfjärd (och Kristinestad) i norr till östra Åland, västra och södra Åboland (samt västra Nyland) i söder förekommer negationsdubbling med ett slitet *i*, *e* 'inte', t.ex. Iniö *ingga så:g ve na: e* 'inte såg vi något, inte', Houtskär *ingga viij e* 'inte vi, inte' (Ivars 2010: 269).

De många novationerna ger Iniö- och Houtskärsmålen en omisskännligt nordfinländsk – för att inte säga nordsvensk eller nordskandinavisk – karaktär. Samtidigt ska vi komma ihåg att de också har särdrag som ger dem en plats bland de sydfinländska målen (Ahlbäck 1971: 16 f.). Ett sådant är adjektivets maskulina nominativform (*glader*, *starker*), i Houtskär t.ex. *en stärmår da:g* 'en stormig dag' men *en stärmå natt* 'en stormig natt' med bevarad genuskongruens. Sydfinländska inslag i ordförrådet är *bliva* och *inga* som i Österbotten motsvaras av *varda* och *inte*.

4 Hur ska det dialektgeografiska mönstret förklaras?

Den – som Kurt Zilliacus säger – ”ovanligt skarpa gränsen” i Skärgårdshavet har både Hultman och Zilliacus (1992: 113–115) satt i samband med kolonisationshistorien och tolkat som en gräns mellan två kolonisationsområden av olika ålder. Den första kolonisationsvågen gick till Kimito, Pargas och västra Nyland och inföll i slutet av 1100-talet eller omkring år 1200. Den följdes i slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet av en andra våg som gick till den yttre skärgården i östra Åland och västra Åboland.

Var den andra vågen hade sitt ursprung är inte klarlagt, men kolonisatorerna kom antagligen från olika håll. Säggen om Karl IX ovan berättar om en sen inflyttning från Dalarna, och i Tövsala (som Iniö var kapell under fram till 1908) finns en by med namnet *Helsinki* som vittnar om inflyttning från Hälsingland. Den språkliga samhörigheten inom triangeln Sydösterbotten–östra Åland–västra Åboland kan också ha med rörlighet och flyttning utmed Bottenhavskusten att göra. In på 1600-talet och senare fanns det svenska bosättningar även på kuststräckan mellan Björneborg och Åbo, i Luvia, Kaland, Tövsala och Gustavs. Kumo älvdal hade på medeltiden en svensk befolkning och en merkantil betydelse som lockade till inflyttning från Sverige – följd av sekundär utvandring norrut till Sydösterbotten, och varför inte också söderut till öarna i Ålands östra och Åbolands västra skärgård. – Se t.ex.

Friberg (1983: 22, 24), Tarkiainen (2008: 106–121, 142–149) och Waldenström (2012: 257–273, 284–289).

Kurt Zilliacus (1992: 114 f.) har själv pekat på bristerna hos den kolonisationshistoriska tolkningen. Den bjuder på kronologiska problem, för både stavelseförlängningen och vokalsänkningen är 1400-talsfenomen och kan följaktligen inte ha funnits utbildade i det språk som kolonisatorerna i den senare vågen talade. Språkförändringarna bildar i själva verket en kronologisk serie som spänner över flera århundraden, och de är så många att deras förekomst i Finland bara undantagsvis kan förklaras med självständig parallell utveckling, påpekar Olav Ahlbäck (1971: 13). I stället måste vi räkna med påverkan från Sverige, förmedlad av täta kontakter de två rikshalvorna emellan. Som förmedlare av språkliga nyheter nämner Ahlbäck speciellt bönder och skärkarlar som seglade till Sverige med egna varor, säsongemigration från Österbotten till motliggande trakter i Sverige och möten mellan säljare i vårisarna på Bottniska viken. Som vi kommer att se har Ahlbäcks förmodan om bondeseglarnas roll i dialekthistorien fog för sig.

Av särdragen för novationstriangeln i avsnitt 3 kan vi sluta oss till att det fanns två inkörspportar för novationerna från Sverige till Finland. Den ena fanns i norr och följde ”norrbottensleden” som gick längs finska Bottenhavskusten och fortsatte söderut till Åland och västra Åboland. Den andra fanns i söder och följde segellederna från Uppsverige över åländska farvatten och vidare norrut längs Bottenhavskusten, eller också Stora postvägen som startade i Vaddö på svenska sidan om Ålands hav och på finska sidan hade sin ändpunkt i Tövsala. Vissa götiska drag inom triangeln, såsom vokalförlängningen i *be:k* ’beck’ och sänkningen *i > e* i *drekk* ’dricka’, sin förklaring i den s.k. kniptången, som symboliserar spridningen av sydvästsvenska språkdrag även till norra Sverige, med Trøndelag som förenande länk mellan Götaland och Norrland (Fries 1994). (Om farleder och åländska förbindelser med omvärlden, se Papp 1988: 29, ”norrbottensleden”.)

Varför ser då dialektgeografin ut som den gör? Hur kommer det sig att novationerna hejdar sig i Skärgårdshavet i söder och den medeltida storsocknen Mustasaari i norr? Svaret på frågan har jag sökt – och svaret tycker jag mig ha funnit – i en bok som heter *Stockholm i bottniska farvatten* och är skriven av Nils Friberg (1983). Den handlar om bondeseglation och är en historisk-geografisk studie av Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa. Det ekonomiska sambandet mellan Stockholm och Finland har Friberg studerat dels i Stockholms sen-

medeltida stadsböcker (främst jordeböcker och tänkeböcker, 1460–1520), dels i tull-längderna på Stockholms slott vid 1500-talets mitt.

5 Bondeseglation, medeltiden

Vid kusterna och i skärgården var bondeseglation på Stockholm på medeltiden ett viktigt inslag i handelslivet. Stadsböckerna innehåller många notiser som belyser huvudstadens umgänge med folk från andra delar av svenska riket, notiser som berör arvsangelägenheter och egendomstransaktioner, begångna brott och handelsutbyte. För överblickens skull återger Friberg materialet även i kartografisk form. På hans karta över Stockholms inrikes kontaktfält 1460–1520 (1983: 45; se figur 1) kan vi nästan skönja konturerna av den aktuella novationstriangeln.

Av intresse för novationernas inkörsportar är att handelsfärderna i de norrbott-niska farvattnen gick i båda riktningarna: från Norrbotten till Stockholm och från Stockholm till Norrbotten (Friberg 1983: 46–48). I Stockholm (liksom i Åbo) fanns det en hel kår av köpmän som kallades ”bottnakarlar” och hade specialiserat sig på handel i Bottniska vikens nordända. Vanligen avseglade man i mitten av juni och återvände vid höstens inbrott med fullastade skutor till Stockholm. Man seglade i samlade grupper, och segelleden gick i allmänhet utmed kusten av Österbotten och Satakunta ned genom Delet och Lemlandssunden, och därifrån vidare över Ålands hav till Stockholm.

För socknarna Pedersöre, Mustasaari och Närpes i *Österbotten* innehåller stadsböckerna 1460–1520 talrika notiser om bl.a. export av produkter från jakt och fiske, men också av smör, hudar, båtar och näver (Friberg 1983: 50, 52, 56).

I *Satakunta* hade bondehandeln inte vunnit någon större omfattning, men värt att notera är att huvudstadens skeppare på sina färder norrut ofta valde kursen utmed finska sidan för att få kontakt med det rika området kring Kumo älv. (Friberg 1983: 60 f.)

Under medeltiden var *åländska* båtar och skutor en vanlig syn i Stockholms hamn. Drygt 15 procent av alla finska notiser gäller Åland, trots att befolkningstalet var litet. Ålänningarna hade utan vidare Stockholm som främsta inrikes avsättnings-ort för sina produkter. (Friberg 1983: 68–71.)

Av socknarna i *Egentliga Finlands* skärgård – eller *Finska skären* som det het-te – förekommer Pargas, Korpo, Kimito och Nagu ofta i stadsböckerna, men bara för Korpo och Nagu framgår det klart att det rör sig om handelskontakter. Bara en del

av den aktiva bondehandeln kom huvudstaden till godo, för i Åbos vidsträckta skärgård hände det lätt att de talrika skepparna ”sögs in i de hanseatiska koggarnas kölvatten och inriktade sin handel på utrikes orter”, konstaterar Friberg (1983: 68).

Figur 1. Stockholms senmedeltida handelskontakter enligt notiser i Stockholms medeltida stadsböcker åren 1460–1520. (Från Friberg 1983: 45.)

I *Nyland* var dragningen söderut – mot Reval – ännu starkare än i Finska skären. Från den nyländska kusten var det få bönder som seglade på Stockholm: notiserna berättar om inflyttning från landskapets västligaste delar, medan områdena längre österut ”synes ha varit tämligen avkopplade från huvudstadens omedelbara inflytande”, säger Friberg (1983: 72).

Om den senmedeltida bondehandeln kan sammanfattande sägas att Österbottens, Satakuntas, Ålands och Egentliga Finlands handel var fast knuten till Stockholm, medan Nylands förbindelser med huvudstaden var av en svagare och mer obeständig natur (Friberg 1983: 75).

6 Bondeseglation, 1500-talets mitt

För dialektgeografin har 1500-talskällorna visat sig vara mer upplysande än källorna till den senmedeltida seglationen. Det intressanta med tullängderna på Stockholms slott är nämligen att de namnger bl.a. skepparna och deras hembyar i Österbotten, Åland, Åboland och Nyland.

Österbotten

Vid 1500-talets mitt begav sig österbottniska bondeseglare om höstarna i stora skaror ner till huvudstaden för att sälja sina egna eller sina sockenbors medsända varor. Särskilt stor var invasionen år 1556, då över 700 österbottningar figurerar i slottstullböckerna. Det var en riklig avkastning från fisket som bildade ryggraden i bondehandeln vid 1500-talets mitt. Tran, smör, hudar, bräder, båtar, näver och tjära var andra produkter som österbottningarna levererade till Mälardistriktet. (Friberg 1983: 124–134.)

Att språkförhållandena spelade roll för seglationen är uppenbart: det var till övervägande del svenskspråkiga österbottningar och till övervägande del folk från kust- och skärgårdsbyarna i Karleby, Pedersöre, Mustasaari, Vörå och Närpes som seglade på Stockholm. Tullängderna 1556–1562 nämner speciellt Karlebybyarna Lohteå (nu Lochteå), Kvikant, Poras (nu Påras) och Bråtö, Pedersörebyarna Lepplax, Edsevö, Bosund och Socklot, Vöråbyarna Maxmo och Oravais, Mustasaaribyarna Björkö, Replot, Vallgrund, Jungsund, Singsby, Mustasaari, Weikars, Kerklax och Malax samt kustbyarna och Lappfjärd i Närpes socken (Friberg 1983: 135–137, 148).

Flera av Vörå- och Mustasaaribyarna avspeglar sig tydligt i form av gränslinjer på dialektkartan. De bildar med andra ord nordgräns för ett flertal novationer som har nått Finland västerifrån över Kvarken eller Ålands hav: från Oravais i norr till Iniö i söder bildar infinitivapokopen hos både kortstaviga och långstaviga verb ett sammanhängande område (*lag/la:g* 'laga' och *kast* 'kasta'), från Kevlax i norr till Korpo i söder bildar vokalförlängningen hos kortstaviga enstavningar ett sammanhängande område (*be:k* 'beck'), från Björköby i norr via Närpes till Åland i söder uppträder de supradentala ljuden, från Malax i norr till och med Åland och Houtskär i söder förekommer inskottsvokal (*vaten/vatten*), etc. (*Språken i Sverige* 2010 s. 58.)

Från kustbyarna i Pedersöre och Karleby seglade man ju också på Stockholm. Hur kommer det sig då att de nämnda novationerna inte har fortsatt ända dit på sin väg från spridningsområdena i Sverige?

En omständighet som kan ha spelat in är den regionala variationen i varuhandelns karaktär: Mustasaari och Vörå var allmogeseglarbygder, men i Pedersöre och Karleby bedrevs handeln yrkesmässigt genom *landsköpmän*. Av 1591 års landsköpmannaförteckning framgår att nära hälften eller 45 av Österbottens legaliserade köpmän då hörde hemma i Pedersöre och Karleby, mot bara 5 i respektive Mustasaari och Vörå. Särskilt stora och talrika var fartygen dessutom i Pedersöreområdet. (Friberg 1983: 138.)

Variationen i varuhandelns karaktär samverkade med en variation i social och ekonomisk status. De ”uthålliga stockholmsseglarna” i Pedersöre och Karleby, dvs. de som minst två gånger upptas i tullängderna 1556–1562, hörde till de mer välsituerade och ägde jord och boskap som låg ”mer eller mindre högt” över hembymedeltalet. I Mustasaari och Vörå hade de uthålliga stockholmsfarna däremot inte någon högre ekonomisk status: i 50 procent av ett dussintal undersökta byar var deras genomsnittliga *jordetal* mindre men deras *boskapsinnehav* större än hemmasittarnas. Tack vare de frodiga ängsbetena i kustlandet var smörproduktionen här ett viktigt incitament till bondeseglationen. Här var det inte fråga om någon yrkesmässig handel utan om utförsel av varor som man hade producerat själv eller köpt upp på nära håll. (Friberg 1983: 145 f.)

På Stockholms brygga (Skeppsbron) där man sålde sina bottniska produkter gavs rika tillfällen till umgänge – och dialektkontakt – seglarna emellan. Lika barn leka bäst, heter det. Kanske fanns det i 1500-talets Stockholm en oskriven regel som bestämde vem man skulle och vem man inte skulle umgås med. Så att vanliga bönder höll sig för sig och professionella köpmän för sig? Detta skulle kunna vara den

sociolingvistiska förklaringen till att de språkliga nyheterna stannar upp och inte fortsätter från Mustasaari norröver till Pedersöre och Karleby.

Åland

Anmärkningsvärt när det gäller Åland är att bondeseglarna – i likhet med sina gelikar i Egentliga Finland – till övervägande del hörde hemma i skärgården mellan Åland och det finska fastlandet. Ålands östra skärgård står med den ojämförligt största trafiken på Stockholm, för torsken och strömmingen liksom tranen, spacket och köttet hämtades främst från ögrupperna Föglö och Kumlinge. I dialektgeografin har den omständigheten lämnat spår i form av en tydlig gräns mellan västäländska och östäländska dialekter och ett språkligt samband mellan de senare, södra Österbotten och västra Åboland. (Friberg 1983: 179–181.)

Egentliga Finland

För dagens finländare är Norrfinne och Söderfinne lagsaga sedan länge glömda begrepp, men för tullskrivarna på Stockholms slott var Norr-Finland och Söder-Finland levande verklighet. Det faller genast i ögonen, säger Friberg (1983: 163–165), att det var befolkningen i Norr-Finland som stod för den ojämförligt största delen av exporten till Stockholm. Vid 1500-talets mitt sökte sig Norr-Finlands fiskare, bönder och landsköpmän årligen i hundratal över till Mälarmynningen. Det var mest fisk från det egna näringsfånget – strömming och torsk – som fyllde deras båtar, och det var framför allt två socknar som ombesörjde den värdemässigt imponerande exporten från Norr-Finland till Stockholm, nämligen Korpo och Tövsala.

Av intresse för dialektgeografin är de norrfinländska byar som leverantörerna kom ifrån. Att döma av bynamnen i tullängderna var det Iniö (i Tövsala socken) och Houtskär (i Korpo socken) som stod för exporten: Houtskärsbyarna Björkö, Hyppeis, Kittuis, Kivimo, Medelby, Mossala, Saverkeit och Äppelö (nu Äpplö) hade talrika stockholmsfarare, likaså Iniöbyarna Norrby, Salmis, Söderby och Åselholm. Handelsgeografin bekräftar således på sitt eget speciella sätt den hultmanska gränsdragningen mellan nuvarande Houtskär och Korpo. (Friberg 1983: 165, 169; *Svenska ortnamn i Finland* 1984.)

Söder-Finland hade en mer blygsam andel i Stockholmshandeln. Bland de byar som där deltog i handeln märks Berghamn, Piparby, Kirjais, Krok, Lökholm och Sandholm i Nagu samt Hiitis (nu Hitis), Högsåra, Kasnäs och Grägnäs i Kimito

(Friberg 1983: 167, 169). Det rör sig i de flesta fall om byar i utskärgården som både Hultman och Zilliacus räknar till gruppen nordfinländska dialekter.

Den stora skillnaden i exportsiffrorna för Norr-Finland och Söder-Finland förklarar Friberg (1983: 168) med den skiftande strukturen hos de två landsdelarnas näringsliv. I norr var fiskets avkastning betydligt större än i söder, och eftersom fisket var bondeseglationens största drivfjäder så var det naturligt att exporten från Norr-Finland blev störst. Norr-Finland och Söder-Finland var således inte bara två administrativt skilda delar av Egentliga Finland – de representerade också två skilda kulturområden.

Om de norrfinländska stockholmsfararna och deras ekonomiska status säger Friberg (1983: 172) att de inte gjorde någon nämnvärd insats inom modernäringen. De fann i främsta rummet sin utkomst genom fiske, sjöfart och småhandel – de var med ett dåtida namn *skärkarlar*. På Skeppsbron bör det således inte ha funnits några sociala skrankor i vägen för umgänge med sjöfararna från Mustasaari och Närpes i norr – eller från Roslagen och Norrland på den svenska sidan. Spridningen av språkliga nyheter inom novationstriangeln kan inte annat än ha gynnats av denna jämbördighet i social status.

Nyland

Så mycket står klart, säger Friberg (1983: 177), att allmogens seglation på Stockholm utgjorde bara en liten del av det varuutbyte som förmedlades av befolkningen längs den nyländska kusten. Revalskontakterna var mångfalt starkare än Stockholmskontakterna, möjligen med undantag för västligaste Nyland (Tenala). Bristande kontakter med Stockholm – och med bondeseglare från andra landsändar i riket – avspeglar sig i modern tid i en ålderdomlig karaktär hos dialekterna i landskapet Nyland.

7 Sammanfattning

Utbredningen av språkliga nyheter i det svenska språklandskapet i Finland visar en tydlig överensstämmelse med utbredningen av senmedeltidens och 1500-talets bondeseglation på Stockholm. Likheten i dialektgeografi och handelsgeografi är helt enkelt slående. Vad vi ser är nästan ett skolexempel på språkutvecklingens beroende av samhället, hur människor som har stor gemenskap i arbete och umgänge också utvecklar en gemenskap i språket (Sandøy 1993: 111). Samfärdslederna i Bottenhavet

och de åländska farvattnen har lämnat tydliga spår i dialektgeografin, där novations-triangeln avspeglar ett gammalt kulturområde som fick sin prägel av bondehandeln och hade sin gräns i Skärgårdshavet i söder, i Vasatrakten i norr och i Ålands hav i väster.

Vad vi också ser är att Hultman träffade rätt när han drog sin nordfinländska dialektgräns och placerade den just mellan Houtskär och Korpo i Skärgårdshavet. Den gamla indelningen av landskapet Egentliga Finland i Norr-Finland och Söder-Finland har fallit i glömska, men i modern tid lever den kvar som skiljelinje för en lång rad novationer som sedan senmedeltiden har nått Finland genom kontakter med novationscentrum i Uppsverige och Norrland – eller med det central- och nord-skandinaviska kulturområdet i stort.

Källor och litteratur

- Ahlbäck, Olav, 1946. *Studier över substantivböjningen i Finlands svenska folkmål* [Studier i nordisk filologi 33–34]. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ahlbäck, Olav, 1971. *Svenskan i Finland* [2 uppl.]. Stockholm: Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15.
- Bruce, Gösta, 2010. *Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodi och uttal*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1962. *Det svenska Vilhelminamålet. 1. Allmän inledning. Ord och betydelser*. Uppsala: Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala.
- Finlands svenska folkdiktning. II. Sägner. 1. Kulturhistoriska sägner*, 1928. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- FO = Ordbok över Finlands svenska folkmål*. I–IV. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken, IV jämte Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Friberg, Nils, 1983. *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa*. En historisk-geografisk studie i samarbete med Inga Friberg. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Fries, Sigurd, 1994: Dialektgränser och kulturgränser. I *Kulturgränser – myt eller verklighet?* [Diabas 4] (189–198), red. av Lars-Erik Edlund. Umeå universitet.
- Hultman, O. F., 1894. De östsvenska dialekterna. Helsingfors. I *Finländska bidrag till svensk språk- och folkkläfforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors*. S. 113–303.
- Hultman, O. F., 1939. *Efterlämnade skrifter. Andra delen*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie, 1988. *Närpesdialekten på 1980-talet* [Studier i nordisk filologi 70]. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie, 2006. Dubbelupinum i Finland. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2006: 17–30.

- Ivars, Ann-Marie, 2010. *Sydösterbottnisk syntax* [Studier i nordisk filologi 84]. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie, 2014. Viktiga gränser i det svenska språklandskapet i Finland. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2014: 19–38.
- Pamp, Bengt, 1978. *Svenska dialekter*. Stockholm: Natur och kultur.
- Papp, David, 1988. Den åländska allmogens segelsjöfart och förbindelser med omvärlden. I *Åländskt språk mellan öst och väst* (26–42). Mariehamn: Ålands högskola.
- Riad, Tomas, 2006. Den tvåtoppiga ordaccentens ålderdomlighet. I *Gränzgänger. Festschrift zum 65. Geburtstag von Jurij Kusmenko* (246–257), red. av A. Hornscheidt m.fl. [Berliner Beiträge zur Skandinavistik 9]. Berlin: Nordeuropa-Institut.
- Sandøy, Helge, 1993. *Talemål*. Oslo: Novus.
- Skjekkeland, Martin, 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand.
- SLS = Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- SLS 673. Ordsamling från Iniö. Kurt Zilliacus 1955.
- SLS 702. Bandutskrift från Houtskär. Kurt Zilliacus 1958.
- Språken i Sverige*, 2010. Stockholm: Sveriges Nationalatlas.
- Ståhl, Harry, 1982. *Ortnamn i Dalarna*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Sundberg, Eva, 1993. *Dialekten i Ålands nordöstra skärgård*. Mariehamn: Ålands högskola.
- Svenska ortnamn i Finland* [4 uppl.], 1984. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Tarkiainen, Kari, 2008. *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Uppländska. Språkprov med kommentar*, 1993. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Waldenström, Stellan, 2012. *Luvia svenska ortnamn och bebyggelsehistoria*. Björneborg: Svenska Kulturfonden i Björneborg.
- Wiik, Barbro, 2002. *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi* [Studier i nordisk filologi 80]. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Zilliacus, Kurt, 1966. *Ortnamnen i Houtskär. En översikt av namnförrådets sammansättning* [Studier i nordisk filologi 55]. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Zilliacus, Kurt, 1984. Ortnamn och dialekt. I *Iniö skärgårdskommuns historia. Del I* (131–146). Iniö.
- Zilliacus, Kurt, 1992. *Åboländska*. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.

Variation, förändring, interaktion

Personliga pronomen i Helsingforsfinska

Hanna Lappalainen
Helsingfors universitet

Abstract: Variation, change, interaction – personal pronouns in the Finnish spoken in Helsinki

The study discusses variation in the usage of personal pronouns by Finnish-speaking inhabitants of Helsinki. Personal pronouns are chosen in order to illustrate the fight between the standard and the non-standard varieties which have been central elements in Helsinki-spoken Finnish since the 1860s. Swedish has also had an effect on the Finnish variety. Variation is to be found in the 1st and 2nd person singular pronouns (minä, sinä vs. mä, sä) as well in the 3rd person (hän, he vs. se, ne). The aim is to show what variation can tell us about the status of the two varieties nowadays and what kinds of social meanings the variants carry.

In addition, I consider methodological and theoretical issues by combining different kinds of corpora and perspectives. My data consist of interviews, ethnographic fieldnotes, everyday conversations and institutional interaction collected in three projects during the 2000s. Further, interviews from the 1970s and 1990s are used as data for comparison; thus, the real time perspective is also present. I approach variation from a sociolinguistic perspective, in the spirit of its 3rd wave, which does not examine only variables but also how variation construes social meanings.

On the basis of my data, it is clear that parts of earlier differences between age and social groups have been levelled and the non-standard variants have been replaced by the standard ones (1st and 2nd person sg. pronouns), whereas in other cases the generations still differ from each other. In the case of third person pronouns, the usage of the standard variants seems to increase during lifespan and it is also sensitive to variation according to the type of situation. The difference in the variation of singular and plural forms in the 3rd person may be a result of influence from Swedish. All the variants have received social meanings which can be found by studying the metalinguistic comments and the way they are used in interaction.

Methodologically, my aim is to show that different kinds of data and several perspectives are needed for getting an overall picture. Variation must be studied both quantitatively and qualitatively and by using authentic interaction as well as metalinguistic comments. No material or method can answer all questions by itself.

Variation i bruket av personliga pronomen har undersökts i flera finska sociolinguistiska studier under de senaste 40 åren (t.ex. Nuolijärvi 1994, Paunonen 1990,

2005a, 2005b, Lappalainen 2011). Detta är förståeligt, för dessa pronomen har olika varianter och varianternas popularitet har förändrats under årens lopp. Attitydundersökningar visar också att personliga pronomen är de viktigaste kännetecknen för olika finska dialekter och att icke-lingvister är medvetna om dem (Palander 2007, Mielikäinen & Palander 2014). De har blivit markörer med vilka talarna kan framhäva att de tillhör en viss region, men personliga pronomen kan också användas för att konstruera sociala betydelser (se Eckert 2008, 2012).

Talspråket i Helsingfors har utvecklats i korsdraget mellan det normerade språket (skriftspråket) och olika dialekter. Under slutet av 1800-talet när Helsingforsfinskan utformades, tillägnade sig de övre socialgrupperna ett skriftspråkligt sätt att tala, medan språket i de lägre socialgrupperna utvecklades på basis av finskans västliga dialekter (Paunonen 2005a, 2005b). Således används fortfarande både skriftspråkliga och talspråkliga varianter sida vid sida (t.ex. Paunonen 2005a, 2005b; Lappalainen 2010a). Även svenskan har lämnat sitt eget avtryck i Helsingforsfinskan (Paunonen 1990). Tabell 1 nedan visar att fyra av sex pronomen har (åtminstone) två olika varianter.

Tabell 1. Personliga pronomen i talspråket i Helsingfors.

	skriftspråklig variant	talspråklig variant
1:a person singularis ('jag')	<i>minä</i>	<i>mä (mää)</i>
2:a person singularis ('du')	<i>sinä</i>	<i>sä (sää)</i>
3:e person singularis ('han, hon')	<i>hän</i>	<i>se</i>
1:a person pluralis ('vi')	<i>me</i>	<i>me</i>
2:a person pluralis ('ni')	<i>te</i>	<i>te</i>
3:a person pluralis ('de')	<i>he</i>	<i>ne</i>

I mina undersökningar har jag beskrivit variationen vad gäller personliga pronomen i 1:a och 2:a person singularis och i 3:e person, både kvantitativt och kvalitativt, i ljuset av olika materialinsamlingar. Materialet kommer från tre projekt som har genomförts under 2000-talet i Helsingfors:

- 1) servicesamtal som har videoinspelats vid Folkpensionsanstaltens byråer (FPA, Kela på fi., jfr t.ex. Försäkringskassan i Sverige; se Sorjonen & Raevaara 2006, Lappalainen 2005).

- 2) intervjuer och samtal som har insamlats inom projektet ”Finskan i Helsingfors: variation, social identitet och språkliga attityder i en urban miljö” (Sorjonen et al. 2015, Vaattovaara 2012).
- 3) intervjuer med infödda Helsingforsinvånare inspelade under tre årtionden (1970-, 1990- och 2010-talen) – delvis med samma informanter i de olika intervjuerna (Paunonen 2005a, http://www.helsinki.fi/sup/tutkimus/projektit_suomi/helsingin_puhekieli.html).

Jag har mina metodologiska och teoretiska rötter i sociolingvistik (t.ex. Sundgren 2004, Chambers 2009, Svahn & Nilsson 2014), men inte bara i traditionell variationsanalys, utan variationen tolkas även utgående från kontexten och dess sociala betydelser t.ex. för undersökningar om språkattityder (jfr Garrett 2010, Preston 1989, 1999; Vaattovaara 2012). Också samtalsanalys (Heritage 1984, Sidnell 2010, Norrby 2014) och etnografi (t.ex. Rampton 1995, Eckert 2000) har utnyttjats för att bättre förstå variationen och dess funktioner. Perspektivet kan beskrivas som variationsforskning i andan av den tredje vägen, som betonar att variationen inte bara avspeglar utan också konstruerar den sociala betydelsen. All variation har potentiell betydelse, och betydelse byggs upp som en del av sociala stilar. (Jfr Eckert 2008, 2012, Johnstone & Kiesling 2008.)

Vad kan då den variation som gäller för de personliga pronomenen i finskan i Helsingfors säga oss om kampen mellan skriftspråket och talspråket, om språkförändring i verklig tid, om social variation och om påverkan av kontakterna med Helsingforssvenskan? Vilka sociala betydelser har de olika varianterna eventuellt fått och hur kan de användas för att konstruera olika identiteter? Jag har i flera undersökningar (jfr Lappalainen 2011) ingående diskuterat för- och nackdelar med olika typer av material och vad en kombination av olika teoretiska perspektiv och metoder kan tillföra. Mina viktigaste resultat under årens lopp kan sammanfattas i fyra punkter.

1 Formerna *mä* och *sä* tar över

När det gäller variationen för pronomen i 1:a och 2:a person singular, har den utveckling som syntes redan på 1970-talet fortsatt: talspråkliga *mä* och *sä* har ersatt de skriftspråkliga varianterna *minä* och *sinä* som inte ens används i institutionella situationer nuförtiden. Det finns inte heller skillnader mellan olika socialgrupper eller

kön. Undersökningarna i verklig tid bekräftar att det inte rör sig om åldersgradering utan om en verklig generationsförändring (jfr Sundgren 2004). Det finns dock en grupp som har flera fall av varianterna *minä* och *sinä* än andra: invandrare vars språkkunskaper är bristfälliga. (Jfr Paunonen 2005, Lappalainen 2006.)

2 Formerna *hän* och *he* är livskraftiga

Det finns likheter med 1:a och 2:a person i den variation som gäller för 3:e person: på 1970-talet föredrog speciellt de äldsta akademiska informanterna skriftspråkliga former (*hän*, *he*) och de yngsta hade de mest talspråkliga varianterna (*se* respektive *ne*). Utvecklingen har dock varit annorlunda i 3:e person under de senaste decennierna. Liksom i 1:a och 2:a person singularis, undviker ungdomarna fortfarande de skriftspråkliga varianterna *hän* och *he*, men undersökningar i verklig tid avslöjar att det variationsmönster som ungdomarna tillägnade sig på 1970-talet inte har varit konstant, utan alla fokusinformanter som undersökts tre gånger (på 1970-, 1990- och 2010-talen) har ökat sin användning av *hän* under de senaste fyrtio åren. Det betyder att det fortsatt finns skillnader mellan åldersgrupperna. Dessutom är varianten känslig för situationell variation: t.ex. tjänstemännen i FPA använder varianten *hän* märkbart ofta. (Paunonen 1995, Lappalainen 2010a, b.)

I allt material finns det en tydlig skillnad mellan singularis och pluralis i 3:e person: de skriftspråkliga varianterna är mer frekventa i singularis än i pluralis. En orsak kan vara påverkan från svenskan. I motsats till situationen i finskan finns det i svenskan olika pronomen för mänskliga (*han*, *hon*) och icke-mänskliga referenter i singularis (*den*, *det*). Detta gäller inte för pluralis som enbart har formen *de*. Paunonen (1990) har i sina undersökningar visat att tvåspråkiga helsingforsare använder *hän* mer än enspråkigt finska talare, men det finns inga tydliga skillnader i pluralis mellan språkgrupperna. Det är naturligt att en grammatisk opposition i ett språk återspeglas i ett annat. På detta sätt har tvåspråkiga talare fortsatt den skriftspråkliga linje som akademiska finskspråkiga tidigare representerade.

3 Personliga pronomen och identitetskonstruktion

Varianterna får sin betydelse i språkbruket, men det kräver också att språkbrukarna blir medvetna om relationen mellan en viss variant och dess brukare (Agha 2007, Eckert 2008, Johnstone & Kiesling 2008). Först efter det kan en talare utnyttja dessa

sociala betydelser som en resurs i sitt språkbruk. Attitydundersökningarna och de metalingvistiska kommentarerna i materialet antyder att alla varianter i 1:a, 2:a och 3:e person singularis har ett socialindex som kan användas för att konstruera olika identiteter. *Minä* och *sinä* kan till exempel i kombination med andra skriftspråkliga varianter användas för att konstruera en snobbig bild av en talare. När *minä* och *sinä* utnyttjas för att efterlikna invandrare, kombineras de med grammatiskt avvikande former.

Skillnaden mellan 3:e personens pronomen (speciellt i singularis) och pronomen i andra personer kan förklaras med det här pronomenets särställning jämfört med andra drag som varierar. Pronomen för 3:e person används för att referera till en annan människa, och valet mellan varianterna kan tolkas som ett medel att visa sin inställning till referenten. Eftersom pronomenet *se* har fått en pejorativ stämpel när det refererar till en människa, aktar man sig för att använda det när deltagarna inte känner varandra eller en talare har en institutionell roll. *Se* kan nämligen tolkas så att talaren inte uppskattar referenten, eftersom det är samma pronomen som man använder när man refererar till föremål eller djur. Ungdomar känner inte lika starkt normativt tryck som vuxna som redan är i arbetslivet; för ungdomar är det också mer acceptabelt att revoltera mot språkliga normer. Det finns starka attityder som kan ses i informanternas metalingvistiska kommentarer och som antyder att många tycker att det är oartigt att referera till en människa med *se*. I vardagliga kontexter kan *hän* däremot få en ironisk tolkning – liksom *minä* för 1:a person. (Se Lappalainen 2010a.)

4 Metodologiska implikationer

Metodiskt har mitt mål varit att visa vikten av att undersöka olika slags material och närma sig variation från flera olika perspektiv för att få en helhetsbild. Variation måste analyseras både kvantitativt och kvalitativt – och baserat på både verkligt språkbruk och talarnas uppfattningar samt i skenbar tid och i verklig tid – och dessutom även ur ett interaktionellt perspektiv. Inget material och inte heller någon metod i sig kan svara på alla frågor. Med kvantitativa metoder kan vi se varianternas frekvens, men de här beräkningarna säger inte hurdana funktioner varianterna kan ha. Därför behövs kvalitativ analys, som belyser till exempel hur standardvarianter används för att visa kontraster mellan en viss referent och andra och hur de används för att uttrycka en arrogant diskursidentitet. För att hitta sociala betydelser räcker det

inte med att analysera korrelationer mellan språkliga och utomspråkliga variabler, utan man måste också få kännedom om språkliga attityder och uppfattningar i språkgemenskapen genom olika test och genom att ta metalingvistiska kommentarer i beaktande.

Litteratur

- Agha, Asif, 2007. *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chambers, J. K., 2009 [1995]. *Sociolinguistic theory. Linguistic variation and its social significance*. Oxford: Blackwell.
- Eckert, Penelope, 2000. *Linguistic variation as social practice. Linguistic construction of identity in Belten High*. Oxford: Blackwell.
- Eckert, Penelope, 2008. Variation and indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12/4: 453–476.
- Eckert, Penelope, 2012. Three waves of variation study: the emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology* 41: 81–100.
- Garrett, Peter, 2010. *Attitudes to language*. New York: Cambridge University Press.
- Heritage, John 1984. *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge, MA: Polity Press.
- Johnstone, Barbara & Kiesling, Scott F., 2008. Indexicality and experience. Exploring the meanings of /aw/-monophthongization in Pittsburgh. *Journal of Sociolinguistics* 12/1: 5–33.
- Lappalainen, Hanna, 2004. Språklig variation och interaktion. Nya perspektiv inom den fennistiska dialektforskningen. *Folkmålsstudier* 43: 57–79.
- Lappalainen, Hanna, 2005. Språklig variation och interaktion. Nya perspektiv inom den fennistiska sociolingvistik. *Rapporter från Finskt språk- och kulturcentrum*, 3. Mälardalens högskola.
- Lappalainen, Hanna, 2006. Kelan asiointikeskustelut Helsingin puhekielen variaation kuvastajina. Esimerkkinä yksikön 1. ja 2. persoonan persoonapronominien käyttö. I *Helsinki kieliyhteisönä* (275–298), red. av Kaisu Juusela & Katariina Nisula. Helsingfors universitet: Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- Lappalainen, Hanna, 2010a. *Hän vai se, he vai ne? Pronominivariaatio ja normien ristiveto. I Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* (279–324), red. av Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, Hanna, 2010b. *Se ja hän* puhutussa kielessä. *Kielikello* 4/2010.
- Lappalainen, Hanna, 2011. Förändring, variation och variationens funktioner. En fallstudie av variationen i bruket av personliga pronomen på en finsk landsbygdsort. I *Interaktionell dialektologi* (159–197), red. av Gustav Bockgård & Jenny Nilsson. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Mielikäinen, Aila & Palander, Marjatta 2014. *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Norrby, Catrin 2014. *Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund: Studentlitteratur.

- Nuolijärvi, Pirkko, 1994. On the interlinkage of sociolinguistic background variables. I *The sociolinguistics of urbanization* (149–170), red. av Bengt Nordberg. Berlin: Walter de Gruyter.
- Palander, Marjatta, 2007. Alueellisen taustan vaikutus murrekäsitteisiin. *Virittäjä* 111: 24–55.
- Paunonen, Heikki, 1990. ”Se on hän suomeksi”. Huomioita kaksikielisten helsinkiläisten suomesta. I *Från Pohjolas pörten till kognitiv kontakt. Vänskrift till Erling Wande den 9 maj 1990* (190–214), red. av Ingrid Almqvist, Per-Erik Cederholm & Jarmo Lainio. Stockholms universitet: Finska institutionen.
- Paunonen, Heikki, 1995 [1982]. *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsingfors universitet: Suomen kielen laitos.
- Paunonen, Heikki, 2005a. Helsinkiläisiä puhujaprofiileja. *Virittäjä* 109: 162–200.
- Paunonen, Heikki, 2005b. Standard written Finnish as mother tongue. I *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen* (45–56), red. av Björn Melander et. al. Uppsala universitet.
- Preston, Dennis, 1989. *Perceptual dialectology. Nonlinguists’ views of areal linguistics*. Dordrecht: Foris.
- Preston, Dennis (red.), 1999. *Handbook of perceptual dialectology*. Vol I. Amsterdam: John Benjamins.
- Rampton, Ben, 1995. *Crossing. Language and ethnicity among adolescents*. London: Longman.
- Sidnell, Jack, 2010. *Conversation analysis. An introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Sorjonen, Marja-Leena & Liisa Raevaara, 2006. *Arjen asiointia. Keskusteluja Kelan tiskin äärellä*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sorjonen, Marja-Leena, Anu Rouhikoski & Heini Lehtonen (red.), 2015. *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sundgren, Eva, 2004. *Språklig variation och förändring. Exemplet Eskilstuna*. Lund: Studentlitteratur.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, 2014. *Dialektutjämning i Västsverige*. Institutet för språk och folkminnen: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg.
- Vaattovaara, Johanna, 2012. Spatial concerns for the study of social meaning of linguistic variables – an experimental approach. *Folkmålsstudier* 50: 175–209.

Syntaktiske oplysninger i dialektordbøger og store nationale ordbøger

*Karen Margrethe Pedersen
Københavns Universitet*

Abstract

The study stresses the importance for lexicographers to bring syntactic information into dictionaries, especially in documentary dictionaries, and the importance for grammarians to use dictionaries for syntactic information. In a number of analyses, the author shows the usefulness for the study of syntax of the kinds of data available in Scandinavian dictionaries in three case studies: (1) word order in at-infinitives (ikke at komme / at ikke komme 'not to come / to not come'), (2) traditional and alternative case rules (Anna og jeg vaskede op / Anna og mig vaskede op 'Anna and I/me washed up') and (3) a number of modal verb constructions with non-real meaning (skulle have sagt det, skulle havde sagt det, skulle haft sagt det, skulle sagt det, variations of 'should have said it').

Dialektordbøger og store nationale ordbøger er dokumentationsordbøger, dvs. ordbøger "hvor formålet er å imøtekomme et nasjonalt, politisk, vitenskapelig osv. kollektivs behov for å bevare informasjon for framtiden" (Nordisk Leksikografisk Ordbok). Det er ordbøger som de følgende:

Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)
Ordbog over det Danske Sprog (ODS)
Norsk Riksmålsordbok (NRO)
Norsk Ordbok (NO)
Ordbok över Finlands svenska folkmål (FO)
Jysk Ordbog (JyO)
Ømålsordbogen (ØMO)

Ordbøgerne dokumenterer og beskriver sproget i et givet område i en given periode. Men der er forskel på, hvilke dele af sproget de dokumenterer og beskriver, dvs. hvilke oplysningstyper de medtager. De centrale oplysningstyper i de store dokumentationsordbøger er:

Ordklasse	Bøjning
Genus	Betydning
Udtale-og skriftformer	Syntaks

Alle de nævnte ordbøger har fyldige oplysninger om betydning. Men det er ikke alle ordbøger, der har fyldige oplysninger om syntaks. De har det i meget forskelligt omfang.

Det er klart, at det ikke er alle former for syntaks, der kan beskrives i en ordbog. Det skal være syntaks, der i en eller anden forstand er knyttet til enkeltord, og som derfor kan bringes under enkeltord, dvs. under enkelte opslagsord. Det kan være valensoplysninger under de enkelte verber, eller det kan være syntaks knyttet til funktionsord af forskellig art, fx hjælpeverber, modalverber, pronomener, artikler, konjunktioner, visse adverbier og partikler.

I det følgende vil jeg præsentere nogle syntaktiske beskrivelser i ordbøgerne. Jeg har valgt tre cases, der skal vise, hvorfor det er vigtigt, at ordbøgerne beskriver syntaks – og hvorfor det er vigtigt, at grammatikerne bruger ordbøgerne. I de to første cases vil jeg kun se på de danske ordbøger, i den tredje case vil jeg også indtage de norske og svenske, herunder den finlandssvenske.

Case 1: Ledstillingen i at-infinitiver

På moderne dansk normeret skriftsprog hedder det: *Kjeld havde længe prøvet ikke at komme for sent på arbejde*. Nægtelsen *ikke* hører til infinitivhelheden *at komme for sent på arbejde*, og nægtelsen står foran *at* – i modsætning til svensk, hvor det hedder *att inte komma för sent* med nægtelsen efter *att*.

Reglen gælder for normeret dansk skriftsprog, og det er den regel man finder i grammatikkerne. I *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS) analyseres *at* ligefrem som et bøjningselement:

“Infinitivmærket” *at* kan ... ikke henføres til nogen af de etablerede ordklasser, men må betragtes som et præfigeret fleksiv der indgår i paradigmatiske relation med et nulflexiv. Infinitiven har således bøjning, ud over diatese, således at nulformen er verbal ... mens *at*-formen er nominal. (GDS 2011: 1424)

Man har altså et bøjningsparadigme med to led:

at-infinitiv med fleksivet *at*
 nul-infinitiv med fleksivet *nul*

Denne analyse kan ikke gennemføres, hvis der kommer et led mellem *at* og infinitiven. Hvis det fx kan hedde *Kjeld havde længe prøvet at ikke komme for sent*.

GDS kender godt konstruktionen med *at* foran adverbial i dansk, men tolker den som fremmedsproglig: “Der kan findes eksempler på at infinitivs *at* står foran SA-pladsen (dvs. sætningsadverbials-pladsen), formentlig efter svensk eller engelsk mønster” (GDS s. 1426).

GDS opstiller at-infinitivens skema og sammenligner det med ledsætnings-skemaet (GDS s. 1428). Jeg har her tilføjet skemaet for at-infinitiv med adverbialet efter *at*:

at	hun	straks	ville	give besked næste dag
÷	÷	straks	at ville	give besked næste dag
at	÷	straks	ville	give besked næste dag

Første linje viser ledsætningsskemaet, med *ville* i præteritum. Anden linje viser at-infinitivens skema, med *ville* i infinitiv og præfigeret *at*. Dette skema ligner ledsætningsskemaet, men har ingen konjunkionalplads og ingen subjektplads. Tredje linje viser skemaet med *at* før adverbialet. Dette skema ligner ledsætningsskemaet, men har ingen subjektplads.

Konstruktionen i sidste linje udelades af beskrivelsen i GDS. Den passer ikke til analysen af *at* som bøjningspræfiks. Men konstruktionen findes i alle dialekt-områder og i ældre dansk, og jeg mener derfor, at den bør analyseres som genuint dansk og medtages i grammatikken.

Men hvordan behandles den i ordbøgerne? Kunne GDS have fundet den der?

I ØMO beskrives konstruktionen under *at* II: “*at* som inf-partikel kan være skilt fra inf af et adv led ell et pron Ø(vist alm)” (ØMO *at* II.9). “vist almindelig” går på den geografiske udbredelse, ikke på frekvensen. Når der tages forbehold mht. udbredelsen, er det, fordi der savnes belæg fra enkelte mindre områder, fx fra Ærø. ØMO bringer 15 citater på konstruktionen, fx (med understreget infinitivhelhed)¹:

¹ Citater er her og i det følgende skrevet i normaliseret ortografi.

de kan itte tåle at slet ikke arbejde
 det er jo itte så nemt at lige vide
 nu er de ved at næsten omtrent lægge det ned (nedlægge mejeriet)
 de fik lov at selv gøre det

Den standarddanske ledstilling (*slet ikke at arbejde* osv.) omtales ikke eksplicit, men behandles som default.

JyO nævner ikke konstruktionen, men har et enkelt citat på den, uden kommentarer:

det er da ikke let for dig at ene gå og bøvle med det (Østjylland)

Ordbog over Fjoldemålet har også et enkelt eksempel, uden kommentarer:

det er meget bedre at ikke være befriet (dvs. gift) (Fjolde, syd for grænsen)

Jeg ved ikke, om JyO har flere eksempler i sit materiale, men går man til Afdeling for Dialektforsknings digitale tekstkorpora med transskriberede båndoptagelser, kan man finde flere eksempler, fordelt på Vestjylland, Østjylland og Sønderjylland, fx:

det kunne jo itte hjælpe at sådan ville købe ind (Vestjylland)
 det drejede sig om at siden få det til at ligge fint (Sønderjylland)

Der er ikke mange eksempler. Men det skyldes, at selve variabelen er sjælden. Jeg har søgt på at-infinitiver i et opmærket tekstkorpus med jysk. Her fandt jeg 1134 at-infinitiver i alt. Kun 14 havde tilknyttet et adverbialt led, og af disse 14 stod det adverbialle led efter *at* i 9 tilfælde.

Endelig har konstruktionen været på DanDiaSyns² spørgeliste, med sætningen *Kjeld havde længe prøvet at ikke komme for sent på arbejde*. Svarene fra Jylland fordeler sig således:

² DanDiaSyn er den danske del af det fællesnordiske projekt ScanDiaSyn (Skandinavisk Dialekt-syntaks). Se Afdeling for Dialektforsknings hjemmeside (nfi.ku.dk) med links til ScanDiaSyn og DanDiasyn.

	accepteret	forkastet
Vendsyssel	4	1
Århus	1	4
Østjylland	3	3
Vestjylland	1	4
Sønderjylland	1	5

Det ses, at konstruktionen accepteres af én eller flere informanter i hvert dialektområde. (Tallene angiver antal informanter.)

Konklusionen må være, at konstruktionen også findes som variant i jysk – i hvert fald hos nogle jyder. Men den beskrives altså ikke i JyO.

Konstruktionen findes også i bornholmsk. Den nævnes ikke i den gamle *Bornholmsk Ordbog*, der generelt ikke oplyser om syntaks og kun har meget få sætnings-eksempler. Men den findes i optegnelser fra Bornholm, der har eksempler med nægtelse før *at* og nægtelse efter *at*, altså begge varianter.

I ODS beskrives konstruktionen under betydning 11: “(nu sj.) *at* skilt fra inf., især ved et adv.” ODS-bindet dækker perioden 1700–1911. De fleste citater er fra 1700-tallet, men der er også citater fra 1800-tallet.

Ordbog til det ældre danske Sprog har ingen artikel om infinitivs *at*. Men den findes inden for ordbogens periode (1300–1700). Jeg har belæg fra 1500- og 1600-tallet.

Endelig kan man finde belæg i moderne dansk, i *Korpus Bysoc* (med københavnsk talesprog) og *KorpusDk* (med moderne skriftsprog).³ Konstruktionen er ikke nævnt i *Den Danske Ordbog*, selv om ordbogen undertiden medtager former og konstruktioner, der afviger fra standarddansk (markeret med ord som “af nogle anset for ukorrekt”). Måske har konstruktionen været lavfrekvent i ordbogens materiale, men som vist ovenfor er også den standarddanske konstruktion lavfrekvent.

På baggrund af hele dette materiale mener jeg, at man må godtage konstruktionen som genuint dansk.

Jeg har i sin tid gjort forfatteren af GDS, Lars Heltoft, opmærksom på forekomsterne i ØMO. Han nævner dem i en anmærkning (GDS s. 1426), men drager ingen konsekvenser heraf. Hvis han også havde kendt forekomsterne i jysk, ville han have haft svært ved at fastholde ideen om påvirkning fra svensk eller engelsk. Det er således meget beklageligt, at JyO ikke har konstruktionen med.

³ De moderne belæg har jeg fra Sune Gregersen, “Delte infinitiver i dansk”, under udgivelse i *Danske Studier* 2014. (Han har dialektale belæg fra mig.)

Case 2: Kasusbrug i de personlige pronomener

Kun de personlige pronomener har kasusbøjning i dansk. Kasusbrug må derfor studeres i de personlige pronomener. Og den viser sig at være kompliceret. I moderne standarddansk kan den beskrives med to konkurrerende regler:

Traditionel regel: Kasus markerer ledfunktion. Subjektet er i nominativ, alle andre led er i oblik kasus.

Alternativ regel: Når pronomenet ikke står alene, men indgår i syntagmer med andre ord, kan det være i oblik kasus som subjekt.⁴

Efter den alternative regel kan det fx hedde:

så havde Anna og mig vasket op (med sideordning)

ham og konen kom på besøg (med sideordning)

hende der kommer dér er min søster (med bestemmende relativsætning)

hende dér lå i vuggen dengang (med bestemmende adverbial)

Der er variation mellem traditionel kasusbrug og alternativ kasusbrug, fx mellem følgende sætninger:

så havde Anna og jeg vasket op (traditionel kasusbrug)

så havde Anna og mig vasket op (alternativ kasusbrug)

I ordbøgerne må kasusbrugen og variationen behandles under hvert enkelt personligt pronomen. Og det er måske heldigt, for det er ikke sikkert, at alle personlige pronomener har samme tendens til at følge den alternative regel.

I det følgende vil jeg begrænse mig til at se på ordbøgernes præsentation af den sideordnede konstruktion med pronomenet *jeg/mig*. Altså eksempler som *Anna og jeg* / *Anna og mig* ovenfor.

ØMO har 24 linjer om kasusbrugen i artiklen *jeg*. Her præsenteres de to regler, og specielt om subjektet i sideordnet forbindelse skriver ordbogen:

jeg og N.N. eller *N.N. og jeg* S, M, L-Fa(alm), øvrige Ø(spor)

mig og N.N. eller *N.N. og mig* S, M, L-Fa(spor opt), øvrige Ø(alm)

⁴ Dette er en lidt forenklet fremstilling af analysen i GDS (s. 438ff.). I GDS siges subjekter som de ovenstående at være ikke-anaforiske.

Den traditionelle regel er altså almindelig øst for Storebælt, og den alternative regel er almindelig vest for Storebælt, men forekommer også øst for Storebælt.

JyO behandler pronomenet under opslagsformen *a* (med sideformen *æ*).⁵ Ordbogen skriver: ”i en række tilfælde bruges akkusativ-dativ-formen hvor rigsmålet normalt anvender grundform”, og som punkt c herunder: ”som del af flerleddet subjekt”. Og der anføres to citater:

vi er lige gamle, mig og Mads
Frederik og mig fiskede hornfisk sammen

Det anføres, at reglen kun gælder i Nørrejylland. I Sønderjylland er subjektet i nominativ, i overensstemmelse med den traditionelle regel.

Dette stemmer imidlertid ikke med mit materiale fra Sønderjylland. Jeg har søgt i tekster fra Sønderjylland i de digitaliserede båndtransskriptioner, og her fandt jeg 8 belæg på oblik form i sideordning, mod kun 1 belæg på nominativ. Båndoptagelserne fra Sønderjylland er fra omkring 1970, med personer født i 1890'erne, alle udvalgt fordi de talte traditionel dialekt.

Hertil kom, at jeg fandt oblik form i en optegnelse fra 1936:

mig og min broder vi passede kræet (Vodder sogn, Sønderjylland)

Det er muligt, at den alternative regel er nyere i sønderjysk end i nørrejysk, og at den er indkommet fra Nørrejylland, men den er så gammel, at den ligger inden for Jysk Ordbogs periode, og den burde derfor have været medtaget, eventuelt med angivelse af, at den var nyere i sønderjysk.

JyO skriver intet om konstruktionens alder i Nørrejylland, men den er almindelig allerede i ældre kilder, fra første halvdel af 1800-tallet.

ODS har 75 linjer om kasusbrugen i artiklen *jeg*. Den alternative regel indledes med: ”i flg. tilfælde anvendes (undertiden) *mig* for det regelmæssige ell. oprindelige *jeg*”, og herunder om den sideordnede forbindelse ”(dial.ell. vulg.) forbundet v. hj. af *og m.* et andet subjekt”.

Konstruktionen kaldes dialektal eller vulgær, og vulgær betyder lavsocial i ODS. ODS-bindet er fra 1927, og på det tidspunkt regnes den alternative regel (*Anna og mig*) således for fremmed for højsocialt rigsmål.

⁵ Det antages, at formen *jeg* går tilbage til urnordisk *eka*, mens *a* og *æ* går tilbage til urnordisk *ek*. Ordene er altså beslægtede.

Dette stemmer med Lars Brink og Jørn Lunds fremstilling i *Dansk Rigsmål* (1975: 663ff.). Ifølge Brink og Lund blev den alternative konstruktion (*Anna og mig*) først almindelig i højkøbenhavnsk hos personer født 1940 eller senere. I lavkøbenhavnsk var den derimod almindelig hos personer født 1880–1890, men dog sjældnere brugt end den traditionelle konstruktion (*Anna og jeg*).

For nu at sammenfatte: Den alternative konstruktion har sit kerneområde mod vest, i Nørrejylland og på Fyn. Den må have bredt sig fra Nørrejylland til Sønderjylland, og fra Vestdanmark til Østdanmark. Den blev almindelig i lavkøbenhavnsk i slutningen af 1800-tallet, men i højkøbenhavnsk først i midten af 1900-tallet.

På dette grundlag vil jeg antage, at konstruktionen er kommet ind i lavkøbenhavnsk med de mange lavsociale nørrejyder, der kom til de københavnske arbejdspladser og de københavnske arbejderkvarterer i anden halvdel af 1800-tallet.⁶ Men det er en kontroversiel antagelse, for de danske sociolingvister mener, at al sproglig påvirkning i nyere tid er gået (og går) fra København til provinsen, aldrig den anden vej.

Men uanset hvad, så viser denne case, at dialektordbøgerne kan være vigtige kilder til syntakshistorien.

Case 3: Modalverbernes syntaks

Modalverber indgår i mange typer konstruktioner, men jeg vil her begrænse mig til nogle få konstruktioner, alle med non-real betydning. Jeg har valgt fire konstruktioner, som jeg kender fra mit arbejde med modalverbernes syntaks i dansk i 1500-tallet. Jeg illustrerer dem her med en sætning med modalverbet *skulle*:

- jeg skulle have sagt det
- jeg skulle havde sagt det
- jeg skulle haft sagt det
- jeg skulle sagt det
- men sagde det ikke

⁶ Ifølge *Statistiske Oplysninger over Staden København* (1891 s. 20) boede der ved folketællingen 1890 ca. 331.000 personer i København. Af dem var ca. 33.000 født i Nørrejylland, og kun ca. 160.000 var indfødte københavnere (herunder hører børn af tilflyttede jyder).

Enkelte af konstruktionerne kan også have en sjældnere anvendelse med real betydning. Det vil jeg se bort fra her, hvor jeg kun vil forfølge eksempler med non-real betydning.

Jeg har i denne case inddraget alle ordbøger på min liste ovenfor, også de norske og svenske. Jeg har ledt efter konstruktionerne under verbet *have*, og hvis jeg ikke har fundet dem dér, har jeg ledt under ét eller flere modalverber. Det viste sig, at der er meget stor forskel på, hvordan ordbøgerne behandler konstruktionerne. Nogle ordbøger behandler dem som konstruktioner. De skriver altså “i forbindelsen *skulle have* + part.” eller lignende. Andre ordbøger har dem kun med som citater. Og nogle ordbøger angiver den non-reale betydning, mens andre ikke nævner betydningen. Jeg vil i det følgende gennemgå én konstruktion ad gangen.

(i) *jeg skulle have sagt det*

Kan findes i alle ordbøgerne med undtagelse af JyO. Det må være en fejl eller forglemmelse, at den ikke findes i JyO, for den findes i de jyske samlinger, optegnet i Vestjylland, fx:

han skulle itte have sået så tidligt (Vestjylland)

han kunne nær have kommet galt af sted (Vestjylland)

I ØMO og NO er konstruktionen anført som konstruktion under verbet *have*, og den non-reale betydning er anført. I ØMO kaldes betydningen “irreal, hypotetisk, som udtryk for noget blot tænkt olgn.”, dvs. non-real.

I ODS under *have* finder man kun enkelte, spredte eksempler, uden betydningsangivelse. Under *kunne* behandles konstruktionen derimod som konstruktion, og den non-reale betydning er anført (*kunne* A, der omfatter 82 linjer om syntaks).

I NRO er beskrivelsen mere opdelt. Under verbet *ha* er konstruktionen anført som konstruktion, men uden betydningsangivelse. Under verbet *kunne* er den kun anført som citat, men med betydningsangivelse: “brukt i pret. i hypotetiske uttr.” (*kunne* 5a). (Som citat: “Han kunde ha været ekspeditionschef, hadde han bare været litt mere populær”).

I SAOB under *hava* findes konstruktionen kun som citat, og uden betydningsangivelse. Under *skola* finder man igen kun et citat, men med betydningsangivelse: “i hypotetiskt satssammanhang” (SAOB *skola* 15a). (Som citat: “Några minuter till och de skulle ha hunnit i tid”).

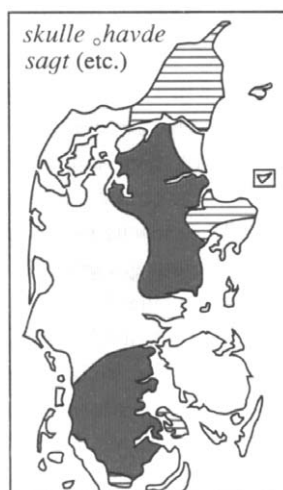
I FO under *hava* finder man konstruktionen som citat, men uden betydningsangivelse. Under modalverberne har jeg ikke fundet konstruktionen, og heller ikke en betydning “i hypotetisk satssammenhang” som i SAOB. (Som citat: “Ni sku si:tt va han stakk ner i hassin (halsen) oå: me”)

Konstruktionen findes altså i dansk, norsk og svensk, men man skal lede for at finde den i SAOB og FO.

(ii) *jeg skulle havde sagt det*

Findes kun i JyO og er altså en specifikt jysk konstruktion. Konstruktionen er under *have* anført som konstruktion, den non-reale betydning er angivet, og den geografiske udbredelse er angivet både med ord og på kort.

I det sorte område findes *skulle havde sagt*, og i de skraverede områder kan der ikke skelnes lydligt mellem *have* og *havde*. Det oplyses ikke, hvad der siges i det grå område, men her siges *skulle have sagt* – der som nævnt ovenfor er glemt i ordbogen. Det hedder altså *skulle havde sagt* mod øst og syd, men *skulle have sagt* mod vest.

⁴have 37 a

(iii) *jeg skulle haft sagt det*

Findes kun i ØMO. Konstruktionen er anført som konstruktion, den non-reale betydning er anført, og den geografiske udbredelse er angivet. Jeg har omsat udbredelsen til et kort (med konstruktionen i det mørke område):

Jeg ville have ventet at finde konstruktionen i ODS, men det er ikke lykkedes mig. Hvis den findes dér, kan det højst have været som et citat, som jeg har overset.

(iv) *jeg skulle sagt det*

Findes i ØMO, JyO, ODS, NRO og NO, men jeg har ikke fundet konstruktionen i SAOB og FO.

I ØMO, JyO og NO er konstruktionen anført som konstruktion, men det er kun JyO og NO der anfører den non-reale betydning. I ØMO er betydningsangivelsen glemt.

I ODS under *have* findes konstruktionen kun som citat og uden betydningsangivelse. Under *kunne* behandles den i det syntaktiske afsnit (*kunne* A) som variant af non-realt *kunne have* + part.: “visse forf. udelader *have*”, og der anføres fem citater. (Under *maatte* og *ville*, men mærkeligt nok ikke under *skulle*, findes tilsvarende syntaksafsnit, hvor konstruktionen beskrives. Under *ville* og *skulle* findes konstruktionen under eget betydningsnummer, *ville* 11, *skulle* 8).

I NRO er beskrivelsen igen opdelt. Under *ha* findes konstruktionen som konstruktion, men uden betydningsangivelse. Under *kunne* findes den kun som citat, men med betydningsangivelse: “brukt i pret. i hypotetiske uttr.” (*kunne* 5a). (Som citat: “denne stolte og ypperlige kvinde kunde du vundet”).

I SAOB og FO har jeg ikke fundet konstruktionen. Og det er ejendommeligt, for den findes i svensk. Den er således beskrevet i Svenska Akademiens Grammatik (1999) under supinumfraser:

Också när *ha* + supinumfrasen är objekt till hjälpverb som ... *kunna, måtte, skola, vilja* kan *ha* utelämnas, oberoende av satstyp. Utelämnningen sker troligen oftare i tal-än skriftspråk. (SAG bd. 3: 272)

Konstruktionens geografiske udbredelse er anført i ØMO og JyO. Den er almindelig øst for Storebælt; i resten af landet er den kun sporadisk optegnet, især i ældre kilder. Hverken NRO eller NO nævner den geografiske udbredelse, men NO henviser til Norsk Referansegrammatikk, hvor man kan læse at konstruktionen

... forekommer ofte i norsk skriftspråk. I norsk talemål er det her en regional forskjell. I dialektene i Nord-Norge og deler av Trøndelag kan *ha* vanskelig utelates.

(NRG 1997: 256)

Sammenfattende kan det siges, at de non-reale konstruktioner er behandlet udførligt og systematisk i ØMO, JyO og NO. Behandlingen er mer opsplittet i NRO, og i SAOB og FO er den mangelfuld.

Det er især ejendommeligt, at der er ordbøger, der ikke angiver den non-reale betydning. Betydning er en meget central oplysningstype i de store dokumentationsordbøger, og i dette tilfælde er der betydning knyttet til den syntaktiske konstruktion. Men modalverbernes syntaks er kompliceret, og det er en vanskelig opgave for ordbogsredaktører at analysere og fremstille syntaksen – især da semantikken også er kompliceret.

Afsluttende bemærkninger

Generelt stilles der store krav til redaktørerne af de store ordbøger. De skal dække mange discipliner: fonetik, morfologi, etymologi, semantik og syntaks. For ikke at tale om, at de skal have stor omverdensviden. Som redaktør af ØMO skal man fx have kendskab til redskaber og arbejdsgange i det gamle bondesamfund. Det er en næsten umulig opgave – med mindre man kan dele eller uddelegere en del af arbejdet. Enten skulle ordbogsredaktionerne have en redaktør, der specialiserede sig i grammatik og fulgte med i den grammatiske faglitteratur, eller også skulle man have midler til at ansætte en grammatiker som konsulent. Ellers bliver syntaksen nemt stedbarn i ordbøgerne.

Nogen vil måske mene, at man helt kan udelade syntaksen af ordbøgerne og overlade den til de store grammatikker, fx overlade den til NRG, SAG og GDS. Men man kan ikke overlade syntaksen til store grammatikker, når det handler om dialekter og ældre sprogtrin, for de store grammatikker omhandler kun i begrænset omfang dialekter og ældre sprogtrin. Det er det omvendte, der gælder: Når grammatikerne skal skrive om dialektsyntaks og historisk syntaks, så er de afhængige af dialektordbøgerne og de store nationale ordbøger. Og min case med at-infinitiven viser, at også grammatikere, der skriver om moderne standardsprog, har brug for ordbøgerne.

Under alle omstændigheder gælder det – for alle ordbøger – at der findes konstruktioner, der har knyttet betydning til sig. Det har jeg vist med min case med non-reale verbalkonstruktioner. I sådanne tilfælde bør ordbøgerne gøre rede for samspillet.

Men ordbogsredaktører har også brug for grammatikkernes analyser og bør henvise til dem. Det gør de også i vidt omfang. Det gælder fx for konstruktionerne

med modalverber. Her har både ØMO, JyO, ODS og NO litteraturhenvisninger, til store grammatikker og til grammatiske afhandlinger.

Nogen kunne måske tænke, at grammatikerne kan undvære de store ordbøger og i stedet bruge de digitale tekstkorpora som kilde. Men for det første er det stadig begrænset, hvor store og dækkende korpora man har med dialektalt sprog eller historiske sprogformer. Og for det andet råder ordbøgerne i mange tilfælde over et materiale, der ikke findes i noget korpora. ØMO og JyO har fx hver en seddelsamling på 3–4 mill. sedler, hovedsagelig med ældre dialektoptegnelser. Ordbogsredaktørerne har således adgang til kilder, som brugeren af de digitale korpora ikke har adgang til.

Ordbogsredaktørerne kan bruge både seddelsamlinger og digitale korpora til redaktionen. Og de bør bruge de digitale korpora, når de findes. Det viser min case med kasusbrugen, hvor de digitale korpora dokumenterede, at den alternative kasusbrug også fandtes i Sønderjylland.

Det er især nødvendigt at bruge korpora ved redaktion af funktionsord. Funktionsord er i reglen sparsomt optegnet og excerperet. De er dårligt repræsenteret i seddelsamlingerne. Men de har ofte høj frekvens i de digitale tekstkorpora. Jeg betragter de digitale tekstkorpora som uundværlige redskaber ved redaktion af funktionsord.

Ordbogsredaktører bør altså benytte både tekstkorpora og grammatiske fremstillinger. Og grammatikerne bør benytte de store ordbøger. De er ofte gode og nyttige kilder til syntaks.

Ordbøger

Bornholmsk Ordbog, 1908 (red. omkr. 1850, tillægget omkr. 1885). København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

Den Danske Ordbog, 1–6, 2003–2005. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.

Jysk Ordbog, printudgave af A–J fra 1990erne (netudgave www.jyskordbog.dk). Aarhus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning.

Norsk Ordbok, 1–, 1966–. Oslo: Det norske Samlaget.

Norsk Riksmålsordbok, 1–4, 1937–1957. Oslo: Aschehoug.

Ordbog over det Danske Sprog, 1–28, 1919–1956. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.

Ordbog over Fjoldemålet, 1–2, 1974. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.

Ordbog til det ældre Danske Sprog (1300–1700) (ved Otto Kalkar), 1–5, 1881–1918. (Fotografisk optryk med ændringer 1976. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund).

Ordbok över Finlands svenska folkmål, 1–, 1982–. Helsingfors: Forskningscentralen/Institutet för de inhemska språken.

Svenska Akademiens Ordbok (Ordbok över Svenska Språket), 1–, 1889–. Lund: Svenska Akademien og Akademibokhandeln Gleerups AB.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer, 1–, 1992–. København: Afdeling for dialektforskning og Universitets-Jubilæets danske Samfund.

Anden litteratur

Brink, Lars & Jørn Lund, 1975. *Dansk Rigsmål*, 1–2. København: Gyldendal.

Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo, 1997. *Norsk Referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gregersen, Sune, 2014. Delt infinitiv i dansk. I *Danske Studier*, 2014, red. af Merete K. Jørgensen & Henrik Blicher. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.

Hansen, Erik & Lars Heltoft, 2011. *Grammatik over det Danske Sprog*, 1–3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Statistiske Oplysninger om Staden København IV (1886–1890), 1891. København: Københavns Magistrat.

Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999. *Svenska Akademiens Grammatik*, 1–4. Stockholm: Svenska Akademien och Norstedts.

Sprog – krop – sted: Dialektsamfundets meningsskabende orden

Pia Quist
Københavns Universitet

Abstract

As a consequence of the effects of globalization, the concept of place is obtaining increased attention among social dialectologists and sociolinguists. Is it still possible to assume a cultural and historical bond between places, people and languages in a time characterized by migration, geographic and social mobility? The study offers an account of place as a factor and variable in dialectology and sociolinguistics throughout four periods: historicism, structuralism, late modernity and – what I here suggest to call – reconstructionism. The account is related to a critical examination of the construction of a ‘natural’ linking of language, people and place.

1 Indledning

Det er en af dialektforskningens basale aksiomer at sprogbrugere tilhører specifikke geografiske steder. På baggrund af den hastigt øgede sociale og geografiske mobilitet i globaliseringens tidsalder kunne man forledes til at tro at sprogbrugerens forankring i lokaliteter er under opløsning og på vej mod at blive erstattet af supraterritoriale grupperinger som i højere grad end geografisk tilknytning er definerede ved fælles etnicitet, livsstil, alder og så videre. Konsekvensen for regionale dialekter ville da være nem at forudsige – de ville miste deres sociale betydning og status og med tiden helt forsvinde. Men som blandt andet Barbara Johnstone (2010) har påpeget, ser vi i dag tendenser til at det stik modsatte sker. Globalisering er ikke kun med til at accelerere dialektnivellering, men kan på samme tid være med til at fremhæve betydningen af og den performative effekt ved at benytte regional dialekt. Lad mig på den baggrund indlede med at påstå følgende: Det har aldrig været vigtigere at forske i dialekter end det er i dag. Den måske vigtigste sprogforskning i det 21. århundrede er dialektforskning. Ikke (kun) fordi dialekter skal beskrives og registreres som historisk dokumentation, og ikke (kun) fordi beskrivelsen af regional variation er en vigtig brik i beskrivelsen af variation i det overordnede sprogsamfund, men fordi dialekt udgør et *teleskop* med hvilket vi kan zoome ind på og studere stedets

symbolske og praktiske betydning i en globaliseret tid præget af både social og geografisk mobilitet. Sprogbrugere i det 21. århundrede anvender nemlig dialekt som en stilistisk ressource. Nogle anvender i visse situationer dialekt i fulde registre, mens andre bruger dialektfragmenter i skrift og tale. Sommetider er blot et enkelt ord, et prosodisk træk, eller en enkelt grammatisk form nok for en sprogbruger til at signalere tilknytning til et sted, eller en lyttende til at deducere en forbindelse mellem den talende og et sted. Med andre ord, sprogbrugere skaber med anvendelse af dialekt en symbolsk forbindelse mellem sig selv og steder, og dialekt udgør derfor en unik indikator på menneskers stedsforfølelser – ‘senses of place’ – i det 21. århundrede.

Men hvordan sprogbrugere gør det, og med hvilke konsekvenser i forhold til konstruktionen af steder, ved vi stadig for lidt om. Artiklen her kan ses som en indledende undersøgelse af ‘sted’ som begreb og faktor i dialektforskning. Først vil jeg kort beskrive det jeg kalder sprog-krop-sted-koblingen for derefter at undersøge ‘sted’ som foranderlig faktor i sociolingvistik og dialektforskning i det 20. århundrede.

2 Sprog–krop–sted

Dansk tales af danskere, bergensisk af bergensere. Danskere bor i Danmark og bergensere i Bergen. Koblingen mellem mennesker, sprog og steder er så grundlæggende for vestlig, moderne tænkning, at den ses indlejret i sproget (Danmark – danskere – dansk). Sammenkædningen er måske en af de mest naturaliserede ideologier af betydning for vores måder at beskrive og forstå sammenhænge mellem mennesker og sprog på. Ikke kun i lægmands forståelser, men også i sprogforskningen opfattes det som naturligt, at et menneske har et eget (første, autentiske, naturlige) sprog (f.eks. dansk eller bergensisk), at dette sprog bruges af nogle bestemte grupper (danskere eller bergensere), og at de mennesker, der er fælles om dette sprog også har rødder i et afgrænset geografisk område (Danmark eller Bergen). Denne sammenkobling er gammel, men er blevet særligt dyrket i national-ideologisk tænkning med rødder hos blandt andre Herder, Grundtvig og Aasen. På trods af at det er både muligt og ganske almindeligt at forbindelsen mellem kroppe, mennesker og sprog er fraværende, opfattes brud på sammenkædningen som netop ‘brud’: bergensisk talt af en mørklødet i Oslo, en blond swahilitalende i New York eller en asiatisk udseende jysktalende i København er alle eksempler på uventede kombinationer mellem

kroppe, steder og sprog. De er dog ikke alene uventede fordi de måske er sjældne, men også fordi vi tolker dem i relation til det vi opfatter som den 'naturlige' sammenkædning (Quist 2010). Men hvis vi undersøger sprogbrug og variation i storbyen, tvinges vi til at forholde os til koblingen, da den høje grad af mobilitet, til- og fraflytning og migration betyder, at det er mere reglen end undtagelsen at det enkelte individ opfylder den forventede enhed mellem sig selv, stedet og sprogborgen.

Analytisk er det en simpel manøvre at dekonstruere koblingen, og det er i virkeligheden heller ikke så interessant at pille den fra hinanden som det er at undersøge, hvad koblingen skaber og hvad den betyder for mennesker. Sprogbrugere rekonstruerer og opretholder koblingen i praksisser, både i deres meta-sprog om egen og andres sprogbrug, i hverdagssamtaler og i stilistiske udtryk.

3 'Sted' i dialektforskning og sociolingvistik

Vi ser i disse år en bred og øget interesse for sted som begreb og faktor i dialektforskning og sociolingvistik (jf. f.eks. Auer & Schmidt 2010; Auer et.al 2013; Johnstone 2011; Britain 2010a, 2010b). Det kan ses som en naturlig følge af globalisering, urbanisering og i det hele taget af øget mobilitet nationalt og transnationalt at sted ikke længere kan tages som det givne udgangspunkt for en samtidig dialektbeskrivelse, hvorfor det at undersøge hvad sted i det hele taget er for en størrelse for sprogbrug og sprogbrugere, kommer til at stå i forgrunden. I tidligere dialektforskning og sociolingvistik har der været mindre fokus på sted, selvom sted har fungeret som en udslagsgivende faktor for både informantudvælgelse, sprogbeskrivelse og teoridannelse (Auer 2013). I det følgende vil jeg gennemgå udviklingen i brugen og betydningen af sted i dialektforskning og sociolingvistik. Vægten vil ligge på dansk dialektforskning og sociolingvistik med enkelte udblik til Skandinavien og USA. Sociolingvisters og dialektforskere interesse for sted – og også den manglende interesse – kan indsættes i en udviklingshistorie som jeg for overblikkets skyld her inddeler i fire 'ismer': historisme, strukturalisme, senmodernisme (herunder dekonstruktivisme), – og det seneste som jeg her foreslår at kalde *re*-konstruktivisme.¹

¹ Det skal understreges at formålet med periodeinddelingen ikke er at præsentere en systematisk og detaljeret gennemgang af udviklinger i dialektforskning og sociolingvistik. Sådanne er gjort grundigere og bedre af andre, for eksempel Pedersen 2000a, 2000b og 2009a.

Historisme

I denne sammenhæng anvender jeg betegnelsen historisme om perioden fra cirka 1880 til cirka 1950 for at indikere en gennemgående forskningsinteresse i sprogets historiske indlejring i nationens og folkets kultur. Periodens dialektforskning inkluderer de forskellige retninger historisk lingvistik, dialektgeografi og ‘Wörter-und-Sachen’-traditionen (jf. fx Pedersen 2009a). I Danmark kan den eksemplificeres med H.F. Feilbergs *Bidrag til en ordbog over de jyske almuemål* fra 1886, Valdemar Bennike og Marius Kristensens *Kort over de danske folkemål med forklaringer* 1898–1912, samt Johs. Brøndum Nielsens *Dialekter og Dialektforskning* fra 1927. Dialektforskning i denne periode udviklede sig i slipstrømmen af tidens nationalromantiske strømninger. Inge Lise Pedersen beskriver i en artikel om dialektbegrebet og nationalromantikken, hvordan begrebet *folkemål* i sig selv afspejler og indlejrer tidens ideologiske konstruktion af ‘folk’ som noget der har sprog, oprindelse og land til fælles (Pedersen 2009a: 66). Nydannelser af ord med *folk(e)* var almindelige – *folkekirke, folkeskole, folketing, folkeviser, folkedragter* osv. – og skriver sig ifølge Pedersen ind i samme forståelse af *folket* som noget der forbinder nation, historie og sprog. I flere tilfælde, for eksempel *folkeoplysning, folkehøjskole* men også *folkemål* “har denne gruppe ord en bibetydning i retning af almuen som folkets kerne, idet man med Herder antog at der fandtes en folkekultur, som var (resterne af) en kultur der engang havde været folkets kultur” (Pedersen 2009: 67). Pedersen fortsætter med at beskrive 1800-tallets nationalitetsforståelse og det nationale projekt. Det var en integreret del heraf “at man skulle finde nationens kerne ved at finde oprindelige, gamle lag frem. Det gjorde man gennem at indsamle og analysere først og fremmest almuens kulturelle fremtrædelsesformer, ud fra tanken om at denne del af folket repræsenterede det oprindelige” (ibid.). Det betød altså blandt andet at man i perioden begyndte systematisk at indsamle og beskrive folkemålene, i praksis landbefolkningens sprog. Det skete i en stemning af tiden som modstander – almuens sprog skulle registreres inden det bukkede under for tidens forandringer, inden det var for sent.

Den herderske ideologi om at mennesker, steder og sprog er naturligt og tæt forbundne skinner igennem i periodens principper for feltarbejde og valg af informanter. Mange af principperne etableredes i denne periode og har været anvendt gennem det meste af 1900-tallet, og bliver det også i mange tilfælde i dag. For det første blev ‘indfødthed’ et – umarkeret og uproblematiseret – kriterium for informantudvælgelse. De for forskeren interessante talere af det sprog man var interes-

seret i at beskrive, var født og opvokset på ét sted. Informanten skulle have en historisk tilknytning til stedet, være født på egnen og have forældre og bedsteforældre der også var født der. Det var hos de stedfaste og indfødte informanter at udtrykket for ‘folkets kerne’ skulle findes. Stedet og stedets kultur ansås som udtrykt i deres tale. Stedet så at sige talte igennem dem. Den gode dialektbeskrivelse problematiserede ikke sprog–krop–sted-koblingen, men stræbte tvært imod efter at holde den intakt: Stedets repræsentant var den indfødte, hvis tale var udtryk for stedets historie og kultur.

I denne periode udvikledes også dialektgeografien der indsatte det geografiske kort som grundlag for sprogbeskrivelsen². I dialektgeografien er sprogbrugeren så godt som udvisket til fordel for den stedlige beskrivelse af dialektgrænser, og det er en ‘usynliggørelse’ af sprogbrugeren som ifølge Peter Auer (2013) følger med dialektforskningen gennem 1900-tallet og også i høj grad er gældende i dag: Stedet bliver en beholder for sprog:

The container view of space is a widespread assumption in Western thinking (cf. Löw 2001: 17–35); it is based on an absolute conception of space according to which spaces exist prior to and independently of the objects they contain. Applied to language spaces this means that speakers are constrained by the language space in which they happen to find themselves – rather than language spaces being created by speakers (Auer 2013: 5)

At stedet er ‘beholder’ for sproget afspejles i måden at omtale dialektforskelle på. Det er helt almindeligt at omtale steder – i stedet for mennesker – som havende et dialekttræk. Det findes der mange eksempler på, her er et af Marius Kristensen fra hans afhandling om udsagnsord i egnen nord for Århus: “Hovedforskellene [mellem Elsted og Egå sognes mål] var, at Egå havde *ð* for *glda. t*, men Elsted ligesom nabosognene i vest og syd *r*” (Kristensen 1942: 9). Det er stederne Egå og Elsted der har sprogrækkene, ikke sprogbrugerne.

Strukturalisme og sociolingvistikens første bølge

Den uproblematiserede sprog–krop–sted-kobling videreføres i det meste af 1900-tallets dialektforskning og senere sociolingvistik. Det gælder for både den beskrivende dialektforskning, den strukturalistiske, som blev særlig stærk i Danmark (Pedersen 1996), og i det som Penelope Eckert har kaldt for sociolingvistikens første

² Dialektgeografien har dog haft mindre betydning i Danmark sammenlignet med andre lande, for eksempel Tyskland, jf. Pedersen 2000a.

bølge (Eckert 2012). Da dialektforskningens historistiske periode afløses – fra cirka 1950'erne – af den Hjlemslev-inspirerede strukturalisme, føres tilgangen til 'sted' som beholder for dialekter ud i sin yderste konsekvens. Med strukturalismen skærpes og forfines den sproglige beskrivelse i stræben efter at afdække et underliggende dialektsystem. Fokus er ikke på samme måde som tidligere på kulturen og 'folkets kerne'. Men man løsriver sig ikke af den grund fra den nationalromantiske arv. Som Pedersen påpeger var man interesseret i at finde frem til det "ældste tilgængelige sproglag ud fra en forestilling om at det er det mest konstante og konsistente, og derfor det mest velegnede til at bruge som udgangspunkt til at opstille pågældende dialekts fonemsystem" (2009: 73). Både sted og sprogbruger træder i baggrunden som konsekvens af det stringente fokus på sprogsystemet, men koblingen mellem dem beholdes alligevel intakt. Det er fortsat de stedsstabile informanter der inddrages som relevante kilder.

Det er blevet påpeget af Chambers & Trudgill (1980) at der i europæisk dialektforskning har været tradition for at udvælge en helt bestemt type dialekttalende som informant og repræsentant for stedets sprog. De har som bekendt – spøjende – kaldt denne type for en *NORM*, en forkortelse af *Non-mobile, Older, Rual, Male*, altså en ældre, stedsstabil mand fra landet. Selvom der i Danmark også har været tradition for at anvende kvindelige informanter (Pedersen 2009b), har det været normen at den gode informant var en der var født, opvokset og forblevet i sit voksenliv på det samme sted. Det er den stedsstabile der er blevet opfattet som den autentiske sprogbruger, den genuint dialekttalende. Den underliggende forestilling er naturligvis at det autentiske sprog, som regnes til et sted, kun kan findes hos en person der gennem hele sit liv er forblevet det samme sted og ikke har været i kontakt med andre steders sprog.

Fra 1960'erne forgrener dialektforskningen sig, som jeg opstiller den her i denne sammenhæng, udi sociolingvistikken i dens første bølge (Eckert 2012)³. I Danmark introduceres Labov og de sociolingvistiske metoder af Bauman Larsen i 1967 (Pedersen 2000b, Gregersen 2009). Forskellige undersøgelser gennemføres i 1970'erne, og i 1980'erne iværksættes det stort anlagte projekt by-sociolingvistik (Gregersen & Pedersen 1991). Også i den tidlige sociolingvistik fungerede stedet som et definerende udgangspunkt, som beholder for den sproglige variation, om end

³ Eckert opstiller en tre-fase-model for udviklinger i sociolingvistiske metoder og forskningsspørgsmål. Det skal dog bemærkes at hun ikke i denne sammenhæng beskæftiger sig med sociolingvistikens forbindelser til dialektforskning; men for denne artikels gennemgang af 'sted' i variationslingvistik finder jeg bølge-inddelingen nyttig.

på en anden måde end tidligere idet socialklasse nu inddrages som den centrale kategori som variationen beskrives i forhold til. I Labovs definition af hvad der udgør et sprogsamfund – hvem der hører med og ikke hører med – er det sprogbrugernes normer som er udgangspunktet. Sprogbrugerens sociale position, identifikationer og faktiske sproglige adfærd fremhæves og gøres tydeligere end i den strukturalistiske dialektforskning:

For a working class New Yorker, the social significance of the speech forms that he uses [...] is that they are not used by upper middle class speakers. The existence of these contrasting units within the system presupposes the acquaintance of the speaker with the habits of other speakers. Without necessarily making any conscious choice, he identifies himself in every utterance by distinguishing himself from other speakers who use contrasting forms. (Labov 1966: 7)

Sprogbrugeren er socialt placeret i et afgrænset sprogsamfund som ifølge Labov udgøres af sprogbrugere der deler de samme normer for stil-variation. Det vil sige hvis en gruppe af mennesker stilsifter (i et sociolingvistisk interview) i samme retning i forhold til formalitet, er der tale om medlemmer af det samme sprogsamfund fordi de uanset hvilken klasse de tilhører, knytter ens vurderinger til de sproglige variable. Det interessante er at denne definition på sin vis placerer sprogbrugeren og sprogbrug i centrum, mens stedet i princippet er underordnet. Men kun i princippet. Stedet fungerer stadig som det praktiske udgangspunkt. Det ligger nemlig implicit i Labovs definition af sprogsamfund at sprogbrugere på en eller anden måde er i kontakt med hinandens normer (jf. citatet ovenfor), og at denne kontakt skabes ved at leve det samme sted – og ikke for eksempel gennem medier eller gennem uddannelsessystemet – det er stedet der tilvejebringer kontakten. Derfor kan Labov bruge en formulering som “a working class New Yorker”, og derfor er det (stadig) kun de stedsstabile informanter man er interesseret i at inddrage i sprogbeskrivelserne (Labov 1966).

Penelope Eckert placerer Labovs tidlige New York-undersøgelse i det hun kalder sociolingvistikens første bølge. Undersøgelserne i den første bølge var med til at tegne *the big picture*, det brede billede af den sproglige variations indlejring i samfundet. Et vigtigt eksempel på den første bølge i dansk sociolingvistik er Nyboderprojektet fra 1980'erne (Gregersen & Pedersen 1991). Resultaterne herfra har bidraget substantielt til det vi ved om udviklinger i dansk (til det store billede) som vi ikke kan undvære. I Nyboderprojektet valgte man at placere undersøgelsen i et simpelt afgrænset område i København, Nyboder i den indre by. Det var et godt

sted til formålet da der boede indfødte københavnere med forskellig social tilknytning, både arbejdere og middelklasse. ‘Sted’ bliver adresseret som tema af Frans Gregersen i en refleksion over at byen som udelukket lokalitet, som ikke-sted, i dialektforskningen:

Byerne ansues [...] fra dialektens synsvinkel som det ikke-sted hvorfra dialektens særpræg ophæves. [...] Byen er for dansk dialektforskning ikke noget sted og har derfor heller ikke nogen selvstændig eksistens som dialektbærende.

(Gregersen 1989: 40)

Med Gregersens kritiske perspektiv på forholdet mellem sproglig variation i by og på land gør Nyboder-projektet op med negligeringen af byen – byen som ikke-sted. Dette skridt var vigtigt, men det indebar også at der måtte reflekteres over de fra dialektforskningen givne kriterier for informantudvælgelse. Og det gør Gregersen, og tager dermed (som vel sagtens en af de første) aktiv stilling til valget af indfødte som informanter:

Det springende punkt [...] er at gøre sig klart at ens valg af informanter, måden man vælger dem på og måden man finder dem på implicerer forskellige teorier. Vores valg var at opsøge personer der var født og opvokset i Nyboder. Dermed knytter vi an til en model som postulerer tilegnelsen af modersmålet sker i alderen indtil arbejdslivet begynder og det sprog man tilegner sig i denne periode er ens sande modersmål.

(Gregersen 1989: 50–51)

Stedstilknytningen bliver dermed vigtig i forhold til den tidlige sprogtilegnelse. Eller omvendt, rationalet er at den tidlige tilegnelse af københavnsk forudsætter en stabil stedstilknytning. Stedet kobles til Labov-traditionens teori om et *vernacular*, det kropsligt indlejrede sprog som opfattedes som det mest interessante, autentiske at beskæftige sig med (jf. fx Couplands diskussion af *vernacular* og autenticitet, Coupland 2003).

På trods af den indtrædende refleksion over at anvende indfødthed som informantkriterium, opretholdes i dialektforskningen og sociolingvistikken i perioderne efter historismen koblingerne mellem steder, sprog og mennesker med indfødthed som det sammenføjende led. Der var muligvis også nogle historiske omstændigheder som gjorde det muligt: I den type sprogsamfund som undersøgte, var folk mindre mobile end mange er i dag. Det var nemmere i en vis historisk periode at finde frem til stedernes “NORMs”. Men med globalisering og den følgende øgede mobilitet udfordres den automatiske kobling mellem steder, mennesker og sprog.

Senmodernisme og sociolingvistikkens anden og tredje bølge

Blandt andre Jan Blommaert (2010) er kritisk over for sprogbeskrivelser der kan placeres inden for den første bølges sociolingvistik. Han kalder den en *socio-linguistics of distribution* der undersøger sprog ‘på sin plads’, *language in place*: “The object of study [is] a ‘snapshot’, in which things are in place” (Blommaert 2010: 5). Han kritiserer således variationslingvistikens geografiske bundethed for at beskrive statiske øjebliksbilleder af sprogsamfund hvis karakter i virkeligheden er konstant bevægelse. Han plæderer i stedet for en distributions-sociolingvistik for en mobilitets-sociolingvistik, som “...focuses not on language-in-place but on language-in-motion, with various spatiotemporal frames interacting with each other” (ibid.). Med et fokus på mobilitet frem for sted introduceres et nyt og andet forhold til forbindelser mellem sprogbrugere og steder.

Men inden vi kommer til senmodernitetens, globaliseringens og den tredje bølges variationsundersøgelser, vil jeg kort dvæle ved den type etnografi-baserede undersøgelser som Eckert placerer inden for sociolingvistikkens anden bølge. I den anden bølge er forskningsinteressen stadig at bidrage til beskrivelsen af det overordnede sprogsamfund i laboviansk forstand hvor sprog, mennesker og steder (stadig) kobles i en historisk betinget relation. Undersøgelser inden for den anden bølge placerer sig et sted mellem den traditionelle labovianske og den mere senmoderne tilgang til sproglig variation. Men i den anden bølge sker der noget interessant i forhold til både forståelsen og operationaliseringen af sted i og med at fokus på praksis skærpes og begrebet *praksisfællesskab* introduceres (Quist 2010: 636). Eckert henter begrebet praksisfællesskab fra antropologerne Lave & Wenger (1991) og argumenterer: “to explore in detail how social practice and individual ‘place’ in the community interconnect, sociolinguists need a conception of a community that articulates place with practice” (Eckert & McConnell-Ginet 1992: 464).

I sit klassiske anden-bølge-studie af *Jocks* og *Burnouts* (Eckert 1989, 2000) behandler Eckert stedet som et resultat af praksisser. På baggrund af etnografiske observationer på en high school i USA beskriver hun hvordan lokale praksisser hænger sammen med de unges sproglige variation. De lokale praksisser er i høj grad relateret til det lokale sted, det vil sige skolen, dens fysiske rammer og dens geografiske placering i byens udkant. Eckert identificerer to antagonistiske kategorier, *Jocks* og *Burnouts*, hvis sociale – og fysiske – positioner er definerede ved deres syn på og orientering mod skolen. *Jocks’ne* orienterer sig positivt i forhold til skolen, dens autoriteter og krav om tilpasning, mens *burnouts’ne* er i opposition hertil.

Jocks og *Burnouts* opholder sig rent fysisk forskellige steder på skolen, og de har forskellige mobilitetspraksisser. *Burnouts* cruiser i biler til byens centrum, og Eckert kan vise at cruising som praksis korrelerer med stedets sproglige variation (Eckert 2000: 150). Hun viser endvidere – den lidt spøjse – korrelation mellem udtale, fysiske placering i forhold til skolens kantine og bredden på bukseben. Bredden på bukseben bliver større, og non-standard udtaler bliver hyppigere, jo længere væk fra kantinens centrum man kommer! (Eckert 2000: 66).

Med introduktionen af praksisfællesskabet sker der en opblødning af synet på sted som 'beholder' for sprog hvilket er i tråd med de senmoderne strømninger som kommer til at præge nullernes sociolingvistik. Den tredje bølges sociolingvistik vokser ud af senmoderniteten og en stemning i tiden for at bryde de gamle historier ned. Sprogforandringen som erkendelsesinteresse bliver – om ikke erstattet så – suppleret med ønsket om at forstå sproglig variation som social konstruktion (Quist 2009, Bucholtz & Hall 2005). Kendetegnende for den senmoderne sociolingvistik og den tredje bølge er ifølge Eckert at den tager afsæt i social betydning frem for de sproglige udtryk. Fra at have haft en tilgang til variation som afspejlende sociale kategorier og steder, vendes perspektivet til en interesse for hvordan sproglig variation (med)konstruerer social orden. Der sker også samfundsmæssige udviklinger i 1990'erne og nullerne som gør det vanskeligt at opretholde en forståelse af steder og sprogbrugere som afspejlende sprog (eller som 'beholdere'). Flere taler om mobilitetens tidsalder (fx Urry 2010), globale og lokale bevægelser er accelererende i form af øget migration, udvekslinger og kommunikation (Castells 2003). Alt dette betyder at det bliver vanskeligt at opretholde *indfødthed* som informant-kriterium (Quist 2010: 636).

I denne periode ser vi også at studier af mere homogene sprogfællesskaber erstattes af en øget interesse for sprogligt og etniske heterogene fællesskaber (fx Rampton 1995, Maegaard 2007, Møller 2009). I min Eckert-inspirerede undersøgelse af et københavnsk praksisfællesskab (Quist 2005) bliver det en pointe i sig selv at ingen sprogbrugere vælges til eller fra på baggrund af geografiske, sociale eller etniske kriterier. Det var i stedet *deltagelse* i det lokale praksisfællesskab der var afgørende. I dette tilfælde var det deltagelsen i de to 1.g-klasser som jeg baserede en etnografisk undersøgelse på. Elevernes sproglige forskelle betragtedes som stilistiske tegn på lige fod med andre synlige tegn som tøj, tørklæder, hudfarve, kønstegn, bevægelser på skolen, rygning og så videre. Forsøget var blandt andet at skabe en mere inkluderende operationalisering af sprogsamfund og dets sprogbrugere (Quist

2005: 40), samt at pille den automatiserede kobling mellem mennesker, sprog og steder fra hinanden (Quist 2010). I de sociolingvistiske undersøgelser af praksisfællesskaber (fx Maegaard 2007 og Madsen 2008) bliver sted ikke adresseret som forskningsinteresse. Sted indgår snarere som et tegn, en faktor, en variable af mere eller mindre samme status som rygepraksisser, omvendte kasketter og musikpræferencer. Det er først de senere år at en mere fokuseret interesse for sted som sociolingvistisk faktor vinder frem.

Re-konstruktionisme

En af senmodernismens tænkere, Jean-Francois Lyotard, proklamerede som bekendt de store fortællingers død (Lyotard 1996). En række meningsskabende fortællinger om civilisationen som progressiv og sammenhængende havde præget 1900-tallet. Lyotard beskriver marxisme, forbrugerisme og frigørelse som eksempler på store fortællinger der i sidste del af det tyvende århundrede afløstes af en postmoderne tilstand karakteriseret ved blandt andet værdirelativisme. I videnskaben afspejles tabet af den store fremadskridende fortælling i en tendens til at dekonstruere sammenhænge der før antoges for givne. Dekonstruktionen af sammenhængen mellem sprog, mennesker og steder kan således ses som en del af en sådan tendens (Quist 2010, Auer 2013). Jeg vil her forsøgsvis foreslå at 1990'ernes og nullernes dekonstruktivisme og interesse for at pille begreber og sammenhænge fra hinanden, er ved at blive afløst af en interesse for det modsatte, nemlig for at undersøge hvorfor og hvordan vores historisk skabte sammenhænge eksisterer og betyder noget for mennesker. Dekonstruktion erstattes af *re*konstruktion. Det er ingen kunst at pege på forbindelserne mellem sprog, mennesker og steder som symbolske og konstruerede. Det er os selv som mennesker som konstruerer og reproducerer de sammenhænge der skaber social orden og mening. Men hvordan gør vi det? Hvorfor bliver mennesker i globaliseringens og mobilitetens tidsalder ved med at lægge så stor vægt på deres steder? Man aner tendenser til i dag at Lyotards store fortællinger erstattes af 'den lille fortælling' om en genstands, et produkts og også om menneskers forbindelser og tilknytninger til steder og begivenheder. Et produkt som salt, for eksempel, er ikke bare salt, men fås i dag i forskellige varianter og indpakninger med hver deres tilknyttede historie. Læsø Sydesalt sælges for eksempel med følgende ord: *Det helt originalt Læsø Sydesalt, fremstillet med omhu og historie på Danmarks smukkeste beliggende arbejdsplads*. Når den danske supermarkedskæde Irma sælger æbler, følger æblernes oprindelse og historie med: *Det er Laust Jensen fra Fejø, der er*

æblekonge af den lille ø mellem Sjælland og Lolland. Han har trådt sine barnesko i plantagen, som han overtog fra sin far, Thorvald. Øens beliggenhed og æblemandens ildhu er med til at gøre Fejø æbler så gode. Marie Maegaard har i en undersøgelse af dialektbrug og turisme på Bornholm vist at bornholmsk dialekt bruges aktivt til at konstruere en fortælling om en vinbondes lokale vine (Scheuer, Monka & Maegaard 2015). Gennem sine fortællinger om Bornholm, bornholmsk dialekt og vinbondens egen tilknytning til Bornholm, kobler vinbonden sit produkt (vinen), sig selv og dialekten i sin egen meningsskabende harmoni.

Stedet har ikke mistet sin symbolske værdi i kølvandet af globalisering. Tværtimod, som det blev opridset i indledningen, har man peget på at stedet får nye betydninger (Johnstone 2010), og fortællingen om en geografisk, lokal tilknytning bliver vigtig (Johnstone 2013; Mæhlum 2010). Den historisk skabte ideologi at mennesker, steder og sprog danner en naturlig enhed lever i bedste velgående i dagens senmoderne og globaliserede samfund. I Danmark, for eksempel, har politikeren Pia Kjærsgaard i et interview udtalt at indvandrere i Danmark bør tale dansk når de går på gaden, mens deres egne sprog kun bør bruges hjemme hos dem selv. Det legitime sprog på gaden i Danmark er for Kjærsgaard dansk. Dette eksempel er muligvis ekstremt, men den nationale kobling af sprog, steder og mennesker er stadig central i de fleste danskeres forståelser af sprog, og også dialekter. I dialektfilmen *I Danmark er jeg født* fra 2005⁴ tages et kritisk blik på dialektsituationen i Danmark hvor unge piger fortæller at de må droppe at tale dialekt hvis de vil tages alvorlig af fyrene. Samtidig reproducerer filmen i sine billedvalg helt traditionelle forestillinger om dialektbrugere og steder: de bornholmsk-talende er placeret i en fiskekutter, de unge dialekttalende piger fra Nordjylland står i bølgede kornmarker, mens repræsentanten for (lav)københavnsk sidder i en baggård med containere i baggrunden. Filmen er populær undervisningsmateriale i folkeskolen og på gymnasier, og valget af iscenesættelsen af de dialekttalende i 'stereotyperede' omgivelser er øjensynlig bidragende til denne popularitet. Det bidrager nemlig til en grundlæggende og enkel afkodningsbar fortælling om dialekter hvor der er en enstrenget forbindelse mellem talerne, dialekten og deres sted. For det er den funktion koblingen (blandt andet) har: den er en måde at forstå og at *fortælle* sprog på.

⁴ En dokumentarfilm om danske dialekter med interview af blandt andre Finn Køster og Viggo Sørensen. Instruktion: Peter Klitgaard, Cosmo Film.

4 Afsluttende bemærkning

Det er klart at vi som dialektforskere ikke bevidstløst må reproducere koblingen mellem sprog, krop og sted. Vi må være reflekterede over koblingen, vide hvad det er vi gør, når vores beskrivelser tager udgangspunkt i stedsstabile såvel som mobile sprogbruges sprog. At forholde sig til sprog–krop–sted-koblingen er ikke det samme som at sige at den ikke findes eller at den skal væk. For den *virker* for mennesker, og den genskabes af sprogbrugere selv. Derfor vil jeg argumentere for at vi i højere grad må undersøge sprogbruges faktiske tilknytninger, holdninger og orienteringer til de steder vi forbinder dem med. Fremfor at tage stedet som det givne udgangspunkt, bør vi undersøge sprogbruges tilknytning til steder som sociale *handlinger* der har med social orientering (fx Auer & Dirim 2003, Monka 2013) og identitet (Stjernholm 2013) at gøre.

Referencer

- Auer, Peter, 2013. The Geography of Language: Steps toward a new approach. *FRAGL 16, working paper*, <http://portal.uni-freiburg.de/sdd/fragl/2013.16>
- Auer, Peter & Inci Dirim, 2003. Socio-cultural orientation, urban youth styles and the spontaneous acquisition of Turkish by non-Turkish adolescents in Germany. I *Discourse constructions of youth identities* (223–246), red. af Jannis K. Androutsopoulos & Alexandra Georgakopoulou. Amsterdam: Benjamins.
- Auer, Peter & J. E. Schmidt (red.), 2010. *Language and Space*. Berlin: de Gruyter Mouton.
- Auer, Peter, Martin Hilpert, Anja Stukenbrock & Benedikt Szmrecsany (red.), 2013. *Space in language and linguistics: Geographical, interactional, and cognitive perspectives*. [Linguae et Litterae Vol. 24] Berlin: de Gruyter.
- Bennike, Valdemar & Marius Kristensens, 1898–1912. *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København: Gyldendal.
- Britain, Davis, 2010a. Language and space: The variationist approach. I *Language and space* (142–163), red. af Peter Auer & J.E. Schmidt. Berlin: de Gruyter Mouton.
- Britain, David, 2010b. Conceptualisations of geographical space in linguistics. I *The handbook of language mapping* (69–97), red. af A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brøndum Nielsen, Johannes, 1927. *Dialekter og dialektforskning*. København: I.H. Schultz.
- Bucholtz, Mary & Kira Hall, 2005. Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7(4/5): 585–614.
- Castells, Manuel, 2003. *Netværkssamfundet og dets opståen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Chambers, J. & P. Trudgill, 1980. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Coupland, Nikolas. 2003. Sociolinguistic authenticities. *Journal of Sociolinguistics* 7(3): 417–431.
- Eckert, Penelope, 1989. *Jocks & Burnouts. Social categories and identity in the high school*. New York: Teachers College Press.
- Eckert, Penelope, 2000. *Linguistic variation as social practice*. Malden: Blackwell.
- Eckert, Penelope, 2012. Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology* 41: 87–100.
- Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet, 1992. Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice. *Annual Review of Anthropology* 21: 461–490.
- Feilberg, H.F., 1886–1914. *Bidrag til en ordbog over de jyske almuemål*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Gregersen, Frans & Inge Lise Pedersen (red.), 1991. *The Copenhagen study in urban sociolinguistics, Part 1 & 2*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Gregersen, Frans, 1989. Hvordan undersøger man Københavnsk? I *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 10(1/2): 38–58. Groningen: Scandinavisch Instituut.
- Johnstone, Barbara, 2010. Indexing the local. I *Handbook of language and globalization*, red. av Nikolas Coupland. Chichester: Wiley-Blackwell. 386–405.
- Johnstone, Barbara, 2011. Language and place. I *The Cambridge handbook of sociolinguistics* (203–218), red. af R. Mesthrie. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnstone, Barbara, 2013. *Speaking Pittsburghese: The story of a dialect*. Oxford: Oxford University Press.
- Kristensen, Marius, 1942. *Udsagnsordenes bøjning i egnen nord for Århus*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Labov, William, 1966. *The social stratification of English in New York City*. Genoptryk i 1982 ved Center for Applied Linguistics, Washington D.C., USA.
- Lave, Jean & Etienne Wenger, 1991. *Situated learning. Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liotard, Jean-Francois, 1996. *Viden og det postmoderne samfund*. Århus: Slagmarks Skyttegravsserie.
- Madsen, Lian Malai, 2008. *Fighters and outsiders: Linguistic practices, social identities, and social relationships among urban youth in a martial arts club*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Maegaard, Marie, 2007. *Udtalevariation og -forandring i københavnsk: En etnografisk undersøgelse af sprogbrug, sociale kategorier og social praksis blandt unge på en københavnsk folkeskole*. Danske Talesprog 8. København: C.A. Reitzel.
- Monka, Malene, 2013. Sted og sprogforandring. En undersøgelse af sprogforandring i virkeligt tid hos mobile og bofaste informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Mæhlum, Brit, 2010. Language and social space. I *Language and space* (18–32), red. af Peter Auer & J.E. Schmidt. Berlin: de Gruyter Mouton.
- Møller, Janus Spindler, 2009. *Poly-lingual interaction across childhood, youth and adulthood*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Pedersen, Inge Lise, 1996. Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. I *Studies in the development of linguistics in Den-*

- mark, Finland, Iceland, Norway and Sweden (237–271), red. af Carol Henriksen et al. Oslo: Novus.
- Pedersen, Inge Lise, 2000a. Fra fokemål til mulietnolekt: Kontinuitet eller brud? *Danske Talesprog* 1: 5–29.
- Pedersen, Inge Lise, 2000b. Nordic Dialectology since 1969: Dilemmas and Opportunities. *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 10: 1–14.
- Pedersen, Inge Lise, 2009a. Dialektbegrebets opkomst og nationalromantikken. I *Dialektforskning i 100 år* (65–82), red. af Asgerd Gudiksen et al. København: Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- Pedersen, Inge Lise, 2009b. 500 års landbohistorie spejlet i talesproget. De danske dialekters død i fire akter. *Landbohistorisk tidsskrift* 2: 42–71.
- Quist, Pia, 2005. *Stilistiske praksisser i storbyens heterogene skole. En etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Quist, Pia, 2009. Sociolingvistik i bevægelse. I *Dialektforskning i 100 år* (107–126), red. af Asgerd Gudiksen; Henrik Hovmark; Pia Quist; Jann Scheuer; Iben Stampe Sletten. København : Museum Tusculanum.
- Quist, Pia, 2010. Untying the language-body-place connection: A study on linguistic variation and social style in a Copenhagen community of practice. I *Language and Space* (18–32), red. af Peter Auer & J.E. Schmidt. Berlin: de Gruyter Mouton.
- Rampton, Ben, 1995. *Crossing. Language and ethnicity among adolescents*. London: Longman.
- Scheuer, Jann, Malene Monka & Marie Mægaard, 2015. Det sælger bedre hvis det er på bornholmsk - mest om dialekt i turistindustrien, lidt om vin og ganske lidt om svin. *Danske Talesprog* 15: 129–154.
- Stjernholm, Karine, 2013. *Stedet velger ikke lenger deg, du velger et sted. Tre artikler om språk i Oslo*. Ph.d.-afhandling. Universitetet i Oslo.
- Urry, John, 2010. *Mobile Lives*. London: Routledge.

Kameleonter och zebror i nordgermanska dialekter

Tomas Riad

Stockholms universitet

Abstrakt

I artikeln presenteras först ramarna för den nordgermanska accenttypologin, dvs. variablerna tonvärde (H/L), antal fästpunkter för intonationen (en/två), och transitionsmönster mellan lexikal ton och prominens (spridning/interpolation). Därefter diskuteras och exemplifieras intonationen närmare i två varieteter, nämligen skånska och centralsvenska. I artikelns senare del studeras ursprungligen skånska talares intonation när de i olika mån har anpassat sig till den centralsvenska varietetens intonationsmönster.

1 Inledning

Den intuitiva indelning i dialekter som de flesta talare av svenska och norska gör baseras på språkmelodin. Folk känner i allmänhet igen norrländska, västgötska/göteborgska, skånska, östgötska, småländska, dalmål, gotländska, centralsvenska och finlandssvenska, ibland mer specifika varieteter. Somliga har kanske svårt att skilja gotländska från dalmål, eller värmländska från götamål, och det är helt i sin ordning, ty dessa dialekter är parvis nära besläktade just vad gäller språkmelodin.¹ Den generella dialektindelningens grund är således prosodisk (se kartan i figur 1). Den språkliga nivå man bör utreda för att kunna beskriva indelningen i dialektområden är just språkmelodin, eller intonationen, som den ofta kallas bland fonetiker och fonologer. Intonation i germanska språk består dels av melodiska egenskaper som uttrycker vad som är viktigt i yttranden (prominensoner, satsintonation), dels av toner som signalerar att man har pratat klart eller föralldel tänker fortsätta (gränstoner). Därtill behöver man i nordgermansk intonationsforskning också hålla reda på s.k. lexikala toner, dvs. de toner som avgör om ett ord ska få accent 1 eller accent 2. Det vi kallar för accent 1 är helt enkelt bara intonationstonerna, medan det vi kallar accent 2 är intonationstonerna plus en extra ton. Det är denna ton vi kallar för lexikal ton, eftersom den ofta kommer direkt ur lexikon, dvs. är memorerad tillsammans med de

¹ Besläktade är också språkmelodierna i finlandssvenska och finska (Kuronen & Leinonen 2000, 2008). Det leder till att svenska talad med finsk brytning och finlandssvenskt tal inte alltid är lätta att hålla isär för rikssvenskar, vilket kan vara förargligt.

övriga egenskaperna hos sitt morfem (fonemen, betydelse, osv.). Den extra tonen kan också sättas in genom en regel, ibland kallad sammansättningsaccentuering. I det läget är den extra tonen inte lexikal i strikt mening, eftersom den sätts in pga att strukturen utlöser en fonologisk regel. I många dialekter är denna regel mycket enkel: Alla ord som innehåller två betoningar får accent 2.

Figur 1. Dialektområden. Varieteter som har tvåtoppig accent 2 markeras med ljusgrått, medan mörkgrått markerar entoppig accent 2. Isoglossen (streckad linje) markerar gränsen mellan generell accent 2 i sammansättningar (två fästpunkter, öst/nord) och variabel accent (en fästpunkt, väst/syd).

I detta bidrag ska jag först kort presentera den typologi som vi kan ställa upp för det nordgermanska, tonala dialektområdet. Min huvudpoäng här är att det är fonologiska kategorier som är relevanta för dialektbeskrivningen, snarare än fonetiska eller funktionella. Jag gör ingen uttömmande genomgång av typologin här (se i stället Riad 2006, 2015a och u.u.), men går igenom två typer lite närmare, nämligen central-svenska och skånska. Dessa prosodiska typer är viktiga för artikelns andra del, där jag diskuterar jag prosodins efterhängsenhet, för att låna en formulering från Gårding (1974). Gårding noterar att många talare som vill byta dialekt eller lära sig ett nytt språk, ofta kan lyckas rätt väl vad gäller vokaler och konsonanter, medan det ofta är svårare att manipulera den prosodiska nivån, dvs. sådant som betoningsplacement, kvantitetssystem och intonation. I denna artikel är det intonationens efterhängsenhet som står i fokus. Med en strukturellt baserad beskrivning av den tonala typologin som grund, kan vi formulera hur stort det strukturella avståndet är mellan olika dialekter. Därifrån kan vi sedan undersöka i vilken mån strukturellt avstånd motsvaras av svårighetsgrad vid dialektbyte, och vilka parametrar som orsakar svårigheterna. Det generellt förväntade är nog att utmaningen ska motsvara det strukturella avståndet, men exakt vilka strukturella skillnader som är svåra för vilka dialektbyten återstår att fastställa.

I denna lilla fallstudie handlar det om skånska talare som kommit upp till det mellansvenska dialektområdet, vilket inkluderar huvudstaden, och som i olika mån anpassat sitt tal till den centralsvenska varieteten.

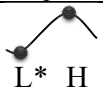
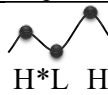
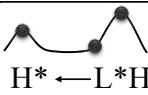

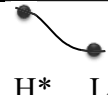

Tonaccenter

Beskrivningen av intonationen görs med toner, ungefär som i musik, men med en ytterst rudimentär tonuppsättning. Vi behöver bara två toner för att beskriva den nordgermanska typologin, nämligen hög (H) och låg (L). Tonvärdena är relativa, men fonologiskt systematiska. Fonetiskt varierar de i tonhöjd, hos en och samma talare, mellan talare, efter känslomässigt läge och individuella talvanor.

De funktioner som uttrycker prominens kallar vi för accenter, och de som uttrycker gränser kallas för gränstoner. Tonaccentdistinktionen i svenska och norska, dvs. kontrasten mellan accent 1 (akut) och accent 2 (grav), uttrycks i den tonala struktur som markerar prominens. Dessa accenter uppträder i två prominensnivåer vilka vi kallar för 'stor accent' och 'liten accent' (Myrberg & Riad 2015). Det finns således både en stor och en liten variant av respektive accent 1 och accent 2. Detta

summeras och illustreras schematiskt i (1) med stiliserade tonkurvor och tonvärden. Toner som fäster i betonade stavelser markeras med en stjärna efter sig.²

(1) Accenter och prominensnivåer

prominensnivå	accent 1, simplex	accent 2, simplex	accent 2, sammansättn.	typiska funktioner
Stor accent (högre prominens)	 L* H	 H*L H	 H* ← L*H	fokus, kontrastiv topik
Liten accent (lägre prominens)	 H L*	 H* L	 H* L	given information, icke-final ny information

Förhållandet mellan accent 1 och accent 2 är som nämnt att accent 2 innehåller en extra ton i förhållande till accent 1. Detta syns tydligast i den stora accenten. Vi kommer i det följande koncentrera oss på den stora accenten. Denna extra ton kommer först i tonkurvan och är således i centralsvenska H*, medan den gemensamma delen är LH. Denna typ av distinktion, där den ena kategorin har en egenskap som den andra kategorin saknar, kallas ’privativ’. I det här fallet är egenskapen således en ton. Metodologiskt innebär detta att vi kan studera accent 2 i en dialekt och därmed i princip veta hur accent 1 ser ut, eftersom accent 1 är vad som blir kvar när den extra tonen i accent 2 avlägsnas. Vi kommer att tillämpa denna metod och därtill skjuta in oss på långa sammansättningar som empirisk domän. Fördelen med det är att vi då kan se hur toner förhåller sig till andra betoningar än den första (och i simplex, enda) betoningen. Den lilla vänsterriktade pilen för accent 2 i sammansättning uttrycker att en ton sprider sig åt vänster från en fästpunkt i en betonad stavelse i högra änden av ordet. Jag kommer att hänvisa till det som tonspridning (ett exempel ges i (6) nedan). Som synes av stjärnmärkningen har den stora accenten i sammansättningar två fästpunkter i centralsvenska. I andra dialekter, t.ex. skånska, har tonkurvan bara en fästpunkt i sammansättningar, och detta har konsekvenser för accentdistributionen, som vi ska se.³

² Övriga toner har friare koordination. Gränstoner är koordinerade med frasslut.
³ Den tekniska termen för att toner fäster är ’associering’. Toner associerar till s.k. ’tonbärare’ (tbu, tone bearing unit). I svenska är tonbärarna betonade stavelser. I andra språk kan de vara stavelser (vilka som helst) eller moror (viktenheter).

2 Typologin och variablerna

I beskrivningen av den prosodiska dialekttypologin är det tre variabler som ansvarar för den huvudsakliga variationen.

- (2) Tonaccenttypologins variabler
 - a. Tonvärde: Den lexikala tonen är H eller L
 - b. Antal fästpunkter: Prominenstonen är fästad eller inte fästad i den sista av flera betonade stavelser (dvs. tonkurvan har två eller en fästpunkter)
 - c. Transition mellan lexikal ton och fästad prominenston: Spridning eller interpolation

Tonvärdet gäller kvalitén på den lexikala tonen, dvs. den ton som är speciell för accent 2. Det tonala systemet fungerar på så sätt att toner i en sekvens får motsatta värden. Detta kallas ibland för OCP (obligatory contour principle, Leben 1973), en princip som undviker att identiska enheter hamnar intill varandra i fonologisk struktur. Om den lexikala tonen är H så kan vi vara säkra på att prominenstonen är eller börjar med en L ton. Denna princip är högt värderad i nordgermansk tonfonologi vilket också framgår väl av översikten i (3) nedan.

Antalet fästpunkter gäller det fonologiska förhållandet mellan tonkurva och stavelser. I de nordgermanska varieteterna kan toner bara fästa i betonade stavelser. Accentuerade ord har alltid tonaccenten fästad i den första (ofta enda) betoningen, ofta kallad huvudbetoningen. Den andra variabeln gäller ord som innehåller fler än en betoning, såsom sammansättningar och avledningar med betonade affix. Det som varierar mellan dialekter är huruvida toner också fäster vid en andra betonad stavelse. Detta är en viktig parameter i typologin eftersom det bara är dialekter med två fästpunkter som också har generell accent 2 i sina sammansättningar. De dialekter som tillåter både accent 1 och accent 2 i sammansättningar tycks alltid bara ha en fästpunkt för tonkurvan i sammansättningar.

Den tredje variabeln har med transitionen mellan toner att göra. Denna variabel är typologiskt viktig endast i övergången mellan den lexikala tonen och en följande, fästad prominenston. Centralsvenska och norrländska skiljer sig i just detta avseende (Riad u.u.).⁴ När det endast finns en fästpunkt är fonologisk tonspridning mellan dessa toner

⁴ På kartan i figur 1 är inte norrländska angivet som en egen typ. Forskningen tycks dock vara på väg mot att ringa in prosodiska egenskaper som kan motivera norrländska som en typ skild från centralsvenska (Bruce 2007, Riad 2014).

sannolikt omöjlig, men det är tills vidare en hypotes. De två dialekttyper som har endast en fästpunkt följs därmed obligatoriskt av interpolation, vad man kan se.

I (3) ges en översikt över dialekternas egenskaper beträffande de tre variablerna. De två dialekter vi särskilt ska studera har motsatta värden på alla tre variablerna och är därmed maximalt olika, rent strukturellt.

(3) Översikt med sammanfattning av variablerna i sammansättningar med accent 2

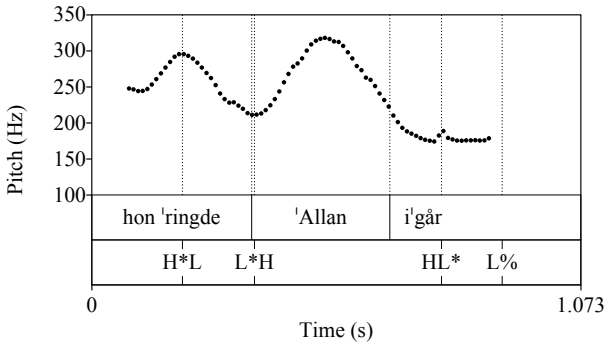
Dialekt	Fästpunkter	Tonvärden			Spridning	Interpolation
		Lex.	Prom.	Gräns		
Oslo, Östnorska	1	H*	L	H%		L - - H%
Skåne, Sydsvenska	1	L*	HL	L%		HL - - L%
Göteborg, Götamål	2	H*	L*	H(L)%	H*←L*	
Norberg, Dala	2	L*	H*	L%	L*←H*	
Stockholm, CSv	2	H*	L*H	L%	H*←L*	
Luleå, Norrländska	2	H*	L*H	L%		H* - - L*

Låt oss nu titta på några avbildningar av intonationen i centralsvenska och skånska. Vi börjar med att för de två varieteterna visa simplex accent 1, simplex accent 2, och sammansättningar med accent 2. För skånskans del visas också sammansättning med accent 1.

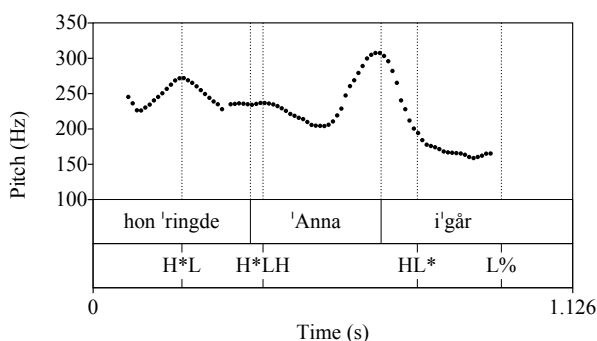
Centralsvenska

Det centralsvenska tonvärdet på den lexikala tonen är H och varieteten uppvisar två fästpunkter i sammansättning med tonspridning av en L ton från den sista betoningen till den första. För accent 1 är den stora accenten i centralsvenska L*H, medan den för accent 2 är H*LH. Här är två paneler som illustrerar detta med simplexorden ¹Allan och ²Anna, eliciterade från en kollega. Gränstonen är L% och den kommer i båda panelerna efter en liten accent (HL*) på *igår*.

(4) Centralsvenska, accent 1, simplex: ¹Allan

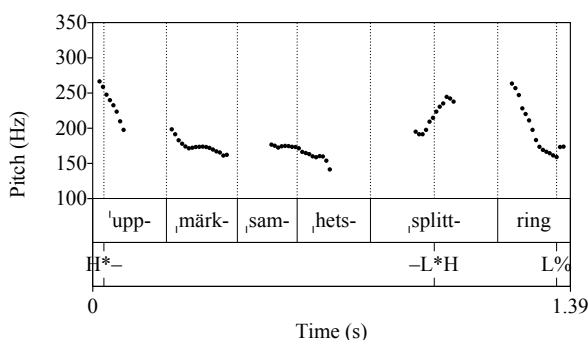
(5) Centralsvenska, accent 2, simplex: ²*Anna*

Den första av de två topparna i accent 2 inte är lika hög som den andra i detta exempel. Den första tonen är orsakad av lexikala H* och det är mycket vanligt att den är lägre än en efterföljande tontopp. Detta har sannolikt med tonernas olika funktioner att göra. Den andra toppen i accent 2 är den som signalerar att ordet är prominent i satssammanhanget. Denna topp består av samma toner som utgör (hela) accent 1.

Nu ska vi se hur accent 2 ser ut i centralsvenska sammansättningar. För tydlighets skull har jag valt en riktigt lång sammansättning som består av hela fem betonade morfem. Den lexikala tonen (som alltså strängt taget inte är lexikal utan orsakad av en regel) är fästad i den första betonade stavelsen, medan prominens-tonen (L*H) är fästad i den sista betonade stavelsen. Den lexikala tonen har alltid företräde till en betonad stavelse, men eftersom sammansättningar innehåller fler än en betonad stavelse, kan också prominens-tonen fästa i en betonad stavelse. I simplex finns bara en betonad stavelse, och då måste prominens-tonen flyta lite löst efter den lexikala tonen i accent-2-ord. Centralsvenska sammansättningar får alltid accent 2.⁵

(6) Centralsvenska, accent 2, sammansättning: ²*upp, märk, sam, hets, splittring*

⁵ De undantag som ibland anförs (¹*måndag*, ¹*blåbär*, ¹*gårdsgård*, m fl) är alla lexikaliserade och har förlorat sin andra betoning (Riad 2015b).

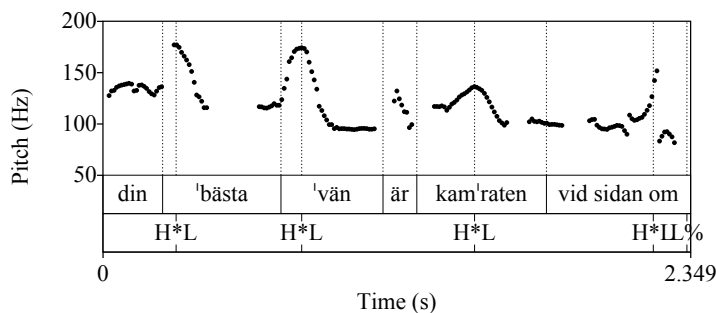
I panelen har jag markerat att tonerna H* och L*H hör ihop genom att sätta in långa bindestreck. Alla de tre tonerna HLH uppträder mer eller mindre tillsammans i simplex, medan de alltså delas upp i längre sammansättningar och man ser då att denna kontur består av två delar, H och LH. Man ser tydligt att det är den L tonen i LH som associerar i den sista betonade stavelsen eftersom stigningen till H inte börjar förrän i den stavelsens vokal. Den senare delen är på detta sätt identisk med accent 1 i ett simplexord.⁶ Den L tonen sprider sig tillbaka mot ordets början vilket ger den låga platta tonstrukturen mellan de två höga tonerna.

Skånska

Som representant för den skånska tonala dialekttypen har vi den förutvarande svenska ÖB, Sverker Göranson, född i Lund, uppvuxen i Kristianstad och Hässleholm. I denna dialekt är värdet på den lexikala tonen L, medan prominens-tonen är HL. Toner associerar bara till den första betoningen i skånska, även om det finns flera betoningar tillgängliga. Det finns ingen särskild evidens för varken spridning eller interpolation, vilket vi tolkar som omarkerad interpolation, dvs. frånvaron av en spridningsregel.

Här kommer först en panel med hela fyra instanser av accent 1 i simplex. Prominens-tonen är H*L, vilket är mycket tydligt i särskilt de första tre fallen.

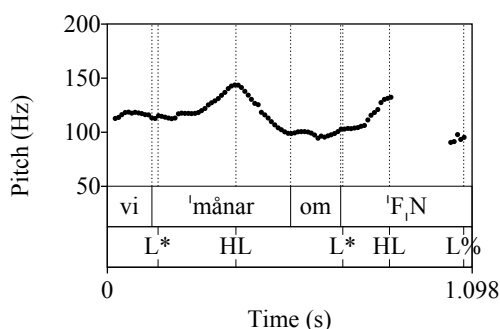
- (7) Skånska, accent 1, simplex: ¹'bästa, ¹'vän, kam¹'raten, ¹'om (observera att ¹'bästa får accent 1 i denne talarers varietet)

Accent 2 i simplex inleds med en lexikal ton L* direkt följd av prominens-tonen HL. Det är bara den lexikala L* tonen som fäster i den betonade stavelsen.

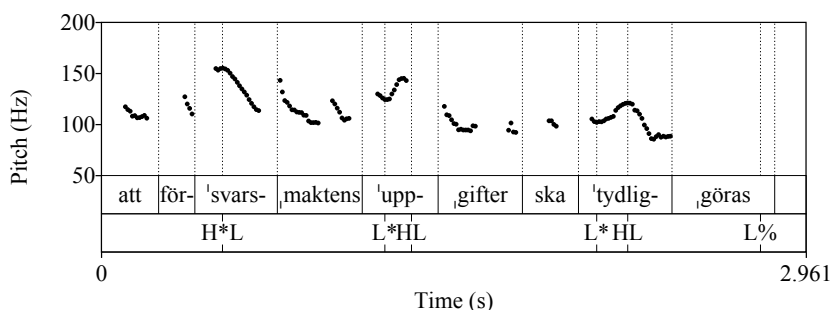
⁶ Man hör detta om man klipper ut *splittring* ur sammansättningen och spelar upp det separat. Då hör man att det så att säga får "fel" accent (nämligen accent 1), jämfört med uttalet av *splittring* i fri form då det ju får accent 2.

- (8) Skånska, accent 2, simplex: ²'månar (²'F₁N är en sammansättning)

Skånska nyttjar bara en fästpunkt per sammansättning. Det betyder att accenten fäster på samma sätt i simplex som i sammansättning. Detta i sin tur innebär att vi kan förvänta oss accentvariation i sammansättningar precis som i simplex, något som också stämmer. Tonaccenten i skånska sammansättningar uppvisar en för central-svenska sinnen komplex distribution, men det finns tydliga regelbundenheter (Bruce 1974, Strandberg 2014). I panelen i (9) finns en sammansättning med accent 1 och två med accent 2, som angivet.

- (9) Skånska sammansättningar, accent 1: för¹'svars, makten; accent 2: ²'upp, gifter, ²'tydlig, göras

Detta avslutar vår korta genomgång av accenten i stockholmska och skånska. De två dialekterna är strukturellt sett relativt olika varandra, i och med att de har olika värden på alla tre variablerna i (2). Att byta från den ena till den andra dialekten innebär att man måste ställa om värdena på tre olika parametrar, vilket kan innebära både förenklingar och komplikationer.

I en systematisk typologisk jämförelse är det särskilt intressant att jämföra dialekter som är lika varandra i alla avseenden utom ett. Exempelvis är dalabergslagsmål och centralsvenska mycket lika varandra (två fästpunkter och spridning), men

de låter helt olika, eftersom de har motsatta tonvärden på lexikal ton och prominenten. Parvisa jämförelser som illustrerar alla centrala kontraster görs i Riad (u.u.), där också en del av implikationerna för diakrona utvecklingar och strukturella släktskap mellan dialekter utreds.

3 Kameleonter och zebror

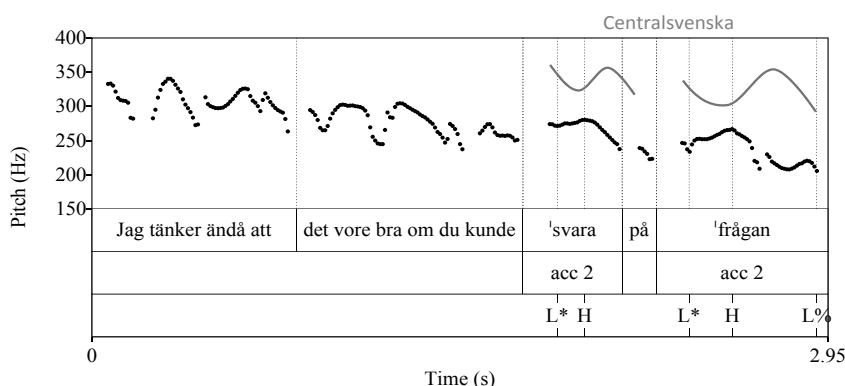
Under de senaste årtiondena har toleransen för röster med andra uttal än det central-svenska ökat i radio och teve, liksom på teaterscener och filmdukar. Men central-svenskan och den därpå baserade rikssvenskan är fortsatt stark som norm. Ett utslag för det är att vissa talare ändrar sitt uttal från barndomens dialekt till något mer riks-språknära, ett annat att toleransen nog inte är lika stor för alla dialekter i media. I detta avsnitt ska vi titta på tre välkända skåningar som på olika sätt anpassat sitt uttal till rikssvenska. De tre är Louise Epstein, Stellan Skarsgård och John Pohlman, och det är intonationen vi framförallt är intresserade av.

Epstein

Louise Epstein är en bekant radioröst som ofta hörs i programmet Epstein & Nordegren i P1. På Sveriges radios hemsida står att läsa att hon är född i Malmö och att hon studerat på Lunds universitet. Hon lever och arbetar numera i Stockholm.

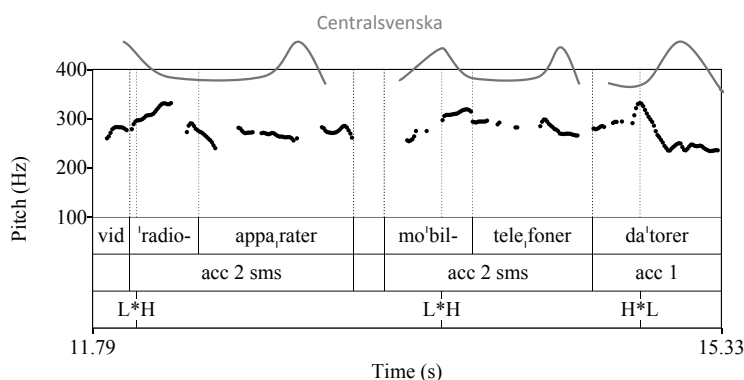
Segmentellt ligger hennes tal nära centralsvenska, vilket bl a märks i frånvaron av diftonger och ett apikalt, retroflect [r], vilket deltar i retroflektering med andra koronala konsonanter (*tycker du* ['tyk:ə'du:], *eller så* ['ɛl:ɛsɔ]). Sydsvenskan lyser igenom segmentellt här och där, t.ex. i uttalet av ordet *inte* (som [ɛn:tɛ]), av förekomsten av lång vokal i pronomenen *min* och *din*, och någon gång i kvalitén på sje-ljudet i ord som *diskussion* och *kanske*. Framförallt är dock prosodin skånsk, vilket ger Epsteins tal dess unika karaktär (Josephson 2011). Här är några exempel på fraser uttalade med centralsvensk segmentell fonologi, men med skånsk prosodi. För jämförelsens skull lägger jag in en stiliserad kurva av den centralsvenska accentens form ovanför de aktuella orden. Först har vi ett par simplexord med accent 2.

(10) Epstein, accent 2, simplex: ²'svara, ²'frågan

Som synes är tonaccenten helt lik Sverker Göransons i panel (8). Härnäst har vi ett yttrande som innehåller två sammansättningar med accent 2 och ett simplexord med accent 1.

(11) Epstein, sammansättningar, accent 2: ²'radioappa, rater, mo²'biltele, foner; simplex accent 1: da¹'torer

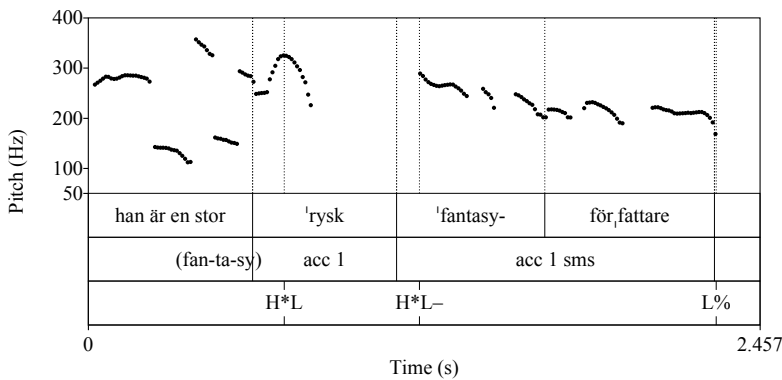

Man ser tydligt att intonationen stiger i den första betonade stavelsen av sammansättningarna, jfr (9). På motsvarande ställe faller intonationen i centralsvenska, jfr (6). Vid accent 1 faller kurvan i den betonade stavelsen i skånska, jfr (7), där den skulle stiga i centralsvenska, jfr (4).

I skånska förekommer sammansättningar med accent 1, vilket sammanhänger med att tonkurvan endast har en fästpunkt oavsett ordtyp. Vi kan därför fråga oss om också detta drag, som ju mer har med distributionen av accenterna att göra, än deras uttal, kan hittas i Epsteins tal. Jag har hittat följande exempel på det, där i inledning-

en av panelen Epsteins och Nordegrens tal överlappar (Nordegrens tal står inom parentes).

(12) Epstein, accent 1, sammansättning: ¹'fantasyför, fattare

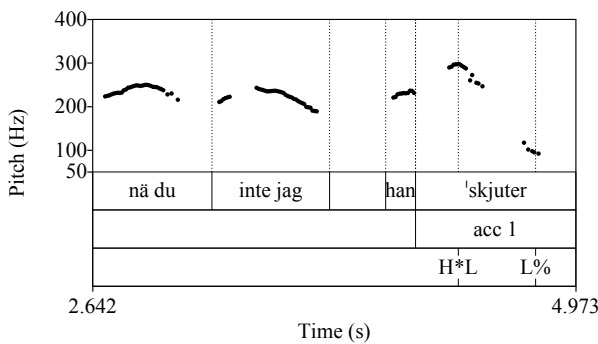

Vi får ge Gårding (1974) rätt i hennes observation att prosodin kan vara mycket efterhängsen. Men den går också att skaka av sig, vilket vi nu ska se ett exempel på.

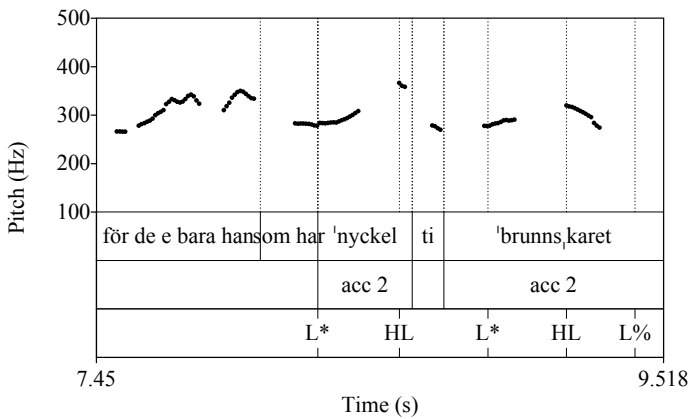
Skarsgård

Stellan Skarsgård är en av Sveriges mest uppburna skådespelare. Han slog igenom som barnskådespelare i *Bombi Bitt och jag* (1968), en teveserie baserad på Fritiof Nilsson Piratens bok med samma namn från 1932. Skarsgård är uppvuxen i Malmö och gick i skolan delvis i Helsingborg. I och med att *Bombi Bitt och jag* finns tillgänglig via SVT Öppet arkiv får vi en välkommen möjlighet att empiriskt jämföra hans tal som tonåring och hans tal som vuxen i en intervju i *Skavlan*. Som tonåring talar Skarsgård en utpräglad skånska, medan han i senare inspelningar talar en centralsvensk varietet, närmast stockholmska.

(13) Skarsgård (ung, skånsk varietet), accent 1, simplex: ¹'skjuter

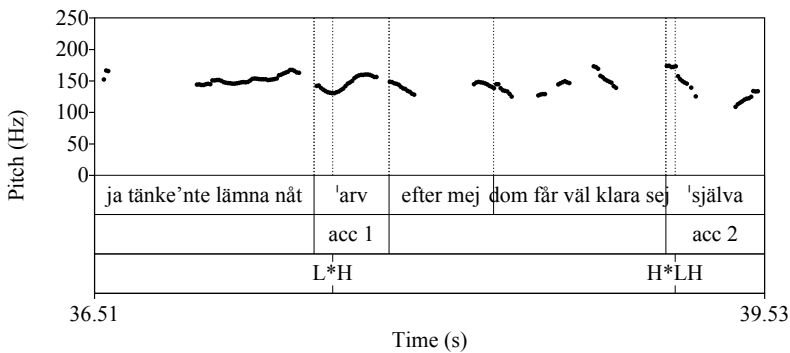

(14) Skarsgård (ung, skånsk varietet), accent 2, simplex: ²'nyckel; sammansättning: ²'brunns,karet

Dessa instanser av accent 2 är båda typiska för sydsvensk varietet, och annat är förstås inte att vänta av den unge Skarsgård, med tanke på hans uppväxt i södra Sverige och berättelsens skånska hemvist. Mer intressant är det att titta på paneler från hur han talar som vuxen. Panelerna nedan har hämtats från en intervju i programmet *Skavlan*.

(15) Skarsgård (vuxen, centralsvensk varietet), accent 1, simplex: ¹'arv; accent 2, simplex: ²'själva

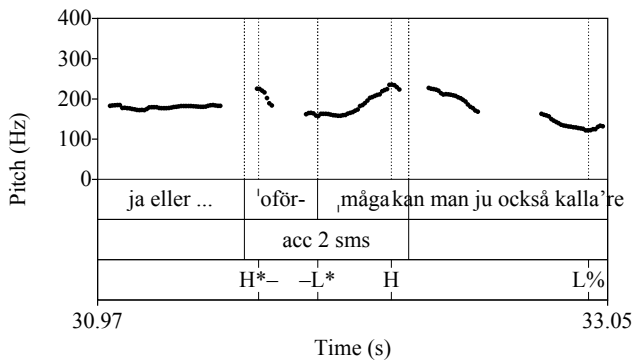

Vi ser här att accent-1-ordet *arv* har den tydliga centralsvenska stigningen (L*H), där skånska har ett lika tydligt fall (H*L), jfr (13). I accent-2-ordet *själva* är melodin den karakteristiska H*LH där skånska ju har omvända L*HL, jfr (14).

Det exempel jag har på en sammansättning är taget ur löpande tal där den sista höga tonen glidit iväg åt höger, något som ofta sker i denna kontext i centralsvenska.

Fenomenet visar också att den H tonen i L*H inte är fästad utan snarare flyter (Bruce 1987).

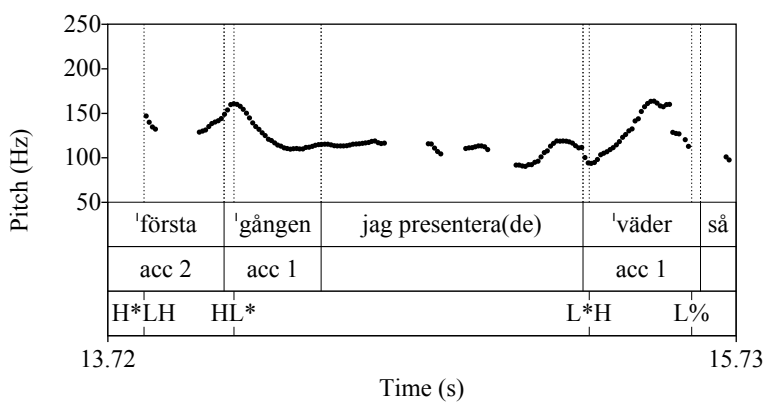
(16) Skarsgård (vuxen, centralsvensk varietet), accent 2, sammansättning: ²'oför, måga

Pohlman

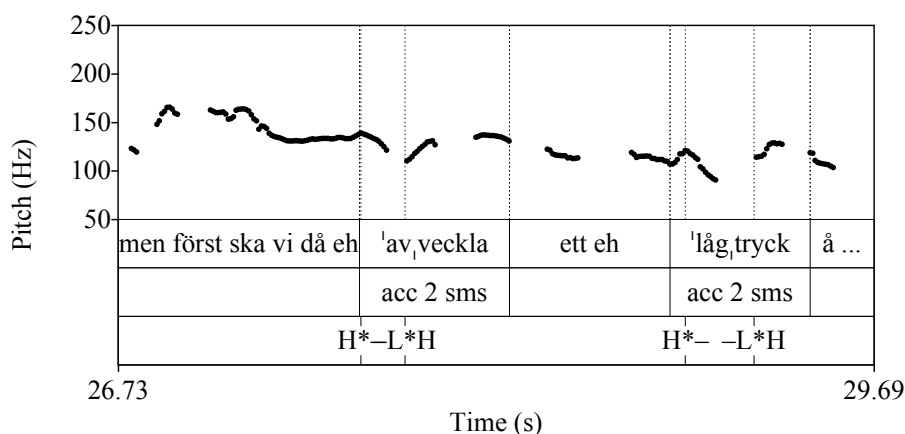
Vår tredje och sista skåning som anpassat sig till centralsvenska är den legendariske vädermannen John Pohlman. Han växte upp i Malmö, men verkade som vuxen i Stockholm och Norrköping. Pohlman gjorde helt klart en anpassning av sitt tal till centralsvenska, men vissa segmentella drag förblir skånska. Även om han har ett ofta övertydligt apikalt [r] (*prata* [pra:ta]), så uteblir retroflektering (*första* [fœs:ta], snarare än [fœɕ:ta]). Han har således anammat det centralsvenska r-ljudet men inte den fonologiska retroflektersregeln. När det gäller prosodin är den dock påfallande centralsvensk vilket vi nu ska se.

(17) Pohlman, simplex, accent 2: ²'första (stor); accent 1: ¹'gången (liten), ¹'väder (stor)

Som synes har dessa accenter ungefär den form de ska ha i centralsvenska. Den stora accent 2 har två toppar och den stora accent 1 har en, sen topp. Lilla accent 1 (*gången*) är dock inte alldeles tajmad som i typisk centralsvenska, där den låga punkten normalt skulle nås lite tidigare än här. Sammansättningar ser också i huvudsak ut som i typisk centralsvenska, jfr (18).

(18) Pohlman, accent 2, sammansättning: ²'av,veckla, ²'låg,tryck

4 Diskussion

När man tittar på den större tonaccenttypologin så finner man att den är mycket väl sammanhållen. Dialekterna låter ganska olika varandra, men skillnaderna mellan dem är påfallande systematiska och det är inte fråga om någon ändlös fonologisk variation. Däremot kan det finnas små fonetiska skillnader i tajmning av tontoppar och liknande som ger enskilda mål sin egen karaktär och som skiljer socken från grannsocken. Det är naturligtvis en utmaning att lära sig behärska dessa egenskaper, men det är knappast så att någon enskild dialekt är svårare än någon annan, vad gäller det rent melodiska. Det handlar nog mest om mål, strukturellt avstånd och lärares och inlärares förmåga att rikta uppmärksamheten mot intonationen.

Vid sidan av den rent melodiska utmaning som möter envar som vill lära sig, eller föralldel imitera, en annan dialekt finns det också den distributionella utmaningen. Här är det då frågan om att använda rätt accent vid rätt tillfälle. Som tur är finns det breda generaliseringar också här, framförallt i böjningsmorfologi och avledningsmorfologi. I dialekt efter dialekt kommer t.ex. infinitiver på *-a*, pluraler på *-or*, adjektiv på *-ig* och substantiv på *-are* att få accent 2 i de flesta enskilda

exempel. Den lexikala tonaccenten memoreras nämligen i de flesta fall som en egenskap hos en ändelse. Så gott som alla ändelser som innehåller en stabil vokal (en vokal som inte synkoperas) ger också accent 2 i de mest typiska formerna. I enskilda, oavledda former är det då knepigare. Ord som *senap*, *fänrik* har varierande accent beroende på dialekt (Bruce 1998). Detta är inte någon väldigt stor ordgrupp så det kanske inte bereder något större problem. Namnen varierar ännu mer mellan dialekter (*Anders*, *Anita*, *Maria*, *Staffan*, *Martin*, osv.), men det gör inte så mycket om man ger dem en avvikande accent. Ofta har talare inom en och samma dialektgemenskap olika accent på ett och samma namn.

Det finns ytterligare en svårighet med distributionen och det har att göra med skillnaden mellan stor och liten accent. Den har vi inte talat särskilt mycket om ovan, men detta är något som varierar mellan dialekter. Centralsvenska har alltså denna distinktion på ett tydligt sätt, uttryckt med olika tonala konturer. Huruvida skånska har en skillnad mellan liten och stor accent är nog delvis en öppen fråga. Det är i alla händelser så att samma tonala kontur används i den lilla och den stora varianten av en accent (Bruce 2005). I centralsvenska är det istället så att den stora accenten innehåller en extra tonal gest som saknas i den lilla.

För skåningen som ska lära sig centralsvenska är nog detta med den stora och den lilla accentens form och en utmaning. Deras distribution borde vara ungefär som i skånska – det handlar ju i stor utsträckning om hur man viktar olika yttranden. Samtidigt borde sammansättningsaccentueringen vara relativt lätt att lära sig. Alla sammansättningar ska ju ha accent 2 i centralsvenska och man måste lära sig att uttala den stora accenten med melodin spridd över hela sammansättningen. Men har man väl lärt sig det så är det ju applicerbart närhelst sammansättningen står i fokus.

För centralsvensken som vill lära sig skånska föreligger en riktigt stor utmaning, nämligen distributionen mellan accent 1 och accent 2 i sammansättningar. Det finns några generaliseringar, men de är delvis illa förstådda och inte uppenbart intuitiva i det synkrona språkbruket. Till tröst kan sägas att tonaccentdistributionen i skånska sammansättningar varierar en hel del i de nutida lokala dialekterna (Bruce 1974, Riad 2015b, Strandberg 2014), så kanske kan man komma undan genom att låtsas att man är från en annan landskapsända. Tills vidare återstår detta att undersöka – det är ju vanligare att man anpassar sig till en stark norm, vilket i och för sig både centralsvenska och sydsvenska är. Det är dock socialt sett mindre väntat för en centralsvensk att anpassa sig till skånska än tvärtom. I det förra fallet riskerar man att tas för härmare, vilket kan få folk att vilja ta fram tjära och hönsfjädrar. I det

senare fallet gör man något förväntat, nämligen anpassar sig till den vidast spridda normen. Och det är i grunden okontroversiellt.

Referenser

- Bruce, Gösta, 1974. Tonaccentregler för sammansatta ord i några sydsvenska stadsmål. I *Svenskans beskrivning* 8: 62–75.
- Bruce, Gösta, 1987. How floating is focal accent? I *Nordic prosody* 4 (41–49), red. av Kirsten Gregersen & Hans Basbøll. Odense University Press.
- Bruce, Gösta, 1998. *Allmän och svensk prosodi*. [Praktisk Lingvistik 16] Lund: Institutionen för Lingvistik, Lunds universitet.
- Bruce, Gösta, 2005. Intonational prominence in Swedish revisited. I *Prosodic typology – The phonology of intonation and phrasing* (410–429), red. av Sun-Ah Jun. Oxford: Oxford University Press.
- Bruce, Gösta, 2007. Components of a prosodic typology of Swedish intonation. I *Tones and Tunes* (vol. 1). *Typological Studies in Word and Sentence Prosody* (113–146), red. av Tomas Riad & Carlos Gussenhoven. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gårding, Eva, 1974. Den efterhängsna prosodin. I *Språket i bruk* (50–71), red. av Ulf Teleman & Tor G. Hultman. Lund: Gleerups.
- Josephson, Olle, 2011. Därför klingar Tobbe helsvenskt. Språkspalt i Svenska Dagbladet 2011-10-17.
- Kuronen, Mikko & Kari Leinonen, 2000. Fonetiska skillnader mellan finlandssvenska och rikssvenska. *Svenskans beskrivning* 24: 125–138.
[<http://www.ep.liu.se/ecp/006/011/index.html>]
- Kuronen, Mikko & Kari Leinonen, 2008. Prosodiska särdrag i finlandssvenska. *Svenskans beskrivning* 29: 161–169. [Skrifter utgivna av svensk-österbottniska samfundet nr 70]
- Leben, William R., 1973. *Suprasegmental phonology*. Doctoral dissertation, MIT.
- Myrberg, Sara & Tomas Riad, 2015. The prosodic hierarchy of Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 38(2), 115–147.
- Riad, Tomas, 2006. Scandinavian accent typology. *Sprachtypol. Univ. Forsch.* (STUF) 59.1: 36–55.
- Riad, Tomas, 2014. *The Phonology of Swedish*. Oxford: Oxford University Press.
- Riad, Tomas, 2015a. Högt och lågt i skandinaviska dialekter. I *Fun and Puzzles in Modern Scandinavian Studies* (123–141), red. av Ērika Sausverde & Ieva Steponavičiūtė. Vilnius: Vilnius universitet.
- Riad, Tomas, 2015b. *Prosodin i svenskans ordbildning och ordböjning*. Stockholm: Morfem förlag.
- Riad, Tomas, under utgivning. The phonological typology of North Germanic accent. I *Phonological Typology*, red. av Larry Hyman & Frans Plank. Berlin: Mouton.
- Strandberg, Mathias. 2014. *De sammansatta ordens accentuering i Skånemålen*. Avh. Uppsala universitet.

Hva skal til for å høres ut som du hører til? Forestillinger om dialektale identiteter i det senmoderne Norge

Unn Røyneland
MultiLing, Universitetet i Oslo

Abstract

Increasingly, dialectological descriptions of linguistic differences appear to be based on an overly simple conception of the relation between language and space. In a time of increased mobility it is ever more difficult to retain the idea of dialects – or language – as belonging in one particular territory. People and dialects are constantly on the move, and as a consequence territories are increasingly linguistically heterogeneous, and individuals are expanding their linguistic repertoires. The idea of a strong connection between place, individual and language is thus increasingly challenged. Yet that idea, though in transformation, seems in one form or another to persist. It seems worth asking, therefore, what it takes to sound like you belong. Do you need to speak a language “the native way” to pass as a “true” representative of a given place? Which variety of the local dialect would you have to speak? Would it be acceptable to speak a levelled dialect? Could you switch between different dialects, or speak with an accent? Put differently: in late-modernity, globalized Norway, what are people’s preconceptions about the connections that exist or ought to exist between language, body, and place? What expectations do people have regarding connections between language and identity? And last, but not least: what are the language ideologies that lie behind people’s preconceptions of and attitudes towards dialects in Norway today? These are among the questions I discuss in this contribution.

Innledning

I NRK-serien *Dialektriket*, som samlet nordmenn rundt tv-skjermene høsten 2013, spør programlederen folk på gata i Bergen om “Roger” – lederen for Bataljonen, supporterklubben til fotballklubben Brann – er bergenser. Tja, hvordan kan man avgjøre det? Han kan vel se bergensk nok ut, svarer folk, men hvordan *høres* han ut? “Han får si noe da”, sier to eldre bergensdamer og rister på de grå hodene når de får høre at han snakker østnorsk. “Han e ’sje bærgænsær”, sier tre unge gutter på kav bergensk. Etter utseende å dømme har disse tre guttene bakgrunn fra langt varmere himmelstrøk, men det er ingen tvil om at de er bergensere – de *snakker* bergensk.

Selv sier “Roger” at han føler seg bergensk og at han er bergenser. Men “Roger” er ikke alene om å avgjøre identiteten sin som bergenser. Hvem vi er og hvilke tilhørigheter vi har, er noe vi stadig må forhandle med omgivelsene våre om. De fleste av dem som blir spurt på gata i Bergen, har problem med å godta “Roger” som bergenser siden han ikke snakker bergensk. “Roger” er klart en som ikke passer inn i det bildet folk generelt – og heller ikke den tradisjonelle dialektologien – har om forholdet mellom språk, sted og tilhørighet.

Vi vet at dialektene i dagens Norge er i endring (f.eks. Mæhlum & Røyneland 2012; Opsahl & Hårstad 2013). Økt dialekt- og språkkontakt fører med seg nivellering, koineisering og framvekst av nye måter å snakke norsk på. I visse områder byttes den lokale dialekten ut med et østnorsk talemål som er mindre lokalt markert. Vi vet også at folk er stadig mer mobile og får språklige impulser fra mange steder. I en slik situasjon blir spørsmålet om språk og tilhørighet stadig mer presserende og potensielt problematisk.

Hva skal egentlig til for å høres ut som du hører til? Må du snakke et språk på en innfødt måte for å passere som en “ekte” representant for et sted? Hvilken variant av den lokale dialekten må du eventuelt snakke? Er det akseptabelt å snakke en nivellert dialekt, kan du veksle mellom ulike dialekter, kan du knote eller snakke med aksent? Eller sagt på en annen måte: Hvilke forestillinger har folk i det senmoderne, globaliserte Norge om hvilke koblinger det er eller bør være mellom språk, kropp og sted? Hvilke forventninger har folk til koblingen mellom språk og identitet? Og sist, men ikke minst: Hvilke språkideologier kan sies å ligge bak folks forestillinger om og holdninger til dialekter i Norge i dag? Dette er blant de spørsmål jeg vil diskutere i denne artikkelen.

Det senmoderne Norge

På begynnelsen av 1900-tallet var Norge fremdeles et relativt homogent bondesamfunn, men siden den gang har Norge utviklet seg til å bli et flerkulturelt industri- og sørvissamfunn med en stadig større befolkningskonsentrasjon i byene. Det senmoderne Norge preges, som så mange andre vestlige samfunn, av globalisering, urbanisering, mobilitet og individualisering. Tall fra statistisk sentralbyrå viser at rundt 80 % av den norske befolkningen i dag bor i byer og tettbygde strøk (SSB 2016: 3). Dersom vi ser nasjonen under ett, har rundt 16 % av befolkningen bakgrunn fra et annet land, mens nesten hver tredje Oslo-borger har innvandrerbakgrunn

(SSB 2016: 2). Også sosio-økonomisk har den norske befolkningen endret seg dramatisk. Levestandarden har økt for de fleste, og stadig flere arbeider innenfor tertiærnæringene. Så å si alle norske ungdommer tar i dag videregående utdanning, og stadig flere tar universitets- og høyskoleutdanning. Nesten tre ganger så mange nordmenn har høyere utdanning i dag sammenlignet med 1980 (SSB 2016: 10). Det norske samfunnet har altså forandret seg både når det gjelder demografi, utdanningsnivå og etnisk sammensetning.

Som flere modernitetssosiologer har pekt på, er alle livsområder i økende grad preget av valg og refleksivitet. Vi ser også økt flyt av både mennesker, varer og ideer og økte menneskeskapte risikoer (f.eks. Baumann 2000; Beck 1992; Giddens 1991). Alle disse samfunnsendringene har fått innvirkning på det norske språklandskapet. Økt mobilitet både over landegrensene og innen landegrensene har ført med seg økt språk- og dialektkontakt og dermed økt målbryting. Talemål har blitt slipte mot hverandre, nye talemål har oppstått, og tradisjonelle talemålstrekk har blitt borte til fordel for mer regionale og/eller nasjonale talemålsvarianter (f.eks. Røyneland 2009). Økt mobilitet har dessuten ført til at mange barn i dag vokser opp på flere steder. Disse barna lærer seg gjerne to eller flere dialekter som de kan veksle mellom, eller de utvikler blandingsdialekter. Både bidialektisme og dialektblanding ser ut til å være fenomen på frammarsj (f.eks. Indrehus 2014; Mæhlum & Røyneland 2009; Ommeren 2016). I det følgende skal vi se på ulike utviklingstendenser i det norske dialektlandskapet – fra dialektnivellering, dialektblanding, økte og mer sammensatte individuelle repertoarer og til spørsmålet om framvekst av nye varieteter og register som følge av den senere tids globalisering og innvandring.

Språk, identitet og tilhørighet

Gitt vår tids økte geografiske og sosiale mobilitet, er det etter hvert ganske mange mennesker i Norge som bor og lever et annet sted enn der de vokste opp. Flere flytter sågar mange ganger i løpet av livet. Selv har jeg vokst opp på Vestlandet, men har bodd størsteparten av livet på Østlandet – i Oslo. Jeg har fortsatt til gode å oppleve at noen tar meg for å være østlending. Her er språket selvsagt sentralt – jeg snakker vestnorsk – og hvis man snakker vestnorsk i Oslo, vil man aldri bli tatt for å være noe annet en vestlending. Oslo er det stedet i Norge jeg har bodd aller lengst og jeg føler stor tilhørighet til byen – større enn til det stedet jeg opprinnelig vokste opp. Men som “Roger” snakker jeg ikke den lokale dialekten.

“Eg *kjem* ikkje frå Odda, eg *kom* frå Odda”, har forfatter, filosof, redaktør, politiker og nå direktør i stiftelsen “Fritt Ord”, Knut Olav Åmås, sagt. I dette ligger det et mer dynamisk syn på identitet og tilhørighet enn den essenstankegangen som fortsatt synes å være rådende. Åmås går i rette med det han kaller for den norske “rotmetafysikken” eller “stedsdeterminismen”. Det vil si denne ideen om at man aldri vil kunne være fra et annet sted enn det stedet der man vokste opp. Uansett hvor lenge en innflytter har bodd et sted, er han eller hun “egentlig” fra et annet sted i landet, hevder Åmås (*Dagens Næringsliv* 14.09.09). Nøyaktig det samme gjelder for innvandrere i Norge. Spørsmålet om hvor man “egentlig” kommer fra, dukker fort opp i nordmenns møte med mennesker som ikke ser tradisjonelt norske ut (jf. Cutler & Røyneland 2015). At ens identitet er uløselig knyttet til et opprinnelsessted, står i sterk kontrast til senmodernistiske teoretikers ide om at det moderne, globaliserte mennesket er frikoblet fra tid, sted og tradisjon, og at vi ikke har en mest egentlig identitet, men et utall av potensielle identiteter (f.eks. Giddens 1991). Innenfor moderne sosiologi og sosiolingvistikk er dette mere dynamiske og pluralistiske synet på identitet stadig mer vanlig (f.eks. Auer 1998; 2007; Bucholtz 2004; Bucholtz & Hall 2004; 2005; Eckert 2000). Men det er et syn som ikke går så godt overens med den tradisjonelle dialektologiens forståelse av forholdet mellom språk, sted og individ, som ser ut til å være høyst levende blant folk flest.

Språk og sted – og ideen om det “rene” språket

Ett av dialektologiens grunnleggende utgangspunkt er at språk varierer geografisk. Dialekter, eller geolekter, defineres som *geografisk* bestemte språkssystem, og tradisjonelt brukte dialektologene helst de minst mobile og mest tradisjonelle språkbrukernes dialekt som basis for beskrivelse av den aktuelle dialekten. Men som flere har påpekt, baserer dialektologiens beskrivelser av språklige forskjeller seg på en overforenklet forestilling om relasjonen mellom språk og rom (Auer 2013; Johnstone 2010; Quist 2010). I en tid som preges av økende mobilitet, blir det stadig mer vanskelig å fastholde tanken om dialekter – eller språk – som hjemmehørende i *ett* bestemt territorium – “ett territorium – en dialekt”. Folk og dialekter er på stadig flyttfot, med det resultatet at stadig flere territorier blir stadig mer språklig heterogene, og at stadig flere individ får utvidede språklige repertoarer. Forestillingen om den sterke koblingen mellom sted, individ og språk blir dermed utfordret.

Ikke bare dialekter, men også språk tenkes gjerne å skulle tilhøre eller høre hjemme i *ett* bestemt territorium og tilhøre *en* bestemt etnisk gruppe. Denne tankegangen kan spores tilbake til 1800-tallet og nasjonalromantikkens ide om at ett felles språk er det som forener nasjon og folk. I språket mente man å kunne lese folkets og nasjonens egentlige og genuine ånd – eller opprinnelige og sanne, nasjonale karakterer. Denne tanken sto ikke minst sterkt i den norske språkstriden etter unionsoppløsningen. Hvilket språk kunne gjøre krav på å være et ekte uttrykk for den norske folkesjelen? Ifølge norske dialektologer var det i alle fall ikke språket i byene, som jo var oppblandet med dansk, men snarere de rurale dialektene som hadde holdt seg rene for ytre innflytelse. Ifølge Trygve Knudsens (1926) var det rådende synet blant norske dialektologer at: “[...] bymålene [blir] klemt i stykker mellom fjelldialekter og skriftspråk [...] de er ikke ’rene’, men ’fordærvet’, ja, den sproglige fordervelses smitekilder; og de er snarere fordervet *dansk* enn fordervet *norsk*”. Den norske forfatteren Arne Garborg sa på sin side om bydialektene at de ikke kunne kalles noe virkelig språk, “[...] men nærmest blot et *Surrogat* for et saadant [...] Det er Sproget i Opløsningstilstand” (Garborg 1877: 58–59). Bymålene ble altså betraktet som inautentiske og unasjonale (se Mæhlum & Røyneland 2009). Som Irvine & Gal (2000) påpeker, er denne typen renhetsideologi noe som gjerne rammer blandingsvarieteter – være seg dialekt- eller språkblandinger – og som har sitt utspring nettopp i ideen om en slik nærmest nødvendig sammenheng mellom språk, folk og sted:

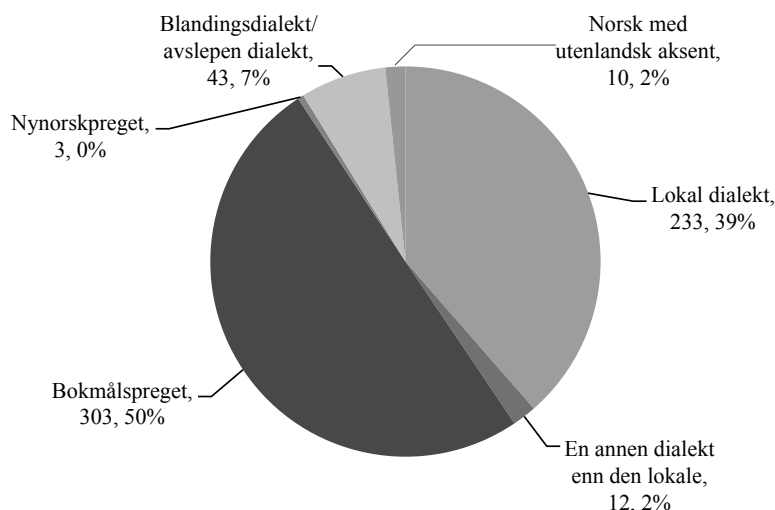
Assuming that a language ought to have a distinct territory and nation (or ethnic group of race) associated with it, scholars interpreted other kinds of language distributions as “mixtures”, departures from some original linguistic and territorial purity.
(Irvine & Gal 2000: 53)

Ideen om at språk – eller dialekter – skal være “rene” og ikke oppblandede, kan spores tilbake til antikken, og er fortsatt svært utbredt både blant lekfolk og lingvister. Et underliggende ideologisk premiss for denne typen purisme er forestillingen om at språklige varieteter kan utvikle seg til å bli “urene” dersom de ikke blir passet på (jf. Mæhlum 2011). Hvilke elementer som anses som forurensende og dermed uønskede, kan imidlertid variere:

Purism is the manifestation of a desire on the part of a speech community (or some section of it) to preserve a language form, or rid it of, putative foreign elements or other elements held to be undesirable (including those originating in dialects, sociolects and styles of the same language).
(Thomas 1991: 12)

Purismen rettes ofte mot ordforrådet, men kan også rette seg mot andre nivå i språket – noe den norske språkhistorien er et godt eksempel på. Her finner man både syntaktisk, morfologisk, fonologisk og ortografisk purisme (jf. Brunstad 2003; Vikør 2007). Ærefrykt for fortiden og en sterk kobling mellom det “rene” og det historisk sett mest hjemlige, har sin opprinnelse i den nasjonalromantiske ideologien, og er en ide som har fått solid fotfeste i den norske befolkningen. Norge er en nasjon full av språklig purister som, på godt og vondt, er opptatt av å konservere tradisjonelle eller arkaiske former, og som samtidig er svært skeptiske til språklige endringer.

Selv om purismen ofte retter seg mot kodifisering og kultivering av skriftspråket, finner vi denne typen purisme også rettet mot talespråket. Dette kommer ikke minst til uttrykk gjennom de svært negative holdningene som legges for dagen når det gjelder dialektblanding og knoting (jf. Mæhlum & Røyneland 2009). Dialekter bør helst være uendrede. Da er de mest autentiske, ekte og hele. Slike forestillinger om renhet og ekthet er på ingen måte særnorske, og gjelder heller ikke bare språk, men gjelder generelt for samfunn, kulturer, sosiale og etniske grupper. Fenomenet omtales av Blommaert & Verschueren (1998) som “the dogma of homogeneity”. Selv om dette homogenitets-idealet på mange områder har havnet i miskreditt i vår senmoderne, globaliserte og multikulturelle tid (jf. Mæhlum 2011), er det fortsatt svært levende og virksomt på det språklige området. Det er liten tvil om at dette fortsatt er en svært virksom språkideologisk overbevisning. I en studie av språkholdninger blant litt over 600 elever i videregående skoler i ulike deler av Norge, oppgir relativt få at de snakker en avlepet eller blandet dialekt, mens rundt 90 % sier at de snakker enten “lokal dialekt” eller “bokmålspreget” (jf. Figur 1, Røyneland 2015). Få av ungdommene oppfatter altså at de blander eller knoter. Dette på tross av at vi vet at det norske dialektlandskapet er i endring, og at knot, blanding og dialektnivellering er stadig mer utbredt. Det kan tyde på at nivellerte utgaver av dialekten simpelthen oppfattes som lokal dialekt.

Figur 1. Evaluering av egen språkbruk i samtale med venner (n=604).

Økt dialektaksept og økt dialektnivellering

De to mest slående utviklingstendensene i det norske dialektlandskapet de siste 70 årene er på den ene siden økt aksept for dialektbruk på alle samfunnsområder, og på den andre siden økt dialektnivellering (jf. t.d. Røyneland 2009; Sandøy 2011). Disse tilsynelatende motsatte tendensene finner vi igjen flere steder i Europa (jf. Auer 2005). Det er altså ikke slik at det at dialektene er mer godtatt, gjør dem immune mot endring. Økt dialektaksept og økt dialektnivellering er to prosesser som skjer parallelt og som begge kan knyttes til de samfunnsendringene det norske samfunnet har gjennomgått de seneste tiårene.

Forut for den såkalte dialektbølgen på 1970-tallet var det å bruke en byggedialekt i byen, eller i visse mer formelle situasjoner, ikke særlig vel ansett. For mange ble løsningen å skifte til den aktuelle bydialekten. Brukere av stigmatiserte dialekter føler det kanskje også slik i dag i møtet med byen eller med nye sosiale arenaer, men generelt har det norske dialektklimaet endret seg mye siden 1970-tallet. I dag har dialektbruk økt aksept og dialektene har vunnet innpass også på arenaer der de tradisjonelt har vært mer eller mindre utestengte (jf. f.eks. Jahr 1997; Nesse 2015; Omdal 1995; Sandøy 1998). I dag kan man i prinsippet bruke dialekten sin i alle funksjoner og i alle sammenhenger – også som nyhetsoppleser i radio og tv i statskanalen NRK. Dette var lenge en arena der det var krav om å bruke standard bokmål eller nynorsk, men i 2007 ble det endret på dette kravet (jf. språkreglene til

NRK 2007). En undersøkelse NRK har utført viser at hele 91 % av 1000 representativt utvalgte respondenter er positive til dialektbrukt generelt, og 73 % mener at programledere bør bruke dialekten sin i eteren (NRK/Norstat 2014). På tross av økt dialektaksept og økt dialektbruk på flere samfunnsarenaer er det likevel fortsatt slik at visse varieteter blir assosiert med prestisje, normalitet og nøytralitet, og fungerer som normideal innenfor sin region og kanskje også utenfor sin region – slik tilfellet er med Oslo-målet som ser ut til å ha normeringskraft langt utover det sentrale østlandsområdet (eks. Mæhlum 2007; 2009; Opsahl & Røyneland 2009).

I kjølvannet av den økte mobiliteten og urbaniseringen gjennomgår både rurale og urbane dialekter rundt om i landet en nivelleringsprosess der tradisjonelle talemålstrekk har måttet vike til fordel for nyere trekk. Generelt er det en tendens til at språktrekk med begrenset geografisk utbredelse blir erstattet av språktrekk med en videre geografisk utbredelse. De nye trekkene blir imidlertid ikke alltid innlånte i sin opprinnelige form. Like ofte ser vi at det oppstår nye kompromissvarianter i møtet mellom tradisjonelle og innlånte trekk, som når den sterke verbformen *kjem* blir erstattet med den svake verbformen *komme* istedenfor standardformen *kommer* eller når palatalene /j, ʃ, c, ɟ/ blir erstattet med retrofleksene /ɲ, ʎ, tʃ, dʒ/ i store deler av Nord-Norge og Trøndelag og ikke med standardvariantene /n, l, t, d/ (jf. f.eks. Hårstad 2010; Røyneland 2005; 2010; Solheim 2006). Siden dialektnivelleringen ofte er gradvis, at den normalt ikke rammer alle lokale trekk og at det dessuten gjerne kan oppstå nye kompromissformer, vil resultatet kunne være en ny blandingsdialekt – eller en ny regional dialekt.

At nye blandingsvarieteter oppstår, er ikke noe nytt. I situasjoner med intensiv dialekt- eller språkkontakt fødes gjerne nye talemål, være seg koineer, multietnolekter eller kreolspråk. Koineforming ser vi eksempel på i norske stasjonsbyer og nye industristeder som i Høyanger, Sauda, Odda, Tyssedal og Tynset (jf. t.d. Nete-land 2014; Solheim 2006), mens nye, multietnolektiske registre har blitt formet i flerkulturelle områder i Oslo (jf. Opsahl 2009; Svendsen & Røyneland 2008; Opsahl & Hårstad 2013).

En språklig konsekvens av samfunnsutviklingen er altså at vi har fått mer dialektblanding, men også mer bi-dialektisme og kanskje også ny diglossi (Mæhlum & Røyneland 2009; 2014). Det er dokumentert at barn som vokser opp på flere ulike steder i landet, gjerne utvikler en egen blandingsdialekt, eller at de veksler mellom to eller flere dialekter (f.eks. Indrehus 2014; Nilsen 2005; Ommeren 2016). Det er også dokumentert at voksne flyttere tilegner seg en ny dialekt og veksler mellom

den gamle og den nye hjemstedsdialekten, eller veksler mellom en tradisjonell og en mer nivellert dialekt eller et standardtalemål (f.eks. Lien 2014; Mæhlum 1986; Omdal 1994 – for flere referanser se Mæhlum & Røyneland 2011). Et resultat av den økte geografiske mobiliteten er dermed at vi får større intra-individuell variasjon og større dialektmangfold lokalt. Flere ulike dialekter eller blandingsmål finnes side om side både i individet og på steder.

De aller fleste lokalsamfunn i dag er altså preget av at flere dialekter er i om-løp, og et økende antall mennesker har et stort språklig repertoar der de kan veksle mellom ulike varieteter. Dette utfordrer ideen om den sterke koblingen mellom språk og territorium og også mellom språk og identitet. Både steders språklige iden-titet og individers språklige identitet er i forandring. Likevel er holdningen til dialektblanding, dialektveksling og knot, ikke særlig positive. La oss se litt nærmere på hvordan knoterne og de bi-dialektale blir omtalt og møtt i Norge.

Holdninger til knot og bi-dialektisme

Mange ser ut til å mene at man bør snakke *en* dialekt og da helst den dialekten man lærte som barn – mest mulig uendret gjennom hele livet. Hvorfor det? Er det språket vi lærte først et mer ekte og virkelig uttrykk for den vi “egentlig” er, for det innerste og mest autentiske i oss? Det kan se ut til at mange mener dette – noe som kan knyttes til den renhets- og purismeideologien som ble omtalt ovenfor og også til et essensialistisk syn på identitet og tilhørighet. Det er nemlig slik at de som endrer på dialekten sin, som knoter eller som veksler mellom dialekter, møter negative reak-sjoner på dette. I NRK-serien *Dialektriket* stilte programlederen spørsmålet om hva de syntes om språket til en av landets utpekte og uthengte knotere, tidligere lands-lagskeeper Frode Grodås, til hans sambygdinge. Reaksjonen på knotet hans var at det er: *rart, fremmed, ikke bra, latterlig, et svik mot dialekten og bygda, et uttrykk for at han prøver å være “finere”* og at han *bør snakke dialekten*. Oppsummert ser vi her at språkendringene hans knyttes til svik og manglende ekthet, og at det ut-trykkes et krav om konsistens og homogenitet. I programmet legger Grodås hodet – bokstavelig talt – på hoggestabben og ber på sine knær om tilgivelse fra sambygd-ingene. Selv om dette selvsagt er humoristisk ment, og Grodås også fikk sagt viktige ting om *hvorfor* han hadde endret dialekt, står det likevel igjen et inntrykk av knot som noe dypest sett moralsk forkastelig.

Knot¹ har gjerne blitt framhevet som et særnorsk fenomen (Jahr 2007), men det kan også ses som uttrykk for et helt regulært sosiolingvistisk fenomen som har blitt beskrevet for en rekke lokaliteter og substandardvarieteter rundt om i verden (jf. Mæhlum & Røyneland 2009). Et av de mest kjente eksemplene er kanskje Lesley Milroys (1980) beskrivelse av språksosiale kontrollmekanismer i arbeiderklassestrøk i Belfast. Kravet om språklig lojalitet og sanksjonering av avvik fra den lokale normen blir hos Milroy beskrevet som en av de mest sentrale faktorene for bevaring av lavstatusvarieteter som er under sterkt ytre press (jf. Milroy 1980).

Bi-dialektisme ser ut til å være et økende fenomen i dagens Norge. I likhet med knoterne, møter også de to- eller flerdialektale anklager om manglende ekthet og inautentisitet. Flere rapporterer at de ofte havner i språklige konfliktsituasjoner og at de føler skyld og skam over sin veksling mellom ulike dialekter (se f.eks. Indrehus 2014; Nilsen 2005; Ommeren 2014; 2016). Som bi-dialektal forteller Nilsen (2005) at hun ofte kan havne i det hun kaller for dialektkollisjoner:

I situasjoner der begge dialekter var representert, kunne det negativt ladede ordet “knoter” dukke opp. Og begge dialektenes representanter hevdet at jeg “knotet”, fordi begge parter mente å vite hva slags dialekt som var *naturlig* for meg. Dette opplevdes ubehagelig, og resulterte senere i at jeg tvang meg til å holde meg til den ene dialekten i slike situasjoner. (Nilsen 2005: 11)

Ifølge Indrehus (2014) opplever to- og flerdialektale ofte slike konfliktsituasjoner der de føler at de skuffer enten den ene eller den andre “dialektleiren”. Opplevelser av skyld og skam over dialektvekslingen er noe flere rapporterer om, i tillegg til en følelse av at de stadig svikter noen. Indrehus sier at det ser ut til å være “ein gjennomgåande konflikt mellom den dialekta dei *vil* snakke, og det dei opplever som dialekta dei *burde* snakke” (Indrehus 2014: 71). Vekslingen mellom dialekter setter på denne måten både identiteter og lojaliteter i spill, og mange opplever det Ommeren (2014) kaller for “risikosituasjoner” som “flaue, ekle, stressende, slit-somme, kaotiske, forstyrrende, frustrerende, unaturlige, rare” osv.

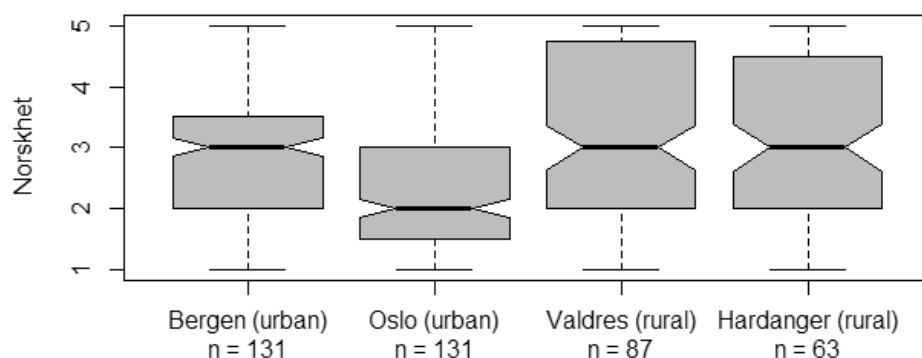
¹ Knot blir ifølge Bokmålsordboka definert som “unaturlig, tilgjort språk i skrift el. tale”, men opprinnelig ble knote brukt om: “[...] naar en norsk taler dansk” (Rasch [1698] 1957: 15), eller “[...] at stille sig Dansken liig” (Pontoppidan [1749] 1972: 49). “Hør hvor han dansker. Saa siger Bondefolk til Spot naar en af dem dreyer sitt Maal efter Dansk Tale” (ibid.). Ivar Aasen (1873) sier at knote er å: “[...] pynte sit Sprog, tale ziirligt, bruge fremmede Ord eller Former”. Knot blir brukt som skjellsord for blandingsvarieteter av ulike slag – være seg muntlige eller skriftlige. Det er en språkbruk som framstår som “forsert” og i enkeltes øyne “ureglementert” og “illegitim”, noe som dermed resulterer i at den kan bli oppfattet som “uren”, “unaturlig” og “uekte” (Mæhlum & Røyneland 2009).

To- og flerdialektale omtales ofte som “språklige kameleoner” (jf. Indrehus 2014; Ommeren 2016). I det ligger det at det er personer som er svært tilpasningsdyktige, men kanskje også opportunistiske. De går i ett med sine omgivelser. Som kameleonen skjuler de seg fordi de, underforstått, kanskje har noe å skjule.

Underliggende her er et syn på identitet som noe man har *en* og bare en av, og ikke noe man kan ha mange av. Det er med andre ord et essensialistisk og statisk syn på identitet som ligger til grunn for en slik mistenkeliggjøring av dialektvekslerne. Et slikt syn står i skarp kontrast til et mer konstruktivistisk og dynamisk syn som går ut på at vi ikke har *en* mest egentlig identitet, men et utall av potensielle identiteter (f.eks. Bucholtz & Hall 2004; 2005).

Holdninger til aksentpreget norsk og multietnolekt

Spørsmålet om hvor man “egentlig” kommer fra, og underforstått hvem man “egentlig er”, er ikke noe som bare møter flyttere og dialektskiftere, men i høyeste grad også mennesker med innvandrerbakgrunn (se f.eks. Cutler & Røyneland 2015). IT-gründeren og samfunnsdebattanten Shazad Rana åpnet foredraget sitt på Språkdagen 2011 i regi av *Språkrådet* med å si følgende: “Som dokker ser så e eg frå Pakistan. Og som dokker hørre så e eg frå Jæren. Og eg e veldig glade for at eg ikkje snakka Oslo-dialekt, for då hadde dokker trudd at eg va uflenning”. En pågående undersøkelse av unge menneskers forventninger til og forestillinger om forholdet mellom språk, kropp og sted, viser at Rana har helt rett. I underkant av trehundre og femti ungdommer øst og vest i Norge har vurdert ulike dialekter og ansikt i en verbal-visuell masketest. Gutter med utenlandsk utseende ansikt ble vurdert som signifikant mer norske dersom de snakket en ikke-Oslo-dialekt, mens det samme ikke var like tydelig for jentene. Dersom man har innvandrerbakgrunn og ønsker å oppfattes som norsk, kan det med andre ord se ut til at det vil være en fordel å snakke en annen dialekt enn Oslo-mål – særlig for gutter. Dialekt indekserer norskhet – og dess mer ruralt det er, dess norskere er det (jf. Figur 2).

Figur 2. Evaluering av “norskhet” av guttestemmer med utenlandsk utseende.²

Survey-undersøkelser av holdninger til aksentpreget norsk viser at det generelt er relativt høy toleranse og aksept for aksentpreget norsk, men dess kraftigere aksenten er, dess mer negativt blir den vurdert (jf. Johnsen 2015; Kulbrandstad 2006a; 2006b; 2008; NRK/TNS Gallup 2009; NRK/MMI 2012; Myklestu 2015). Aksentpregede ikke-Oslo-dialekter blir evaluert som mer norske og som mer attraktive enn aksentpreget Oslo-mål, mens aksentpreget Oslo-mål vurderes som mest prestisjefullt. En kvalitativ undersøkelse av voksne innvandrere til Trøndelags-regionen konkluderer også med at andrespråksbrukerne vurderes som mer integrerte og aksepteres som mer norske dersom de tilegner seg den lokale dialekten (Ommeren 2010). I en kvalitativ studie av seks ungdommer i Stavanger som har norsk som andrespråk konkluderer Jølbo (2007) med at hvilken variant av norsk ungdommene tilegner seg, har betydning for hvordan de blir oppfattet i det norske samfunnet, men at oppfatningene kan variere avhengig av kontekst. I noen sammenhenger kan det oppfattes som best å snakke dialekt, mens det i andre vil være bedre å ta i bruk et mer standardpreget register. Det Jølbo finner her, kan trolig knyttes til det Myklestu (2015: 78–79) finner i sin holdningsstudie der en variant av masketesten har blitt brukt, nemlig at aksentpregede rurale dialekter blir evaluert som signifikant mer attraktive enn aksentpregede urbane dialekter, mens aksentpreget Oslo-mål skårer litt høyere når det gjelder status.

² Takk til Bård Uri Jensen for statistisk behandling av materialet og utarbeidelse av figuren.

I flerkulturelle områder i Oslo har det de senere årene utviklet seg en multi-etnolektisk talestil som er mest kjent under merkelappen “kebab-norsk”. Ulike sider ved denne talestilen ble studert i UPUS-prosjektet (Utviklingsprosesser i urbane språkmiljøer) (se f.eks. Opsahl 2009; Svendsen & Røyneland 2008). Undersøkelser av holdninger til denne nye språkstilen, viser at det er overveiende negative holdninger som kommer til uttrykk i mediene (Svendsen 2014; Ims 2014). “Kebab-norsk” ødelegger norsk og stenger for jobb, er typiske reaksjoner. I beste fall er omtalene av talestilen eksotifiserende. Samtidig har det blitt gitt ut flere ordbøker om kebabnorsk (Abdi 2013; Østby 2005) og flere artister argumenterer for høyere aksept for denne nye talestilen (jf. Cutler & Røyneland 2015). Den norsk-marokanske rapperen Danny Maroc argumenterer i en av sine rap-tekster for at “norsk 2” eller “kebabnorsk” må aksepteres som del av det nye, norske dialektlandskapet på lik linje med andre norske dialekter. Slike som han og hans språk er en del av det nye, flerkulturelle Norge. Deres språkstil er ikke en forringelse av norsk språk, men snarere en utvidelse og berikelse, argumenterer Maroc (jf. Cutler & Røyneland 2015; Svendsen 2014). Flere nyere lærebøker for videregående skole i Norge, skriver i positive ordelag om denne nye talestilen, i sine nyeste utgaver. Oftest skrives det om denne talestilen i talemålskapittelet og den behandles temmelig parallelt med andre dialekter (jf. Opsahl & Røyneland 2016).

Konklusjon

Så hva skal til for å høres ut som du hører til i det senmoderne Norge? Etter det vi har sett ovenfor, bør du nok aller helst snakke den lokale dialekten. Du bør helst ikke knote, blande eller veksle mellom dialekter, og du bør nok snakke med minst mulig aksent. Samtidig er det ganske stor aksept for nivellerte varianter av lokal dialekter. Selv om dialektene gjennomgår endringer, oppfattes de fortsatt som “den lokale dialekten” – om enn i en noe modifisert form. Det ser ut til å være færre motforestillinger mot og større aksept for nivellerte dialekter enn for blandingsdialekt, knot og veksling. Det er generelt stor aksept for dialektvariasjon og også for aksentpreget norsk (jf. Kulbrandstad 2006b; Myklestu 2015; NRK/Ipsos MMI 2012; NRK/Norstat 2014). Likevel blir mer aksent oppfattet som mindre norsk og mindre positivt enn en svakere aksent. Multi-etnolektiske talestiler blir ofte omtalt i negative ordelag, men samtidig skrives det om dem i nyere lærebøker på en inkluderende og

positiv måte. Samlet kan dette tyde på at Norge fortsatt forsvarer posisjonen sin som Nordens dialektparadis.

Litteratur

- Abdi, G., 2013. *Den nye norsken. Slangordbok*. Oslo: Kagge Forlag.
- Auer, P., 2013. The geography of language: Steps toward a new approach. FRAGL 16, working paper, <http://portal.uni-freiburg.de/sdd/fragl/2013.16>
- Auer, P., 2005. Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations. I *Perspectives on Variation* (6–42), red. av Nicole Delbecque, Johan van des Auwera & Dirk Geeraerts. [Trends in Linguistics 163] Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Auer, P. (red.), 2007. *Style and social identities*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Auer, P. (red.), 1998. *Code-switching in conversation: Language, interaction and identity*. London: Routledge.
- Baumann, Z., 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press
- Beck, U., 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: SAGE Publications Ltd.
- Blommaert, J. & J. Verschueren, 1998. The role of language in European nationalist ideologies. I *Language ideologies. Practice and theory* (189–210), red. av B.B. Schieffelin et al. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Brunstad, E., 2003. "Purismeomgrepet gjennom to tusen år". I *Purt og reint. Om purisme i dei nordiske språka* (37–63), red. av H. Sandøy, R.B. Brodersen & E. Brunstad. Volda: Høgskulen i Volda.
- Bucholtz, M., 2004. Styles and stereotypes: The linguistic negotiation of identity among Laotian American youth. *Pragmatics* 14(2/3): 127–147.
- Bucholtz, M. & K. Hall, 2004. Language and identity. I *A companion to linguistic anthropology* (369–394), red. av A. Duranti. Malden: Blackwell.
- Cutler, C. & U. Røyneland, 2015. "Where the fuck am I from?": Hip-Hop youth and the (re)negotiation of language and identity in Norway and the US. I *Language, Youth and Identity in the 21st Century. Linguistic Practices across Urban Spaces* (139–165), red. av Nortier J. & B. A. Svendsen. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, P., 2000. *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford: Blackwell.
- Garborg, A., 1877. *Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse. Et forsøg paa en omfattende Redegjørelse, formet som polemiske Sendebreve til Modstræverne*. Christiania: Cammerrmeyer.
- Giddens, A., 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Hårstad, S., 2010. *Unge språkbrukere i gammel by. En sosiolingvistisk studie av ungdoms talemål i Trondheim*. Doktoravhandling ved NTNU 2010:141. Trondheim: Det humanistiske fakultet, NTNU.
- Irvine, J. T. & S. Gal, 2000. Language ideology and linguistic differentiation. I *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities* (35–84), red. av P. V. Kroskrity, Santa Fe: School of American Research Press.
- Ims, I. I., 2014. "Alle snakker norsk." Språkideologi og språklig differensiering i mediene.

- NOA norsk som andrespråk · Årgang 30 · 1/2014 5–40.
- Indrehus, L. K., 2014. “Eg snakkar berre bergensar når eg snakkar med systema mi”. Ein kvalitativ studie av samanhengen mellom identitet og talemål hos bidialektale. Masteroppgave i nordisk språk, NTNU, Trondheim.
- Jahr, E.-H., 1997. On the use of dialects in Norway. I *Language in time and space: Studies in honour of Wolfgang Viereck on the occasion of his 60th birthday* (363–369), red. av H. Ramisch & K. Wynne. [Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte 97]. Stuttgart: F. Steiner.
- Jahr, E.-H., 2007. Bruk av omgrepa ’standardtalemål’, ’normalisering’ og ’knot’ for å skildre språktilhøva i Noreg i dag. I *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.06.2007* (93–98), red. av G. Akselberg & J. Myking. Oslo: Novus forlag.
- Johnsen, R. V., 2015. “Relativt bra norsk”. En sosiolingvistisk studie av ungdommers forståelse av og holdninger til norsk med utenlandsk aksent. Masteroppgave i nordisk språk. ILN, Universitetet i Oslo.
- Johnstone, B., 2010. Language and place. I *Cambridge Handbook of Sociolinguistics*, red. av Rajend Mesthrie. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jølbo, I. D., 2007. “Det e måden eg uttrykke meg på” : En sosiolingvistisk undersøkelse av dialektbruk i norsk som andrespråk. Masteroppgave. NTNU.
- Knudsens, T., 1926. Opfatningen av bymålene gjennom det 19. århundre. I *Maal og Minne*, 129–149.
- Kulbrandstad, L. A., 2006a. “Det va jo norsk da, men det va' kje norsk”: ungdommer møter andrespråkspreget norsk. I *Den nye norsken? Nokre peilepunkt under globaliseringa* (99–123), red. av H. Sandøy, H. & K. Tenfjord. Oslo: Novus. Oslo: Novus.
- Kulbrandstad, L. A., 2006b. Holdninger til “utenlandsk” aksent. I *Den nye norsken? Nokre holdepunkt under globaliseringa* (278–294), red. av H. Sandøy & K. Tenfjord. Oslo: Novus.
- Kulbrandstad, L. A., 2008. *Større språklig mangfold : en utfordring for lærerutdanning og grunnskole : et bidrag til fornying av norskfaget*. Vol. nr. 12-2008, Rapport (Høgskolen i Hedmark : trykt utg.). Elverum: Høgskolen i Hedmark.
- Lien, E., 2014. Bønder i byen – en undersøkelse av dialektforandringer hos seks tynsetinger bosatt i Oslo. Masteroppgave i nordisk språk, ILN, Universitetet i Oslo.
- Milroy, L., 1980. *Language and social networks*. Language in Society 2. Oxford: Blackwell.
- Myklestu, K., 2015. Mer eller mindre norsk En sosiolingvistisk undersøkelse av unges toleranse for (en utvidet) norsk talemålsvariasjon. Masteroppgave i norsk som andrespråk, INL, Universitetet i Oslo.
- Mæhlum, B., 1986. *Språklige variasjonsmønstre hos innflyttere i Oslo*. Oslo: Novus.
- Mæhlum, B., 2007. *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Oslo: Novus forlag.
- Mæhlum, B., 2009. Standardtalemål? Naturligvis! En argumentasjon for eksistensen av et norsk standardtalemål. *Norsk lingvistisk tidsskrift*, 2009, årg. 27 nr. 1, 7–26.
- Mæhlum, B., 2011. Det “ureine” språket. Forsøk på en kultursemiotisk og vitenskapsteoretisk analyse. *Maal og Minne*, 2011, nr. 1, 1–31.
- Mæhlum, B. & U. Røyneland, 2009. “Dialektparadiset Norge – en sannhet med modifikasjoner.” I *I Mund og Bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-*

- årsdagen d. 5. juni 2009* (219–229), red. av H. Hovmark, I. S. Sletten & A. Gudiksen. København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitutt, Københavns Universitet.
- Mæhlum, B. & U. Røyneland, 2011. “Lasternes hule” eller “Civilisationens Arnested”? Byens posisjon i norsk talemålsforskning. I *Nordisk faget - tradisjon og fornying* (69–96), red. av J. G. Jørgensen & L. S. Vikør. Oslo: Novus forlag.
- Mæhlum, B. & U. Røyneland, 2012. *Det norske dialektlandskapet. Innføring i studiet av dialekter*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Nesse, A., 2015. Bruk av dialekt og standardtalemål i offentligheten i Norge etter 1800. I *Talemål etter 1800. Norsk i jamføring med andre nordiske språk* (89–111) red. av H. Sandøy. Oslo: Novus forlag.
- Neteland, R., 2014. *Koinéforming av industristedtalemål. En sosiolingvistisk studie av språkutviklingen i Sauda og Årdal de siste hundre årene*. PhD-avhandling, Universitetet i Bergen.
- Nilsen, B. H., 2005. “Er det virkelig deg?” – om identitetsrealisering hos personer med to internaliserte dialekter. Upublisert hovedoppgave, Høyskolen i Agder.
- NRK/TNS Gallup 2009. *Holdningsundersøkelse om språk*. Redigert av NRKs språkutvalg, NRK Forskningen, Språkrådet og TNS Gallup.
- NRK/Ipsos MMI 2012. *Holdningsundersøkelse om språk i NRK*. NRKs språkutvalg, Språkrådet, L. A. Kulbrandstad og Ipsos MMI via Analyse.
- NRK/Norstat 2014. *Undersøkelse av holdninger til språkbruk i NRK*. Utarbeidet av NRKs språkutvalg i samarbeid med U. Røyneland og MultiLing.
- NRK 2007. <https://www.nrk.no/etikk/sprakreglar-i-nrk-1.6880516> [januar 2017].
- Omdal, H., 1994. *Med språket på flyttefot. Språkvariasjoner og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Omdal, H., 1995. Attitudes toward spoken and written Norwegian. *International Journal of the Sociology of Language* 115. 85–106.
- Ommeren, van R., 2010. “Ja, jæi la an på å tåå oppdaling, ja”. En sosiolingvistisk studie av språklige praksisformer blant voksne innvandrere i Oppdal. Masteravhandling, INL, NTNU.
- Ommeren, van R., 2014. Bidialektale språkbrukere i språklig-sosiale risikosituasjoner. *Riss Sceneskifte* 01/14 <https://rissblogg.wordpress.com/2014/05/14/sceneskifte-0114-innholdsfortegnelse/>
- Ommeren, van R., 2016. *Den flerstemmige språkbrukeren. En sosiolingvistisk studie av norske bidialektale*. PhD, NTNU.
- Opsahl, T., 2009. “Egentlig alle kan bidra!” - en samling sosiolingvistiske studier av strukturelle trekk ved norsk i multietniske ungdomsmiljøer i Oslo. PhD, Universitetet i Oslo.
- Opsahl, T. & S. Hårstad, 2013. *Språk i byen. Utviklingslinjer i urbane språkmiljøer i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget/LNU.
- Opsahl, T. & U. Røyneland, 2016. Reality rhymes – Recognition of rap in multicultural Norway. *Linguistics and Education*, vol. 36, 452016. Reality rhymes – Recognition of rap in multicultural Norway. *Linguistics and Education*, vol. 36, 45–54
- Quist, P., 2010. Untying the language-body-place connection: A study on linguistic variation and social style in a Copenhagen community of practice. I *Language and space* (632–648), red. av P. Auer & J.E. Schmidt. Berlin: De Gruyter Mouton.

- Røyneland, U., 2005. *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Avhandling for graden dr.art. Universitetet i Oslo: Acta humaniora.
- Røyneland, U., 2009. Dialects in Norway: catching up with the rest of Europe?. *International Journal of the Sociology of Language*. 196/197, 7–31.
- Røyneland, U., 2010. Vertical convergence of linguistic varieties in a language space. I *Language and space – an International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: Theories and Methods Berlin, (259–274) red. av P. Auer & J. E. Schmidt. New York: Mouton de Gruyter.
- Røyneland, U., 2015. Regional varieties in Norway – fact or fiction? Presentasjon I Panel: Koines and regional standard varieties på ICLaVE8, Leipzig Mai 27-29
- Sandøy, H., 1998. Holdninger til bydialektar i Norge. I *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 10, 59–80.
- Sandøy, H., 2011. Language culture in Norway: A tradition of questioning language standard norms. I *Standard languages and language standards in a changing Europe*, (119–126), red. av T. Kristiansen & N. Coupland. Oslo: Novus.
- Solheim, R., 2006. *Språket i smeltegryta: sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Avhandling (dr. art.). Trondheim: NTNU.
- SSB 2016. *Dette er Norge 2016. Hva tallene forteller*. Oslo/Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Svendsen, B. A., 2014. Kebabnorskdebatten. En språkideologisk forhandling om sosial identitet. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 2014, årg. 14 nr. 1, 133–162.
- Svendsen, B. A. & U. Røyneland, 2008. Multiethnolectal facts and functions in Oslo, Norway. I *The International Journal of Bilingualism*, vol. 12, 1 & 2, 63–83.
- Thomas, G., 1991: *Linguistic Purism*. London – New York: Longman.
- Vikør, L., 2007. *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Novus Forlag.
- Østby, A., 2005. *Kebabnorsk ordbok*. Oslo: Gyldendal.
- Aasen, I., 1873: *Norsk Ordbog med dansk forklaring*. Christiania: Mallings Bogtrykkeri.

Sektionsföredrag

Et par øjne så skarpe som svenske fjæl

Nordiske og andre nabolande i jysk ordforråd og fraseologi

Torben Arboe
Aarhus Universitet

Abstrakt

I Jysk Ordbogs omfattende samlinger afspejles, at samkvemmet med de nordiske og andre nabolande i både ældre og nyere tid har sat sig mange spor i jyske dialekter, lige så vel som i rigsdansk. I afsnit 1 udskilles ca. 30 emneområder (semantiske felter), inden for hvilke der på ordniveau eller frasemniveau refereres til ca. 20 (nord)europæiske lokaliteter; et udsnit af den samlede oversigt vises i fig. 1. De semantiske felter opdeles i 8 hovedområder, fra direkte personrelaterede emner til mere abstrakte (fx kvalitet). I afsnit 2 beskrives ord og fraser ud fra en morfologisk opdeling af de indgående leksemer, dvs. stednavne (toponymer) og deres afledningsendelser (fx -sk, -er). I afsnit 3 behandles fraser mv. mere semantisk; der gives dels eksempler på betegnelser for (mark)redskaber, bygningsdele, beklædningsdele mv., som viser nordisk eller (nord)europæisk påvirkning, dels eksempler på idiommer med reference til fjernere steder.

1 Emneområder – semantiske felter

Udgangspunktet for undersøgelsen er Jysk Ordbogs alfabetiske ordseddelkartotek¹. Kun eksempler på ord og ordforbindelser herfra er medtaget; adskillige kendes dog også i dansk rigsmål. På ordplan forekommer i materialet mange referencer til nabolande; mange af de pågældende ord indgår endvidere i mere eller mindre faste ordforbindelser. Disse benævnes her fraseologiske enheder, fraseologismer og fraser; nogle af dem kan også kaldes idiommer eller idiomatiske forbindelser². I mange tilfælde er det vanskeligt at afgøre, om et ord eller en ordforbindelse af denne type er dannet i dialekten eller indkommet fra rigsmål; det ville blive alt for tidkrævende at

¹ Herunder ord excerperet fra Feilberg, *Ordbog over jyske almuesmål* (Feilberg 1886–1914).

² I den fraseologiske forskningslitteratur defineres og afgrænses disse termer ofte på forskellig måde; der foreligger p.t. ikke en helt fast eller vedtaget terminologi (Burger et al. 2007: 11ff.). Således anvender den tysksprogede forskning ofte termen *fraseologisme* (*Phraseologismus*) som grundbegreb, mens den engelsksprogede traditionelt har brugt termen *set phrase* for næsten (men også kun næsten) det samme. I en nyere opsummering, hvor *set phrase* anføres synonymt med *phraseologism*, konstateres: “in spite of the abundant literature on phraseology, the very definition of what is actually a set phrase, for instance, is still a most controversial topic” (Colson 2014: 1).

udrede i en oversigt som denne. Kriteriet er her, at ordet eller ordforbindelsen i henhold til Jysk Ordbogs samlinger er brugt i jysk dialekt.

I mit materiale kan udskilles ca. 30 emneområder, hvor ord og ordforbindelser refererer til udlandet, fx vedrørende: person, adfærd, mad, drikke, dyr (heste), bygninger, redskaber, vejr; ca. 20 lande, byer og andre geografiske punkter i det nordiske og (nord)europæiske område er repræsenteret. Det giver et totalt oversigts-skema med over 600 rubrikker, hvoraf der kun kan vises et udsnit her (se fig. 1).

Emneområderne kan også kaldes semantiske felter. De kan i grove træk inddeles i 8 *hovedområder*, når man anvender en skala med de nærmest persontilknyttede først og med abstrakter mv. til sidst. Som direkte personrelaterede kan nævnes semantiske felter med betegnelser for dels personer, adfærd, helbred, mentalitet (hovedområde 1), dels personlige brugsting: beklædning, mad- og drikkevarer (hovedområde 2). Mere indirekte personrelaterede er betegnelser for bygninger, inventar, redskaber, værktøj til landbrug og håndværk, arbejdsmetoder, materialer mv. (hovedområde 3). Fra de nærmeste omgivelser må nævnes betegnelser for dyr, især heste, desuden planter og forskellige typer vejr (under hovedområde 4). I figur 1 vises et udsnit af oversigten for de nævnte hovedområder; det er den del af oversigten, hvor der findes flest “hits” samlet, dvs. ord og ordforbindelser fra de pågældende semantiske felter og geografiske områder.

	No.	Sv.	Is.	Ty.	Po.	Rus.	Eng.	...	
Person	x	x	x	x	x	x	x		Hovedområde 1
Adfærd		x		x					
Mad				x					Hovedområde 2
Drikke					x				
Bygninger		x			x				Hovedområde 3
Redskaber		x					x		
Dyr (heste)	x		x			x			Hovedområde 4
Vejr	x	x				x			
...									...

Figur 1. Udsnit af oversigt over de semantiske felter og geografiske områder mv. (her: lande³), der er repræsenteret på ord- eller fraseniveau. Eks.: i det semantiske felt *Bygninger* under hovedområde 3 repræsenterer x-et i søjlen *Polen* frasemet *polsk gavl*, jf. afsnit 3.1.

³ Forkortelser: No., Norge; Sv., Sverige; Is., Island; Ty., Tyskland; Po., Polen; Rus., Rusland; Eng., England.

Videre optræder ord eller ordforbindelser vedr. dels transport: vogne, både (hovedområde 5), dels handel mv.: mønter, mål og vægt, ting, varer (hovedområde 6). Endelig må nævnes ord eller ordforbindelser vedr. dels abstrakter mv.: farver, kvalitet (hovedområde 7), dels øvrige kulturelle påvirkninger, fx stednavne og navne på danse, kortspil mv. (hovedområde 8).

Ud over de i oversigten nævnte lande er der i materialet referencer til mange mindre geografiske områder, især i Tyskland, fx Brandenburg, Pommern og byerne Hamborg, Lübeck.

I det følgende vil materialet først blive behandlet først på ordniveau (afsnit 2), dernæst på frasemniveau (afsnit 3).

2 Ordforråd, leksemer

Fra ordbogssynsvinkel kan materialets ord betegnes som leksemer, og disse behandles her efter deres morfologiske struktur. Det drejer sig om stednavne (toponymer) og heraf afledte adjektiver og substantiver mv., især med udgangspunkt i hovedområde 8 ovenfor. Afledningerne benævnes stednavneadjektiver mv. i det følgende. – I afsnit 2.2–2.4 anføres for god ordens skyld, hvilket hovedområde hvert enkelt anført leksem fra materialet hører ind under; derefter nævnes dette kun, hvor det synes særligt påkrævet.

2.1 Stednavne i uændret form

Stednavne indgår i nogle tilfælde direkte, dvs. i uændret form, i materialet. Det gælder stednavne som Troms, Bloksbjerg og Pommern, der optræder i flere talemåder (idiomer), fx: *det går ad Pommern til*, jf. afsnit 3.3. Desuden findes uændrede stednavne i sammensætninger som betegnelsen *lyneborg-salt*, en type fint salt fra Lüneburg.

2.2 Adjektiver på -sk, dannet til stednavn

Disse adjektiver kan ud over betydningen ‘fra det pågældende sted’ betegne en særlig god kvalitet, fx *engelsk*, *fransk*, *svensk* = rigtig god, udmærket, fx i forbindelser som: *længe engelsk*, *længe svensk*, jf. afsnit 3.2. Desuden kan det bruges i substantiviske betegnelser, fx en *skotsk*, en *russisk* og *den voldsomme polsk*, om danse; endvidere fx en *spansk*, en snaps med peber (hovedområde 2). Enkelte af disse adjektiver indgår i sammensætninger med *-mand*, fx *engelsk-mand*, anvendt om personer

og skibe ligesom i fællesdansk (hovedområde 1 og 5). En særstilling indtager adjektivet *nedersaksisk*, idet ordet næppe har nogen relation til området Niedersachsen, men snarest er en spøgende omdannelse til adjektivet *nederdrægtig* (jf. ODS, betydning 2 af ordet) og kun bruges forstærkende, fx: *det gør nedersaksisk ondt (i min finger)*.

2.3 Substantiver af stednavn + -er

Disse stednavnesubstantiver har i nogle tilfælde omlyd (fx *islænder*). De kan bruges i flere typer betegnelser, fx *holstener* om person (hovedområde 1), *hamborger*, *lybækker* om dans (hovedområde 8), *islænder* om hesterace (hovedområde 4), *helgolænder* om en stor sommerhat (afhjemlet fra sidst i 1800-tallet), *slesviger* om en stor te-punch (begge hovedområde 2). Videre må nævnes en *brandenborger*, om planten gul okseøje (hovedområde 4), som man antog indført med brandenburgske hjælpetropper under svenskekrigene i 1600-tallet. En *itzehoer* var en stud i en studedrift på vej fra Jylland til markedet i Itzehoe i Holsten (ligeledes hovedområde 4). Desuden kan nævnes (med andre ændringer i stednavnet, som ikke skal behandles nærmere her, da de er fællesdanske), fx *belgier*, *russer*, om person og hesteracer (hovedområde 1 og 4). En *brunsviger* betegnede tidligere en type pølse fra *Brunswick*, som er det nedertyske navn for byen *Braunschweig* øst for Hannover⁴ (hovedområde 2). En *prøjser* (af *Preussen*) var en mønt af værdien 3 mark eller mere, men også betegnelse for en art kartofler (hovedområde 6 og 2). Endvidere i sammensætninger, fx *russer-vind*, betegnelse for en tør vind fra øst om foråret (hovedområde 4), også kaldt *påske-østen*, samt *nyrnberger-kram*, dårlige varer fra Nürnberg (hovedområde 7). Hertil slutter sig betegnelsen *kieler omslag*, markedet i Kiel; her er dog formentlig tale om den tyske bøjningsform -er, idet betegnelsen antagelig er indlånt som en helhed, *Kieler Umschlag*.

2.4 Substantiv af stednavneadjektiv med -sk + -er.

Denne type optræder ofte i personbetegnelser (hovedområde 1), fx en *svensker*, *tysker*, men er også brugt vedr. hesteracer (hovedområde 4): en *norsker* kan betegne det samme som rigsmålets *nordbagge*. Desuden ses det i møntbetegnelser (hovedområde 6) som en *lybsker* = skilling udstedt i Lübeck, almindelig brugt i Sønderjylland til midt i 1800-tallet. En *tysker* kunne ud over en person betegne en type

⁴ Den nuværende betydning, en særlig slags kage, menes ikke at have tilknytning til et produkt herfra (ODS-S.2:550).

høstredskab, en lille le (hovedområde 3). Specielt kunne ordet også betegne en person, der talte utydeligt eller uforståeligt (jf. afsnit 2.5); et sted i Vestjylland blev det så fast et tilnavn til en mand, at hans gård blev kaldt *æ tyskergård* (= tyskergården).

2.5 Verbum af stednavneadjektiv + -e

Der foreligger enkelte verber af denne type, fx at *franske* = gå på fransk måde, med fødderne drejet lidt udad, især om heste, men også om mennesker. Tilsvarende at *spanske* = gå på spansk måde, dvs. med fødderne drejet lidt indad, eller løfte benene lidt ekstra, gå hovent. En anden betydning ses i verbet at *polske* = tale uforståeligt, sige noget, som efter tilhørerens opfattelse ligner polsk. Verberne at *tyske* og at *svenske* har tilsvarende betydninger, men bruges også i fraser som *svenske 'op* = snakke løs, og *tyske 'op* = råbe op, *tyske 'af sig* = bruge mund (hvor tegnet ' angiver trykstærk stavelse). At *tyske* i betydningen 'tale uforståeligt' har givet anledning til verbalsubstantivet en *tysker* som betegnelse for en utydeligt talende mand, jf. afsnit 2.4. At *svenske* kan også betyde 'behandle jorden med en *svensk harve*', en redskabsbetegnelse, der omtales i afsnit 3.1. De to betydninger af verbet *svenske* er tidligere behandlet af Karen Margrethe Pedersen sammen med tre andre betydninger af ordet, som findes i Ømålsordbogen. Den ene er 'gå med fødderne drejet udad', altså det samme som *franske* i jysk; den anden er 'sleske, fedte for', og den tredje er 'banke, "ordne" en person' (Pedersen (1999)); disse betydninger er ikke afhjemlet i Jysk Ordbogs samlinger.

2.6 Stednavneadjektiv + -es

Her foreligger to eksempler: 1) et verbum *prøjses* = slås, kæmpe om magt, diskutere; 2) et adjektiv *skotskes* = skotskternet, om vævet tøj; ordet dannet parallelt med fx *sirtses* (= af stoffet sirts).

2.7 Stednavneadjektiv + -me

Kun ét eksempel: *svenskeme*, der er en lille ed, et svagt bandeord, muligvis dannet parallelt med *søreme* (af *Søren* + *mig*), en anden svag ed.

2.8 Særlige dannelser

En person- og tingbetegnelse, der er dannet på en helt anden måde, er '*polak* (med tryk på første stavelse i modsætning til den nu almindelige udtale *po'lak* med tryk på anden stavelse). Dette ord er kommet til dansk fra fransk eller tysk, jf. den i ODS

anførte etymologi. Det kan bl.a. betegne en sød og stærk spiritusdrik, og der er mange optegnelser om dens lumske virkning, bl.a. talemåden/idiomet *blive forlokket af en 'polak*, jf. afsnit 3.3. Desuden må nævnes adjektivet *fran'søsk*, der er en -sk-afledning som i afsnit 2.2, men anvendt på en ældre form, middelnedertysk *fransos*. Dette er nævnt i ODS, derfor har Jysk Ordbog ikke etymologiske oplysninger med i artiklen *fran'søsk*. Ordet optræder som adjektiv i idiomet *klæde sig på fransøsk, men fryse på dansk*, jf. afsnit 3.3; det kan også optræde substantivisk som betegnelse for en dans. Også *fransæse*, der er et direkte indlån af adjektivet *francais(e)*, optræder substantivisk og betegner en dans.

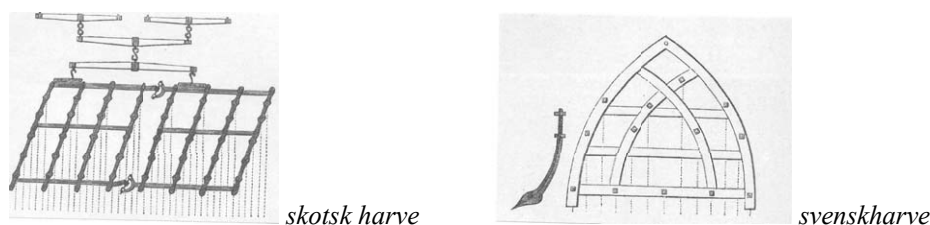
Hermed er behandlingen på ordniveau (leksemniveau) ud fra en morfologisk analyse afsluttet, og vi kan vende os mod det fraseologiske niveau.

3 Fraseologiske enheder

Her kan materialet opdeles i to grupper: dels (mere eller mindre) faste ordforbindelser, fraser, dels talemåder (idiomer).

3.1 Faste ordforbindelser, fraser mv

Blandt fraserne må først og fremmest nævnes de mange ordforbindelser, der består af et stednavneadjektiv og et substantiv, fx betegnelser for beklædning, redskaber, bygninger mv. Inden for disse semantiske felter (hovedområde 2 og 3, jf. afsnit 1) er der kommet en mængde nye ting til i det tidsrum, Jysk Ordbog dækker, ca. 1700–1950. Materialet er for stort til en detaljeret behandling; pladsen tillader kun enkelte eksempler. Med hensyn til fx markredskaber (hovedområde 3) kan således nævnes plove og harver, hvor man i begyndelsen af 1800-tallet stiftede bekendtskab med typen *skotsk harve* og omkring 1840 med typen *svensk harve*.

Figur 2. Illustration af to typer harver. Møller-Holst: *Landbrugs-Ordbog*. 3. (1879): 32–33.

I landbrugsordbogen fra ca. 1880 gengives *skotsk harve* som adjektiv + substantiv, mens *svenskharve* allerede her skrives som en sammensætning. Dette gælder adskil-

lige betegnelser eller fraser i denne gruppe: de to ord opfattes som en helhed, der kan skrives særskilt eller som en sammensætning. Nogle af dem kan som her bruges som en typebetegnelse og får dermed næsten status af en ny term, en *semiterm*, som det benævnes hos Farø & Lorentzen (2009). At der bliver tale om en ny typebetegnelse, ses af, at danskproducerede harver af lignende tilsnit, men med mindre ændringer, også blev kaldt *svenskharver*. Disse betegnelser for markredskaber mv. indgår ikke blot i rigsdansk, men også i dialekternes ordforråd.

Med hensyn til fx bygninger (ligeledes hovedområde 3) kan nævnes frasemet *polsk gavl*, der betegner en valmet eller afvalmet gavl, dvs. en type gavl, hvor der i stedet for øverste spids er anlagt en skrå tagflade (se fx illustration hos Stoklund 1949: 53). Denne betegnelse er så indarbejdet i sprogbrugen, at den ofte skrives som en sammensætning, *polskgavl*. I udtaleformen kan der, i hvert fald i jysk dialekt, let ske konsonantreduktion til *polsgavl*, med tab af klusil i udlyd efter *s*. Tab af klusil foran *s* ses også i frasemet *skotsk harve* ovenfor, der i nogle kilder anføres med udtalen *skåskhare*.⁵ Inden for det semantiske felt 'bygninger' kan videre nævnes betegnelserne *svensk lade* og *tysk lade*, der har karakter af semitermer for et udhus uden egentlige vægge, men med tagtømmeret ført helt ned til jorden. Denne bygningstype betegnes også *svensk hus* og *tysk hus*, endvidere med sammensætningerne *svenskerhus*, *tyskerhus* og *tyskerlade*, hvilket illustrerer det nævnte forhold, at faste ordforbindelser ofte er ækvivalente med sammensætninger, komposita. De nævnte betegnelser er kendte i et østjysk område: det østlige Himmerland og Djursland. Betegnelserne *svensk* og *tysk* står også over for hinanden ved en betegnelse fra høstarbejdet, nemlig *svensk bånd* og *tysk bånd*, der angiver to forskellige måder at binde et bånd af kornstrå omkring et kornneg på marken.

Fra hovedområde 3 skal også nævnes betegnelser for fx værktøj og bygnings-tømmer: *svensk(·)nøgle* (skrue-nøgle)⁶, *pommersk bjælke* (fra Pommern); desuden mere specielt en *polsk knude*, der var en kunstfærdig knude i en piskesnert, brugt af hyrdedrenge.

Med hensyn til beklædning (hovedområde 2) kan nævnes betegnelser for fodtøj, fx vedr. træsko. I slutningen af 1800-tallet vandt nye typer træsko indpas, nogle havde overdel af læder og blev kaldt *franske træsko*, formentlig efter oprindelseslandet; men også danskfremstillede træsko af denne type blev kaldt *franske træsko*

⁵ Noget lignende ses måske i betegnelsen *holstensk vogn*, udtalt *holstensvogn*; her kan baggrunden dog også være, at man opfatter førsteleddet som stednavnet *Holsten* med et genitiv-s tilknyttet.

⁶ Notationen (·) i komposita er anvendt, hvor ordforbindelsen/frasemet foreligger optegnet både som to ord og som en sammensætning; den kan også anvendes i fx *skotsk(·)harve*, *polsk(·)gavl*.

(jf. Jensen 1937–1938), så også denne betegnelse kan ses som en ‘semiterm’. En anden type træsko havde kun læder på det øverste stykke af overdelen, over vristen; de kaldtes *svenske træsko*, stedvis dog *basartræsko*, en betegnelse, der antagelig antyder indflydelse fra fjernere egne (Mellemøsten). Vedrørende madvarer (ligeledes hovedområde 2) kan nævnes fx *lybsk kavring* (en type tvebak) og *tyske klumper*, der betegner en bestemt slags melboller.

Inden for det semantiske felt kulturelle påvirkninger (hovedområde 8) kan anføres navne på kortspil som *polskpas* og *svensk(-)rakker*.

3.2 Kollokationer og polysemi

De nævnte faste ordforbindelser/frasemer kan også kaldes *kollokationer*, hvis man følger den engelske fraseologiske terminologi, anvendt ved statistiske, korpusbase-rede undersøgelser (jf. *Oxford Collocations Dictionary* 2002). Kollokationer har som basis et substantiv og som kollokator et adjektiv, der temmelig ofte optræder sammen med substantivet. Fx kan betegnelsen *skotsk harve* ovenfor ses som en kollokation med subst. *harve* som basis og adj. *skotsk* som kollokator. Ud fra den mere lingvistisk orienterede, tyske fraseologiske terminologi er det dog især fraser som *børste tænder*, der betegnes som kollokationer (Hausmann 2004). Kollokatoren er her relativt tilfældigt, men fast tilskrevet; fx benytter tysk et andet verbum end dansk i den tilsvarende kollokation: *die Zähne putzen*.

Af denne type kollokationer er der kun få i materialet; den hyppigste er ældre kilders faste brug af adverbiet *oppe* i forbindelse med områder i Tyskland, fx ved præpositionsforbindelser som *oppe i det tyske*, *oppe i Holsten*, hvor yngre kilder typisk har *nede i Tyskland* med baggrund i forholdene på et landkort. Der foreligger også enkelte eksempler på faste forbindelser af adverbium og adjektiv, fx *længe engelsk* og *længe svensk* (jf. afsnit 2.2). De kan begge ses som kollokationer og har betydningen ‘af virkelig god kvalitet’, idet adv. *længe* optræder som forstærkende kollokator. De har et idiomatisk præg, hvilket medfører, at man ved redaktionen af adv. *længe* til Jysk Ordbog må overveje, om der er tale om *polysemi*, for i så fald skal der oprettes en underbetydning af ordet (lemmaet). Feilbergs ordbog er tæt på at gøre dette, idet der i slutningen af betydning 2 anføres: “omtrent = udmærket” (Feilberg 2: 496f.); i Jysk Ordbog vil dette og et større eksempelmateriale formentlig føre til oprettelse af en særskilt underbetydning. Dialektgeografisk synes man i syd- og sønderjysk at foretrække *engelsk* som basis i kollokationen, mens man i det østlige

Midtjylland kan bruge både *engelsk* og *svensk* som basis (jf. Jysk Ordbogs spørge-listekort DF 10).

3.3 Idiommer, talemåder

Termen *idiom* anvendes her i den i faglitteraturen vist almindeligste definition: en ordforbindelse, hvis betydning udgør mere (eller i hvert fald noget andet) end summen af de enkelte ords betydning, idet der (ofte) er tilknyttet en figurativ (metaforisk) betydning, jf. fx Svensén (2004: 239ff.). Nogle fraser er eller kan ses som idiommer; det samme gælder betegnelsen *talemåder*, som her oftest anvendes om enheder på sætningsniveau, sjældent om fraser under sætningsniveau (jf. Arboe 2010: 92ff.).

Her kan skelnes mellem sammenlignende fraser (med *som*, sjældent *end*) og verbalfraser (eller verbalfraser, jf. ndf.). Sammenligninger kaldes i den fraseologiske terminologi *komparative fraser*, men også *analogier* og *simile*. I mit materiale her findes kun enkelte af denne type; men den er ud fra et andet materiale diskuteret nærmere over for *metaforer* i Arboe (2013: 32ff.)⁷. *Så gal som en tysker* er det mest udbredte komparative fraser; det forklares som ‘ustyrlig vrede’. Fraset *gå så spansk som en spansk kok*, dvs. gå på en hoven, stolt måde, refererer formentlig til den måde, en kalkunsk hane løfter benene på (jf. afsnit 2.5). *Sende et par øjne så skarpe som svenske fjæl*, dvs. sende meget hvasse blikke til en, refererer antagelig til, at brædder fra svenske savværker kun var savet groft til, før de blev eksporteret til fx Danmark, og derfor havde meget skarpe kanter. Desuden kan nævnes fraset *have et par ben som pommerske bjælker*, brugt om en person med tykke ben.

Den største gruppe idiommer her er *verbalfraser* eller *verbalfraser*. Terminologien er ikke skarp på dette punkt; men fraser betegner ofte enheder *under* sætningsniveau, fraser enheder *på* sætningsniveau.

I afsnit 2.8 er nævnt dels fraset *klæde sig på fransøsk, fryse på dansk*, dvs. gå i for tyndt tøj, dels idiomet *blive forlokket af en 'polak*, om at drikke for meget af den søde, men stærke drik kaldet *'polak* (begge inden for hovedområde 2). Til sidstnævnte kan bemærkes, at det tilsyneladende ikke har nogen forbindelse til idiomet eller fraset *leve på polsk* (eller i vestjysk: *leve på æ polsk* (= det polske)), om at leve ugift sammen. Fra hovedområde 6 kan nævnes, at møntbetegnelsen *lybsker*

⁷ Hos Croft and Cruse (2004: 211–215) påpeges, at *simile* i mange tilfælde har betydninger tættere på *metaforer* end oftest antaget inden for lingvistikken.

(afsnit 2.4) optræder i idiomet *lade æ lybskere gå* (= lade lybskillingerne gå), dvs. bruge mange penge.

Talemåderne *det går ad Hekkenfeldt til* henholdsvis *det går ad Pommern* (el. *landte Pommern*) *til* betegner, at noget er i færd med at fare langt hen, forsvinde, eller at noget er helt galt fat; de to talemåder refererer til steder, der i idiomernes tilblivelsestid blev betragtet som meget fjerne, mod nordvest henholdsvis mod sydøst⁸. I den etymologiske parentes til artiklen *Hekkenfeldt* i Jysk Ordbog ses, at dette stednavn på trods af den tysk klingende form faktisk er et navn på vulkanen Hekla på Island (jf. www.jyskordbog.dk). Denne lokalitet har spillet en rolle i folkloren tidligere, idet man nogle steder mente, at hekse rejste på kosterkafter til Hekkenfeldt sankthansaften d. 23. juni. I Nordjylland mente man dog, at målet var Troms kirke i Nordnorge, og i Vestjylland mente man, at heksesabbaten foregik på Bloksbjerg, dvs. bjerget Brocken eller Brocksberg i Harzen. I øvrigt var den gamle tradition, i hvert fald i Østjylland, at dette foregik allerede valborgaften, d. 30. april. Disse forestillinger har givet anledning til talemåder som: *han er rejst ad Hekkenfeldt til* henholdsvis *gid du sad på Bloksbjerg*, dvs. var langt væk. Desuden i Nordjylland det mere uklare idiom: *det er ikke alle trolde, der har været i Troms Kirke*; det betyder formentlig: ‘ikke alle trolde (eller personer) er lige slemme’. Der foreligger ikke oplysninger om, i hvilke situationer man mere præcist brugte denne talemåde; et forhold, der i øvrigt gælder mange idiomer og talemåder.

Frasemer som *gå ad Hekkenfeldt til* kan ses som eksempler på *fraseoskabeloner* af formen: *gå ad X til*, idet der for X kan indsættes *Pommern*, *helvede* etc. (jf. Farø og Lorentzen 2009).

Det bør nævnes, at fraser og verbalfraser indgår i adskillige betegnelser for vejrfænomener (hovedområde 4). *Hvide fugle fra Norge* betegner snefnug, i en anden version udbygget til et rim: *sorte fluer i hvide kurve fra Norge*, idet *kurve* i dialektal udtale rimer på *Norge*: *kårre/Nårre*. Betegnelsen *svensk sol* gælder upåliedeligt solskin, og idiomet *svenskerne har hængt deres vadmél ud til tørre* anvendes om sorte skyer i nordøst om vinteren (*vadmél* er en slags tøj). Om den første frost om efteråret/vinteren kan bruges talemåden: *den svenske maler er kommet*, idet et tyndt lag is hen over vinduesruderne metaforisk kan opfattes som hvid maling; *svensk* refererer antagelig til, at frosten/vinteren ofte kommer til Jylland/Danmark østfra.

⁸ Flere af de talemåder mv., der nævnes her, har tidligere været omtalt i Arboe (2011).

Som sidste verbalfrasem skal nævnes det nordjyske *sejle til Norge*, der betegner en leg, hvor to børn danser med hinanden på særlig måde, indtil de bliver helt svimle af det; det refererer antagelig til sejlsads over Skagerrak i stormvejr.

4 Afslutning

Med ovenstående er givet et overblik over de mange ord, frasemer, idiomer og tale-måder, som samkvemmet med nabolandene, herunder i høj grad de nordiske, har resulteret dels i det jyske sprog, dels i det danske sprog generelt. Opdelingen af emneområderne (de semantiske felter) i 8 hovedområder, fra det personcentrerede til det mere abstrakte (jf. afsnit 1), har vist sig brugbar, idet det fremmer overblikket at relatere flere enkelte semantiske felter til større emneområder. Ligeledes har det fungeret tilfredsstillende først at behandle enheder på leksemniveau (afsnit 2), dernæst på fraseologisk niveau (afsnit 3); det har givet lejlighed til henvisninger mellem de to afsnit og dermed understregning af sammenhængen mellem de to niveauer i sprogbeskrivelsen.

Litteratur

- Arboe, Torben, 2010. Faste forbindelser, med og uden tryktab. I *Nordiska studier i lexi-kografi* 10 (86–102), red. av Harry Lönnroth och Kristina Nikula. Tammerfors: Nordiska föreningen för lexikografi.
- Arboe, Torben, 2011. Phraseological aspects of Jutlandic (Western Danish). I *Linguo-cultural competence and phraseological motivation* (349–357), red. af Antonio Pamies & Dmitrij Dobrovol'skij. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.
- Arboe, Torben, 2013. Køb ikke katten i sækken – om idiomer (især jyske) og deres behandling i ordbøger mv. I *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* (29–41), red. af Inger Schoonderbeek Hansen et al. Århus: Nordisk, Aarhus Universitet.
- Burger, Harald (e.a.), 2007. Phraseology: Subject area, terminology and research topics. I *Phraseologie – Phraseology* 1 (10–19), red. av Harald Burger et al. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Colson, Jean-Pierre, 2014. Editorial: Phraseology at a crossroads. I *Yearbook of Phraseology* 5 (1–2), red. af Jean-Pierre Colson et al. Berlin/Munich/Boston: Walter de Gruyter.
- Croft, William & D. Alan Cruse, 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feilberg, H.F., 1886–1914, *Ordbog over jyske almuesmål* 1–4. København: Thieles Bogtrykkeri.
- Farø, Ken & Henrik Lorentzen, 2009. De oversete og mishandlede ordforbindelser – hvilke, hvor og hvorfor? I *LexicoNordica*. 16 (75–101). Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi.

- Hausmann, Franz Josef, 2004. Was sind eigentlich Kollokationen? I *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest* (309–334), red. af Kathrin Steyer. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Jensen, Ella, 1937–1938. Træsko og Træskomageri. I *Fortid og Nutid* (182–199). [Tidskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie] København.
- Jysk Ordbog*, 2000–, p.t. afsnit A-KJ. Aarhus Universitet: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. [www.jyskordbog.dk]
- Møller-Holst, E., 1879. *Landbrugs-Ordbog* 3. København: Gyldendalske Boghandel og Th. Lind.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog*, 1918–1956. 1–28. København: Gyldendal.
- ODS-S = *Ordbog over det Danske Sprog. Supplement*, 1992–2005. 1–5. København: Gyldendal.
- Oxford Collocations Dictionary*, 2002. Oxford: Oxford University Press.
- Pedersen, Karen Margrethe, 1999. Om verbet *svenske*. I *I hast hälsar ... Festskrift till Görran Hallberg på 60-årsdagen* (170–172). Lund: Dialekt- och ortnamnsarkivet.
- Stoklund, Bjarne, 1969. *Bondegård og byggeskik før 1850*. København: Nationalmuseet.
- Svensén, Bo, 2004. *Handbok i lexikografi*. [2. udg.] Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Ømålsordbogen: En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*, 1992–, 1–11 (p.t.). Københavns Universitet, Nordisk Forskningsinstitut: C.A. Reitzels forlag; Syddansk Universitetsforlag.

Kor gamle er dei norske dialektane?

Ivar Berg
NTNU (Trondheim)

Abstrakt

Dieser Artikel diskutiert das jeweilige Alter einiger wichtigen Isoglossen der norwegischen Dialekte und die Veränderungen ihrer Verläufe im Laufe der Zeit. Zudem werden prinzipielle Fragen der historischen Dialektologie und das Verhältnis zwischen sprachgeschichtlicher Rekonstruktion und schriftlichen Quellen betrachtet. Die Studien Marius Hægstads über altnorwegische Dialekte (vor 1350) sind aufgrund methodologischer Schwächen problematisch und sein Bild der geographischen Variation kann einer kritischen Betrachtung nicht standhalten. Doch können einige wichtige Isoglossen in spätmittelalterlichen Texten deutlich identifiziert werden, z. B. das Gleichgewichtsgesetz, das die Grenze zwischen West- und Ostnorwegisch markiert. Die Hauptgebiete der norwegischen Dialekte sind also während des Spätmittelalters, schon um 1400, etabliert worden.

1 Inngang

Føremålet med denne artikkelen er å undersøkje oppfatningar av dialektskilnader i gammalnorsk (norsk språk fram til 1350) og sjå når dei viktigaste målføregrensene som skil norske dialektar, voks fram. Etter nokre merknader til metodar i historisk dialektologi meir ålment og det norske kjeldegrunnlaget særskilt, drøftar eg ein del viktige språkendringar i seinmellomalderen og tidfestinga av dei. Eit gjennomgåande tema er korleis skriftlege kjelder uttrykkjer talemålet og talemålsendringar.

Det er vanleg i både norsk og svensk fagtradisjon å rekna med at oppsplittinga av mellomalderspråket i ulike dialektar var ein prosess som hovudsakleg gjekk føre seg i seinmellomalderen, i vår språklege samanheng romsleg definert til 1350–1550. Allereie innleiingsvis bør det understrekast at oppfatninga om ein einskapleg høg-mellomalder-«standard» for ein stor del er ein filologisk konstruksjon, som Wollin (2000) har kalla «Guldåldersdrømmen». Historisk språkvitskap, særleg slik han vart praktisert på 1800-talet, søkte attende til det eldste språket. Dette fekk konsekvensar både for kva tekstar som danna grunnlaget for språkskildringa, og for korleis framstillinga vart: Målet var å abstrahera bort variasjonen for å nå fram til det «opphavlege» språket (sjå vidare Berg 2014). Det er såleis ein god del variasjon i mellom-

alderspråket, men dette har ikkje vore rekna som viktig i standardframstillingane av «norrønt».

Som ei motførestilling mot tanken om ei dialektkløyving i seinmellomalderen, har Teleman (2007) føreslege at mange av skilja mellom tradisjonelle dialektar i Sverige ikkje oppstod før i tidleg nytid, slik at den maksimale skilnaden mellom dialektane var ikring 1800. På den andre sida meiner han at bymåla har vore prega av konvergerande tendensar heilt frå 1400-talet. Denne motsetjinga mellom dei motstridande tendensane konvergens og divergens skal me ha i bakhovudet i den fylgjande drøftinga, men det er likevel ikkje sikkert at språket har utvikla gradvis større skilnader fram til eit vendepunkt, før det atter vart meir og meir likt.

2 Historisk dialektologi

Ein kan skilja mellom to tilnærmingsmåtar i studiet av historiske dialektgrenser, etter om ein arbeider framover frå mellomalderspråket eller attover frå dialektane. For det fyrste kan ein ta utgangspunkt i det eldste dokumenterte språket, studera variasjonen i skriftlege kjelder som kan heimfestast, og sjå etter divergerande tendensar i dette materialet. Alternativt kan ein arbeida seg attover frå nyare dialektar med ljodhistoriske slutningar om den relative kronologien for ymse endringar. Særleg når ein tek utgangspunkt i moderne dialektar, er det ei utfordring at isoglossane kan ha gått annleis tidlegare. Desse to tilnærmingsmåtane er prinsipielt ulike, men kan utfylla kvarandre, som eg vonar å visa i det fylgjande. Skriftlege former må kontrollerast mot ljodhistoriske resonnement, og samstundes kan ein relativ kronologi berre føra fram til absolutt tidfesting dersom ein kan finna skriftlege døme.

Kjeldene i historisk dialektologi er i hovudsak av tre slag: eldre tekstar, indre rekonstruksjon og stadnamn. I norsk samanheng er det eit problem at norsk forsvann som skriftspråk på 1500-talet og vart erstatta av dansk. Frå midten av 1600-talet og framover har me ordsamlingar og noko høvesdikting på dialekt. Føremonen med slike tekstar er at dei står utanfor skrivetradisjonen og freistar å gje att talemålet, men samstundes vart dei til i motsetjing til det rådande danske (skrift)språket, og det førde somtid til hypernorske former. Til dømes var endingsvokalen *-a* eit salient norsk trekk som ein kan finna i tekstar på målføre som eigentleg har hatt reduksjon /a/ > /e/ i trykklett stilling. Både for tekstar frå mellomalderen og frå tidleg nytid kan det vera problematisk å heimfesta så vel skrivar som tekst.

Rekonstruksjonsmetodar frå historisk-komparativ språkvitskap kan brukast på dialektar, for eldre endringar kan ha sett far etter seg. Eit døme på dette er former som /mæn/ ‘mann’ og /æle/ ‘alle’ på Austlandet (ikring sørenden av Mjøsa), som har samanheng med ei eldre palatalisering av *nn* og *ll* og viser at palatar tidlegare fanst lenger sør på Austlandet enn i dag. Gjennom det som i norsk dialektologi er kalla palatal segmentering, er palataliteten overført til vokalen, slik at det utvikla seg ein diftong og vokal-kvaliteten vart endra; til slutt vart konsonanten alveolar. Utviklinga har vore om lag slik: /maɲ/ > /mɛ̃ɲ/ > /mæ̃n/ > /mæn/. Mellomstega er kjende frå ulike norske dialektar.

Til sist vil eg trekkja fram stadnamn som ei sjølvstendig kjelde. For det fyrste er dei eintydig knytte til ein lokalitet utan problema med heimfesting som råkar skriftlege kjelder (jamvel om oppkallingsnamn finst). Dinest kan stadnamna missa tilknyttinga til appellativa dei spring ut frå, og unngå seinare språkendringar. I min eigen dialekt (Meldal i Sør-Trøndelag) heiter til dømes hudfolden på hønsefuglar av hankjønn i dag *hanekammen* (bunden form), men me har stadnamnet *hånnåkamben* med ei eldre jamningsform og uassimilert /mb/ (gno. akk. *hanakambinn*). Me skal etter kvart sjå fleire døme på alle desse kjeldetypane.

3 Gammalnorske dialektar

Den store granskaren av gammalnorske dialektar var Marius Hægstad, særleg i verket *Vestnorske maalføre fyre 1350* (1906–42).¹ Med ein kombinasjon av moderne dialektgrenser og skriftleg variasjon i dei gammalnorske kjeldene kom Hægstad fram til ei inndeling av dialektane i austnorsk, med undergruppene trøndsk og austlandsk, og vestnorsk, med undergruppene nordvestlandsk og sørvestlandsk. I tillegg vart nokre område innanfor austlandsk rekna som overgangsområde til vestnorsk (jf. nedanfor om differensiasjon og segmentasjon).

Hægstad la stor vekt på sambandet med dei moderne dialektane, og såleis byrja han avhandlinga om nordvestlandsk (Hægstad 1907: 5–7) med å trykkja eit diplom (DN III 122, 1321) *in extenso*, for «Maalformi [...] er i det heile slik som maalføret i indre Nordfjord i vaare dagar synest fyresetja», og han skriv same stad at nordvestlandsk svarar til det som i moderne dialektologi er kalla «nordleg e-mål» (jf. kartet nedanfor). Jamvel om han studerer gammalnorske *tekstar*, definerer han dialektområda etter det moderne talemålet og tek med område der det ikkje finst gammalnorske kjelder.

¹ Eg viser nedanfor til einskilde band i serien med årstal, sjå spesifiseringar i litteraturlista.

Ein kan seia at Hægstad prøvde å tilordna variasjon i dei gammalnorske tekstane til ei inndeling av norske dialektar som bygde på andre kriterium. Innanfor sørvestlandsk ville han dessutan skilja ut målet i Rogaland fylke for seg, men dette saknar truleg grunnlag i dei skriftlege kjeldene (Rindal 1984: 178). Derimot har Rindal (1981) vist at målet i det gamle Opplanda (det meste av dagens Hedmark, Oppland og Akershus fylke, pluss litt av Buskerud) kan skiljast frå søraustlandsk lenger sør på Austlandet. Nord-Noreg er aldri med i diskusjonen om gammalnorske dialektar. Det finst knapt skriftlege kjelder frå Namdalen og nordover frå mellomalderen, slik at ein berre kan slutta attover frå seinare dialektar.

To av hovudmålmerka hans Hægstad var endingsvokalane (*a, i, u; a, e, o*; eller eit system der *i/e* og *u/o* er vokalharmonisk fordelte) og eventuell markering av *u*-omljod før ståande */u/* (former som dat.pl. *mannum/mōnnum*). Sørvestlandsk hadde etter Hægstad ikkje vokalharmoni, men systemet er påvist i diplom frå dette området (t.d. Pettersen 1989), og dei fleste reknar vel i dag vokalharmoni som eit ålment norsk trekk. Endingsvokalar er dessutan noko som lett kunne vera del av ein skrивetradisjon, uavhengig av dialektbakgrunn. Heller ikkje markeringa av *u*-omljoden er noko klårt målmerke, for mange austnorske målføre ser ut til å ha hatt denne om-ljoden, sjølv om skrivetradisjonen hadde former som *mannum* i mellomalderen (Larsen 1908). Det er ingen tvil om at det har vore eit aust–vest-skilje i gjennomføringa av *u*-omljoden i Skandinavia, og det er eit vanskeleg metodisk spørsmål korleis ein skal fastsetja denne grensa i gammalnorsk tid: Skal ein lita på at skrivetradisjonen har gjeve att talemålet, slik at omlydde former i dialektane er seinare novasjonar, eller skal ein omvendt byggja på dei seinare dialektane og gå ut frå at skrivetradisjonen i røynda har skjult talemålet?

Det er altså fleire opne spørsmål knytte til målmerka Hægstad bruka, samstundes som det er meir ålmenne problem med metoden hans (Rindal 1984). Det er såleis grunn til å gå gjennom kjeldematerialet på nytt, ikkje minst for å røkja etter kva slags variasjon som kan koma av skrivetradisjonar, og kva som eigentleg er talemålsvariasjon. Den diskusjonen er det ikkje råd å ta i full breidd her.

4 Dialektkløyvinga i seinmellomalderen

Hægstad kalla handsaminga av *u*-omljoden «den fyrste klaart paaviselege større kløyving millom aust og vest i norsk maal» (1917: 58). I moderne dialektskildringar utgjer derimot jamvektsregelen hovudskiljet mellom aust og vest: I aust er endings-

vokalar reduserte etter lang rotstaving, men ikkje etter stutt, slik at ein får ordpar som inf. *sende/sova*, mask. *låve/hara* og fem. *vise/viku*. Denne reduksjonen kan fylgjast nokså greitt i kjeldene, sjølv om skrivetradisjonen i nokon mon har halde oppe fullvokalane lenger enn talemålet. Eit tidleg døme er DN I 90, utferda av bispen i Hamar, truleg i 1299. Der er gno. /a/ etter lang staving skriven «æ», t.d. *þettae*, *høyrae*, *gunnær* (karnamn). Døme på /a/ etter stutt staving finst berre i dekt stilling i denne teksten, t.d. *blakar arfe* (stadnamn), *gamall* (karnamn). Ei slik systematisk veksling kan ein skrivar knappast ha lært seg, så ho må ha hatt rot i talemålet. Ikring 1300 har altså dette systemet kome inn i austlandsk, medan det truleg er litt seinare i trøndsk (Indrebø 2001: 130). Då oppstod det aust–vest-skiljet som framleis gjeld for norske dialektar. Dei austnorske dialektane (og Romsdalen, men ikkje Vest-Telemark) utvikla dessutan tjukk *l* og andre retrofleksar omtrent på denne tida, men denne utviklinga er mykje vanskelegare å spora i skriftlege kjelder. Grunnlaget for å skilja mellom austlandsk og trøndsk var at vokalreduksjonen sette inn tidlegare i austlandsk (Hægstad 1909: 8). Men når denne reduksjonen kom inn i trøndsk, vart skilnaden mellom dei to områda uklår, og enno i dag er det eit ope spørsmål akkurat

Inndeling av norske dialektar.

kvar ein skal trekka grensa mellom trøndsk og austlandsk dersom ein berre legg reint språklege kriterium til grunn (jf. Sandøy 2006: 27–28).

Ikring 1400 fekk to åtskilde område av vestnorsk reduksjon av trykklett /a/ i utljod uavhengig av stavingskvantiteten, og vestnorsk vart delt i *a*-mål og *e*-mål. Det nordlege *e*-målet svarar til nordvestlandsk hjå Hægstad (jf. ovanfor). Denne reduksjonen kan ein òg sjå i kjeldene, men ut på 1400-talet vart det stendig vanlegare å skriva alle endingsvokalar «æ» eller «e» etter dansk mønster uavhengig av talemålsgrunnlag, etter som dansk skriveskikk fekk større påverknadskraft i Noreg. Med denne vokal-

reduksjonen ikring år 1400 kan ein altså seia at hovudinndelinga av norske dialektar var etablert, som vist (litt omtrenteleg) på kartet.

Dialektar der jamveksregelen har verka, har òg hatt jamning: ein assimilasjon (partiell eller fullstendig) mellom rot- og endingsvokalen i tostava ord med stutt rotstaving. Jamninga har ikkje verka like sterkt alle stader, men intensitetsområda har fått former som *såvvå* < *sofa*, *hårrå* < *hara*, *vukku* < *vik* osb. (utgangspunktet i substantiv er dei gammalnorske oblike formene). I gammalnorsk frå heile landet var det sporadiske tendensar til vokalassimilasjonar som òg kunne råka overveksord og såleis skilde seg frå jamninga i austnorske dialektar (jf. Hægstad 1916: 105–107). Larsen (1976 [1913]: 358–359) gjev ein del døme frå 1400-talet, men ikkje alle er like overtydande, og nokre er henta frå vestnorske tekstar. Ein del jamningsformer var svært avstikkande i høve til skrivetradisjonen, og så lenge den norske tradisjonen vart halden i hevd, framstår slike former som reine unntak. Men etter målskiftet til dansk ikring 1500 finn ein fullt utvikla jamningsformer som er lånte inn i skriftspråket frå talemålet. Eg har notert fleire døme frå ikring 1530, t.d. *tucku* < *tōku* ‘bygsel, jordleige’ (DN XI 580), *hugud* (pl.) < *hōfuð* (DN X 670; ordet viser samstundes intervokalisk /f/ > /g/) og *Asgutu* (stadnamn) < *gōtu* ‘gate’ (NG XV: 68). Dette er altså absolutt *terminus ante quem* for jamninga som prinsipp, jamvel om det er tenkjeleg at vokalkvaliteten i dei utjamna formene (særleg dei på *å* – *ǫ*) har endra seg etterpå. Men uavhengig av dei moglege skriftdøma frå 1400-talet, må jamninga vera gammal, for ho utvikla seg medan den gammalnorske vokalharmonien var eit synkront verkande prinsipp. Linne feminina har nemleg utjamning på *o* – *o* eller *u* – *u* avhengig av vokalharmonien: *hosso* < *hoso* mot *vukku* < *vik*. Jamninga må òg vera eldre enn kasussamanfallet, fordi dei moderne formene viser spor etter dei morfofonologiske vekslingane som oppstod i mellomalderen. I døma *hosso* og *vukku* er det dei oblike formene som lever vidare (nominativformene var kanskje **håså* < *hosa* og **våkå* < *vika*). Det er eitt unntak, nemleg *kånnå* < *kona* (oblik form truleg **kono* < *kono*); dette var eit ord som ofte ville stå i nominativ, anten som subjekt eller i tiltale (Torp i kjømda). Alt i alt må nok jamninga ha byrja å verka allereie på 1300-talet, slik Larsen (1976 [1913]: 359) meinte.

Gammalnorske einstavingsord som *dagr* og *dalr* hadde tostava former i fleirtal, og der må liknande vokalvekslingar ha oppstått. Dette vert prova av gardsnamn som *Dålån* (Melhus i Sør-Trøndelag, NG XIV: 280) av nom./akk.pl. *dala(r)* med tillagd artikkel og *Døløm* (Levanger i Nord-Trøndelag, NG XV: 76) av dat.pl. *dolum*. Seinare har paradigmet vorte analogisk utjamna etter eintalsstammen /da:ɾ/ (dia-

lektane med jamning har òg tjukk *l*), og vanlege fleirtalsformer no er /da:ɾa/, dat. /da:ɾum/, medan stadnamna står att som vitne om eldre jamningsformer. (Pl. *dåggå* er derimot vanleg framleis. Forklaringa er fulla at fleirtal har mykje høgre teiknfrekvens i *dag* enn i *dal*.) Dette viser at jamningsmåla hadde fleire og meir særprega former den gongen jamninga verka som ein synkron fonologisk prosess, enn dagens dialektar gjev inntrykk av.

To andre endringar er det som i norsk dialektologi er kalla differensiasjon og segmentasjon. Dei gammalnorske konsonantgruppene *rn*, *rl* har vorte differensierte til *dn*, *dl* i ord som /kodn/ < *korn* og /kadl/ < *karl*. Dei geminerte konsonantane *nn*, *ll* har skilt ut eit segment og vorte til *dn*, *dl* i ord som /steidn/ < *steinn* og /kadla/ < *kalla*. Det er sannsynleg at *rl* fyrst vart assimilert til *ll*, før segmentasjon råka *ll* uansett opphav. Det same kan ikkje gjelda *rn*, fordi segmentasjonen av *nn* avheng av dei fonologiske omgjevnadene (sjå nedanfor). Utbreisla for fenomena er om lag lik, og dekkjer omtrent det som er kalla sørvestlandsk på kartet (færøysk og islandsk har hatt tilsvarende endringar). Differensiasjonen *rn* > *dn* finst dessutan i dei tilgrensande områda Valdres og Hallingdal på Austlandet. Dialekttekstar frå 1740-åra tyder dessutan på at overgangen den gongen dekte Numedal (Indrebø 2001: 351). Indre delar av Aust-Agder og Telemark fylke har *dd* < *ll*; dette er truleg ei vidareutvikling, altså *ll* > *dl* > *dd*, t.d. *allir* > **adle* > /ade/. Grensa for overgangen har tidlegare gått lenger aust i Telemark, der nokre ord og særleg stadnamn står att med *dd* (Indrebø 2001: 350), og lenger sør på Agder (Røstad 2011).

Korkje differensiasjon eller segmentasjon kjem fram særleg ofte i tekstane frå seinmellomalderen. Verkeleg pålitelege døme på differensiasjon har me ikkje før ut på 1400-talet (jf. Berg 2017): *Wdhlandhe* (dat.) < *Aurlandi* (DN I 766, 1438) og *Todne* < *Pórný* (DN VI 615, 1492). Segmentasjon er ikkje dokumentert i det heile i mellomnorske tekstar, men *dd* < *ll* finst i gardsnamna *Haddeland* < *Hallaland* (DN I 970, 1491) og *Myøddælandh* < **Mjallarland* (DN XII 261, 1493; no *Mjelland*, garden ligg aust for *dd*-området i dag). Segmentasjonen av *nn* skjer berre etter lang vokalisme i det meste av området (*steinn* > *steidn*, men *finna* > *finna*), så han må vera eldre enn kvantitetssomlegginga i denne typen ord (styting av overlang staving). Det er difor truleg at desse utviklingane har vore eldre og meir utbreidde enn dei skriftlege kjeldene vitnar om (jf. t.d. Røstad 2011). Akkurat som ved jamninga ser det dessutan ut til at det ein kan kalla særmerkte dialektformer, har hatt større utbreisle tidlegare enn det som går fram av moderne dialektar.

Ei siste dialektendring eg skal ta opp, ikkje minst fordi ho ofte er litt feil framstilt, er monoftongeringa av dei gammalnorske (og sams nordiske) fallande diftongane /au, øy/ > /ø:/ og /ei/ > /e:/.² Denne endringa byrja allereie på 900-talet i dansk (i samanheng med eit nordtysk monoftongeringsområde) og spreidde seg litt seinare til svensk, der ho òg er tidfest til vikingtida (Wessén 1968: 32). Men det er ikkje teikn til monoftongering i gammalnorske tekstar frå Austlandet,³ så i Noreg er utviklinga for ung til å setjast direkte i samband med denne bylgja. Derimot ser det ut til å ha starta ei ny monoftongeringsbylgje i mellomnorsk tid, kanskje ikring 1500, som etter kvart nådde over mykje av Hedmark og Sør-Trøndelag. Denne prosessen var framleis ikkje fullført i 1650. Målet på Røros skil seg frå bygdene ikring ved å ha /au/, så diftongen må ha funnest i området då bergstaden og eit særeige bymål vart grunnlagt på den tida (Reitan 1932: 111). Endå seinare har Romsdal, Nordmøre og Innherad (i Nord-Trøndelag) hatt ei monoftongering som til dels har vore i gang langt inn på 1900-talet og neppe er eldre enn 1800 (Dalen 2008: 42–46). Mellom Innherad og monoftongeringsområdet lenger sør har eit område som inkluderer regionsenteret Trondheim, halde på diftongane. Det viser at det er snakk om ei indrespråkleg utvikling, og at ikkje all språkending sjølv i dag spreier seg frå sentrum og ut i periferien.

5 Konklusjon

Då Hægstad bruka «maaltilstandet i vaare dagar» (1915: 1) for å avgrensa dialektområda, var dette ei avgrensing som bygde på dialektskilnader som ikkje fanst i gammalnorsk. Det Hægstad gjorde, var å måta inn variasjonen i gammalnorske tekstar i dette biletet. Men dei isoglossane dei moderne dialektane gjerne er inndelte etter, oppstod i seinmellomalderen, etter dei tidfestingane som er sette fram her. Skiljet mellom aust- og vestnorsk etter jamveksregelen viser seg frå ikring 1300, medan områda for vestnorsk *e-* og *a-*mål skil seg åt ikring 1400 då den ålmenne vokalreduksjonen skjedde i *e*-målsområdet. På den tida må den hovudinndelinga av dei norske dialektane som er vist på kartet, ha vore etablert. Dermed har me nådd fram til dei same hovudområda som Hægstad sette opp, men på eit fastare grunnlag.

² I den norrøne normalortografien vert /øy/ skriva «ey», men dette er ei sekundær islandsk utvikling.

³ Seip (1955: 259–263) gjev nokre døme på diftongforenkling og nemner at dei «har mulig sammenheng» med den ålmenne diftongforenklinga i austlege dialektar, men sjølv han, som gjerne ville finna austlandske talemålsformer i gammalnorske tekstar, uttrykkjer seg forsiktig. Og mange av døma han gjev, er frå stader som aldri har gjennomført monoftongering.

Det er altså grunn til å sjå på dei gammalnorske dialektane på nytt og etterprøva dei resultata Hægstad kom fram til, og ikkje minst må ein skilja tydelegare mellom tale og skrift.

Vokalreduksjonen er det råd å fylgja i dei skriftlege kjeldene, medan ein del andre endringar sjeldan får skriftleg uttrykk. Då må ein i større grad byggja på ljod-historiske slutningar, som at segmentasjonen av *nn* berre skjer etter lang vokalisme og difor må vera eldre enn kvantitetsomlegginga.

Mange målføreformer som utvikla seg i seinmellomalderen, var svært avstikk- ande, både i høve til gammalnorsk og andre dialektar. Døme på dette er dei omfatt- ande morfofonologiske vekslingane som jamninga førde til, og ikkje minst segmen- tasjonen, særleg i vidareutviklinga *dl > dd*. Når denne typen endringar er gjennom- førde, vil ein gjerne rekna med at mangt anna som skil nynorsk frå gammalnorsk òg hadde skjedd. Det tyder på at «maksimal dialektalitet» (jf. Telemann 2007: 162) i norsk var oppnådd allereie ikring 1500. Det er i alle høve tydeleg at divergerande tendensar har vore sterke i seinmellomalderen. Men samstundes skal me hugsa at mykje som gjeld grammatisk forenkling og lånord frå lågtysk og dansk, òg kan tid- festast til denne perioden og er sams for all norsk.

Dei mest særprega dialektformene var meir utbreidde den gongen dei slo gjennom, og har seinare vorte trengde til atters – ei tidleg dialektutjamning og døme på konvergerande tendensar. Likevel fortsette oppsplittinga i enda mindre område i tidleg nytid (Sandøy 2017). Men mange av dei seinare endringane som har ført til det lappeteppet over norske dialektar ein kan få fram ved å ta omsyn til alle detaljar, inneber at eit målføre vel éin variant blant fleire. Eit døme er pronomenet i første person eintal, der det på Sunnmøre og i Romsdal var to former, trykktungt *ei* og trykklett *i*. Seinare generaliserte Sunnmøre *ei* og Romsdal *i*, slik at det oppstod ei dialektgrense utan at det eigentleg hadde skjedd nokon innovasjon – snarare var systemet forenkla baa stader.

Hovudtesen dette fører fram til, er at oppfatninga av seinmellomalderen som tida for dei store systemendringane i all hovudsak står fast, medan mindre endringar har ført til at det er mogleg å definera stadig mindre dialektområde vidare fram til ikring 1800. Slike divergerande tendensar i nyare tid gjer at ein vanskeleg kan dela språkhistoria inn i ein periode av divergens i seinmellomalderen fylgd av konver- gens fram til i dag. Røynda er for komplisert for så store generaliseringar.

Litteratur

- Berg, Ivar, 2014. Om normalisert norrønt. *Arkiv för nordisk filologi* 129: 21–54.
- Berg, Ivar, 2017. Geografisk og sosial variasjon. Tida fram til 1600. I *Norsk språkhistorie II: Praksiser*, red. av Brit Mæhlum. Oslo: Novus.
- Dalen, Arnold, 2008. Trøndermåla ca. 1950–1850. I *Trøndersk språkhistorie* (19–82), av Arnold Dalen, Jan Ragnar Hagland, Stian Hårstad, Håkan Rydving & Ola Stemshaug. Trondheim: Tapir akademisk.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum* I–XXIII, 1847–2011. Christiania/Oslo. Nettversjon: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html.
- Hægstad, Marius, 1906–42. *Vestnorske maalføre fyre 1350. Innleiding* (1906). I. *Nordvestlandsk* (1907). II. *Sudvestlandsk*: 1. *Rygjamaal* (1915), 2. *Indre sudvestlandsk, færøymaal, islandsk* (1916, 1917, 1942). *Tillegg* (1936). Kristiania/Oslo: Dybwad.
- Hægstad, Marius, 1909. Det norske maalet fyre 1350. I *Gamalnorsk ordbok* (1–19), av Marius Hægstad og Alf Torp. Kristiania: Samlaget.
- Indrebø, Gustav, 2001. *Norsk målsoga*. Bergen: Norsk Bokreidingslag. [1. utg. 1951.]
- Larsen, Amund B., 1908. Nogle bemærkninger om «u-omlyden ved bevaret u» i østnorske dialekter. *Norvegia* 2: 251–256.
- Larsen, Amund B., 1976 [1913]. Om vokalharmoni, vokalbalangse og vokaltiljævning i de norske bygdemaal. I *Amund B. Larsen. Skrifter* (332–364), red. av Magne Myhren. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- NG = *Norske Gaardnavne* I–XIX, red. av Oluf Rygh m.fl., 1897–1936. Kristiania/Oslo: Fabritius. Nettversjon: http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html.
- Pettersen, Egil, 1989. Vokalharmoni i gammelt indre sørvestlandsk? I *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989* (250–260), red. av Bjørn Eithun, Eyvind Fjeld Halvorsen, Magnus Rindal & Erik Simensen. Oslo: Novus.
- Reitan, Jørgen, 1932. *Rørosmålet*. Trondheim: Bruns bokhandel.
- Rindal, Magnus, 1981. *Brev frå Opplanda før 1350*. Oslo: Novus.
- Rindal, Magnus, 1984. Marius Hægstads arbeid med gammalnorske dialekter. *Maal og Minne* 1984: 167–181.
- Røstad, Rune, 2011. Kva fortel kjeldene om innovasjonen *dl* i norsk? *Maal og Minne* 2011: 96–119.
- Sandøy, Helge, 2006. Språk og region i historisk perspektiv. I *Regional språkhistorie* (20–39), red. av Jan Ragnar Hagland. Trondheim: Tapir akademisk.
- Sandøy, Helge, 2017. Geografisk og sosial variasjon. Norsk talemål i tida frå 1600 til 1800. I *Norsk språkhistorie II: Praksiser*, red. av Brit Mæhlum. Oslo: Novus.
- Seip, Didrik Arup, 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Oslo: Aschehoug.
- Teleman, Ulf, 2007. Svensk talspråkhistoria: tempo och riktning. I *Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria. Föredrag hållna vid ett symposium i Uppsala 20–22 januari 2006* (161–188), red. av Lennart Elmevik. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademin för svensk folkkultur.
- Torp, Arne, i prent. Dansketiden. Talemålet. I *Norsk språkhistorie IV: Tidslinjer*, red. av Agnete Nesse. Oslo: Novus.
- Wessén, Elias, 1968. *Svensk språkhistoria. I. Ljudlära och ordböjningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wollin, Lars, 2000. Guldåldersdrömmen. Ett filologiskt komplex. I *Den fornnordiska texten i filologisk och litteraturvetenskaplig belysning* (36–50), red. av Kristinn Jóhannesson, Karl G. Johansson & Lars Lönnroth. Göteborgs Universitet: Litteraturvetenskapliga Institutionen.

Dialektala uppdateringar på Facebook

Björn Bihl & Camilla Grönvall

Karlstads universitet

Abstrakt

I denna studie undersöker vi hur några värlänningar använder dialekt i skrift för att kommunicera på det sociala mediet Facebook. Även om det värländska dialektområdet präglas av en viss dialektsplittring, finns det ändå anledning att se Värmland som en region där den lokala dialekten, liksom den lokala identiteten, har en stark ställning. Dessutom finns i Värmland sedan tidigare en levande dialektdiktartradition. Hur används då värländsk dialektal skrift i dagens sociala medier? Det visar sig att undersökningens informanter i skiftande grad skriver värländska på Facebook. Ofta är de korta Facebooktexterna mycket kontextbundna, och de rör i första hand personliga, privata och humoristiska ämnen. Vissa informanter är konsekventa och drivna dialektskrivare, även om de flesta kodväxlar. Många traditionella dialektala drag på främst ortografisk och morfologisk nivå märks i materialet, men i olika utsträckning för olika skribenter. Det tveklöst mest spridda draget i materialet är att kort u- eller o-ljud skrivs med <ö>. Därför kan det finnas skäl att på en mer generell nivå se ö-ljudet som en av de främsta dialektmarkörerna. Resultaten pekar vidare på att dialektal skrift används på Facebook på ett mycket medvetet sätt. Dialektanvändningen får på så vis såväl en realistisk och komisk funktion som en identitetskonstruerande.

Inledning

Levande språk, liksom dialekter, förändras över tid. Sedan början av 1900-talet har talarna av traditionell dialekt blivit färre. Dialekterna har jämnats ut, och på flera håll kan man se en tendens till regionalisering (se t.ex. Svahn & Nilsson 2014). Parallellt med dialektförändringen har det talade språket blivit mer skriftspråksnära, samtidigt som den skrivna svenskan har blivit mer talspråklig. De senaste åren har det dessutom blivit allt mer uppenbart att vi lever i en ny typ av skriftspråklighet, som egentligen inte haft någon motsvarighet tidigare (jfr Einarsson 2009: 254 f.). IT-utvecklingen har de senaste femton åren revolutionerat våra kommunikationsformer, med nya genrer som e-post, sms, chatt, bloggar, nätforum och sociala medier som Instagram, Twitter och Facebook. Det är troligt att vårt skrivande och

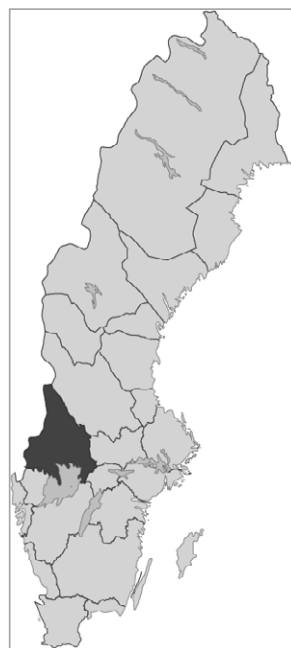
vårt språk, inbegripet dialekterna, påverkas, när vi i allt större utsträckning kommunicerar genom dessa medier.

Förändrade skriftpraktiker innebär både möjligheter och begränsningar – något som också gäller användningen av dialekt. I denna studie tecknar vi först en bakgrund till talspråkligt och dialektalt skrivande, med fokus på de värmländska dialekterna. Därefter kartlägger vi genom några nedslag dialektalt skrivande i ett av de stora sociala medierna, Facebook (jfr Internetstatistik 2014). Där möter vi dagligen dialektal skrift, som kan se ut exempelvis så här:

- (1) Att behöva meka på originalsystemet för att blidka besiktningsgubben. Vad skall man tycka om det egentligen? Regler är regler, men Sverige är också Sverige. Stå och böttvarva hojen framför en mikrofon och sen hänga upp sig på 2 decibel. Det måste finnas ett sagolikt grinigt kvennfolk hemma hos den karlen.

Vi frågar: I vilka situationer väljer man att skriva på detta sätt, dvs. på dialekt eller med dialektala inslag? Varför gör man det? Och hur använder värmländska Facebookanvändare dialektal skrift för att kommunicera med sina vänner? Det är frågor vi intresserar oss för i denna studie. Eftersom en förutsättning för dialektal skrift av detta slag är att man behärskar sin lokala dialekt förhållandevis väl, utgår vi från en region där den dialektala traditionen är jämförelsevis stark. Bakom valet av det värmländska dialektområdet finns flera goda argument. I Värmland finns en föreställning om en lokal identitet, eller det som ibland kallas värmländsk själ (Grundel 2012). Många värmlänningar är stolta över sin dialekt och i landskapet finns en levande dialekt-diktartidition med Gustaf Fröding som främsta namn.

Värmlands geografiska läge framgår av karta 1, som visar en placering i Mellansverige längst västerut mot den norska gränsen. Dialektgeografiskt utgör värmländskan ett övergångsområde mellan göta- och sveamål, där dialekten i den södra delen är mer götiskt färgad. Men värmländskan är också ett övergångsområde i den andra riktningen, med inslag av både väst- och östnordiska drag. Sammantaget innebär det att dialekten i Värmland inte är enhetlig; man kan snarare tala om flera värmländska dialekter (se Broberg 2001).

Karta 1. Värmlands placering i Sverige.

Tal kontra skrift

Frågan hur dialektalt skrivande på Facebook står i förhållande till tal- respektive skriftspråk kan till att börja med verka oproblematiskt – tal är tal och skrift är skrift. Men om man istället för kanal ser till funktion blir det genast mer komplicerat.

Resonemanget nedan tar sin utgångspunkt i följande uppställning hos Josephson (2005: 107):

Tabell 1. Förutsättningar för tal- resp. skriftspråk

Tal	Skrift
för örat	för ögat
spontant	planerat
situationsberoende	situationsoberoende
flyktigt	beständigt
dialogiskt	monologiskt
ostandardiserat	standardiserat

Inledningsvis kan man notera att den skrivna dialekten inte är standardiserad. I sitt sammanhang kan den sägas vara dialogisk. Dialekten blir i den kontexten också situationsberoende, eftersom uppdateringar ofta tillkommer för att kommentera yttre händelser. Spontaniteten eller planeringen kan vara svår att bestämma. Men med viss säkerhet borde man väl kunna utgå från att de skribenter som det här är fråga om skriver på sitt modersmåls dialekt. Därmed torde man också kunna förutsätta ett tämligen spontant uttryck – jfr Linell (1981: 222 ff.), som skriver om talspråk i allmänhet. Trots att språket uttrycks i skrift bör det ses som flyktigt genom mediets beskaffenhet. På punkt efter punkt kan vi alltså konstatera att skriftbruket i sociala medier styrs av andra förutsättningar än traditionell skrift. Ändå är Facebookspråket för ögat. Det ligger därför nära till hands att se den dialekt som brukas i sådana sammanhang som talspråklig skrift. Josephson (2005: 107) går dock ett steg längre när han skriver det följande: ”Mycket insiktsfullare är att tänka på det som [en ny skriftspråksform], som är specialanpassad[e] till de nya medierna” (jfr t.ex. Herring 2001).

Tabell 2 (jfr Dahlstedt 1982: 11) utgår från Telemans (1979: 32 ff.) resonemang om relationen mellan privat och offentligt språk. Uppställningen skildrar spontant närspråk/privat språk respektive planerat fjärrspråk/offentligt språk gentemot tal- respektive skriftspråk. De större kryssen representerar vanligt talspråk, som kännetecknas av att vara spontant och privat, och vanligt skriftspråk, som karakteriseras som planerat och offentligt. De mindre kryssen visar skriftspråk som är

spontant och nära (t.ex. i ett personligt brev) respektive talspråk som är planerat och fjärran (t.ex. ett uppläst tal).

Tabell 2. Förhållandet mellan när-/fjärrspråk och tal- respektive skriftspråk

	Talspråk	Skriftspråk
Spontant närspråk	X	x
Planerat fjärrspråk	x	X

Eftersom språket i de sociala medierna går tvärs genom denna dubbla dikotomi kommer det att rymma kvaliteter från båda dikotomierna. Det innebär att samtidigt som det är spontant är det offentligt. Man kan också diskutera om de dialektala uppdateringarna ska ses som tal- eller skriftspråk stilistiskt sett. Så t.ex. är avsikten att återge dialekt ett argument för talspråkstolkningen, medan de normaliserade dialektala formerna och stilfunktionerna är till fördel för skriftspråksalternativet – jfr Bihl (2003: 24 f.), som skriver om liknande förhållanden vad gäller dialektdiktning.

Dialekt kontra standardspråk

Figur 1 beskriver olika talspråksvarieteter i form av ett kontinuum från dialekt till standardspråk. Detta utgår från ett antal språkliga nivåer och är en lätt modifierad variant efter Dahlstedt (1978). Men medan han tar sin utgångspunkt i det talade språket, gör vi i figur 1 ett försök att överföra talspråkskontinuet till skrivet språk.

Till skillnad från Dahlstedts modell har det neutrala standardspråket (NS) i figur 1 delats upp i två delar, TS, som ska utläsas ”talspråkligt standardspråk”, och SS, som uttrycker ”skriftspråkligt standardspråk”. Uppdelningen motiveras av att det neutrala standardspråket i skrift omfattar både tal- och skriftspråkliga former (t.ex. *nån* respektive *någon*). Figur 1 visar även att det inte finns några brott längs kontinuet från lokal dialekt till neutral standard.

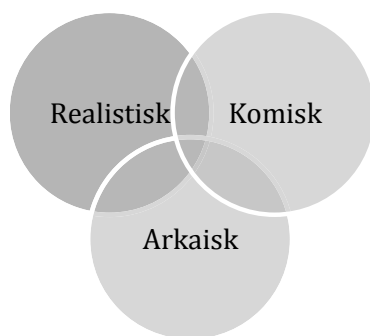
LD——UD——RS——NS: TS + SS

Figur 1. Modell över vissa typer av svenska talspråksvarieteter överförda till skriftspråk. LD står för lokal dialekt, UD innebär utjämnad dialekt, RS betecknar regionalt standardspråk och NS representerar neutralt standardspråk.

Om skriftprodukterna mer eller mindre utgörs av kombinationer av dialekt och standardspråk skulle dessa kunna ses som ett slags kodväxling (jfr Lainio 2013: 287). Ett sådant synsätt underlättar förståelsen av problemet med avgränsningen och överlappningen mellan dialekt och standard ovan. Kodväxlingar kan nämligen ses som uttryck för en ”sammanhållen tvåspråkig kod” (Lainio 2013: 289 f.). En sådan lösning kunde innebära att man fjärrar sig från uppfattningen om kodväxling som en interaktion mellan två koder som är klart avgränsade från varandra, men också från synen på språks givna gränser allmänt sett.

Dialektskrivandets funktioner

Jansson (1975: 10) redogör för tre övergripande stilfunktioner som kan råda vid användning av dialekt i skönlitterära sammanhang. Dahlstedt (1959: 138 f.) menar dessutom att de tre stilfunktionerna kan kombineras. Den komisk-humoristiska, den högtidlig-arkaiska och den autentisk-realistiska stilfunktionen och deras kombinationer sammanfattas i figur 2. Benämningen på dem torde vara självförklarande. Man kan notera att Jansson (1975: 10) gör en vidareindelning av den komisk-humoristiska stilfunktionen i en komisk (nedsättande) och en humoristisk (medkännande) del. I detta arbete har inte tagits hänsyn till denna distinktion.

Figur 2. Förhållandet mellan de tre stilfunktionerna för dialektskrivande.

Det kan ligga både språksociologiska och dialektgeografiska skäl bakom valet att använda dialekt i skrift. Dahlstedt (1959: 120) uttrycker detta på följande sätt:

Svenskarnas förhållande till skriftspråket är inte så enkelt som många tror. Den som är barnfödd i rikets centrala bygder där landsmålen av ålder står nära riksspråket, eller

i städer eller ämbetsmannaklassen, växer på ett naturligt och smärtfritt vis in i skriftspråket. På den rena landsbygden i rikets ytterområden är språnget mycket större.

Denna utsaga utvecklar och sammanfattar han med att konstatera ”att folkmålets källådror inom svensk litteratur springer upp friskast och starkast i vissa ofta perifert belägna landskap” – däribland Värmland (Dahlstedt 1959: 118).

Vad gäller dialekt i litteratur menar Dahlstedt (1959: 152) att de dialektala inslagen förekommer i mycket stor utsträckning i direkt anföring. Med tanke på att ett socialt medium som Facebook inbjuder till såväl talspråklighet som dialektalt skrivande (se Greggas Bäckström 2011), där uppdateringarna kan ses som ett slags direkta anföringar, torde detta ytterligare stimulera ett visst dialektbruk.

Svårigheter med att skriva på dialekt

Jansson (1975: 11) redogör för ett antal skäl till varför det kan vara problematiskt att använda dialekt i skönlitterärt skrivande. Det första är tekniska begränsningar, något som innebär att det finns praktiska bekymmer med att föra över dialekten till skrift, bl.a. det att finna adekvata skrivtecken. I vår studie används visserligen datorer för de dialektala uppdateringarna med allt vad det innebär av tillgång till skrivtecken. Men då ska man också kunna använda sin dator på ett kompetent sätt. Det andra skälet är ekonomiska villkor – även om de dialektala uppdateringarna på Facebook inte innebär ett kommersiellt skrivande handlar det ändå om mottagaranpassning, något som i sin tur ofta leder till kompromissformer. Det tredje är bristande insikter hos författarna. Det betyder att de inte har tillräckliga kunskaper om dialekten. Det fjärde är formella estetiska krav, något som faller utanför ramen för vår undersökning.

Vad gäller den dialektala formen finns för- och nackdelar med att återge den till fullo. Det kan vara ogenomförbart men även missriktat att göra på det sättet, i synnerhet när mottagarna inte själva kan dialekten ifråga. Men med hänsyn till talarna av dialekten kan det vara så ”att den stil som rätt och följdriktigt återger ett visst bygdemål vinner i helgjutenhet och slagkraft över den som rör ihop folkmålsinslag på vidden och bredden” (Jansson 1975: 129). Detta är något som vi menar även har relevans för dialektala uppdateringar på Facebook.

Enligt Dahlstedt (1959: 130 f.) har skriftspråket en större tolerans gentemot ordval, betydelse och syntax än stavning och böjning. Därför återfinns de dialektala

inslagen som stilmedel ofta på dessa språkliga nivåer. Av samma skäl innebär stavning och böjning många gånger kompromisser.

Material och metod

Vi vill i den här studien undersöka i vilken mån värmländsk dialektal skrift och dialektal kodväxling förekommer på Facebook. Sedan grundandet år 2004 har Facebook kommit att bli ett världsomfattande socialt medium; ett socialt digitalt nätverk där man kan hålla kontakt med sina vänner på olika sätt (jfr Denti 2012). Dels kan man använda en meddelandefunktion, som är ett mellanting mellan chatt och e-post. Dels kan man publicera information, bilder och annat på sin ”vägg”, som fungerar som en personlig sida. När man själv skriver ett nytt personligt inlägg på sin facebooksida, kallas det för statusuppdatering. Det är denna typ av korta personliga inlägg som undersöks i vår studie.

Som material för studien används en korpus av statusrader från värmländska Facebook-användare. Som statusrader definierar vi egna, nya inlägg på ens egen sida, det vill säga egna nya trådar. Informanterna, som vi nått genom vännerns Facebook-nätverk, kontaktades via Facebook: Vi sände ett meddelande till dem med en länk till en webbenkät i Google Drive. De ombads där att dels besvara enkätens bakgrundsfrågor, dels klistra in minst en och maximalt fem av sina egna dialektala statusuppdateringar från Facebook.

De tolv informanterna, sex kvinnor och sex män, är alla boende och uppväxta i Värmland. De är mellan 18 och 61 år. De har lämnat sammanlagt 50 statusrader (1–5 per person), som har sammanställts till en korpus bestående av 829 ord. Statusuppdateringarnas omfång varierar mycket, från 3 till 72 ord. Det genomsnittliga ordantalet per statusuppdatering är 17.

När och varför skriver man på dialekt?

Korpusen av Facebook-värmländska analyserades induktivt, huvudsakligen språkstrukturellt på olika språkliga nivåer. Som utgångspunkt användes tidigare beskrivningar av värmländsk dialekt (främst Pamp 1978 och Warmland 2008). I detta avsnitt lyfter vi fram några intressanta tendenser och observationer, men vi börjar med att ange hur webbenkätens bakgrundsfrågor besvarades.

Alla informanter är regelbundna Facebook-användare, och flertalet ser dialekt i andras statusuppdateringar varje vecka. Däremot är det bara tre informanter som uppger att de själva använder värmländsk dialekt på Facebook varje vecka eller oftare. De tolv informanterna skriver på dialekt i första hand när det gäller vardagliga och privata ämnen. Endast en informant uppger att hon använder dialekt när det gäller ”allt från vardagliga saker till kommentarer om globala händelser”. Särskilt väl verkar värmländskan passa i humoristiska sammanhang, eller när det gäller värmländska företeelser (jfr figur 2).

Detta stämmer väl överens med den tendens vi kan se i Facebook-materialet. Den kontextuella förankringen är stark, eller mycket stark, i de allra flesta statusuppdateringarna. Drygt hälften av dem är bundna till tid och plats, oftast genom någon typ av adverbial, och i många fall är det tydligt att det är en specifik värmländsk plats som åsyftas; jfr exempel (2–6).

- (2) Ongerade bade i **Racken** ida, Johannes var speller å Oscar va gla.
- (3) När vet man att [NN] har blivit en riktig värmlänning? Jo idag. Iklädd trätöffler o mysbyxer på **Könsu*m* i Mölkö*m*** kl åtta en fredakväll. Dä ä gött.
- (4) Yeas, imorrn bär det av till **lusasken** [= Kristinehamn] för att hämta nya bilen, gött dä
- (5) kaffe å pepparkaker ... inte för att dä behövs men för att dä ä gött sen drar jä **te Karlstad** ... gomorron ... ha en bra dag
- (6) **Fryksdal** here we köm!

På frågan om när informanterna (eventuellt) väljer att undvika dialektalt skrivande på Facebook, är tendensen tydlig. De flesta avstår från dialekt i första hand om situationen är mer allvarlig eller viktig, och mindre privat eller humoristisk. Ett par informanter uppger att de också väljer bort dialekt om de är noga med att alla ska förstå. Jämför ovan Dahlstedts resonemang om att tona ned det dialektala uttrycket som mottagaranpassning.

Detta pekar på att valet att skriva på dialekt på Facebook är ett mycket medvetet val, där dialektskrivande kan väljas eller väljas bort av olika orsaker: av ämnesberoende skäl, stilistiska skäl eller kommunikativa skäl. Till största delen verkar dialektskrivandet vara kopplat till en privat sfär. Detta ligger också i linje med de slutsatser Kimell (2013: 33) drar i sin undersökning av skrivande i sociala

medier, där hon finner att dialektskrivande är vanligast inom privatlivets domäner mat och dryck, fest samt hem och familj. Även om forumet är ganska offentligt kommer dialekten alltså till tals i den spontana och privata sfären (jfr ovan, tabell 2).

Hur skriver man på dialekt?

Bland undersökningens skribenter kan man se en tydlig skiljelinje. För det första finns det fyra eller fem informanter som kan karakteriseras som dialektskrivare. De skriver i princip hela statusuppdateringar på sin lokala varietet. Dessa dialektskrivare gör konsekventa och förväntade val av variantformer för sitt dialektområde. De skriver som det låter, enligt ganska fasta principer, vilket kan jämföras med en kategori dialektskrivare som Greggias Bäckström (2011) urskiljer i sin sms-undersökning. Statusraderna i (7–9) illustrerar detta.

- (7) Nu är det mårtén å nu kan di börje
suping å schlössing å kommersch på tõe
karuseller å kålsöppe å gud vet allt
själv setter jag hemme med en rökig malt
- (8) Nõe tå dä mest osmaklige jä nõnsin ha sett ...
- (9) Gu va gött dä skull va mä jolappel o körv te kväl

Intressant nog använder de tre dialektskrivarna i språkproven (7–9) en ortografi med <â> och <ô> som utökade diakriter. Detta är en dialektal repertoar som ingen av de andra nio informanterna visar i sina statusuppdateringar. Det problem Jansson (1975: 11) lyfter fram, att finna adekvata skrivtecken, aktualiseras här. Två av undersökningens informanter uppger, oberoende av varandra, att de skulle vilja notera det värmländska ö-ljudet med <ô>, om de bara visste hur man får fram det tecknet på datorns respektive mobiltelefonens tangentbord. Dessa dialektala ”specialtecken” är det alltså bara tre informanter som använder, tre drivna och konsekventa dialektskrivare.

Undersökningens övriga informanter är dialektala kodväxlare. De kodväxlar olika ofta, och enligt olika principer. Ofta sker dock växlingen vid fras- eller satsgräns, inte sällan i samband med någon typ av modifiering, utrop eller meta-kommentar; jfr (10–12).

- (10) Nu får det nog bli ett glas bubbel, *männas ja skaler potäter*

- (11) Kramp i bena, halsbränna å nattjobb ... *tåcken dret!*
 (12) Har nyss avnjutit räkor & vin ... *Mums va gött dä va*

Vissa av kodväxlarna använder dialektala drag mer sporadiskt, som dialektala öar i en annars tal- eller standardspråklig kontext. Så är fallet i exemplen (13–14).

- (13) Att behöva meka på originalsystemet för att blidka besiktningsgubben. Vad skall man tycka om det egentligen? Regler är regler, men Sverige är också Sverige. Stå och *böttvarva* hojen framför en mikrofon och sen hänga upp sig på 2 decibel. Det måste finnas ett sagolikt grinigt *kvennfölk* hemma hos den karlen.
 (14) *Finnt mä* lite nattjobb. Bara 6 timmar kvar på de här skiftet, tror jag.

I sammanhanget ska dock erinras om att detta inte behöver ses som kodväxling utan som ett uttryck för en sammanhållen tvåspråkig kod (jfr ovan Lainio).

När det gäller olikheter i materialet kan följande noteras. Dialektsituationen i Värmland är sådan, att det är svårt att tala om **en** värmländska (jfr resonemanget i anslutning till karta 1). Tvärtom utmärks de olika värmländska dialektområdena, vart och ett, av sina särdrag. Den nordvärmländska apokopen finns det flera belägg på hos en informant från Torsby i norra Värmland; jfr (15).

- (15) Dax å *let* åt 10 liters gryta ... då närmer sej marten å *kålsöpp* igen

Men där nordvärmlänningen har ändelsebortfall, där har syd- och västvärmlänningarna *e*-former, som skulle motsvaras av *lete* och *kålsöppe*. Ett par andra exempel på dessa drag finns i exempel (16).

- (16) Men ... en kan ju *grünne* på vem som *griser* ner toalettera???? Kan då *väre* dom som *städter* tru?

Dessa *e*-former, av både verb och adjektiv, är ett centralt dialektalt drag i de syd- och västvärmländska dialekterna.

Ett drag i korpusen, som har sin motsvarighet i norskan, är participformer som *suping*, *schlössing* och *skiåking*. Den nordliga apokopen, liksom de sydliga *e*-formerna och participformerna från väst, visar sig alltså hos flera informanter. Dessutom är sveamålsdrag som bortfall av *t*-ändelse vanligt; jfr (17).

- (17) Va gött! Alle ä så glae här på fejsbocka nu när sola skiner! Ingen gnäller över nöe ... !
 Ja hetter *inge* å gnälle över ja heller! Tack sola!

Men när det gäller fonologi/ortografi, är det götamålsdragen som slår igenom mest tydligt. Det visar sig genom vokalsänkningar från /i/ till /e/ och från /e/ till /ä/:

(18) (...) ett par ale [öl] som ä **rekti drecke** för en kär (...)

(19) Nö dö bär **dä** å hemmöt **te hälja**

Götamålsinflytandet är påtagligt även i många andra fall, som när det gäller plural- och bestämdhetsändelser som i **potütera**. Men de allra mest återkommande värmländska dragen i Facebook-materialet är av andra slag än morfologiska. Dessa dialektdrag är så frekventa, oavsett informanternas hemvist, att de snarast kan betraktas som värmländska dialektmarkörer, kanske rent av värmländska dialektstereotyper. Detta gäller vissa lexikala drag som **dret** 'skit' och **en** 'man', men i ännu större utsträckning de korta *u*- och *o*-ljuden som skrivs med <ö> (eller av några informanter med <ô>). Detta stämmer väl överens med Dahlstedts resonemang angående på vilka nivåer man återfinner de dialektala uttrycken. Visserligen menar han att stavning och böjning är mindre relevanta stilistiskt sett. Samtidigt bör man betänka att ordformer kan vara en följd av dessa och att stavning i sin tur är en konsekvens av uttal. Ett ord som **gött** har ganska många belägg (n = 14) när det stavas med <ö> eller <ô> – men inte ett enda belägg på standardstavning med <o>. Dessutom återkommer *ö*-ljudet i en mängd sammanhang och ord; jfr (20–22).

(20) **Nö dö** blir dä skiåking

(21) **Höfse** te säj å åke te **Stockholm** å lyssne på Bossen **öm e stönn!**

(22) Fryksdal here we **köm**

Avslutande reflektion

I det analyserade Facebook-materialet finns det en del företeelser och förhållanden att resonera kring. När det handlar om när och varför man skriver på dialekt kan vi se att attityder och situationer styr valet av språklig form. Det nya dialektskrivandet har troligen flera olika funktioner. Det verkar som om informanterna använder dialekt såväl i realistisk (ofta värmländskt orienterad) funktion, som i komisk funktion. Den arkaiska stilfunktionen Jansson talar om ser vi dock inte här. I stället vill vi framhålla en ny och central funktion i *den identitetskonstruerande*. I detta kan dialekten användas på olika sätt för social positionering. På ett allmänt plan kan den

exkludera alternativt inkludera; dialekten kan markera närhet eller distans genom konvergens eller divergens.

Trots att skrivande på Facebook innebär en exponering i det offentliga rummet, är dialektanvändningen i stor utsträckning en del av den privata sfären. Tendens till stor kontextbundenhet, inte minst i tid och rum, ger också stöd för tolkningen att dialektskrivandet används som ett närspråk. Ett sådant språk kan manifesteras genom att skribenten genomgående skriver på dialekt eller enbart gör bruk av markörer.

En sådan distribution behöver inte, som vi har varit inne på tidigare, innebära en kodväxling utan kan förstås som en sammanhållen tvåspråkig kod (se ovan Lainio). Språkideologiskt medger en sådan tolkning att vi uppfattar de dialektala uppdateringarna på Facebook som ett bejakande av L1 (dialekt) men inte på bekostnad av L2 (standard) – utan som ett tätt samspel mellan de två koderna.

När det gäller hur man skriver på dialekt skulle detta kunna sammanfattas med det något värmländska uttrycket ”en gör så gött en kan”. Dock stöter vissa skribenter på en del av de svårigheter med att skriva på dialekt som Jansson redovisar. I synnerhet hans punkt om tekniska begränsningar inklusive datorkompetens, men även den om bristande dialektal kompetens hos skribenten. Men eftersom dialekten ofta är stark inom värmlänningen träffar man många gånger även rätt.

De dialektala uttrycken förekommer företrädesvis på ordnivå, medan stavning ofta innebär kompromisser (jfr Dahlstedt ovan). I synnerhet gäller detta det som skulle kunna kallas värmländska dialektmarkörer. De är mycket frekventa i materialet, särskilt ö-ljudet, som tecknas på olika sätt.

Tydligt är det värmländska ö-ljudet så etablerat att det är produktivt. Är detta ett av de dialektala drag som kommer att vara särskilt livskraftigt, även i tider av dialektutjämning och dialektal regionalisering? Med tanke på att detta är ett av de ganska få dialektala drag som samtliga informanter använder, oavsett bakgrund och geografisk hemvist, är det inte otänkbart.

Referenser

Bihl, Björn, 2003. Med ”Tröstlösamålet” som norm. Böjningsmorfologin i Jeremias i Tröstlösas dikter på dialekt. I *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien och Swedish Science Press.

- Broberg, Richard, 2001. *Språk- och kulturgränser i Värmland. En översikt och några synpunkter*. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet. (Omtryck av Svenska landsmål och svenskt folkliv B:99.)
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1959. Folkmål i rikssvensk prosadiktning. Några synpunkter med utgångspunkt från Sara Lidmans Västerbottens-romaner. I *Nysvenska studier* 39. *Tidskrift för svensk stil- och språkforskning*. Uppsala.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1978. Dialekt och högspråk i nutidens Sverige, särskilt i Norrland. I *Det moderna Skandinaviens framväxt. Bidrag till de nordiska ländernas moderna historia. Föreläsningar hållna vid Humanistiska fakultetens symposium, femte sektionen, 6–9 juni 1977*, red. av R. Zeitler. Uppsala/Stockholm: Uppsala universitet och Almqvist & Wiksell international.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1982. Talspråkets metamorfoser. I *Talspråksforskning i Norden. Mål-material-metoder*, red. av M. Thelander. Lund: Studentlitteratur.
- Denti, Leif, 2012. *Sweden's largest Facebook study*. Göteborg: Gothenburg Research Institute. Tillgänglig på internet: <http://hdl.handle.net/2077/28893>.
- Einarsson, Jan, 2009. *Språksociologi* [2 rev. uppl.]. Lund: Studentlitteratur.
- Greggas Bäckström, Anna, 2011. "Ja bare skriver som e låter". En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på SMS. Umeå: Institutionen för språkstudier.
- Grundel, Ida, 2012. Den värmländska själen. I *De Värmländska landskapen*, red. av L. Aronsson, L. Nilsson & P.-O. Norell. Göteborg: SOM-institutet.
- Herring, Susan, 2001. Computer-mediated discourse. I *The handbook of discourse analysis* (612–634), red. av D. Schiffrin, D. Tannen & H. Hamilton. Oxford: Blackwell.
- Internetstatistik <http://www.soi2013.se/5-sociala-natverk/facebook-haller-greppet/> hämtad 2014-10-23.
- Jansson, Sven-Bertil, 1975. *Folket, de bildade och landsmålsliteraturen: Svensk dialektdikt 1875–1900*. Umeå: Umeå universitet.
- Josephson, Olle, 2005. *Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige* [2 uppl.]. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Kimell, Julia, 2013. "Jo häjjo, ha du vari å fiska någi åå då?". Ålänningars dialekt och identitetsskapande på Facebook, i e-post och i sms-meddelanden. Masteruppsats i svenska språket. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lainio, Jarmo, 2013. Tvåspråkighet och språkkontakter i Sverige. I *Sociolingvistik*, red. av E. Sundgren [2 uppl.]. Stockholm: Liber.
- Linell, Per, 1981. *Människans språk*. Lund: LiberLäromedel.
- Pamp, Bengt, 1978. *Svenska dialekter*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, 2014. *Dialektutjämning i Västsverige*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Teleman, Ulf, 1979. *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets*. Lund: LiberLäromedel.
- Warmland, Knut, 2008. *Värmländsk ordbok. De värmska dialekternas ordsfatt samlad och presenterad av Knut Warmland* [ny, bearbetad och kompletterad utgåva]. Karlstad: Värmlands museum.

Nyt lys over de vest- og sønderjyske dialekter

Kurt Braunmüller
Universität Hamburg

Zusammenfassung

Die Frage nach der Klassifizierung der west- und südjütischen Dialekte (zu deren Lage s. die Karte 0.1 im Anhang) und der Differenzierung zwischen Erbe und Entlehnung hat die Sprachgeschichtsschreibung wie die Dialektologie seit den Tagen Jacobs Grimms immer wieder beschäftigt. Die nachfolgende Untersuchung verzichtet jedoch auf (kultur)historische und ideologisch motivierte Argumente. Sie will vielmehr eine Entscheidungsgrundlage liefern, die ausschließlich auf strukturellen Gesichtspunkten beruht. Nach einer Sichtung der am häufigsten vorgebrachten Argumente wird ein Katalog mit den wichtigsten Merkmalen des West- und Südjütischen vorgelegt, die dann im Einzelnen bewertet werden. Als Ergebnis zeigt sich, dass diese jütischen Varietäten auf einer westgermanischen Grundlage beruhen, deren genetisch-typologische Disposition durch Kontakte zwischen genetisch verwandten Sprachen über den Nordatlantik und die Nordsee hin weiter verstärkt wird. Dem nachhaltigen Einfluss des Niederdeutschen zur Hansezeit kommt, strukturell betrachtet, lediglich eine stabilisierende Wirkung zu, da bereits vorhandene westgermanische Merkmale nur verstärkt werden. Schließlich wird eine Erklärung dafür geliefert, weshalb sich ein diglossisches Verhältnis zur dänischen Hochsprache insbesondere im südjütischen Sprachgebiet halten kann, eben weil strukturelle Divergenzen gleitende Übergänge zwischen diesen Varietäten kaum zulassen und diese Dialekte weiterhin identitätsstiftend sind.¹

1 Problemstillingen

Når genetisk nært beslægtede sprog kommer i kontakt med hinanden, bliver det svært, ja ofte umuligt at skelne klart mellem (oprindeligt) genetisk *slægtskab* og (senere) *kontaktpåvirkning*. Dette har konsekvenser for *sprogklassificeringen* mellem nært beslægtede sprog, specielt når de har en fælles geografisk grænse, som fx de jyske og de øvrige danske dialekter (jf. også nedertysk med en permeabel grænse mod de højtyske dialekter).

I det 19. og 20. århundrede, altså i nationalstatens blomstringstid, blev klassificering af de vest- og sønderjyske dialekter til et nationalt problem for danskerne,

¹ Hjertelig tak til Karen Margrethe Pedersen (Københavns universitet: Nordisk Forskningsinstitut) for mange verdifulde kommentarer og henvisninger. Tak også til Kirsten Lyshøj (Aarhus universitet: Jysk Ordbog) for teknisk hjælp ang. dialektkortene.

specielt efter de to slesvigske krige og særlig i tiden fra 1864 til 1920, da hertugdømmet Slesvig kom til Preussen og senere til Det tyske Rige, for ikke at tale om besættelsestiden under Anden Verdenskrig. Grunden var, at de jyske dialekter i mange henseender adskiller sig fundamentalt fra de øvrige danske dialekter. Desuden ligger de tæt ved den tysk-danske grænse (eller har, for de sønderjyske dialekters vedkommende, været en del af Tyskland mellem 1864 og 1920) og har altid dannet en geografisk enhed med Nordtyskland på den såkaldte jyske halvø. I disse tider fik Jacob Grimms tese større opmærksomhed, fordi han betegnede alle germanske sprog som “tyske”. I sit dialektgeografiske syn på de germanske sprog/varieteter understreger Grimm det dialektale kontinuum, som foreligger mellem saksisk, frisisk, jysk og dansk og henviser desuden til Tysklands store indflydelse på Skandinavien (se H. F. Nielsen 1990 for en mere omfattende diskussion). Spørgsmålet var altså, om jysk var af dansk/skandinavisk eller tysk/vestgermansk oprindelse. Alle bestræbelser i Danmark gik nu ud på at vise, (a) at jysk tilhører de genuint danske dialekter, og (b) at enkelte parallelle træk med tysk skyldes en meget senere påvirkning, altså sprogkontakt.

En sådan diskussion er ret typisk for mange verserende sprogklassifikationer:

Until relatively recently, many classifications of languages were not intended to be purely linguistic in nature. They were usually seen as classifying nations or ‘races’, as well as languages, and quite often they were not based on linguistic evidence alone.

(Campbell & Poser 2008: 7)

2 Et kort forskningsoverblik

Peter Skautrup (1944 I: 138) holder sig mest til det deskriptive, når han siger: “I vest- og sønderjysk bruges foranstillet artikel ligesom i tysk, frisisk, hollandsk og engelsk.” Han henviser bl.a. til Erik Pontoppidan, der i året 1745 anser den jyske artikelbrug for at være en efterligning af den tyske artikelbrug, altså et sprogkontakt-fænomen. Desuden nævner Skautrup Christian Molbechs syn på Jylland, som bliver delt i to jyske “sprogarter”, nemlig i nordøstlig jysk, som er mere dansk, og i syd-vestlig jysk, som er mere saksisk (dvs. nedertysk og dermed vestgermansk). Molbech anser “Jyderne for en oprindelig tydsck Folkestamme, der paa den jydske Halvø er bleven blandet med nordiske eller danske Gother.” Molbechs klassifikationer, som stammer fra årene 1833 hhv. 1837, afspejler forbindelser og identitet mellem

sprog og folkestamme, viser ret tydelige paralleller med Grimms terminologi og bekræfter Campbell & Posers citat (afsnit 1).

Men hvis C. Molbech havde ret, burde man ifølge den moderne sprogkontaktforskning kunne finde en hel del *blandingsformer* i de jyske dialekter, som fx Dahl (2009) har vist med hensyn til de forskellige former for artikelbrug i skandinaviske nominalfraser (NP): [N-art]_{NP} og [ART ADJ N]_{NP}, som i rigsdansk med enklitisk bestemt artikel på den ene side og foranstillet (bestemt) artikel i forbindelse med attributter på den anden, over for [N-art]_{NP} og [ART ADJ N-art]_{NP}, som i svensk og moderne norsk, med enkel- hhv. dobbelbestemthed, altså en blanding af den vestgermanske og den skandinaviske artikelbrug. Men dette er slet ikke tilfældet her: vest- og sønderjysk kender kun typen [ART (ADJ) N]_{NP}, som er fælles for alle vestgermanske sprog. Der er altså ikke nogen tegn på sub- eller superstratale træk i disse jyske dialekter. Kun i de nordøstlige jyske dialekter møder man den enklitiske artikel, fordelt på to genera, som vises på kortet 0.1 i appendiks.

Artikelgrænsen (jf. kortet 7.1 i appendiks) bruges som det vigtigste kriterium for at skelne mellem vest- og østjysk. “Grænsen mellem øst- og vestjysk er ‘den berømteste dialektgrænse i Danmark’ (P. K. Thorsen), nemlig skellet mellem efterhængt artikel i øst og foransat artikel i vest fra Horsens fjord [...] til [...] Vester Hanherred” (Skautrup 1968 IV: 117). Problemet er, at artikelbrugen er et forholdsvis ungt fænomen, og den kan derfor ikke være mere end ét kriterium blandt andre. Schütte (1922: 173ff.) påstår, at den foransatte artikel er et kontaktfænomen med friserne som formidlere. Det betyder implicit, at det vestlige Jylland oprindeligt har været et genuint skandinavisk sprogområde, sprogligt set altså dansk, men har fået en stærk påvirkning af vestgermanske varieteter. Resultatet er ‘vestjysk’.

Men igen opstår samme spørgsmål: Hvorfor findes der ikke nogen blandingsformer eller genuint (fælles)skandinaviske reliktfomer i de vestjyske dialekter? Ifølge den moderne sprogkontaktforskning må vi dog, igen, regne med visse spor af kontakt pga. den ufuldstændige, ikke-native sprogindlæring af voksne (L2) lærnere/indvandrere, som fører bl.a. til forenklinger, blandingsformer og grammatiske replikationer, altså former, der efterligner konstruktioner i deres modersmål (*source language*: ødansk), men ikke hører hjemme i det nye sprogs system (*target language*: vest- og sønderjysk). Med andre ord, konstruktioner som (*den gamle*) *mand-en* *(*gamle*) findes ikke. Skautrups udsagn (1944 I: 140), at “[d]irekte ’lån’ eller efterligning af tysk-frisisk-engelsk artikelbrug som primær og eneste forudsætning for den vestjyske artikelbrug er usandsynlig” samt hans andre argumenter, bl.a. at “kon-

struktionen *den gamle mand* var (blevet) enerådende” (s.141) hjælper ikke videre. (Ang. forekomsten af låneord se Nyberg 1988.)

Det andet kriterium er det *vestjyske stød* (jf. kortet 1.6 i appendiks). Frederik Kortland (1988, 2003) påstår, at det ældste germansk havde en række med præglottaliserede stemte klusiler, som senere blev til ustemte klusiler (*'p*, *'t*, *'k*), parallelt med den vestsandinaviske/østnordiske præaspiration og med visse stødformer i engelsk. Desuden anser Kortland geminaterne som konservative træk og afviser dermed Kristian Ringgaards tese fra 1960, at det vestjyske stød opstod i det 12. århundrede. Stemtheden er så en nyere udvikling pga. sprogkontakt. Harry Perridon (2006, 2009) argumenterer imod Kortlands tolkning og støtter Ringgaards tese. Perridon mener, at præglottaliseringen fungerer som kompensation for præaspirationen (jf. Liberman 1982: 110).

Fælles for disse forklaringsforsøg er, at de vest- og sønderjyske dialekter tidligt viste en tendens til en forstærkning af deres højre margin, ofte i ord med apokope og markerede, dvs. (præ)aspirerede lange konsonanter. Dette træk ser ud til at være en del af et kontaktfænomen, som forekommer i de fleste nordatlantiske kystvarieteter, bedst hørbart som [h] i islandsk. Konklusionen må være, at udgangspunktet for det vestjyske stød er fællesgermansk. Geminaterne, som spiller en vigtig rolle i denne proces, optræder i alle nordsøgermanske/ingvæoniske varieteter og forekommer derfor mange steder i Vesterhavets kystområder og langs den østlige del af Atlanterhavet.

3 Oversigt over væsentlige strukturelle vest- eller sønderjyske træk

3.1 Det mest påfaldende træk er artikelbrugen, som afviger fra de øvrige danske/skandinaviske dialekter: det heder *æ man*’, *æ hu*’s og ikke **manden*, **huset*. Tilføjes et attribut, sker der ikke nogen strukturel forandring: *æ gammel man*’, *æ gammel hus* og dermed er denne NP syntaktisk (men ikke morfologisk) parallel med rigsmålet: *den gamle mand*, *det gamle hus* ([ART_{def} ADJ N]_{NP}). At man i rigssproget ikke har dobbelbestemthed som i de andre skandinaviske sprog, skyldes den langvarige tosprogethed med nedertysk/højtysk (se Braunmüller 2013: 332). Strukturelle paralleller gør nemlig (hyppigt) kodeskift mellem to sprog meget nemmere (jf. kortet 7.1 i appendiks).

3.2 Jyske varieteter kender to bestemte artikler, nemlig *æ* og *dem*: *æ små kartofler* [attributivt: ‘kartofler plejer at være små’] vs. *dem små kartofler* [distributivt: ‘kun de kartofler, der er små (og ikke de andre)’]; jf. N. Å. Nielsen (1959: 46f.).

3.3 Tab af grammatiske kategorier: (a) ikke noget (syntaktisk) genus: *æ man'*, *æ hu's* og (b) ingen kongruens ved adjektiver i singularis, både i attributiv og prædikat position: *en stor_ hu's* (*et stort hus*); *de røe hu's dæove e stor_* (*det røde hus derover er stort*), i pluralis derimod pga. (obligatorisk) apokope: *de røe hus dæove er stor_* (*de røde huse derover er store*). Eventuelle voksne L2-lørnere af en vestjysk varietet vil dog med sikkerhed ikke have lagt mærke til en afvigende accentuation (bl.a. stødløshed) i det her tilfælde. Ud fra sprogindlæringsperspektivet ser et sådant tab af grammatiske kategorier ud som et resultat af grammatisk forenkling, som er typisk for en ufuldstændig tilegnelse af voksne i en kontaktsituation (jf. fx engelsk).

3.4 Dannelse af nye kollektiver: flydende genstande udtrykkes gennem pluralisformer: *mange/flere suppe/kål/ris ...* (*meget/mere suppe/kål/ris*; jf. Arboe 2001).

3.5 Opkomst af semantisk genus. Disse jyske dialekter skelner mellem intetkøn og partitiv ved brug af den bestemte artikel, *det mælk/vand* vs. *æ mælk/vand*. Men rigsmålet kender også til en semantisk motiveret genusbrug, som fx i *det mælk, jeg fik i går, var surt*. I sydlige engelske dialekter, som fx i West Somerset, skelner man "count nouns" fra "mass nouns", i det man bruger semantisk genus (se Siemund 2008: 5 og afsnit 5.3).

3.6 Brug af analytiske genitivkonstruktioner: *æ man' hans bil* 'mandens bil', som er strukturelt identisk med den (neder)tyske konstruktion *dem Mann sein Auto* (dog med possessiv dativ: *dem*). Denne konstruktion kan dog være genuint jysk, nemlig i det tilfælde, at jysk skulle vise sig at være en oprindelig vestgermansk varietet. Både jy. *hans*, nty. *sin* og ty. *sein* er uspecificeret med henblik på refleksivitet. Den norske såkaldte "garpe-genitiv" er derimod helt klart et lån, en grammatisk replikation fra nedertysk under Hansetiden.

3.7 De jyske possessivpronominer i 3. person er [\pm refleksiv] som i alle vestgermanske sprog: *Han_i vasker hans_{i/j} bil*, dvs. hans egen eller en andens bil (jf. ty. *Er_i wäscht sein_{i/j} Auto*, eng. *He_i washes his_{i/j} car*). At *sin* også kan bruges på samme måde i jyske dialekter beskrives i Jul Nielsen 1986 (se afsnit 5.4). Fra middelalderen op til det 15./16. århundrede var det oven i købet muligt at bruge oblikke personlige pronominer i pluralis for at udtrykke refleksivitet til subjektet: *them* 'dem' i objektfunktion og efter præposition svarer altså til det refleksive *sig* (jf. Brøndum-Nielsen

1965: 31f. [§565]) og fra et germansk perspektiv se Vennemann 2015). Refleksivt *dem* (pl.) er for øvrigt stadig i brug i alle danske dialekter.

3.8 Det vestjyske stød (her markeret med dobbelapostrof”) forekommer parallelt med den vestsandinaviske præaspiration (se kortet 1.6 i appendiks) og er en god kandidat for et fælles germansk fænomen: *to ka”t* ‘to katte’ (jf. isl./ (fær.) *satt* [‘saht] ‘sant’).

3.9 Sætningsintonationen i deklarativer sætninger ligner den vestgermanske/tyske og ikke den ødanske. Desuden møder man ingen ombrydertoner som fx i Københavnsk (jf. Grønnum 2005).

4 Genetisk slægtskab og kontaktområder

Det afgørende spørgsmål er nu, om vest- og sønderjysk (jf. igen kortet 0.1) er af germansk eller skandinaviske oprindelse.

4.1 Mange strukturelle træk taler for, at disse jyske dialekter hører til de gamle vestgermanske varieteter: (a) den foransatte bestemte artikel, (b) to bestemte artikler, som man også finder i fx nordfrisisk (Fering; Ebert 1971), i vesttyske (Amern [Niederrhein]; Heinrichs 1954; Mönchengladbach; Hartmann 1982), men også i bajerske dialekter (jf. Eroms 1989 og med europæisk perspektiv: Schroeder 2006), (c) ± refleksive possessivpronominer i 3. person, (d) tabet af syntaktisk genus og (e) tabet af grammatisk kongruens: i vestjysk i singularis, men generelt i (kontaktsprogene) engelsk eller afrikaans.

4.2 Dertil kommer parallel- og/eller kontaktudviklinger i Nordeuropa, specielt *dem*, som forstærker den højre margin i ordstammerne, som er typisk for den fonologiske ordbaserede sprogtipe. Hertil regnes bl.a. (a) klusilspringet i vestjysk (*bik* < *bi*; fx på Rømø; jf. kortet 2.1 i appendiks), dog med en vis spredning mod øst (jf. Nyberg 1990), (b) den såkaldte Schärfung i færøsk (*Jógvan* [-ε-] *Hans* < *Johannes*; *brúgv* [-r-] < *brú* ‘bro’, (c) det vestjyske stød og præaspirationen: vjy. *to ka”t*, isl. *tvær kettir* [‘cehtir] ‘to katte’. Apokoperingen, obligatorisk eller ej, af ubetonede vokaler kan dog ikke være et kriterium, fordi den findes i næsten alle germanske talesprogsvarieteter. (d) Genusbaserede kongruenssystemer, både i (vest)jysk (*den træ* ... vs. *det træ* ...) og i sydvestlige engelske dialekter: *the loaf* ... *he* ‘dette (specielle) brød’

vs. *the loaf* ... *it* ‘det hele brød/brødet’ (jf. Gachelin 1991 og Siemund 2008), samt (e) tendens til semantisk genusbrug. Skibe (i engelsk og tysk) og køretøjer (generelt i engelsk, men kun motorcykler i tysk) bliver tildelt ‘feminin’ som semantisk genus (jf. omfattende for tysk: Fahlbusch & Nübling 2014).

Meget tyder altså på, at genetiske træk og sprogkontakt pga. naboskab, handel etc. har forstærket hinanden, når det gælder de vest- og sønderjyske dialekter.

5 Jysk mellem arv og sprogkontakter: en typologisk redegørelse

Min hypotese går ud på, at vest- og sønderjysk er *oprindelig vestgermanske* varieteter. Elmar Seebold (2013) kommer til samme resultat, men pga. en kulturhistorisk analyse: han anser jysk som det nordligste kontinentalgermansk og danskere som indvandrere. I modsætning til Seebold baserer min argumentation sig udelukkende på grammatisk-strukturelle argumenter, ikke på leksikalske lån i ordforråd eller på kulturhistoriske kilder.

5.1 Det afgørende kriterium for min analyse er den stærke *disposition til en ikke-enklitisk venstre-modifikation*. I nominalfraser kommer det bedst til udtryk i artikelbrug, selv om artikelformerne optræder forholdsvis sent i kilderne (Vikingetid). Enklitiske højre-modificerende konstruktioner for at udtrykke væsentlige grammatiske kategorier hører generelt ikke hjemme i den vestgermanske og dermed i den vest- og sønderjyske sprogtype. Kun i middelalderlige norrøne tekster (som repræsenterer vestnorsk og ønordisk) og i dag i rigsdansk (som er baseret på ødanske varieteter), norsk og svensk findes der enklitiske bestemte artikelformer (*manden*, *huset* etc.), enklitiske passiv-/mediopassiv-, refleksiv- og reciprokkonstruktioner på *-s* (fx *vi ses*), i norsk også på *-st*, samt deponensverber (sv. *hoppas*; *andas*, *svettas* etc.).

5.2 I vest- og sønderjyske dialekter findes der heller ikke nogen blandingsformer i nominalfraser som fx **æ rig manden* (jf. sv./no. *den rika/e mannen*), **rig manden* (isl. *riki maðurinn*) eller reliktfomer som fx femininformerne **solen/a/i/e/æ/o* eller lignende (jf. de norske dialekter, også kortet i Christiansen [1946]: 216). Dette vil dog være normalt, hvis jysk oprindelig havde været en nordgermansk/centralskandinavisk varietet, som kom under indflydelse fra et vestgermansk sprog, fx frisisk, engelsk eller (neder)tysk. Som i vestgermansk findes der *to* bestemte artikler, men

med samme etymologi: *æ* (<*þæn/þæt*) og *de* (‘/m) (<*þæ(m)*). I nordgermansk, og det er en væsentlig forskel, findes der vist nok også to bestemte artikler, men med divergerende etymologi: norrønt *hinn/hin/hit* på den ene side og *sá/sú/pat,...þ-* på den anden. Den første artikel er næsten forsvundet i moderne dansk (men jf. vendinger som fx *siden hin aften*, som er stilistisk markerede [gammeldansk]), den anden lever dog enerådende videre som *den/det; de/dem* (< gl.dansk *þæn/þæt* [ðæn/ðæt] > [den /de] med klusiludtale under nedertysk indflydelse, jf. Braunmüller 2008: 137f.: forenkling i udtalen pga. L2-lørnere, da nedertysk ikke råder over interdental spiranter som [θ/ð]).

5.3 Som allerede nævnt i afsnit 4.2 er der tendenser til at forstærke den højre margin på varieteterne langs med Atlanterhavet. Et kendetegn for disse sprog er, at de viser en tydelig overgang fra en stavelsesbaseret til en ordbaseret fonologisk sprogtype (se Auer 2001 ang. terminologien og teorien [eng.: *syllable* vs. *stress-timed languages*]). Dvs. der findes ikke længere tendenser til at fortsætte med en sprogtype, som forelå i det ældste nordisk med en tendens til at optimere den fonologiske stavelse, som imødekommer taleren. Den sproglige idealtype, som præfererer stavelsen som strukturerende element, vil være den med en regelmæssig følge af konsonanter og vokaler (CV.CV...), altså uden konsonantclusters, og hvor stavelsens koda er tom. Desuden spiller morfologiske grænser og selv ordgrænser ikke nogen rolle (jf. sv. *han kommer snart hem* med to retroflekse konsonanter, som reducerer et cluster: /t/ <...rt> som eksempel på ordinterne og /s/ <...r s...> som eksempel på clusterreduktioner, som overskrider ordgrænser; se Braunmüller 2014: 194–199). Men dette er helt klart ikke tilfældet i sprogene omkring Atlanterhavet. Hvor svensk har en retroflekslyd som fx i *hörn* [-ŋ], finder man i islandsk en ustemt dissimileret konsonantforbindelse [-çŋ], som er typisk for en del af de vestnordiske varieteter (se Braunmüller 2004: 192–194).

Andre forstærkninger af den højre margin er, som allerede omtalt, klusil-springet, den såkaldte Schärfung, samt det vestjyske stød hhv. præaspirationen. Ekstreme forhold foreligger i det sydvestlige sønderjysk, som har fået en fonematisk tonal-/ circumfleksaccent (^) som distinktivt særpræg: *hus* [singularis] vs. *hūs* ‘huse’ [pluralis]. Denne udvikling er en direkte konsekvens af apokopen af alle trykssvage vokaler og medfører tendensen til at danne enstavelsesord med tonale oppositioner (se Braunmüller [1987]/1995: 296f.).

5.4 Fælles for sprogene langs med Vesterhavets kyster er tendensen til genus-baserede kongruenssystemer. Disse forekommer i engelsk, nederlandsk og i jysk. I engelske dialekter skelner man, som nævnt (i afsnit 4.2), mellem “count” og “mass nouns” med forskellig pronominal referens: *he/she* for “count nouns” og *it* for “mass nouns”. I nederlandsk bruges semantisk genus til at udtrykke graden af individualisering: (a) pronominer med maskulin- eller fælleskøn anvendes, når der skal refereres til individer med en høj grad af individualisering og (b) pronominer med intetkøn relateres til objekter med en lav grad af individualisering; jf. Audring 2009). Dette semantiske princip kan spores tilbage til det 16. århundrede, altså inden de maskuline og feminine former var faldet sammen i et fælles køn (se Kraaikamp 2013). Det er altså ikke tilfældet, og dette gælder sandsynligvis også for de vestjyske dialekter, at bortfaldet af syntaktisk genus har skabt lejlighed til at indføre semantisk genus. Begge systemer har åbenbart i lang tid eksisteret (uafhængigt?) ved siden af hinanden, fordi de har forskellige referentielle funktioner: (A) syntaktisk genus anvendes til at markere morfologisk-syntaktisk kongruens mellem konstituenten som hører sammen, men er, som i vestjysk (i singularis) og generelt i engelsk, ret tidligt faldet bort, og (B) semantisk genus til at udtrykke andre diskursrelevante informationer, fx målbart eller ej, flydende eller ej (jf. *mange suppe*), med klar individualitet eller uden, ungt eller ej (jf. jy. *et kalv*) etc. Hertil hører også den generiske artikelbrug, som vi kender fra (vest)jysk (*æ* vs. *de(m)*), men også fra nordfrisisk og mange vest- og sydtyske dialekter (se omtalen i afsnit 4.1). Spørgsmålet er nu, om disse udviklinger og tendenser er kontaktbetingede eller kan spores tilbage til en fællesgermansk disposition. Da disse udviklinger ikke optræder alle steder i det germanske sprogområde er det ret sandsynligt at gensidig kontakt, baseret på intens handel og migration, er den mest passende forklaring. Udenfor Vesterhavets kontaktområde er deres optræden sjælden eller ikke eksisterende.

5.5 Når de vest- og sønderjyske dialekter er af vestgermansk oprindelse, kan sprog-kontakter med en anden, genetisk meget nært beslægtet vestgermansk varietet som nedertysk (og frisisk) kun have en forstærkende eller udbyggende funktion. Med andre ord, for de vest- og sønderjyske dialekters vedkommende drejer det sig om en form for (intensiv) sprogkontakt, som fører til *kontaktinduceret stabilitet* (mere om sprogkontakter i Europa, der ikke har konvergens, men stabilitet eller divergens som resultat, findes i Kühl & Braunmüller 2014).

I de tilfælde, hvor der optræder konstruktionelle replikationer, som fx ved brugen af det homofone possessivpronomen *sin* [\pm reflektiv]/nedertysk *sin* skabes der altså ikke nye konstruktionstyper. Der kan højst være tale om en forstærkning af nedarvede former. Konstruktioner, som (a) analytiske genitivkonstruktioner (*æ man' hans bil* 'mandens bil'), (b) \pm reflektive possessivpronominer i 3. person (*hans/hendes; deres*) og (c) en fælles sætningsintonation kan derfor ikke bruges som argument for (strukturel) sprogkontakt mellem sønderjysk, nedertysk og frisisk. For øvrigt, *sin* [\pm reflektiv] findes også i jyske dialekter, parallelt med *hans* i samme funktion, når der refereres til ikke-personlige (?) pronominal subjekter. Det betyder, at *sin* i visse tilfælde fungerer som *hans/hendes* gør i rigsmålet. Jy. *sin* er dermed morfologisk og semantisk identisk med tysk *sein* (om *sin* i jysk: se Jul Nielsen 1986).

Som det eneste væsentlige punkt forbliver så udbygningen af leksikonet (jf. Arboe Andersen 1995, som omfatter en undersøgelse af leksikalsk lån ang. husgeråd, spise og drikke). Med andre ord, det findes intensive kontakter mellem den nedertyske og den jyske befolkning, som dog ikke har strukturelle forandringer som konsekvenser. Leksikonet bliver blot større, og det fører til en betydelig udvidelse og differentiering af det jyske ordforråd.

5.6 De vest- og sønderjyske dialekter på den ene side og rigsmålet på den anden er strukturelt set ret forskellige og holdes derfor mest adskilte fra hinanden. Der foreligger altså en *diglossi*-situation med forskellige domæner: i *nærsproget* dominerer stadig den lokale/regionale dialekt, mens i *distancesproget*, dvs. som skrift- og kontaktsprog til ikke-dialekttalende i overregional kommunikation, er dansk rigsmål fremherskende. Nærsproget kan dog ikke uden videre ligestilles med Joshua Fishmans 'L[ow] variety', fordi den lokale dialekt stadig fungerer som identitetssprog, i hvert fald for de sønderjyske dialekters vedkommende. Da vestjyske dialekttalere bliver færre og færre, burde man undersøge, hvorvidt den lokale dialekt stadig fungerer som nær- og dermed også som identitetssprog. Hvis dialekt og rigsmål som standardsprog blandes, kan der ofte kun være tale om en blanding af leksikalske og fonetisk-fonologiske træk (inkl. intonationsmønstre). Blandinger af syntaktiske strukturer forekommer, men denne varietet har ikke nogen identitetsfunktion længere. Nærsproget og distancesproget er i princippet inkompatible i forhold til hinanden, også i typologisk henseende (jf. artikel- og genusbrug, grammatisk kongruens eller ej, entydige reflektive possessivpronominer i 3. person eller ej, brug af semantisk genus etc.). De sønderjyske dialekter har det største potentiale til for at

overleve som nærsproglige og identitetsskabende varieteter og over for det ømåls-baserede standardsprog – i det mindste i visse domæner. Strukturel inkompatibilitet gør det i hvert fald vanskeligere at indkoble blandingsvarieteter.

6 Facit

Problemet, hvordan man bedst skelner mellem arv og lån, kan altså løses, i hvert fald til en vis grad: Man skal være klar over, at (1) strukturelle argumenter vejer betydelig stærkere end leksikalske og (2) grammatiske forenklinger er typiske tegn på sprogindlæring af voksne (L2) lærnere, fordi de tenderer til at forenkle alt, som ikke direkte forstyrrer kommunikationen. L2-lærere kan, set fra denne synsvinkel, fungere som en slags lakmustest for de grammatiske kategorier, som er redundante: L2-lærere tenderer nemlig til at bibeholde kun de grammatiske kategorier, som er absolut nødvendige for en effektiv kommunikation. Parallelle eller ækvivalente former bliver ofte overset og følgelig ikke lært (se Braunmüller 2015: 25f.). (3) Blandings- og reliktfomer har en nøglefunktion for at bedømme sprogkontaktens art: Hvis der ikke findes nogen af dem, har den oprindelige varietet helt klart været stærkere og dybere forankret end det nye kontakt- eller superstratsprog. (4) Strukturel inkompatibilitet begunstiger stabil diglossi og forhindrer dermed et (strukturelt) kontinuum mellem dialekt og standardsprog. (5) Sproglige efterligninger, såkaldte grammatiske replikationer, plejer at fungere bedst mellem genetisk nært beslægtede sprog.

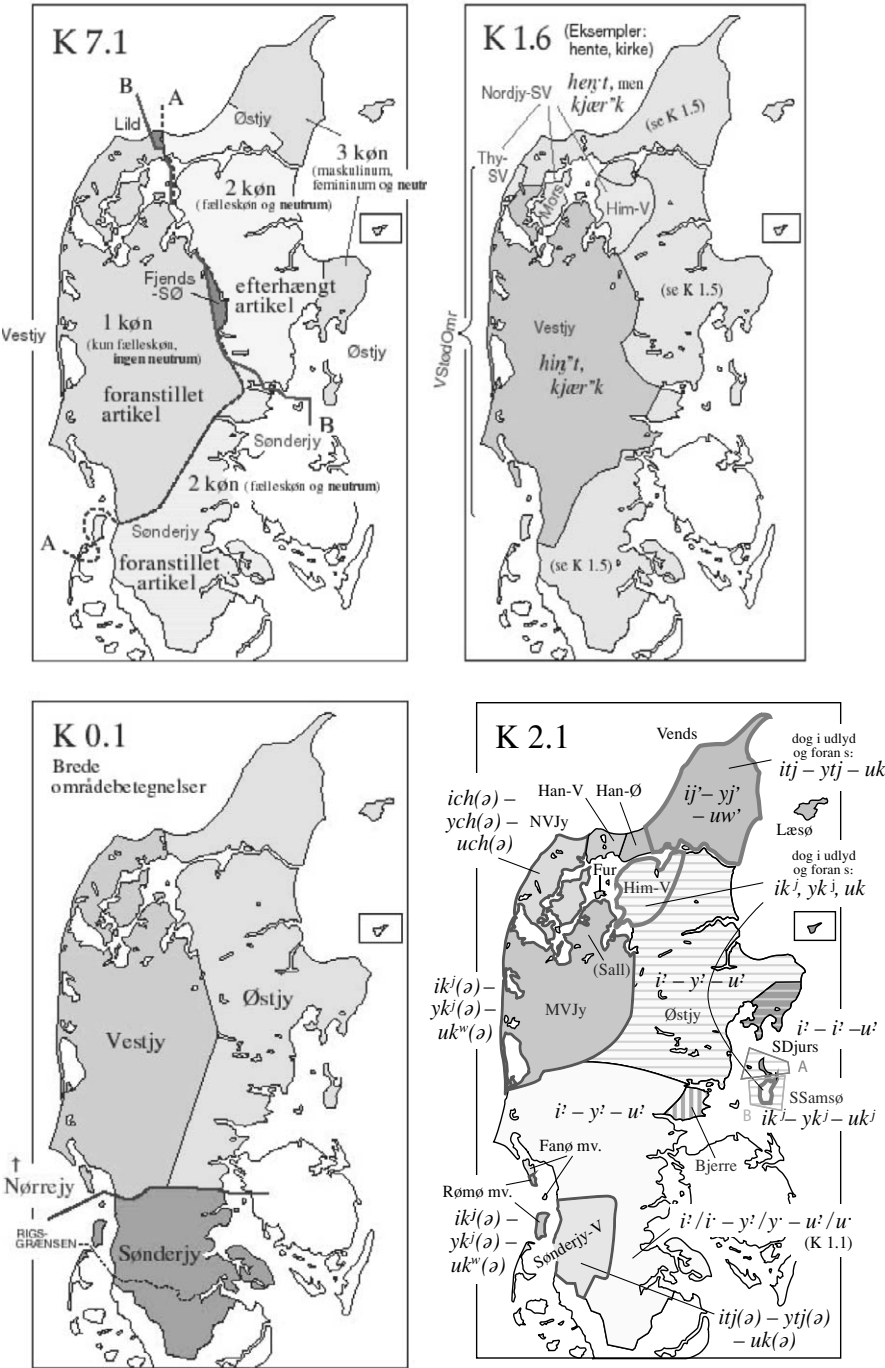
Litteratur

- Arboe Andersen, Torben, 1995. Niederdeutsche Lehnwörter in jütischen (westdänischen) Dialekten. I *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen* II (181–223), red. af Kurt Braunmüller. [Sprachgeschichte 4] Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- Arboe, Torben, 2001. Jyske kollektiver – et grammatisk fænomen under afvikling. *Ord & Sag* 21: 6–14.
- Audring, Jenny, 2009. *Reinventing pronoun gender*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, dr.-afhandling.
- Auer, Peter, 2001. Silben- und akzentzählende Sprachen. *Sprachtypologie und Universalien. Ein internationales Handbuch*. (...) (1391–1399), red. af Martin Haspelmath et al. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 20.2] Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Braunmüller, Kurt, 1995. Dialekt, Sprachverwandtschaft und ‚Drift‘: Zur Stellung des Sønderjysk in der germanischen Sprachfamilie. I *Beiträge zur skandinavistischen Linguistik*

- (288–302), red. af Kurt Braunmüller [Studia Nordica 1] Oslo: Novus. [Genoptryk fra: *The Nordic languages and modern linguistics* 6 (119–129), Helsingfors 1987.]
- Braunmüller, Kurt, 2008. Zu den sprachlichen Verhältnissen und Kommunikationsformen in Nordeuropa im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit. I *Neue Studien zum Archiv und zur Sprache der Hanseaten* (127–141), red. af Geir Atle Ersland & Marco Trebbi [Det Hanseatiske Museums skrifter 28] Bergen: Museum Vest & Det Hanseatiske Museum.
- Braunmüller, Kurt, 2013. Morphologische Komplexität des Deutschen im Vergleich mit den skandinavischen Sprachen – typologisch und sprachhistorisch. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 135: 317–341.
- Braunmüller, Kurt, 2014. Scandinavian word phonology: Evidence for a typological cycle. I *Syllable and word languages* (183–203), red. af Javier Caro Reina & Renata Szczepaniak. [Linguae et Litterae 40] Berlin, Boston: de Gruyter.
- Braunmüller, Kurt, 2015. Competing tendencies in Germanic pronominal and deictic systems: The most general principle will prevail. I *New trends in Nordic and general linguistics* (11–27), red. af Martin Hilpert et al. [Linguae et Litterae 42] Berlin, Boston: de Gruyter.
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1965. *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling*, bind V: *Pronominer*. København: Akademisk Forlag.
- Campbell, Lyle & William J. Poser, 2008. *Language classification. History and method*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Christiansen, Hallfrid [1946]. *Norske dialekter I: Innføring i almen norsk fonologi og dialektologi*. [Oslo]: Tanum-Norli.
- Dahl, Östen, 2009. Increase in complexity as a result of language contact. I *Convergence and divergence in language contact situations* (41–52), red. af Kurt Braunmüller & Juliane House. [Hamburg studies on multilingualism 8] Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Ebert, Karen H., 1971. *Referenz, Sprechsituation und die bestimmten Artikel in einem nordfriesischen Dialekt (Fering)*. [Studien und Materialien 4] Bredstedt: Nordfriisk Instituut.
- Eroms, Hans-Werner, 1989. Artikelparadigmen und Artikelfunktionen im Dialekt und in der Standardsprache. *Bayerisch-österreichische Dialektforschung. Würzburger Arbeitstagung 1986* (305–328) [Würzburger Beiträge zur deutschen Philologie 1], red. af Erwin Koller, Werner Wegstein & Norbert Richard Wolf. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Fahlbusch, Fabian & Damaris Nübling, 2014. *Der Schauinsland – die Mobiliar – das Turm*. Das referentielle Genus bei Eigennamen und seine Genese. *Beiträge zur Namenforschung* 49(3): 245–288.
- Gachelin, Jean-Marc, 1991. Gender and deixis in southwestern dialects. *Neuphilologische Mitteilungen* 92: 83–93.
- Grønnum, Nina, 2005. *Fonetik og fonologi, almen og dansk* [3. udg.], København: Akademisk Forlag.
- Hartmann, Dietrich, 1982. Deixis and anaphora in German dialects: The semantics and pragmatics of two definite articles in dialectal varieties. I *Here and there. Cross-linguistic studies on deixis and demonstration* (187–207), red. af Jürgen Weissenborn & Wolfgang Klein. Amsterdam: John Benjamins.
- Heinrichs, Heinrich Matthias, 1954. *Studien zum bestimmten Artikel in den germanischen Sprachen*. [Beiträge zur deutschen Philologie 1] Gießen: Schmitz.
- Jul Nielsen, Bent, 1986. Om pronominet *sin* i jysk. *Danske Folkemål* 28: 41–101.

- Kortland, Frederik, 1988. Vestjysk stød, Icelandic preaspiration, and Proto-Indo-European glottalic stops. I *Languages and cultures. Studies in honor of Edgar C. Polomé* (353–357), red. af Mohammed Ali Jazayery & Werner Winter. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Kortland, Frederik, 2003. Glottalization, preaspiration and gemination in English and Scandinavian. *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik* 58: 5–10.
- Kraaikamp, Margot, 2013. Variation in pronominal gender agreement: Semantic versus lexical gender in the history of Dutch. Sektionsforedrag på *International Conference on Historical Linguistics 21. Oslo, Norway. 5–9 August 2013*.
- Kühl, Karoline & Kurt Braunmüller, 2014. Linguistic stability and divergence: An extended perspective on language contact. I *Stability and divergence in language contact: factors and mechanisms* (13–38), red. af Kurt Braunmüller, Steffen Höder & Karoline Kühl. [Studies in Language Variation 16] Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Liberman, Anatoly, 1982. *Germanic accentology I: The Scandinavian languages*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Nielsen, Hans Frede, 1990. Jacob Grimm and the ‘German’ dialects. I *The Grimm brothers and the Germanic past* (25–32), red. af Elmer H. Antonsen. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Nielsen, Nils Åge, 1959. *De jyske dialekter*. København: Gyldendal.
- Nyberg, Magda, 1988. Tyske låneord i sønderjysk. Undersøgelser over en gruppe – især nedertyske – låneords form, betydning og anvendelse, samt deres forekomst i de øvrige danske dialekter. *Dialektstudier* 5.
- Nyberg, Magda, 1990. Klusilparasittens forekomst i den østlige del af Sønderjylland. *Danske Folkemål* 32: 71–98.
- Perridon, Harry, 2006. On the origin of the vestjysk stød. *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik* 62: 41–50.
- Perridon, Harry, 2009. How old is the vestjysk stød? *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik* 65: 5–10.
- Ringgaard, K[ristian], 1960. *Vestjysk stød*. Aarhus: Universitetsforlag.
- Schütte, Gudmund, 1922. *Jysk og østdansk Artikelbrug*. København: Høst & Søn.
- Schroeder, Christoph, 2006. Articles and article systems in some areas of Europe. I *Pragmatic organization of discourse in the languages of Europe* (545–611), red. af Giuliano Bernini & Marcia L. Schwartz. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Seebold, Elmar, 2013. Die Aufgliederung der germanischen Sprachen. I *Unity and diversity in West Germanic (NOWELE)*, red. af Hans Frede Nielsen & Patrick V. Stiles, 66(1): 55–77.
- Siemund, Peter, 2008. *Pronominal gender in English. A study of English varieties from a cross-linguistic perspective*. New York & London: Routledge.
- Skautrup, Peter, 1944/I; 1968/IV. *Det danske Sprogs Historie*. København: Gyldendal & Nordisk Forlag.
- Vennemann, Theo, 2015. Die germanischen Sprachen und die Reflexivierungstypologie. *Sprachwissenschaft* 40 (1).
- Wahrig-Burfeind, Renate, 1989. *Nominales und pronominales Genus im südlichen Nordseegebiet: Eine areallinguistische Untersuchung*. München: tuduv.

Appendiks

fra: <http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html> [september 2014]

Supradentalernas datering

Staffan Fridell
Uppsala universitet

Abstract

*Supradental consonants are typical for many varieties of Swedish and Norwegian, both in dialectal and standard speech. They are the results of assimilations of an apical r and a following dental consonant. In a few dialects there is a parallel series of cacuminal consonants resulting from assimilations of a cacuminal, “thick” l and a following dental consonant. Most frequently, however, both series have merged into one, usually cacuminal, series, allowing *gult* ‘yellow’ to rhyme with *surt* ‘sour’. In modern textbooks on Swedish language history the origin of supradentals is dated to the 18th century, based on the occurrence of spellings as *baren* ‘child(ren)’ and *biören* ‘bear’ in 17th century texts. Such examples, however, could be explained as representing either a distinct style of reading or an East Central Swedish dialect pronunciation. Against such a late dating of the origin of supradentals there are also several empirically based indications: frequent reversed spellings of place-names, where *rs* and *ls* are confused; early dialect descriptions, especially *Sven Hof*’s account in *Dialectus vestrogothica* from 1772 of pronunciations such as *glohlt* ‘done’, *swahlt* ‘black’, *tohlt* ‘dared’ (supine of *töra*), and *tohlt* ‘endured’ (supine of *tåla*), where *hlt* probably represents a cacuminal or supradental t ; and the spelling of Swedish surnames by Russian scribes around 1610, where *rs* is rendered by the Russian letter ш . Also the very early dating of supradental consonants to the 13th century in Norwegian textbooks in language history seems to have a weak empirical support. The most probable period of origin of the supradentals appears to be the Late Medieval period, both in Swedish and in Norwegian.*

1 Supradentaler och kakuminaler

Typiskt för stora delar av svenskt och norskt talspråk, både standardspråk och dialekter, är supradental konsonanter. De har uppkommit genom assimilation av r med en följande dental konsonant: $rd = \text{ɖ}$, $rt = \text{t}$, $rl = \text{l}$, $rn = \text{n}$, $rs = \text{s}$. I några dialekter finns en parallell serie av kakuminala konsonanter och dessa är då resultat av assimilation av tjockt, kakuminalt l (L) och dental konsonant $Ld = \text{D}$, $Lt = \text{T}$, $Ln = \text{N}$, $Ls = \text{S}$. Det fonetiska resultatet i detta fall är ”tjocka”, kakuminala d , t , n och *sje*-ljud, i stället för motsvarande supradental. Vanligast i de dialekter som har tjockt l är ändå att båda assimilationsserierna realiserar på samma sätt, dvs. att *gult* och *surt* rimmar

med varandra och då praktiskt taget alltid med kakuminala ljud (det motsatta finns men är sällsynt, se Stausland Johnsen 2012: 521). Detta beror då sannolikt på ett sammanfall av två tidigare existerande parallella serier, där de kakuminala ljuden tenderar att ”vinna”, eftersom det finns en starkare perceptuell tendens att misstolka supradentaler som kakuminaler än tvärtom (Stausland Johnsen 2012).

De två konsonantsviterna, supradentaler och kakuminaler, är alltså nära relaterade och så också säkerligen deras uppkomst. Det går inte att diskutera supradentalernas ålder isolerat från kakuminalerna och när jag i detta föredrag talar om supradentaler, så menar jag – om inte annat sägs – både supradental och kakuminala konsonanter.

2 Uppkomst under 1700-talet?

I de svenska läroböcker i språkhistoria, som alls tar ställning i frågan om supradentalernas datering, brukar man datera uppkomsten till ett relativt sent skede. Elias Wessén (1968: 166) säger:

rd, rt, rn, rs övergår under nsv. tid till enhetliga supradental ljud [...]. Något närmare om tidpunkten för övergången vet man ej. Under 1600-t. förekommer sådana former som *baren* barn, *biören* björn, vilket tyder på att övergången ännu ej har inträtt.

Man kan notera att Wessén här talar om ”övergången” i allmänhet, dvs. antar att den sker vid samma tid för alla dessa ljudförbindelser, och att han drar slutsatser om tidpunkten för denna allmänna övergång utifrån ett empiriskt material som avser endast en assimilation, nämligen *r + n*.

Med samma tendens, men ännu tydligare, resonerar Gösta Bergman (1968: 103 f.), som kommenterar svenskan under 1600-talet:

Däremot hade tydligen inte *rn* och *rl* ännu smält samman till enhetliga ljud (supradentaler), utan komponenterna i de bägge konsonantförbindelserna uttalades var för sig. [- - -] Supradentalerna har säkerligen tillkommit först på 1700-talet [...]

Som stöd för sin slutsats anför han skrivformer hos Karl XI och Agneta Horn som: *baren*, *biören*, *Horen* (Horn), *hören*, *quaren* och *Karel*. Också här dras slutsatser om alla supradentaler utifrån ett empiriskt material som avser endast *rn* och i någon mån *rl*.

I norska läroböcker och handböcker förlägger man som regel supradentalernas uppkomst betydligt tidigare. Helge Sandøy (1996: 160) och Martin Skjekkeland (1997: 94) talar generellt om 1200-talet, medan Hallfrid Christiansen (1946–48: 102) säger att ”kakuminal uttale av visse *l*- og *r*-grupper begynner å vise seg i østlandsk skrift i 13. århundre.” Samma allmänna tendens till tidig datering finns även hos Didrik Arup Seip (1934: 77, 1955: 177), även om den empiri som underbygger hypotesen nästan enbart handlar om assimilation av *r* + *t* och tjockt *l* + *t*. Det exempel som ständigt återkommer i litteraturen är att ordet *ártið* ’tid för själamässa’ ofta skrivs *áltið*. Detta kan dock bero på en välkänd, närmast universell tendens att sporadiskt substituera *r* med *l* (Steblyn-Kamenskij 1965: 27).

Som Mikhail Steblyn-Kamenskij (1965: 26) har framhållit är det ”lite sannsynlig at overgangen i Sverige inntrådte et halvt tusen år senere enn i Norge, selv om den neppe kunne ha gått for seg på samme tid over hele det ’alveolaro-kakuminal’ området og i forskjellige sekvenser.”

Låt oss gå tillbaka till 1600-talsskrivningarna *baren*, *biören* osv. och deras språkhistoriska bevisvärde. Bergman anförde alltså sådana skrivningar hos Karl XI och Agneta Horn. Det finns dock motsvarande former hos en stor mängd andra skribenter vid ungefärligen samma tid: Eric Aurivillius, Israel Holmström, Lasse Lucidor, Johan Rudhelius, Eric Schroderus och Jean de la Vallée. Jag skulle snarast vilja tro att dessa stavningar faktiskt har en talspråklig bakgrund och se det som ett stildrag hämtat från ett uppläsningsspråk, som har legat närmare skriftbilden än annat talspråk. Lyttkens & Wulff (1889: 12*) anger bokstavstroget uttal av *barn* (utan supradental) som typiskt för vårdat språk (”borgerligt föredragningspråk”). Ännu Detmar Olof Zetterholm säger 1942 (s. 33): ”I skådespelar-, prediko- och delvis talaruttal höres i Sverige *r* och *n* tydligt artikulerade utan att sammansmälta till [alveolart *n*].” Vad gäller specifikt Karl XI, så talar väl för sådana förklaringar utifrån ett tydlighetsuttal att det hos honom ofta förekommer även andra inskottsvokaler i anslutning till *r*. I bara en enda dagboksanteckning från 1688, citerad av just Bergman (1968: 119) finns exemplen *Ullericksdal*, *mönsteradhe*, *Carelberg*, *aldera*, *Sakeris*.

Flera forskare har velat förklara *baren* etc. i 1600-talsskriftspråk som dialektala former, typiska för stockholmskt och uppländskt språk vid denna tid (Hesselman 1905: 23 f.; 1907: 235; 1911: 108; Smedberg 1916: 243; Kock 1921: 422 f.; Noreen 1918–24: 12 f.; Holm 2000: 118). Man har pekat på att motsvarande tvåstaviga former av ordet *barn* är sporadiskt belagda i 1900-talsdialekt från norra Uppland (Hållnäs, Tierp, Österlövsta), södra Gästrikland (Hedesunda) samt nordvästra Sörmland

(OSDs, Hesselman 1905: 23; Smedberg 1916: 243), vilket har uppfattats som reliktområden för en tidigare större utbredning. Det finns sannolikt ett språkhistoriskt och språkgeografiskt samband med det i nutida dialekt relativt vanliga *bar* 'barn', *björ* 'björn' etc. som är belagt i Gästrikland, Hälsingland och södra Dalarna, dvs. strax norr om de sporadiska förekomsterna av *baren*. Uttalsformen *bar* förutsätter att *rn* inte assimilerats till en supradental (Hesselman 1905: 23).

Oavsett om man vill förklara 1600-talsformerna *baren* o.d. som påverkade av ett övertydligt läsuttal eller som en dialektal företeelse, så är i båda fallen ändå deras bevisvärde för att supradentaler generellt inte skulle förekomma i svenska språket vid denna tid uppenbarligen lika med noll.

Ja, faktum är att det ligger närmare till hands att tolka tvåstaviga former som *baren* precis tvärtom, nämligen som former uppkomna genom differentiation, som en reaktion mot pågående tendenser till assimilation till supradentaler. Gun Widmark (1998: 68) ser *baren* hos Aurivillius m.fl. just som en möjlig "hyperkorrektion i syfte att bevara konsonantförbindelsen". Så har faktiskt också Seip (1934: 79, 124; 1954: 207; jfr Steblin-Kamenskij 1965: 26) resonerat med liknande former för norskans del, t.ex. skrivningen *hver*en för *hvern*.

Man kan även jämföra med två ortnamn i norra Småland: *Bolestad* < *Bolstadh* och *Börenäs* < *Börnäs* < *Birnonæs*, där man vid 1600-talets slut fått in en sekundär inskottsvokal i högstilsformer av namnen, medan de dialektala lågstilsformerna varit tvåstaviga, idag uttalade som *Bosta* och *Bönäs* (Fridell 2006 s. 30, 36). Detta är dialekter där supradentaler en gång funnits men senare övergått till dentaler ("avsupradentaliserats" med Gösta Sjöstedts terminologi), vilket förklarar namnens uttal. Också här kan man förklara vokalinscottet antingen genom övertydligt läsuttal eller som en differentierande reaktion mot assimilation.

Det skulle till och med vara möjligt att argumentera för att en assimilerad supradental konsonant kan resegmenteras, återgå till sina ursprungliga beståndsdelar, som ett resultat av differentiation. Seip (1938: 150) talar om "differensierende segmentasjon" och det borde i princip vara möjligt med en sådan återgång, så länge som den supradentala assimilationsprodukten inte har fonematisk status.

En annorlunda syn på supradentaliseringens förlopp har Adolf Noreen givit i *Vårt språk* (1918–24: 298 ff.). Han försöker datera de olika övergångerna individuellt och inte i klump. Visserligen resonerar han på samma sätt som Wessén och Bergman när det gäller dateringen av supradentalen av *rn* och 1600-talsskrivningarna, men både *rt/Lt* och *rs/Ls* menar han har assimilerats betydligt tidigare. För *rt*

ger han ortnamnsexempel från Västergötland (sjönamnet *Ärtingen* m.fl.) på assimilation vid ”åtminstone början av 1300-talet” (s. 299), medan assimilation av *rs/Ls* anses ”styrkt redan från omkring 1500” genom talrika omvända skrivningar i både ortnamn och annat språkmaterial (s. 298 f.).

3 Vokalskiftet och supradentalerna

Intressanta, men inte utan problem, är försöken att datera supradentalernas ålder i relation till det stora fornsvenska vokalskiftet. Redan Zetterholm (1942: 34) säger att *rn* assimilerats under medeltiden med hänvisning till att vokalen förlängts framför *rn* ”omkr. 1400”. Den underliggande tanken är att vokalförlängningen ses som en kompensatorisk reaktion på att konsonantförbindelsen assimilerats. Tomas Riad (2005: 1113) diskuterar mer övergripande ett sådant möjligt samband och hänvisar till Weséns (1968: 56) dateringar av förlängningarna: framför *rn* till senare delen av 1300-talet (efter *a > å*, men före *å > o*; jfr *barn* med *korn*), men framför *ld*, *lt*, *rt*, *ln* till tiden efter 1400 (efter *å > o*; jfr t.ex. *moln*).

4 Tjockt / och supradentalerna

Mot en allmän datering av supradentalernas uppkomst till 1700-talet talar ett antal olika indicier. För det första språkgeografin. Alla som har sett hur den geografiska utbredningen av tjockt *l* i Norden i stort sett sammanfaller med området för supradentalerna, måste ju ha ställt sig frågan om det inte också finns ett nära språk-historiskt samband mellan de två företeelserna. Det är då svårt att tänka sig ett avstånd på flera hundra år mellan de två processerna. Definitionsmässigt är kakuminalt *l* en förutsättning för de andra kakuminala konsonanterna, men det är osäkert (och väl också obevisbart) vad som kom först: kakuminalt *l* eller de supradentala assimilationerna (Sandøy 1996: 161). Omvända skrivningar, där äldre *r* + dental skrivs för äldre *l* + dental eller tvärtom, daterar ju egentligen bara sammanfallet av den supradentala och den kakuminala serien av konsonanter, inte uppkomsten av någon av serierna. Tomas Riad (2005: 1113) har föreslagit att *rð* först utvecklas till ett supradentalt *d* vilket i sin tur förändras till det kakuminala *l*:et. Allt detta beror i sin tur på dateringen av det kakuminala *l*:et som ju är omtvistad: 1200-talet [Norge] (Seip 1955: 177), ”i början av 1300-talet, event. i slutet av 1200-talet [Norge och Sverige]” (Sjöstedt 1936: 298), ”1300-talet [Norge]” (Enger 1994: 138), ”1400-talet [Sverige]”,

”1500-talet [Norge]” (Ronge 1993: 199 f.). Man måste förstås också ta hänsyn till en geografisk spridning av övergången, som knappast har skett samtidigt överallt.

5 Ortnamn

Omvända skrivningar i ortnamn, i synnerhet där man stavar etymologiskt *rs* med *ls* och tvärtom, är vanliga, åtminstone från 1500-talet och framåt. De har tolkats som att ett sammanfall har skett i en supradental eller kakuminal. Vissa exempel kan säkert förklaras utifrån den allmänna tendensen att kunna substituera *l*-ljud i allmänhet med *r* (och tvärtom), en tendens som är ännu starkare mellan kakuminalt *l* och främre *r*, eftersom ljuden står fonetiskt nära varandra. Andra ortnamnsexempel, där t.ex. *rs* uppträder i stället för *ls* i mindre betonad stavelse, kan i många fall ses som hyperkorreka skrivningar som ett resultat av en tidigare assimilation *rs* > *s* eller *ls* > *s*. Men även med dessa förbehåll är mängden av ortnamnsexempel så stor att de är svåra att bortse från som empiriskt stöd för relativt tidiga supradentaler.¹

Jag kan bara ge ett par exempel på sådana ortnamn: *Törsbo*, Barkeryds sn i norra Småland i Jönköpingstrakten har följande äldre skrivningar:

Töyilsbodom 1542	Tölsboa 1575	Törsboo 1680
Tolsboda 1549	Tölsboo 1600	Törsso 1715
Töffuelzbo 1557	Torsbo 1643	Törsbo 1761 etc.

Karshult, Måsarps sn, också nära Jönköping, skrivs *Kalshult* o.d. från 1542 och framåt ända tills 1643 då *Karshult* o.d. tar över. Det är svårt att inte se dessa exempel som beroende på ett sammanfall i uttal av äldre *rs* och *ls*. Skrivningarna på 1640-talet är då ett terminus ante quem för detta sammanfall. Detta är ett dialektområde där ”avsupradentalisering”, dvs. övergång till dentalt uttal, har skett, vilket betyder att namnens uttal idag är *Tössbo* resp. *Käest* (< *Käsel*).

6 Sven Hof och ryska skrivare

Ett starkt empiriskt stöd för att man i Västergötland vid 1700-talets mitt uttalat äldre *rt* och *Lt* som *T* (kakuminalt *t*) är Sven Hofs redogörelse i *Dialectus vestrogothica* 1772 (s. 39; 1993: 28), som också anförts av Noreen (1918–24: 300). Bland de ord

¹ Se numera utförligt Andersson 2016.

som uttalas med *hlt* enligt Hof, vilket torde betyda kakuminalt *t* (Noreen a.s.), nämner han: *glohlt* 'gjort', *bohlt* 'bort (sup. av borde)', *swahl* 'svart', *wakkehlt* 'vackert', *hiohlt* 'hjort', *båhlt* 'bort (adverb)', *stohlt* 'stort', *höhlt* 'hört', *hiählt* 'hjärta', *ahlt* 'art', *schohlt* 'skjorta', *tohlt* 'torrt'. Under uppslagsordet *Tohlatt* (s. 293) får man också veta att supinum av verben *töra* 'våga' och *tåla*, dvs. 'tort' och 'tålt', uttalas likadant, nämligen *tohlt*. Det är svårt att tänka sig att ett så fullt utbildat system i dialekten skulle ha uppstått under samma århundrade som Hof beskriver det. Över huvud taget ger oss de tidigaste dialektbeskrivningarna och dialektordlistorna från 1700-talet inga antydningar om att supradentaler eller kakuminaler skulle vara under spridning. Samma utbyggda system av assimilationer som är känt från det tidiga 1900-talets storskaliga dialektuppteckningar verkar finnas fullt ut på 1700-talet.

Tungt vägande empiri utgör också Gunnar Jarrings (1962) iakttagelse att det svenska namnet *Lars Larsson* av ryska skrivare under den svenska ockupationen av delar av västra Ryssland på 1610-talet regelmässigt skrivs som Лашъ Ларшонъ, dvs. 'Lasj Larsjon', med användande av den ryska bokstaven för sje-ljud. Med tanke på hur nära talet den ryska skriften ligger, är detta nära nog ett bevis för supradentalt uttal av *rs* vid 1600-talets början.

7 Sammanfattning

Sammanfattningsvis menar jag alltså att Wesséns och Bergmans argument om att skrivningar som *baren* etc. på 1600-talet skulle visa att supradentaler inte förekom i svenska vid den tiden inte håller. Det visar att det i vissa stilarter och/eller vissa dialekter förekom att *rn* inte uttalades som supradental, men det säger inget om andra stilarter och dialekter och inget om andra supradental konsonanter. Också den traditionella norska dateringen till tidig medeltid (1200-tal) förefaller tidig och har ett svagt empiriskt underlag. Inget talar heller egentligen starkt för att de olika ljudförbindelserna assimilerats vid radikalt olika tider. Både språkstrukturella argument och empirin talar närmast för dateringar till någon gång mellan 1300-talets slut och 1500-tal, dvs. yngre fornsvensk tid, som ju också är den period då de flesta andra stora språkförändringarna sker.

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 2016. Dateringen av supradentalerna *rn*, *rs*, *rt* i Sverige. Ortnamnens bidrag. *Namn och bygd* 104.
- Bergman, Gösta, 1968. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm: Prisma.

- Christiansen, Hallfrid, 1946–48. *Norske dialekter*. Oslo: J. Grundt Tanum.
- Enger, Hans-Olav, 1994. To lydhistoriske småstykker. *Maal og minne*: 135–142.
- Hesselman, Bengt, 1905. *Sveamålen och de svenska dialekternas indelning*. Uppsala: K.W. Appelberg.
- Hesselman, Bengt, 1907. Giöta Kiämpa-wisa. En språk-estetisk undersökning. *Språk och stil* 7: 201–236.
- Hesselman, Bengt, 1911. Studier i svensk formlära. *Språk och stil* 11: 81–171.
- Hof, Sven, 1772. *Dialectus vestrogothica*. Stockholmiae: Joh. Arv. Carlbohm.
- Hof, Sven, 1993. *Den västgötska dialekten*. [Översatt från latinet av Sven Blomgren.] Skara.
- Holm, Gösta, 2000. *Uppväxtmiljö och språk. Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning. Ett bidrag till textlokaliseringens metodik*. [Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 75] Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Jarring, Gunnar, 1962. Till dateringen av supradentalt *s* i svenskan. *Arkiv för nordisk filologi* 77: 235.
- Kock, Axel, 1921. *Svensk ljudhistoria* 4. Lund: Gleerup.
- Lyttkens, I. A. & F. A. Wulff, 1889. *Svensk uttals-ordbok*. Lund: Gleerup.
- Noreen, Adolf, 1918–24. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning* 4. Lund: Gleerup.
- Riad, Tomas, 2005. Phonological developments from Old Nordic to Early Modern Nordic 3. Swedish. I *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages* 2 (1102–1115), red. av Oskar Bandle et al. Berlin: De Gruyter.
- Ronge, Hans, 1993. Kakuminalt *l*. Ålder och ursprung. I *Studier i svensk språkhistoria* 3. *Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia, Uppsala 15–17 oktober 1992* (193–202), utg. av Lars Wollin. [Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 34] Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Sandøy, Helge, 1996. *Talemål*. [2. utg.] Oslo: Novus.
- Seip, Didrik Arup, 1934. *Studier i norsk språkhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Seip, Didrik Arup, 1938. Assimilasjon, differensiasjon og bøiningssystem i nordisk. *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 9: 144–185.
- Seip, Didrik Arup, 1954. *Nye studier i norsk språkhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Seip, Didrik Arup, 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. [2. utg.] Oslo: Aschehoug.
- Sjöstedt, Gösta, 1936. *Studier över r-ljuden i sydkandinaviska mål*. [Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 4] Lund: Landsmålsarkivet i Lund.
- Skjekkeland, Martin, 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Smedberg, Einar, 1916. Bröllops Beswärs Ihogkommelse och Johan Rudhelius. *Språk och stil* 16: 219–247.
- Stausland Johnsen, Sverre, 2012. A diachronic account of phonological unnaturalness. *Phonology* 29: 505–531.
- Steblin-Kamenskij, M. I., 1965. Om alveolarer og kakuminaler i norsk og svensk. *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 20: 18–27.

- Wessén, Elias, 1968. *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära*. [8 uppl.] Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Widmark, Gun, 1998. *Stora vokaldansen. Om kvantitativa och kvalitativa förändringar i fornsvenskans vokalsystem*. [Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 65] Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Zetterholm, D. O., 1942. Uppkomsten av de norrländska supradentala och kakuminala *n*-ljuden. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*: 31–46.

Dialektændringer i 1800-tallet Horisontal eller vertikal konvergens?

*Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet*

Abstract

*The topic of this study is variation and linguistic change in the Danish insular dialects (i.e. the dialects of Zealand, Falster, Lolland, Funen and surrounding islands) at the end of the nineteenth century. It has been claimed that dialect levelling within this period most likely is the result of horizontal convergence. This study argues that the developments should rather be seen as manifestations of vertical convergence though the changes within this period often lead to compromise forms. The sources used are *Ømålsordbogen* (i.e. the Dictionary of the Danish insular dialects) and its collections. The study also discusses methodological problems in using this kind of data.*

1 Indledning

Spørgsmålet i artiklens overskrift blev allerede diskuteret af Peter Skautrup i begyndelsen af 1900-tallet i den interessante og hyppigt citerede artikel “Om Folke- og Sprogblending i et vestjysk Sogn” (Skautrup 1921) – dog naturligvis uden brug af termene vertikal og horisontal konvergens (fra Auer & Hinskens 1996). Skautrups konklusion er at ændringerne hovedsagelig skyldes påvirkning fra “Holstebromålet”, sproget i den nærmeste større by, men at der dog også er lydlige ændringer i sogne-dialekten der ikke kan stamme fra bysproget, men må skyldes påvirkninger fra nabo-dialekterne i de mere velhavende egne nord for Holstebro. Mange år senere skriver Inge Lise Pedersen (2011: 138) sammenfattende: “Den tidlige konvergens er formentlig oftere horisontal end vertikal, men som tiden går, er der i stadig højere grad tale om vertikal konvergens”. Med andre ord mener Inge Lise Pedersen – i overensstemmelse med definitionen af de to begreber – at den tidlige dialektkonvergens i højere grad er udtryk for tilpasning til nabo-dialekter med nogenlunde samme prestige end tilpasning til en regional eller national standard. Til støtte for dette udsagn anfører hun dels jyske eksempler hentet fra Skautrup 1921, dels eksempler fra ømålene (dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster og Fyn med omliggende øer). Det kan, som påpeget af Unn Røyneland (2010: 259), ofte være vanskeligt at afgøre om der

er tale om horisontal eller vertikal konvergens, bl.a. fordi både vertikal og horisontal konvergens normalt resulterer i større lighed mellem dialekterne indbyrdes. Desuden kan det på grund af isomorfi i mange tilfælde ikke afgøres om den form der antages at være udgangspunkt for udtaleændringen, tilhører en nabodialekt eller standard-sproget. I denne artikel vil jeg dog argumentere for at de ømålsseksempler Inge Lise Pedersen refererer til, snarest skal tolkes som tilslutning til det stedlige regional-sprog, og at vertikal konvergens formentlig allerede i slutningen af 1800-tallet er det typiske for ømålene.

Det materiale jeg bygger på, stammer fra *Ømålsordbogens* samlinger på Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet, oprindeligt Udvalg for Folkemaal, og er altså ikke indsamlet specielt for at belyse det problem jeg tager op her i artiklen. Grundstammen er skriftlige optegnelser fra 1930'erne. Optegnelserne er normalt af god kvalitet, men man skal naturligvis være opmærksom på de særlige fejl der kan opstå ved indsamling af denne type: fejllhøring, misforståelser m.m. foruden problemer der også kendes fra andre typer indsamling af sproglige data som at meddelelsen kan være påvirket af optegnelsessituationen. Et problem der har særlig relevans for artiklens emne, sprogforandring inden for en given periode, er at det undertiden er usikkert hvilket sprogslag en optegnet udtaleform i samlingerne tilhører. Det vender jeg tilbage til i den følgende karakteristik af materialet.

2 Materialet i *Ømålsordbogens* samlinger

Der indgår mange typer kilder i *Ømålsordbogens* samlinger: direkte optegnelser efter dialekttalende meddelere foretaget af dialektforskere ved institutionen, udskrifter af lydoptagelser, besvarelser af spørgelister, udskrifter af bondedagbøger og endelig dialektbeskrivelser udarbejdet af (tidligere) dialekttalende over deres egen dialekt, undertiden af høj kvalitet, herunder med konsekvent lydbetegnelse. Enkelte af disse dialektbeskrivelser har særlig værdi ved at være fra slutningen af 1800-tallet og derfor noget ældre end det materiale der er blevet indsamlet ved institutionen. Den systematiske indsamling i ømålsområdet indledtes nemlig først 1909 da Udvalg for Folkemaal blev oprettet. I midten af tyverne intensiveres arbejdet, og årene fra 1925 til 1945 kan nok kaldes hovedindsamlingsperioden selv om indsamlingen fortsatte efter anden verdenskrig i et vist omfang (jf. Gudiksen & Hovmark 2009).

Som normalt ved denne type dialektologiske undersøgelser tilhører meddelelsen i reglen den ældste generation på optegnelsestidspunktet, men den lange indsam-

lingsperiode har medført at meddelerne er født inden for et ret langt tidsrum, fra ca. 1840 til ca. 1900. At optegnelserne er foregået over mange år og hos mange forskellige meddelere, er hovedårsagen til den kronologiske variation man finder i samlingerne. Men variationen afspejler også at man ikke kun har interesseret sig for dialektgeografisk variation under indsamlingen, men i et vist omfang også for kronologisk variation. Det fremgår bl.a. af det interne katalog over meddelere fra 1930'erne og 1940'erne (jf. Gudiksen 2010), der indeholder vurderinger af hvor egnede meddelerne er til arbejdet. Det er en interessant kilde der ikke kun giver et godt indtryk af hvilke egenskaber man satte pris på hos meddelerne, men også undertiden af optegnelsesarbejdet.

Et udtryk der ses ret ofte i de positive omtaler, er ikke uventet *taler gammeldags* o.l., men lige så almindelige er *intelligent*, *interesseret* eller *har sans for det sproglige udtryk*. Det er altså ikke en naiv, forudsætningsløs almuetype man primært er ude efter, men en sproglig reflekteret meddeler der også har forståelse for opgaven. Det hedder fx i en negativ vurdering:

Hun forstod ikke hvad det gik ud på (og stod helt fremmed for over for Spørgsmål af sproglig Art, snarest irriteret – derfor sprogligt II-klasses, da det var svært at få taget og umuligt for hende at analysere). Men sagligt I-klasses vil jeg dog antage, for hendes Verden var gammel.

Formuleringen “har en god hukommelse” er en anden formulering der går igen mange af de positive vurderinger som fx: “hun har en meget fin Hukommelse for hvad hun har hørt og set, husker Replikker og er I-Klasses sproglig”. Man prøver at kompensere for det fremskredne optegnelsestidspunkt ved at få meddelerne til at supplere med deres erindring om hvad “de gamle” sagde, som det også fremgår af denne meddelerkarakteristik: “Kr. forstod fuldt ud, at det var det daglige Sprog, jeg var ude efter, og begreb tilmed, at også Alderstrinnene i Dialekten måtte interessere mig og diskede op med Ord og Former”. Den samme interesse for alderstrinene kommer også til udtryk i en anden meddelervurdering, der tillige giver et indtryk af en noget vanskelig optegnelsessituation – og i det hele taget vilkårene for dialektoptegnelse uden båndoptager.

Havde de ikke haft denne legemlige Svaghed [nemlig tunghørhed, AG] havde det været et ideelt Meddelerpar, velvillige, sindige og sanddru. Nu ved jeg, at der kan være indløbet Misforståelser, trods dem og trods det at Sprogpræget ikke var påfaldende gammeldags (– Forholdene gjorde at denne stadige Kontrol, om det også var

de Gamles Sprogform som er alm i andre Optegnelser, her måtte udgå) vil jeg sætte ham til sprogligt og sagligt I. Klasse.

Ved vurdering af materialet skal man altså være opmærksom på at en form kan være en erindret form der ikke tilhører meddelerens dagligsprog. Man skal også være opmærksom på at en form kan stamme fra en “gammeldags” meddeler, altså en meddeler hvis sprog ikke er typisk for meddelerens generation. Under alle omstændigheder repræsenterer de yngre udtaleformer i en samling som *Ømålsordbogens* altså næppe tidlige forekomster, men er snarere vidnesbyrd om at en sprogforandring er ved at etablere sig.

Hvor repræsentative og typiske var meddelerne for deres generation? Det er et spørgsmål der ikke lader sig besvare direkte, fordi vi kun har få, spredte oplysninger om hvordan udvælgelsen er foregået. Det virker dog ikke som om det normalt har været vanskeligt at finde meddelere der kunne honorere de sproglige krav, men nok kravet om en kombination af velbevaret dialekt, sproglig sans og viden om den materielle bondekultur før anden verdenskrig. Hvis vi ser bort fra dem der karakteriseres som “gammeldags” eller lignende, vil jeg tro at de fleste ikke har virket atypiske eller specielle sprogligt set. Efter anden verdenskrig ændrer billedet sig. Mange steder, især i det østlige, bliver dialekttalende sjældne og påfaldende også blandt den ældre generation. Karen Margrethe Pedersen har fortalt mig at hun havde svært ved at finde egnede meddelere på Vestlolland i 1970’erne, og Inger Ejsskjær klager over det samme i indledningen til sin afhandling om fonemsystemet i øst-sjællandsk (Ejsskjær 1970).

3 Lydlige ændringer

Den vigtigste artikel om sprogforandring i ømålsområdet i 1800-tallet er Christian Lisses artikel fra 1964, “Nogle lydlige restitutioner i ømålene”. Christian Lisse anfører to interessante eksempler der repræsenterer lydudviklinger væk fra standard-sproget. Den første er svind af “blødt d”, *ð*, i sydfalstersk i ord med glde. *t* som fx *bade*. Udviklingen medfører at der bliver overensstemmelse mellem sydfalstersk og de omgivende dialekter, men større afstand til rigsmålet, der har *ð*. Den anden udvikling er udviklingen fra *a:* > *a:w*¹ på Vestmøn i ord som *bag*, *kage*, altså ord der går tilbage til glde. *ak*. Også denne udvikling medfører større overensstemmelse

¹ Af tekniske grunde bruger jeg en grov lydbetegnelse med kun få særlige tegn. Vokal efterfulgt af kolon angiver at vokalen er lang.

med de omgivende dialekter og mindre med rigsmålet. Disse to eksempler har Inge Lise Pedersen brugt som eksempel på horisontal konvergens i Pedersen 2002 og 2011. Hun skriver bl.a.:

En del af disse [eksempler på tidlig dialektkonvergens, AG] kan forklares både som horisontal og vertikal konvergens, fx *fr* > *vr* i stednavnet Vråby der både kan være konvergens med nabodialekterne og med skriftsproget, men andre eksempler kan kun forklares som horisontal konvergens, fx [...] svind af blødt d i sydfalstersk og overgangen *ba:* > *ba:w* på Vestmøn (Pedersen 2011: 138)

Udviklingerne svind af *δ* og *a:* > *a:w* er dog ikke så entydige som Inge Lise Pedersen fremstiller det i citatet. Udviklingerne kan nemlig også tolkes som tilnærmelse mod det regionale standardsprog – sproget i byerne på Møn og Falster, altså som vertikal konvergens. Sådan tolkes de af Lisse selv. Han bruger nemlig eksemplerne til at illustrere at det de dialekttalende efterligner, ikke er “det nogenlunde dialektfrie rigssprog”, som han udtrykker det, men “den lokale variant, ‘regionalsproget’ i landsdelens købstæder” (Lisse 1964: 177).

De to lydudviklinger er ikke kun atypiske ved at medføre større afstand til rigsmålet. De er også lidt atypiske ved at medføre flytning af en dialektgrænse. Ingen af delene er typisk for de ændringer der sker i perioden. Jeg skal give tre eksempler på ændringer der formentlig er mere typiske for slutningen af 1800-tallet: udviklingen af *iw* > *yw* i ord som *dyb* og *syv*, udtalen af *u* i ord af typen *bug* og *bruge* og af typen *flue* og udviklingen *å* > *a* i ord som *gade*, *barn* og *knase*.

iw > *yw* i ord som *dyb* og *syv*

Ord som *dyb* og *syv* udtales i traditionelt sjællandsk og fynsk med *iw*-difftong, dvs. at fx *syv* og *liv* danner fuldrim. *iw* er optegnet ved indsamlingerne i 1930'erne, men udviklingen *iw* > *yw* må være begyndt tidligere. Allerede i Bennikes utrykte optegnelser fra slutningen af 1800-tallet er der nemlig eksempler på *yw* i ord der skrives med *y* og udtales med *y* i rigsmålet. Der er også en del eksempler på *yw* i de såkaldte ordlisteoptegnelser. Ordlisten, der har til formål at undersøge udbredelsen af en række lydlige og morfologisk træk, blev hovedsagelig brugt i de første år fra 1909–1925, og de fleste af meddelerne er født mellem 1845 og 1855. Alt i alt ser det ud til at udviklingen snarest begynder i slutningen af 1800-tallet. Udviklingen medfører ikke fuld overensstemmelse med rigsmålsudtalen. Alligevel mener jeg det er mest velmotiveret at tolke udviklingen som et resultat af vertikal konvergens, som påvirk-

ning fra rigsmålet og skriftsproget. Der er tale om et udtaletræk der er udbredt i et ret stort område, og det er ikke muligt at identificere nogen lokalitet som udbredelsescentrum.

Udtalen af *u* i ord af typen *bug-bruge* og af typen *flue*

De fleste typer af ord der reflekterer glɔa. langt *u*, udtales i næsten hele ømålsområdet med en *w*-difftong hvis førstekomponent kan være mere eller mindre rundet og fremskudt. Det gælder fx ord af typen *hus* eller ord af typen *ud*. Førstekomponenten er ofte noget i retning af norsk *u* (i Danias lydskrift noteret som overprikket *u*), men difftongen kan også udtales *yw*, *øw*, *uw* (Gudiksen 2011). Disse udtalevarianter vil jeg for nemheds skyld sammenfatte under etiketten *u*-difftongen i det følgende. Der er imidlertid, som nævnt ovenfor, to grupper der har ret udbredte særformer, nemlig ord af typen *bug* og *bruge*, dvs. ord med glɔa. *k*, og ord af typen *fugl*, *flue*, dvs. ord med spirant i glɔa. Disse særformer er under afvikling inden for perioden.

Hvad angår typen *bug-bruge* så udtales den i det ældre sproglag som *y*: på Vestfynsk, fx *bry*: og som *öw* på det øvrige Fyn og store dele af Sjælland, fx *bröw*:. (*ö* angiver at førstekomponenten er mere åben end førstekomponenten af *u*-difftongens variant *øw*). Det vestfynske *y*: varierer med yngre *u*:, mens former med difftongen *öw* varierer med former med *u*-difftongen. Ordene *brugs* og *brugsforening*, der er nye ord inden for perioden (den første brugsforening blev oprettet 1860), er dog stort set kun afhjemlet med *u*-difftongen eller – på Vestfyn – med *u*: (jf. *Ømålsordbogen*). Bortset fra vestfynsk er der ikke tale om en overgang til en vokal der fuldstændig er identisk med rigsmålets, men en overgang til den “normale” korrespondens til langt *u* i rigsmålet.

Ord af typen *flue*, *lue* har på Sjælland og Møn *u*-difftongen også i de gamles sprog. I de øvrige ømål har ord af den pågældende type en difftong med åben førstekomponent, *åw* eller, på Lolland, *ow* (Gudiksen 2011: 52). Ligesom ved typen *bug-bruge* kan man se en udvikling hen mod en form der i højere grad stemmer overens med rigsmålets form med langt *u*, idet formerne med *ow* og *åw* varierer med yngre former med *u*-difftongen. Udviklingen begynder på Lolland-Falster og inden for det sproglag som *Ømålsordbogens* samlinger dækker, er det næsten kun på Lolland-Falster formerne med *u*-difftongen er optegnet, mens *åw* er almindeligt forekommende i optegnelserne.

Heller ikke udviklingen af *u* lader sig kategorisere entydigt som horisontal konvergens. Dialektgeografisk set kan vokaludviklingen i ord af typen *flue* på Lolland-Falster tolkes som påvirkning fra sydsjællandsk og mønsk uden dog at standardsprogspåvirkning kan udelukkes. Hvad angår vokaludviklingen i ord af typen *bruge* er der ingen nabodialekt der klart fremstår som en mulig model.

åæ > a i ord som *gade, barn og knase*

I ord som *gade, karl, barn, knase* modsvares rigsmålets lange *a* i ældre ømål af en svagt rundet *å*-agtig lyd, der kan være mere eller mindre diftongeret. *å*-lyden varierer med *a* i optegnelserne fra *Ømålsordbogens* samlinger. Udviklingen er ikke omtalt af Bennike & Kristensen i *Kort over de danske Folkemål* (Bennike & Kristensen 1898–1912). Undertiden kan man ved hjælp af utrykte forarbejder i Afdeling for Dialektforsknings arkiv komme lidt bagom fremstillingen hos Bennike & Kristensen (Gudiksen 2011: 51). Det er desværre ikke tilfældet her, men eftersom *a*-lyden er optegnet hos meddelere født omkring 1850 om end ikke så hyppigt, er det sandsynligt at Bennike & Kristensen er noget arkaiserende i deres fremstilling. Det bør måske tilføjes at udviklingen *åæ > a*: medfører fonologisk overensstemmelse med rigsmålet, men ikke nødvendigvis fonetisk. *a* kan med andre ord have en anden vokalkvalitet dialektalt.

Sammenfattende kan man sige om de ændringer jeg nu har gennemgået, at alle ændringerne medfører en tilnærmelse til rigsmålet, men ikke i alle tilfælde fuld overensstemmelse. Fælles for eksemplerne er også at det drejer sig om udtaletræk der er udbredt over store områder. Der er ikke i noget tilfælde en nabodialekt der klart kandiderer som model. Jeg vil derfor mene at de alle snarest skal tolkes som vertikal konvergens.

Til karakteristik af periodens ømål bør det tilføjes at der også er mange resistente, lydlige træk i dette sproglag. Det gælder bl.a. i hele ømålsområdet for de diftonger der modsvarer glɔa. langt *e*, i fx *ben*, glɔa. langt *ø*, i fx *hø* og glɔa. langt *a*, i fx *gås*. Også resistent er den dialektale udtale af ord som fx *binde, land, gang* på Møn, Lolland-Falster og Fyn med omliggende øer. I disse områder er nasalen svundet i ord med glɔa. *-nn-*, *-nd-* og *-ng-*, men reflekteres dog af en nasalvokal, eventuelt efterfulgt af *j* eller *w*. Alene det at disse træk er bevaret, betyder at en stor del af ordforrådet har en udtale der afviger fra rigsmålsudtalen.

4 Ændringer i ordforrådet

Også mht. ordforrådet sker der påvirkning fra standardsproget. Der indlånes ikke kun ord ind i dialekterne fra standardsproget der er betinget af ændringer i omverdenen; der sker også udskiftninger der må forklares sociolingvistisk, som fx når *skulder* gradvis fortrænger *aksel* og *hærde*, *svigerfar* og *svigermor* afløser *konefar* og *konemor* eller *frokost* fortrænger *halvgåenmiddag* og andre ældre betegnelser for formiddagsmåltidet der spistes ved 9-tiden². Samtidig er der dog også mange særdialektale ord der stadig er levende, både almensproglige og landbrugsfaglige. Mere bemærkelsesværdigt er det måske at der også er eksempler – ganske vist få – på landbrugsfaglige udtryk der må være opstået lokalt inden for perioden.

Et af eksemplerne er betegnelserne for en ny delproces ved kornhøsten, der kommer til ved indførslen af høstmaskiner. Det landbosamfund som høstmaskinerne blev indført i, havde endnu tidligere tiders mangelsamfund i frisk erindring. Intet måtte gå til spilde, og derfor mejede man i reglen med le (*mejetøj*) et skår i kanten af marken til selvbinderen eller aflæggeren at køre ind på for at undgå at noget af kornet blev ødelagt. Betegnelserne for at meje et sådant skår varierer noget geografisk: *høste for*, *høste hul* og *hugge hul* er udbredt på Fyn (*høste for* især i det østlige Fyn og *høste hul* især i det vestlige Fyn), *hugge vej* er almindeligt udbredt på Langeland og *hugge for* på Sjælland, Møn og Lolland-Falster – dog konkurrerende med *meje for* især på Lolland og med *meje fra* på Vestsjælland. Fordelingen af udtrykkene viser at den fynske brug af verbet *høste* i betydningen ‘afhugge kornet’ er bevaret, og at den dialektgeografiske fordeling af verberne *høste* og *meje* er opretholdt.

Et andet, lidt ældre eksempel er betegnelserne på “roebed”, dvs. ‘det antal rækker som opløjes og optages ad gangen’, der fx hedder *bytte* på Fyn og *rosse* på Langeland (Gudiksen 2013: 88). Også i dette tilfælde er der tale om betydningsudvidelse af ord der allerede findes i de pågældende dialekter, og udviklingen må have fundet sted i slutningen af 1800-tallet, eftersom roedyrkningen indføres gradvis fra ca. 1860.

Også ordforrådet viser at de lokale dialekter står forholdsvis stærkt endnu omkring 1900.

² Kristensen (1934) har en fyldig samling af eksempler på standardisering af ordforrådet i en østfynsk dialekt.

5 Afslutning

I titlen spørger jeg lidt retorisk: dialektændringer i 1800-tallet – horisontal eller vertikal konvergens? Mit svar er, som jeg håber det vil være fremgået, at der næppe kan påvises sikre eksempler på horisontal konvergens i ømålene i slutningen af 1800-tallet inden for det lydlige område. Samtidig kan der påvises mange eksempler på kompromisformer og delvis tilnærmelser der afspejler at kontakten til standardsproget ikke er så intens om den senere skulle blive.

Litteratur

- Auer, Peter & Frans Hinskens, 1996. The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10: 1–30.
- Bennike, Valdemar & Marius Kristensen, 1898–1912. *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København: Gyldendal.
- Ejskjær, Inger, 1970. Fonemsystemet i østsjællandssk på grundlag af dialekten i Strøby sogn. København: Akademisk Forlag.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark, 2009. Måske husker De noget som alle andre har glemt. I *Dialektforskning i 100 år* (13–64), red. af Asgerd Gudiksen m.fl. København: Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet / Museum Tusculanums Forlag.
- Gudiksen, Asgerd, 2010. Sedlen Stavbakterie findes dog vist ikke længere i Samlingerne. Om indsamling af materiale til *Ømålsordbogen*. I *Nordiske studier i leksikografi* 10 (130–139), red. af Harry Lönroth & Kristina Nikula. [Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 11] Tammerfors: Nordisk Forening for leksikografi.
- Gudiksen, Asgerd, 2011. Udviklingen af *u* foran glde klusil og spirant i de danske øsmål. I *Jysk, Ømål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk* (45–56), red. af Torben Arboe & Inger Schoonderbeck Hansen. Aarhus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet.
- Gudiksen, Asgerd, 2013. Fra svingkærne til selv binder. Nye ord i de danske dialekter i perioden ca. 1850–1920. I *Frá Sturlungu til West Venture. Heiðursrit til Anfinn Johansen á 60 ára degnum* (82–92), red. af Zakaris Svabo Hansen, Jógvan í Lon Jacobsen, Tina K. Jacobsen, Kristin Magnussen & Turið Sigurðardóttir. Tórshavn: Faroe University Press.
- Kristensen, K. L., 1934. Svundet og svindende fra et Folkemaal. I *Studier tilegnede Verner Dahlerup paa Femoghalvfjerdsdaarsdagen den 31. oktober 1934* (41–51), red. af Poul Andersen, Aage Hansen & Peter Skautrup. [Tillægshæfte til *Danske Folkemaal* 8] København, Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Lisse, Christian, 1964. Nogle lydlige restitutioner i ømålene. I *Dialektstudier I* (171–208), red. af Poul Andersen. København: J.H. Schultz.
- Pedersen, Inge Lise, 2002. Sociolingvistikernes dialekter. I *Dialekter – sidste ud kald?* (81–93). [Modersmål-selskabets årbog 2002] København: C. A. Reitzel.

- Pedersen, Inge Lise, 2011. Talesprogets historie i sociolingvistisk belysning. I *Studier i Nordisk 2008–2009* (135–157), red af Dorthé Duncker & Anne Mette Hansen. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Røyneland, Unn, 2010. Vertical convergence of linguistic varieties in a language space. I *Language and space: an international handbook of linguistic variation* (289–274), red. af Peter Auer & Jürgen Erich Schmidt. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Skautrup, P., 1921. Om Folke- og Sprogblending i et vestjysk Sogn. *Danske Studier* 1921: 97–111.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn med omliggende øer.* 1992–, 1–. Udgivet af Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. [Bind 11, *kurv-lindorm* publiceret 2013] København: Syddansk Universitetsforlag.

Förändringar och variation i användningen av ett isländskt upplevarverb

Margrét Jónsdóttir

Íslands universitet

Abstract

*This paper undertakes the task of reconstructing the history of the Icelandic verb *kvíða* ‘be anxious about sth’ (*kvíða fyrir* (+dat), *kvíða* (+dat)), considering change and contemporary variation in both its inflectional class and argument structure. The following issues from the history of this verb are the most important. (A) *kvíða* was a weak verb. In the 17th century, it became strong in all its forms, save for the present singular. However, from the latter part of the 20th century, we have sporadic examples of strong verbal endings turning up in the present singular. (B) *kvíða* only takes a nominative subject in the earliest sources but from the latter part of the 20th century we have examples of accusative and dative subjects. (C) Research shows marked increase in those who use *kvíða* with an oblique subject. The numbers also strongly suggest that the distribution of the strong form is predominantly in the first person singular in the oblique cases. All these factors support the increased advancement of the strong inflection of *kvíða* in the present singular.*

manni **bara** *kvíður* fyrir

...

mann *kvíðir fyrir* er það ekki?

nei, **maður**

...

kvíðir kvíður. man ekki

...

(bland.is/2008)

1 Inledning¹

Användningen av verbet *kvíða* ’gruva sig för ngt, vara rädd för ngt’ i dagens isländska förtjänar att uppmärksammas av flera orsaker.² I artikeln presenteras dels verbets historia med hänsyn till förändring över tid, dels samtida variation i såväl böjningsparadigm som argumentstruktur.³ Å ena sidan kan subjektets kasus stå i nominativ,

¹ Tack till Elísabet Karlsdóttir, Margit Sederholm, Nina Martola och Þórgunnur Snædal.

² Jag har hållit föredrag om verbet *kvíða*, första gången 2011. Jag har också skrivit två artiklar om ämnet (Jónsdóttir 2015a och 2016).

³ Exempelen överst på denna sida visar i ett nötskal vad artikeln om verbet *kvíða* handlar om. Alltså står subjektet i nominativ (*maður* ‘man’), akkusativ (*mann*) eller dativ (*manni*) och är böjningen i

ackusativ eller dativ och böjningen i presens kan vara svag eller stark. Å andra sidan inverkar faktorer som språkbrukarens ålder, utbildning och bostadsort, som kan vara utslagsgivande som förklaring till variationen i användningen av *kvíða*. Ur teoretisk synvinkel är variationen hos språkbrukarna intressant.

1.1 *kvíða* – ursprung

Verbet *kvíða* är av germanskt/indoeuropeiskt ursprung. Magnússon (1989: 527) knyter samman *kvíða* med gammalengelskans *cwīðan* och gammalsaxiskans *quīthean*, som båda är starka verb.⁴ Seebold (1970: 313) i ett verk om starka verb i germanska språk är osäker på om det ursprungliga verbet böjdes starkt. Mailhammer (2007) tar inte alls upp verbet *kvíða*. I *Nudansk Ordbog* (1982: 538) finns verbet *kvie* som böjs svagt, och också *kvide* vars nuvarande betydelse uppges vara inlånad från norskan i slutet av 1800-talet. I *Norsk ordbok* (2007: 1450) har *kvida*, *kvi*, svag böjning. Verbet förekommer också i *Riksmålsordboken* (1977: 395) och Venås (1967: 31) anger att det i norska dialekter finns belägg på stark böjning, och vidare (s. 53) att *kvíða* är ett av de svaga verb som blev starka, somliga till en del, andra fullständigt.

1.2 Böjningens historia

Ursprungligen var verbet *kvíða*, som redan finns i de äldsta isländska källorna⁵, ett svagt ija-verb: *kvíði*, *kvíddi*, *kvítt*. Från 1600-talet kan *kvíða* böjas starkt i alla andra böjningsformer än i presens singularis. Källan är en gammal isländsk grammatikbok av Jónsson (1651: 126):

(1)	1. pers sg pres	<i>kvíði</i>
	1. pers sg imperf.	<i>kveið</i>
	1. pers pl imperf.	<i>kviðum</i>
	perf particip neutr	<i>kviðið</i>

presens svag (*kvíðir*) eller stark (*kvíður*)? Notera i fråga om exemplen att det är en och samma person som är osäker på subjektets kasus och böjningen i presens.

I artikeln finns belägg ur olika källor. En stor andel av dem är från *timarit.is*, som är en digital samling på flera miljoner digitaliserade sidor text ur tidningar och tidskrifter från omkring 1700 till i dag. En del belägg är hämtade på nätet. För mina egna exempel anges ingen referens. Rättskrivningen är normaliserad. Det som diskuteras i exemplen har markerats med fetstil och grammatisk information ges i de fall det behövs.

⁴ Magnússon påpekar att ordet i gammalengelska och gammaldanska betyder 'klaga'.

⁵ Se *ONP* eller *Ordbog over det norøne prosasprog* (till 1540). <http://onp.ku.dk/>

I isländska är de flesta verben svaga, se Kvaran (2005: 280). Kvaran (2005: 346–347) meddelar också att svaga verb är en produktiv kategori och alla nya verb, också låneverb, blir svaga. Vidare är verben i barnspråk svaga i början då ett barn lär sig tala, jfr Sigurjónsdóttir (2001). Verbet *kviða* böjdes alltså starkt i isländska i alla andra böjningsformer än i presens singularis. Senare blev också flera andra starka verb svaga, t.ex. *hjarga* 'hjälpa' och *rita* 'skriva', se Jónsdóttir (2007: 125).

Från 1900-talets första decennier finns sporadiska belägg på stark böjning av *kviða* i presens singularis. Paradigmet ser då ut som följer i presens singularis:⁶

- (2) 1. pers sg *kvið*
 2. pers sg *kviður*
 3. pers sg *kviður*

Det äldsta belägget på stark böjning i presens från 1932 är från en dikt. Följande exempel visar två belägg på stark böjning i presens.

- (3) a. En þú **kviður** því vitanlega ekki.
 men du grugar det (dat) naturligvis inte
 'Men du grugar dig naturligvis inte för det.' (timarit.is/1960)
- b. Ég verð að viðurkenna að mig **kviður** fyrir þessu.
 jag måste att erkänna att mig (ack) grugar för det (dat)
 'Jag måste erkänna att jag grugar mig för det.' (reyklaus.is/2008)

Starka verb är i allmänhet sedan länge en liten, sluten och oproduktiv kategori i isländska och övriga germanska språk. Likaså finns sporadiska belägg för svaga verb i stark böjning. Det finns även nya (inte särskilt talrika) belägg på stark böjning av verbet *niðurhala* 'ladda ner' från isländska, se Jónsdóttir (2007: 125–140).⁷

Fram till 1800-talet finns också belägg på svag böjning i preteritum. Det är värt att notera att nya sporadiska belägg på samma böjning förekommer, vilket följande två exempel visar.

⁶ Eftersom en förändring i böjningen av *kviða* inträffade under 1600-talet, d.v.s. det kunde böjas starkt i alla andra böjningsformer än i presens singularis, undersöks den starka presensböjningen här som en naturlig fortsättning av denna förändring.

⁷ I norska finns många belägg på att svaga verb blir starka; många tillhör en verbgrupp motsvarande den grupp som *kviða* tillhör. (Se Enger (1998), Venås (1967; 1974) och för engelska Pinker (1999: 256).

- (4) a. ... og ekki **kvíddi** hann því að ...
 ... och inte gruvade han det (dat) að ...
 '... och inte gruvade han sig för det att ...' (timarit.is/1992)
- b. ... til hvers þau hlökkðu og hverju þau **kvíddu**.
 ... till vad (gen) de glädde och vad (dat) de gruvade
 '... vad de glädde sig åt och vad de gruvade sig för.' (timarit.is/2006)

Teoretiskt sett skulle den svaga preteritumböjningen kunna ha olika förklaringar. Den skulle kunna vara ett gammalt arv som överlevt, men den skulle också kunna ha samband med att de svaga presensformerna omfattats av den svaga böjningen.

1.3 kvíða fyrir och kvíða (+dat)

Verbet *kvíða* är ursprungligen ett personligt verb, det vill säga med subjektet i nominativ. Verbet används som ett verb med prepositionsuttryck som styr dativ eller ett verb med två argument, subjekt och dativobjekt.

- (5) a. Hún **kvíðir** fyrir *prófunum*.
 hon grugar för proven (dat pl best)
 'Hon grugar sig för proven.'
- b. Ég **kvíði** *prófunum*.
 jag grugar proven (dat pl best)
 'Jag grugar mig för proven.'

Det är en klar skillnad i användningen av *kvíða fyrir* och *kvíða* som transitivt verb. Som verb med prepositionsuttryck används *kvíða fyrir* i talspråk och skriftspråk i lika hög grad medan det transitiva verbet *kvíða* används mer i skriftspråket. Denna skillnad har betydelse och står i samklang med åtskilliga tidsmässiga förändringar.

2 Upplevelseverb

Kvíða är ett verb som återger ett slags upplevelse. På grund av semantiken kan subjektet inte vara agent eftersom känslor inte kan kontrolleras, därför används verbet varken i imperativ eller i passiv.

Isländskan är rik på upplevarverb, se t.ex. Jónsson (1997–1998: 11–43). Många har nominativsubjekt, t.ex. *dýrka* 'dyrka', *fyrirlíta* 'förakta' och *vorkenna* 'tycka synd om ngn'. Verb som *elska* 'älska', *þrá* 'längta', *hata* 'hata', *sakna* 'sakna' m.fl., som uttrycker mycket starka känslor har alltid och endast nominativsubjekt och

nästan alltid levande objekt, jfr Jónsson (2003: 137). Andra verb har obliksubjekt, d.v.s. är opersonliga med det finita verbet i tredje person singularis. Å ena sidan finns det verb med ackusativsubjekt, t.ex. *mig verkjar* 'jag har ont', *mig langar* 'jag önskar', *mig vantar* 'jag behöver', å andra sidan verb med dativsubjekt, t.ex. *mér finnst* 'jag tycker', *mér leiðist* 'jag är uttråkad', *mér líkar* 'jag tycker om' och *mér er kalt* 'jag fryser'. Vare sig subjektets kasus är ackusativ eller dativ, är subjektet alltid och endast upplevare. Jämför satserna i (6).

- (6) a. **Hún kvíðir** fyrir prófunum.
hon gruvar för proven (dat pl best)
'Hon gruvar sig för proven.'
- b. **Hana hryllir** við prófunum.
henne (ack) fruktar vid proven (dat pl best)
'Hon fruktar proven.'
- c. **Henni leiðist** að taka prófin.
henne (dat) ledas att avlägga proven (ack pl best)
'Hon tycker det är tråkigt att avlägga proven.'

I isländska används många förleder med verb om känslor och hälsa. Förlederna förändrar inte egentligen verbets betydelse; i stället framhäver de betydelsen, förstärker eller förminskar den; se t.ex. Lieber (2004: 161). Jónsson (2003: 139) har påpekat att verb för de starkaste känslorna, t.ex. *elska* 'älska' och *hata* 'hata', inte får förleder. Men det är klart att *kvíða* inte hör till dem eftersom det kan användas med både förled och obliksubjekt. Med *kvíða* finns förlederna *dauð-*, *drep-*, *hálf-* och *sár-*.

- (7) a. ... **pá dauðkvíðir** fyrir að koma heim til sín.
... de (3. pers pl ack) dödsgruvar för att komma hem till sig (gen)
'... de gruvar sig så mycket för att komma hem.' (timarit.is/1978)
- b. Þannig að **mér sárkvíður** fyrir verkefninu.
således att mig (dat) dödsgruvar för uppgiften (dat best)
'Således att jag gruvar mig till döds för uppgiften.' (fishandchips.blog.is/2007)

2.1 Upplevarsubjekt i oblika kasus

I fråga om isländska upplevarverb finns en klar tendens att använda dativsubjekt i stället för nominativ och ackusativ; detta innebär dock inte att nominativsubjekt eller ackusativsubjekt inte längre skulle användas. Viðarsson (2009: 53) har påvisat att dativsubjekt är gammalt i språket och var välkänt redan under 1800-talet; om an-

vändningen av ackusativsubjekt i stället för subjekt i nominativ säger Viðarsson (s. 57) att också den är gammal – äldre än användningen av dativsubjekt, och mycket vanlig.⁸

I (8) förekommer verben *hlakka til* 'glädja sig' och *vanta* 'behöva'. Verbet *hlakka til* är ett av de många verb som har en tendens att kunna få bägge typerna av subjekt, dativ eller ackusativ, men nominativsubjekt är trots allt det vanligaste. Subjektet till *vanta* bör stå i ackusativ men det står ofta i dativ.⁹

- (8) nom ack dat
 a. **Hún/ hana/ henni hlakkar** til prófanna.
 hon hana hana glädjer till proven (gen pl best)
 'Hon glädjer sig åt proven.'
 ack dat
 b. **Mig/ mér vantar** nýja skó.
 mig mig behöver nya skor (ack pl)
 'Jag behöver nya skor.'

Många fler verb beter sig på samma sätt, t.ex. *finna til* 'ha ont', *hlakka til*; och *langa* (jfr *mig/mér langar* 'jag önskar') och *hrylla við* (jfr *mig/mér hryllir við* 'jag fruktar, jag ryser inför') samt *vanta*.

2.2 *kvíða fyrir* med ett oblikt subjekt

Som tidigare nämnts är verbet *kvíða* ursprungligen endast ett personligt verb, det vill säga med subjektet i nominativ. Eftersom många upplevarverb har tendens till att få obliksubjekt är det logiskt att *kvíða* behandlades som andra opersonliga upplevelseverb, verb om känslor och hälsa. Det är dock viktigt att komma ihåg att det finns många upplevelseverb om känslor som alltid och endast har nominativsubjekt och nästan alltid levande objekt.

Det äldsta bevarade exemplet på ett ackusativsubjekt med *kvíða* är från 1956. Det är från en tidningsartikel som handlar om skillnaden mellan gott och dåligt språk.

⁸ Tendensen att använda dativsubjekt i stället för nominativ och ackusativ kallas *dativsjuka*; se t.ex. Svavarsdóttir (1982) och Eypórrsson (2000). Å andra sidan har man inte något speciellt ord för användningen av ackusativsubjekt. Denna användning av dativ- och ackusativsubjekt i isländskan är inte accepterad som korrekt språkbruk (enligt isländsk språkvård).

⁹ Friðriksson (2008: 193–196) har påvisat att det ursprungliga verbet med ackusativsubjekt sällan förändrar kasus, särskilt inte i första och andra person singularis.

- (9) Einnig er algengt, að unglingar hafi þolfall með sögninni að *kviða fyrir*, segi **mig kviðir** fyrir.
 det är vanligt att ungdomar använder ackusativ (ack) med verbet (dat best) att *kviða fyrir*, säger mig (ack) grugar för
 'Det är vanligt att ungdomar använder ackusativ[subjekt] med verbet att gruva sig för, [och] säger jag grugar mig för.' (timarit.is/1956)

Liksom i fråga om andra upplevelseverb är det logiskt att *kviða* används med dativ-subjekt. Det äldsta bevarade exemplet på detta förekommer i en skönlitterär text från 1958. Dativ används medvetet för att visa en klasskillnad, en brist på utbildning och ett typiskt drag för ungdomsspråk, d.v.s. det handlar om skillnaden mellan bra språk och dåligt språk, jfr (9).

- (10) **Mér kviðir** svo fyrir að verða þarna í vetur.
 mig (dat) grugar så mycket för att vara där i vinter
 'Jag grugar mig så mycket för att vara där nästa vinter.' (timarit.is/1958)

Användningen av obliksubjekt måste vara äldre än från 1956, jfr (9) (ackusativ), eftersom det utpekats som dåligt språk och från 1958, jfr (10) (dativ), där det används i ett bestämt syfte.

Här kan också nämnas två verb som ursprungligen står med subjektet i nominativ. Det ena är *kenna til* 'ha ont',¹⁰ som bl.a. förekommer i ett exempel med ackusativsubjekt från mitten av 1800-talet.¹¹ Det äldsta bevarade exemplet på ett dativsubjekt finns i en rättskrivningsordlista; det är anmärkningsvärt att Jónsson (1900: 63), författaren, tycks anse att ackusativsubjekt är bättre än dativsubjektet. Det andra är *hlakka til* 'glädja sig'. Det finns ett exempel för ackusativsubjekt från 1892 och ett från 1897 men där är kasus antingen ackusativ eller dativ.¹²

2.3 Det transitiva verbet *kviða* med ett oblikt subjekt

I ursprungliga opersonliga isländska satser med ackusativsubjekt är objektet också i ackusativ. Å andra sidan, om personen är i dativ är objektet i nominativ.

- (11) a. **Mig** vantar **nýja skó**.
 mig (ack) behöver nya skor (ack pl)
 'Jag behöver nya skor.'

¹⁰ Jónsdóttir (2015b) har undersökt *kenna til*.

¹¹ Källan är en ordlista i *Universitets ordbok*, en skriftspråksamling, se <http://www.arnastofnun.is>.

¹² Exempelen på *hlakka til* finns i timarit.is.

- b. **Mér** finnst **rigningin** (nom best) góð.
 mig (dat) tycker regnet (nom) bra
 'Jag tycker att regnet är bra.'

De äldsta bevarade exemplen på *kvíða* som ett transitivt verb med ett oblikt subjekt är från 2005, nästan 50 år yngre än för *kvíða fyrir*, också med ett oblikt subjekt, se (10). Här står både subjektet och objektet i dativ, jfr (5b).

- (12) a. ... það var alveg hræðilegt hvað **mér kveið** því ...
 ... det var helt fruktansvärt hur mig (dat) gruvade det (dat)...
 '... det var helt fruktansvärt hur jag gruvade mig ...' (bland.is/2005)
- b. ...**mér kvíður því** í hvert skipti sem ég fer með stelpuna í skoðun ...
 ... mig (dat) grugar det (dat) i varje gång som jag tar flickan (ack best) i undersökning ...
 '...Jag grugar mig varje gång som jag tar flickan till undersökning ...'
 (bland.is/ 2008)

Alla exemplen på *kvíða* som ett transitivt verb med ett oblikt subjekt i dativ är hämtade ur ganska informella texter, d.v.s. bloggar. Det måste betyda att obliksubjektet är mycket utspritt eftersom det används med det transitiva verbet *kvíða* som används mest i skriftspråket, i motsats till *kvíða fyrir* som används i talspråk och skriftspråk i lika hög grad, vilket nämndes även i 1.3, jfr (5).

Exempel på satser med det transitiva verbet *kvíða* med dativsubjekt och nominativobjekt finns inte. Objektet är då alltid och endast i dativ, jfr (12). När subjektet är i ackusativ är objektet oftast också i dativ, jfr (13):

- (13) ... að **mig** (1. pers sg ack) **kvíðir því** svo ...
 ... att mig grugar det så ...
 '... att jag grugar mig så mycket ...' (fallandaforad.is/2005)

Å andra sidan har jag funnit några exempel på satser med ackusativsubjekt och ackusativobjekt. Det är nytt och har inte tidigare beskrivits så vitt jag vet.

- (14) a. ... **kvíðir mig** enn **unglingaveikina** ...
 ... grugar mig (ack) ännu tonårssjukan (ack best)...
 '... ännu grugar jag mig för tonårssjukan ...' (bland.is/2009)
- b. ... ég er búinn að lesa fullt fyrir næsta próf þannig að **mig kvíður** það ekkert ...
 ... jag har läst fullt för nästa prov (ack) så att mig (ack) grugar det (ack) inte...
 '... jag har läst mycket för nästa prov så att jag grugar mig inte för det...' (blog.broskall.net/12/2002)

- c. **mig kvíður** hana [helgina] ekkert smá, **mig kvíður** hana svo mikið ...
 mig (ack) gruvar henne (ack) [helsgen] inte smá, mig gruvar henne (ack) så
 mycket...
 'Jag gruvar mig inte så litet för helgen, jag gruvar mig så mycket för den ...'
 (insombniac.blogspot.com/2002)

Det här skulle kunna betyda att ackusativobjektet har blivit etablerat. I detta sammanhang är viktigt att komma ihåg att ackusativ- och dativsubjekt med *kvíða* som ett transitivt verb, jfr (12–14), inte är så gammalt i språket och mycket yngre än *kvíða fyrir* använt på samma sätt.

2.4 Variation i användningen av *kvíða*

Vad verbet *kvíða fyrir* angår har flera forskare konstaterat att de flesta använder nominativsubjekt. Men de visar också att fler använder ackusativsubjekt än dativsubjekt av verbet *kvíða*, jfr Jónsson & Eypórsson (2005: 225–226, 233–234) och Svavarsdóttir (2013: 98).¹³ Skillnaden är dock inte stor.

En logisk följd av detta är en sammanblandning av subjektskasus. Därför kommer variation i användningen i subjektskasus hos en och samma språkbrukare inte som en överraskning. Följande satser är från en och samma språkbrukare och finns i en skriftlig text.¹⁴ Böjningen i presens är stark. Det är inte någon skillnad i betydelsen.

- (15) a. Er eitthvað sem **þig kvíður** fyrir að gera?
 är det nånting som dig (ack) gruvar för att göra?
 'Är det nånting som du gruvar dig för att göra?'
 b. Er eitthvað sem **þér kvíður fyrir** að gera?
 är det nånting som dig (dat) gruvar för att göra?
 'Är det nånting som du gruvar dig för att göra?'

Nästa sats finns i en bloggtext. Presensböjningen är växlande, subjektkasusen också; liksom tidigare handlar det om samma språkbrukare.

¹³ Se också Nowenstein Mathey (2012: 14); i hennes BA-avhandling redovisas siffror från några undersökningar som omfattar en period på 30 år.

¹⁴ Detta är en text med anvisningar för skolelever. A-satsen i (15) är två år äldre än b-satsen.

- (16) **Mér kvíðir** [svagt] alltaf til að fara í skólann ... **ég kvíð** [starkt] svo rosalega mikið til að fara í skólann.
 mig (dat) gruvar alltid till att gå i skolan (ack) ... jag gruvar så mycket hemskt till att gå i skolan (ack)
 'Jag gruvar mig alltid för att gå till skolan ... Jag gruvar mig så hemskt mycket för att gå till skolan '
 (hun.is/2013)

Denna variation i språkanvändningen hos en och samma språkbrukare visar det som kallas *intra-speaker variation*; se Kroch (2001).¹⁵

3 Subjektskasus och tematisk roll i isländskan

Isländska språkforskare har ofta diskuterat om det finns något samband mellan subjektskasusen ackusativ och dativ, som båda är lexikala kasus, vid upplevarverb. Jónsson (1997–1998: 11–43) ansåg dativ vara det normala tematiska kasuset eftersom de flesta verb har temasubjekt. Verb med ackusativ, som inte är lika många som de med dativ, är däremot det motsatta, d.v.s. ackusativ är det idiosynkratiska kasuset. Denna förklaring står i samklang med förhållandet mellan subjektskasus och tematisk roll i isländskan.

Barðdal (2011) är inte enig med Jónssons åsikt om ackusativ; hon tycker att den har samma status som dativ. Jónsson, se Jónsson & Eypórsson (2011: 214), har i viss mån reviderat sin uppfattning om ackusativ som subjektskasus och han anser att det inte så onormalt som han tyckte förr, eftersom det är mer utspritt nu än tidigare; se Jónsson & Eypórsson (2003: 19). Som tidigare nämnts har undersökningar visat att flera använder ackusativsubjekt än dativ med *kvíða* – även om skillnaden inte är stor. De allra flesta använder dock nominativ.

4 Avslutningsvis

Lightfoot (1999: 101–104) har beskrivit hur en språkförändring kan sprida sig: ett barn lär sig en form och den formen blir en del av barnets språkssystem. Men förändringen sker inte hos alla och under tidens gång flyttas två system mellan generationerna.

¹⁵ Variation i språkanvändningen visar sig på många sätt. Språkbrukaren kan t.ex. ha flera än ett språkssystem och använda det medvetet; Lightfoot (1999: 92–101) pratar om *internalized diaglossa*. Däremot påpekar Kristinsson (2013: 62–63) att många ungdomar har endast ett språkssystem, det ”informella” tal-/bloggspråket.

Det äldsta bevarade exemplet på ett ackusativsubjekt med *kviða* är från 1956, jfr (9), och var hämtat från ungdomsspråk. Och det är klart att den unge mannen i (17) inte godkänner ett nominativsubjekt. Exemplet är från 2000-talet, jfr Óladóttir (2010).

- (17) Ef þú segir **Guðmundur** (nom) **kviðir** þá halda allir að **kviðir** sé eftirnafn.
om du säger Guðmundur (nom) kviðir då anser alla att kviðir är ett efternamn
Om du säger Guðmundur gruvar sig, anser alla att gruva sig är ett efternamn.⁷

Jag anser att den unga pojken tolkar vad ungdomar tycker, det vill säga att *kviða* med subjekt i oblikt kasus, ackusativ eller dativ, hör till ungdomsspråk. Språkundersökningar visar just detta, se t.ex. Svavarsdóttir (2013: 106–108). Men inte endast hos dem. De som var unga mellan 1950 och 1960, jfr (9) och (10), har blivit gamla nu och de som använder *kviða* med subjektet i oblikt kasus är inte alla unga, se Svavarsdóttir (2013). Men, som tidigare påpekats använder majoriteten *kviða* med nominativsubjekt. På samma sätt som i alla andra språkundersökningar pekar vissa saker på att utbildning kan vara en utslagsgivande faktor. Det som tyder på en geografisk variation i användningen av verbet *kviða* skulle kunna ha samband med användarens utbildningsnivå. I alla fall används det oblika subjektet av *kviða* (och andra verb) mer på landsbygden där utbildningsnivån är lägre än i Reykjavík, jfr Jónsson & Eypórsson (2003: 28, 35) och Friðriksson (2008: 310–311).

Såvitt jag vet har ingen funderat över eller skrivit om den eventuella framtida användningen av den starka böjningen av *kviða* i presens singularis i motsats till den svaga böjningen. Beläggen visar att böjningen används i alla slags texter, informella som formella. Men det är också värt att framhålla att i många nya belägg på *kviða fyrir* används den starka böjningen i presens singularis mer än den svaga böjningen eftersom subjektet är i oblikt kasus. Det här gäller särskilt i första person dativ presens singularis, d.v.s. *mér kviður* i motsats till *ég kviði*; detta framgår av flera färska exempel på nätet.¹⁶ Detta skulle kunna betyda att det oblika subjektet, särskilt i dativ, och den starka böjningen i presens singularis kan knytas till varandra. Vi ska komma ihåg att bäge är nyheter från mitten av 1900-talet.

Jag tror, på det hela taget, att fler och fler kommer att använda den starka böjningen, särskilt i oblika kasus eftersom det är en och samma form. Men hur länge kan t.ex. ett verb böjas både starkt och svagt? Det vet man inte. Lightfoot (1999: 99,

¹⁶ Om subjektsskasuset är i nominativ är svag böjning vanligast. Resultatet grundar sig på en undersökning från början av oktober 2014.

104) refererar till Kroch om att två former med samma betydelse kan leva parallellt i 300 år; Lightfoot anser det här är en alltför lång tid. Och som läran om hinder (*the Blocking Effect*) visar så är det inte prisvärt att ha två former med den samma betydelse eller roll. Framtiden är alltså mycket intressant.

Referenser

- Barðdal, Jóhanna, 2011. The rise of dative substitution in the history of Icelandic: A diachronic construction grammar account. *Lingua* 121: 60–79.
- Enger, Hans-Olav, 1998. *The classification of strong verbs in Norwegian with special reference to the Oslo dialect. A study in inflectional morphology*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Eyþórsson, Þórhallur, 2000. Fall á fallanda fæti? Um breytingar á frumlagsfalli í íslensku. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 22: 185–204.
- Friðriksson, Finnur, 2008. *Language change vs. stability in conservative language communities: A case study of Icelandic*. [Doktorsavhandling; Gothenburg Monographs in Linguistics 37] Göteborg: Göteborgs universitet, Humanistiska fakulteten.
- Jónsdóttir, Margrét, 2007. “Hvernig niðurhel ég?” *Íslenskt mál og almenn málfræði* 29: 125–140.
- Jónsdóttir, Margrét, 2015a. Breytingar og breytileiki i hegðun sagnarinnar *kviða*. I *An Intimacy of Words. Innileiki orðanna*. Essays in Honour of Pétur Knútsson (283–306), red. av Matthew Whelpton m.fl. Reykjavík: Stofun Vigdisar Finnbogadóttur. Háskólaútgáfan.
- Jónsdóttir, Margrét, 2015b. “mér (*mig*) kennir til = eg kenni til”. Saga aukafallsfrumlaga með *kenna til*. Föredrag. Hugvísindafing í Háskóla Íslands 13.–14. mars 2015.
- Jónsdóttir, Margrét, 2016. Veik sögn verður sterk: Beygingasaga sagnarinnar *kviða*. *Orð og tunga* 18: 43–63.
- Jónsson, Björn, 1900. *Íslensk stafsetningarorðabók*. [Björn Jónsson hefir samið að tilhlutun Bláðamannafélagsins] Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja.
- Jónsson, Jóhannes Gísli, 1997–1998. Sagnir með aukafallsfrumlagi. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 19–20: 11–43.
- Jónsson, Jóhannes Gísli, 2003. Not so quirky: On subject case in Icelandic. I *New perspectives on case and case theory* (127–164), red. av E. Brandner & H. Zinsmeister. Stanford: CSLI Publications.
- Jónsson, Jóhannes Gísli & Þórhallur Eyþórsson, 2003. Breytingar á frumlagsfalli í íslensku. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 25: 7–40.
- Jónsson, Jóhannes Gísli & Þórhallur Eyþórsson, 2005. Variation in subject case marking in Insular Scandinavian. *Nordic Journal of Linguistics* 28: 223–245.
- Jónsson, Jóhannes Gísli & Þórhallur Eyþórsson, 2011. Structured exceptions and case selections in insular Scandinavian. I *Expecting the unexpected. Exceptions in the grammar* (213–241), red. av Horst Simon & Heike Wiese. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Jónsson, Runólfur, 1651. *Recentissima antiquissimæ linguæ septentrionales incunabula, id est, grammaticæ islandicæ rudimenta*. [Nunc primum adornari cæpta & edita per Runolphum Jonam Islandum] Hafniæ.
- Kristinsson, Ari Páll, 2013. Evolving language ideologies and media practices in Iceland. *Sociolinguistica* 27: 54–68.
- Kroch, Anthony, 2001. Syntactic chance. I *The handbook of contemporary syntactic theory* (699–729), red. av Mark Baltin & Chris Collins. Oxford: Blackwell.
- Kvaran, Guðrún, 2005. *Orð*. [Íslensk tunga II] Reykjavík: Almenna Bókafélagið.
- Lieber, Rochelle, 2004. *Morphology and lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lightfoot, David. 1999. *The development of language. Acquisition, change, and evolution*. Oxford: Blackwell.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Mailhammer, Robert, 2007. *The Germanic strong verbs. Foundations and development of a new system*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Norsk ordbok, 2007. *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. [Hovudredaktører: Oddrun Grønvik, Laurits Killingbergtrø, Lars S. Vikør; Band VI: k-kåvå] Oslo: Det norske samlaget.
- Nowenstein Mathey, Iris Edda, 2012. *Mig langar sjálfri til þess. Rannsókn á innri breytileika í fallmörkun frumlaga*. [BA-avhandling í allmän lingvistik] Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Nudansk Ordbog, 1982. [11. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad] København: Politikens Forlag.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*; se <http://onp.ku.dk/>
- Óladóttir, Hanna, 2010. Breytileiki í máli sem hluti af máluppeldi grunnskólabarna. Námskrár, kennslubækur og veruleikinn í kennslustofunni. *Ráðstefnurit Netlu – Menntakvika 2010*. [<http://netla.hi.is/menntakvika2010/011.pdf>] Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Pinker, Steven, 1999. *Words and rules: The ingredients of language*. New York: Basic Books.
- Riksmålsordboken, 1977. [Redaksjon: Tor Guttu, Kåre Skadberg, Inge Wettergreen-Jensen; utgitt av det Norske Akademi for Sprog og Litteratur] Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Seebold, Elmar, 1970. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. Paris: Mouton: The Hague.
- Sigurjónsdóttir, Sigríður, 2001. Máltaka barna. I *Alfræði íslenskrar tungu*, red. av Þórunn Blöndal og Heimir Pálsson. [Margmiðlunargeislaskur] Reykjavík: Námsgagnastofnun og Lýðveldissjóður.
- Svavarsdóttir, Ásta, 1982. “Þágufallssýki.” Breytingar á fallnotkun í frumlagssæti ópersónulegra setninga. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 4: 19–62.
- Svavarsdóttir, Ásta, 2013. Þágufallshneigð í sjón og raun. Niðurstöður spurningakannana í samanburði við málnotkun. I *Tilbrigði í íslenski setningagerð* (83–110), red. av Höskuldur Þráinsson m.fl. [Markmið, aðferðir og efniviður] Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Venås, Kjell, 1967. *Sterke verb i norske målføre. Morfologiske studiar*. Oslo: Universitetsforlaget.

Venås, Kjell, 1974. *Linne verb i norske målføre. Morfologiske studiar*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.

Viðarsson, Heimir Freyr, 2009. Tilbrigði í fallmörkun aukafallsfrumlaga. Þágufallshneigð í forníslensku? *Íslenskt mál og almenn málfræði* 31: 15–66.

Intervensjon i norsk langdistansebinding

Marit Julien
Lunds universitet

Abstract

In the normal case, a reflexive pronoun is bound within its containing clause. More exceptionally, a reflexive is instead related to a binder in a higher clause – a phenomenon known as long distance binding. Long distance binding can be found in Norwegian, but as I will show here, with considerable variation between speakers. Quite a few speakers accept long distance binding only across indefinite interveners. For those who accept long distance binding across definite interveners, the acceptability drops if the embedded clause has V2 order, and in particular if the initial constituent of the embedded clause is topicalised. Other factors that influence the acceptability of long distance binding are the logophoricity of the matrix verb, the agentivity of the embedded verb, the presence of person features in the intervening subject, and the presence of negation in the embedded clause. Some speakers reject long distance binding only when two or more negative factors co-occur. This shows that long distance binding is a complex phenomenon, and that individual grammars can give priority to different factors.

1 Innledning

Det er kjent fra før at langdistansebinding, det vil si binding over ei finitt setningsgrense, forekommer i norsk. Et refleksivt pronomen i en underordna finitt setning bindes da av et ledd, helst subjektet, i en overordna setning. Dette ser vi et eksempel på i (1), der det også er klart at det intervenerende underordna subjektet ikke deltar i bindingsrelasjonen.

- (1) Hun_i ville at de skulle bli med seg_i inn.

Det er likevel langt fra alle norsktalende som godtar eller bruker (1), og de som godtar (1), godtar ikke nødvendigvis alle andre tilfeller av langdistansebinding.

En informantundersøkelse jeg har gjort av variasjonen i norsk langdistansebinding, viser at noen talere ikke aksepterer langdistansebinding i det hele tatt, mens de som kan akseptere i det minste noen tilfeller av langdistansebinding, plasserer seg langs en skala fra de mer til de minst restriktive, samtidig som ulike individuelle

grammatikker legger vekt på ulike faktorer. Med andre ord er det stor variasjon når det gjelder hva slags intervensjon som blir tolerert. Dessuten, sjøl om vi finner visse tendenser til at talere i noen områder generelt er mindre restriktive, kan vi ikke si at det fins områder med og områder uten langdistansebinding. Den individuelle variasjonen er større enn den geografiske.

2 Hva er kjent fra før om norsk langdistansebinding?

Det har vært forsket en del tidligere på norsk langdistansebinding. Her skal bare noen hovedpunkter nevnes, og vi begynner med Lødrup (2009), som viser at mange norsktalende aksepterer (og bruker) langdistansebinding i konstruksjoner som (2):

(2) De_i venter på at andre skal gjøre jobben for seg_i.

Avgjørende her er, ifølge Lødrup, at den intervenserende potensielle binderen, altså subjektet i *at*-setningen i dette tilfellet, har låg prominens. Prominens er knytta til definitthet, til animatthet, og til tematisk rolle, der en høyere plassering i det tematiske hierarkiet betyr høyere prominens.

Slående nok er denne typen av langdistansebinding også mulig når refleksiven står i en relativsetning. Den kan da bindes over et korrelat med låg prominens (se Lødrup 2009:112):

(3) Hun_i fortjener jo å ha noen som er glad i seg_i.

En kan, som Lødrup, se det slik at bindingsdomenet her er utvida til også å omfatte den faktiske binderen, som er et element med høy prominens. Med en slik definisjon av bindingsdomenet blir det lokal binding vi har med å gjøre.

Binding over intervensererer med låg prominens er såpass utbredt i norsk at en ikke kan peke på dialektområder der dette ikke er gangbart eller vanlig. Derimot identifiserer Lødrup noen kontekstuelle faktorer som gjør det mer akseptabelt: matriseverbet uttrykker ofte tilhørighet (eller fravær av tilhørighet), mens det underordna verbet ofte er ikke-agentivt.

Litt annerledes er det når det gjelder langdistansebinding av typen vist i (1), der den intervenserende potensielle binderen er definit, og dermed prominent. Denne typen er ikke like utbredt, og det er flere restriksjoner knytta til den. For det første fungerer den bedre om matriseverbet er logoforisk (Moshagen & Trosterud 1990,

Strahan 2003). For det andre viser det seg at også strukturelle faktorer påvirker akseptabiliteten til slike konstruksjoner. Her skal jeg særlig se på det faktum at langdistansebinding er mindre akseptabelt når venstreperiferien i den underordna setningen blir mer kompleks, det vil si når den har V2-leddstilling og eventuelt også et topikalisert ledd.

3 Ikke-lokal binding i Nordisk syntaksdatabase

Noen nye data om binding i norsk er å finne i Nordisk syntaksdatabase (se Lindstad m. fl. 2009). Basen inneholder grammatikalitetsvurderinger av en mengde setninger, innhenta fra informanter over hele det skandinavisktalende området. I Norge ble i alt 140 setninger bedømt, og av disse er to særlig relevante her: nummer 103, som involverer mellomdistansebinding, det vil si binding over infinitt setningsgrense, men i dette tilfellet over animat intervenserer, og nummer 116, som har langdistansebinding over inanimat intervenserer.

(4) *Setning 103 i Nordisk syntaksdatabase*

Ho bad meg hjelpe seg.

(5) *Setning 116 i Nordisk syntaksdatabase*

Folk les vel berre dei breva som er til seg sjølv.

Som Lundquist (2013a) også noterer, ble setning 116, her vist som (5), akseptert av nesten alle. Bare noen få informanter spredt over hele landet ga dette eksemplet noe annet enn full score. Det var derimot mer variasjon i vurderingene av setning 103, her vist som (4). Som Lundquist (2013b) viser, var variasjonen dels geografisk, med høyere scorer i Trøndelag enn i andre landsdeler, og dels knytta til alder, og da slik at yngre over hele landet aksepterte (4) i mindre grad enn de eldre.

Skal vi dømme ut fra eksemplet i (4), kan det altså se ut til at binding over animate intervenserer er på vikende front i alle dialektområder. Det er likevel mulig at de relativt låge scorene som setning 103 fikk hos de unge, ikke skyldes bindingsrelasjonen. Det viser seg nemlig at mange yngre norsktalende reagerer negativt på verbet *be* brukt med den infinitivskonstruksjonen vi har i denne setningen. Den definitte intervenserer kan også trekke ned. Det kan derfor tenkes at scorene sier mer om akseptabiliteten av disse faktorene enn av mellomdistansebinding i seg sjøl.

4 En ny undersøkelse

Den undersøkelsen jeg skal presentere noen resultater fra her, gikk også ut på å be informanter om grammatikalitetsvurderinger av setninger. Et spørreskjema laga i SurveyMesh og bestående av 30 setninger skrevet på bokmål ble lagt ut på nettet høsten 2013. Bokmål ble valgt fordi alle nordmenn er vant til å lese denne målforma, og fordi det uansett ville være umulig å lage eksempler på alle dialekter. Informantene ble likevel bedt om å vurdere setningene ut fra sin egen dialekt, men uten å endre leddstillinga. Bedømmingene en kunne velge mellom var “Denne setningen er helt grei”, “Denne setningen er litt rar” og “Denne setningen høres helt feil ut for meg”.

Lenken ble spredd via ulike kanaler, og jeg prøvde å få med flest mulig informanter fra Midt-Norge, som her vil si fylka Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag, samt Møre og Romsdal. Grunnen til dette er at mye tyder på at langdistansebinding er mer vanlig forekommende i den landsdelen, noe allerede Ivar Aasen observerte (se Aasen 1864). Strahan (2003) kom til samme konklusjon, og, som vi har sett, peker bedømmingene i Nordisk syntaksdatabase også i denne retningen.

Jeg var altså interessert i å få tak i informanter som kunne akseptere langdistansebinding, for å se om det var noe mønster når det gjaldt nøyaktig hva de godtok eller avviste. Jeg var ikke ute etter å se noen absolutte frekvenser eller å ha et representativt utvalg av norsktalende.

Fra september til desember 2013 fikk jeg inn svar fra 93 informanter. De fordelte seg geografisk og aldersmessig som vist i tabell 1. Vi ser her at det var en overvekt av informanter fra Midt-Norge, og at det var noe flere eldre enn yngre blant disse.

Tabell 1. Antall informanter i undersøkelsen av langdistansebinding

REGION	UNDER 50 ÅR	50 ÅR ELLER ELDRE	TOTALT
MIDT-NORGE	25	35	60
ØVRIGE NORGE	25	8	33
TOTALT	50	43	93

I det følgende skal jeg presentere noen av de etter min mening mest interessante resultatene fra undersøkelsen.

Lokal binding og mellomdistansebinding

For å ha et sammenligningsgrunnlag når vi kommer til langdistansebinding, hadde jeg tre eksempler på lokal binding med i undersøkelsen. Som vi ser i (6)–(8), ble disse stort sett akseptert av alle (her representerer symbolene ok, ? og * de tre mulige bedømmingene).¹

(6)	Jeg ba dem om å vaske seg.	ok 91, ? 1, * 0
(7)	De lurte på hva de skulle ta med seg.	ok 91, ? 1, * 1
(8)	Det er koselig å ha med seg hunden sin på skitur.	ok 86, ? 7, * 0

Mellomdistansebinding, som i (9) og (10), fikk også høy score, og ble stort sett akseptert av yngre så vel som av eldre informanter.

(9)	De trenger noen til å hjelpe seg.	ok 88, ? 3, * 1
(10)	De vil alltid ha andre til å gjøre jobben for seg.	ok 89, ? 3, * 0

Når bedømmingene av (9) og (10) skiller seg så pass mye fra bedømmingene av eksemplet med mellomdistansebinding i Nordisk syntaksdatabase, vist i (4), kan dette tyde på at den konstruksjonen som ble brukt i NSD, ikke var så godt egna til å fange opp aksepten for mellomdistansebinding. Når forstyrrende faktorer ikke er til stede, ser vi at for mine informanter er mellomdistansebinding like akseptabelt som lokal binding.

Langdistansebinding

Når vi nå går over til å se på langdistansebinding, altså binding over finitt setningsgrense, kan vi først notere at 10 av informantene ikke aksepterte noen slike eksempler i det hele tatt. Av disse var 4 fra Midt-Norge. Alle de resterende 83 aksepterte minst ett.

De to eksempla på langdistansebinding som fikk høyest score, (11) og (12), ble fullt akseptert av omkring to tredjedeler av informantene. Faktisk ble (11) helt avvist bare av de som ikke godtok langdistansebinding i det hele tatt. Vi kan likevel notere her at både (11) og (12) har indefinitte intervensjoner, slik at de kan sies å ikke egentlig involvere langdistansebinding.

¹ I (6) og (8) er refleksiven bundet av det usynlige subjektet for infinitiven.

(11) Hun føler at noe mangler i livet sitt. ok 63, ? 18, * 10

(12) De trenger noen som kan hjelpe seg. ok 63, ? 17, * 13

To andre lignende eksempler fikk noe lågere score – (13) muligens på grunn av det agentive underordna verbet:

(13) De venter på at noen skal gjøre jobben for seg. ok 51, ? 21, * 19

(14) Hun fortjener å ha noen som er glad i seg. ok 45, ? 24, * 24

Ett eksempel hadde en definitt men inanimat og ikke-spesifikk intervenser. Dette fikk en lignende score:

(15) De gjør bare det som passer for seg. ok 39, ? 27, * 27

Langdistansebinding over personlige pronomen med animat og definitt tolkning fikk mye lågere score, som vi ser i (16)–(19):

(16) Hun ville at de skulle bli med seg inn. ok 13, ? 22, * 58

(17) Hun trodde at han var sint på seg. ok 13, ? 17, * 63

(18) Hun lurte på om han var sint på seg. ok 11, ? 19, * 62

(19) Hun trodde at han ikke var sint på seg lenger. ok 10, ? 28, * 54

I alt var det 22 informanter som aksepterte minst ett av de fire eksempla over. Av disse 22 var 19 fra Midt-Norge. Også utafor denne regionen fins det altså talere som kan akseptere langdistansebinding av denne typen – og her skal vi huske på at det øvrige Norge er underrepresentert i utvalget mitt. Men bare 5 informanter aksepterte alle de fire eksempla vist her, og alle disse var fra Midt-Norge. Dette tyder igjen på at en generell aksept av langdistansebinding er vanligere der.

En skal dessuten legge merke til at den enkle refleksiven *seg* er brukt i eksemplene over. Det er kjent at *seg* er mer akseptabel i langdistansebinding enn den komplekse refleksiven *seg sjøl* (se f. eks. Hellan 1988), og i en del av eksemplene her vil *seg* og *seg sjøl* gi ulik tolkning. I (17), for eksempel, ville *seg sjøl* gi lokal binding, med *han* som binder, og da også trolig bli godtatt av så godt som alle norsktalende, mens *seg* krever langdistansebinding og derfor ventelig bare blir akseptert av de som tillater et slikt bindingsmønster.

Langdistansebinding inn i V2-setninger

Når den underordna setningen har V2-leddstilling, synker akseptabiliteten av langdistansebinding betraktelig. Dette ser vi i (20), som bortsett fra leddstillinga er identisk med (19), men som likevel blir avvist av flere:

(20) Hun trodde at han var ikke sint på seg lenger. ok 10, ? 15, * 68

Også uten langdistansebinding trekker V2-leddstilling i den underordna setningen akseptabiliteten ned. Dette ser vi av det faktum at (21) ble avvist av noen få informanter, og flere markerte at setningen var “litt rar”.

(21) De forstår at andre kan ikke gjøre jobben for dem. ok 73, ? 14, * 6

Denne effekten er rimeligvis også til stede i andre eksempler med V2-leddstilling i en underordna setning. Samtidig er det klart at når langdistansebinding opptrer i slike konstruksjoner, synker akseptabiliteten enda mer, også når intervenereren er indefinit, som i (22).

(22) De forstår at andre kan ikke gjøre jobben for seg. ok 18, ? 28, * 46

Det er allment antatt at setninger med V2-leddstilling har en mer kompleks venstreperiferi enn setninger med leddsetningsleddstilling (se f. eks. Julien 2015 og referansene der). Det er dermed sannsynligvis den økte kompleksiteten i venstreperiferien av den underordna setningen som gjør langdistansebinding mindre akseptabel i eksempler som (20) og (22).

Venstreperiferien er enda mer kompleks i setninger med venstredislokert dubbert tema. Et slikt tema i en underordna setning er problematisk for mange informanter. Vi ser dette av det faktum at nærmere en tredjedel av informantene syntes det var noe rart med (23), sjøl om få avviste setningen helt.

(23) Jeg mener at andre, de får gjøre hva de vil. ok 58, ? 30, * 4

Setningen i (24) fikk noe bedre bedømming. Med langdistansebinding, som i (25), synker scoren likevel til samme nivå som for eksemplene med definit intervenerer.

(24) De forstår at andre folk, de kan ikke gjøre jobben for dem. ok 65, ? 19, * 9

(25) De forstår at andre folk, de kan ikke gjøre jobben for seg. ok 12, ? 26, * 55

Det er også mulig å topikalisere objektet i en underordna setning. I tillegg til økt strukturell kompleksitet i venstreperiferien får vi da også en dependensrelasjon mellom objektposisjonen og det framflytta temaet. Vi ser i (26) at binding over et topikalisert objekt i den underordna setningen trekker kraftig ned også uten at objektet er dislokert:

(26) De må forstå at denne jobben kan ikke andre gjøre for seg. ok 9, ? 21, * 63

Den effekten som innføydd V2 har på langdistansebinding kan være litt overraskende. Dersom V2 signaliserer at den underordna setningen er hevda (se Andersson 1975, Holmberg & Platzack 1995, Julien 2015), da skulle en vente at V2 skulle forsterke virkninga av logoforisitet og dermed gjøre langdistansebinding mer akseptabelt. Men som vi ser, er det omvendt: V2, og i det hele tatt økt kompleksitet i venstreperiferien til den underordna setningen, gjør langdistansebinding mindre akseptabelt, og denne effekten er proporsjonal med kompleksiteten.

Åtte liberale informanter

Undersøkelsen min var, som sagt, først og fremst utforma for å fange opp individuelle grammatiske mønstre. Jeg vil derfor nå gå over til å presentere de vurderingene som de åtte mest liberale informantene gjorde, altså de som godtok flest setninger med langdistansebinding. Disse åtte informantene er alle fra Midt-Norge. To av dem, som jeg kaller A og H, er i den yngste aldersgruppa, under 50 år, mens de øvrige er 50 år eller mer. Alle aksepterte mellomdistansebinding, samt langdistansebinding inn i ikke-V2-setning over en ikke-prominent intervenser. Vurderingene deres av mer markerte tilfeller ser vi i tabell 2.

Merk at informantene A, C, D, F og G ikke bedømte noe eksempel som “helt feil”. De brukte bare “helt grei” og “litt rar”. Det er derfor mulig at vurderinga “litt rar”, vist som ? i tabellen, egentlig betyr “ugrammatisk” hos disse informantene.

Vi ser at alle åtte aksepterer langdistansebinding også over definitte subjekt, så lenge det ikke er andre kompliserende faktorer til stede – se eksempel 1 og 2 i tabellen. Hvilke faktorer som gjør langdistansebinding mindre akseptabelt, varierer derimot en hel del.

Tabell 2. Vurderinger fra åtte liberale informanter

	A	B	C	D	E	F	G	H
1 Hun trodde at han var sint på seg.	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok
2 Hun ville at de skulle bli med seg inn.	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok
3 Hun lurte på om han var sint på seg.	ok	ok	ok	ok	*	ok	ok	ok
4 Hun trodde at han ikke var sint på seg lenger.	ok	?	ok	ok	ok	?	ok	ok
5 Hun trodde at han var ikke sint på seg lenger.	ok	ok	?	ok	*	?	ok	ok
6 De forstår at andre kan ikke gjøre jobben for seg.	ok	?	?	ok	ok	ok	ok	ok
7 De forstår at andre folk, de kan ikke gjøre jobben for seg.	?	*	ok	ok	ok	ok	ok	ok
8 De må forstå at denne jobben kan ikke andre gjøre for seg.	?	*	ok	?	ok	ok	?	ok
9 Hun trodde at du var sint på seg.	?	ok	ok	ok	*	ok	ok	ok
10 Hun lurte på om du var sint på seg.	ok	ok	?	?	*	?	ok	*

Informant A aksepterer binding inn i V2-setninger, som i 5 og 6, men er skeptisk til binding over topikaliserede ledd, som i 7 og 8. Dessuten kan vurderinga av 9 tyde på at intervenere i andre person er noe problematisk for denne informanten.

Informant B avviser også binding inn i V2-setninger med topikaliserede ledd, men godtar ellers binding inn i V2-setninger, så lenge de ikke inneholder negasjon. Når det gjelder eksempel 6, er det mulig at det agentive verbet i *at*-setningen også bidrar til å trekke ned.

Informant C markerer binding inn i negert V2-setning som mindre akseptabelt i 5 og 6, men godtar likevel binding inn i negert setning med topikaliseret ledd i 7 og 8. Om dette faktisk reflekterer en distinksjon som informanten gjør, er det behov for mer utredning her. Vi legger uansett merke til at informanten avviser 10, som kombinerer et svakt logoforisk matriseverb med et intervenserende andrepersonssubjekt.

Kombinasjonen i 10 blir også negativt bedømt av informant D. Det samme gjelder 8, der den underordna setningen har et topikaliseret objekt.

Informant E godtar heller ikke langdistansebinding over et subjekt i andre person eller når matriseverbet bare er svakt logoforisk, som i 3. Dessuten avvises 5, som involverer binding over en animat og definitt intervenserer inn i en V2-setning med negasjon.

Informant F er negativ til eksemplene 4 og 5, muligens fordi den innføyde setningen her har både negasjon og definitt animat subjekt. Hvorvidt den underordna setningen har V2-leddstilling eller ikke, ser ikke ut til å være avgjørende, ettersom

den underordna setningen i 4 ikke har V2. For F er dessuten setningen i 10, med et svakt logoforisk matriseverb og et underordna andrepersonssubjekt, mindre akseptabel.

Informantene G og H er de mest liberale av alle når det gjelder langdistansebinding. G er skeptisk bare til eksempel 8, med langdistansebinding over et topikalisert objekt, mens H avviser eksempel 10, med binding over et svakt logoforisk matriseverb og et andrepersonssubjekt.

Når vi ser bedømmingene fra disse åtte informantene under ett, blir det tydelig at mange faktorer kan påvirke akseptabiliteten av langdistansebinding, og at individuelle grammatikker kan legge vekt på ulike faktorer. For visse av informantene er det også slik at langdistansebinding blir uakseptabelt først når flere negative faktorer opptrer sammen.

5 Avslutning

Tidligere undersøkelser av langdistansebinding i norsk har vist at akseptabiliteten av slike bindingsmønstre er knytta til prominensen til intervenererne og til egenskaper hos de involverte verba: matriseverbet skal helst være logoforisk, mens det underordna verbet helst ikke skal være agentivt. I den undersøkelsen som jeg har gjort, viser det seg også at flere andre faktorer kan være relevante. Vi ser framfor alt at langdistansebinding blir mindre akseptabelt når venstreperiferien i den underordna setningen blir mer kompleks; det vil si når den underordna setningen har V2-leddstilling og eventuelt et dislokert tema i initial posisjon. Med et initialt topikalisert objekt følger dessuten en dependensrelasjon som krysser relasjonen mellom refleksiv og binder, noe som trekker akseptabiliteten enda mer ned. En tilsvarende effekt får vi når den underordna setningen inneholder en negasjon. De som særlig har sett på norsk langdistansebinding over prominente intervenerere, som Moshagen & Trosterud (1990) og Strahan (2003), har ikke tatt i betraktning konstruksjoner der den underordna setningen har en mer kompleks venstreperiferi. Det er altså helt nye observasjoner jeg har presentert her. Strahan (2011) kommer inn på tilfeller med andrepersonssubjekt i den underordna setningen, men sier at det ikke påvirker akseptabiliteten av langdistansebinding i norsk. Blant mine informanter var det likevel flere som reagerte negativt på underordna andrepersonssubjekt i kombinasjon med langdistansebinding. Intervenerende persontrekk kan altså trekke akseptabiliteten ned, sjøl om dette ikke gjelder for alle talere.

I tillegg til at jeg her har identifisert noen faktorer som påvirker akseptabiliteten av langdistansebinding i norsk, har jeg også vist at hver enkelt faktor aleine ikke nødvendigvis gjør langdistansebinding ugrammatisk. For en del informanter blir det ugrammatisk først når flere negative faktorer opptrer sammen. Dette er et viktig poeng. Det er tydelig at langdistansebinding er et komplekst fenomen, som ikke kan representeres i grammatikken som en enkel dikotomi.

Jeg vil også påpeke at de mønstrene en kan se i de bedømmingene som informantene gjorde, tyder på at de faktisk har vurdert setningene ut fra sitt eget talemål. Hadde de bedømt setningene ut fra etablert skriftspråksyntaks, skulle de ha avvist de fleste. De har også reagert på de relevante syntaktiske egenskapene, ettersom bedømmingene oppviser mønstre som kan forklares syntaktisk, og, ikke minst, individuelle talere plasserer seg langs en skala fra de mer til de mindre restriktive. Sjølv om det knytter seg en del usikkerhet til den metoden jeg har brukt, mener jeg derfor at den i dette tilfellet har gitt et noenlunde pålitelig helhetsbilde. Det jeg har gjort så langt, er likevel ikke mer enn en pilotundersøkelse, som det helt klart ville være interessant å følge opp med en større undersøkelse seinere.

Referanser

- Aasen, Ivar, 1864. *Norsk Grammatik*. Christiania.
- Andersson, Lars-Gunnar, 1975. *Form and function of subordinate clauses*. Doktoravhandling, Göteborgs universitet.
- Hellan, Lars, 1988. *Anaphora in Norwegian and the theory of grammar*. Dordrecht: Foris.
- Holmberg, Anders & Christer Platzack, 1995. *The role of inflection in Scandinavian syntax*. New York: Oxford University Press.
- Julien, Marit, 2015. The force of V2 revisited. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 18: 139–181.
- Lindstad, Arne Martinus, Anders Nøklestad, Janne Bondi Johannessen & Øystein Alexander Vangsnes, 2009. The Nordic Dialect Database: Mapping microsyntactic variation in the Scandinavian languages. I *NEALT Proceedings Series*, Volum 4, red. av Kristiina Jokinen & Eckhard Bick. <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/9206>
- Lundquist, Bjørn, 2013a. Long distance binding 2: Relative clauses. I *The Nordic Atlas of Language Structures Online* (NALS), red. av Janne Bondi Johannessen & Øystein Alexander Vangsnes. <http://www.tekstlab.uio.no/nals>.
- Lundquist, Bjørn, 2013b. Mid-distance binding: binding into infinitival clauses. I *The Nordic Atlas of Language Structures Online* (NALS), red. av Janne Bondi Johannessen & Øystein Alexander Vangsnes. <http://www.tekstlab.uio.no/nals>.
- Lødrup, Helge, 2009. Animacy and long distance binding in Norwegian. *Nordic Journal of Linguistics* 32: 111–136.

- Moshagen, Sjur Nørstebø & Trond Trosterud, 1990. Non-clause-bounded reflexives in Mainland Scandinavian. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 46: 47–52.
- Strahan, Tania E., 2003. *Long-distance reflexives in Norwegian: A quantitative study*. München: Lincom Europa.
- Strahan, Tania E., 2011. A typology of non-local reflexives in the Scandinavian languages. *Nordic Journal of Linguistics* 34: 157–178.

Finske lånnord i norsk – og i *Norsk Ordbok*

Knut E. Karlsen & Dagfinn Rødningen

Universitetet i Oslo

Abstract

Immigrants from Finland settled in parts of Norway in separate waves in the 17th, 18th and 19th centuries. The number of people of Finnish descent is still comparatively high in the northernmost part of Norway. Due to this one would expect some Finnish semantic influence on spoken Norwegian, but the attested traces of such an influence are few. Based on the extensive dictionary Norsk Ordbok the number of registered Finnish loanwords in Norwegian is only 25. But a minor study from North Norway indicates that the real extent of Finnish influence on Norwegian may have been underestimated. A likely reason may be the strong position of an ideology where the main focus was to prove a direct development from an earlier stage of Norwegian to the modern dialects. In such a perspective loanwords resulting from language contact may simply not have been of interest to earlier contributors of works and studies that Norsk Ordbok is heavily based on.

1 Innleiing

I denne artikkelen vil vi prøve å kaste lys over omfanget av finske lånnord i norsk – særleg dei norske dialektane – med utgangspunkt i det vitskaplege ordboksverket *Norsk Ordbok* (NO) og det omfattande materialet som ligg til grunn for verket. NO har undertittelen *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* og skal såleis gje ei grundig vitskapleg framstilling både av ordtilfanget i dei norske dialektane og av det nynorske skriftspråket. Ordbøkene til Ivar Aasen (1850, 1873) og Hans Ross (1895) utgjer grunnstammen i verket, men er supplert med andre typar kjelder i stort omfang. Dette tilfanget omfattar skjønnlitteratur og saklitteratur frå Aasen og fram til i dag (både i form av tekstkorpus og tradisjonelle setlar med ordopplysningar) og talemålskjelder i form av ordsamlingar eller einskildopplysningar om ord sende inn av heimelsfolk rundt om i landet. Fordi det er vanskelegare å vitskapleg dokumentere tale enn skrift, finst det naturleg nok langt færre talemålskjelder enn skriftmålskjelder i grunnlagsmaterialet til NO. Derfor har målførebelegga spesiell prioritet i redigeringsarbeidet.

Sidan Finland og Noreg har felles grense og det i fleire periodar har vore omfattande finsk innvandring til Noreg, er det all grunn til å tru at kontakten har sett spor etter seg i språket. Språkendringar som kan relaterast til denne kontakten, er dokumentert på fleire felt. Særleg kan spor av finsk påverknad finnast att i stadnamn, og det har vore ei viss interesse rundt studium av stadnamn og terrengformasjonar i dei områda der det er eller har vore finsk busetjing. Dei mest kjende arbeida på dette feltet er Iversen 1959 og Eskeland 1994. Begge tek utgangspunkt i Finnskogane, det mest kjende av dei finske innvandringsområda i det sørlege Noreg. Interesse rundt kodeveksling har i nyare tid også ført til studium av dette fenomenet i finsspråklege samfunn i Nord-Noreg (sjå t.d. Lane 2007, Sollid 2005). Når det gjeld reine innlån i ordforrådet i meir allmenn forstand, er biletet likevel eit anna. Då sosiolingvistikken skaut fart på 1980- og 1990-talet, fekk vi rett nok ei auka interesse for ulike verknader av språkkontakt, men dei semantiske følgjene av møte mellom ulike språk har vekt mindre interesse blant forskarar. Større studium som tek opp påverknad på leksikalsk og semantisk nivå, finst ikkje.

2 Finsk innvandring til Noreg

Særleg nord i Noreg kan ein rekne med at det har vore sporadisk kontakt mellom nordmenn og finnar til alle tider, men ein opererer gjerne med to tidsperiodar der det har gått føre seg innvandring i større omfang. Frå litt før år 1600 og om lag 100 år framover slo finske innvandrarar seg ned i skogsområda sør og aust i Hedmark, men også i skogane nord og vest for Oslo. Innvandrane kom i hovudsak frå Savolax og Karelen. Ved ei folketeljing i 1686 kom ein til at det budde drygt 1200 personar av finsk opphav i skogsområda sør i Hedmark. I ei teljing i 1930 vart berre 365 personar i dei same områda rekna som finnar, og det tyder på at bruken av finsk språk allereie då hadde vorte sterkt svekka i området. Etterkomarane av dei finske innvandrane til Sør-Noreg blir kalla skogfinnar, og dei er i dag rekna for ei av fem nasjonale minoritetar i Noreg. No er det ikkje lenger nokon som snakkar finsk her, og språket har først og fremst halde seg i stadnamn og namn på ymse terrengformasjonar (Iversen 1959, Vikør 2001: 88f).

I Nord-Noreg starta ei større finsk innvandring om lag 100 år seinare og gjekk meir føre seg i bølger over ein lengre periode. I den første innvandringsbølgja slo finnane seg ned i delar av Nord-Troms og Vest-Finnmark. I ei ny bølge om lag midt på 1800-talet busette dei seg først og fremst i Aust-Finnmark (Aikio og Lindgren

1982: 118). På slutten av 1800-talet rekna ein at om lag 25 prosent av befolkninga i Finnmark hadde finsk opphav, medan tilsvarende tal for Troms var rundt 8 prosent. Etter folketeljninga i 1930 var det 7 804 personar med finsk opphav i Nord-Troms og Finnmark. Talet i dag skal vere 10 000–15 000 (*Wikipedia*) eller enda høgare (*Store Norske Leksikon*), og i mange av innflyttarområda blir finsk framleis brukt, særleg av den eldre generasjonen. Det finske språket i desse områda blir til vanleg kalla kvensk, og folket kallast kvener. Som skogfinnane er kvenene rekna som ein nasjonal minoritet i Noreg. Frå 2005 har dessutan kvensk status som minoritetsspråk (Lane 2007).

Den finske innvandringa til skogsområda i Sør-Noreg var altså langt mindre omfattande enn tilfellet var nordpå. Språket til skogfinnane ser ut til å ha vorte erstatta med norsk ganske tidleg, og er ikkje lenger i bruk. I Troms og Finnmark er derimot resultatet av innvandringa at ein betydeleg del av befolkninga slektar på finske innflyttarar. Språket har vore i bruk heile tida og er framleis levande hjå relativt mange. Dette vil i vår samanheng seie at vilkåra for innlån av finske ord i norske grannedialektar skulle vere langt større i Nord-Noreg enn i sør.

Figur 1. Finsk innvandring til Noreg (kartgrunnlag: Kartverket).

3 Etymologi i *Norsk Ordbok*

NO er ikkje ei etymologisk ordbok. Men vi tek med eit minimum av opplysningar om opphav og samband med andre ord, primært basert på etymologiske opplysningar frå andre kjelder.

Tabell 1 gjev eit hierarkisk oversyn over kva for språk (eller anna etymologisk opphav) som er gjeve opp i artiklar i NO. Det er nokre atterhald her som vi kort må nemne. Lista er utarbeidd på grunnlag av søk i dei artikkane som låg i basen til NO medio august 2014. Vi var då komne godt over halvveges i siste bandet av verket. Store delar av alfabetet var dermed dekt, men det stod igjen ein liten rest. I tillegg er det slik at band 1 til 4 av NO ikkje er redigert på same elektroniske plattform som

resten av verket, og informasjonen i denne delen av NO er ikkje like lett tilgjengeleg gjennom databasesøk som i resten av ordboka. Når det gjeld etymologiske opplysningar, knyter usikkerheita seg først og fremst til artiklar i band 3 og 4. Likevel kan vi slå fast at denne oversikta byggjer på om lag 75 prosent av alle dei rundt 300 000 artiklane i ordboksverket.

Tabell 1. Hierarkisk oversyn over lånspråk (eller anna etymologisk opphav) i *Norsk Ordbok*

nr	etymologi	tal	31	persisk	48	62	jamtlandsk	7
1	norrønt	10240	32	hebraisk	45	63	mellomtysk	7
2	latin	3803	33	portugisisk	43	64	gælisk	6
3	fransk	2265	34	varemerke	41	65	romansk	6
4	tysk	1769	35	amerikansk	38	66	ungarsk	6
5	engelsk	1640	36	angelsaksisk	37	67	egyptisk	5
6	lågtysk	1561	37	gamalhøgtysk	36	68	mellomnederl	5
7	svensk	1555	38	tyrkisk	35	69	nordisk	5
8	gresk	1492	39	mellomhøgtysk	32	70	romani	5
9	islandsk	1280	40	samisk	32	71	nynorsk	4
10	dansk	1189	41	gamaldansk	30	72	mellomengelsk	3
11	mellomlågtysk	555	42	sanskrit	30	73	polsk	3
12	italiensk	510	43	finsk	28	74	bretonsk	2
13	mellomalderlatin	444	44	frisisk	28	75	båhuslensk	2
14	færøysk	425	45	gamalengelsk	26	76	gotlandsk	2
15	namn(et)	389	46	gamalsvensk	26	77	gamaltysk	2
16	nederlandsk	353	47	høgtysk	24	78	russenorsk	2
17	lydord	175	48	japansk	22	79	singalesisk	2
18	spansk	166	49	bornholmsk	17	80	sørslavisk	2
19	bokmål	148	50	malayisk	17	81	tsjekkisk	2
20	shetlandsk	148	51	slavisk	17	82	afrikaans	1
21	arabisk	135	52	mellomsvensk	16	83	austnordisk	1
22	norsk-dansk	116	53	kinesisk	15	84	finlandssvensk	1
23	jysk	115	54	hindi	14	85	gamalirsk	1
24	stadnamn	112	55	norsk	13	86	jiddisk	1
25	gamalfransk	83	56	keltisk	12	87	koreansk	1
26	nylatin	83	57	gamallågtysk	11	88	nydansk	1
27	mellomnorsk	75	58	gotisk	11	89	orknøysk	1
28	seinlatin	61	59	irsk	11	90	polynesisk	1
29	russisk	59	60	austsvensk	8	91	tamil	1
30	germansk	53	61	grønlandsk	7	92	urdu	1

Etymologiske opplysningar om eit ord i NO kan òg omfatte eitt eller fleire gjennomgangsspråk. Lista skil ikkje mellom direkte innlån og lån via andre språk. Dessutan er praksis i NO å jamføre med ei form i eit anna nærskyld språk når eit ord ikkje er belagt i norrønt. Dette gjeld særleg for islandsk og færøysk. Det er til dømes ikkje truleg at norsk har 425 ord som er direkte innlånte frå færøysk, slik lista viser. Det må òg nemnast at enkelte språk er skilde ut med fleire underkategoriar. Når det gjeld tysk, skil ein til dømes mellom gammallågtysk, mellomlågtysk, lågtysk, gammalhøgtysk, mellomhøgtysk og høgtysk og fleire til. Slo ein saman nokre av desse kategoriane, ville dei ha krope høgare opp på lista. Det har vi ikkje gjort her, og det er heller ikkje poenget. Poenget er å vise kvar finsk plasserer seg blant språka norsk har lånt ord frå. Finsk ligg som nummer 43 med 28 tilslag. Når vi reinskar lista med dei 28 tilslaga (mellom anna blir ord med dobbel grammatisk merking tald to gonger), står vi att med 25 ord der finsk er nemnd i etymologidelen av ordboksartikkelen.

Ord med finsk opphav i norsk

Vi opererer ikkje med nokon strengt lingvistisk definisjon av kva eit lånord er. I staden stør vi oss på ei meir allmenn oppfatning, i tråd med definisjonen av *lånord* i NO: «Ord som er teki opp i eit språk frå eit anna (og som ikkje lenger kjennest framandt)». Denne definisjonen er ikkje uproblematisk, og eit opplagt spørsmål er framandt for kven. Her legg vi til grunn at dersom eit ord er brukt i norsk dialekt i eit geografisk område (og eventuelt teke med i ei lokal ordsamling eller er dokumentert på andre måtar), kjennest det ikkje framandt.

Kor mange finske lånord som totalt finst i norsk, er i beste fall uklart. Anton Sommerseth meinte at «Professor Ragnvald Iversen ... hadde visstnok notert om lag ett tusen finske ord (lånord av finsk avstamning) i norske dialekter i Finnskogene på Østlandet» (Sommerseth 1998: 84). Dette er truleg ei misforståing. Iversen kartla stadnamn og terrengformasjonar, og han skriv ingenting om einskildord brukt i andre samanhengar enn namna. Dersom påstanden hadde vore rett, ville finsk hamna mellom dei ti fremste långjevande språka for norsk, men som vi såg i tabell 1, hamnar finsk mykje lenger ned på denne lista.

Ord med finsk opphav i *Norsk Ordbok*

Ei oversikt over ord der finsk er nemnd i etymologien, kjem fram i tabell 2.¹

Tabell 2. Ord med finsk opphav i *Norsk Ordbok*

ake subst	kattise f	motti m	perkjel m	rye f
basme m, f	kola v	mæl m	pjeks m	sauna m
eime el ime f	komse f	nopsastein m	poik m	sirpi subst
finskfinne m	kont m	pahastokk m	pøyk m	sisu m
jenka m	lapp m	pase m	risk m	tytte f
kantele m				

I eitt av orda (*finskfinne*) er ei tilvising til ordartikkelen *finsk* feilaktig ført i språk-rubrikken. Dette må derfor gå ut. I tre andre ord (*basme*, *kattise* og *risk*) er finsk nemnt som gjennomgangs-språk, men ikkje som opphavleg kjelde. Desse reknar vi likevel med som finske lånord. Det same gjeld fleire ord der det er teke atterhald som «truleg» eller «mogleg», eller finsk er sett opp som eitt av fleire moglege alter-nativ. Då står vi altså att med 25 ord der finsk er nemnt som etymologisk opphav.

Allmennord med finsk opphav

Tabell 3 syner dei tolv orda som kan karakteriserast som nokså allment utbreidde, eller som omgrep for fenomen utan spesielt avgrensa geografisk utbreiing. Fleire av dei er ord for kulturelle fenomen som kan ha vorte spreidde gjennom meir eller mindre moderne medium. Ti av orda er tekne med i *Nynorskordboka* (NOB), ei stor definisjons- og rettskrivingsordbok for nynorsk med om lag 90 000 oppslagsord. Det understrekar at dei er rekna for allment utbreidde i norsk. Dei to som ikkje finst i NOB, er verbet *kola* (som mest blir brukt i uttrykk som ‘kola av’ og ‘kola vippen’) og substantivet *nopsastein* (som kanskje kan vere nemning for eit finsk importprodukt).

Tabell 3. Allmennord med finsk opphav i *Norsk Ordbok*

basme m, f ‘del i vev el vevskei’ (gjennom fi. <i>pa(a)sma</i>)
jenka m ‘ein dans’ (fi. <i>jenkka</i>)
kantele m ‘strenginstrument’ (fi. <i>kantele</i>)

¹ Takk til Heikki Hurttä for verdfulle kommentarar om finske opphavsformer. På grunnlag av desse kommentarane vikk skrivemåten av einskilde finske opphavsformer av frå det som er gjeve opp i NO og Nynorskordboka.

kola v ‘somna, døy’ (fi. <i>kuolla</i>)
komse f ‘vogge’ (fi. <i>komsio</i>)
kont m ‘neverkorg’ (fi. <i>kontti</i>)
lapp m ‘same’ (mogl. opph. i fi.)
nopsastein m ‘murstein i betong’ (til fi. <i>nopsa</i>)
pøyk m ‘gutunge’ (fi. <i>poika</i>)
sauna m ‘badstove’ (frå fi.)
sisu m ‘vilje, tæl’ (frå fi.)
tytte f ‘kvinne, jente’ (fi. <i>tyttö</i>)

Dialektord med finsk opphav

Orda i tabell 4 kan reknast for dialektord, dvs. ord med ei geografisk heimfesting (og som ikkje kan reknast som del av allmennspråket). I hakeparentesen etter kvart av orda finn vi informasjon om kor i Noreg orda er registrert brukt. Vi ser at fem av dei elleve dialektorda har mest tilknytning til det nordlege innvandringsområdet, det er *eime/ime*, *mæl*, *perkjel*, *pjeks* og *sirpi*. Dei fem som har mest tilknytning til det sørlege innvandringsområdet er *kattise*, *motti*, *pahastokk*, *risk* og *rye*. Det siste dialektordet, *pase*, er berre belagt frå Telemark og er slik sett det som skil seg ut frå dei andre. Telemark er ikkje rekna med mellom dei finske innvandringsområda, men ligg noko sør-vest for det sørlege området.²

Tabell 4. Dialektord med finsk opphav i *Norsk Ordbok*

eime el ime f ‘eit slag grov nål’ [Sunndal, Nord-Noreg] (fi. <i>äimä</i>)
kattise f ‘eit slag fiskeruse’ [Østfold (Aasen), Akershus sumst, Eidskog, Grue, Ringerike] (gjennom fi. <i>katiska</i> , <i>katitsa</i>)
motti m ‘eit slag graut’ [Finnskogen, berre frå skriftlege kjelder] (frå fi.)
mæl m ‘styreåre til elvebåt’ [Tana] (fi. <i>mela</i>)
pahastokk m ‘hjørnestolpe i røykomn i skogfinsk røykstove’ [berre frå skriftlege kjelder] (førsteleddet frå finsk)
pase m ‘vêr, sauebukk’ [Sauherad, Nedre Telemark sumst] (frå fi.)
perkjel m ‘fanden + brukt om person’ [Vikna, Foldereid, Nordland, Midt-Troms, Trondenes, Senja] (fi. <i>perkele</i>)
pjeks m ‘høg lærstøvel’ [Snåsa, Sørli, Nordli, Lavangen, Hillesøy, Gamvik] (fi. <i>pieksu</i>)
risk m ‘tjukk pannekake laga av potet’ [Blaker, Solør, Stor-Elvdal] (gjennom fi.)
rye f ‘turkehus for korn og malt’ [Solør] (fi. <i>riihi</i>)
sirpi subst ‘sigd’ [Nordreisa] (frå fi. ‘skjera’)

² Eit mogleg finsk opphav kunne vere *pässi* ‘vêr, sauebukk’, men det er ikkje ført opp i NO.

Kartet i figur 2 viser den samla geografiske heimfestinga for dialektorda. Her kjem det klart fram at dialektord med finsk opphav hovudsakleg er utbreidde i Nord-Noreg og austre delen av Austlandet med tyngdepunkt i bygdene mot svenskegrensa. Det siste svarer godt til det geografiske området Finnskogen med kjerneområde i kommunane Grue og Åsnes. Men det fanst og område med finsk innvandring lenger vest på Austlandet, heilt vest til Buskerud (Ringerike).

Saman med dei tolv allmennorda har vi då sett på 23 av dei 25 finske lånorda i NO. Dei attståande to orda i tabell 2 er *ake* subst 'liten slede, pulk' (fi. *ahkio*) og *poik* m 'gutunge'. Det siste kan sjåast som ein variant av *pøyk*, som vi allereie har nemnt mellom dei ålment utbreidde lånorda. Ordet *ake* er berre nemnt i ei av dei eldre kjeldene våre (frå 1830-åra), og det er ikkje noko anna i materialet vårt som tyder på at ordet er eller har vore i bruk i norsk. Vi har derfor ikkje rekna ordet korkje til dei allment utbreidde eller til dialektorda.

Figur 2. Geografisk utbreiing av dialektord med finsk opphav (kartgrunnlag: *Kartverket*).

Kjelder i tillegg til *Norsk Ordbok* og *Nynorskordboka*

Kan vi tru at vi med dette har kartlagt det som finst av finske innslag i det norske språket? Som vi nemnte innleiingsvis, har det vore forska lite på finsk innverknad på norsk på det leksikalske og semantiske nivået. Ein kunne tenkje seg at det fanst lokale ordsamlingar i regi av historielag eller privatpersonar, men det har vore vanskeleg å finne slike kjelder. Men vi har funne to publiserte arbeid frå det nordlege innvandringsområdet der det eine, Sommerseth 1989, er omfattande nok til at det kan danne grunnlag for ein analyse. Det andre, Mellem 1989, inneheld først og fremst finske fleirordsuttrykk som var i bruk blant eldre folk med kvensk bakgrunn i forfattarens barndom. Dette fell utanfor vår forståing av kva lånord er. Ho nemner berre tre ord «som er gått inn i dialekten som norske» (Mellem 1989: 84), og all tre er fanga opp i materialet til NO.

Sommerseth-lista

Arbeidet vi skal sjå nærmare på, er ei liste over finske ord og uttrykk i dialektane i Nord-Troms, samla av Anton Sommerseth. Ho er publisert i Årbok for Nord-Troms 1989, og når vi har reinska lista for slikt som er for uklart, i tillegg til uttrykk med meir formelaktig preg, står vi att med 31 einskildord som forfattaren hevdar er lånord i dialektane med finsk opphav.

Anton Sommerseth (1909–1998) kom frå Skibotn i Troms, eit kjerneområde for den første innvandringsbølga frå Finland til Noreg. Han var politisk interessert og var i tre periodar vararepresentant på Stortinget for partiet Venstre, frå 1958 til 1969. Han var også svært kulturinteressert og kjende godt til finsk språk. Lista hans inneheld «noen eksempler som jeg har hørt brukt av norsktalende gjennom årene» (Sommerseth 1989: 84). Orda er oppgjevne i tilnærma den forma dei blir uttala, eventuelt med fleire variantar. Det er også opplysningar om tyding, og i nokre tilfelle har han teke med døme på bruken. Ved dei fleste orda har han opplyst om det finske opphavet, eller det han trur er det finske opphavet. Ved å jamføre Sommerseths liste med materialet til NO kan vi få ein peikepinn på kor dekkjande NO er når det gjeld finske lånord i norsk.

Ord frå Sommerseth-lista som finst att i Norsk Ordbok

Av dei 31 orda er det mogleg å finne spor etter 13 i materialet vårt. Desse orda er vist i tabell 5 (her vist i forma dei har i Sommerseth-lista).

Tabell 5. Ord frå Sommerseth-lista som finst i *Norsk Ordbok*

alo ‘uro, leven’
deitta ‘(kvinne)bryst’
hyte ‘ha (seg bort) i ein fart’
bipi ‘smerte, sår’
håksa ‘koma plutselig på, ensa’
jässe (tyding ikkje eksplisitt ført)
jøger ‘kry, stolt, overlegen’
krantt ‘kræsen, kravstor’
skaut ‘spiler på årer’
navar ‘bor’
pøyk ‘gutunge’
koppe ‘tappa blod med kopp’
saspon ‘holsleiv’

Elleve av desse orda er redigerte som artiklar i NO, i lik eller attkjenneleg form og med same eller nærliggjande tyding. For *pøyk* er det finske opphavet teke med i etymologidelen av artikkelen (NO: frå finsk *poika*). I sju av orda er det oppgjeve anna opphav enn finsk (*alo* (NO: kan henda frå lty *allo*), *hyte* (NO: jfr shet *hut* ‘truga, jaga’), *håksa*³ (NO: norr. *hugsa*), *jøger* (NO: jfr. norr. *gægjast*), *navar* (NO: norr. *nafarr*), *koppe* (NO: av *I kopp* [norr. *koppr*]) og *saspon* (NO: til norr. *sod*). Ved tre ord (*bipi*⁴, *jåsse*, *skaut*) har ikkje NO ført etymologiske opplysningar i det heile tatt.

To av dei 13 er ikkje redigerte i NO, men finst registrerte i materialet vårt og er indekserte i samlingsdatabasen til NO (Metaordboka). Det eine (*deitta*) er såpass godt belagt at det nok vil bli redigert i ein framtidig revisjon, men det finst ikkje spesifikke opplysningar i materialet vårt om opphav. I det andre og siste tilfellet (*kranntu*⁵) er belegget (per i dag) for svakt til at det kan danne grunnlag for redigering.

Av dei 31 orda som Sommerseth førte opp, er altså berre eitt registrert med finsk opphav i NO, og i sju av dei andre er det ført ein heilt annan etymologi. Heile 18 av orda er ikkje fanga opp i NO-materialet i det heile tatt. Utan inngåande etymologisk kompetanse er det vanskeleg å avgjere sikkert kva som er rett av alternativa i dei sju orda der Sommerseths etymologi skil seg frå den som er gjeven opp i NO, men truleg var heller ikkje Sommerseth ekspert på etymologi, noko dei mange spørjeteikna og atterhalda i teksten hans vitnar om. Det vi truleg kan konkludere med, er at Sommerseth-lista sannsynleggjer at det finst eit større innslag av finske lånord i mange norske dialektar enn det som går fram i oppslagsverka om norsk språk, også i eit så omfattande, vitskapleg og deskriptivt ordboksverk som NO.

4 Moglege årsaker

Vi står altså igjen med 25 ord med mogleg finsk opphav i NO. All den tid vi har hatt ein intensiv språkkontakt over lang tid både sør og nord i landet, må dette seiast å vere eit lågt tal. Vi skal avslutningsvis peike på moglege grunnar til dette. Den viktigaste årsaka meiner vi kan ha med ideologi å gjere.

Når det gjeld beskrivinga av dialektane, har norsk målføregransking og dermed også NO vore prega av den tradisjonelle dialektologien med vekt på å finne saman-

³ Etter *Ordbok över Finlands svenska folkmål* finst ordet også i svenske dialektar i Finland.

⁴ Eit mogleg opphav kan vere finsk *pipi* (i barnespråk) ‘sjuk’.

⁵ Etter den finske dialektordboka *Suomen murteiden sanakirja* er ordet kjent frå finske dialektar brukt i Noreg.

hengane mellom norrønt og dialektane i samtida (Jahr 1996: 97). Det er ei ideologisk ramme vi kjenner frå Ivar Aasen, men som blei styrande for norsk målføregransking langt ut på 1900-talet. Innanfor ei slik forståingsramme er det rimeleg at det ikkje har vore særleg stor interesse for å beskrive ordtilfang som er resultat av språkkontakt. Det gjeld kontakten mellom norsk og dansk, men også kontakten mellom norsk og finsk (og ikkje minst samisk). Dermed kan redaksjonen i NO godt ha hatt ein tendens til å ville føre ord tilbake til germanske røter, også i tilfelle der den geografiske utbreiinga av ordet kunne tilseie ein mogleg finsk påverknad.

Ein konsekvens av det nasjonale perspektivet var at det var lita interesse for å studere dei nordnorske dialektane der ein kunne finne spor av slik kontakt. Her kunne ein ikkje vente å finne band til norrønt. Karlsen 2005 undersøkte den geografiske fordelinga av kjeldene til NO og påviste at Nord-Troms og Finnmark utgjorde eit samanhengande område med svært lite målføretilfang. Før innsamlinga av målføreord frå nord blei intensivert etter 2002, fanst det til dømes berre 284 målførebelegg frå Finnmark fylke i setelarkivet til NO.

Brunstad 2001 er ei avhandling om purisme i nordisk og har eit eige kapittel som heiter «Purisme imot finsk og samisk». Her skriv Brunstad at denne purismen ikkje har kome i form av rettskrivingsreglar eller statlege direktiv, men at ein i offisiell språkpolitikk historisk har vore mest oppteken av å avløyse samisk og kvensk med norsk, ikkje minst i skoleverket. «Purismen har i staden vore meir løynd, og kome til uttrykk på lokalplanet i språkkontaktområda i Nord-Troms og Finnmark» (Brunstad 2001: 333), gjennom herming og latterleggjering av talemål med kvenske (og samiske) innslag i til dømes vitsar, skjemteviser eller revyinnslag. I eit slikt perspektiv er det heller ikkje overraskande at ord med finsk (eller samisk) opphav ikkje blei vurderte som kandidatar for NO, korkje av språkbrukarane sjølve eller andre observatørar.

5 Konklusjon

Kombinasjonen av ein ideologi som ikkje opna for å beskrive resultat av språkkontakt, og i forlenginga av det, mangel på kjeldemateriale frå det området av landet der språkkontakten var sterkast, kan vere med på å forklare den låge frekvensen av finske lånord i NO. Her skal vi understreke at ein i NO etter 2002 har arbeidd aktivt med å balansere kjeldematerialet til NO betre geografisk, og situasjonen er veldig mykje betre i dag enn tidlegare. Det ser vi òg ved at storparten av orda med finsk

opphav finst i banda som har kome etter omlegginga av NO i 2002. I den delen av verket som blei redigert før 2002 (a–h), har vi berre funne tre oppslagsord med finsk som opphavsspråk. Alle desse er dekte i eldre kjelder (to av dei av Aasen og den siste finst i Christies *Norsk Dialectlexicon*, 1830–1840). Det skulle tyde på at ein trass alt har klart å fange opp ein del slike ord. Men det at meir enn halvparten av orda i Sommerseth-lista ikkje har kome med i NO, tyder likevel på underrapportering av dialektord med finsk opphav.

Litteratur

- Aikio, Marjut og Anna-Riitta Lindgren, 1982. Den finske minoriteten i Nord-Noreg. I *Nordnorsk. Språkav og språkforhold i Nord-Noreg* (118–133), red. av Tove Bull og Kjellaug Jetne. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Brunstad, Endre, 2001. *Det reine språket. Om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk*. Avhandling til doctor artium-graden. Universitetet i Bergen.
- Christie, W.F.K., [1938]. *Norsk Dialectlexicon og nokre folkeminne og brev*. Utgåve ved Gustav Indrebø. Bergen. [Bergen Museums Årbok]
- Eskeland, Tuula, 1994. *Fra Diggasborrå til Diggasbekken, finske stedsnavn på de norske Finnskogene*. Avhandling for dr.art.-graden. Institutt for østeuropeiske og orientalske studier. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Iversen, Ragnvald, 1959. *Finsk på norsk grunn*. [Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1958:6] Trondheim: F. Bruns bokhandel.
- Jahr, Ernst Håkon, 1996. Nynorsk språkforskning – en historisk oversikt. I *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden* (84–101), red. av Carol Henriksen et al. Oslo: Novus.
- Karlsen, Knut E., 2005. Geografiske hol i ei nasjonal ordbok – om geografisk representasjon av kjeldene i Norsk Ordbok. I *Nordiske studier i leksikografi* 8 (185–198), red. av Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen. [Nordisk Foreining for leksikografi, skrift nr. 9]
- Lane, Pia, 2007. Språk som identitetsuttrykk: Kodeveksling i et kvenskspråklig samfunn. I *NOA norsk som andrespråk* 1 (37–56).
- Mellem, Reidun, 1989. Finske ord i Nord-Troms-dialekten. I *Menneske og miljø – Årbok for Nord-Troms* (84–87).
- Norsk Ordbok. 1966–. *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Nynorskordboka. 1986–. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Sollid, Hilde, 2005. *Språkdannelse og -stabilisering i møtet mellom kvensk og norsk*. [Tromsø-studier i språkvitenskap 24] Oslo: Novus.
- Sommerseth, Anton, 1989. Finske ord og uttrykk i dialektene våre. I *Menneske og miljø – Årbok for Nord-Troms* (84).
- Store Norske Leksikon. <<https://snl.no>> (henta 31.10.14)
- Vikør, Lars S., 2001. *The Nordic languages. Their status and interrelations*. Oslo: Novus.
- Wikipedia. <<http://no.wikipedia.org/wiki/Portal:Forside>> (henta 31.10.2014)

Tonelagsnøytralisering i våmhusmålet i Ovansiljan

Gjert Kristoffersen
Universitetet i Bergen

Abstrakt

Denne artikkelen legger fram empiri som tidligere ikke har vært kjent, nemlig at dialekten som tales i landsbyen Våmhus helt nord i Mora kommune i Ovansiljan, mangler tonelagskontrast, som ellers karakteriserer alle de omliggende dialektene. Våmhus befinner seg på eller nær tonelagsisoglossen som skiller älvdalsdialekten i nord fra dialektene i Orsa og Mora i sør, der Älvdalen karakteriseres av totoppet tonelag 2, mens de andre hører til gruppen med entoppet tonelag 2. Hovedmaterialet består av minimalt kontrasterende målord med intervokalisk nasal lest inn av tre informanter i to ulike rammesetninger. Resultatet kontrolleres så mot ord med lang vokal og intervokalisk, ustemt obstruent, og mot relevante ord trukket ut av et opptak av en samtale på dialekt mellom de tre informantene og til sist mot eldre opptak fra Institutet för språk och folkminnen som viser at fraværet av kontrast ikke er nytt. Diakrone implikasjoner av funnet diskuteres i siste del av artikkelen.

1 Innledning

Utenom finlandssvensk og dialektene helt i nord er tonelagsnøytralisering bare kjent fra mindre og spredte områder i Sverige og Norge. I Norge finnes to områder som tradisjonelt mangler tonelagsmotsetning. Bygdemålene rundt Bergen representerer det ene (der Bergen bymål *har* tonelagskontrast), helgelandsmålet på grensen mellom Nord-Trøndelag og Nordland det andre. I Sverige er det først og fremst områder i Uppland og Södermanland som er kjent for nøytralisering, se f.eks. Nyström (1997) og referanser der.

Dalmålene har vært regnet som dialekter med tonelagskontrast, selv om Adolf Noreen i sitt tidligste arbeid om dalmålene mente at tonelagskontrasten var fraværende i Ovansiljan sør for Älvdalen (Noreen, 1881: 9). Tonelagsrealisasjonen i Ovansiljan karakteriseres i tillegg av stor variasjon. Mens den nordligste dialekten, Älvdalen, viser totoppet tonelag 2-realisasjon, type 2A i den såkalte Bruce/Gårding-typologien (Bruce & Gårding, 1978), hører dialektene i Mora og Orsa til type 1A, der tonelag 2 karakteriseres av én tonetopp. Temaet for denne artikkelen er fravær

av tonelagskontrast i en landsby på grensen mellom disse to typene, nemlig Våmhus helt i nord ved Orsa-sjøen.¹

At tonelagskontrasten her er fraværende, har hittil ikke vært kjent. Med Johannes Boëthius' monografi om lydlæren i orsamålet (Boëthius, 1918: 17) ble det slått fast at tonelagskontrasten fantes i Orsa, og at den tilhører det som senere ble kalt type 1A i Bruce/Gårding-typologien.² På samme tid drev Ernst A. Meyer sine banebrytende undersøkelser av tonelagsrealisasjon i svenske dialekter, publisert i Meyer (1937). Alle dialektene han undersøkte i Ovansiljan viste tonelagskontrast. Ingen av hans informanter var fra Våmhus.

Om våmhusmålet finnes det ellers lite publisert. Mye informasjon finnes spredt i Levander (1925, 1928). Noreen (1881: 7) slår uten nyansering fast at det tales älvdalsmål i Våmhus, og inkluderer det totoppepe tonelag 2 som et av særdragene i listen som følger. Men ifølge Levander er dette feil:

Och vad accenten beträffar (punkt 6 hos Noreen), skulle både Bonäs och Våmh. snarast kunna betecknas som Moratillhöriga, under det att Älvd. är ensam om sin ytterligt särpräglade accentuering. (Levander, 1925: 236)

Ut fra dette ville vi vente at dialekten i Våmhus på linje med de andre dialektene i Mora og Orsa som Meyer dokumenterte, hadde en tonelagskontrast av type 1A. Men som vi skal se i det følgende, viser innspillinger jeg gjorde der i 2008 at dette ikke er tilfellet. Både manuskriptbaserte innspillinger, der informantene leste et avgrenset sett målord i faste rammesetninger, og fri samtale tyder på at kontrasten mangler i Våmhus.

2 Data

Analysen er basert på innspillinger av tre informanter, to menn født i hhv. 1934 og 1942 og en kvinne født i 1931. Disse vil i det som følger bli referert til som hhv. M34, M42, og K31. Informantene leste et sett med målord 2–3 ganger i to rammesetninger, én der målordet kom finalt i setningen, og en der det kom foran en ny aksentfrase. Strukturen i begge setningene framtvang en lesing av målordet som foku-

¹ Jeg har behandlet tonelagsrealisasjonen i Älvdalen og i dialektene i Mora og Orsa i to tidligere artikler, Kristoffersen (2008) og (2010).

² Mens Boëthius baserte seg på auditiv analyse og konsultasjoner med Ernst A. Meyer, har orsakontrasten senere blitt dokumentert akustisk av Eva Olander, se Olander (2000, 2001, 2002).

sert. De fire primære målordene hadde to stavelser med trykk på første, /i/ som rotvokal, intervokalisk /n/ og åpen endestavelse. Tonelag og kvantitetstype ble variert, som illustrert i oversikten over de fire målordene med intervokalisk nasal i tabell 1.³

Tabell 1. Målord med intervokalisk nasal for testing av tonelagskontrast i Våmhus

	Lang vokal	Kort vokal
Tonelag 1	/ti:nä/ “tygen”, b.f.pl.	/stsinnä/ “skinnet”, b.f.sg.
Tonelag 2	/sti:na/ “Stina” (navn)	/tsinna/ “kärna” (inf.)

3 Analyse

Alle beleggene på de fire ordene ble annotert og koblet til lydfilen i programmet Praat.⁴ Deretter ble normaliserte tonekurver trukket ut av hvert annotert belegg ved hjelp av Praat-skriptet PitchDynamics.⁵ Gjennomsnittskurvene for hver av de tre informantene går fram av figur 1 på neste side, der også et sett med referansekurver fra vinäsdialekten er tatt med for å illustrere den normale kontrasten i Mora og Orsa.⁶ Vi ser at mens vinästaleren viser en klar kontrast, med forsinket tonetopp i tonelag 2, viser ingen av de tre våmhustalerne noen tonelagsforskjell. Her realiseres alle målordene på samme måte som tonelag 1 i f.eks. Vinäs.

4 Validering

Det sier seg selv at en konklusjon basert på 2–3 innspillinger av fire enkeltord lest av tre ulike talere, kan være beheftet ved feil. Den mest åpenbare og alvorlige er om de to representantene for tonelag 2 i stedet realiseres med tonelag 1 i våmhusmålet. Nå er samsvaret fra dialekt til dialekt med hensyn til hvilke ord som realiseres med hvilket tonelag temmelig stort, i hvert fall når vi sammenligner nabodialekter, så det ville være overraskende om begge de to ordene som ble brukt hadde avvikende tonelag i Våmhus. I tillegg er et av dem, /tsinna/, en tostavet infinitiv, og disse er ikke kjent for å variere med hensyn til tonelagsrealisasjon. Men navn er variable. I Norge

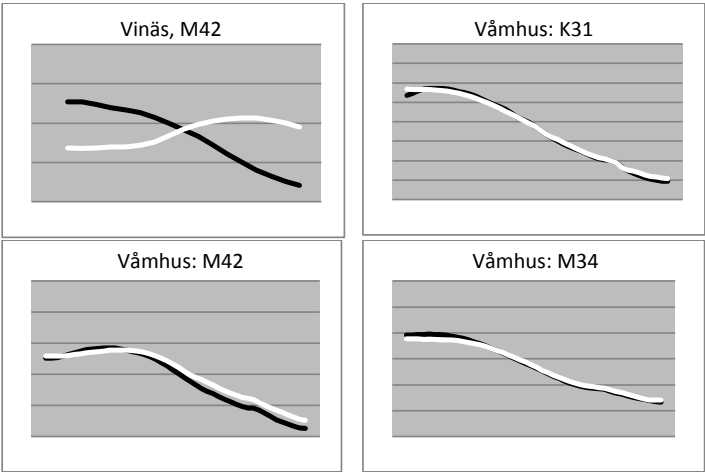
³ Rammesetningene var “Du sagd’ ____” og “Det var ____ prästen sagde”. Informantene leste også inn et tilsvarende sett målord med ustemt lukkelyd mellom vokalene. Disse kommer vi tilbake til nedenfor.

⁴ <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>

⁵ <http://www.haskins.yale.edu/staff/dicanio/scripts.html>, sist besøkt 2.10.2014. Skriptet er skrevet av Christian DiCanio, og lagt ut på nettet som en gratis ressurs.

⁶ Vinäs ligger sør for Mora by, på vei mot Sollefteå. Informanten er en mann født i 1942.

er det kjent at tonelaget i både *Anna* og *Sara* kan variere med dialekt. Så det kan også gjelde *Stina*. Men om det var tilfellet, ville vi vente at det var dette ordet som skilte seg ut, og at /tsinna/ ville vise normal tonelag 2-realisering.⁷

Figur 1. Ord med intervokalisk nasal. Referansekurver fra Vinäs, samt gjennomsnittlige tonekurver for hver av våmhustalerne. Sort linje markerer tonelag 1, hvit (potensielt) tonelag 2.

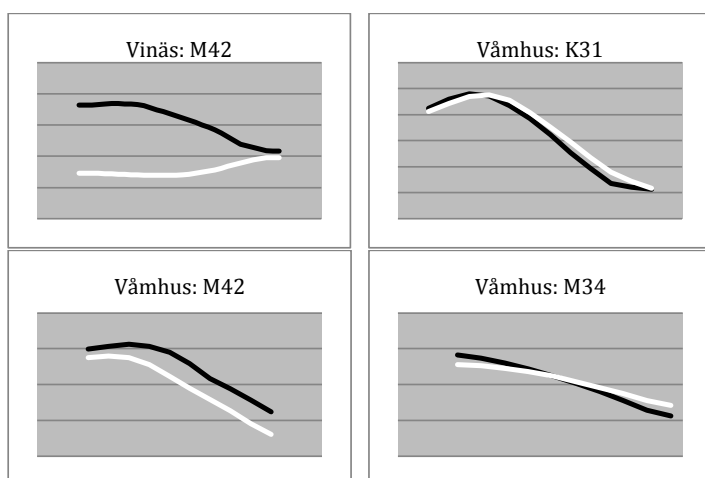
Gitt det avgrensede materialet er det likevel grunn til å undersøke om vi gjenfinder nøytraliseringen også om vi utvider materialet på ulike måter. Vi skal først se på ord med ustemt konsonant mellom vokalene, som også inngikk i lesematerialet. De aktuelle ordene framgår av tabell 2.

Tabell 2. Målord med intervokalisk ustemt lukkelyd for testing av tonelagskontrast i Våmhus

	Lang vokal	Kort vokal
Tonelag 1	/ta:tse/ “tak ^{et} ”, b.f.sg.	/tappin/ “tapp ^{en} ”, b.f.sg.
Tonelag 2	/ta:ka/ “l ^ä gga tak” (inf)	/tappa/ “tapp ^a ” (inf.)

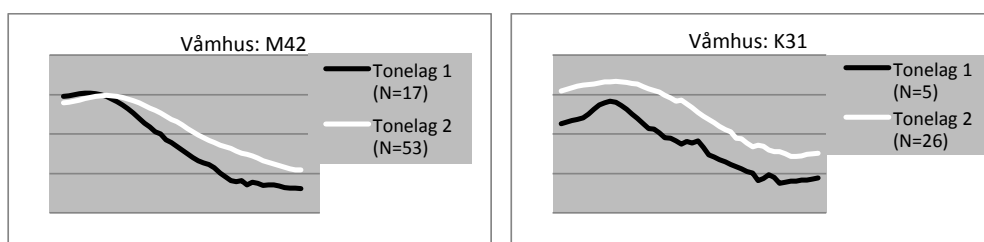
Av disse blir vokalførløpet i ordene med kort vokal for kort til pålitelig måling av tonegang, så vi må begrense datagrunnlaget til ordene med lang vokal. Figur 2 viser at også i dette materialet finner vi nøytralisering der referansekurvene fra Vinäs viser klar kontrast.

⁷ Innspillinger jeg gjorde i Skattungbyn i Orsa i 2008 viser nettopp et slikt mønster. Men her er det ikke bare *Stina* som skiller seg ut, men ord med lang vokal generelt. Her finnes tonelagskontrasten med andre ord bare i ord med kort vokal. Dette enda mer uvanlige mønsteret lar seg ikke behandle innenfor rammen av denne artikkelen.

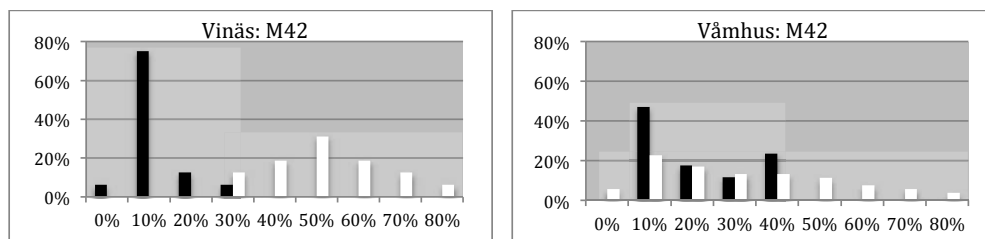
Figur 2. Tonalt forløp gjennom lang vokal i ord med intervokalisk ustemt lukkelyd. Sort linje markerer tonelag 1, hvit (potensielt) tonelag 2.

Jeg spilte også inn en samtale på ca. 45 minutter mellom de tre informantene. Våmhusmålet er ikke lett å forstå for utenforstående. Dette gjelder også meg. Men om ikke sammenhengen alltid er lett å følge, lar en del ord seg forstå også for en som ikke er fortrolig med dialekten. De to talerne som er lettest å forstå, er K31 og M42. Jeg gikk gjennom deres replikker i opptaket. For hvert relevant VCV-forløp med stemt konsonant som jeg forstod, annoterte jeg tonelag i Praat og kjørte deretter skriptet omtalt ovenfor for å hente ut de aktuelle grunntonekurvene. Figur 3 viser resultatet. Vi ser at begge informantene også i samtaledelen viser nøytralisering. Selv om vi ser en liten forskjell både i timing av tonetoppen og i hvor raskt tonegangen faller fra toppen hos M42, ligger mønsteret langt fra det som representerer en normal tonelagskontrast i området. Så disse dataene støtter hypotesen om at Våmhusmålet mangler tonelag.

Figur 3. Gjennomsnittlige grunntonekurver hentet ut av opptak av samtale.

Men vi ser som nevnt at M42 viser en liten gjennomsnittsforskjell mellom ord som i andre dialekter har ulikt tonelag. Skriptet som ble brukt til å hente ut tidsnormaliserte tonekurver, returnerer også posisjonen til den høyeste F0-verdien i hver kurve, i form av en prosentverdi. Jo lavere verdi, jo tidligere i kurven befinner tone-toppene seg. Dette gjør det mulig å analysere spredningen av plasseringen av tone-toppene i kurvene som utgjør det to gjennomsnittskurvene til M42 vist i figur 3. Figur 4 viser spredningen i tonetoppene fordelt på de to tonelagene til M42 (høyre diagram) sammenlignet med det tilsvarende resultatet for referansen fra Vinäs.

Figur 4. Fordeling av tonetopper som prosentverdier av total durasjon fordelt på tonelag. Sorte søyler = tonelag 1, hvite = tonelag 2. Hvert intervall på x-aksen representerer et ti prosents intervall fra den verdien som er angitt under hver søyle/søylepar.

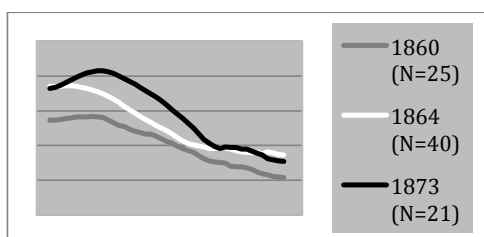
Vi ser at fordelingen hos vinästaleren som ventet skiller nærmest kategorisk mellom tonelagene, ved at toppene i tonelag 1-forløpene ligger i den nedre delen av prosent-skalaen, og de for tonelag 2 i den øvre. Spredningen hos våmhustaleren er mer komplisert. For begge tonelagene finner vi topp-punktet i 10–20 %-intervallet, parallelt med topp-punktet for tonelag 1 hos vinästaleren. Mens spredningsmønsteret er forskjellig. Mens tonelag 1-toppene alle ligger under 50 %, er spredningen mye større for tonelag 2-verdiene. Vi finner en relativt jevn spredning av realisasjoner av tonelag 2-ord fra samsvar med tonelag 1-ord til verdier som samsvarer med tonelag 2 i dialekter med tonelagskontrast. Det er med andre ord en forskjell mellom tonelag 1- og tonelag 2-ord også hos denne våmhustaleren, men den er graduell, og ikke kategorisk slik vi ser hos vinästaleren til venstre i figuren. Dette forklarer hvorfor topp-punktet i tonelag 2-kurven til denne våmhustaleren faller noe senere enn toppunktet i tonelag 1-kurven, slik disse framgår av venstre diagram i figur 3. Det forklarer også hvorfor tonelag 2-kurven har et slakere fall.

I utgangspunktet er det vanskelig å avgjøre om denne ulikheten er tilfeldig, eller om den representerer et reelt mønster hos denne informanten. Om det siste skulle være tilfellet, kan i hvert fall tre ulike forklaringer tenkes. Den første er at

dette er et utslag av dialektkontakt, enten med nabodialekter eller med rikssvensk.⁸ Den andre, som kan ses som en videreføring av den første, er at dette representerer et tidlig stadium av framveksten av en tonelagskontrast, betinget av dialektkontakt. Den tredje er at dette tvert imot avspeiler et siste stadium i en prosess som nøytraliserer en tidligere kontrast i våmhusmålet. Den siste muligheten skal vi se på i neste og siste del av artikkelen.

5 Diakroni

En måte å teste om fordelingen i figur 4 eventuelt kan representere et siste stadium i en nøytraliseringsprosess, er å gå tilbake til eldre innspillinger. *Institutet för språk och folkminnen* i Uppsala har innspillinger fra Våmhus som går tilbake til mellomkrigstiden og årene rett etter krigen. Jeg har analysert tre opptak, ett gjort i 1935 av en mann født i 1860, og to gjort i 1948 av menn født i hhv. 1864 og 1873. Bare tonelag 2-ord er ekserpert. Resultatet framgår av figur 5.

Figur 5. Gjennomsnittlige grunntonekurver for tonelag 2-ord hentet fra opptak av tre menn født i hhv. 1860, 1864 og 1873.

Vi ser det samme mønsteret her, en tidlig tonetopp som er klart forskjellig fra den sene tonetoppen vi finner i dialekter med tonelagskontrast av type 1, som f.eks. Vinäs. Disse tre informantene vokste opp i det gamle bondesamfunnet, og dette viser at fraværet av tonelagskontrast i hvert fall går tilbake til denne tiden og at fraværet ikke er et resultat av relativt nylig nøytralisering av en tidligere kontrast framkalt av industrialisering og økende mobilitet knyttet til bedre kommunikasjoner. Derved kan vi også slutte at spredningsmønsteret i tonelag 2-ord vi påviste i figur 4, om den er reell, sannsynligvis er et resultat av dialektkontakt i dag.

⁸ Her ville det ha vært interessant å undersøke om taleren har tonelagskontrast i sin rikssvensk. Det har jeg dessverre ikke materiale til å undersøke.

Spørsmålet om Våmhus noensinne har hatt en tonelagskontrast, står likevel ubesvart, og lar seg neppe besvare sikkert. Men alternativene er klare: Enten har Våmhus tidligere hatt tonelagskontrast, som på et tidspunkt før siste halvdel av 1800-tallet er blitt nøytralisert. Ellers så er Våmhus et reliktområde som er blitt liggende uberørt igjen etter at type 2 hadde erobret Älvdalen og type 1 de andre dialektene i Mora og Orsa.⁹

Et mulig argument for at Våmhus tidligere har hatt tonelagskontrast, er at endevokalen i de såkalte jamvektsordene er rundet. Samtidig er Våmhus en av de få dialektene i området der kvantitetsomleggingen ikke har forlenget den opphavlig korte rotvokalen i denne typen. På dette punktet er Våmhus, sammen med Älvdalen arkaisk. Rundingen av endevokalen har vært direkte eller indirekte knyttet til jamvektsprosodi og til den persiperte prominensen på endestavelsen som assosieres med denne prosodien. Denne prominensen lar seg i dag best forstå som tonal, ved at endestavelsen i denne ordtypen både i type 1-dialektene i Orsa og Mora, og i type 2-dialekten i Älvdalen kan knyttes til en tonetopp, jf. Kristoffersen (2007, 2008, 2010). Denne prominensen kan i type 1-dialekter knyttes til endestavelsen gjennom ekstra relativ forsinkelse av den ene tonetoppen forårsaket av den kortere durasjonen til den lette rotstavelsen.

I Våmhus finner vi ikke en slik forsinkelse. Tvert imot karakteriseres også jamvektsord av en tidlig tonetopp, helt parallelt med den vi finner i ord med tung rotvokal, som ligger til grunn for analysene lagt fram i dette kapitlet. Likevel er endevokalen i jamvektsordene også i Våmhus rundet. I den grad rounding kan knyttes til tonal prominens på endestavelsen, er dette et argument for at også Våmhus da vokalen ble rundet, hadde et tonelagsskille med sterkt forsinket tonetopp i jamvektsord som en variant av tonelag 2-realisering, på linje f.eks. med dialekten i Skattungbyn, jf. Kristoffersen (2010).

Men denne forbindelsen mellom tonal prominens og rounding er langt fra sikker. Bengt Hesselman (1948: 250ff.), hvis hypotese er kanskje den som nyter størst aksept i dag, regner endestavelsen som uten trykkprominens, og den ulike utviklingen av vokalkvalitet etter hhv. lette og tunge rotstavelser som et resultat av at endringene skjedde til ulik tid, og at endevokalen etter lett rotstavelse, dvs. i jamvektsordene fikk en annen utvikling enn endevokalen i ord med tung rotstavelse.

⁹ At Våmhus på samme måte som ett av nøytraliseringsmålene i Norge, helgelandsmålet, ligger på grensen mellom to områder som karakteriseres av ulik tonelagsrealisasjon, er muligens relevant. Men det er uklart hva det betyr.

Formelt kan dette analyseres som en forskjell mellom fotintern og fotekstern endevokal, se Riad (1992) og igjen Kristoffersen (2010). I jamvektssordene danner de to monomoraiske vokalene i hhv. rot- og endestavelse en moraisk troké, mens i overvektssordene utgjør den bimoraiske, tunge rotstavelsen en slik troké alene. Endevokalen i overvektssord faller derved utenfor foten.

Med et slikt utgangspunkt kan ikke den runda endevokalen i jamvektssordene i Våmhus brukes som argument for at dialekten på det tidspunktet rundingen skjedde, hadde tonelagsmotsetning. Men dette beviser naturligvis heller ikke at dialekten manglet en slik motsetning da den skjedde, eller på et hvilket som helst annet tidspunkt i fortiden før ca. 1850. Men det kan være verdt å peke på at tonelag ikke kan ha oppstått spontant og samtidig over hele det norsk-svenske språkområdet som i dag karakteriseres av tonelag. Som alle andre språkendringer må vi anta at det har oppstått innenfor et geografisk avgrenset område, og fra dette spredd seg inntil det har kommet til å dekke det området det dekker i dag. Uansett hvordan den opprinnelig ble realisert fonetisk, må kontrasten underveis ha mutert i de to hovedtypene vi kjenner i dag.

Tonelag er historisk sett en innovasjon, og det vil derfor ikke være overraskende om det kom sent til de arkaiske og geografisk avsidesliggende dialektene i Øvre Dalarna. At Våmhus endte opp i skvis mellom de to typene, kan da kanskje forklare hvorfor ingen av dem vant fram her. Dette kan naturligvis ikke bevises. Så konklusjonen er at det ikke lar seg avgjøre sikkert med utgangspunkt i det materialet som er lagt fram her, om nøytraliseringen i Våmhus er et trekk dialekten alltid har hatt, til forskjell fra sine nabodialekter, eller om nøytraliseringen er et relativt nytt fenomen, der dialekten før nøytraliseringen enten hadde Älvdalsdialektens type 2-system, eller Mora- og Orsa-dialektenes type 1-system.

Litteratur

- Boëthius, Johannes, 1918. *Orsamålet. Ljudlära*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Bruce, Gösta & Eva Gårding, 1978. A prosodic typology for Swedish dialects. I *Nordic Prosody* (219–228), red. av Eva Gårding, Gösta Bruce, & Robert Bannert. Lund: Department of Linguistics, Lund University.
- Hesselman, Bengt, 1948. *Huvudlinjer i nordisk språkhistoria*. Stockholm: Bonnier.
- Kristoffersen, Gjert, 2007. Jamvektseffekten. En fonetisk analyse av jamvekt i nordgudbrandsdalsdialekten. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 25 (2): 187–232.
- Kristoffersen, Gjert, 2008. Level stress in North Germanic. *Journal of Germanic Linguistics* 20 (2): 87–159.

- Kristoffersen, Gjert, 2010. Fra jamvekt til etterleddstrykk og tonelag 3: Kvantitetsomleggingen i Ovansiljan. *Maal og Minne* 2010 (2): 1–57.
- Levander, Lars, 1925. *Dalmålet. Beskrivning och historia I*. Uppsala: Appelbergs boktryckeri aktiebolag.
- Levander, Lars, 1928. *Dalmålet. Beskrivning och historia II*. Uppsala: Appelbergs boktryckeri aktiebolag.
- Meyer, Ernst A., 1937. *Die Intonation im Schwedischen. Erster Teil*. Stockholm: C. E. Fritzes Bokförlag.
- Noreen, Adolf, 1881. Dalmålet I: Inledning till dalmålet. *Nyare bidrag til kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif* 4: 3–23.
- Nyström, Staffan, 1997. Grav accent i östra Svealands folkmål. I *Nordiska dialektstudier. Föredrag vid Femte nordiska dialektologkonferensen Siguna 17-21 augusti 1994* (215–222), red. av Maj Reinhammar. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. [Gjenoptrykk i Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 54.]
- Olander, Eva, 2000. Word accents in today's Orsa dialect: Preliminary F0 measurements. *Proceedings of the XIIIth Swedish Phonetics Conference (Fonetik 2000)* (117–120). Skövde.
- Olander, Eva, 2001. Word accents in the Orsa dialect and in Orsa Swedish. *Working Papers* 49: 132–135. Lund: Institutionen för fonetik.
- Olander, Eva, 2002. Fonetisk konstans och variation i orsamålets ordaccenter. I *Svenskans Beskrivning* 25 (239–250), red. av Marketta Sundman & Anne-Marie Londen. Åbo: Turun yliopisto.
- Riad, Tomas, (1992). *Structures in Germanic prosody*. Doktoravhandling. Department of Scandinavian Languages, Stockholm University.

Demografi och finska dialekter

Pirkko Nuolijärvi

Institutet för de inhemska språken i Finland

Abstrakti

Suomen asukasluku on viime vuosikymmeninä noussut melko nopeasti. Asukasmäärä ei kuitenkaan ole kaikkialla Suomessa lisääntynyt samaan tahtiin. Tämä vaikuttaa myös siihen, millaista kielimuotoa puhujat oppivat ensikielenään. Artikkelissa kuvataan niitä äänne- ja muotovariantteja, joita käytetään yleisesti, ja niitä, jotka jäävät syrjään. Koska suuri osa suomalaisista asuu nykyisin hämäläismurteiden alueella, kysytään, onko Suomessa puhuttava kieli muuttumassa hämäläisväritteiseksi. Kysymykseen voi vastata kahdella tavalla. Yhtäältä voi sanoa, että suuri osa suomenkielisistä puhuu hämäläismurretta, josta leimallisimmat variantit ovat kuitenkin hioutuneet pois. Toisaalta on tavallista, että eniten käytetyt variantit ovat varsinkin alueen suurissa kaupungeissa usein yleiskielen mukaisia tai yleisemmin länsimurteisia. Kielimuotoja ei siten voi kuvata yksioikoisesti, kun otetaan huomioon vain alueellinen tausta eikä tarkastella muiden taustamuuttujien vaikutusta varianttivalintoihin.

Inledning

Invånarantalet i Finland har under de senaste tio åren ökat ganska snabbt. När den officiella folkmängden år 2000 var 5 181 000 personer, var den i slutet av år 2013 totalt 5 451 270 personer (FOS 2014). Folkökningen i olika delar av det finskspråkiga Finland har under de senaste årtiondena dock inte varit likadan, utan det finns stora skillnader mellan regionerna. Därtill är det typiskt att människor inom ett område flyttar från avlägsna byar till tätorter, även till de större städerna i söder i huvudstadsregionen, eller till Tammerfors eller Åbo.

Syftet med denna studie är att diskutera hur folkökningen eller -minskningen i olika områden i Finland påverkar dialektkartan och förhållandet mellan dialekter och deras bruk som första språkform. Jag beskriver hur dessa förändringar i demografin syns i det finska språklandskapet och försöker besvara tre frågor:

- Vilka är de fonologiska och morfologiska dialektala varianter som används mest och vilken roll spelar de stora städerna i eventuella förändringar?

- Vilka är de typer av fonologiska och morfologiska dialektala varianter som inte används lika mycket som tidigare?
- Kan man konstatera att det finska talspråket blir mer och mer tavastländskt, dvs. mer likt de dialekter som talas i områdena kring Helsingfors–Tammerfors–Lahtis?

Det skulle krävas en detaljerad analys för att mer ingående besvara dessa frågor, men jag rör mig på en allmän nivå och hoppas att de exempel jag valt i sin korthet kan beskriva hur det dialektala läget ser ut på 2010-talet i de olika regionerna. Beskrivningen av förändringar på demografisk nivå bygger på befolkningsdata som Statistikcentralen ger ut. De språkliga värderingarna bygger på flera sociolingvistiska variationsundersökningar som har publicerats under det senaste årtiondet i Finland.¹

Förändringar i folkmängden

Jag tar en geografisk synvinkel som utgångspunkt och inriktar mig på den, men på samma gång måste man naturligtvis påpeka att sociala och funktionella faktorer är ytterst väsentliga och alltid påverkar hur en individ talar. Det finns många faktorer som är viktiga för en språklig karta. Urbaniseringen har varit stark under de senaste årtiondena och fortsätter kraftigt; det finns en hel del byar på landsbygden där alla unga människor har flyttat in till städerna. Migrationen i Finland har varit livlig och immigrationen ökar antalet finstalande i städer och i andra tätorter. Utbildningen har gett standardspråket större utrymme i de flesta människors liv. Livsstilen har förändrats: man flyttar kanske många gånger i livet och lever i olika omgivningar. Därtill är numera andra språk allt viktigare i vårt liv än tidigare.

Man kan med rätta fråga vad det är som är spatialt i dagens samhälle, när alla möjliga kanaler är i bruk. Man kan bo på ett ställe, vilket blir alltmer sällsynt, men man har utöver det många mentala omgivningar och man rör sig mycket i den virtuella världen. Det är många faktorer som påverkar vilken språkform som är vårt första modersmål, men vår första omgivning har fortfarande en väsentlig roll i vårt språkliga liv.

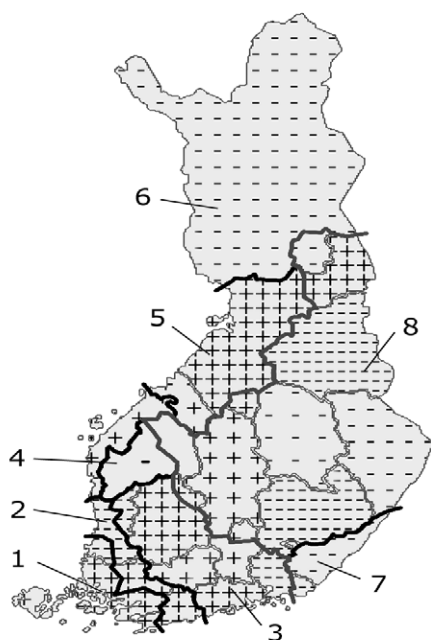
Karta 1 visar hur förändringar i folkmängden under de senaste årtiondena har utformat finländska landskap.

¹ En sammanfattning av resultat på det här området finns t.ex. i Nuolijärvi & Sorjonen (2005).

Under de tre senaste årtiondena och redan tidigare ökade folkmängden i de västra och södra delarna i landet samt i Norra Österbotten. Under år 2013 gick folkmängden uppåt i tio landskap och nedåt i åtta landskap. Ingen förändring skedde i Södra Österbotten. Kvantitativt sett ökade folkmängden mest i Nyland, i Birkaland och i Norra Österbotten. Befolkningsökningen var också relativt sett störst i Nyland, 1,2 procent.

Kvantitativt sett minskade folkmängden mest i Södra Savolax, i Kajanaland och i Kymmenedalen. Relativt sett minskade folkmängden mest i Kajanaland, med 0,9 procent. Kvantitativt sett ökade folkmängden mest i de största städerna: i Helsingfors, i Esbo och i Tammerfors. (FOS 2013)

De sydvästfinska, tavastländska och nordösterbottniska dialekterna har stärkt sin ställning, eftersom det numera är fler talare som från första början använder dessa dialekter än någonsin tidigare. I områdena markerade med plustecknen (+++ och + + +) bodde år 2013 totalt 3 765 853 invånare, nästan 70 procent av alla finländare (FOS 2013).

Karta 1. Befolkningsökningen och -minskningen i olika landskap år 2013.

Nyckel:

- +++ = mest ökning;
- + + + = ökning;
- + + + = liten ökning;
- = ingen ökning, ingen minskning;
- - - = minskning;
- - - = större minskning;
- = mest minskning.

Västfinska dialekter:

1. Sydvästfinska dialekter;
2. Sydvästfinska övergångsdialekter;
3. Tavastländska dialekter;
4. Sydösterbottniska dialekter;
5. Mellan- och nordösterbottniska dialekter;
6. Nordbottniska dialekter.

Östfinska dialekter:

7. Sydöstfinska dialekter;
8. Savolaxdialekter.²

² Dialektområden och landskap täcker inte alldeles samma områden, men i allmänhet kan man konstatera att sydvästfinska dialekter och delvis sydvästfinska övergångsdialekter talas i Egentliga Finland, tavastländska dialekter i Nyland, i Birkaland, i Egentliga Tavastland, i Päijänne-Tavastland och i Kymmenedalen, sydösterbottniska dialekter i Södra Österbotten, mellan- och nordösterbottniska dialekter i Norra Österbotten, nordbottniska dialekter i Lappland, savolaxdialekter i Mellersta

De människor som talar östfinska dialekter som sin första varietet är färre. Därtill finns det ett antal kommuner i de norra och östra landskapen där det föds få barn som i framtiden kommer att använda sin dialekt. I många byar på landsbygden i Östra Finland bor endast äldre människor. Denna utveckling har pågått under en längre period och trenden har varit tydlig.

Åtta av de tio största städerna ligger inom områden med plustecken och här bor 1 915 853 invånare, dvs. nästan två miljoner bor mestadels i de städer där man talar västfinska dialekter. Bara Kuopio i Norra Savolax och Kouvola i Kymmenedalen ligger utanför detta område.

De största städerna

1. Helsingfors	Nyland	612 664
2. Esbo	Nyland	260 753
3. Tammerfors	Birkaland	220 446
4. Vanda	Nyland	208 098
5. Uleåborg	Norra Österbotten	193 798
6. Åbo	Egentliga Finland	182 072
7. Jyväskylä	Mellersta Finland	134 658
8. Kuopio	Norra Savolax	106 342
9. Lahtis	Päijänne-Tavastland	103 364
10. Kouvola	Kymmenedalen	86 926

I de östliga områdena med minustecken (-) bor 1 369 652 invånare, varav 780 453 personer talar östfinska dialekter: 648 098 lever i en miljö med savolaxdialekter, och 132 355 personer i en miljö med sydöstfinska dialekter.

Det finns stora dialektala skillnader mellan de folktäta bygderna och de glesbefolkade bygderna. De folktäta områdena hör till stor del till de västliga dialektområdena, glesbygderna utom det nordbottniska Lappland hör för det mesta till östfinska dialektområden.

Vilka varianter bevaras och vilka varianter är på tillbakagång?

Utjämningen av dialekterna har under de senaste årtiondena varit ganska kraftig av många skäl. Flyttningen inom landet medverkar till denna utveckling, även om – som sagts ovan – den inte är den enda faktorn som påverkar språkliga förändringar.

Finland, i Södra Savolax, i Norra Savolax, i Norra Karelen och i Kajanaland samt sydöstfinska dialekter i Södra Karelen.

Här lyfter jag fram några få fonologiska och morfologiska varianter som bevaras eller håller på att öka. De mest använda neutrala talspråkliga varianterna i många regioner presenteras i Tabell 1.

Tabell 1. Neutrala allmänna talspråkliga varianter

Talspråkliga varianter	Standardspråket	Betydelse
<i>me mennään</i>	<i>(me) menemme</i>	'vi går'
<i>punanen</i>	<i>punainen</i>	'röd'
<i>ne menee</i>	<i>he menevät</i>	'de går'
<i>vihree</i>	<i>vihreä</i>	'grön'

Dessa talspråkliga varianter är de varianter som används nuförtiden i många regioner (jfr Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 55–59, 98, 121). De har länge haft stor utbredning i både västfinska och östfinska dialekter (jfr Kettunen 1930).

I tabell 2 presenteras östfinska språkvarianter som är på tillbakagång.

Tabell 2. Östfinska varianter på tillbakagång

Östfinska varianter	Standardspråket, västfinska varianter	Betydelse
<i>männä</i>	<i>mennä</i>	'gå'
<i>moa, mua</i>	<i>maa</i>	'land, mark'
<i>juopi</i>	<i>juo, jua</i>	'(hen) dricker'
<i>(on) saanunna</i>	<i>(on) saanut, saanu</i>	'har fått'
<i>elä sano!</i>	<i>älä sano!</i>	'säg inte!'

Alla dessa östfinska varianter har minskat under de senaste årtiondena. I stället har de yngre generationerna börjat använda standardspråkliga eller västfinska varianter. (Se Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 86–95, 117–118.)

Blir Finland tavastländskt?

En stor del av de folktäta områdena där folkmängden hela tiden ökar hör till ett område med stark tavastländsk bakgrund. Därtill har västfinska varianter ofta kommit in också i Östra Finland. Man kan på goda grunder fråga om den finska språkgemenskapen blir mer tavastländsk? Svaret kan vara både ”ja” och ”nej”.

Det finns grunder till att svara ”ja” om man tar hänsyn till hur många talare som i slutet av år 2013 bodde i det tavastländska området (som nästan helt täcker område 3). Nyland, Birkaland, Egentliga Tavastland och Päijänne-Tavastland samt

Kymmenedalen är folktäta områden. Där bodde 2013 nästan hälften av alla finländare (2 644 171 personer). De flesta har bott där hela sitt liv och vuxit upp inom de språkformer som talas där.

Det finns också argument för att besvara frågan med ett ”nej”, Finland blir inte tavastländskt. De folkrika områdena (2 933 009 invånare med plustecknen +++) har olika språkliga bakgrunder. Det finns fyra stora områden inklusive de största städerna som är baserade på ganska olika dialekter: i Birkaland talas urtavastländska dialekter, i Egentliga Finland sydvästfinska dialekter och i Norra Österbotten nordösterbottniska dialekter, i de östra delarna av landskapet också savolaxdialekter. I Nyland använder man två språk som modersmål, finska och svenska, eller flera andra språk; finskspråkiga använder språkformer som mestadels kan ha tavastländska rötter men som också innehåller varianter från andra håll. Alla gamla språkformer i dessa områden hör till västfinska dialekter, och därför har språkformerna många likheter.

Nästan 50 procent av finländarna bor alltså i det tavastländska dialektområdet och kan sålunda tala dessa dialekter som modersmål. Men situationen är inte så enkel. Man måste fråga vad det är som är dagens tavastländska dialekt. Och vad är egentligen den språkform som nutida stadsbor i dessa områden använder?

Det verkar som att det i det nutida finska talspråket finns många populära varianter som har stor spridning och som används sida vid sida.

Tabell 3. Konkurrerande talspråkliga varianter i det nutida Finland (de mest allmänna varianterna ges i **fet stil**)

Tavastländska	Standardspråket	Östfinska	Betydelse
mettä	metsä	<i>mehtä, metsä</i>	’skog’
<i>katto</i>	katso	<i>kato, kaho</i>	’titta’
<i>meirän, meitin</i>	meidän	meijän	’vår’
<i>tehrä</i>	tehdä	tehä	’göra’
<i>minä, mä(ä)</i>	<i>minä</i>	<i>minä, mä, mie</i>	’jag’
<i>tullee, tulee</i>	tulee	<i>tulloo, tullee</i>	’kommer’

Det ser ut som om ganska många varianter i själva verket hör till standardspråket eller har en östfinsk bakgrund. I dessa fall är tavastländska varianter inte alltid vanligare, utan dagens talare plockar varianter från olika håll. Några av de gamla tavastländska varianterna, som *meirän*, *meitin* och *tehrä*, är till och med ganska stigmatiserande. Att vissa östfinska varianter numera ofta är i bruk också i de södra delarna av Finland beror på att de var utbredda i sina respektive områden. De som flyttat i

landet har under årtiondena tagit de minst stigmatiserande varianterna med sig till Södra Finland men lämnat de mest utpräglade varianterna i den ursprungliga hemtrakten (jfr tabell 2). Bruket av vissa östfinska varianter visar hur en stor flyttning kan ha betydelse för språkbruket hos dem som är födda i huvudstadsregionen.

Slutsatser

Den korta demografiska översikt som jag har kunnat ge här visar att det inte finns några enkla svar på hur de gamla dialekterna lever i det nuvarande samhället. Kartorna säger en hel del, men de kan bara ge en ram för en färgrik tavla. Försiktigt sagt talar en stor del av det finskspråkiga Finland en utjämnad tavastländsk dialekt. De vanligaste varianterna i de stora städerna är dock ofta standardspråkliga eller allmänt västfinska, inte särskilt tavastländska. Man kan till och med i Nyland använda östfinska varianter, till exempel *tehä* (i standardspråket *tehdä* 'göra').

Det är alltså självklart att det finns många faktorer som påverkar hur en individ talar. När man tar hänsyn till andra sociala variabler (utbildning, yrke, ålder osv.), blir bilden naturligtvis mera varierande inom alla områden. Men den ort där en individ är född och bor i sin barndom har fortfarande en avsevärt viktig roll i hans språkliga liv även senare. Därför behöver vi också demografiska uppgifter för att förstå varför en språkgemenskap är som den är och vilka yttre spatiala villkor som ligger bakom vårt språkbruk.

Litteratur

- FOS 2013* = Finlands officiella statistik (FOS): Befolkningsstruktur [e-publikation]. ISSN= 1797-5387. 2013. Helsingfors: Statistikcentralen [hänvisat: 15.10.2014]. Åtkomstsätt: http://www.stat.fi/til/vaerak/2013/vaerak_2013_2014-03-21_tie_001_sv.html.
- Kettunen, Lauri, 1930. *Suomen murteet* II. [Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188] Helsingfors: SKS.
- Nuolijärvi, Pirkko & Marja-Leena Sorjonen, 2005. *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruuhankeeseen pohjalta*. [Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133] Helsingfors: Institutet för de inhemska språken.

Dagens dialektsituation i Mora: Från individ till samhälle

Emil Paulsrud
Uppsala universitet

Abstract

In the traditional Dalecarlian dialect area, the use of traditional dialect has decreased over time due to increased mobility and more external contacts that have opened up the traditional close-knit networks (Helgander 1996). This development, which also correlates with a general dialect levelling process in the Swedish dialects, has been significant in and around the city of Mora. A description of the present dialect situation in the area is thus called for. In this article I give a description of the situation at hand based on how dialect is used today in the city of Mora. The focus is on dialect variation and change, and how we can understand and approach this based on the individual's language and interpersonal accommodation in different conversational contexts (cf. Auer & Hinskens 2005; Svahn & Nilsson 2014). The current dialect situation in Mora is characterized partly by the renegotiation of language norms concerning when and where traditional dialect can be used, partly by an ongoing levelling of local dialect variants.

Inledning

I Mora talas traditionellt det som brukar kallas för dalmål. Dalmålen är en samling svenska dialekter som fått mycket uppmärksamhet särskilt hos språkforskare, bland annat för sitt mycket särpräglade intryck och den långtgående dialektsplittring där dialektgränserna duggar tätt mellan byarna (Levander 1925: 11, 29; 1928: 257). Detta är den traditionella situationen. I dag ser situationen dock betydligt annorlunda ut. Denna förändringsprocess och vad som kommer därefter är det som främst har varit fokuset för min forskning.

I Paulsrud (2012) tog jag mig an att studera språket hos gymnasieungdomar i Mora för att på detta sätt få en bild av dialektbruket hos ungdomar på 2010-talet och sätta det i relation till ett äldre språkligt skede och den process av dialektutjämning i Sverige som många andra forskare beskrivit (t.ex. Svahn & Nilsson 2014; Gunnarsdotter Grönberg 2004; Helgander 1996 mfl.).

För att komplettera bilden har jag fortsatt med att även undersöka dialekten hos representanter för två äldre generationer i Paulsrud (2013). Genom att på detta sätt

göra nedslag i språkbruket hos olika generationer talare i Mora, var målet bland annat att få en bild av hur dialekten förändras mellan generationer i detta område.

I den här artikeln går jag närmare in på och beskriver den undersökning jag gjorde 2013. Här står alltså frågan om språkförändring i en traditionell dialektmiljö i centrum. I undersökningen angriper jag denna fråga genom att närstudera två personers dialektbruk: en mor och hennes son. Genom att fokusera studien på några få personers individuella språkbruk var utgångspunkten att kunna diskutera på vilket sätt den mer övergripande språkförändringen tar sig uttryck i individens språk.

Ett teoretiskt nyckelbegrepp som hör samman med detta är det som kallas för ackommodation (Giles & Smith 1979), dvs. hur man anpassar sitt språk beroende på samtalssituation. I artikeln tittar jag på om mina informanter anpassade sitt språk beroende på vem de talade med och vad detta kunde säga mer generellt om dialektal variation och förändring i området.

Denna teoretiska utgångspunkt utvecklar jag vidare nedan. Jag ger först en kort bakgrund med tidigare beskrivningar av dialekt i Mora. Efter den teoretiska genomgången tar jag upp undersökningens metod och material, och sedan presenteras undersökningens resultat. Till sist gör jag en kort sammanfattning av undersökningen och drar några slutsatser av densamma.

Om Mora och dialekt

I Mora, liksom generellt i Övre Dalarna, har det lokala målet haft ställning som det vardagliga samtalsspråket. När den lokala dialekten inte räckt till för att göra sig förstådd i kontakter med utomstående har man således utvecklat en bidialektism där man växlat till en mer standardnära varietet vid behov (Levander 1925: 29; Hultgren 1983: 21–22).

Så beskriver också fortfarande Sven O. Hultgren (1983: 21f.) dialektsituationen i Övre Dalarna när han undersöker den. Mora lyfts dock fram som en av de platser där den traditionella dialekten alltså minskar i användning (Hultgren 1983: 67). John Helganders (1996) undersökningar av dalmålen visar vidare hur de traditionella målen allt mer går mot upplösning i samband med samhällets förändring med öppnare kontakter och ökad mobilitet.

I dag har dialektbruket fortsatt skiftat allt mer bort från det traditionella och lokala. Den språkliga spännvidden är dock fortsatt relativt stor och vi finner talare på

alla ställen i mer av ett dialektkontinuum¹ från traditionella, till mer utjämnade, regionala eller standardnära varieteter och allt där emellan.

Ackommodation och språkförändring

I en utjämnings- eller förändringprocess kan en analys av individens språkliga repertoar och ackommodation i olika situationer också spegla denna process. Auer & Hinskens (2005: 343) sammanfattar denna utgångspunkt på följande sätt: ”accommodation is the first step to linguistic change on the community level”. De tillägger att det är just de enskilda varianter som anpassas hos en person beroende på samtalspartner som är de som också kan vara på väg att förändras (Auer & Hinskens 2005: 343–344).

Språkförändringen tar med detta synsätt sin början i hur en person ackommoderar i ett enskilt samtal (*short-term accommodation*) som sedan kan bli en permanent förändring hos denna person (*long-term accommodation*), för att därefter, om tillräckligt många tar efter, till slut leda till en språklig förändring på samhällsnivå (Auer & Hinskens 2005: 335–336).

I den här undersökningen tittar jag bland annat närmare på om, och i så fall på vilket sätt, informanterna anpassar sitt språk beroende på samtalssituation samt vad detta kan säga om dialektsituationen i Mora på en mer övergripande nivå.

Metod och material

Den här undersökningen grundar sig på en undersökning av två personers respektive språkliga repertoarer. Informanterna är Britta (då 72 år) och hennes son Stefan (då 38 år), båda från Bonäs strax utanför centralorten Mora.

Den äldre informanten, Britta, är utvald för att representera ett äldre språkstadium, med bruk av traditionell dialekt. Målet med detta är huvudsakligen att etablera en jämförelsepunkt mot vilken Stefans språk senare kan jämföras. Av den anledningen analyseras Brittans språk inte lika ingående som Stefans.

Materialet utgörs av såväl intervjuer, där jag själv intervjuar, som egeninspelningar som informanterna själva fick genomföra efter mina instruktioner. Detta gjordes för att kunna jämföra informanternas språk i olika samtalssituationer och med olika samtalsdeltagare. Totalt handlar det om två intervjuer, en med vardera

¹ För vidare information om termen se t.ex. Svahn & Nilsson (2014: 27–30).

informant, samt tre egeninspelningar. I tabellen nedan ges en sammanfattning och mer detaljerad information om de två samtalen.

Tabell 1. Material

Samtalssituation	Längd
Intervju: Britta	1 tim. och 40 min.
Intervju: Stefan	ca 1 tim.
Egeninspelning: Britta och make	ca 45 min.
Egeninspelning: Stefan och sambo	55 min.
Egeninspelning: Stefan, Britta och make	ca 1 tim.

Varje samtal har lyssnats igenom och analyserats övergripande i sin helhet. Vad gäller de kvantitativa resultaten i analysen av Stefans språk nedan, är de baserade på ett utdrag om ca 30 min av vardera inspelning han deltar i.

Den traditionella dialektens domäner

Britta representerar ett äldre dialektstadium där framförallt den traditionella dialekten utgör det vardagliga samtalsspråket. Bland hennes närmaste är det den traditionella dialekten som hon använder mest. Bland annat samtalet mellan Britta och hennes make bekräftar detta. I inspelningen talar de båda traditionell dialekt där såväl lexikon, grammatik och fonetik avviker från standardspråket.

När hon talar med andra utomstående, som jag själv, växlar hon till en mer utjämnad varietet som både lexikalt och grammatiskt är nära standardnormen, men där många främst fonetiska drag finns kvar från den lokala dialekten. Några exempel på drag som finns kvar är t.ex. initialt *tj* (tje-ljud med t-förslag) i *tjöket* 'köket', övergången *rs>ss* i *stösst* 'störst' liksom tjockt *l*². Alla dessa tre används helt genomgående i intervjun med mig. Sammanfattningsvis är det således mycket stor skillnad mellan Brittans språk i intervjun och i de övriga samtalen.

Stefan representerar nästa generation och ett ytterligare steg i utjämningsprocessen. För honom är inte den traditionella dialekten den varietet han använder mest i sin vardag. Han växte upp med att tala den med sina föräldrar, men någon gång kring 10-årsåldern övergick han till att använda en mer utjämnad varietet med dem.

² Tjockt *l* användes dessutom stundtals i initial position även i den utjämnade dialekten hos Britta. Till exempel säger hon *länge* 'länge' med tjockt *l*. Detta är en egenhet just för dalmålen (Levander 1928: 45–46).

Stefans föräldrar talar dock fortfarande dalmål med honom och deras samtal sker således på två olika varieteter med ett relativt stort språkligt avstånd. Detta förhållande beskriver därmed inte bara en gradvis dialektutjämning utan vittnar också om en varietet som inte längre förs vidare på samma sätt som förut (jfr Helgander 1999: 329–330).

Det handlar också om en förändring av normer. För Stefans föräldrar är det traditionella målet självklart inom familjen och i de nära kontakterna. För Stefan och yngre generationer har detta förändrats, och den traditionella dialekten är nödvändigtvis inte längre lika självklart förstavalet i de närmaste kontakterna.

Värt att notera är dock att Stefan faktiskt talar dalmål i vissa andra situationer, bland annat med ett kompisgäng. Trots att jag i den här undersökningen har spelat in Stefan i tre olika samtalssituationer har jag inte fått med någon situation där han talar traditionell dialekt. Detta visar bland annat på den förändring som jag nämnt ovan, men också på samtalssituationens betydelse i beskrivningen av såväl en persons språkliga repertoar som av dialektanvändning generellt i ett område där den språkliga spännvidden kan vara mycket stor.

I nästa avsnitt ser jag närmare på Stefans språkliga variation i mitt material utifrån hans bruk av ett antal dialektvarianter och hur han anpassar dem i olika samtalssituationer.

Utgjämning och individuell variation

De vanligaste dialektala särdragen i Stefans språk i dessa samtal är främst fonetiska. Exempelvis använder han relativt många apokoperade former som *int*, *had*, *sku* eller *skul*. Ett annat vanligt drag är synkoperingen av ändelsen *-en* till *-n* som i *tidn* 'tiden' eller *litn* 'liten'. Några av de mer ovanliga dragen är till exempel bortfall av initialt *h*, uttalet av *-ngg* som *ng + g* som i *sängg*, tjockt *l*, *ttj* (t+ tje-uttal) som i *ttjöket*.

Hur, och i vilken utsträckning Stefan använder sig av dessa och andra dialektvarianter skiljer sig mellan de olika samtalssituationerna. Den generella tendensen är att han använder fler dialektvarianter och är mer kategorisk i sitt bruk i samtal med sina föräldrar än i övriga samtal. Med den mer dialektala samtalspartnern är Stefan alltså mer dialektal. I samtalet med sin sambo som själv talar en relativt utjämnad varietet, liksom i intervjun med mig, är Stefan följaktligen också mindre dialektal. Stefans bruk av varianten *int/inte*, enligt tabell 2, är ett exempel på detta generella mönster.

Tabell 2. Uttalet *int* hos Stefan i de olika samtalen

Samtalssituation	Samtal med föräldrarna	Samtal med sambon	Intervju med mig
Variant			
<i>Int</i>	83%	57%	50%

Här kan vi se att han använder varianten *int* nästan helt genomgående i samtalet med sina föräldrar medan den förekommer ungefär i hälften av beläggen i övriga samtal. Av några av de övriga vanliga varianterna är apokoperat *skul* eller *sku* t.ex. helt genomgående använt i samtalet med föräldrarna och nästan, men inte helt, kategoriskt i övriga samtal. Varianterna *had/hade* har någorlunda få belägg i vardera inspelning, men *had* förekommer i hälften av fallen i samtalet med föräldrarna och i intervjun, däremot aldrig i samtalet med sambon trots relativt sätt många belägg i relation till övriga inspelningar. Värt att notera är att varken jag eller Stefans sambo använder den apokoperade formen i inspelningarna. En möjlig anledning till detta utfall kan sålunda vara att det är fråga om ett slags avståndstagande, det man inom ackommodationsteorin kallar divergering, gentemot mig, medan han i stället konvergerar, dvs. närmar sig, sambons språk. Ett tänkbart motiv bakom viljan att konvergera kan vara behovet att vilja bli socialt accepterad av en viss person (Giles & Coupland 1991: 19; Nilsson 2011).Tittar vi vidare på de mer ovanliga varianterna i tabell 3, framträder vidare en skillnad i Stefans repertoar i de olika samtalen.

Tabell 3. Förekomst av några ovanliga varianter hos Stefan i de olika samtalen

Samtalssituation	Samtal med föräldrarna	Samtal med sambon	Intervju med mig
Variant			
<i>h</i> -bortfall	Ja	Ja	Nej
<i>-ngg</i>	Ja	Ja	Ja
<i>tjockt l</i>	Ja	Nej	Nej
<i>ttj</i>	Ja	Nej	Nej
Initialt <i>w</i>	Nej	Ja ³	Nej

På grund av de fåtal beläggen i de här fallen redovisas bara förekomst eller icke förekomst. Som man ser ovan ger detta ändå en bild av hur Stefan gör bruk av ett högre antal olika dialektdrag i samtalet med föräldrarna än i övriga samtal. Stefan har till exempel initialt *h*-bortfall flera gånger i samtalet med sina föräldrar, men en-

³ Det initiala *w* som används här är ett enstaka belägg som jag tolkade som en *dialektstilisering* (Svahn & Nilsson 2014: 239), det vill säga som ett slags dialektal imitation.

dast en gång i samtalet med sambon och inget belägg i samtalet med mig. Varianterna tjockt *l* och *ttj* förekommer enbart i samtalet med föräldrarna.

På detta sätt speglar Stefans variation både en tydlig skillnad dels mellan en äldre och en yngre generation och dels en mer övergripande tendens i dialekten där bruket av flera av de dialektala, lokala, varianterna är inne i en förändringsprocess.

En förändrad dialektsituation

Utifrån den här undersökningen framträder sammanfattningsvis några tendenser som kan beskriva dialektsituationen i Mora idag. För det första kan man se att dialektsituationen präglas av ett förändrat förhållande mellan traditionella och mer moderna dialektvarieteter i och med att bruket av traditionell dialekt minskar. Detta tar sig bland annat uttryck i förändrade normer för med vem man talar traditionell dialekt om man kan, och med vilka man inte gör det.

För Stefans del har det visats sig att han inte talar traditionell dialekt i de flesta fall, till exempel inte längre med sina föräldrar trots att de talar traditionell dialekt med honom. Samtidigt visade det sig att han ändå använder traditionell dialekt i några få sammanhang. Trots att jag spelade in honom i tre olika samtalssituationer, lyckades jag inte fånga in denna bredd i hans språkbruk. Detta understryker i sin tur vikten av att göra den här typen av undersökningar i många olika sammanhang för att därmed få en mer komplett bild av en persons språkliga repertoar.

Vidare visar den mer djupgående undersökningen informanten Stefans språkliga repertoar på en pågående utjämningsprocess såväl i de övergripande skillnaderna mellan en äldre och en yngre generation som i Stefans individuella variation i olika samtalssituationer. Detta tar sig uttryck i att han använder fler dialektala varianter och är mer kategorisk i sitt bruk när han samtalar med en mer dialektal samtalspartner än i andra situationer.

Sammantaget framträder bilden av dialektsituationen i Mora som relativt skiftande och av mångtydig karaktär. Dialekten genomgår en utjämningsprocess, men samtidigt, som en följd av de stora avstånden mellan traditionella och mer moderna varieteter i området, finns där en stor språklig spännvidd.

Litteratur

- Auer, Peter & Frans Hinskens, 2005. The role of interpersonal accommodation in a theory of language change. I *Dialect change: Convergence and divergence in European languages* (335–357), red. av Peter Auer, Frans Hinskens & Paul Kerswill. New York: Cambridge University Press.
- Giles, Howard, Nikolas Coupland & Justine Coupland, 1991. Accommodation theory: Communication, contexts and consequence. I *Contexts of accommodation: Developments in applied sociolinguistics* (1–68), red. av Howard Giles, Nikolas Coupland & Justine Coupland. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giles, Howard & Philip M. Smith. 1979. Accommodation theory: Optimal levels of convergence. I *Language and social psychology* (45–65), red. av Howard Giles & Robert N. St. Clair. Oxford: Blackwell.
- Helgander, John, 1996. *Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet*. Falun: Högskolan Dalarna.
- Helgander, John. 1999. ”Dialektens utdöende”. I *Mora, Sollerö, Venjans och Våmhus socknars historia*. Mora.
- Hultgren, Sven O., 1983. *Skola i dialektal miljö: Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Levander, Lars, 1925. *Dalmålet: Beskrivning och historia 1*. Uppsala.
- Levander, Lars, 1928. *Dalmålet: Beskrivning och historia 2*. Uppsala.
- Nilsson, Jenny, 2011. Dialektal anpassning i interaktion. I *Interaktionell dialektologi* (223–249), red. av Gustav Bockgård & Jenny Nilsson. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen
- Paulsrud, Emil, 2012. Ungdomars dialekt i Mora: Dialektutjämning och regionalisering på 2010-talet. [Studentuppsats] Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk. Hela texten: <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3Anbn%3Ase%3Auu%3Adiva-176302>>
- Paulsrud, Emil, 2013. Dialektal variation och förändring i Mora: Individuell variation som grund för språklig förändring. [Studentuppsats] Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk. Hela texten: <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3Anbn%3Ase%3Auu%3Adiva-201872>>
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, 2014. *Dialektutjämning i Västsverige*. Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG).

Uppfattningar om Vasasvenskans kännetecknande språkdrag inne i och utanför staden: En diskussion om *salience*

Viveca Rabb

Åbo Akademi

Abstract

In this paper perceptions about the defining traits of the Swedish dialect of Vaasa in western Finland are described. The material consists of interviews from the year 2014 with 20 informants from Vaasa and 10 from Korsholm, born between 1936 and 1997. The theoretical and methodological approach consists of perceptual dialectology and cognitive sociolinguistics. The informants from Vaasa mentioned on average five traits each from the local dialect, while the informants from Korsholm mentioned two traits. The traits mentioned are mostly about pronunciation, lexical items and prosody, while mentions about morphology and syntax are scarce. The Vaasa informants seem to mention traits whose use vary within the town, while Korsholm informants do not mention traits they use themselves. The traits not mentioned are unusual in the town as a whole, used by old people or only in certain neighbourhoods. Together, the informants give an accurate view of the defining traits of Vaasa Swedish.

1 Inledning

Det sociolingvistiska begreppet *salience*, som innebär vilka språkdrag eller typer av språkdrag som upplevs som framträdande för talarna, har diskuterats av många olika forskare inom såväl sociolingvistik som språkantropologi (t.ex. Trudgill 1986, Kerswill & Williams 2002, Woolard 2008). Därtill kommer den närliggande diskussionen om språkliga prototyper och exempelbaserad perception inom kognitiv lingvistik (t.ex. Taylor 2011, 2015; Rácz 2013). När intresset inom sociolingvistik alltmer går från tanken på talarna som passiva objekt som påverkas av sin klasstillhörighet, sitt kön o.s.v. mot en syn på talarna som aktiva subjekt, som väljer att tala på ett visst sätt för att förknippas med vissa grupper av talare eller med åtråvärda personliga egenskaper, kommer även begreppet *salience* alltmera i fokus. Vilka typer av språkdrag tenderar att uppmärksammas av talarna och kanske få sociala betydelser? Vilka typer av språkdrag tenderar att *inte* uppmärksammas? Varför?

I den här artikeln kommer jag att undersöka ett intervjumaterial från Vasa och Korsholm i Finland. Det har framkommit i tidigare forskning att folk vet mer, eller

har mera att säga, om dialekter som geografiskt är närmare belägna deras eget område än om dialekter geografiskt längre bort (t.ex. Preston 1986, Rösstad 2008). Men hur tydlig är denna skillnad? Syns den redan grannar emellan? Mitt syfte är att undersöka hur Vasasvenskan definieras av 20 Vasabor jämfört med 10 invånare i grannkommunen Korsholm. Vilka språkdrag nämner informanterna och vilka typer av drag är det fråga om? Går det att med hjälp av tidigare forskning om salience förklara varför just dessa språkdrag lyfts fram?

Min materialinsamlingsmetod ligger i perceptuell dialektologi (folkdialektologi), med fokus på vad icke-lingvister tänker om dialekter (se t.ex. Niedzielski & Preston 2003, Clopper & Pisoni 2006). Analysmetoden består däremot snarare av en diskussion utifrån begreppet salience såsom det används inom sociolingvistik och kognitiv lingvistik. Begreppet presenteras och används i samband med diskussionen av resultaten. Fokus i denna artikel kommer sålunda inte att ligga på att diskutera de sociala betydelserna hos de språkdrag som framkommer i materialet, inte heller på att koppla enskilda språkdrag till respektive informanter.¹

2 Material och materialinsamling

Materialet för den här artikeln består av semistrukturerade folklingvistiska intervjuer med 30 informanter från Vasaområdet, födda mellan åren 1936 och 1997. Av dessa 30 personer kommer 10 kvinnor och 10 män från Vasa, medan 5 kvinnor och 5 män kommer från grannkommunen Korsholm. Informanterna kan i något fall ha t.o.m. båda föräldrarna inflyttade till orten men de är själva födda och uppvuxna i antingen Vasa eller Korsholm. Tre personer, alla från Vasa, ser sig själva som tvåspråkiga, medan resten uppger sig vara svenskspråkiga. Staden har i nuläget ca 68 000 invånare varav 23 % är svenskspråkiga. Grannkommunen Korsholm har ca 19 000 invånare varav 69 % är svenskspråkiga. Informanternas utbildningsnivå varierar, men generellt har informanterna från Vasa längre utbildning än dem från Korsholm. I Korsholm har jag koncentrerat mig mest på två byar som ligger granne med stadsgränsen, nämligen kommuncentret Smedsby (4 informanter) och Singsby (2 informanter). De här byarna ligger båda ca 5 km från Vasa torg. De övriga fyra informanterna kommer från kommundelarna Kvevlax, Replot och Solf.

Intervjuerna gjorde jag under våren och sommaren 2014 och de varierar i längd mellan ca 1 timme och 4 timmar. Intervjuerna med Vasaborna var i medeltal 2 tim. 5

¹ Arbetet har utförts med finansiering från Konestiftelsen.

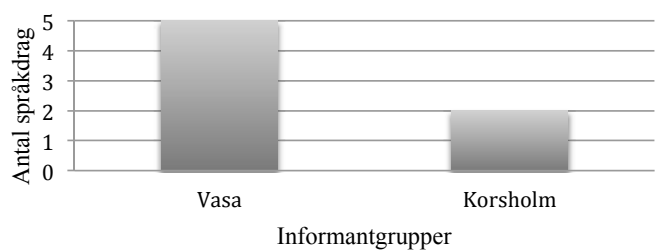
min. långa, medan intervjuerna med korsholmarna i medeltal räckte 52 min. Skillnaden beror delvis på att antalet frågor till korsholmarna var mindre. Dessutom gav Vasaborna ofta långa svar på varje fråga, medan informanterna i Korsholm var mera kortfattade. Det totala materialet uppgår till 50 tim 18 min, varav endast en mindre del används för denna artikel.

Preston (2011:16) diskuterar den folkdialektologiska intervjun och hänför den till ett övergripande folkloristiskt-litterärt tillvägagångssätt. Han menar att intervju-metoden innebär att forskaren kan bidra genom insiktsfulla kommentarer på materialet och generaliseringar om dess betydelse. Garrett (2005: 1252) diskuterar mera allmänt direkta och indirekta metoder vid attitydundersökningar och lyfter fram skillnaden mellan (a) att å ena sidan utifrån en färdig frågelista ställa specifika frågor där forskaren själv på förhand bestämt vilka aspekter som ska diskuteras (= är relevanta) och med vilka termer och etiketter, och (b) att å andra sidan ställa öppna frågor där man låter informanterna själva ge både de för dem relevanta svaren och kategorierna och termer och etiketter för att prata om dem. Han kommer fram till att den senare metoden oftare används inom folklingvistik. Jag utgick sålunda i intervjuerna från informanternas egen syn på vad som kännetecknar svenskan i Vasa. De valde själva såväl vilka språkdrag som lyftes fram som den terminologi som användes i intervjun.

3 Medvetenhet om Vasadragen

I det följande redovisas hur många olika språkdrag informanterna i medeltal nämnde som kännetecknande för Vasasvenskan. Frågorna lydde: Vad är Vasasvenska? Hur skiljer den sig från standardsvenskan och från dialekterna på landsbygden omkring Vasa?

De flesta informanterna menade att de känner igen Vasasvenska; ändå tyckte alla att det var svårt att beskriva HUR detta sker. Det kändes svårt att nämna konkreta språkdrag som är specifika för Vasa. I medeltal nämnde informanterna från Vasa fem olika språkdrag som de menade kännetecknar Vasasvenskan, medan informanterna från Korsholm i medeltal nämnde endast två sådana språkdrag. Vasabornas svar varierade mellan två och högst nio nämnda språkdrag, medan korsholmarnas svar varierade mellan inga alls och högst fyra. Det blev alltså en tydlig skillnad mellan informanterna från Vasa och dem från Korsholm. Trots att korsholmarna tog ställning till dialekten i grannkommunen, var kännedomen om dess egenheter sålunda klart lägre än den var hos de infödda talarna i Vasa.

Figur 2. Antal nämnda språkdrag per informantgrupp.

Haapamäki & Kvarnström (2014) fann att deras informanter från Helsingfors och Åbo även de hade synnerligen svårt att nämna konkreta, kännetecknande språkdrag i sin varietet. Helsingforsarna nämnde 0–4 olika språkdrag per person, medan Åbo-bornarna nämnde 0–2 drag. Jämförelsevis lyckades alltså såväl Vasaborna som kors-holmarna trots allt väl i uppgiften, vilket torde bero på att Vasasvenskan (åtminstone hos vissa talare) är mindre standardnära än svenskan i Helsingfors och i Åbo. Det finns helt enkelt fler dialektala drag att notera.

4 Vilka språkdrag förknippas med Vasasvenska?

Vilka språkdrag lyfte informanterna fram? Hur många informanter nämnde ett visst drag? Har språkdragen bekräftats i forskning om Vasasvenskan (Rabb 2012, 2014, 2015)? Kom korsholmarna på något som Vasaborna själva inte nämnde? Jag börjar med att redovisa svaren från Vasainformanterna och går sedan vidare till svaren från Korsholm.

Tabell 1. Vasadrag enligt informanterna från Vasa

Språkdrag	Antal gånger nämnt	Bekräftat i forskning
Lexikon ("egna ord")	16	ja
Apokope ("orden kortare")	14	ja
He som neutralt pers. pron.	10	ja
Prosodi ("melodin, klangen")	8	nej
Kortstavighet ("rytmen, låter stötig")	8	nej
Ordböjning ("bååtin", "kläckon")	7	ja
Europeiskt u-ljud	7	ja
Ordslut med <i>ä</i>	5	nej
Rester av äldre genussystem (" <i>hande, hede</i> ")	5	ja
Grammatikalisering obet. <i>här</i> → <i>he</i> (" <i>denhe, dehe</i> ")	4	ja
Lånord från finska	3	nej
Långt <i>u</i> uttalas <i>y</i>	2	nej
Gammalt <i>i</i> i <i>trii</i> och <i>sii</i>	1	ja

Det mest prominenta språkdraget för Vasaborna själva är att Vasasvenskan har vissa egna ord. Exempel på dessa var däremot ofta svåra att komma på i intervjusituationen, men ord som nämndes var (bl.a.) *fillare* ('cykel'), *giis* ('pojke'), *knaiba* ('stjäla'), *lava* ('springa'), *skrått* ('insekt'), *smetta* ('slå'), *tjoppa* ('springa'). Intressant nog gavs merdelen av dessa som exempel på *äldre* Vasasvenska. Många informanter nämnde också att orden ofta apokoperas samt att *he* gärna används i stället för pronomen *det*. Ganska många nämner också en säregen prosodi, kortstavighet och att landsbygdens bestämda slutartiklar och s.k. europeiska u-ljud förekommer även i Vasa. Några nämnde också att ord eller fraser gärna slutar med ett ä-ljud, att maskulin genus förekommer ibland vid inanimata substantiv och att ett obetonat *här* ofta grammatikaliseras till *he* i sammansatta pronomen som *den här* och *det här*, samtidigt som frasen av talarna uppfattas som ett ord, inte längre som två (*denhe*, *dehe*). Enbart tre personer nämnde att lånord från finska ingår i Vasasvenskan, två personer påtalade att långt *u* uttalas som *y* av en del Vasabor (särskilt i stadsdelarna Dragnäs-bäck och Brändö), och en person nämnde uttal med gammalt *i* i orden *tre* och *se*.

Åtta av de tretton nämnda språkdragen är sådana som jag redan konstaterat och undersökt i ett samtalsmaterial från Vasa med delvis samma informanter som talare (t.ex. Rabb 2014). Kortstavighet finns också helt klart, likaså en speciell prosodi, ä-ljudet i ordslut, långt u-ljud och finska lånord. Dessa språkdrag är inte ännu undersökta systematiskt, men går i linje med min uppfattning av och min hypotes om vilka språkdrag som kännetecknar svenskan i Vasa. Vi går vidare till svaren från informanterna från Korsholm (tabell 2).

Tabell 2. Vasadrag enligt informanterna från Korsholm

Språkdrag	Antal gånger nämnt	Nämndes i Vasa?
Lexikon	5	ja
Prosodi	4	ja
Lånord från finska	4	ja
Kortstavighet	2	ja
Grammatikalisering obet. <i>här</i> → <i>he</i> ("denhe", "dehe")	2	ja
Ingen norrländsk förmjukning ("Beckin")	2	nej
Vokalförlängning före vissa konsonantkomb. i två stadsdelar ("Sååndåm, Hööstves")	2	nej
Apokope	1	ja
Gammalt <i>i</i> i <i>sii</i>	1	ja
Lånord från engelska	1	nej

Det visade sig att enbart en av korsholmarna nämner apokopen, som var det näst mest framträdande draget hos Vasaborna. Orsaken torde vara att korsholmarna också själva använder apokope och t.o.m. troligen i en högre grad än Vasaborna, och då framstår inte apokopen i Vasa som något speciellt för Vasa. Inte heller dragen *he* som *det* eller europeiskt u-ljud tas över huvud taget fram, också det antagligen där för att dessa drag även är helt normala i Korsholm. I stället är användningen av finska (och engelska) lånord i Vasa iögonfallande för korsholmarna. Dessa drag var däremot inte framträdande för Vasaborna, som tvärtom nämnde att svenskarna i Helsingfors använder mycket finska. Men liksom Vasaborna har informanterna i Korsholm i hög utsträckning lagt märke till att Vasasvenskan har vissa lexikaliska egenheter samt en egen prosodi. Ingen korsholmare kan emellertid i intervjusituationen ge exempel på dessa ”egna ord”.

Några informanter från Korsholm har lagt märke till egenheter i Vasasvenskan som Vasaborna själva inte tänkte på. Två korsholmare hade sålunda noterat att invånarna i stadsdelen Dragnäsbäck kallar sin stadsdel för *Beckin*, medan de själva skulle säga *Bettjin*. De flesta varianterna av Vasasvenska saknar sålunda mycket riktigt s.k. norrländsk förmjukning. Att överlänga stavelser finns i ett par stadsdelar i utkanten av stadsområdet (Sundom och Höstves) hade också (helt korrekt) noterats (Rabb 2014). Dessa två språkdrag kontrasterar antingen Vasasvenskan mot landsbygdsdialekterna eller är lantliga drag som är mycket sällsynta i Vasa som helhet.

Finns det då sådana drag i Vasasvenskan som ingen av informanterna hade tänkt på, varken Vasaborna eller korsholmarna? Det handlar då om drag som är mycket sällsynta bland infödda, svenskspråkiga Vasabor som helhet. De används sålunda främst av gamla människor, och/eller enbart i vissa stadsdelar. Exempel är primära diftonger, gammalt *a*, gammalt *t*, oassimilerade konsonantkombinationer och feminint genus syftande på inanimata substantiv (Rabb 2014, 2015). Slutsatsen är alltså att mina informanter *tillsammans* faktiskt gav en god bild av vad Vasasvenska är. Någon felrapportering kunde jag inte heller upptäcka. De nämnda språkdragen stämmer således överens med verkligheten och de drag som helt förblev onoterade är ovanliga sådana.

5 Diskussion

Vilka typer av språkdrag är det som icke-lingvister lyfter fram? Många folkdialektologiska undersökningar bland finstalande har sammantagna visat att i de finska dia-

lekterna lägger icke-lingvister främst märke till uttalsegenheter och dialektord, medan morfologiska skillnader ofta förblir onoterade (Mielikäinen & Palander 2014: 151 f.). Rösstad (2008: 141 ff.) konstaterar å sin sida utifrån ett norskt material från Vest-Agder att informanterna främst nämner lexikaliska egenheter (ordformer) samt morfologi, medan fonologin hamnade i skymundan. Jag har konstaterat att Vasabor och korsholmare i mycket stor utsträckning pratar om uttal och lexikaliska drag när de karakteriserar Vasasvenskan. Av totalt 17 identifierade egenheter i Vasasvenskan i materialet handlar sålunda hela 10 om uttalet och 3 om ordförrådet. Även informanterna i Helsingfors och Åbo (Haapamäki & Kvarnström 2014) nämner just uttalsegenheter och lånord när de karakteriserar sina varieteter. Rösstad skriver vidare (2008: 144) att hans informanter ofta nämner prosodi när de karakteriserar *andras* dialekter, men inte när de beskriver sin egen. I mitt material är det däremot knappt hälften av såväl Vasainformanterna som informanterna från Korsholm som lyft fram att Vasasvenskan har en egen *melodi* eller *klang* (med deras egna ord).

Varför just dessa kategorier? Mielikäinen & Palander (2014) undrar om finskspråkigas tystnad om morfologiska drag beror på att finskans morfologiska system p.g.a. sin komplexitet är så svårt för icke-lingvister att prata om, att de därför inte förmår kommentera det delområdet av språket. Svenskans morfologi är emellertid i jämförelse med finskans synnerligen simpel; ändå finns skillnaden också klart i mitt material. Endast 7 av 20 Vasabor har nämnt att morfologiska egenheter finns i Vasasvenskan, och inte en enda av de 10 korsholmarna har noterat det. Morfologins komplexitet kan sålunda knappast vara (den enda) orsaken till lekmännens relativa tystnad beträffande morfologiska drag i finskan, och förstås inte heller i Vasasvenskan.

Rösstad (2008: 143) påpekar att de nämnda språkdragen i hans material är sådana som antingen varierar inom dialekten eller som skiljer sig mellan den egna dialekten och grannarnas. Stämmer detta för Vasas del? Användningen av de språkdrag jag tidigare undersökt, varierar verkligen stort i samtalsmaterialet (Rabb 2012, 2014, 2015). Kontrast mellan Vasasvenskan å ena sidan och dialekter i Korsholm å andra sidan, kunde vidare förklara stora delar av korsholmarnas tabell utom beträffande kortstavigheten, apokopen och gammalt *i*, som de själva också har. Vokalförlängning före vissa konsonantkombinationer finns i delar av Korsholm, och den ena informanten av de två personer som påtalade fenomenet i Vasasvenskan har det här i sin egen dialekt, men inte den andra.

Ett ofta använt begrepp inom sociolingvistik är *salience* (t.ex. Trudgill 1986). Vilka drag blir framträdande för talarna? Trudgill (1986) nämner följande påverkande faktorer:

- Variabeln har åtminstone en variant som är öppet stigmatiserad.
- Variabeln har en högprestigevariant som syns i skrift.
- Variabeln befinner sig i förändring.
- Varianterna är fonetiskt radikalt annorlunda.
- Varianterna upprätthåller fonologisk kontrast.

Kerswill & Williams (2002) påpekar emellertid att såväl Trudgill som andra forskare i viss grad använder sig av cirkelargumentation: ett påfallande språkdrag är ett sådant som uppfattas som stigmatiserat eller har låg prestige. Men varför blir just detta språkdrag stigmatiserat?

Kerswill (2012) modifierar bilden och ger tre förutsättningar för att ett språkdrag ska bli framträdande (*salient*), nämligen att draget ska vara dynamiskt (befinna sig i förändring, variera och tillägnas), det ska finnas inomspråkliga faktorer som fonologisk kontrast, fonetiskt avstånd och prominens samt utomspråkliga faktorer som sociodemografiska, kognitiva, socialpsykologiska, pragmatiska, interaktionella eller kontextuella faktorer. Kerswill & Williams (2003: 104 f.) betonar att de utomspråkliga faktorerna är avgörande för vilka språkdrag som får social betydelse. Lämna man den utomspråkliga nivån obeaktad hamnar man i cirkelargumentation.

Bidrar det här till förståelsen av svaren från mina informanter? Man kan säga att det är fråga om dynamiska drag som nämns (drag som varierar på orten) och att språkinterna faktorer också verkar vara närvarande. Det är sålunda en klar fonologisk/ fonetisk skillnad mellan varianterna i de flesta nämnda språkdragen, som t.ex. i *praata* – *praat* (apokope), *de* och *he* (neutralt pers. pron.), *såmmar* och *såmar* (kortstavighet), *båten* och *bååtin*, *klåckan* och *klåckon* (böjningsändelse), *hund* och *hond* (utan eller med europeiskt u-ljud) o.s.v. Trudgills kriterium att den ena varianten sammanfaller med skriftspråket, uppfylls samtidigt. Det här gäller sålunda de flesta av de nämnda dragen i undersökningen och förklarar alltså inte ännu varför en del drag har nämnts betydligt oftare än andra. Här kan kanske språkexterna kriterier bli avgörande. Problematiskt för just denna diskussion blir dock att eftersom mitt material är så litet, kan jag egentligen inte på detaljnivå diskutera vilka

språkliga kategorier som är mera eller mindre framträdande för informanterna. Med andra informanter kunde de språkliga kategoriernas ordningsföljd i tabellerna ha blivit lite annorlunda.

Man kunde i princip se Vasasvenskan som en egen kategori som definieras utifrån en specifik sammansättning av språkdrag. Enligt den klassiska, aristoteliska teorin (refererad t.ex. i Lakoff 1987) hör en enhet till en viss kategori om alla förutsättningarna uppfylls (t.ex. i så fall att en viss talare använder precis alla de språkdrag som definierar dialekten). Tanken är att kategorin har klara gränser och att alla medlemmar som uppfyller kraven är likvärdiga. En dialekt kan emellertid inte inordnas i den här definitionen, eftersom alla talare inte använder alla dialektens språkdrag, och i den mån de gör det så använder de dem inte heller nödvändigtvis i samma omfattning. Den kognitiva lingvistikens begrepp *prototyp* (t.ex. Taylor 2011: 644) påpekar dock att en kategori för språkbrukarna struktureras runt sina *goda* exempel. Tanken här är sålunda att enligt talarna själva är vissa egenskaper bättre och viktigare exempel på kategorin än andra. Man kunde alltså se de språkdrag i Vasasvenskan som många informanter har nämnt som Vasasvenskans prototypiska drag.² Men hur börjar då ett visst språkdrag uppfattas som prototypiskt?

Clark & Trousdale betonar frekvensens roll för befästade (*entrenchment*) (2010: 306 f.) och även Kerswill & Williams (2003: 86) menar att högfrekventa språkdrag är framträdande. Taylor (2015) varnar dock för att överskatta frekvensens roll för vilka attribut som uppfattas som prototypiska. Flera av de nämnda uttalsdragen i Vasasvenskan är troligen mycket frekventa, och man kan tänka sig att de därför befästs i människors medvetande och börjar uppfattas som prototypiska. Men t.ex. u-ljudet är synnerligen frekvent och ändå är det många informanter som inte har lagt märke till Vasasvenskans u-ljud. Och tvärtom, Vasasvenskans enskilda egna ord är troligen var för sig ganska infrekventa, ändå lägger icke-lingvister märke till dem.

Rácz (2013: 37) menar att de språkdrag blir framträdande som i ett större sammanhang tvärtom är lågfrekventa. Det här kallar han överraskningselementet (*surprisal value*). Han exemplifierar (s. 39) med olika r-uttal. Användare av den ena varianten blir i någon mån överraskade när de hör den andra varianten, eftersom uttalet inte motsvarar deras förväntningar. Det här leder till att varianten upplevs som fram-

² Man kan även använda termen *registrering* (Agha 2003) och säga att några av de språkdrag som förekommer i Vasa har blivit registrerade som Vasasvenska. Prototypeteorin och teorin om registrering behöver kanske inte utesluta varandra. Se Rabb (2016) för diskussion om registrering av Vasasvenskan.

trädande och då kan ges social betydelse. Det här kunde förklara varför Vasasvenskans u-ljud har noterats av sju Vasabor men inte alls av informanterna i Korsholm. Det större sammanhanget är i det här fallet att europeiskt u-ljud är synnerligen vanligt i hela Österbotten och sålunda saknar överraskningselement. Att ljudet är högfrekvent i tal är då inte tillräckligt för att det ska börja upplevas som framträdande.

Intressant är också att informanterna i de flesta fallen (särskilt i Korsholm) inte på rak arm kom på konkreta exempel på Vasasvenskans lexikaliska egenheter. Røstad (2008: 300 f.) diskuterar huruvida lexikaliska och morfologiska drag kan upplevas som mer konkreta för språkbrukarna och att de därför lättare nämner dem, medan fonetiska drag kan upplevas som för abstrakta. Han påpekar dock genast själv att det här inte stämmer för alla undersökningar, och det passar ju inte heller in i mina resultat, för ordnivån nog, men inte för uttalsdragen.

Taylor (2015) konstaterar dock ännu att de centrala, prototypiska dragen ofta är sådana som är väsentliga för medlemskap i kategorin (= uppfattas som relevanta i gruppen), uppvisas av ett stort antal av kategorins medlemmar (= vanliga inom gruppen) och gärna av få eller inga utanför kategorin (= ovanliga utanför gruppen). Översatt till dialektologin kunde man då rent konkret säga att de Vasadrag som är vanligast bland talarna (men helst inte finns utanför Vasa), uppfattas som de mest prototypiska. Dessutom ska de registrera just Vasasvenska och därmed upplevas som väsentliga för medlemskap i kategorin. Denna tanke stöds också av att de mest ovanliga Vasadragen i de flesta fallen inte alls nämndes av informanterna. Resultaten från analysen av samtalsmaterialet i Rabb (2014) ger vid handen att apokope, europeiskt u-ljud och grammatikalisering av obetonat *här* till *he* i pronomen som *denhe* och *dehe*, är de vanligaste av de undersökta dialektdragen, följt av användning av *he* som neutralt pers. pron. Apokope och användningen av *he* nämns verkligen av många informanter i Vasa, men inte de övriga två. Dessutom finns de flesta av de nämnda Vasadragen troligen även utanför Vasa.

Vilka drag nämns *inte* och varför? Mielikäinen & Palander diskuterar språkdrag som haft/har stor utbredning i finska dialekter och som numera kvarstår i tal-språket trots dialektutjämning (2014: 152). Dessa drag uppfattas tydligen inte längre som dialektdrag och saknar i hög grad omnämnanden i de folklingvistiska undersökningarna. Författarna tänker sig att de här språkdragen är så neutrala för finskspråkiga att de därför inte lägger märke till dem, och att de också oftast ingår i informanternas eget språk. Möjligen är det här orsaken till att apokopen, u-ljudet och an-

vändningen av pronomenet *he* i Vasa inte har uppmärksamats av informanterna i Korsholm.

Däremot noterade Vasainformanterna inte heller sådana språkdrag som är mycket ovanliga i staden, som främst används av äldre människor och/eller i vissa stadsdelar och som kan tänkas hålla på att försvinna. Att ovanliga, nu försvinnande dialektdrag sällan uppmärksammas av lekmän, konstateras också av Mielikäinen & Palander (2014: 239). Däremot togs några sådana språkdrag fram av informanterna i Korsholm. Varför? Kanske är det lättare att notera dialektdrag som i normala fall inte förknippas med staden, men som kanske finns i ens eget språk eller i någon annan närbelägen landsbygdsdialekt. De språkdrag som inte noterats av informanterna, saknar de följaktligen social betydelse? Inte nödvändigtvis. Preston (2011: 31) påpekar att även om icke-lingvister inte medvetet förmår t.ex. redogöra för dialektala drag, så har experiment visat att de ändå ofta reagerar på dem och alltså känner till dem på en omedveten nivå.

Resultaten visar att informanterna tillsammans har en god bild av vad som kännetecknar Vasasvenskan, medan den enskilde individen (särskilt informanterna från grannkommunen Korsholm) upplevde uppgiften som svår och inte kom på så många språkdrag. *Vilka* språkdrag som språkbrukarna upplever som framträdande och därmed lyfter fram är svårt att helt förklara, även om några möjliga faktorer har antytts och diskuterats här, som att språkdragen är dynamiska och uppvisar fonologisk kontrast, samt också det eventuella samspelet mellan hög frekvens och förmåga att överraska. Kan resultaten då generaliseras? Påpekas bör att stickprovet i undersökningen är mycket litet och att informanterna dessutom inte är slumpmässigt utvalda på ett sätt som skulle krävas för statistisk testning och dito slutledningar. Jag menar ändå att även antydda generaliseringar och berörda frågeställningar kan vara tankeväckande och leda forskningen vidare.

Referenser

- Agha, Asif, 2003. The social life of a cultural value. *Language and Communication* 23: 231–273.
- Clark, Lynn & Graeme Trousdale, 2010. A cognitive approach to quantitative sociolinguistic variation. Evidence from th-fronting in central Scotland. I *Advances in cognitive sociolinguistics* (291–322), red. av Dirk Geeraerts, Gitte Kristiansen & Yves Peirsman. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

- Clopper, Cynthia & David Pisoni, 2006. Perception of dialect variation. I *The handbook of speech perception* (313–337), red. av David Pisoni & Robert Remez. London: Blackwell.
- Haapamäki, Saara & Sarah Kvarnström, 2014. Svenskan i Helsingfors och Åbo ur ett folk-dialektologiskt perspektiv. I *Svenskans Beskrivning* 33 (109–118), red. av Jan Lindström m.fl. Helsingfors: Nordica Helsingiensia 37.
- Kerswill, Paul, 2012. *Saliency in language variation and change: Marrying observation, experimentation and social construction*. Föredrag vid Séminaire transversal Lidilem. Université de Grenoble.
- Kerswill, Paul & Ann Williams, 2002. "Saliency" as an explanatory factor in language change: Evidence from dialect levelling in urban England. I *Language change: The interplay of internal, external and extra-linguistic factors* (81–110), red. av Mari C. Jones & Edith Esch. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Lakoff, George, 1987. *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mielikäinen, Aila & Marjatta Palander, 2014. *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: SKS.
- Niedzielski, Nancy & Dennis Preston, 2003 [2000]. *Folk linguistics*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Preston, Dennis, 1986. Five visions of America. *Language in Society* 15: 221–40.
- Preston, Dennis R, 2011. Methods in (applied) folk linguistics: Getting into the minds of the folk. *AILA Review* 24: 15–39.
- Rácz, Peter, 2013. Saliency in sociolinguistics: A quantitative approach. I *Topics in English linguistics, vol. 84*, red. av Elizabeth Closs Traugott & Bernd Kortmann. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton.
- Rabb, Viveca, 2012. Vasasvenska. I *Svenskan i Finland* 13 (168–179), red. av Siv Björklund, Harry Lönnroth & Nina Pilke. Vasa: Publikationer från Vasa universitet: Rapporter 178.
- Rabb, Viveca, 2014. Dialektvariation i Vasa. I *Svenskans Beskrivning* 33 (372–382), red. av Jan Lindström m.fl. Helsingfors: Nordica Helsingiensia 37.
- Rabb, Viveca, 2015. Standard eller dialekt? Några nedslag i modern Vasasvenska. I *Vasa som språkgemenskap. Perspektiv på den tvåspråkiga stadens flerspråkighet* (24–40), red. av Harry Lönnroth & Liisa Laukkanen. Vasa: Vaasan yliopiston julkaisuja: Tutkimuksia 304.
- Rabb, Viveca, 2016. Från landsbygdsdialekter till Vasasvenska. Tecken på dialektutjämning och registrering av en stadsvarietet i fyra steg. *Språk och stil* 26.
- Røstad, Rune, 2008. *Den språklege røynda. Ein studie i folkelingvistikk og dialektendring frå austre Vest-Agder*. Oslo: Novus.
- Taylor, John R., 2011. Prototype theory. I *Semantics. An international handbook of natural language meaning. Vol. 1*. (643–664), red. av Claudia Maienborn m.fl. [Handbooks of linguistics and communication science 33/1] Berlin: Mouton de Gruyter.
- Taylor, John R, 2015. Prototype effects in grammar. I *Handbook of cognitive linguistics*. (562–579), red. av Ewa Dabrowska & Dagmar Divjak. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Trudgill, Peter, 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- Woolard, Kathryn A. 2008. Why *dat* now?: Linguistic-anthropological contributions to the explanation of sociolinguistic icons and change. *Journal of sociolinguistics* 12(4): 432–452.

Negationsharmoni på svensk språkgrund

Henrik Rosenkvist
Göteborgs universitet

Abstrakt

*Negationsharmoni (NH) är ett grammatiskt fenomen som inte förekommer i något av de nordiska standardspråken, och det saknas också i de flesta dialekter. I detta arbete presenteras NH i fyra varieteter av svenska: älvdalska, nyländska, sydösterbottniska och estlandssvenska. Den gängse analysen av NH är att negationen är ett syntaktiskt huvud (Neg) som inte interagerar med andra negerade led i satsen. Det estlandssvenska verbet *mike* ('må-icke'), där negationen är klitiserad, tillåter emellertid inte NH, vilket möjligen är problematiskt för denna analys. När det gäller uppkomsten av NH i de fyra språkvarieteterna så finns det tre alternativ – det är antingen en arkaism, en novation eller ett resultat av språkkontakt med finsk-ugriska språk. Det sistnämnda tycks vara mest sannolikt när man väger samman olika faktorer, men något slutgiltigt svar på denna fråga kan inte ges.*

Abstract

*Negative concord (NC) does not occur in any of the Scandinavian standard languages. In this study, NC in four varieties of Swedish is presented and discussed. The varieties are Övdalian, Nylandic, southern Ostrobothnian and Estonian Swedish. While the common analysis of NC is that the negation is a syntactic head (Neg) that does not interact with other negated constituents in the clause, the Estonian Swedish verb *mike* ('may-not') does not trigger NC, although the negation is cliticized. This is possibly problematic for the head analysis. NC in the four varieties may historically either be archaisms, innovations or a result of language contact with Finno-Ugric languages. It appears that the latter alternative is the most probable.*

1 Inledning¹

I det svenska standardspråket förekommer det ibland att två negerande uttryck förekommer tillsammans i den inre satsen (satsen exklusive annex – se SAG 4: 5ff). I regel tolkas då satsen som icke-negerad (se exempel 1).

- (1) Veronika såg inte ingenting.
(tolkning: 'Veronika såg någonting')

¹ Jag tackar Caroline Sandström, Jan-Ola Östman och två anonyma bedömare för konstruktiva kommentarer. Kvarstående brister beror enbart på mina egna tillkortakommanden.

I många andra språk, som till exempel flera varieteter av engelska (Trudgill 2009), innebär däremot konstellationen i (1) att satsen tolkas som negerad.

- (2) Veronica didn't see nothing.
(tolkning: 'Veronika såg inte någonting')

Till skillnad från svenska, där två negerande led tycks uttrycka två separata semantiska negationer som så att säga tar ut varandra, förmedlar alltså de två engelska negerade leden tillsammans en semantisk negation. Fenomenet kallas *negative concord* (NC). På svenska har termerna *negationsdubbling*, *dubbel negation*, *förstärkande negation* eller *understödjande negation* använts i olika sammanhang. I den här artikeln använder jag dock termen *negationsharmoni* (NH).

Eftersom NH saknas i det svenska standardspråket har detta inte diskuterats i den svenska grammatiska traditionen (se SAG 2:665–666 och SAG 4:167–182). NH förekommer emellertid i flera olika varieteter av svenska: i älvdalska (se Levander 1909: 111, Garbacz 2010: 85ff, Åkerberg 2012: 327), i nyländska (Lundström 1939: 151ff), i sydösterbottniska (Ivars 2010: 248ff) och i estlandssvenska. I den här artikeln beskriver jag i korthet NH i dessa olika folkmål, och jag gör också korta utredningar om hur NH kan analyseras syntaktiskt och om hur närvaron av detta språkliga särdrag i älvdalska etc. möjligen kan förklaras.

I avsnitt 2 ger jag exempel på NH från de fyra språkvarieteterna, och avsnitt 3 består av en kort diskussion om hur NH kan analyseras syntaktiskt, med fokus på det estlandssvenska verbet *mike*. I avsnitt 4 diskuterar jag om NH i folkmålen ska ses som novationer, arkaismer eller som ett resultat av språkkontakt, och artikeln sammanfattas i avsnitt 5.

2 NH i älvdalska, nyländska, sydösterbottniska och estlandssvenska

I det här avsnittet ger jag exempel på NH från älvdalska (3–4), nyländska (5), sydösterbottniska (6) samt estlandssvenska (7). De negerade leden är fetmarkerade i exemplen.

Bengt Åkerberg framhäver i sin älvdalska grammatik att älvdalska negationer ”understryker varandra, så att innebörden blir fullt klar” (Åkerberg 2012: 327). Exempelen i (3) visar NH i älvdalska.

- (3) a. Ig ar **it** si'tt **inggan**. (Garbacz 2010:86)
 'Jag har inte sett någon.'
- b. Tjyöpum **int ingger** so kringgt. (Levander 1909:111)
 'Vi köper inte några så ofta.'
- c. Eð ir dō wel **it** að **ingg**, eð-dar. (Åkerberg 2012:327)
 'Det där är väl helt värdelöst.'

Garbacz (2010: 86–89) visar att negationen (*int/it*) måste stå före det andra negerade ledet i älvdalska (se 4 a), och att NH inte är obligatoriskt. Det är alltså fullt möjligt att utelämna negationen när subjektet till exempel utgörs av *inggan* ('ingen') (som i 4 b).

- (4) a. ***Intnoð** ar ig **it** ietið. (Garbacz 2010:87)
 'Ingenting har jag ätit.'
- b. Igår belld (**it**) **inggan** kumå að Mųora. (Garbacz 2010:87)
 'Igår kunde ingen ta sig till Mora.'

Älvdalska är alltså ett icke-strikt NH-språk (*non-strict NC-language*; Giannakidou 2006), i likhet med till exempel italienska.

De nyländska negationen har diskuterats av Lundström (1939: 154f), som påpekar att "Rätt ofta åtnöjer sig nyländskan icke med en enda negation, utan använder nekningsordet *inga, it, int* till förstärkning av andra negerande bestämningsord [...]" Exempelen i (5) är tagna från Lundström (1939: 154f).²

- (5) a. Dom a **it alder** vari i stonn ti dra iett.
 'De har aldrig kunnat dra jämt.'
- b. Ja ä **int** rädd för **ingan**.
 'Jag är inte rädd för någon.'
- c. Han fick **int** ändo **inga straff**.
 'Han fick ändå inget straff.'

I sin studie av sydösterbottnisk syntax nämner Ivars att "Aldrig används i Lf [Lappfjärd] och Ks [Kristinestad] även i förbindelse med pleonastiskt *inte* [...]" (2010: 250). I hennes exempel – två av dem återges i (6) – förekommer dessutom en final

² I korpusen Talko (<http://www.sls.fi/sv/talko>) har jag hittat 37 exempel på NH i nyländska (samtliga har formen *inte aldrig*), men det finns bara ett exempel från Österbotten, nämligen från Kvevlax (se fotnot 5). Också detta exempel motsvarar *inte aldrig*.

negativ partikel *i*, som också är belagd på Gotland, i Roslagen och i Hälsingland (se Rosenkvist 2012: 114–117).³

- (6) a. Du va **it aldri** he i?
'Du var aldrig det?'
- b. **It** ha dåm ju **aldri** ut tåmde förr **i**.
'De hade ju aldrig de där [postlådorna] ute förr'

Också i estlandssvenska finns NH. Men de traditionella beskrivningarna av estlandssvenska har inte ägnat syntaxen någon nämnvärd uppmärksamhet; ett talande exempel är Tiberg (1962: 100), som under rubriken *Några iakttagelser utanför ljudläran* meddelar att "Syntaxen erbjuder många överraskningar" för att därefter genast gå över till ordbildningen. Vilka överraskningar syntaxen kan tänkas bjuda på lämnas läsaren att spekulera om – men det har alltså visat sig att NH var en sådan överraskning.

I Lagman (1990) presenteras språkprover från hela det estlandssvenska språkområdet, med översättningar till standardsvenska. Även om exemplen på NH inte är särskilt frekventa⁴, så tycks NH förekomma i alla de estlandssvenska dialekterna. Exempen i (7) citeras från Lagman (1990), och sidan där exemplet tagits från anges.

- (7) a. **Änt** kund han tåva **inga oxar** [...] (sid. 31; Nuckö)
'Han [vargen] kunde inte ta några oxar.'
- b. E Kälet [...] fickst **änt** ferekoma **inga larm**. (sid. 86; Ormsö)
'I Kärrslätt fick det inte förekomma något oväsen.'
- c. **Äte** hav vi **engan kro** pa Run, å **äte** hav vi **engt kino**. (sid. 201; Runö)
'Vi hade ingen krog på Runö, och vi hade inte någon bio.'

Vi kan alltså konstatera att även om NH saknas i standardsvenska, så finns det flera varieteter av svenska som tillåter detta syntaktiska drag. Det rör sig om älvdalska, som talas i den västra delen av Sverige, och om svenskan i öster: nyländska, sydösterbottniska och estlandssvenska.⁵ Som vi såg ovan var älvdalska ett icke-strikt NH-språk; negerade led kan inte stå före negationen, och negerade led kräver inte

³ Huldén (1995) nämner varken NH eller finalt *i* i sin korta studie av negationer i Österbotten.

⁴ Ahlin (2014) har funnit totalt 17 exempel i Lagman (1990), en bok som innehåller ungefär 110 sidor med estlandssvenska texter, men hon inkluderade inte de sista 20 sidorna i sin undersökning. Det ger en frekvens på ungefär 0,2 exempel per sida.

⁵ Listan är sannolikt inte uttömmande; NH verkar finnas i mellersta Österbotten (Jan-Ola Östman, muntl.), och möjligen också i de östra delarna av Åland (Eva Sundberg, muntl.).

utsatt negation. Dessa två drag tycks också utmärka de övriga språkvarieteterna. Samtliga exempel från nyländska, sydösterbottniska och estlandssvenska som jag hittills har hittat följer samma principer. Utan informantstudier kan några definitiva slutsatser dock inte dras.

3 Syntaktisk analys av NH

Den gängse syntaktiska analysen av NH (se Giannakidou 2006, van Gelderen 2008, Brandtler & Håkansson 2014) är att negationen i ett NH-språk inte utgör en egen fras (NegP), utan består av ett syntaktiskt huvud (Neg). Tanken är att negationer i ett diakront perspektiv ofta övergår från NegP till Neg, och van Gelderen menar att "once the negation is in the head position, it is weakened to the point where it no longer 'interferes' with a second or third negative" (van Gelderen 2008: 208). När detta inträffar kan NH uppstå, i och med att talarna lägger till en extra negation för att förstärka den äldre, försvagade negationen. När den äldre negationen så småningom faller bort återgår språket till ett en-negationssystem, utan NH.

Ett tecken på att ett negerande uttryck har ändrat status, från fras till huvud, och håller på att försvagas är att uttrycket dels får en reducerad fonetisk form, dels kan klitisera till andra led i satsen. Brandtler & Håkansson (2014: 26ff) menar att reducerade former uppträder såväl i norrländska (Bergman 1952) som i finlands-svenska, och drar slutsatsen att "the very same dialects that showcase the reduced form *int* also allow negative concord" (2014: 27).

Det är visserligen bestickande att samtliga varieteter som exemplifieras i det föregående avsnittet har reducerade (apokoperade och/eller assimilerade) former av *inte* (*int* eller *it* i älvdalska, nyländska och sydösterbottniska, och *änt* eller *äte* i estlandssvenska), men å andra sidan präglar detta såväl samtliga norrländska mål (Wessén 1958: 39) som många andra dialekter i Skandinavien – och eftersom NH saknas i de flesta dialekter så får man konstatera att sambandet mellan reducerade negationer och NH inte är så entydigt som Brandtler & Håkansson (2014) hävdar. Vidare menar Brandtler & Håkansson (2014) att det förelåg en skillnad mellan äldre svenska och nysvenska när det gäller negationens status. Det äldre negerande adverbet *eigi*, som var ett huvud (Neg) ersattes under 1500-talet av de nya adverbena *äkke* och *änkte*, som antas utgöra egna fraser (NegP). Denna skillnad avspeglar sig i ordföljden. Emellertid blir det svårt att förstå varför NH saknas under hela det svenska standardspråkets historia (se nedan), om man antar att NH hänger nära

samman med negationens huvudstatus och att negationen (*eigi*) faktiskt var ett syntaktiskt huvud i svenska fram till 1500-talet. Möjligen var *eigi*:s syntaktiska status ändå inte ett tillräckligt villkor för att NH skulle utvecklas i svenska.

Dessutom finns ett tydligt exempel på klitiserad negation i estlandssvenska, som faktiskt talar emot hypotesen om att klitiserade negationer tillåter, eller utgör en förutsättning för, NH. Det rör sig om det estlandssvenska modala hjälp verbet *mike* (se Danell 1951: 280). Exemplet i (8), med tillhörande översättning, härrör från Ormsö och upptecknades 1925 (ISOF 1126: 1).

- (8) Ia **mike änt** hoa hed hus du kan läsa.
'Jag har ju hört hur du kan läsa.'

Danell (1951:280) ger uppslagsformen *må-icke* för *mike*, vilket innebär att han anser att negationen har klitiserat till verbet *må*. *Icke* är här alltså både reducerat och klitiserat, och rimligen borde därför detta verb tillåta NH. Men som vi ser av översättningen uppfattas inte satsen i (8) som negerad – tvärtom tycks *mike* och *änt* eliminera varandra, så som *inte* och *ingenting* gjorde i det svenska exemplet i (1). Detta indikerar alltså att när negationen verkligen är klitiserad i estlandssvenska så uppstår inte NH – tvärt emot gängse uppfattningar om hur NH ska förstås syntaktiskt.⁶

Verbet *mike* kan alltså vara högst relevant för förståelsen av NH. Exempelen på *mike* är dock tämligen gamla, och om *mike* fortfarande är levande i estlandssvenskarnas språk är oklart.

4 Arkaism, novation eller språkkontakt?

Den geografiska distributionen av NH på svensk språkgrund är osammanhängande. NH finns i väster, i älvdalska, och i öster (nyländska, sydösterbottniska och estlandssvenska). Det finns tre möjliga förklaringar till denna distribution, och i detta avsnitt diskuterar jag dem i tur och ordning. Det rör sig om antagandena att NH är en arkaism, en novation eller ett resultat av språkkontakt.

NH verkar finnas i periferin, i svenska randområden, och detta kan indikera att språkdraget är en arkaism. Om vi antar att NH har funnits i äldre svenska, men un-

⁶ Det är också möjligt att *mike* ska ses som ett inherent negerat lexikalt verb, i likhet med till exempel *misslyckas*. En sats som *Sabina misslyckades inte* är ju formellt sett synonym med *Sabina lyckades*. Vidare bör man notera att exempel som (8) inte är helt parallella med exempel som (3–7), eftersom *mike* i (8) förekommer med en annan negation, inte med ett annat negerat innehållsord.

der tidens lopp av någon anledning försvunnit från det svenska standardspråk som successivt uppstår i Stockholm med omnejd från 1500-talet och framåt, så framstår distributionen som rimlig. Ett annat argument för denna hypotes är att NH-varieteterna också i andra avseenden är arkaiska (bevarat tregenussystem, bevarad verb-böjning och så vidare), och mycket pekar på att både älvdalska och de östsvenska varieteterna har grenat av sig från svenska redan under tidig medeltid (se till exempel Markus 2004 för arkeologiska data som indikerar att svenskar kom till Estlands kuster så tidigt).

Problemet med denna hypotes är dock att NH inte förekommer i fornsvenska, och inte heller i tidigare nordiska språkstadier tycks NH kunna beläggas i någon större utsträckning (Eythórsson 2002, van Gelderen 2008, Kusmenko 2011: 66ff, Brandtler & Håkansson 2014). De fåtaliga norröna exemplen tycks också vara av en annan karaktär – de dubbla negationerna i exempel som *ef Gunnar né komrað* 'om Gunnar inte kommer' (från Atlaqvida 11) påminner inte mycket om det system som möter i till exempel älvdalska. Ett indirekt argument mot att NH var produktivt i fornnordiska är att NH är relativt ovanligt i norra och mellersta England, det vill säga de områden som mest utsattes för språkkontakt med vikingar (Anderwald 2005: 130–134). I dialekterna i södra England är alltså NH mycket vanligare (i sydöstra England uppvisade nästan hälften av alla negerade satser NH, enligt Anderwald 2005: 127).

Däremot är NH välbelagt i de västgermanska fornspråken. Langer (2001) visar att konstruktionen användes i högtyska fram till "the mid-eighteenth century, when polynegation was negatively stigmatized as a redundant construction [...]". Hoeksema (1997) och Ingham (2006) noterar vidare att NH fanns i äldre nederländska och fornengelska, och att språkdraget normerades bort också från dessa båda språk. Därför måste NH i till exempel bayerska och västflamländska ses som klara arkaismer – på det västgermanska språkområdet överlevde NH i de språkvarieteter som inte utsattes för centralmakternas standardiseringsarbete. Men i svenskans historia finns alltså inga spår av NH, och någon normeringsdebatt har därför aldrig kunnat uppstå.

Är då NH på svensk språkgrund i stället att betrakta som en novation, som kanske skett parallellt i en västlig och i en östlig varietet av svenska? Eftersom det förefaller orimligt att anta att en novation har kunnat spridas från älvdalska till de östliga varieteterna, eller vice versa, får man anta att NH har uppstått minst två

gångar: en gång i väst och en gång i öst; en senare spridning inom det östsvenska språkområdet är mer sannolik.

Ett problem med denna hypotes är givetvis att det saknas dialekthistoriskt material där man skulle kunna spåra uppkomsten av en sådan novation. När det gäller älvdalska finns det en kort text (utan NH) från 1622 (Prytz 1622), och enstaka studier från 1700-talet och framåt (Näsman 1733, till exempel), men det är först under 1800-talets senare del som några större insamlingar av material från Älvdalen sker. Vid den tidpunkten har NH redan etablerat sig. Det finns inte heller några bevarade österbottniska, nyländska eller estlandssvenska texter där en eventuell novation skulle kunna spåras, utan när dessa språkvarieteter dokumenteras tycks NH utgöra en naturlig del av grammatiken.

En fråga som novationshypotesen ger upphov till är givetvis varför just dessa språkvarieteter utvecklade NH? Fanns det språkstrukturella likheter mellan till exempel älvdalska och estlandssvenska som möjliggjorde en novation, likheter som inte förelåg på andra ställen? Och vilka var i så fall dessa likheter?

En tredje möjlig förklaring till uppkomsten av NH är språkkontakt. Sollid (2006) menar att dialekten i Sappen, i norra Norge, har utvecklat NH till följd av språkkontakt med kväner, som immigrerade under 1800-talet; i de finsk-ugriska språken är NH ett vanligt fenomen. Exempel (9) visar NH i Sappen-norska:

(9) Eg hadde **ikke aldri** hørt om det.

Sollid (2006) visar att också andra språkdrag i Sappen-dialekten härstammar från kontakten med kvänska (ett annat exempel är huvudsatser med V3-ordföljd).

Det är värt att notera att samtliga svenska varieteter med NH kan ha talats i närheten av finsk-ugriska språk. Det är väl belagt att såväl finlandssvenska som estlandssvenska har påverkats av finska respektive estniska när det gäller andra delar av språkssystemet (af Hällström-Reijonen 2012, Lagman 1971), och det går därför inte att utesluta att också NH kan ha uppstått genom språkkontakt. För älvdalskans del kan man tänka sig språkkontakt med sydsamiska (som ju fortfarande talas i den norra delen av Älvdalens kommun). Det fanns skogssamer i Dalarna fram till början av 1800-talet (Svanberg 1981, Skielta 2012), och de vidsträckta och lavrika skogarna i norra Dalarna torde ha utgjort ett bra renbete. Att älvdalingar och samer har kommunicerat med varandra under lång tid förefaller således mycket troligt, och

antagandet att NH i älvdalska har uppstått till följd av språkkontakt måste ses som fullt möjligt.⁷

Bristen på äldre texter på älvdalska, nyländska, sydösterbottniska och estlandssvenska innebär att frågan om vilken språkhistorisk status NH har i dessa varieteter inte kommer att kunna slutgiltigt besvaras. Med tanke på de svårigheter som vidlåder arkaism- och novationshypoteserna är dock min egen uppfattning att kontakthypotesen ur ett allmänt språkvetenskapligt perspektiv är mest sannolik.

5 Sammanfattning

Negationsharmoni är ett grammatiskt drag som inte förekommer i de skandinaviska standardspråken, och inte heller i de flesta dialekter. NH finns emellertid i älvdalska, nyländska, sydösterbottniska och estlandssvenska. I dessa fyra varieteter kan en negation följas av ytterligare ett (eller flera) negerande uttryck, och tillsammans signalerar de negerade leden en semantisk negation.

Den gängse analysen av NH är att negationen utgörs av ett syntaktiskt huvud (Neg), och inte en fras (NegP), vilket visas av att negationen är fonetiskt reducerad och eventuellt klitiserad. Men det estlandssvenska verbet *mike* – som i sig rymmer en klitiserad negation – tycks inte tillåta NH, vilket strider mot denna hypotes.

Distributionen av NH är geografiskt osammanhängande, och det går inte att avgöra om NH är en arkaism, en novation eller ett resultat av språkkontakt med finsk-ugriska språk. Med tanke på att NH saknas i fornsvenska, och att parallella novationer till följd av språkstrukturella likheter är ett problematiskt antagande, är min nuvarande uppfattning att språkkontakthypotesen är mest sannolik.

Även om NH i de olika varieteterna förefaller uppvisa samma grammatiska egenskaper är framtida undersökningar som visar om detta verkligen är fallet önskvärda – det vore förvånande om det inte fanns i alla fall minimala skillnader både vad gäller syntax och semantik/pragmatik, åtminstone mellan älvdalska och de östsvenska varieteterna.

⁷ Av utrymmesskäl kan exempel från de eventuellt påverkande finsk-ugriska språken inte visas här.

Litteratur

- Ahlin, Rebecka, 2014. Negationsharmoni i estlandssvenskan. Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet. Opubl. B-uppsats.
- Anderwald, Lieselotte, 2005. Negative concord in British English dialects. I *Aspects of English negation* (113–137), red. av Y. Iyeri. Amsterdam: John Benjamins.
- Bergman, Gösta, 1952. Nordliga provinsialismer i det svenska talspråket. *Arkiv för Nordisk Filologi* 66: 131–215.
- Brandtler, Johan & David Håkansson, 2014. Not on the edge. The syntax and pragmatics of clause-initial negation in Swedish. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 17(2): 97–128.
- Danell, Gideon, 1951. *Ordbok över Nucköområdet*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Danell, Gideon, A. Schagerström & Herbert Gustavson (red.), 1918–1945. *Gotländsk ordbok*. Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Uppsala A:2.1–2. Uppsala.
- Eythórsson, Thórhallur, 2002. Negation in C: The syntax of negated verbs in Old Norse. *Nordic Journal of Linguistics* 25: 190–224.
- Garbacz, Piotr, 2010. *Word order in Övdalian*. Centre for Languages and Literature, Lund University.
- van Gelderen, Elly, 2008. Negative cycles. *Linguistic Typology* 12: 195–243.
- Giannakidou, Anastasia, 2006. N-words and negative concord. I *The Blackwell companion to syntax III* (327–391), red. av Martin Everaert & Henk van Riemsdijk. Malden, MA: Blackwell.
- Gustavson, Herbert, 1972–1985. *Ordbok över laumålet på Gotland*. Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala D:2. Uppsala.
- Hoeksema, Jack, 1997. Negation and negative concord in middle Dutch. I *Negation and polarity: Syntax and semantics* (139–158), red. av Danielle Forget, Paul Hirschbühler, France Martineau & Maria-Luisa Rivero. Amsterdam: John Benjamins.
- Huldén, Lars, 1995. Österbottnisk negationslära. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 118: 175–186.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta. 2012. *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till idag*. Helsingfors universitet: Finska, finsk-ugriska och nordiska institutionen.
- Ingham, Richard, 2006. Negative concord and the loss of the negative particle ‘ne’ in Late Middle English. *Studia Anglica Posnaniensia* 42: 77–97.
- Ivars, Ann-Marie, 2010. *Sydösterbottnisk syntax*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Jespersen, Otto, 1917, *Negation in English and other languages*. Reprinted in *Selected Writings of Otto Jespersen* (1962, s. 3–151). George Allen and Unwin.
- Kusmenko, Jurij, 2011. *Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen*. Berlin: Nordeuropa-Institut.
- Lagman, Edvin, 1979. *En bok om Estlands svenskar 3A. Estlandssvenskarnas språkförhållanden*. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner.
- Lagman, Edvin, 1990. *En bok om Estlands svenskar 3B. Estlandssvenskar berättar*. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner.
- Lagman, Herbert, 1971. *Svensk-estnisk språkkontakt*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Langer, Nils, 2001. *Linguistic purism in action*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Levander, Lars, 1909. *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning ock syntax*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Lundström, Gudrun, 1939. *Studier i nyländsk syntax*. Stockholm: Norstedt.
- Markus, Felicia, 2004. *Living on another shore. Early Scandinavian settlement on the north-western Estonian coast*. Uppsala: Dept. of Archeology and Ancient History.
- Näsman, Reinhold, 1733. *Historiola lingvæ Dalekarlicæ*. Uppsala.
- Prytz, Johannes, 1622. *En lustigh Comoedia Om then then Stormechtige Sweriges, Göthes, Wendes Konung...* Upsala: Eskil Matzson.
- Rosenkvist, Henrik, 2012. Forskning i svensk dialektsyntax – förutsättningar och frågeställningar. *Årsbok 2012* (102–122). Vetenskapssocieteten i Lund.
- SAG = Ulf Teleman, Staffan Helberg & Erik Andersson, 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: NorstedtsOrdbok.
- Skielta, Anna, 2012. Skogssamerna i de mellansvenska skogarna. www.samer.se/4049
- Sollid, Hilde, 2006. On negation in a Northern Norwegian dialect. I *Finno-Ugric language contacts* (127–139), red. av Greg Watson & Pekka Hirvonen. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Svanberg, Ingvar, 1981. *Sockenlappar. En etnologisk studie av bofasta samer och deras nomadiska förfäder i Mellansverige*. Uppsala universitet: Etnologiska institutionen.
- Tiberg, Nils, 1962. *Estlandssvenska språkdrag*. [Estlandssvenskarnas folkliga kultur 6. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 38] Uppsala & Köpenhamn.
- Trudgill, Peter, 2009. Vernacular universals and the sociolinguistic typology of English dialects. I *Vernacular universals and language contacts: Evidence from varieties of English and beyond* (302–320), red. av Markku Filppula, Juhani Klemola & Heli Paulasto. London: Routledge.
- Wessén, Elias, 1958. *Våra folksmål*. [Femte upplagan] Malmö: Fritzes.
- Åkerberg, Bengt, 2012. *Älvdalsk grammatik*. Älvdalen: Ulu Dalska.

Förändringar i verbens fonologi och morfologi i dialekterna i Pedersöre i Österbotten och Sibbo i Nyland

Caroline Sandström & Maria Rönnbacka

Ordbok över Finlands svenska folkmål, Institutet för de inhemska språken

Abstract: Changes in the phonology and morphology of verbs in the dialects in Pedersöre in Ostrobothnia and in Sibbo in Nyland

The Swedish dialects in Finland have traditionally been seen as conservative, especially the dialects in Ostrobothnia. In this article we study changes in the phonology and morphology of a group of verbs in the dialects in two different areas of Finland: in Pedersöre in Ostrobothnia on the west coast and in Sibbo in Nyland on the south coast near Helsinki. Our data represent two different periods in the history of these dialects. Items have been collected from the dialect dictionary Ordbok över Finlands svenska folkmål with data from the first half of the 20th century, and from the corpus Talko with data collected in the beginning of the 21st century. Our results confirm the same tendencies as earlier studies of these dialects have shown. In the dialect of Pedersöre the inflection of the verbs is still today quite well preserved, while in the dialect of Sibbo more changes have taken place: the dialect levelling process seems to have gone much further in Sibbo than in Pedersöre.

Inledning

I denna studie diskuterar vi om det sedan första hälften av 1900-talet har skett förändringar i verbens fonologi och morfologi i svenska dialekter i Finland. Undersökningen tar avstamp i de uppgifter om verb som ges i materialet för *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (FO). För jämförelse med dagens dialektsituation har vi vänt oss till talspråkskorpusen *Talko*. De geografiska ramarna utgörs av Pedersöre i norra Österbotten och Sibbo i östra Nyland. För att få ett större underlag har vi kompletterat materialet med belägg från grannkommunerna Purmo och Borgå landskommun, som av tradition ofta förs samman med Pedersöre respektive Sibbo. Att orterna ligger i olika delar av det finlandssvenska språkområdet möjliggör dessutom intressanta jämförelser. Eftersom det är våra egna hemtrakter har vi vid analys och tolkning av materialet haft stöd av vår egen språkkänsla.

I undersökningen utgår vi huvudsakligen från tre frågeställningar.

- Har det skett några förändringar i verbböjningen i dialekterna i Pedersöre respektive Sibbo från början av 1900-talet till början av 2000-talet?
- Har traditionella varianter i ordboksmaterialet ersatts med standardspråkliga eller utjämnade varianter i talspråkskorpusen?
- Är förändringstendenserna likadana i Pedersöre och Sibbo?

Utgångspunkter

Verbens fonologi och morfologi har för de österbottniska dialekterna tidigare beskrivits av Huldén (1957, 1959) och Wiik (2002). I fråga om verben i de svenska dialekterna i Finland bör framhållas att den uppdelning av verb i olika klasser och konjugationer som förekommer i fornnordisk eller fornsvensk grammatik inte direkt kan tillämpas på nutida dialekter. Förändringar som suddat ut gränserna mellan språkhistoriska böjningstyper har skett, och vissa böjningsformer, eller t.o.m. hela böjningsparadigm, har förlorat sitt etymologiska samband och förts över till andra grupper och böjningsmönster (Huldén 1957: 19). Ett typiskt exempel på detta är verb ur andra och tredje konjugationen (*blåsa*, *bränna*, *höra*, *köra*) som i olika delar av det svenska språkområdet har varierande ändelsemorfem i supinum; dels förekommer supinum med *-d* eller *-dd*, dels supinum med *-t*. I dialekterna i Sibbo och Borgå landskommun, liksom i stora delar av mellersta Nyland, har *i*-supinum varit förhärskande. Variationen i supinum för verb ur andra och tredje konjugationen har diskuterats av Freudenthal (1870: 77), Hultman (1894: § 1, 65, § 46), Lundström (1939: 86–88) och Huldén (1957: 35–43).

Ivars (2003) och Sandøy (2004) konstaterar att utjämningsprocesserna i dialekterna i Österbotten och Nyland skiljer sig från varandra. I Österbotten förekommer skarpa skillnader mellan varieteter och den traditionella lokala dialekten har en stark position. Också Wiik (2002) poängterar att de morfologiska strukturer som Huldén (1957, 1959) beskriver i stort sett har bevarats i modernare österbottniskt material. I Nyland är en glidande skala mellan varieteterna utmärkande, vilket verkar ha lett till att de nyländska dialekterna i högre grad närmat sig standardspråket (Sandström 2010). Vi undersöker om liknande tendenser över tid kan iakttas för verbens fonologi och morfologi i dialekterna i Pedersöre och Sibbo.

Material och metod

Det moderna materialet för vår undersökning är hämtat ur talspråskorpusen Talko, som upprätthålls av Svenska litteratursällskapet i Finland. Korpusen innehåller inspelningar och sökbara transkriptioner med ordklasstaggar och morfologisk information. Inspelningarna är gjorda inom projektet *Spara det finlandssvenska talet*, som genomfördes 2005–2008. Med hjälp av korpusens sökmöjligheter kunde vi på ett effektivt sätt få fram information om verbböjningen hos dagens dialekttalare.

Som grund för jämförelserna med det moderna materialet har vi genomgående haft de traditionella varianter som ges i FO. Varianter som redovisas i ordboken härstammar från första hälften av 1900-talet, och utgör därmed exempel på hur dialekterna såg ut för omkring hundra år sedan. Jämförelser med äldre skriftligt (fornsvenskt) material eller material om andra nordiska dialekter har inte gjorts; se även Huldén (1957: 19).

Verben som vi valde att analysera gallrades ut genom en process i flera steg. I första hand tog vi fasta på varianter som ges för infinitiv, preteritum och supinum. Vi bestämde oss för att fokusera på starka verb, och verb ur andra och tredje konjugationen. Orsaker till att vi utelämnade verb ur första konjugationen är att former för preteritum och supinum, i vissa fall även för infinitiv, är identiska i böjningsparadigmet. Förutom skillnader i kvantitet verkar variation och förändringar vara marginella hos verben ur första konjugationen; se t.ex. Huldén (1957: 21, 25–27, 33, 35) och Wiik 2002: 311–314).

Inledningsvis gjorde vi sökningar på starka verb och verb ur andra respektive tredje konjugationen i FO:s nätordbok, som omfattade avsnittet *A–K*. Utifrån sökresultaten listade vi ett antal frekventa verb som med stor sannolikhet skulle förekomma även i det moderna materialet. Listan kompletterades med några verb från slutet av alfabetet ur den tryckta ordboken (*L–Och*) och ur ordbokens register.

Som nästa steg i gallringsprocessen bestämde vi oss för att göra öppna sökningar i talspråskorpusen. På det sättet kunde vi kontrollera om det fanns belägg på de verb vi valt ut med hjälp av FO. Vi begränsade vår sökning till att gälla *verb* och orterna *Pedersöre* och *Purmo* respektive *Sibbo* och *Borgå landskommun*. En del av verben hade få belägg eller inga alls medan andra var frekventa. Till exempel visade det sig inte finnas några belägg på varken *hugga* eller *klyva*. Verben *dra*, *slå* och *ligga* hade enstaka belägg, men de var så pass få att det inte gick att dra några slutsatser utifrån dem. Verben *bygga* och *hjälpa* förväntades ha *i-supinum* i *Sibbo*, men

även de saknade belägg. Den ursprungliga listan reviderades och kom till slut att bestå av verben *bjuda, bli, bo, byta, fara, flyga, få, ge, gå, göra, ha, hålla, höra, komma, kunna, köpa, leka, lära, läsa, se, sitta, skriva, ta, tänka, vara, varda, vilja*.

Som sista steg i processen gjorde vi specifika sökningar på alla enskilda verb. Genom att begränsa sökningarna till ett visst lemma fick vi listor över verben i alla de böjningsformer och varianter som fanns belagda i korpusen. För att skapa oss en uppfattning om hur pass allmänna varianterna var räknade vi även antalet träffar.

Slutligen skapade vi tabeller för verben i korpusens material där frekvenser och samtliga varianter i infinitiv, preteritum och supinum framgår. Likadana tabeller gjordes upp för verbens varianter i FO. Befintliga varianter för oredigerade verb ledade vi fram i ordbokens register. Om det endast fanns belägg från en av orterna markerades belägget med respektive ortnamnsförkortning. I tabellen för Sibbo och Borgå har vi utelämnat *bjuda, bo, byta, flyga, få, ge, ha* och *varda*. Verbet *varda* förekommer inte i området, medan de övriga huvudsakligen övergått till standard-språklig böjning. Se tabell 1 och 2 nedan.

I tabellen över beläggen i Talko används samma grova ljudskrift som ingår i själva korpusen, vilket betyder att alfabetets vanliga bokstäver utnyttjas. Långa vokaler markeras med kolon medan långa konsonanter dubbeltecknas. Tabellen över belägg ur FO bygger dels på publicerat material, dels på material ur ordbokens register. För de verb som ingår i det tryckta materialet (avsnittet *A–Och*) utnyttjade vi samma uttalssystem som beläggen är återgivna med i FO, d.v.s. antingen fin eller grov ljudskrift. De verb som är hämtade ur ordbokens register valde vi att återge med grov ljudskrift. För att undvika sammanblandning använder vi grov ljudskrift för samtliga belägg när vi diskuterar våra resultat.

Resultat

Materialet som ingår i den nuvarande versionen av Talko är inte särskilt omfattande, vilket betyder att antalet träffar för några av verben är förhållandevis få. Ett stort antal träffar för en viss variant säger naturligtvis mer om verbets användning än enstaka belägg. I vår analys kan vi visa på några tydliga tendenser i de förändringar vi sett. Det går ändå inte att dra alltför långtgående slutsatser om förändringar i verb-böjningen utifrån det material vi har undersökt. Vi lyfter särskilt fram sådana verb som förekommer frekvent i materialet. Även sådana verb som vi konstaterat belyser våra forskningsfrågor i något avseende kommenteras mera ingående.

Tabell 1. Verbformer i Pedersöre och Purmo

Talko					Ordbok över Finlands svenska folkmål					
	Infinitiv		Preteritum		Supinum			Infinitiv	Preteritum	Supinum
bjuda			bjöud	2	bjodi	1	bjuda v.	bju:d	bjöud	bjödi (Pe) bödi
bli	bli:	5	bleiv	5	blivi	6	bliva			
bo	bo:	9	bo:dd	15	bo:dd	3	bo v.1	bø: bø:w	bø:dd bø:d	bø:dd
byta	by:t	6	böjt	2	byti	1	byta v.	by:t	böjt by:tt	böti by:tt
fara	fa: el. fa fara	33 22	fo: fo:r	27 12	fori firi fari	2 2 1	fara v.1	fara	fø:r	føri firi fari (Pu)
flyga	flu:	2	flöu	1			flyga	flu:w fly:g	flöu(w) flöig fløig	flövi flöiji flödji
få	få: el. få	25	fikk fik	64 26	fått få:tt	9 2	få v.	fø: (Pe) få:	fik fikk(Pe) fi	få:tt føi
ge	je:	3	gav ga:v	2 1	jivi	1	giva v.	je: dze: (Pe) dje: dzeva jeva	gav ga:v (Pe) ga:	jivi dzivi (Pe) dze:t
gå	ga: ga	14 1	jik jikk djik (Ee)	36 8 2	ga:ji	9	gå	ga:	jik (Pe) jikk dzik dzi ji	ga:i (nÖB) gai (Pe)
göra	jöra jö: jä: jära je	11 9 2 1 1	jo: jo:r	20 6	jo:rt	13	göra v.	jöra (Pe) djära dzära jära	dzø:r (Pe) jø:r	jø:rt dzø:rt (Pe)
ha	ha: ha a	45 22 5	hadd add had	215 7 2	hadd	18	hava v.	ha: ha a	hadd had	hadd havi
hålla	hald håll	13 1	hold höll	7 1	holdi	3	hålla v.1	hald	høld	høldi ha:ldi
höra	hö:r hö:	3 1	hö:rt	7	hö:rt hö:rd	2 1	höra v.1	hø:r (nÖB)	hø:rt	hø:rt
komma	kåma	11	kåm	42	komi kåmi	10 2	komma	kåma	kåm	komi (nÖB)
kunna	kona	16	kona	41	kona	2	kunna	køna	køna (Pe) kønd (nÖB)	køna
köpa	tjö:p	3	tjö:ft tjö:pt	5 1	tjö:pt	1	köpa v.	tsø:p	tsø:ft (ÖB)	tsø:ft (ÖB)
leka			leikt	1			leka	leik		leikt
lära	lä:r lä:	3 2	lä:rt lä:rd	2 1	lä:rt lä:rd	8 1	lära v.1	lä:r (ÖB)	lä:rt	lä:rt
läsa	lesa	9	lest	1	lest	7	läsa v.2	lesa	lest las (nÖB)	lisi (nÖB)
se	si:	11	så: så:g	6 2	si:tt	6	se	si:	så: så:g	si:tt si:t sitt si:dd

sitta	sita siti	11 1	sat satt	3 3	siti soti	1 1	sitta	sita siti	sat satt (Pe)	siti
skriva	skri:v	9	skri:va	5	skri:va	5	skriva	skri:v	skreiv	skrivi
ta	ta: ta	17 6	to:	23	teiji	3	taga	ta: ta	to: to:w	teiji
tänka	tenk	10	tenkt	2	tenkt	3	tänka	tenk	tenkt tenkka tenkta (Pu)	tenkt
vara	va: vara va	66 18 12	va var va:	614 56 2	vi: vori vari viri ve:	20 15 14 6 1	vara	vara va	va var	vi vori vari viri
varda	va:r	3	vart va:lt va:rt vartt	37 8 7 1	va:ri va:li	15 4	varda	va:l va:	vart va:lt (Ee) va:rt va:rtt vart	va:ri (Pe)
vilja	vila	6	vila	16	vila	1	vilja	vila	vila vild	vila

Pedersöre och Purmo

Tabellerna över verbböjningen i Pedersöre och Purmo visar för det första att inga större förändringar har skett i dialekten sedan början av 1900-talet. De standard-språkliga eller utjämnade former som vi noterat i det moderna materialet men inte i det äldre ordboksmaterialet är alltså relativt få. Mera exakt är det fråga om varianter hos verben *bli*, *byta*, *få*, *hålla*, *höra*, *komma*, *köpa* och *lära*. För det andra förekommer dessa varianter parallellt med traditionella former, som dessutom är betydligt mer frekventa. Som exempel kan nämnas infinitivformen *håll* med 1 träff mot det traditionella *hald* som ger hela 13 träffar. Varianterna i korpusen är dock ofta färre än i ordboksmaterialet, vilket bl.a. verbet *ge* visar. Det är å andra sidan omöjligt att säga om skillnaden är ett resultat av att korpusmaterialet är yngre, eller om informanter, kontext och samtalsämnen är avgörande. I det följande går vi närmare in på några verb som på sätt eller annat utmärker sig i materialet från Pedersöre och Purmo.

Karaktäristiskt för verbet *kunna* i Talko är att samma form används genom hela paradigmet. För infinitiv, preteritum och supinum utnyttjas uteslutande varianten *kona*. Att samma mönster gäller för FO bekräftar att den traditionella dialekten fortfarande har ett starkt fäste. Som tabellen visar är *kond* ett alternativt sätt att uttrycka preteritum. Formen finns upptecknad i FO men saknar belägg i Talko. Huldén (1957: 232) förklarar att *kond* är en språkhistoriskt äldre form. Vidare menar

han att formerna för supinum och preteritum hos svaga verb ofta sammanfaller, vilket även inträffar i dessa fall. Verbet *vilja* uppvisar ett motsvarande mönster som *kunna*. Böjningsparadigmet i Talko lyder *vila – vila – vila*, vilket återfinns i FO med tillägg av preteritumformen *vild*. Även *vild* har sitt ursprung i fornsvenska, men supinumformen *vila* tenderar att konkurrera ut den äldre formen (Huldén 1959: 218). Trots avsaknaden av äldre varianter talar beläggen i Talko sitt tydliga språk – traditionella former är välbevarade bland dagens dialekttalare.

En jämförelse mellan fördelningen av belägg för verben *bli* och *varda* visade sig också bekräfta att den traditionella dialekten är bevarad i modernt österbottniskt material. I FO:s artikel *bliva* finns nämligen inga former belagda från varken Pedersöre eller Purmo, förutom att det i en anmärkning framgår att man noterat enstaka belägg. Däremot finns otaliga varianter för det äldre verbet *varda* i ordbokens register. Beläggen i Talko visar på liknande tendenser, vilket vittnar om att *varda* fortfarande är fullt levande. Det finns visserligen enstaka träffar på *bli*, men *varda* har använts i betydligt högre grad. Ser man till de totala förekomsterna dominerar varianterna av *varda* med 101 träffar mot 26 träffar för *bli*.

Verben *köpa*, *ge* och *göra* har granskats ur ett fonologiskt perspektiv. Gemensamt för dessa verb är att traditionella uttal tycks ha gett vika för utjämnade former. Upptecknade former i FO för verbet *köpa* är *tsö:p* i infinitiv och *tsö:ft* i preteritum och supinum. Formerna rymmer konsonantkombinationerna /ts/ och /ft/, som bägge kännetecknar traditionell dialekt (Wiik 2002: 141, 157). I Talko uttalas inte ett enda belägg med initialt /ts/ utan alla 10 träffar inleds med affrikatan /tj/, som är att betrakta som standardsvenskt uttal. Å andra sidan uttalar informanterna preteritumformen till övervägande del med finalt /ft/, medan endast en träff visar prov på kombinationen /pt/, som hör samman med yngre dialekt (Wiik 2002: 157).

Påfallande för verbet *ge* är först och främst att varianterna i Talko är betydligt färre än i FO. Det totala antalet träffar är inte heller särskilt stort. En sökning i Talko på infinitiv gav endast en variant: *je:* med 3 belägg. Infinitivformerna som upptecknats i FO omfattar däremot en hel räkka: *je:*, *dze:*, *dje:*, *dzeva* och *jeva*. Förutom att varianterna i Talko är färre verkar dagens dialekttalare i Purmo och Pedersöre använda utjämnade uttalsformer. De flesta varianter som saknas i Talko är nämligen sådana som inleds med affrikatorna /dz/ eller /dj/. En liknande utveckling tycks ha skett för verbet *göra*. Varianterna som finns i FO men inte i Talko består uteslutande av sådana med /dz/ eller /dj/ i initial position, t.ex. *dzära*, *djära* och *dzo:rt*.

Verben *höra* och *lära* böjs enligt samma mönster och de traditionella paradigmerna lyder *hö:r – hö:rt – hö:rt* och *lä:r – lä:rt – lä:rt*. I Talkomaterialet finns dessa former representerade, men därutöver enstaka belägg på formerna *hö:rd* och *lä:rd* för preteritum och supinum. De traditionella varianterna är dock även i det här fallet i klar majoritet. Å andra sidan är det faktum att jämförbara former uppträder i bägge paradigmerna ett tecken på att formerna är levande. Huldén (1959: 114) betraktar de österbottniska *d*-formerna i preteritum och supinum som novationer. Det ligger med andra ord nära till hands att standardsvenska har spelat en viss roll när *hö:rd* och *lä:rd* har gjort sitt inträde i dialekten.

Sibbo och Borgå landskommun

Tabellerna för Sibbo och Borgå landskommun visar att det har skett märkbara förändringar i dialekten sedan början av 1900-talet. I det moderna materialet förekommer hos alla undersökta verb träffar på standardspråkliga eller utjämnade varianter som inte är belagda i det äldre ordboksmaterialet. I många fall handlar det om ströfall såsom förlängda vokaler i supinum av *bli* (*bli:vi*) och i infinitiv av *fara* och *vara*. För frekventa verb som *komma*, *kunna*, *läsa* och *vilja*, vilka i FO enbart har kortstaviga former i infinitiv (t.ex. *kåma*), är fördelningen mellan kortstaviga former och former med förlängning jämn i Talko. För de flesta verb som vi har studerat förekommer för det första samma traditionella varianter som finns i FO, för det andra utjämnade varianter och för det tredje enstaka belägg på standardspråkliga varianter. Vid en jämförelse med det mer stabila österbottniska materialet är således variationen och variantrikedomen stor i Sibbo och Borgå landskommun.

Bland fonologiska iakttagelser av förändringarna är det påfallande att diftongerna i preteritum för *bli* (*blei*) och *skriva* (*skreiv*), som anges som enda form i FO, har försvunnit i Talko. Också de hårda *g/k*-ljuden framför främre vokal, som är ett typiskt kännetecken för den traditionella dialekten i Sibbo, har palataliserats i Talko. Den tydliga förändringen syns bl.a. i preteritum av *gå* (där enbart *jikk* förekommer) i infinitiv av *göra* och i infinitiv och preteritum av *köpa*. I FO har verben generellt bevarade hårda *g/k*-ljud, men i tillägg ges också de palataliserade varianterna *jikk* och *jo:rd* från Borgå landskommun. I Talko förekommer presens av verbet *göra* med sammanlagt 18 träffar: varianterna *jö:r/jö:* (9 träffar), vilka också förekommer allmänt i sydfinländskt talspråk, de kortstaviga *jör* (6 träffar) och *gör* (2 träffar) och ytterligare ett fall av *gö:r*. I FO finns enbart former med oförmjukade *g*: *gör* och

gö:r, vilka enligt ordboken är kortstaviga i trycksvag, obetonad ställning och har långt *ö* i tryckstark ställning (FO *göra* v.).

Tabell 2. Verbformer i Sibbo och Borgå

Talko						Ordbok över Finlands svenska folkmål							
	Infinitiv		Preteritum		Supinum			Infinitiv		Preteritum		Supinum	
bli	bli:	23	ble:	52	blivi	27	bliva	bli:		blei		blivi	
	bli	5	ble	3	bli:vi	1							
			ble:v	3									
fara	fara	13	fo:	28	fari	2	fara v.1	far(a)		fø:r		fari	
	far	7	fo:r	26									
	fa:	8	fo:	1									
	fa	1											
	fa:ra	1											
gå	gå:	31	jikk	38	gått	8	gå	ga:		gikk		ga:t(t)	
	gå	2	jik	1				gå:		jikk (Bo)		gå:tt (Si)	
												gangi (Bo)	
göra	jöra	37	jo:rd	14	jo:rt	9	göra v.	gör(a)		gjø:rd		gjø:rt(t)	
	jör	3	jo:rde	6				gär(a) (Bo)		gjø:rd		gjø:rd (Bo)	
			jord(d)	3						jø:rd (Bo)			
			jo:d	1									
hålla	håll	6	höll	6	hålli	4	hålla v.1	holl(a)		huld		hålli	
	hålla	2	hålld	2				ha(:)ld(a)		høld (Si)		ha(:)ldi	
	håll	1						hold(a) (Si)				håldi (Si)	
höra	hö:ra	5	hö:rd	4	hö:ri	5	höra v.1	hø:r(a) (Si)					
	hö:r	1	hörd	1	hö:rt	3		hö:r(a) (Si)					
			hörde	1				he:ra (Bo)					
komma	kåmma	14	kåm	70	kåmi	10	komma	kåm(a)		kåm		kåmi	
	kåma	10	kåmm	8	kåmmi	7				kåmd			
	kåm	5											
kunna	kuna	14	kund	17	kuna	2	kunna	kun(a)		kund		kuna	
	kunna	9	kunde	9						kuna			
	kun	5	kun	1									
	kunn	1	kuna	1									
köpa	tjö:pa	8	tjöppt	2			köpa v.	kø:p(a)		kø:ft		kø:pi	
	tjö:p	4	tjöpt	1				ke:p(a) (Bo)		kø:pt		ke:ft (Bo)	
			tjöpppte	1						ke:ft (Bo)			
leka	le:ka	3	le(:)kt	11	le:ki	1	leka v.	leik(a)		leikt		leiki (Si)	
			le:kte	1				le:k(a) (Si)		le:kt (Si)		le:ki (Si)	
												leikt (Bo)	
lära	lä:ra	9	lä:rd	2	lä:rt	4	lära v.1	lä:r(a)		lä:rd		lä:ri	
	lä:r	1	lä:rde	2	lä:ri	1							
	lä:r	1			lärt	1							
läsa	le:sa	10	lest	7	le:st	10	läsa v.2	les(a)		las		lesi	
	lesa	5	le:ste	5	lesi	2		läs(a)					
	les	1	lass	2	le:si	1							
	le:ssa	1	le:st	1	lest	1							
	less	1											
se	si:	28	så:	6	sitt	8	se	si:(a)		så:		si:t(t)	
	si	3	så:g	1	si:tt	1							
	se:	2											
	si:a	1											

sitta	sita 2 sitta 2 sit 1	satt 12		sitta	sit(a)	sat	suti sita såti siti (Bo)
skriva	skri:va 11 skri:v 2	skre:v 3	skrivi 2 skri:vi 1	skriva	skri:v(a)	skreiv	skrivi
ta	ta: 18 ta 5	to: 20 to 1	ta:gi 3 tajji 2	taga	ta: ta taga	to:	tagi taiji ta(:)tt
tänka	tenkka 12 tenka 2 tenk 1	tenkte 4 tenkt 4 tenkkte 3 tenkkt 2	tenkkt 5 tenkt 4 tenkkt 2 tenkki 1	tänka	tänk(a)	tänkt	tänki
vara	vara 54 va 37 va: 20 va:ra 2	va 689 va: 7 var 2 va:r 1	vari 84 va:ri 1	vara	vara va	va var (Bo)	vari vori (Si)
vilja	vila 10 villa 7 vil 2 vill 2	ville 11 villd 2 vild 1	vila 1 ve:la 1	vilja	vil(a)	villd vild	vila

I preteritum har för flera verb iakttagits variation mellan apokoperade varianter och varianter med preteritumändelserna *-e*, *-de* eller *-te* i Talko. I FO förekommer apokope för verben *göra*, *höra*, *köpa*, *leka*, *lära*, *tänka* och *vilja*. Verbet *läsa* får liksom starka verb avljud som markör för preteritum, medan *kunna* anges ha varianterna *kund* och *kuna* i preteritum enligt FO. I Talko fås träffar för flera olika varianter, vilket framgår av tabell 2. Vi kan notera variationen för verben *läsa*, *tänka* och *vilja*. Preteritum av *läsa* förekommer med *lest* (7 träffar), *le:st* (1 träff), *le:ste* (5 träffar) och dessutom *lass* (2 träffar). För *tänka* fördelar sig varianterna mellan 6 fall av de apokoperade *tenk(k)t* och 7 fall av *tenk(k)te*. Verbet *vilja* har också variation, men här tycks den mer standardspråkliga formen ha starkt fäste med 11 träffar på *ville* mot bara 3 träffar på det apokoperade *vil(l)d*. Enligt FO har verbet *hålla* i Sibbo preteritum *huld* eller *hold*; i Talko förekommer variation mellan den mer standardspråkliga varianten *höll* (6 träffar) och varianten *hålld* (2 träffar), som verkar vara en slags nyuppkommen blandform som påverkats av infinitiv, presens och supinumformerna med *å*-ljud; i Talko saknas helt den traditionella varianten *huld*.

Ett påfallande och typiskt dialektdrag för dialekterna i Sibbo och Borgå landskommun är att supinumformerna för verben ur andra och tredje konjugationen, liksom de starka verben, får ändelsen *i*. Vid en jämförelse mellan materialen i FO och Talko vill vi här lyfta fram verben *höra*, *lära*, *läsa* och *tänka*. I FO anges de tillhöra andra konjugationen och får s.k. *i*-supinum (t.ex. *hö:ri*). I Talko förekommer de med

varianter av såväl *i*-supinum som *t*-supinum; hos *lära*, *läsa* och *tänka* dominerar *t*-supinum, medan *höra* har fördelningen *hö:ri* (5 träffar) och *hö:rt* (3 träffar).

Sammanfattning

Enligt Ivars (2003: 74) är avståndet mellan dialekt och standardspråk i Österbotten så pass stort att den gamla dialektbasen består trots att en viss utjämning äger rum. Resultaten av vår undersökning pekar i samma riktning. Den mest markanta förändringen i verbböjningen i Pedersöretrakten gäller fonologin, där utjämning skett. I fråga om morfologi kan vi konstatera att de traditionella böjningsformerna har bevarats. Ivars (2003: 77) poängerar att utvecklingen i Nyland går ”i riktning mot nya varieteter med större regional och stilistisk räckvidd än de traditionella dialekterna”. Våra resultat verkar stödja detta eftersom utjämnade och standardspråkliga varianter, med några få undantag, starkt dominerar i inspelningar från Sibbo.

Källor

Ordbok över Finlands svenska folkmål, 2013. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 33. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken, <http://kaino.kotus.fi/fo>. Registret för Ordbok över Finlands svenska folkmål. Upprätthålls av Institutet för de inhemska språken i Helsingfors.

Talko – korpus över den talade svenskan i Finland. Svenska litteratursällskapet i Finland, <http://www.sls.fi/sv/talko>.

Referenser

FO = *Ordbok över Finlands svenska folkmål*.

Freudenthal, A.O., 1870. *Om svenska allmogemålet i Nyland*. [Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 15] Helsingfors.

Huldén, Lars, 1957 & 1959. *Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål I–II*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Hultman, O.F., 1894. De östsvenska dialekterna. I: *Finländska bidrag till svensk språk- och folklichsforskning* (113–303), Helsingfors: Svenska landsmålsförening i Helsingfors.

Ivars, Ann-Marie, 2003. Lokalt och regionalt i svenskan i Finland. Tendenser i språkutvecklingen i norr och söder. I *Nordisk dialektologi* (51–81), red. av Gunnstein Akselberg, Anne Marit Bødal & Helge Sandøy. Oslo: Novus forlag.

Lundström, Gudrun, 1939. *Studier i Nyländsk syntax*. Stockholm: Norstedt & Söner.

Ordbok över Finlands svenska folkmål, 1976–2007. [Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 1] Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken/Svenska litteratursällskapet i Finland.

- Ordbok över Finlands svenska folkmål*, 2013. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 33. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken, <http://kaino.kotus.fi/fo>.
- Sandström, Caroline, 2010. *Genus i östra Nyland – från dialektutjämning till dialektmarkör*. [Nordica Helsingiensia 20] Helsingfors universitet: Finska, finskugriska och nordiska institutionen.
- Sandøy, Helge, 2004. Types of society and language change in the Nordic countries. I *Language variation in Europe*. Papers from the Second International Conference on Language Variation in Europe, Uppsala University, Sweden, June 12–14, 2003 (53–76), red. av Britt-Louise Gunnarsson et al. Uppsala: Uppsala universitet.
- Wiik, Barbro, 2002. *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Dialektgeografiska frågor kring tonaccent och betoning hos sammansatta ord i nordiska dialekter

Mathias Strandberg

Institutet för språk och folkminnen

Abstract

In Central Standard Swedish, compound words generally carry primary stress on the first element and the tonal word accent 2. However, some North Germanic Dialects evince variation in compound words regarding both tonal accent and stress, giving rise to dialect geographic and historical questions. Dialect geographic as well as structural arguments can be made that the variable tonal accent system found today in the very south of Sweden and in most of Norway was once present in all of Scandinavia and that the Central Swedish and North Norwegian system with general accent 2 in compound words is a relatively late development from this system. Second element stress, conversely, is best understood as an innovation, developed in different ways from different tonal make-ups of accent 2, resulting in varying conditions for second-element stress across dialects.

1 Inledning och syfte

De nordiska tonaccenterna har under de senaste decennierna gjorts till föremål för en livlig forskning med internationell spännvidd och autosegmentell fonologi som teoretiskt fundament. Ett särskilt intresse har därvid de sammansatta orden tilldragit sig, som tycks kunna ge svar på en rad för den nordiska tonaccenttypologin centrala frågor (se Riad 2003, 2006, u.u.). Tonaccenternas beskaffenhet är också av vikt för vår förståelse av betoningens beteende i sammansatta ord (se Bye 2004 ms., Strandberg 2014: 177 ff., Riad 2016: 254 ff.).

Sammansatta ord har i den nutida centrala standardsvenskan huvudbetoning på förleden och accent 2, oavsett strukturella och etymologiska egenskaper: ²*lands*, *väg*, ²*last*, *bil*, ²*lagför*, *slag* o.s.v. Undantagen är få och inordnar sig i små, sammanhållna grupper, vad gäller betoningens läge främst vissa ord på *-o*, t.ex. *o'trolig*, *o'hygglig*, och vad gäller tonaccenten bl.a. bärbeteckningar på *-bär*, t.ex. ¹*björnbär*, ¹*blåbär*, och vissa ord på *-gård*, t.ex. ¹*herrgård*, ¹*skärgård* (Riad 2016: 275 ff.).

Inte oväntat bjuder den nordiska dialektgeografin emellertid på en påtaglig variation i fråga om båda dessa variabler. Ett system med variabel tonaccent, alltså

med en stor och systematisk förekomst av accent 1 i sammansättningar, är känt från sydligaste Sverige och delar av Västsverige (Bruce 2007, ds. i SiS s. 62) och råder dessutom i större delen av Norge, inklusive den östnorska varietet som kan betraktas som riksstandard (Riad 2003: 124 f., 2006a: 40), och i danskt standardspråk och danska dialekter möter en distribution av stöt i sammansättningar som tycks överensstämma med detta system (Bruce 2007). En systematisk förekomst av efterledsbetonning är bekant från olika nordiska dialekter, bl.a. i delar av nordligaste och sydligaste Sverige (Bruce 1982: 127 ff., Strandberg 2014: 151 ff.).

Syftet med detta bidrag är att dryfta den historiska statusen hos dels den variabla tonaccenten, dels den variabla betoningen vad gäller sammansättningar med enstavig förled och initialbibetonad efterled. Med utgångspunkt i dialektgeografiska och strukturella förhållanden kommer jag att argumentera för att den variabla tonaccenten är en arkaism och efterledsbetoningen en novation i nordiska dialekter.

2 Tonaccenten

Typer av sammansättningar med accent 1

Variabel tonaccent i sammansättningar tycks alltså förekomma på tre håll i Norden: Sydsverige (väsentligen Skåne), (delar av) Västsverige och Norge ungefär upp till gränsen mellan Trøndelag och Nordland (se om dialektgeografin vidare nedan).

Det är viktigt att notera att det överallt, i vitt skilda dialekter med påfallande små avvikelser är samma typer och i många fall t.o.m. samma enskilda sammansättningar som har accent 1. På synkront strukturella grunder kan man urskilja ett begränsat antal viktigare typer. Vid enstavig förled och initialbibetonad efterled (där alltså betoningskrock föreligger) rör det sig bl.a. om sammansättningar med foge-*s* (t.ex. ¹*landsväg*), sådana med förled på vokal (t.ex. ¹*kohorn*), sådana med adjektiv i förleden (t.ex. ¹*vitkål*), sådana där förleden är eller tycks vara bildad till ett verb (t.ex. ¹*springbrunn*, ¹*vridlag* 'vändbank på vagn') och preteritiparticip av partikelverb (t.ex. ¹*avbränd*). En betydelsefull grupp är också sammansättningar med adjektiv i förleden (se exempelvis Kock 1884–85: 91, 124, ds. 1901: 147, Wigforss 1913–18: 590), t.ex. ¹*rödlök*. Också vissa mindre (delvis semantiskt motiverade) grupper kan urskiljas: veckodagsbeteckningarna (och vissa andra sammansättningar på *-dag*), sammansättningar till släktskapsorden *bror*, *far* och *mor* o.s.v., och här till kommer en uppsjö enstaka sammansättningar som regellöst tycks ha accent 1, t.ex. sv. dial. ¹*häckverk* 'spjäl nätverk på väderkvarnsvinge', ¹*lusthus* 'berså' och no. ¹*ballsal*

([Kristoffersen 2000: 164]). Annars sammanhänger accent 1 i stor utsträckning med vissa betoningsmönster: upptakt i förled eller efterled (*ba*¹*'nan,skal*, *'lagför,slag*) samt flerstavig förled med accent 1 som simplex (*'bandy,boll*; se Bruce 1973: 13 ff.). Postlexikal accent 2 i sammansättningar är alltså i många dialekter begränsad till sådana med ordinitial betoning, och denna kontext inskränks ytterligare av morfologiska och andra faktorer (Riad 2016: 187 ff., 254, ds. u.u.).

Vissa typer av sammansättningar med någon förekomst av accent 1 uppvisar dock en betydande vacklan så till vida att accent 1 bara förekommer vid vissa förleder. Så är fallet vid förled på vokal, där sammansättningar till bl.a. *ko* mycket konsekvent har accent 1 och sådana till exempelvis *trä* och *snö* lika konsekvent har accent 2. I fråga om adjektiviska förleder finns t.o.m. variation vid en och samma förled; skånska dialekter har t.ex. *'rödlök* men *²rödbroket* 'rödbrokig'. Också där tonaccentvariation finns mellan sammansättningar med olika förleder av samma typ är det fråga om påfallande likheter mellan vitt skilda dialekter: sammansättningar på *ko-* har t.ex. accent 1 såväl i Norge och Västsverige som i Skåne.

Diakrona generaliseringar

Att en sammansättning t.ex. har fuge-*s* eller en förled som slutar på vokal ger naturligtvis inte i sig någon förklaring till förekomsten av accent 1, ty man förstår inte varför sådana segmentellt fonologiska och/eller morfologiska egenskaper skulle medföra en viss tonaccent.¹

Det finns en gammal uppfattning om att en sammansättning som inte längre uppfattas som sammansättning utan som enkelt ord kan få accent 1 (se t.ex. Malmöberg 1972, Engstrand 2004: 189). Tanken utgår från de små grupper av (ursprungliga) sammansättningar som har accent 1 i den centrala standardsvenskan, t.ex. sådana på *-bär* och *-gård*. Dessa efterleders betoning är ofta reducerad eller tappad, särskilt vid betoningkrock, vilket tyder på att de är på väg att utvecklas till suffix. Värt att notera är då att de till skillnad från de flesta andra suffix inte bär någon lexikal specifikation för accent 2; de är snarast enklitiska (Riad 2014: 251; jfr ds. 2016: 276). I den centrala standardsvenskan framstår de som exceptionella, men i många dialekter finner man att de inordnar sig i större på diakron väg urskiljbara

¹ Ett säkerligen förfelat försök till fonetisk förklaring av förekomsten av accent 1 vid enstavig förled på vokal har för övrigt (med tvekan) lämnats av Axel Kock (1884–85: 149 ff.). Kort uttryckt menar Kock att accent 2 av »fysiologiska skäl» i fornnordiskan var »omöjligt» vid hiatus över kompositionsfogen, t.ex. i ordet *koöga*. Från dylika ord skall accent 1 ha spridits analogiskt till andra med enstavig förled på vokal.

kategorier av sammansättningar som systematiskt har accent 1. Det blir då naturligt att söka ursprunget till accent 1 i den diakrona domänen.

Jag menar att det är fråga om tre kategorier: 1) sammansättningar återgående på tidigare juxtapositioner av självständiga ord, inte sällan nominalfraser med framförställt attribut (se Kock 1884–85: 114 ff.), 2) sammansättningar där förledens posttoniska stavelse har synkoperats (jfr Reitan 1930: 28, Skadsem 1948: 42, Benson 1950: 156) och 3) sammansättningar som är lånade från utomnordiska, i praktiken i regel västgermanska språk (se Kock 1884–85: 132 ff.). Se (1–3) nedan.

(1) Ursprunglig juxtaposition har accent 1

<i>*lands vægh(er)</i> > ¹ <i>landsväg</i>	(jfr <i>landvægh(er)</i> > ² <i>landväg</i>)
<i>*kō(r) hūdh</i> > ¹ <i>kohud</i>	(jfr <i>træstokk(er)</i> > ² <i>trästock</i>)
<i>*mædh taghin</i> > ¹ <i>medta(ge)n</i>	(jfr <i>mædhald</i> > ² <i>medhåll</i>)
<i>*rōdh(er) lōk(er)</i> > ¹ <i>rödlök</i>	(jfr <i>*rōdhbrōkotter</i> > sydsv. dial. ² <i>rödbroket</i>)

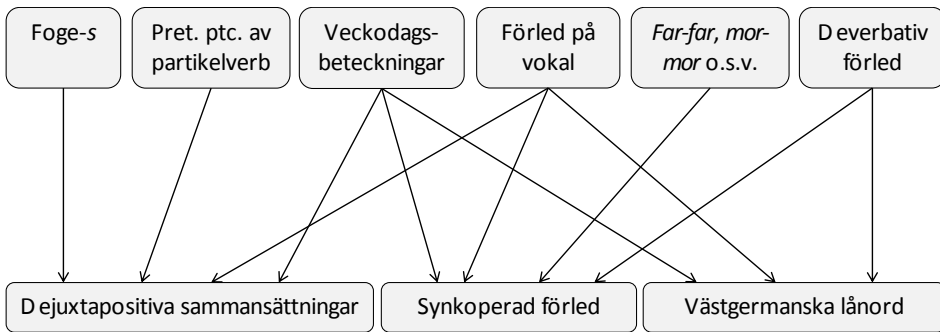
(2) Synkope av posttonisk stavelse i förled ger accent 1

- Stamförled: *hovudhdȳna* > sydsv. ¹*hodyna* 'huvudkudde'
- Genitivförled: **smidha(r)bælghe* > ¹*smedbälg*, *faðurfaðir* > ¹*farfar*
- Verbal förled: **vridhulagh* > sydsv. ¹*vridlag* 'vändbank på vagn'

(3) Från utomnordiska språk lånade sammansättningar får accent 1

- Stamförled: ¹*lusthus* (jfr nht. *lusthaus*), ¹*rajgräs* (jfr eng. *ryegrass*)
- Genitivförled: ¹*måndag*, ¹*söndag* (jfr mlt. *måndach*, *söndach*)
- Verbal förled: ¹*brygghus* (jfr mlt. *bruwhûs*)
- ¹*drejstol* 'vändskiva på väderkvarn' (jfr nl. *draaistoel*)

Detta sätt att se saken medför en reduktion av ett stort antal disparata och till stor del oriktiga synkrona generaliseringar kring förekomsten av accent 1 i sammansättningar med enstavig förled och initialbibetonad efterled till tre av allt att döma solida diakrona sådana (se fig. 1) och förklarar varför t.ex. vissa förleder på vokal sammanhänger med accent 1 men andra med accent 2. De tre diakrona generaliseringarna är formulerade med utgångspunkt i skånskt dialektmaterial (Strandberg 2014: 55 ff.) men bör vara giltiga också i andra dialekter.

Figur 1. Tre diakrona generaliseringar kring förekomsten av accent 1 i sammansättningar med enstavig förled och initialbetonad efterled (efter Strandberg 2014: 143).

Fonologiska implikationer

Den nordiska tonaccentdistinktionen betraktas generellt som privativ, och accent 2 utgör den markerade eller fonologiskt aktiva parten, den som kan specificeras i lexikon och dessutom utlösas postlexikalt, d.v.s. genom fonologiska regler, utan att någon lexikal specifikation föreligger (se Riad 2016: 163 ff.; jfr annorlunda Lahiri & al. 2005, 2006). På detaljnivå är det fråga om en (lexikalt eller postlexikalt betingad) ton som ingår i accent 2 men saknas i accent 1 (som enbart består av intonations-toner). Det är denna ton, vilken beroende på dialekt är antingen hög (H) eller låg (L), som utgör något fonologiskt verkligt och jämförbart med ett fonem.

Om vi nu vänder uppmärksamheten mot sammansättningar med flerstaviga förleder kan vi bilda oss en uppfattning om hur tonaccenttilldelningen i dialekter med variabel tonaccent bör förstås fonologiskt. Vid flerstavig förled är det förledens tonaccent som simplex som avgör sammansättningens tonaccent, vad det vill synas oavsett bildningstyp:

(4) Stamsammansättning	Ursprunglig juxtaposition ²
² sommardag : ² sommar	² alnatråd 'tråd av en alns längd' : gen. pl. ² alna
¹ sodavatten : ¹ soda	¹ Kivikasill 'sill från Kivik' : gen. ¹ Kivika
foto ¹ 'genlampa : foto'gen	kvar ¹ 'tersflaska : gen. kvar'ters

Tonaccenttilldelningen är vid flerstavig förled med andra ord genomgående lexikal: om förleden har en lexikal ton får sammansättningen accent 2; saknas lexikal ton i

² Med *ursprunglig juxtaposition* avses här dels sådana sammansättningar som har utvecklats ur juxtapositioner, dels sådana som har nybildats med sådana sammansättningar som mönster. – *-ar-*genitiverna *Kivika* och *alna* är levande i äldre skånsk dialekt, den senare dock bara i gen. mensuraefunktion (t.ex. *alna bred* 'en aln bred').

förleden får sammansättningen accent 1. Också hos sammansättningar återgående på juxta-positioner med enstavig förled är tonaccenttilldelningen lexikal, och också här beror accent 1 på frånvaron av en lexikal ton i förleden. Samma förhållande är förhållanden hos inlånade sammansättningar. Den postlexikala tilldelning av accent 2 som är helt genomgående i t.ex. den centrala standardsvenskan berör i dialekter med variabel tonaccent alltså enbart stamsammansättningar med betoningsskrock och utan upptakt (jfr Riad u.u.).

Härtill kommer övergången från accent 2 till accent 1 vid förledssynkope. Denna kan i många fall förstås så att den lexikala tonen försvinner när morfemet som bär på den (ofta en genitivändelse) synkoperas bort (kvar av förleden blir då en rot utan lexikal ton), men det kan också jämföras med centralsvensk avledning med suffix utan lexikal ton till flerstaviga synkrona rötter med lexikal ton; här blir resultatet ett ord med accent 1, trots att bara andra stavelsen av roten med lexikal ton har synkoperats bort, t.ex. ¹*somr-is* till ²*sommar* (se Riad 2016: 203 f., 219 f.).

Dialektgeografin

Systemet med variabel tonaccent uppvisar något som utan svårigheter kan betraktas som en reliktdistribution. Som redan har nämnts är systemet för de senaste decenniernas forskning känt från tre sinsemellan osammanhängande områden i södra och västra Skandinavien. Detta gör det sannolikt att den generella accent 2 i sammansättningar har brett ut sig i geografin på bekostnad av den variabla tonaccenten. Det sistnämnda systemet torde i äldre tid åtminstone ha varit utbrett i en sammanhängande sydvästlig del av Norden: Danmark, södra Sverige och Norge upp till och med Trøndelag.

Men en konsultation av äldre svensk dialektlitteratur förändrar bilden radikalt. Förutom i Skåne (Kock 1884–85: 120 ff.), södra Halland (Wigforss 1913–18: 589 ff.) och på olika håll i Bohuslän (Kock 1884–85: 90 ff., Lindberg 1906: 144 ff.) och Värmland (Kock 1884–85: 127 ff., Kallstenius 1902: 53 ff., 58 f., 1927: 130 f., Bruce 2007: 123 f.) är variabel tonaccent i sammansättningar dokumenterad på orter i Härjedalen (Reitan 1930: 28), Medelpad (Bogren 1921: 16 ff.), Jämtland (Österberg 1914: 122 ff.) och Västerbotten (Lindgren 1890–1919: 29 ff.). Systemet råder också i Dalabergslagen (Envall 1930: 60 f.) och i dialekterna i Övre Dalarna (Levander 1925: 51 ff.). Återigen är det fråga om en påfallande överensstämmelse ner på förleds- och i många fall ordnivå. Att variabel tonaccent möter i de ålderdomliga dialekterna i

Övre Dalarna kan naturligtvis ses som ett argument i sig för systemets ålderdomlighet.³

Det är till den allra största delen fråga om framställningar av enskilda sockenmål, men bilden som framträder kan knappast tolkas på något annat sätt än att variabel tonaccent i sammansättningar tidigare har rått i den avgjort större delen av Norden. Om man tillåter sig att på grundval av uppgifterna i den äldre dialektlitteraturen dra en tentativ isogloss längs de aktuella landskapsgränserna blir resultatet att utbredningen av generell accent 2 i sammansättningar för Sveriges del begränsas till några få landskap i östra Sverige, från Småland i söder till Hälsingland i norr (se fig. 2).

Figur 2. Isoglosser för tonaccentdistributionen i sammansättningar i nordiska dialekter. Generell accent 2 råder i östra Sverige från Hälsingland i norr till Blekinge i söder samt i Norge norr om Trøndelag, medan på det övriga området variabel tonaccent har rått i äldre dialekt. Dragningen är tentativ och det är oklart om de två isoglosserna möts i norr.

Det bör påpekas att jag vid litteraturgenomgången har räknat med generell accent 2 i sammansättningar även om uppgifter helt saknas eller blott enstaka sammansättningar eller någon enstaka sammansättningstyp har accent 1 (utom i fråga om Dalsland, som ju ligger väster om andra landskap med dokumenterad variabel tonaccent). Utbredningsområdet för generell accent 2 i sammansättningar är således i verkligheten kanske ännu mindre än kartan ger för handen.

³ På liknande sätt har Tomas Riad (2006b: 1 not 5) tagit den tvåtoppiga accent 2-kurvans förekomst i dessa dialekter till intäkt för dennas ålderdomlighet.

Det kan nämnas att accentueringen av ortnamn i Hälsingland ger anledning att misstänka att också detta landskaps dialekter tidigare har haft variabel tonaccent.⁴ Något som kan tolkas som rester av ett system med variabel tonaccent finns också på andra håll i det östliga området med generell accent 2. På Fårö har generaliseringen av accent 2 gått långt, men preteritiparticip av partikelverb har hårdnackat accent 1 (Gustavson 1948: 132 f.). Enstaka sammansättningar av olika typer har accent 1 t.o.m. i Uppland (Isaacsson 1923: 65) och Södermanland (Ericsson 1914: 68 f.), och som nämnts ovan även i centralt standardspråk (Riad 2016: 274 ff.).

Mycket intressant i sammanhanget är för övrigt att Johan Er. Rydqvist (1868: 216) uppger att accent 1 »nästan allestädes (utom här och der i Upland)» råder i bl.a. *båtsman*, *lifstid*, *stadshus*, *statsman* och *landsman*, vilka knappast (vanligen) torde förekomma med accent 1 i centralt standardspråk i dag. Accent 1 hade alltså för mindre än 150 år sedan större utbredning hos sammansättningar i de centrala delarna av området med generell accent 2.

Allt detta pekar mot att i äldsta tid hela Sverige har haft variabel tonaccent i sammansättningar och att vid någon tidpunkt en generalisering av accent 2 har ägt rum i dialekterna i Mälardalskapen. Novationen har sedan spridit sig norrut och söderut längs östkusten och i varierande mån trängt västerut inåt land. Först i helt sen tid har systemet med variabel tonaccent försvunnit från det stora flertalets talspråk, vilket då skall ses i samband med den omfattande och hastiga dialektutjämning som har ägt rum under det senaste seklet.

I Norge möter generell accent 2 i Nordland medan från Trøndelag och söderut variabel tonaccent råder. Eftersom dialektgeografin på den svenska sidan bara är punktvis undersökt kan man i nuläget inte bilda sig någon klar uppfattning om ett eventuellt samband med utvecklingen i Sverige. Det är dock inte orimligt att anta att det är fråga om parallella utvecklingar. En generalisering av accent 2 i sammansättningar kan troligen ses som en relativt sannolik novation. Det är fråga om en fonologisk regel som får färre restriktioner.

3 Efterledsbetoningen

En rad forskare (senast Bye 2004 ms.) har argumenterat för att också efterledsbetoningen i relativt sen tid har trängts tillbaka. Fenomenets förekomst på spridda håll i Norden kan tolkas som en reliktdistribution. Överallt är det också fråga om en dia-

⁴ Personligt meddelande från Lennart Hagåsen den 9 oktober 2014.

lektgeografisk variation mellan efterledsbetoning och accent 2, d.v.s. efterledsbetoning förekommer bara hos »accent 2-sammansättningar».

Till skillnad från vad som är fallet i fråga om den variabla tonaccenten (se ovan) rör det sig emellertid om strukturellt sett olika typer av sammansättningar i olika dialekter. I skånska dialekter är efterledsbetoningen begränsad till sammansättningar med enstavig förled och betoningskrock (d.v.s. vid uttal med accent 2 – efterledsbetoningen är ofta fakultativ – ligger den bibetonade stavelsen direkt efter den huvudbetonade): *sten'hus*, *skor'sten*, *skog'snuva* 'kvinnligt skogsrå', och vid sammansatt förled förskjuts betoningen inte ytterligare mot ordets slut: *skor'stenspipa*, *ut'huslänga*. I bl.a. norrländska dialekter kan däremot vilken sammansättning som helst (som inte har accent 1) ha efterledsbetoning, oavsett antal stavelser i förleden och oavsett om betoningskrock föreligger. I vissa varieteter tycks betoningskrock snarast hämma efterledsbetoning. I Luleå noterar Gösta Bruce (1975: 5 ff, 1982: 127 ff.) efterledsbetoning i t.ex. *ylle'strumpor* och *fiskin'köp* men inte i t.ex. *trähus* eller *transportväg*.

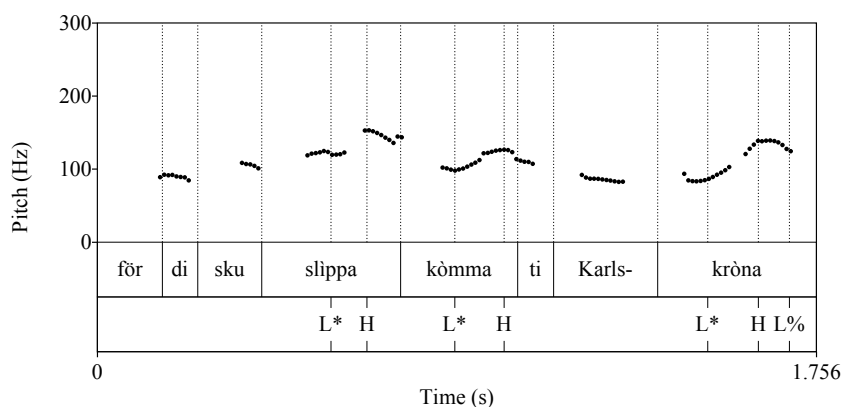
Detta kan sammankopplas med accent 2-kurvans beskaffenhet i respektive dialekt. Skånemålen har en entoppig, icke konnektiv kurva där den lexikala tonen är låg och associerad till den huvudbetonade stavelsen och prominens-tonen hög och oassocierad (»flytande») och följer direkt på den lexikala tonen, inom den huvudbetonade stavelsen. Kurvans enda topp realiseras således i ordets vänsterkant, på eller i direkt anslutning till den huvudbetonade stavelsen, oavsett hur långt ordet är och hur många betoningar det innehåller. I norrländska dialekter är accent 2-kurvan i stället konnektiv, d.v.s. prominens-tonen är associerad till den bibetonade stavelsen i sammansättningar. Detta resulterar i två tontoppar, en på den huvudbetonade och en på den bibetonade (Riad 2003: 99).

Det ligger nära till hands att se efterledsbetoningen som utvecklad ur accent 2, och då genom två helt olika mekanismer i skånska resp. norrländska dialekter. I de senare förekommer en variant av accent 2-kurvan där den lexikala tonen realiseras flackt. Stavelsen där prominens-tonen vilar – den (ursprungligen) bibetonade – kommer då att uppfattas som huvudbetonad, och det är detta som har givit upphov till efterledsbetoningen i dessa dialekter (Riad 2016: 254 ff.).

I Skånemålen är efterledsbetoningen inget annat än en förskjutning av betoningen en stavelse mot ordets slut, och detta måste låta sig härleda ur en accent 2-kurva med en enda tontopp på den huvudbetonade stavelsen, rimligen så att den höga prominens-tonen liksom i norrländska mål har uppfattats som ett fonetiskt korrelat till huvudbetoning. Problemet är bara att prominens-tonen normalt realiseras

inom den huvudbetonade stavelsen; när den posttoniska stavelsen börjar har kurvan redan dalat avsevärt. Tonhöjdsmaximum ligger alltså inom den huvudbetonade stavelsens gränser, och det som händer i den posttoniska stavelsen är att kurvan planar ut till den svacka som sedan håller i sig till ordets slut. Patrik Bye (2004 ms.) menar att F_0 fortfarande är tillräckligt hög för att den posttoniska stavelsen genom ett slags tonal koartikulation skall komma att uppfattas som huvudbetonad.

Lösningen är dock enklare än så. I ett område av ännu så länge oklar omfattning i sydöstra Skåne förekommer en fakultativ realisation av accent 2 där den oassocierade höga prominensstenen realiseras inom den posttoniska stavelsen. Tonhöjdsmaximum ligger här alltså på den posttoniska stavelsen medan den huvudbetonade i stället vanligen blir tonalt flack. I fig. 3 syns detta tydligt i *slippa*, *komma* och *Karlskrona*.

Figur 3. Sydostskånska accent 2-kurvor med den höga prominensstenen förlagd till posttoniska stavelsen i *slippa*, *komma* och *Karlskrona*. Ur en inspelning från Institutet för språk och folkminnen, inspelad 1946 i Hörreöds sn, Gärdö hd. (Efter Strandberg 2014: 186; tack till Tomas Riad för hjälp med figuren.)

Liksom i norrländska mål kommer stavelsen där prominensstenen vilar att uppfattas som huvudbetonad. Fonologiskt sett är det som sker en association av (den tidigare oassocierade) prominensstenen till den posttoniska stavelsen, eventuellt med åtföljande disassociation av den lexikala tonen från den ursprungligen huvudbetonade stavelsen. En ton kan bara associeras till en betonad (huvud- eller bibetonad) stavelse, och därför är det bara i sammansättningar (och bara sådana med betoningskrock) som huvudbetoningen förskjuts mot ordslutet.

Den norrländska och den skånska efterledsbetoningen är alltså utvecklade ur två olika accent 2-kurvor. Det finns goda skäl att se den tvåtoppiga tonaccent som

möter i central- och nordsvenskan som själva urtypen för den nordiska tonaccenten (Riad 1998, 2003, 2006). Skånemålens entoppiga tonaccent är alltså utvecklad ur en tvåtoppig tonaccent. Efterledsbetoningen i sammansättningar tycks förutsätta entoppig tonaccent, och det redan vid tiden för epentesen i ord som *finger'ring* och *gimmer'lamm*, (fvn. *fingrhringr*, *gymbrlamb*). Att efterledsbetoningen sammanhänger med Skånemålens entoppiga tonaccent är alldeles klart. Hur den förhåller sig till utvecklingen från tvåtoppig till entoppig tonaccent behöver dock utredas närmare, och jag hoppas snart få tillfälle att återkomma till denna fråga.

4 Slutsatser

Såväl dialektgeografiska som strukturella skäl talar starkt för att det system med variabel tonaccent i sammansättningar som i dag påträffas bl.a. i sydligaste Sverige och i större delen av Norge tidigare har varit spritt i hela Norden och att det central-svenska och nordnorska systemet med generell accent 2 i sammansättningar utgör en novation. Efterledsbetoningen förstås däremot – trots att dess utbredning kan tolkas som en reliktdistribution – bäst som en novation, eller egentligen flera separata novationer: den har utvecklats ur olika typer av accent 2-kurvor och uppvisar därför olika strukturella betingelser i olika dialekter.

Litteratur

- Benson, Sven, 1950. Studier rörande v-lösa former av subst. *huvud* i södra Sverige. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 73: 152–156.
- Bogren, Petrus, 1921. *Torpmålets ljud- och formlära*. Stockholm: P.A. Norstedt & söner.
- Bruce, Gösta, 1974. Tonaccentregler för sammansatta ord i några sydsvenska stadsmål. I *Svenskans beskrivning* 8 (63–75), red. av C. Platzack. Lund.
- Bruce, Gösta, 1982. Reglerna för slutledsbetonning i sammansatta ord i nordsvenskan. I *Nord-svenska. Språkdrag i övre Norrlands tätorter* (123–147) red. av C.-C. Elert & S. Fries. Umeå: Umeå universitet. [Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 49]
- Bruce, Gösta, 2007. Accentuering i svenska sammansatta ord. I *Nordisk dialektologi og sociolingvistik* (117–125), red. av T. Arboe. [Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonferens, Århus 15.–18. august 2006] Århus: Aarhus Universitet.
- Bye, Patrik, 2004ms. Evolutionary typology and Scandinavian pitch accent. University of Tromsø. [Duplikat]
- Engstrand, Olle, 2004. *Fonetikens grunder*. Lund: Studentlitteratur.
- Envall, Petrus, 1930. *Dala-Bergslagsmålet. Dialekthistorisk och dialektgeografisk översikt*. [Svenska landsmål och svenskt folkliv B:47] Stockholm.
- Ericsson, Torsten, 1914. *Grundlinjer till undersökningen av Södermanlands folkmål. Inledning*

- ock historik, ljud- ock formlära*. [Svenska landsmål och svenskt folkliv B:8] Stockholm.
- Gustavson, Herbert, 1948. *Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt 2*. [Svenska landsmål och svenskt folkliv B:50] Stockholm.
- Isaacsson, August, 1923. *Om södra Fjärdhundralands folkmål. En sammanställning av de viktigaste egenheterna i ljud- ock formlära*. [Svenska landsmål och svenskt folkliv B:21] Stockholm.
- Kock, Axel, 1884–85. *Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent. Andra delen*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Levander, Lars, 1925. *Dalmålet. Beskrivning och historia. I*. Uppsala: Appelbergs boktryckeri aktiebolag.
- Lindberg, Karl Hilmer, 1906. *Skeemålets ljudlära*. [Ur Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia] Göteborg.
- Lindgren, L. V., 1890–1919. *Burträskmålets grammatik. Ljudlära*. [Svenska landsmål och svenskt folkliv 7:1] Stockholm.
- Malmberg, Bertil, 1972. A note on the word tone in Swedish compounds. I *Studies for Einar Haugen. Presented by friends and colleagues* (361–364), red. av E. S. Firchow et al. The Hague & Paris: Mouton.
- Reitan, Jørgen, 1930. *Vemdalsmålet. Med uplysninger om andre herjedalske mål*. Oslo: Jacob Dybvad.
- Riad, Tomas, 1998. The Origin of Scandinavian Tone Accents. *Diachronica* 15(1): 63–98.
- Riad, Tomas, 2000. The Origin of Danish *stød*. I *Analogy, Levelling, Markedness. Principles of Change in Phonology and Morphology* (261–300). [Trends in Linguistics. Studies and Monographs 127] Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Riad, Tomas, 2003. Diachrony of the Scandinavian accent typology. I *Development in prosodic systems* (91–144), red. av P. Fikkert & H. Jacobs. [Studies in Generative Grammar 58] Berlin & New York: De Gruyter.
- Riad, Tomas, 2006a. Scandinavian accent typology. *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF) 59(1): 39–55. [Special issue on Swedish, red. av Å. Viberg.]
- Riad, Tomas, 2006b. Den tvåtoppiga tonaccentens ålderdomlighet. I *Grenzgänger. Festschrift zum 65. Geburtstag von Jurij Kusmenko* (246–257), red. av A. Hornscheidt, K. Kotcheva, T. Milosch & M. Rießler. [Berliner Beiträge zur Skandinavistik 9] Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität.
- Riad, Tomas, 2014. *The Phonology of Swedish*. Oxford: Oxford University Press.
- Riad, Tomas, 2016. *Prosodi i svenskans ordbildning och ordböjning*. Stockholm: Morfem.
- Riad, Tomas, under utgivning. The phonological typology of North Germanic accent. I *Phonological Typology*, red. av Larry Hyman & Frans Plank. Berlin: Mouton.
- Rydqvist, Johan. Er., 1868. *Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling*. [Fjerde bandet. 1] Stockholm.
- SiS = Ö. Dahl & L.-E. Edlund (red.), 2010. *Språken i Sverige*. Stockholm: Sveriges Nationalatlas.
- Skadsem, Marius, 1948. Om tonelaget i stadnamn. *Maal og minne* 1948: 42–49.
- Strandberg, Mathias, 2014. *De sammansatta ordens accentuering i Skånemålen*. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk. [Skrifter 88]
- Wigforss, Ernst, 1913–18. *Södra Hallands folkmål. Ljudlära*. [Svenska landsmål och svenskt folkliv B:13] Stockholm.
- Österberg, K. Lor., 1914. *Ovikens bygdemål i Jämtland*. Lund.

Åländska lateraler

Eva Sundberg, Åland
Ida Toivonen, Carleton University

Abstract

The dialects of Swedish spoken on the Åland Islands display a rich variation in lateral sounds. This paper describes the laterals in the different dialects and comments on some recent changes. The dialects in the eastern Åland archipelago have a remarkably rich sound inventory with up to five lateral phonemes. The lateral systems in the dialects on the main Åland Islands are less rich, but they still display some interesting features. For example, retroflex laterals are distinct from the phonetically very close cacuminal laterals. Some distinctions are disappearing and some differences depend on social factors such as age, in addition to the traditional geographic distinctions.

1 Åland och dess dialekter

Åland är ett självstyrkt örike mellan Sverige och Finland med enspråkigt svensk status. Fram till år 1809 tillhörde Åland Sverige. Åland består av 16 kommuner med en befolkning på cirka 26 000, av vilka cirka 11 000 bor i Mariehamn. De traditionella näringarna har varit jordbruk, fiske och sjöfart. Kontakterna över Ålands hav har i alla tider varit täta, och inkomsterna av "lantmannavaror" som såldes i Stockholm var viktiga. Postvägen mellan Stockholm och Åbo (och senare Sankt Petersburg) gick över Åland. Stora händelser i världen blev snabbt kända här (Papp 1988).

Det åländska samhället var fram till början av 1950-talet mycket statistiskt jämfört med idag, förutom emigrationsvågor till USA (i början av 1900-talet) och till Sverige (efter andra världskriget).

Inte bara i geografiskt, utan även i språkligt hänseende, utgör Åland en bro mellan Sverige och Finland. Så här beskrev prosten von Knorring de åländska dialekterna, när han år 1860 skickar en förteckning över åländska dialektord till J.E. Rietz: "I det inre av landet [dvs. Fasta Åland, förf:s anm.] och i de östra delarna talas det renast, i Eckerö likt Roslagsdialekten, i Jomala och Lemland något afvikande, än mera i yttre skärtrakterna, mest i Föglö och Kumlinge och allra mest afvikande i Kökars Capell" (von Knorring 1860).

De åländska dialekterna kan delas in i två huvudgrupper, en västlig och en östlig, till vilken skärgården öster om huvudön, Fasta Åland, hör. De väståländska (VÅl) dialekterna skiljer sig främst från de mellansvenska genom accenten; det anses att de åländska företrädesvis har akut accent. De åländska accentförhållandena är dock föga utforskade. De öståländska (ÖÅl) dialekterna uppvisar ålderdomligare drag, med likheter med dialekterna i såväl västra Åboland och södra Österbotten, som de norrländska.

Traditionellt har de åländska dialekterna hänförts till de östsvenska målen. Detta har kritiserats av en del forskare, vilka menar att släktskapet med dialekterna väster om Ålands hav är större än med dem öster om Skiftet (jfr Solstrand 1920). En del ryska ord, förmedlade av de ryssar som vistades på Åland under den ryska tiden (1809–1917), har lånats in i de åländska dialekterna. Dessa ord har anpassats till det åländska ljudsystemet; ett exempel är ordet *kleba* (av ryskans хлеб 'bröd') som uttalas med tjockt l (Ramsdahl 1976).

Det åländska samhället genomgår idag förändringar av samma slag som övriga samhällen i västvärlden med ökad globalisering, förändringar som ger avtryck i dialekterna. För 100 år sedan hörde man på dialekten från vilken socken, eller till och med från vilken by folk kom. Idag är det inte lika lätt att särskilja dialekterna. De har utjämnats till närmast ett åländskt regionalspråk: det hörs tydligt att talare kommer från Åland.

2 L-ljuden

I den här studien vill vi beskriva de åländska lateralerna, vilka de har varit och vilka de är idag. Vi börjar med att ta en titt på vilka l-ljud som förekommer i de åländska dialekterna.

Dialekterna i de nordgermanska språken uppvisar flera slags l-ljud. Inte mindre än fem l-ljud finns representerade i de åländska dialekterna. Dessa utgör en viktig dialektmarkör mellan de västliga och de östliga målen. Gösta Bruce beskriver i sin bok *Vår fonetiska geografi* (2010) de olika l-ljud som förekommer i svenska dialekter. Han konstaterar att l-ljudet kan ge god information om dialekttillhörighet. Standardvarianten i svenska är s.k. tunt l-ljud. Jämte detta förekommer i första hand s.k. tjockt l-ljud, också kallat kakuminalt eller l-med-slag (s.k. flapp; eng. *flap*). Vidare räknar han hit supradentalt l, som är en realisation och sammansmältning av r+l.

Den vanliga l-ljudsvarianten i världens språk är nog ändå en tonande lateral utan särskild extra – sekundär – artikulation såsom palatalisering (i-karaktär) [...] Det tjocka l-ljudet, som realiseras med en flapp, d.v.s. där artikulatorn (det bakåtböjda tungbladet) med ett slag framåt passerar förbi artikulationsstället, är relativt sett ovanligt bland världens språk men är bekant förutom i svenska och norska också från en del indiska språk och från en norditaliensk dialekt. (Bruce 2010: 156 ff)

I fornnordiskan gjordes en kvalitativ skillnad mellan l och ll, så att kort l uttalades velart eller ”mörkt”. Detta ”mörka” uttal har troligen givit upphov till tjockt l, vilket uppstod endast medialt och finalt. I en stor del av området med tjockt l assimilerades fornnordiskt r till tjockt l, som t ex i garð ’gård’ [go:r] (Sandøy 1987: 184 f).

Förutom de tre l-ljuden som presenterats här ovan finns ytterligare två i några östländska dialekter, nämligen palatalt l och tonlöst l (Sundberg 1993).

Palatalt l [ɬ] är ett ovanligt ljud i svenska dialekter. Det förekommer förutom här även i angränsande åboländska Houtskär, samt på några orter i Härjedalen. I Norge är det betydligt vanligare. Palataliseringen började i fornnordiskan troligen med långt ll som stod efter höga vokaler (Sandøy 1987: 184). I de åländska dialekter som uppvisar palatalt l finns även palatalt n, d och t. Bäst bevarade är dessa ljud i Brändö. ”Palatalisering innebär att en palatal, [j]-liknande tungform överlagras på den primära artikulationen” (Engstrand 2004: 157).

Tonlöst l [ɬ] som är en lateral frikativa, förekommer inte i standardsvenska och är heller inte särskilt vanligt i världens språk. Det finns bl.a. i walesiska, där det står i kontrast med [l] som är vanligare. Ljudet förekommer i svenska dialekter, i vissa dialekter i Åboland och Österbotten, ex Närpes (Ivars 1988: 97–98) och i vissa dalmål, ex. Orsa (Engstrand 2004: 144–145, 171). Det har uppstått ur fornnordiskt tl. Det förekommer inte på västra Åland utan bara längst österut i den åländska skärgården (främst i Brändö). Det är ett ljud på stark tillbakagång och används knappt ens av äldre personer längre. Vill man ännu höra det, bör man bege sig till Brändö. Starkast är dess förekomst i sammansättningar av ordet [liH-] ’lill-’ och i ortnamn som [griffkɔbb] ’Grisselklobb’, [-hɛllæ] ’-hasseldunge’.

3 Vad vet vi om lateralernas åländska historia?

Det är främst de östländska dialekterna som har dokumenterats, vilket med dagens perspektiv inte är förvånande: ännu idag talas de mest särpräglade dialekterna i skärgården och har därför tilldragit sig det största intresset hos dialektforskare.

Det första kända dokumentet på åländsk dialekt är en dikt skriven 1709, kallad ”Bröllopsdikten från Föglö”. I texten finner vi bl.a. följande exempel på l-ljud: *lägg* ’lägga’, *sluut* ’slut’, *tell* ’till’, *kiööl* ’köl’, *präsgål* ’prästgård’, *ailt* ’allt’, *sailt* ’salt’, *jältains* ’hjärtans’, *jaolt* ’gjort’.

Hur textens l uttalades denna tid är naturligtvis svårt att veta. Ett uttal kan vi i alla fall vara säkra på: med i framför l markerar författaren Samuel Mansnerus, som var uppvuxen i Brändö, att l är palatal (*sailt*). Vi kan även konstatera att ordet *presgål* slutar på l; hurdan kvaliteten var på detta l vet vi inte med säkerhet, men vi kan förmoda att det var kakuminalt. Skrivningen lt i *jältains* och *jaolt* kan tyda på två saker: (i) l (tjockt l) och r kan växla (jfr uttalen *klita* ’krita’ och *blåjup* ’bråddjup’); (ii) r var så kraftigt påverkat av efterföljande tonlös klusil att det kunde uppfattas som ett l. (Dagens Brändömål utmärks av mycket kraftig tonlöshet hos lateraler och nasaler före tonlösa klusiler.)

Ing-Marie Loman (1988) har studerat bröllopsdikten, och hon skriver om den palatala lateralen så här: ”Man har satt uppkomsten av denna palatalisering i samband med konsonantförkortningen: en ursprunglig opposition mellan långt och kort l resp. n skulle ha ersatts av en opposition mellan palatalt resp. dentalt uttal. I Finland är denna palatalisering av långt n och l belagd i delar av mellersta och södra Österbotten, i Åboland och på Åland”; Loman hänvisar här till Hultman (1894: 235).

Två dialektuppteckningar från 1880-talet från den nordöstra skärgården avslöjar en hel del om l-ljuden.

Jacob Nordqvist skrev 1873 ”Dialektord från Kumlinge och Brändö socknar”. Han skriver vissa l (och även n) med fet stil. Med kännedom om dagens dialekt kan vi sluta oss till att ett **l** kan stå för: (i) kakuminalt l (*glina* ’skratta’, *måmbla* ’tala i näsan el. i skägget’ dvs. ’mumla’); (ii) palatalt l (*bållar* ’kokar’, *illa* ’illa’); (iii) tonlöst l (*krihl* ’körtel’, *slanka* ’spatsera’).

Liknande upplysning om l ger Petter Solstrand i ”Grammatikaliskt material samt ordanteckningar från Brändö” år 1880. Med ett streck under l markerar han kakuminalt l, t.ex. *flejn* ’isfläck’, *gål* ’gård’ och under ll palatalt l, t.ex. *halla* ’nät-sänke’. Han beskriver dem så här: ”Ljuden d, l, n och t uttalas i vissa ord (betydligt många), när man vid uttalet hvilar på dem, icke såsom i högsvenskan, utan göres på ett egendomligt sätt vekare (dock icke egentligen muljerande). Hör/märk hur Brändöbon säger: kudda, skulla, kunna, hitta, beredda, valla, kannu, bittu.” [’kudda, ko’, ’(hö)skulle’, ’kunna’, ’hitta’, ’beredda’, ’valla’, ’kanna’, ’bytta’]

Ordet *fölling* 'foten på en strumpa' skriver Solstrand [föthling], för att markera att l är tonlöst; *fölling* är bildat av fot.

Anton Karstens avhandling *Kökarsmålet* från år 1891 presenterar en mycket utförlig genomgång av språkljuden i dialekten på Kökar, socknen längst i sydost. Han tycks vara väl förtrogen med landsmålsalfabetet, och har kontakt med prof. Lundell under arbetets gång. Karsten uppger fem lateraler i målet: tonlös postdental (*hassel, nässla*), tonande postdental (*land, fil, tell*), tonande supradental (*slakta, eld, farlig*), tonande kakuminal (*flein, ögla, segel*) och tonande dentipalatal (*falla, allt, folder* 'full'). Inom parentes anger han ytterligare tre lateraler: tonlösa motsvarigheter till supradental, kakuminal och dentipalatal. Den dialekt som Karsten beskriver talades i början av 1800-talet. Han beskriver även hur dialekten förändras.

Ett försök att fonematisera de fem olika l-ljuden ger följande resultat: Den tonlösa postdentalen är ett fonem, eftersom vi kan jämföra ord som t.ex. *kjol* – *bord* [tɕu:l – bu:r]. Svårare är att bestämma hur många fonem de fyra tonande l-ljuden representerar. De har en något avvikande distribution. Det ligger nära till hands att misstänka att några eller samtliga l-ljud står i komplementär distribution och är allofoner av ett enda fonem, i synnerhet som de flesta språk oftast har endast en lateral (Garlén 1988: 42). Emellertid visar fonemanalysen att kökarsmålet faktiskt kan anses ha fyra olika fonem, som samtliga är tonande lateraler (Sundberg 1993: 171).

Det finns egentligen endast en beskrivning av en västländsk dialekt, nämligen Vidar Sjöbloms uppsats från 1924, vilken behandlar den dialekt som talas runt fjärden Pantsarnäsfjärden på Fasta Åland. Enligt den tidens sed utgår Sjöblom från standard-språket (högsvenskan) och undersöker dialektens motsvarigheter till l-ljuden. Han särskiljer tre l-ljud: dentalt, supradentalt och kakuminalt l. På ett överskådligt sätt redogör han för de olika l-ljudens distribution (versalerna D, T, N, S markerar kakuminal):

- (i) Dialektens dentala l-ljud artikuleras dorsolingvalt och är det regelrätta l-ljudet.
 - 1. I uddljud, ex. *lat, liv*.
 - 2. I fördubbling, ex. *kalla, hälla*.
 - 3. I förbindelse med föregående dental, ex. *sadla, sprattla, vassla*.
 - 4. I allmänhet i gammal förbindelse med efterföljande dental konsonant, ex. *halt* med kort a och långt l (men [ha:T] till [ha:r]), *bolster* (men [bɔSTahɔ[m]).
 - 5. Efter i (och y) samt oftast efter e, ex. *vila, vela*.
- (ii) [l] motsvarar (jämte – ovanligare – l) den högsvenska förbindelsen rl, ex [fa:li] 'farlig', [pæ:la] 'pärla'.

(iii) [ɹ] motsvarar

1. i alla andra ställningar än de ovan nämnda hsv:s l, ex. [gammaɹ], [haɹm], [kaɹv], [kɹɔkka], [mjœɹk], [tæɹja]. Anm. Omedelbart före d, t, n, s (dvs D, T, N, S) reduceras kakuminalt l ända till bortfall.
2. Stundom alternerande med apikoalveolart d [d], i många fall hsv:s apikoalveolara d (skriftens rd): ex. [bœ:ɹa] 'bördä', [fjæ:ɹ] 'fjärd', [go:ɹ] 'gård', [hæ:ɹa] 'häl', [ju:ɹ] 'jord'.

I en anmärkning påpekar han vidare att kakuminalt l aldrig används i böjningsformer av verb, ex. *förde* och *hörde*.

De uppgifter vi har om lateraler i de åländska dialekterna från äldre tid handlar främst om de ÖÅl dialekterna. Det kanske inte är så förvånande med tanke på att de VÅl dialekterna i stort stämmer överens med dialekterna på andra sidan Ålands hav, de östmellansvenska målen (se karta i Bruce 2010: 27), och därför inte har rönt någon större uppmärksamhet.

4 De åländska lateraler i idag hos äldre och yngre talare

Av det som nämnts ovan framgår att lateraler är en viktig dialektmarkör på Åland. De östliga dialekterna utmärks i hög grad av sina l-ljud. Här presenterar vi vilka l-ljud som finns i åländska dialekter idag och vem som använder dem. Vårt material består förutom av egna iakttagelser (båda författarna har sin språkliga grund i åländsk dialekt) även av nyinspelat material (Swedia 2000 och Spara talet) samt nyare litteratur om åländska dialekter (Svenblad 1996; 2008). Personer födda före 1960 är äldre talare; yngre talare är födda efter 1960.

Väståländska dialekter

I de VÅl dialekterna finns fyra l-ljud; de tonande, dentalt, supradentalt (eller retroflect) och kakuminalt samt ett tonlöst dentalt. (Se bl.a. Svenblad 1996.) De har inte fonemstatus, utan är bundna allofoner, vilket innebär att deras förekomst är beroende av de omgivande ljuden (Bruce 2010: 31).

Vilka är då betingelserna för att en viss allofon används?

1. Dentalt l, ”tunt l”, används initialt (oberoende av efterföljande vokal), ex. *liv*, *lås*, *lucka*; i fördubbling (oberoende av omgivande ljud), ex. *falla*, *mellan*, *till*, *troll*; framför d efter kort vokal, ex. *mild*, *skuld*; framför t efter kort vokal, ex. *salt*, *kulting*.

2. Supradentalt l [ɭ] förekommer efter lång vokal, oftast motsvarande skriftens rl, ex. *pär̄la, far̄lig, sor̄l*.
3. Kakuminalt l, ”tjockt l”, [ɽ] förekommer efter lång vokal i betonad stavelse, som inte är /i/ eller /y/, ex. *gård, hal, kula, väl, Åland*; efter obetonad stavelse i ord som *gam-mal, nagel* och i sockennamnet *Jomala*; efter b, p, g, k, f initialt och medialt, ex. *blad, plocka, glömma, kackla, flinga*; efter kort vokal (dock inte om vokalen är /i/ eller /y/; ex. *vilken, film* med tunt l) framför p, j, k, v, m, ex. *stalp, älg, holk, själv, halm*. Som vi ser av exemplen kombineras endast undantagsvis främre höga vokaler med tjockt l. Då [ɽ] förekommer framför dentalerna d, t, n, s sammansmälter det med efterföljande konsonant, som under påverkan av det kakuminala l:et också blir kakuminala, ex. *vald* [va:D], *halt* [ha:T] av *hal*, *aln* [a:N], *hälften* [hæTTen], *Bolstaholm* [bɔSTahɔɾm] (ortnamnet är ursprungligen bildat av *bol-* [bu:ɾ-]). Denna ”kakuminalisering” sträcker sig över morfemgränser, ex. i *kulspetspenna, stolsben* och *Jomalsocken*.
4. Tonlöst dentalt l förekommer endast i början av ord i förbindelse med s. Ex. *slag, släkt*.

Dessa är grundreglerna för lateralernas förekomst i de VÅl dialekterna. Det finns varianter, i synnerhet gällande förekomsten av tjockt l i ordslut på -el: *axel* med tunt l, *nagel* med tjockt l.

Som vi sett tidigare anger äldre uppteckningar förekomst av retroflect l (som uttal för kombinationen rl). Vi kan dock konstatera att vissa äldre dialektaltalare i stället använder tunt l: *fa:li* ’farlig’, *pä:lår* ’pärlor’. Yngre personer har däremot ett tydligt retroflect uttal. Påverkan av skriftens /rl/ är en tänkbar orsak till detta.

Äldre beskrivningar (t ex Sjöblom) skiljer mellan retroflexer och kakuminaler vilka har uppkommit av en sammansmältning av r+dental, resp. tjockt l+dental, där den senare artikuleras längre bak mot gomtaget med en kraftigare bakåtböjning av tungan. De markerar distinktion mellan *borsta* och *Bolstad-*, (*äppel*)*kart* och *halt* (av *hal*). Idag är denna skillnad upphävd. Bruce (2010: 158) beskriver det så: ”Det tjocka l-ljudet och de supradentala (retroflexa) konsonanterna är också tydligt besläktade. Släktskapen gäller inte bara den artikulatoriska gestalten, i samma slagläge från en första fas med bakåtböjd framtunga både för tjockt [ɽ] och supradentalt [t ɖ ʂ ɳ] utan också likhet i den resulterande produkten i artikulationen av tjockt [ɽ].”

De fyra l-ljuden används idag av både äldre och yngre personer. Äldre personer använder dem alla, medan yngre i allt mindre omfattning använder tonlöst l (för initialt sl) och tjockt l. Möjligen uppfattas just tjockt l som ”lantligt” (det används sparsamt i Mariehamn) och det förekommer knappast i skolvärlden. Å andra sidan

finns exempel på att just tjockt l markerar tillhörighet; bland ungdomar förekommer ett begrepp som kallas ”moppeåländska”. Den språkvarianten talas av ungdomar som med bl.a. tjockt l markerar sin tillhörighet. Detta är ett fenomen som är känt: ”Det finns mycket som talar för att detta ljud [tjockt l] inte enbart är en regional markör utan också har en tydligt sociolektal prägel. Genom att använda det kan man stämplas in som folklig och möjligen lantlig, och genom att avstå från det som urban och kanske mera hemma i bildade kretsar.” (Bruce 2010: 160)

Yngre talare som använder tjockt l skiljer i allmänhet inte mellan *Bolstad* och *borsta*. De är dessutom ofta osäkra på om ett ord kan sägas med tjockt l eller inte.

Öståländska dialekter

De ÖÅl dialekterna, av vilka dialekten i Brändö är den mest utpräglade, uppvisar en annan bild av lateralerna. Här finns nämligen inte mindre än fem olika l-ljud, av vilka fyra har fonemstatus, /l/, /ɫ/, /ʎ/ och /ʌ/ (Sundberg 1993: 80 ff.). Lateralerna här uppvisar likheter med dem i vissa norska dialekter och därför grundar sig analysen till stor del på Helge Sandøys beskrivning:

Når vi skal etablere foneminventaret, kan vi finne fram til *minimale par* [...] Det er ein sikker og effektiv metode. Men det er ikkje alltid moglig å finne perfekte minimale par. Det *kan* botne bare i det tilfeldige at dialekten manglar eit ord med den aktuelle lydkombinasjonen; eit slikt ord kunne kanskje godt tenkas. [...] Ettersom fonologien er oppbygd slik at vi med å kjenne fonemstrukturen i eit ord og dei fonologiske reglane i språket skal kunne *slutte oss til* den nøyaktige uttalen av ordet, må vi i ein fonologisk analyse undersøke om det fins ein regel som kan forklare den lyden – eller den *fonen* – vi vil avgjøre statusen til. Greier vi ikkje å formulere ein fonologisk regel for denne uttalen, tvingar det oss til å etablere den undersøkte fonen som eige fonem. (Sandøy 1987: 27)

Dentalt l och retroflect l följer samma regler för distributionen som i de väståländska dialekterna, ex. *liv*, *farlig*. Liksom vi sett ovan har retroflect l en svag ställning i dialekten; ett exempel på detta är ordet *karlavagnen* där l är dentalt. Liksom i de flesta åländska dialekter är numera [ɫ] som realisation av /rɫ/ så gott som regel.

Inom ett stort nordiskt dialektområde har dentaler palataliserats. Denna palatalisering började troligen med långa dentaler som stod efter höga vokaler. Bland svenska dialekter är palatalt l numera ovanligt; bland de åländska finns de främst kvar i Brändö och delvis i Kumlinge.

De tonande lateralerna mister stämtonen, åtminstone i sin senare del, omedelbart före tonlös klusil. Tonlösheten utmärks av en kraftig luftström, som ett kraftig h-haltigt utandningsljud.

1. Kakuminalt l skiljer sig från det västländska på det sättet att det inte sammansmälter med efterföljande ljud: [a:ɾn] 'aln', [sko:ɾd] 'sköld', [ha:ɾt] 'halt' (av 'hal'), [hæɾftɛn] 'hälften'. I ÖÅl finns ett par exempel på [e:] framför [ɾ]: [hje:ɾ] 'säl', [ve:ɾ] 'väl'.
2. Palatalt l står
 - (a) efter kort vokal, som är [i, e, a, u] samt [o] i ett par ord. (Någon vokal /y/ finns inte i dialekten.) Ex. [aʎʎa] 'alla', [hɛʎʎ] 'häll', [miʎʎan] 'mellan', [ruʎʎa] 'rulla', [troʎʎ] 'troll';
 - (b) framför /d/ och /t/: ex. [i:sbiʎd] 'isbill', [fuʎdɛr] 'full' (maskulin form av adj.), [saʎt] 'salt', [kuʎtɔ] 'kultig' (feminin böjningsform av adj., 'knubbig').
3. Tonlöst l förekommer efter kort och lång vokal, oftast efter kort vokal. Ex. efter kort vokal är [haʎ] 'hassel', [néʎɔ] 'nässla', [lilʎunga] 'lillbarn'; efter lång vokal [o:ʎ] 'åtel' (används nedsättande om person).

[ʎ] och [ʎ] kontrasterar med övriga l-ljud i nedanstående minimala par:

[iʎʎa] 'illa' – [villæ] 'bra'; [vaʎʎa] 'valla' – [vaʎa] 'vassle' – [kallæ] 'Kalle';
 [hɛʎʎæn] 'hällen' – [hɛʎæ] 'hässle, hasseldunge' – [ɛllæn] 'Ellen';
 [ɛu:ʎ] 'kjol' – [su:ɾ] 'sol'; [o:ʎ] 'åtel' – [o:ɾ] 'ål'.

Dialekten i Brändö, som är den ålderdomligaste på Åland, har under de senaste årtiondena utjämnats i riktning mot ett åländskt regionalspråk. Personer födda efter 1965 behärskar inte dialekten. Detta märks i synnerhet i realisationen av lateralerna, brändömålets verkliga dialektmarkör. Gammalt tonlöst [ʎ] har först förändrats till [ɾ] och sedan till [l] (och har alltså fått stämton). Palatalen [ʎ] har övergått i [l].

Som en kuriositet kan nämnas att dialekten i en by av Brändös tio byar (Björnholma) saknar palatalt l och n. Folk tror att det har att göra med att fiskuppköpare från Stockholm vistades där på vintern. Detta stämmer överens med det som Ann-Marie Ivars diskuterar i sin artikel i denna volym.

5 Sammanfattning

Lateralerna är en viktig dialektmarkör på Åland: de åländska dialekterna har två något olika lateralsystem. De västliga l-ljuden påminner i hög grad om de mellansvenska dialekterna vad gäller både realisation och distribution. De kakuminala l-ljuden

som tidigare var vanliga används i dag mindre av yngre talare än äldre talare. De östländska karakteriseras av flera l-ljud, vilka förekommer också i perifera dialekter i Norden. De östländska dialekterna följer samma mönster som de västliga. Hos yngre talare sker en utjämning av lateralerna i riktning mot standardsvenskan: palatalt och tonlöst l har försvunnit och kakuminalt l är på stark tillbakagång.

Källor

- Bruce, Gösta, 2010. *Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodi och uttal*. Lund: Studentlitteratur.
- Engstrand, Olle, 2004. *Fonetikens grunder*. Lund: Studentlitteratur.
- Garlén, Claes, 1988. *Svenskans fonologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Hultman, O.F., 1894. *De östsvenska dialekterna*. Helsingfors.
- Ivars, Ann-Marie, 1988. *Närpesdialekten på 1980-talet*. [Studier i nordisk filologi 70] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Karsten, Anton, 1891. *Kökarsmålet: Ljud- och formlära*. Akademisk avhandling vid Helsingfors universitet.
- Loman, Ing-Marie, 1988. Bröllopsdikten från Föglö ur ett språkhistoriskt perspektiv. I *Åländskt språk mellan öst och väst* (141–155), red. av Åsa Stenwall-Albjerg. Mariehamn: Ålands högskola.
- Papp, David, 1988. Den åländska allmogens segelsjöfart och förbindelser med omvärlden. I *Åländskt språk mellan öst och väst* (26–42), red. av Åsa Stenwall-Albjerg. Mariehamn: Ålands högskola.
- Pipping, Hugo, 1922. *Inledning till studiet av de nordiska språkens ljudlära*. Helsingfors: Söderström.
- Sandøy, Helge, 1985. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus.
- Solstrand, Väinö, 1920. Några ord om språket i Åland. *Tidskrift för åländsk odling* 1920. Mariehamn.
- Sundberg, Eva, 1993. *Dialekten i Ålands nordöstra skärgård*. Mariehamn: Ålands högskola.
- Svenblad, Ralf, 1996. *Med åländska ord: Ur vardagsspråk och folkmål* [Andra upplagan]. Mariehamn: Bokförlaget Abacus.
- Svenblad, Ralf, 2008. *Åländska ord till vardags och finbärs*. Mariehamn: PQR-kultur.

Icke publicerat material

- von Knorring, Frans Peter, 1860, *Ordbok öfver Åländska Dialekter*, i J.E. Rietz manuskriptsamling, Lunds Universitetsbibliotek.
- Nordqvist, Jacob, 1873. *Dialektord från Kumlinge och Brändö socknar*. Svenska Litteratursällskapets samlingar 168.
- Ramsdahl, Carl, 1976, *Ryska ord i åländskan*. Föredrag i Ålands radio 1976.
- Solstrand, Petter, 1880. *Grammatikaliskt material från Brändö och delvis äfven Kumlinge*. Svenska Litteratursällskapets samlingar 175.
- Sjöblom, Vidar, 1920–1924. *Språkljudens kvalitet och förekomst i dialekten kring Pantsarnäs-fjärden*. Manuskript.

Vad kan kategoriseras som ackommodation i samtal och vem anpassar sig till vem?

Eva Sundgren
Mälardalens högskola

Abstract

Accommodation theory plays an important role in interactional dialectology, where a speaker's intraindividual variation during a conversation is often seen as convergence or divergence to his or her interlocutor. Nordberg, however, suggests that language internal factors are at least as important as interactional ones to explain intraindividual conversation-internal variation. In this article I would like to contribute to this discussion by discussing two investigations of eight of the recordings made in 1996 for the project Continuity and Change in Present-Day Swedish: Eskilstuna Revisited. First I present a quantitative self-analysis where the question was whether I accommodate linguistically to my informants, and, if so, how. I chose three morphological variables. As regards one of the variables, my standard use is almost categorical, but as regards the variables where I accommodate and use different degrees of standard with different informants, a pattern appears: I use more local forms with younger informants and/or with informants I find it easy to sympathize with. Age seems to be an important factor, and I speak more slowly and distinctly with old people. With this self-analysis as a background, I investigated both my and the informants' intraindividual variation in the local context. I analyzed all instances of the three morphological variables, but only found about 30 examples where accommodation might be a factor influencing the variation. Most of the examples where the interlocutors (myself and the informant) use the same or do not use the same variant as the one recently produced can be explained by different factors, probably in combination with each other. Internal factors play an important role. It is often difficult, even impossible, to categorize the choice of variants in the local context as accommodation. My conclusion is that the best way to understand linguistic variation and change is to combine investigations on different levels and with different methods.

1 Inledning

En fråga inom interaktionell dialektologi är hur samtalsdeltagare språkligt ackommoderar till varandra och ”återanvänder” en annan talaresh variant (se t.ex. Nilsson 2011). Med analys av tre variabler från sina inspelningar i Eskilstuna på 1960-talet (se Nordberg 1972, 1985) diskuterar Bengt Nordberg (2016) ackommodationsteorin och hävdar att språkinterna faktorer är minst lika viktiga för variation och förändring

som interaktionella. Jag vill i den här artikeln bidra till diskussionen om vilka faktorer som påverkar den språkliga variationen och gör det med utgångspunkt i två undersökningar jag genomfört.

Tjugonio år efter Nordbergs inspelningar gjorde jag nya inspelningar i Eskilstuna (se Sundgren 2002). I ett tidigare arbete gjorde jag en analys av huruvida jag anpassade mig till mina informanter och i så fall på vilket sätt (Sundgren 1996). I analysen av mitt eget språk undersökte jag några språkliga variabler i samtal med åtta av de 85 informanter jag hade spelat in. Analysen av mitt eget språk var kvantitativ och jag såg i den analysen inte närmare på yttrandenas lokala kontext. I föreliggande studie analyserar jag också informanternas och min intraindividuell variation under de åtta samtalen och diskuterar olika faktorer som tycks påverka variantvalet. När handlar variationen om anpassning till den andra talarens varianter och när kan andra faktorer förklara variationen?

Först beskrivs ackommodationsteorin och därefter inspelningarna, informanterna och variablerna för de två undersökningar som analyseras och diskuteras i denna artikel. I Sundgren (2002: 95–96) diskuteras endast några resultat från den kvantitativa undersökningen 1996. Här ger jag en fylligare bild av resultaten från den kvantitativa analysen av mitt eget tal.¹ Därefter analyseras variationen i yttrandenas lokala kontext; jag presenterar och diskuterar både informanternas och mitt variantval med exempel från yttrandenas lokala kontext.

2 Ackommodation

Howard Giles och hans medarbetare har utvecklat en *speech accommodation theory* (se t.ex. Giles 1973 och Giles & Smith 1979) som beskriver hur vi uttrycker samhörighet med eller avståndstagande från vår samtalspartner genom att anpassa vårt tal så att det blir mer likt hans, *konvergens*, eller så att det blir mer olik, *divergens*, beroende på vilken inställning vi har till den personen:

[W]hen interlocutors desire each other's approval they will converge their speech patterns, whereas when they wish to differentiate from each other socially, they will diverge them.
(Thakerar, Giles & Cheshire 1982: 205)

¹ En fylligare beskrivning av den kvantitativa undersökningen av min egen ackommodation finns i Sundgren (2016).

Giles (1973: 88–89) tänkte sig också att informanten i sociolingvistiska intervjuer anpassar sig efter intervjuaren och producerar det språk som sociolingvisten förväntar sig, men Peter Trudgill tillbakavisar Giles hypotes. Genom en kvantitativ analys av sina inspelningar i Norwich (Trudgill 1974) kunde Trudgill (1986: 7–11) visa att det var han som anpassade sig till sina informanter och inte tvärtom. Däremot visar Sandström (2010: 181, 252–256) att intervjuarens språkbruk kan ha betydelse för informanternas val av pronomen.

Interaktionell dialektologi använder samtalsanalytiska teorier och metoder för att beskriva dialektala material ur nya perspektiv (Bockgård & Nilsson 2011). I ”Dialektal anpassning i interaktion” beskriver Nilsson (2011) hur samtalsdeltagare anpassar sig till varandras bruk av dialekt- och standardvarianter och använder en variant som någon annan just använt, vilket hon kallar ”återanvändning”. Ett problem med denna analys är hur långt man kan gå tillbaka i kontexten för att tolka det som sägs som återanvändning, och det är också svårt att avgöra huruvida det är fråga om avsteg från ”normalbruket” när en informant använder dialekt- och standardvarianten ungefär lika mycket. Från inspelningarna för projektet *Dialektutjämning i Sverige* (se Svahn & Nilsson 2014) analyserar Nilsson (2011) tolv exempel som hon bedömer vara återanvändning, och visar att anpassning till andra samtalsdeltagare kan fylla en solidariserande funktion och användas för att förhindra eller mildra oenighet i samtalet.

3 Inspelningar, informanter och variabler

Materialet som används för mina undersökningar av ackommodation är insamlat för projektet *Kontinuitet och förändring i nutida stadsspråk. Återbesök i Eskilstuna*. Återbesöket i Eskilstuna innebär att jag gick tillbaka till samma samhälle som Bengt Nordberg hade undersökt, efter nära 30 år, d.v.s. en generation senare, för att kunna se språkförändringar i verklig tid. Inspelningarna för den första stora stadsspråksundersökningen gjorde Nordberg 1967, och inspelningarna för återbesöket i Eskilstuna gjorde jag 1996. I Sundgren (2002) redovisar jag variationen och förändringen i de sju morfologiska och morfofonologiska språkdrag jag har undersökt. Jag gjorde både en trendundersökning (ett nytt sampel med 72 talare som jämförs med de 83 talarna som spelades in 1967) och en panelundersökning (13 återinspelade informanter). Informanterna representerar fyra socioekonomiska grupper (kategoriserade efter vilket yrke man har och vilken utbildning yrket anses kräva), båda könen och alla åldrar från 16 år och uppåt.

Eskilstunainspelningarna är mer informella jämfört med hur den sociolingvistiska intervjun brukar beskrivas. Stilen är informellt, vardagligt talspråk och vi har kallat dem "samtalsliknande intervjuer". Samma typ av ämnen återkommer i flertalet inspelningar: skolgång, arbete, bostad, familj, intressen och staden Eskilstuna. Det är allmänna ämnen med klar personlig anknytning. Jag ville få samtalen att bli spontana och övervinna svårigheterna som ligger i "the observer's paradox", nämligen att tal-språksforskarens mål är att "observe the way people use language when they are not being observed" (Labov 1972:61). Jag uppmuntrade informanterna att inte dölja personliga känslor och visade stort intresse för vad de berättade för mig, och jag bidrog själv med personliga erfarenheter och upplevelser och visade på det sättet att det var tillåtet att prata om personliga saker. Därmed tog jag fasta på Nordbergs råd (1982: 108) att man bör se samtalet som en byteshandel och att man som bytesvara mot talarrens prestation kan ge "visat intresse, sympati, beröm, smicker, skämt, artighet, skval-ler". Mitt intryck är att jag, för det mesta i alla fall, lyckades vinna informanternas förtroende och att de glömde inspelningssituationen när de blev engagerade i ett samtal.

När jag gjorde inspelningarna hade jag bott i Eskilstuna sedan 1978 och i många år undervisat på S:t Eskils gymnasium, några år på Vårdgymnasiet och ett år på sfi (svenska för invandrare). Eftersom jag hade bott så pass länge i Eskilstuna och dessutom bodde i Västerås, 4,5 mil från Eskilstuna, från 5 till 19 års ålder, kan man beskriva informanternas och min referensram som delvis gemensam.

För att undersöka ackommodation valdes två informanter från varje SEI-grupp², en kvinna (K) och en man (M). K1 och M3 ingår i panelundersökningen, medan övriga ingår i trendundersökningen. I tabell 1 presenteras de åtta informant-erna och längden på inspelningarna anges också.

De tre variablerna valdes med tanke på att jag inte skulle ha kategoriskt bruk av standard och de variabler jag analyserat i båda undersökningarna av ackommodation är morfologiska, där variationen sker mellan en standardform och en traditionell talspråksform. I bestämd form singularis av neutrala substantiv (BNeutrSing) växlar uttalet av ändelsen mellan *t*-form (standardspråk) och *t*-lös form (talspråk) som i det frekventa ordet *hus*, vars bestämda form alltså växlar mellan *huset* och *huse*, eller *dike*, som uttalas *diket* eller *dike*. I supinum av första

² SEI = socioekonomisk indelning. SEI 4: Yrken där det normala kravet på utbildning efter grundskola är mindre än två år, t.ex. vaktmästare; SEI 3: Yrken där det normala kravet på utbildning efter grundskola är två men ej tre år, t.ex. snickare; SEI 2: Yrken där det normala kravet på utbildning efter grundskola är tre men ej sex år, t.ex. ingenjör; SEI 1: Yrken där det normala kravet på utbildning efter grundskola är minst sex år, t.ex. tandläkare. I dag krävs för de flesta yrken längre utbildning.

och fjärde konjugationens verb (Sup1&4) växlar uttalet av ändelsen också mellan *t*-form (*dansat*, *sjungit*) och *t*-lös form (*dansa*, *sjungi*). Den tredje variabeln är preteritum av första konjugationens verb (Pret1) som växlar mellan ändelsen *-de* (*dansade*) och *-Ø* (*dansa*).

Tabell 1. Åtta informanter inspelade 1996 (K=kvinnor, M=män, 1=SEI 1, 2=SEI 2, 3=SEI 3, 4=SEI 4)

Informant	Född år	Yrke	Inspelningslängd i minuter
K1	1919	Maken var direktör på ett eget företag (änka)	69
M1	1923	direktör på ett större herrekiperingsföretag (pens.)	45
K2	1960	journalist	63
M2	1960	fritidspedagog	45
K3	1963	sömmerska, egen företagare: försäljare av kläder	54
M3	1929	arbetsförmedlare (pens.)	45
K4	1963	affärsbiträde (arbetslös)	58
M4	1965	vaktmästare	45

4 Anpassar jag mig språkligt till mina informanter?

Det har hänt att jag har fått frågan om informanterna inte anpassar sitt språk efter vem intervjuaren är, så att det skulle bli skillnader i resultaten beroende på att de talade med olika personer på 60- och 90-talet. Under arbetet med excerpering av de sju variablerna lyssnade jag igenom alla inspelningar många gånger och hörde många exempel på att informanterna inte anpassade sig efter mitt sätt att tala; de övertog inte mina ordval, min ordböjning eller mitt uttal (se Sundgren 2002:96).

För att besvara frågan om jag anpassade mig till mina informanter lyssnade jag på hela inspelningarna med de åtta informanterna och excerperade alla belägg på de tre variablerna. I tabellerna 2–4 redovisas distributionen av varianter och andelen standard, både för informanterna och för mig. När jag 1996 utförde denna analys av mitt eget språk hade jag inte några genomsnitt för hela materialet att jämföra med, men de anges här i fotnoter. För panelstudien anges talargenomsnitt och för trendstudien cellgenomsnitt (32 celler bildades med fyra SEI-grupper, fyra åldersgrupper samt män och kvinnor och cellgenomsnittet beräknas på varje talares andel standard).

BNeutrSing³ – se tabell 2 – är en variabel där många av informanterna använder övervägande standard och uttalar orden ”som de skrivs”. Den kvinnliga

³ Talargenomsnitt i panelstudien: 52 % (kvinnor 62 % och män 43 %). Cellgenomsnitt i trendstudien: 60 % (kvinnor 60 % och män 52 %; SEI 1 78 %, SEI 2 65 %, SEI 3 54 % och SEI 4 43 %).

informanten i SEI 4 använder emellertid mindre än 40 % standard, och den manliga informanten i SEI 4 har nästan kategoriskt bruk av lokalformen och producerar ändelsen *t* bara en gång av 26 belägg. Jag har själv nästan kategoriskt bruk av standard, och av alla 154 belägg är det bara sex gånger som jag inte uttalar *t*, vilket betyder att min andel standard är 96 %. Min andel standard är högre än alla mina informanternas, och den är 100 % i de fyra fall där informanterna har 88–94 %.

De få belägg jag producerar utan *t* fördelar sig på två gånger i samtalen med M2 och K4 och en gång med M3 och M4. Särskilt intervjun med K4 är engagerad och livlig; jag rycktes med av hennes entusiasm och började till och med använda slang och svordomar i min anpassning till henne. Trots att *gymnasium* är ett främmande ord, där jag hade förväntat mig att de flesta uttalar ändelsen i bestämd form singularis⁴, säger jag en gång *gymnasie* till K4.

Intervjun med K2 är också livlig, men hon använder för det mesta standard vad gäller BNeutr Sing (jämför Pret1, där hon mestadels inte uttalar ändelsen), och med henne uttalar jag alla mina 49 belägg med *t*. K3 använder också få lokalformer vad gäller BNeutrSing, men precis som K2 är hon mycket lokal i Pret1.

Tabell 2. Varianternas fördelning, BNeutrSing

Talare	Antal belägg	Antal standard	Antal lokal	% standard
K1	69	65	4	94
E	14	14	0	100
M1	88	79	9	90
E	15	15	0	100
K2	64	57	7	89
E	49	49	0	100
M2	32	24	8	75
E	20	18	2	90
K3	26	23	3	88
E	10	10	0	100
M3	46	24	22	52
E	21	20	1	95
K4	46	17	29	37
E	13	11	2	85
M4	26	1	25	4
E	12	11	1	92

⁴ Skillnaden mellan standard i främmande och hemtama ord visade sig inte vara signifikant i trendstudien – se Sundgren (2002:125). Det två äldsta åldersgrupperna uttalade *gymnasiet* med *t* 89 % av gångerna, medan de två yngsta åldersgrupperna bara hade 65 % standard; det här ordet hade fått en mer vardaglig prägel för de yngre.

BNeutr Sing är en variabel där jag lägger märke till om ändelsen inte uttalas, och det är kanske därför jag nästan alltid uttalar *t* själv. En annan orsak till att jag nästan har kategoriskt bruk av standard kan vara att jag är född i Skåne och pratade skånska när jag som femåring kom till Västerås. BNeutrSing är inte en variabel i Skåne, eftersom dialekterna i södra Sverige har behållit *t*.

Pret 1⁵ – se tabell 3 – är en variabel där många använder få standardformer. K2 uttalar bara ändelsen *-de* två gånger. K3 och M4 har också i det närmaste kategoriskt bruk av lokalvarianten. Det är bara K1 och M1 som har mer än 50 % standardformer. Jag använder mer standard än alla informanter förutom M2, och jag återkommer till intervjun med M2 när jag beskriver nästa variabel, Sup1&4. Vad gäller Pret1 varierar jag i anmärkningsvärt hög grad, 21–92 % standard. Jag anpassar mig till mina informanter, men en gissning är att jag ibland anpassar mig mer i riktning mot vad jag förväntar mig och har för uppfattningar om talarnas språk än mot deras verkliga bruk (jfr Thakerar, Giles & Cheshire 1982: 246–247). Jag är mer standard-språklig med kvinnorna. K1 har 51 % standard och M1 60 %, men med K1 har jag 92 % standard och med M1 75 %. K2 använder bara 8 % standard, men med henne har jag själv 60 % standard.

Tabell 3. Varianternas fördelning, Pret1

Talare	Antal belägg	Antal standard	Antal lokal	% standard
K1	45	23	22	51
E	12	11	1	92
M1	62	40	22	65
E	4	3	1	75
K2	26	2	24	8
E	15	9	6	60
M2	41	10	31	24
E	14	3	11	21
K3	53	2	51	4
E	19	9	10	47
M3	64	11	53	17
E	13	6	7	46
K4	71	6	65	8
E	11	7	4	64
M4	36	1	35	3
E	11	4	7	36

⁵ Talargenomsnitt i panelstudien: 13 % (kvinnor 22 % och män 6 %). Cellgenomsnitt i trendstudien: 15 % (kvinnor 17 % och män 12 %; SEI 1 30 %, SEI 2 12 %, SEI 3 10 % och SEI 4 6 %).

Jag var först förvånad över att jag inte hade högre andel standard i Pret1, i genomsnitt 53 %.⁶ Särskilt när jag undervisade på sfi 1993–1994 var jag mycket medveten om denna variabel. Jag var osäker på hur tydligt jag skulle uttala orden och blev medveten om att *-de* ofta faller i talspråket och att det kan låta för formellt att alltid uttala ändelsen.

Vad gäller Sup1&4⁷ – se tabell 4 – är det M1 och K2 som använder flest standardformer. K2 har 64 %, vilket är påfallande högt jämfört med Pret1. Min andel standard är mycket högre än informanternas, förutom M2, där jag har 43 % standard och han 42 %. Också i Sup1&4 varierar jag i hög grad, 43–100 % standard. Mitt genomsnitt är 78 %. Med K1 och M1 använder jag 100 % standard, men det har jag också med M3, och han använder bara en enda standardform. Ålder verkar vara en viktig faktor. K1, M1 och M3 hör alla till den äldsta åldersgruppen, och jag anpassar mig till äldre personer genom att prata högre, långsammare och undvika samtidigt tal; jag pratar mindre och lyssnar mer till vad de har att säga. Denna anpassning till äldre personer innebär att jag talar tydligare och uttalar ändelserna oftare.

Tabell 4. Varianternas fördelning, Sup1&4

Talare	Antal belägg	Antal standard	Antal lokal	% standard
K1	60	33	27	55
E	7	7	0	100
M1	26	18	8	69
E	9	9	0	100
K2	50	32	18	64
E	37	28	9	76
M2	24	10	14	42
E	7	3	4	43
K3	43	23	20	53
E	15	11	4	73
M3	23	1	22	4
E	7	7	0	100
K4	87	10	77	12
E	21	18	3	86
M4	51	1	50	2
E	8	4	4	50

I intervjun med M2 använder jag ovanligt många lokalspråksformer. Det här kan förklaras med att det var en person jag sympatiserade med och tyckte det var väldigt

⁶ Men när jag hade räknat ut genomsnittet av hela panel- och trendstudierna – se fotnot 3 – förstod jag att 53 % är en ovanligt hög andel standard.

⁷ Talargenomsnitt i panelstudien: 12 % (kvinnor 25 % och män 4 %). Cellgenomsnitt i trendstudien: 25 % (kvinnor 30 % och män 20 %; SEI 1 44 %, SEI 2 25 %, SEI 3 16 % och SEI 4 17 %).

lätt att prata med. Jag höll med om de åsikter han uttryckte och anpassade mig till hans informella stil, men jag var inte medveten om den språkliga anpassningen förrän jag såg resultaten av den här undersökningen.

Den kvantitativa jämförelsen visar att mitt språk varierar mer än jag hade trott. De variabler där det är tydligt att jag anpassar mig och använder fler lokala varianter är Pret1 och Sup1&4. Ett mönster i variationen är att jag använder fler lokalspråksvarianter med yngre informanter och/eller med informanter jag känner samhörighet med. Jag använder flest standardformer med K1 och M1 som är de två äldsta informanterna; de hör till SEI 1 och själva använder de många standardformer.

5 Vad kan tolkas som ackommodation i yttrandenas lokala kontext?

I det här kapitlet ser jag närmare på den lokala kontexten i samtalen och undersöker när informanterna och jag använder samma variant och när det i så fall kan vara fråga om ackommodation. I de åtta samtalen har jag gått igenom alla belägg på BNeutrSing, Pret1 och Sup1&4. Sammanlagt finns det bara ett 30-tal belägg som följer i nästa tur eller i anslutning till att samtalspartnern sagt det så att man kan se om vi använder eller inte använder samma variant.

Signifikansberäkningar i trendundersökningen (se Sundgren 2002 och 2009⁸) har visat att faktorer som har signifikant inverkan på valet av standardform för alla tre variablerna är SEI, ålder och kön, och de inomspråkliga faktorer som har signifikant inverkan är följande (andel standard inom parentes).

BNeutrSing: betoning (bet 63 %, obet 33 %), efterkontext (konsonant 54 %, vokal 71 %, paus 61 %), morfofonematisk typ (Ord av typen *dike*, *ställe* missgynnar valet av standard; se Sundgren 2002:123.)

Pret1: betoning (bet 18 %, obet 8 %), s-form (s-form 65 %, övriga 11 %)

Sup1&4: betoning⁹ (bet 38 %, obet 17 %), efterkontext (k 18 %, v 35 %, p 41 %), sammansättning (sms 46 %, simplex 24 %), konjugation (1:a 34 %, 4:e 19 % – ordet *varit* 13 %)

Andra faktorer som gör det svårt att avgöra om variantvalet beror på ackommodation eller ej är att både informanterna och jag ibland växlar mellan de olika varian-

⁸ I Sundgren (2009) är fokus på hur utom- och inomspråkliga faktorer påverkar hur språket varierar och förändras.

⁹ Men i SEI 3 och 4 är det inte stor skillnad mellan betonade och obetonade belägg, vilket kan tolkas som att de grupperna vad gäller denna variabel fortfarande har lokalspråket som norm.

terna i samma tur¹⁰, och framför allt är det de flesta gånger någon av oss använder eller inte använder samma variant som samtalspartnern fråga om att vi använder den variant som är den dominerande för oss. I det följande diskuterar jag några av de 30 fall där en variant följer på en variant som samtalspartnern producerat.

I exempel (1) använder K1 *företaget* när jag frågat om när hennes man tog över *företaget*, och när hon berättar att han hade två systrar som *arbetade i företaget* använder jag i nästa tur hela den frasen. Vad gäller BNeutrSing är emellertid standard hennes normalbruk. Hon har 15 belägg på ordet *företag* i bestämd form, och 13 av dem är standard; de flesta av standardvarianterna produceras när efterkontexten är vokal eller paus, vilket gynnar standard. Hon säger *företage* två gånger; den ena gången är det obetonat och den andra gången följer en konsonant. I exempel (2) använder K1 *lyssnade* när jag i frågor använt den varianten två gånger (samt två andra belägg på Pret1 med *-de*). K1 har 23 belägg med standard och 22 utan ändelse, alltså 51 % standard. Exempel (3) är ett tydligare exempel på divergens än exempel (2) på konvergens, eftersom hon på min fråga var hennes dotter *jobbade* innan hennes dotter *flyttade* till Spanien i svaret använder ett annat ord och utan ändelse, *arbeta*.

(1) K1 20:37–20:50

E: men eh (0.2) när tog din man över företaget
 K1: ja han tog över nittonthundra .hh femtiåtta
 (0.6)
 E: jaha
 K1: men då hade han två systrar som arbetade i företaget
 E: ja så alla arbetade i föret[age]t
 K1: [ja] de har dom gjort faktist

(2) K1 10:25–10:38

E: men stannade folk till å lyssnade
 K1: ja de va fullt (.) dom hade ställt ut stolar de va fullt precis
 [fullt]
 E: [ja] så dom satt sej ner å lyssna[de]
 K1: [ja]adå
 (0.4)
 E: dom gick inte å handlade möb[ler]
 K1: [nä] en del gick runt
 E: ja
 K1: de de hände ju de också (0.2) men för dom flesta var no framme
 där å lyssnade

¹⁰ Exempel på växling i samma tur är M2 som bland annat säger ”så där hyfsad va ja väl när ja spelade (0.3) ja spela lite”, ”den här pojken som ja jobbade mestadels mä då (0.4) ja jobba i princip bara mä honom”.

(3) K1 30:38–30:49

E: men n- (.) innan hon **flyttade** ti Spanien **jobbade** din eh dotter
(0.2) **här** nånstans då
K1: nä hon bod- dom bor i (0.4) i Helenelund så hon **arbete** i Sollentuna
E: jaha
K1: .ja

I exempel (4) använder M1 i stort sett samma fras som jag just använt med en standardvariant av BNeutrSing, *sättet*, men liksom K1 är hans normalbruk standard (90 %). Däremot är det tydligt att han i exempel (5) divergerar från min standardform *arbetade* när han svarar utan ändelse; i genomsnitt använder han i samtalet 65 % standard av Pret1. M1 visade ibland under samtalet lite tvekan inför min entusiasm; till exempel när jag uttryckte att hans företag hade haft en ”vändig expansion” höll han inte riktigt med om det.

(4) M1 26:51–26:55

E: men de ä **väl bästa sättet att lära sej** (0.2) att börja
[arbete så]
M1: [de ä väl de] ä **väl bästa sättet å lära sej** jaa

(5) M1 13:09–13:14

E: men då **arbetade** du i företaget (ju)
M1: ja **arbete** på förtitale ja
E: å de va **här**
(0.4)
M1: de va **här** ja

Exempel (6) visar att M2 använder min standardform *träffades* (men först använder jag varianten *träffa*), trots att han i genomsnitt bara har 24 % standard, men valet kan också bero på att s-form i hög grad gynnar valet av standard. I exempel (7) använder han *hålli på* som jag just har sagt. I detta samtal har vi båda drygt 40 % standard i Sup1&4. Som beskrivits i avsnitt 4 var det lätt att samtala med M2, och jag använde ovanligt många lokalspråksformer i mitt samtal med honom.

(6) M2 37:42–38:20

E: när **träffa** ru din fru då (0.6) eller **sambo** eller
- - -
E: **träffades** ni **här** i
(0.2)
M2: vi **träffades** här i stan i Eskistuna ja
- - -
M2: å sen blev de att vi **träffades** då

(7) M2 31:05–31:12

- E: men du har hålli på mycke mä sport hela livet
 M2 ja dä har ja gjort sport tror jaa ja har hålli på ja ä ju in-
 tresserad av all sport i princip

I exempel (8) och (9) svarar K3 på mina standardformer av Pret1, *klagade* och *praktiserade*, med lokalspråksformerna *klaga* och *praktisera*, men hon har 51 belägg utan ändelsen *-de* och bara två standardbelägg. Ett av dem är *träffades* i exempel (10) där jag faktiskt använt *träffa* i frågan. Som nämnts är det mycket vanligare med standard vid s-form. Direkt efter den tur där hon sagt *träffades* använder jag igen varianten *träffa* och hon använder samma fras som jag: *träffa honom innan han kom till*.

(8) K3 14:40–14:44

- E: men klagade inte eleverna då klagade ni inte
 K3: jo vi va hos rektor å klaga å vi kö-

(9) K3 20:59–21:19

- E: å sen började du jobba som sömmerska på en gång eller
 K3: [nej]
 E: [nej] praktiserade menar ja
 K3 ja först praktisera ja
 - - -
 K3: då praktisera ja en del hos henne varvat mä att ja jobba på fa-
 brik ett år

(10) K3 26:06–26:24

- E: men sen träffa ru (0.8) eh (0.4) din sambo eller
 K3: ja just dä ja han ä min de vi ä gifta
 E: jaha ni ä gifta också
 K3: ja i da ä vi gifta
 E: jaha
 K3: ja jo vi träffades (0.2) ska vi se Mattias han blev
tie i år så dä blir elva år sen ti sommarn då som vi
 E: du träffa honom innan han kom till i^h all^ha fa^hll
 K3: ja vi träffa honom inn^han ha^hn ko^hm ti^hll

I exempel (11) växlar jag i samma tur mellan *frågade* och *fråga*, och M3 använder den variant jag säger sist, nämligen *fråga*, men han har generellt bara 17 % standard. I exempel (12) använder han till och med varianten *träffas* på min fråga med *träffades*. Lite senare använder han två standardformer i samma tur, *träffade* och *skjutsade*, men där växlar han stil, artikulerar tydligare och pratar lite tillgjort om den märkvärdiga händelse när han träffade två *flickor* varav den ena kom att bli hans fru

– i pluralis av 1:a deklinationens substantiv använder han vid alla andra belägg lokalspråksvarianten *-er*.

(11) M3 5:40–5:47

E: h- hur kom de sej att dom **frågade** dej först eller va de du
[som **fråga** dom]
M3: [nej de va] **ja** som **fråga** (0.6) dä va när ja jobba vi Billiga
Bengtsson

(12) M3 14:50–15:11 (F=informantens fru)

E: hur **träffades** **ni** då
(1.2)
M3: jaa
F: ut i Skjulstastugan
M3: vi **träffas** ut i Skjulstastugan ja
- - -
M3: å sen (0.6) ***träffade** vi två flickor (0.6) som vi **skjutsade** **hem***

Som exempel (13) visar använder M3 inte standardformen *varit* som jag använder i min fråga, men hans dominerande variant är lokalspråksvarianten; vad gäller Sup1&4 har han bara 13 % standard. Dessutom tillhör *vara* 4:e konjugationen som missgynnar valet av standard, och just detta ord realiseras ännu mer sällan än övriga utan *t*. M3 har sju belägg på ordet, och väljer alltid varianten *vari*.

(13) M3 7:13–7:24

E: men du har hela **tiden** (0.4) **varit** aktiv i i just simföreningen
M: .hh ja ja: ja dä kan man väl säga att ja har **vari** nu dä här sitta
där nere de ä ju inte å vara så (0.5) **aktiv** på de vise

Som jag med hjälp av exemplen har illustrerat är det ofta svårt eller omöjligt att vara säker på vad som är anpassning till samtalspartnern och vad som beror på andra faktorer. I de flesta fallen är det osäkert huruvida det handlar om ackommodation – konvergens eller divergens – bland annat eftersom de inomspråkliga faktorerna, t.ex. betoning och efterkontext, har stor påverkan på dessa variabler. Den genomgång jag gjort av den lokala kontexten för alla belägg av tre variabler bekräftar också att variationen sällan handlar om att informanterna anpassar sig till mina varianter. När de använder en annan variant än jag, för det mesta lokalspråksvarianten, betyder det knappast att de tar avstånd från mig. Samtalen är många gånger livliga och engagerade, och jag tror att de flesta informanter är relativt omedvetna om hur de reali-

serar dessa variabler. Det som kan se ut som konvergens eller divergens handlar ofta om att den dominerande varianten används.

6 Avslutning

Det är många, delvis motstridiga, faktorer som styr hur språket varierar (och förändras). Varje individ väljer, ofta omedvetet, från de varianter som finns tillgängliga för hen. Exempel på faktorer som påverkar eller kan påverka valet av variant är social tillhörighet, utbildning, ålder, kön, integration i samhället, yrke, situation, intressen, samtalsämne, engagemang, förhållande mellan samtalspartnerna, personlighetstyp, språklig medvetenhet samt inomspråkliga faktorer.

Vad gäller den intraindividella variationen i den lokala samtalskontexten är det svårt att avgöra vad som kan kategoriseras som ackommodation, dvs. att man konvergerar till eller divergerar från den variant som samtalspartnern just producerat. De faktorer som räknats upp spelar förstås också roll för hur mycket man anpassar sig efter sin samtalspartner, och den språkliga variationen beror på en kombination av olika faktorer. Ackommodation är alltså bara en av de faktorer som kan påverka variantvalet, och ibland är det tveksamt att det verkligen är fråga om ackommodation när valet av samma variant som samtalspartnerns tolkas som återanvändning inom interaktionell dialektologi.

För att tolka språklig variation behövs kunskap om de olika nivåerna samhälle, grupp och individ. En kombination av olika metoder och undersökningar på olika nivåer ger bäst förståelse för språklig variation.

Referenser

- Bockgård, Gustav & Nilsson, Jenny (red.), 2011. *Interaktionell dialektologi*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Giles, Howard, 1973. Accent mobility. A model and some data. *Anthropological Linguistics* 15: 87–105.
- Giles, Howard & Philip Smith, 1979. Accommodation Theory. Optimal levels of convergence. I *Language and social psychology* (45–65), red. av Howard Giles & Robert N. St. Clair. [Language in Society I] Oxford.
- Labov, William, 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Milroy, James, 1992. *Linguistic variation and change*. Oxford, UK: Blackwell.
- Nilsson, Jenny, 2011. Dialektal anpassning i interaktion. I *Interaktionell dialektologi* (223–249), red. av Gustav Bockgård & Jenny Nilsson. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.

- Nordberg, Bengt, 1972. Böjningen av neutrala substantiv i Eskilstunaspråket. Utomspråkligt och inomspråkligt betingad variation. *Nysvenska studier* 51 (1971): 117–227.
- Nordberg, Bengt, 1982. Sociolingvistisk datainsamling. I: *Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder* (92–119), red. av Mats Thelander. Lund: Studentlitteratur.
- Nordberg, Bengt, 1985. *Det mångskiftande språket. Om variation i nusvenskan*. [Ord och stil 14] Malmö: Liber.
- Nordberg, Bengt, 2016. Talackommodation, språkstruktur och språkförändring. *Språk och stil* NF 26: 5–37. Uppsala: Swedish Science Press.
- Sundgren, Eva, 1996. Linguistic accommodation to informants – a self-analysis. (Kursuppgift inom doktorandkursen ”Dialect and Language Contact”. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.) (Manus.)
- Sundgren, Eva, 2002. *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. [Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56] Uppsala.
- Sundgren, Eva, 2009. The varying influence of social and linguistic factors on language stability and change: The case of Eskilstuna. *Language Variation and Change* 21: 97–133. Cambridge University Press.
- Sundgren, Eva, 2016. Linguistic accommodation to informants in sociolinguistic interviews – a self-analysis. I *Litteratur och språk* 11 (91–105), red. av Ingemar Haag. Akademin för utbildning, kultur och kommunikation, Mälardalens högskola.
- Svahn, Margaret & Nilsson, Jenny, 2014. *Dialektutjämning i Västsverige*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen. Dialekt-, ortnamns och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG).
- Thakerar, Jitendra N., Howard Giles & Jenny Cheshire, 1982. Psychological and linguistic parameters of speech accommodation theory. I *Advances in the social psychology of language* (205–255), red. av Colin Fraser & Klaus R. Sherer. Cambridge University Press.
- Trudgill, Peter, 1974. *The social differentiation of English in Norwich*. [Cambridge Studies in Linguistics 13] Cambridge University Press.
- Trudgill, Peter, 1986. *Dialects in contact*. [Language in Society 10] Oxford: Blackwell.

Transkriptionsnyckel

E	Eva (intervjuare)
(0.8)	pauslängd i sekunder
(.)	”mikropaus”, dvs. en mycket kort paus, ca en tiondels sekund
[överlappande tal börjar
]	överlappande tal slutar
–	understrykning (av vokalen i stavelsen): satsbetoning
vv	dubbel vokal: tvåstavigt uttal
.hh	hörbar inandning
ord	ord mellan asterisker: framställs med förställd röst
o ^h rd ^h	upphöjt h i ord: tal under skratt
- - -	utelämnat parti

Folkdialektologi i Sydösterbotten

Metodologiska synpunkter på materialinsamling med hjälp av kartor

Väinö Syrjälä
Helsingfors universitet

Abstract

In this paper I discuss methodological issues linked to the use of maps in data collection. My examples are based on a study of perceptual dialectology in Southern Ostrobothnia. The maps drawn by informants during interviews show a wide variation in both their form and in the information they have included, leaving much room for interpretation in the analysis. The study shows that (i) the technique of asking informants to draw mental maps works, when properly planned, and produces interesting data on dialect perceptions. (ii) Subsequent interviews with the informants are important for understanding the maps: thus, maps should be seen more as a tool for inspiring discussions between the scholar and the informant than as the main form of data collection. (iii) It is easy to make too much of the maps; there is clearly some level of uncertainty in the nature of subjective perceptions which has to be taken into account when planning studies of perceptual dialectology.

1 Den folkdialektologiska metoden

För dialektstudier överlag är språkbrukarna den naturliga källan till information. Olika metoder tar dock i olika hög grad hänsyn till informanternas egna subjektiva syn på den dialekt- och språksituation som undersöks. Enligt Preston (1989: 1) har man traditionellt värderat sådant material högst där informanten är så omedveten som möjligt om att hen observeras. Men det har under längre tid även inom dialektologin funnits en beställning på användningen av mer etnografiska metoder (Preston 1989: 1–3). Hur och varför etnografiska studier är viktiga inom sociolingvistiken har nyligen även diskuterats av bl.a. Maegaard (2014).

En folklingsvistisk metod med just språkbrukarnas egna uppfattningar i centrum har arbetats fram av Dennis R. Preston (bl.a. 1989). I hans metod *perceptual dialectology* är kartor, eller *mental maps* som ritas av informanterna ett centralt verktyg när material om dialekter och deras geografiska spridning samlas in. Kartor kan (som i Hartley 1999) användas för att på ett relativt enkelt sätt samla in stora mängder av

data om uppfattningar av dialektområden. Hur väl tekniken som sådan egentligen passar för detta bruk kan man ställa sig kritisk till, och detta är något som jag diskuterar i denna artikel. Även enligt Preston (1989: 125–126) ligger den egentliga utmaningen inte i att samla material, utan i att kombinera information från olika kartor för en djupare analys.

Det finns inte utrymme här för att gå igenom de folklingvistiska studiernas utveckling inom dialektologin, men en bra översikt av fältets bredd kan fås i Preston (1989: 1–23), Preston (1999a) och Long & Preston (2002). Folklingvistiska studier har dock en lång historia som tar sin början senast i 1930-talets dialektstudier i Nederländerna (som diskuteras av Rensink 1999). Även i Japan, USA, Kanada och olika delar av Europa (t.ex. Spanien: Fernández & Fernández 2002) finns en längre tradition av motsvarande studier. Som antalet mer eller mindre folkdialektologiska studier på dialektologkonferensen i Mariehamn 2014 visade är ämnet högst aktuellt även inom nordisk dialektforskning.

Den folklingvistiska metoden i Prestons (1989) anda är utgångspunkten även för den fallstudie om Sydösterbottens dialekter som jag diskuterar i denna artikel. Mitt främsta syfte är att utreda i vilken utsträckning och för vilka ändamål användbar information om dialekter och dialektområden i en nordisk (eller mer specifikt finlandssvensk) miljö kan samlas in med hjälp av kartor. För att bättre kunna betrakta hur informanterna motiverar vad de markerar på kartan och för att kunna värdera kartritningens för- och nackdelar, har jag använt kartorna i kombination med intervjuer.

Således koncentrerar jag mig på två av de fem tekniker för folkdialektologiska studier som Preston (1999b: xxxiv) har utarbetat: kartritningsuppgiften samt kvalitativa fritt utformade intervjuer. Jag diskuterar särskilt de konkreta utmaningar som kom fram under min studie i Sydösterbotten. Däremot kommer jag inte att ta ställning till de andra folkdialektologiska teknikerna, som att låta informanter identifiera dialekter från ljudprov, rangordna dem enligt hur olika de är jämfört med ens egen dialekt eller att utvärdera hur ”korrekta” eller ”tilltalande” olika dialekter är.

Olika sidor av metodiken har diskuterats i detalj i tidigare studier – inte minst av Preston själv (t.ex. 1993, 1999b). Även kartorna har fått uppmärksamhet, som i Diercks (2002) studie av språkgeografi. Studier har visat att den karta som används i kartritningsuppgiften kan påverka informanternas svar. Även om mindre detaljerade kartor anses fungera bäst, påpekar Preston (1989: 125) att några detaljer är nödvän-

diga för att informanten ska kunna orientera sig på kartan. Han tar även upp vikten av att samtidigt samla in mer etnografisk bakgrundsinformation som stöd för senare analys av (kart-)materialet (Preston 1989: 131).

Den centrala frågan för denna studie är vilken typ av information kartritningsuppgiften ger. Speciellt diskuterar jag vikten av den parallella intervjun för analysen av denna information. Eftersom mitt fokus här är på metodiken, kommer jag inte att ge en helhetsbeskrivning av dialekttalarnas bild av dialekterna i Sydösterbotten. Jag ger dock vissa exempel på hur informanterna beskriver de olika dialekterna de placerar in på kartan. Det gäller både hurdana dialekter de identifierar och var de placerar dialektgränserna samt huruvida dessa är enbart mentala eller motiveras utifrån ”landmärken”, som administrativa gränser, naturliga gränser eller belägg i det lingvistiska landskapet.

2 Material och metod

Jag samlade in materialet för den aktuella studien under ett fältarbete i Sydösterbotten i september 2012. Fältarbetet var en del av en kurs i dialektologi vid Helsingfors universitet, där varje deltagare hade sitt eget projekt. Fältarbetet genomfördes i samarbete med Svenska litteratursällskapet i Finland, och därmed finns allt material använt i denna studie arkiverat på Språkarkivet vid SLS.

På fyra orter (i Härkmeri och i stadskärnan i Kristinestad, i Kaskö och i Näsby i Närpes) gjorde jag 19 intervjuer med 21 olika informanter, av vilka 13 är män och 8 kvinnor. Den yngsta informanten är i trettioårsåldern, medan största delen är över sextio. Intervjuerna spelades in och varierar i längd mellan 6 och 21 minuter. Sammanlagt finns det cirka 3,5 timmar inspelat material, som jag i tillägg till mina anteckningar över intervjusituationen har använt som hjälp vid tolkningen av kartorna.

Under intervjuerna bad jag bl.a. informanterna rita kartor över de dialektområden de berättade om. Informanterna fick en karta över Sydösterbotten där kusten, kommungränserna samt de största byarna i de svenskspråkiga kommunerna söder om Vasa fanns inritade (se karta 1 nedan). Kartorna fungerade samtidigt både som ett sätt att samla in material och som ett verktyg för att skapa vidare diskussion. Informanterna ritade sammanlagt 20 kartor.¹

¹ Två av intervjuerna gjordes med två personer vardera. I den ena ritade två informanter en gemensam karta; i den andra intervjun med två personer ritade informanterna var sin karta.

Det som diskuterades under intervjun och det som ritades på kartan styrdes av vad informanten ville eller kunde berätta. Några på förhand formulerade frågor ställde jag dock till alla informanter (ifall dessa inte kom upp av sig själv under intervjuerna); till exempel, ”Var pratades din dialekt?”, ”Vilka andra dialekter känner du till?” och ”Vad är speciellt med dessa dialekter?”. Kartan introducerades i början av intervjun och informanten fick anvisningar om att på kartan rita in var olika dialekter talas eller markera de dialekter de just hade berättat om, beroende på intervjuns gång. Kartan låg därefter framme och kompletterades under resten av intervjun.

De fria intervjuerna resulterade i att informanterna skapade både mer och mindre detaljerade kartor med olika typer av information (något som jag återkommer till i följande avsnitt). Dessutom spårade några intervjuer ur så att informanterna även kom att berätta om annat än sådant som hade direkt anknytning till temat i min studie. Den information som informanterna gav var dock värdefull i sig, eftersom syfte var att samla allmänt (etnografiskt) material om dialekterna för Språkarkivet.

Alla informanter förutom en uppgav sig tala någon form av dialekt. Huruvida det användes dialekt under intervjun varierade dock från person till person. De flesta informanter använde standardsvenska, medan några växlade mellan dialekt och standardspråk, troligtvis med hänsyn till mig som intervjuare (med svenska som andraspråk). De yngsta informanterna från Närpes använde enbart dialekt, medan ett par av de äldre uppgav sig tala dialekt ”för att de inte kunde annat”, även om de enligt min mening använde standardspråk. Detta är ett ytterligare bevis på hur subjektiva uppfattningarna om dialekterna kan vara.

3 Dialektkartorna

I detta avsnitt kommenterar jag de kartor informanterna ritade. Efter en presentation av kartorna diskuterar jag problematiken kring att tolka informationen på kartan, huruvida intervjuer är nödvändiga för att förstå den och om man kan skapa en helhetsbild av dialektsituationen med hjälp av det varierande materialet.

Hurdana kartor ritades?

Olika informanter förstod kartritningsuppgiften på olika sätt. Det här betyder att variationen i den information som ges på de olika kartorna som producerades under mina intervjuer är stor. De 20 kartorna i mitt material kan i grova drag delas in i tre grupper enligt vad som ritades på dem:

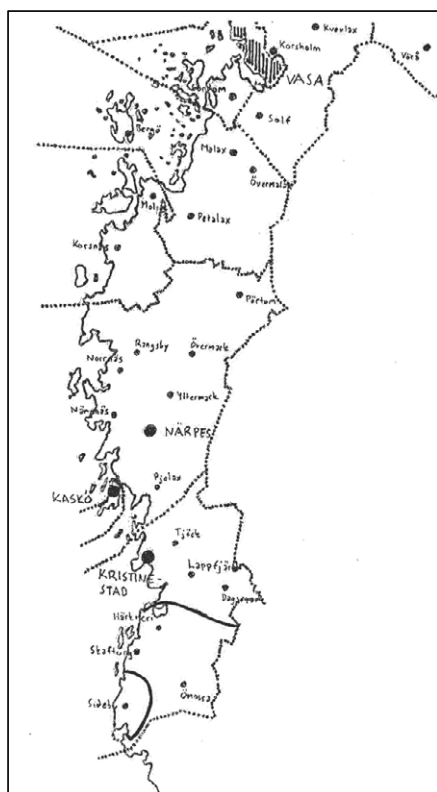
1. kartor med informantens egen dialekt
2. kartor med flera dialekter
3. kartor med i intervjun aktuella orter markerade

De flesta informanterna kommenterade även dialekter både inom och utanför kartans område utan att göra några som helst markeringar på kartan. Samtidigt innehåller några av de mer detaljerade kartorna markeringar som inte alls förklaras eller kommenteras under intervjun, varför det förblir oklart vilken information den aktuella informanten har velat förmedla med sina markeringar.

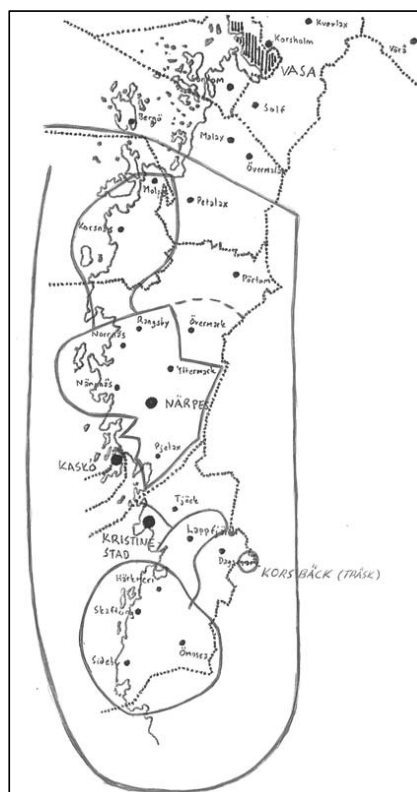
Sex av kartorna i materialet hör till den första gruppen av kartor, dvs. de som anger informantens egen dialekt. På dessa kartor ritades enbart information i anknytning till informantens egen dialekt: antingen markerades området där den egna dialekten (uppfattas) förekomma eller någon/några gränser där skillnader mellan den egna och andra dialekter upplevs vara stora. Till exempel har en informant från Sideby på karta 1 markerat sin uppfattning av det område där Sidebydialekten talas samt en ytterligare gräns där det finns större skillnader mellan dialekterna i relation till informantens egen dialekt.

Hälften av kartorna i materialet innehåller information om flera dialekter. På 10 av kartorna ritade informanterna områden för eller gränser mellan flera olika dialekter. Informationen i dessa kartor varierar beroende på om informanterna koncentrerade sig på en del av området eller om de med sina markeringar avsåg att beskriva dialektområden i hela Sydösterbotten. Likaså finns variation i hur de ritade in olika gränser och områden på kartan. Dessutom gjorde några informanter även andra typer av markeringar, som pilar mellan aktuella orter. På karta 2, som hör till de mest detaljerade, har en informant från Henriksdal markerat flera olika dialektområden, en ort som har en egen speciell dialektform och slutligen dragit en cirkel runt hela området med motivationen att dialekterna där liknar varandra.

Materialet innehåller även fyra kartor där informanterna enbart gjorde markeringar för den eller de orter som var aktuella under intervjun. Till exempel kunde informanten markera sin egen hemort eller flera orter vars dialekter diskuterades. En av informanterna ritade pilar mellan olika orter i den ordning dessa kom upp i berättelsen. Denna typ av kartor innehåller alltså inga egentliga dialektområden eller dialektgränser. I dessa fall erbjuder kartorna inte i sig någon information som i en analys av dialektområden kunde tolkas utan att väga in den information man får i intervjun.

Karta 1. En informant har markerat sin egen dialekt (Sidebyddialekt) på kartan.

Karta 2. Flera olika dialekter markerade på kartan av en informant från Henriksdal.

Att tolka kartor

Senast när man betraktar de olika kartorna i ljuset av den information som ges i intervjuerna, blir man medveten om att de markeringar som de enskilda informanterna gjort bör tolkas på olika sätt. Eftersom endast en informant spontant namngav dialekterna på kartan, har de inspelade intervjuerna (och mina anteckningar) varit helt avgörande för att jag ska kunna ta ställning till det som informanterna har valt att rita på kartan. Med andra ord kan analysen av kartorna vara svår för att olika kartor kan se likadana ut även om informanterna har haft helt olika motiveringar för sina markeringar. En del kartor kan innehålla många gränser som markerar små skillnader inom samma dialekt medan andra kan innehålla få gränser som avser helt avvikande dialekter. De flesta kartorna torde ligga någonstans mellan dessa extremer.

Överlag visar kartorna upp både gemensamma och olika uppfattningar om dialektgränserna i Sydösterbotten, men eftersom olika informanter har uppfattat upp-

Den norra gränsen däremot var mer omdiskuterad. Ungefär hälften placerade gränsen mellan Övermark och Pörtom medan andra ville följa kommungränsen i norr så att även Pörtom omfattas av närpesiska. Ett par informanter ville därtill inkludera Korsnäs och tveksamt även Petalax eller hela området upp till Vasa under ”Närpesdialekt”.

Som vi kan se i karta 3, ritade en del informanter gränser även inom Närpes. Några informanter kommenterade skillnaderna inom Närpesdialekten mellan kommunens norra och södra delar. Vidare ansåg ett par informanter språket i kustbyarna vara en egen (starkare) dialekt, eller åtminstone tydligt avvikande inom närpesiska.

Som exempelfallet med Närpesdialekt visar, är det inte lätt att tolka informanternas markeringar på deras kartor utan tillgång till de motiveringar de ger i intervjun. Men inte heller svaren i intervjun är entydiga. En informant kunde först beskriva en Ortsdialekt som likadan som sin egen för att därefter dra en gräns på kartan för att ”det talas ett helt eget språk där”. Samtidigt är det klart att olika informanter i olika hög grad uppfattar språkskillnader på basis av deras egna kunskaper och erfarenheter.

Att dialektbeskrivningarna är mest detaljerade i det område där varje informant mest har rört sig, motsvarar helt de generella slutsatser som Preston (1999b: xxxiv) har dragit på basis av tidigare studier inom fältet. Det samma gäller det faktum att den välkända dialekten i Närpes tas upp av de flesta informanter, eftersom det har visat sig att informanterna oftast först ritar in stigmatiserade dialektområden på kartorna (Preston 1999b: xxxiv).

En annan dimension som endast avslöjas med hjälp av intervjun är den osäkerhet som informanterna förbinder med den information de ger på kartan. Att få fram denna osäkerhet och variation i uppfattningarna är redan i sig värdefullt i en folkdialektologisk studie. Eftersom man vill ta hänsyn till dialekttalarnas subjektiva synpunkter på dialektområden, kan inte heller svaren förväntas vara fria från personlig variation. Med tanke på föreliggande studie är det dock värt att påpeka att på grund av det låga antalet intervjuade får avvikelserna från de allmänt gällande uppfattningarna stor tyngd i resultaten.

4 Beskrivningar av dialekter och dialektgränser

I detta avsnitt diskuterar jag hur informanterna beskriver dialekterna samt hur de motiverar de avgränsningar av dialektområden som de ritade in på kartorna. En spe-

ciellt intressant fråga är om några konkreta landmärken nämns för att identifiera var gränserna mellan olika dialekter går. Till exempel kunde skyltar från det lingvistiska landskapet, administrativa gränser eller naturliga landmärken tänkas fungera som sådana identifikationer i dialekttalarnas uppfattningar. Jag frågade dock inte specifikt efter denna typ av beskrivningar under mina intervjuer. Därför förekommer det i det aktuella materialet endast ett fåtal fall där dialektområden beskrivs med hjälp av konkreta exempel.

Ett klart exempel finns i (1) där en informant i Närpes direkt svarar att för henne sammanfaller området där Närpesdialekt pratas med kommunen. Samtidigt visar hon dock även kunskaper om variationen inom kommunen.²

- (1) VS: [...] vilket område är det man talar just det där Närpesdialekt då (.) vad tycker du
 MK: jaa alltså (.) Närpesdialekten för meg följer absolut kommungränsen (.) men he varierar
 [...] och för meg e en väldig skillnad när man kommer över till Tjock eller Lappfjärd (.) kanske inte Korsnäs så mytje (.) Övermark kan jag int säga för jag känner inte till a men för meg är ganska begränsat till Närpes men men distinktion att det skiljer sig mellan norra och södra å kustbyan

Att informanten inte längre var bosatt i området kan vara en faktor som påverkar hennes behov av att motivera uppfattningen med en konkret beskrivning. I övrigt visar både detta exempel (1) och följande exempel (2) även den osäkerhet som de flesta av informanternas dialektbeskrivningar innehåller.

I exempel (2) ges en mer specifik beskrivning av en dialektgräns. Informanten som bor i Härkmeri motiverar sin beskrivning och sina markeringar på kartan genom att ange (med hjälp av ett citat från sin man) ett geografiskt landmärke, Lappfjärdsån, som orsak till placeringen av en dialektgräns.

- (2) AF: [...] men (.) jag sku nog tro att det är ganska så likadant just här för min man brukar säga då i stället a- (.) han är härifrån (.) att (.) att he brukar vara skillnad på vissa ord på norra sidan om i Lappfjärdsån och skillnad på södra sidan

² Exemplet illustrerar också hur informanterna använder både standardfinlandssvenska och dialektala uttryck och uttal i samma diskussion med intervjuaren – jfr diskussionen ovan.

Informanten i exempel 2 hade flyttat från en annan del av Österbotten till orten i vuxen ålder. Därför ansåg hon att hennes man känner dialektsituationen bättre, något som också blev tydligt under intervjun. Informanten AF är dock inte den enda som motiverar sina uppfattningar genom att hänvisa till mer sakkunniga personer, litteratur eller bara ”allmän vetskap”.

De flesta informanterna gav endast vaga antydningar om dialektgränsernas placering och hänvisade till namn på de större byarna (som även fanns på kartan). Därför var kommentarer som ”i Pörtom har de eget språk” eller ”dialekten ändras när man går åt Tjockhället” vanliga. Om informanterna överhuvudtaget inte har så tydliga uppfattningar eller om de bara inte svarade detaljerat under de aktuella intervjuerna är en bra fråga. Det torde dock vara ganska klart att olika ”landmärken” som språkbrukarna använder för att uppfatta världen även påverkar deras uppfattningar av dialekterna. Andra intervjufrågor kunde ha resulterat i fler noggranna beskrivningar av dialektgränser där fler konkreta landmärken hade nämnts. Dessutom hade informanterna av naturliga skäl inget behov av att beskriva platserna närmare, eftersom de på kartan ändå kunde markera just det område de syftade på.

Överlag gav informanterna ganska få beskrivningar av vad som kännetecknar de olika dialekterna, trots att de i samband med kartritningen kunde identifiera många olika varieteter. En vanlig kommentar under intervjuerna var att man nog hör varifrån en viss person kommer, men att det är svårt att komma på några konkreta exempel på dialekterna (vare sig det gällde den egna dialekten eller andra dialekter). Även dessa svårigheter är något som känns igen från tidigare studier (Preston 1999b: xxxv).

Variationen i de dialektbeskrivningar som förekom i intervjuerna kunde ge upphov till en helt egen studie. Här konstaterar jag bara att de kännetecken som informanterna lyfte fram som exempel på olika dialekter (och stadsmål) – så som särskilda ord eller fonologiska drag – i stort sätt gott kan kännas igen från tidigare studier (som Ivars 1996; Wiik 2002) av de sydösterbottniska språkvarieteterna.

5 Slutsatser

Min folkdialektologiska studie i Sydösterbotten kan sammanfattas med tre centrala metodologiska slutsatser. För det första är kartritningsuppgiften en fungerande metod för studier av dialektuppfattningar. Däremot måste man noga planera hur upp-

giften formuleras och genomförs, för att kartor från olika informanter ska kunna fungera som ett jämförbart underlag för vidare analys.

För det andra är intervjun en viktig del av den folklingvistiska metoden. Man måste vara mycket försiktig med att göra tolkningar av kartorna utan tillräcklig bakgrundsinformation, vilken torde vara lättast att samla in genom intervjuer under eller efter kartritningen. Enligt mina observationer är kartan speciellt bra som ett verktyg för att skapa livligare diskussion. Därför kunde man diskutera huruvida det är kartan eller intervjun som ska utgöra det egentliga materialet i en studie av dialektuppfattningar. Vidare kunde kartritningsuppgiften i stil med andra etnografiska metoder (som deltagarobservation, se Maegaard 2014) vara ett bra tillägg till flera dialektologiska studier.

Den tredje slutsatsen gäller vilken typ av information man kan vänta sig av den folklingvistiska metoden. Osäkerhet är en oundviklig del av de subjektiva (dialekt)uppfattningarna. Därför överdriver man lätt informanternas kunskaper eller hur tydliga och jämförbara deras uppfattningar är på basis av kartorna. Detta faktum är inget problem i sig, men något som forskaren ska ta hänsyn till redan när hen ska formulera forskningsfrågorna. Enligt min mening ligger den folklingvistiska metodens styrka i att dess resultat återspeglar verklighetens variation i individernas kunskaper och erfarenheter – och därmed deras verkliga språkliga uppfattningar.

Material

Svenska litteratursällskapets arkiv, samling SLS 2242, Fältarbete i Sydösterbotten 2012.

Litteratur

- Diercks, Willy, 2002. Mental maps. Linguistic-geographic concepts. I *Handbook of perceptual dialectology, Volume 2* (51–70), red. av Daniel Long & Dennis R. Preston. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Fernández, Juliana Moreno & Francisco Moreno Fernández, 2002. Madrid perceptions of regional varieties in Spain. I *Handbook of perceptual dialectology, Volume 2* (295–320), red. av Daniel Long & Dennis R. Preston. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Hartley, Laura C., 1999. A view from the west: Perceptions of U.S. dialects by Oregon residents. I *Handbook of perceptual dialectology, Volume 1* (315–332), red. av Dennis R. Preston. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Ivars, Ann-Marie, 1996. *Stad och bygd: Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv*. [Folkmålsstudier 37] Helsingfors: Föreningen för nordisk filologi.

- Long, Daniel & Dennis R. Preston (red.), 2002. *Handbook of perceptual dialectology, Volume 2*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Maegaard, Marie, 2014. Etnografisk metode i sociolingvistikken. *Folkmålsstudier* 52: 57–76.
- Preston, Dennis R., 1989. *Perceptual dialectology: Nonlinguists' views of areal linguistics*. [Topics in sociolinguistics 7] Dordrecht: Foris.
- Preston, Dennis R., 1993. The uses of folk linguistics. *International Journal of Applied Linguistics* 3: 181–259.
- Preston, Dennis R. (red.), 1999a. *Handbook of perceptual dialectology, Volume 1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Preston, Dennis R., 1999b. Introduction. I *Handbook of perceptual dialectology, Volume 1* (xxiii–xl), red. av Dennis R. Preston. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Rensink, W.G., 1999. Informant classification of dialects. I *Handbook of perceptual dialectology, Volume 1* (3–8), red. av Dennis R. Preston. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Wiik, Barbro, 2002. *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Talko – korpus över den talade svenskan i Finland: Korpusbygge i teori och praktik

Lisa Södergård, Svenska litteratursällskapet i Finland

Therese Leinonen, Åbo universitet

Abstract

The Talko corpus of Swedish spoken in Finland is a new research tool consisting of audio files linked to annotation, i.e., transcriptions on two parallel levels and part-of-speech tagging. The corpus is searchable through a web-based interface. Most of the recordings were made in 2005–2008 in all parts of Swedish-language Finland. They have been transcribed in a broad phonetic transcription as well as in a standard orthographic transcription. The part-of-speech tagging is done with TreeTagger, trained on the Stockholm-Umeå Corpus of written Swedish. The automatically produced part-of-speech tags are manually corrected for subsets of the data, and the manually corrected data are subsequently added to the training data. This will gradually improve the result of the automatic tagging and compensate for differences between spoken and written Swedish and between Finland-Swedish and Sweden-Swedish.

1 Inledning

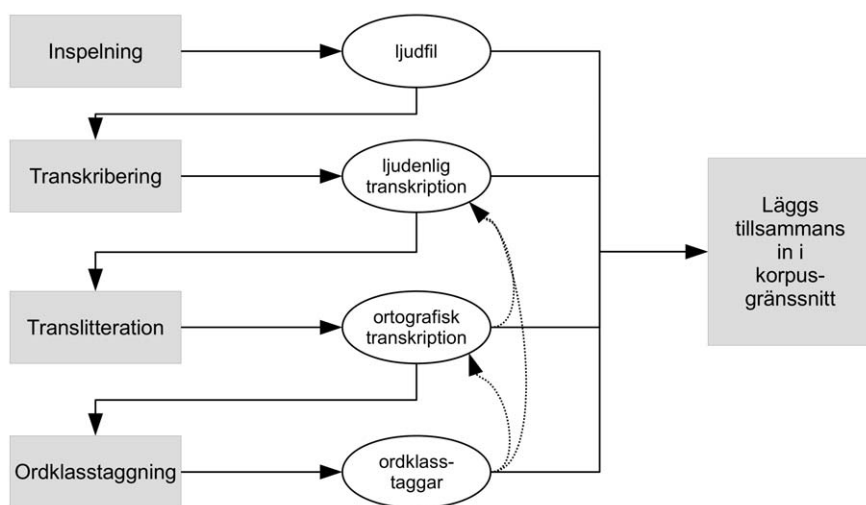
I augusti 2014 öppnades den finlandssvenska talspråskorpusen Talko¹ för användarna. Det primära materialet i korpusen utgörs av ljudfiler men en förutsättning för att materialet ska bli sökbar är att det finns olika former av annotering. Ljudfilerna i Talko har försetts med annotering i form av två olika typer av utskrifter eller transkriptioner. Dessutom har orden i transkriptionen försetts med uppgifter om ordklass. I korpusgränssnittet Glossa sammanförs all information och blir sökbar för korpusanvändaren.

Talko är tillgänglig via webben och får användas för vetenskapliga ändamål. Korpusen upprätthålls av Svenska litteratursällskapet i Finland i samarbete med Tekstlaboratoriet vid Universitetet i Oslo. En länk till korpusen och utförligare information om innehåll och användningsmöjligheter finns på www.sls.fi/talko.

I den här studien beskriver vi olika arbetsmoment som har krävts för att utifrån talspråksinspelningar bygga upp en sökbar korpus. En översikt över arbetsmomenten

¹ Ordet *talko* används i finlandssvenskan om arbete som utförs frivilligt tillsammans.

ges i figur 1. För många av arbetsmomenten har färdiga lösningar från andra motsvarande projekt kunnat användas eller anpassas. I vissa fall uppstår problemställningar som är mer specifika för det finlandssvenska materialet.

Figur 1. Arbetsflöde. Korpusmaterialet består av fyra olika parallella lager, vilka kräver var sitt arbetsmoment. Arbetet med korpusen innebär återkoppling mellan de olika lagren eftersom dessa påverkar varandra så att t.ex. antalet ord måste vara detsamma i varje.

2 Material

I korpusen ingår främst inspelningar gjorda inom projektet *Spara det finlandssvenska talet* (kort Spara talet), som genomfördes vid Svenska litteratursällskapet under åren 2005–2008. I Talko 0.1, som öppnades i anslutning till dialektologkonferensen i augusti 2014, ingick avsnitt ur 100 inspelningar från Spara talet. Sedan dess har korpusen uppdaterats med fler inspelningar från Spara talet och även med ett material bestående av 29 äldre inspelningar. Det äldre materialet utgörs av de korta ljudklipp som ingick i publikationen *Från Pyttis till Nedervetil* (Harling-Kranck 1998).

I merparten av Spara talet-inspelningarna medverkar en intervjuare och en informant, i en del inspelningar intervjuas två informanter samtidigt. Inspelningarna har valts ut med avsikt att få spridning för variablerna hemort, kön och ålder. Också inspelningens ljudkvalitet och innehåll² har haft en viss inverkan vid valet av material för korpusen. Intervjuerna i sin helhet är 40–60 minuter långa men för korpusen har ca 20

² Avsnitt innehållande känsliga personuppgifter har inte tagits med.

minuter ur varje inspelning valts ut³ och transkriberats. För en noggrannare beskrivning av insamlingsmetoder och material för Spara talet se Ivars & Södergård (2007, 2009).

3 Transkriptioner

Det material som ingår i Talko har transkriberats på två olika nivåer parallellt: både med en ljudenlig transkription och med en ortografisk transkription. Tack vare detta förbättras sökmöjligheterna avsevärt. Man kan t.ex. göra sökningar i den ortografiska transkriptionen utan att behöva känna till alla olika uttal av ett ord. Samtidigt ligger den ljudenliga transkriptionen närmare det som verkligen sägs på inspelningarna.

Att materialet i Talko annoteras automatiskt med hjälp av en taggare ställer också krav på transkriptionen. Ett av de mest synliga är att varje ord måste stå separerat av mellanslag i utskriften eftersom taggaren tilldelar varje token information om ordklass. Ett token är den minsta enhet som används vid annoteringen av en korpus. Token omges i regel av mellanslag eller av mellanslag och skiljetecken. Grafiska ord utgör token, men även skiljetecken kan räknas som token och i Talko utgör t.ex. även paustecknen token. Ett exempel på hur detta påverkar transkriptionen är frasen *det är* som ofta uttalas som ett enda långt *de*: (jfr Forsskåhl 2009). För att taggningen ska bli *pronomen + verb* måste transkriptionerna vara *de e* respektive *det är* också för uttalet *de*:. En del sammanskrivningar med bindestreck förekommer ändå i utskriften och tolkas då som ett enda token. Det handlar om token som kan taggas som en enhet, t.ex. *det-här*, *de-där* eller *sådan-här* som tolkas som pronomen. I det senare fallet förekommer uttalsformerna *sånhäna* och *sånhä:nt* som motiverar sammanskrivningarna *sådana-här* och *sådant-här*.

Ljudenlig transkription

Den ljudenliga transkriptionen som ingår i Talko är ett försök att gestalta hur det som sägs på inspelningen låter. Den baserar sig inte på en systematisk inventering av fonemsystemen i de olika dialekterna (jfr Wiik & Östman 1983: 184) utan kan närmast beskrivas som ett slags grov fonetisk utskrift med alfabetets vanliga bokstäver och ett antal bokstavskombinationer, t.ex. *sj* för sje-ljudet och *tj* för tje-ljudet. Kolon används för att markera långa vokaler, jfr transkriptionen *bara* för uttal med kort *a* och *ba:ra* för uttal med långt *a* av ordet *bara*. Långa konsonanter dubbeltecknas, t.ex. *tykkas* för ordet *tyckas*. Alla fonem noteras inte, t.ex. kakuminalt l-ljud har inte

³ Vanligen ett avsnitt börjande ca 10 minuter in i inspelningen och fram till 30 minuter.

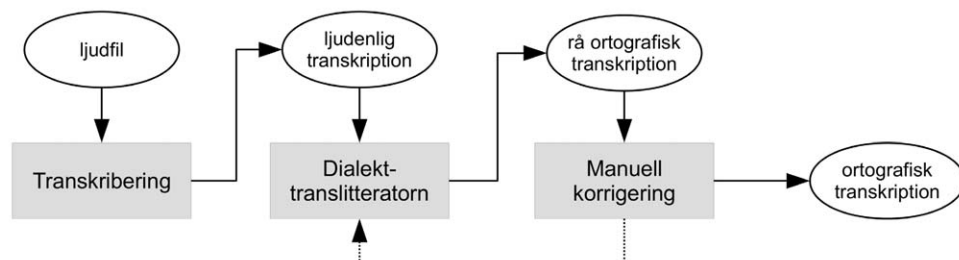
markerats i den ljudenliga transkriptionen.

Att göra transkriptioner av inspelningar är ett krävande arbete och det är också känt att transkriberarens egen varietet påverkar tolkningen av inspelningen (Benson 1982: 156). Det är många personer som gjort de transkriptioner som ingår i Talko. Huvudregeln har varit att inspelningarna transkriberats av en person med stor förtrogenhet med de varieteter som talas i området.

Ortografisk transkription

Utgående från den ljudenliga transkriptionen skapas en ortografisk transkription (jfr Benson 1982: 155). Som hjälp vid överföringen används en dialekttranslitterator som utvecklats vid Tekstlaboratoriet i Oslo (Johannessen et al. 2009: 75). Translitteratorn gör en första råversion som sedan korrigeras manuellt, se översikt över arbetsflödet i figur 2. Överföringen till den ortografiska transkriptionen sker ord för ord, och resultatet motsvarar alltså fortsättningsvis det som sägs på inspelningen men varje ord anges i skriftspråklig form.

Svenska Akademiens ordlista (SAOL) utgör huvudsaklig källa för den ortografiska utskriften. I transkriptionerna förekommer naturligtvis också ord som inte ingår i SAOL. Det handlar huvudsakligen om tre olika typer av ord: dialektala ord, finlandismer och utländska ord. För dialektord och finlandismer används *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (FO) och *Finlandssvensk ordbok* (af Hällström-Reijonen & Reuter 2008) som utgångspunkt för den ortografiska formen. FO i sin tur använder *Svenska akademins ordbok* som utgångspunkt när det är möjligt och för övriga ord konstrueras en egen uppslagsform (Slotte 1981: 51f). Uppslagsformen i FO kan i många fall användas för att konstruera den ortografiska transkriptionen i

Figur 2. Överföringen från ljudenlig till ortografisk transkription. Manuella rättelser som görs i den ortografiska transkriptionen återkopplas till dialekttranslitteratorn, vilket förbättrar den automatiska translitterationen av följande fil.

Talko: i FO finns uppslagsformen *mära*, som är ett verb av första konjugationen, och presensformen *mä:rar* i den ljudenliga transkriptionen i Talko får därmed den ortografiska transkriptionen *märrar*. Ord som inte ingår i SAOL förses med särskild tagg och blir därmed också sökbara.

Inte bara ortografin utan även bl.a. verbböjningen normaliseras. Det innebär att den rika variation i både uttal och böjningsformer som finns i den ljudenliga utskriften förenhetligas enligt standardsvenskt mönster:

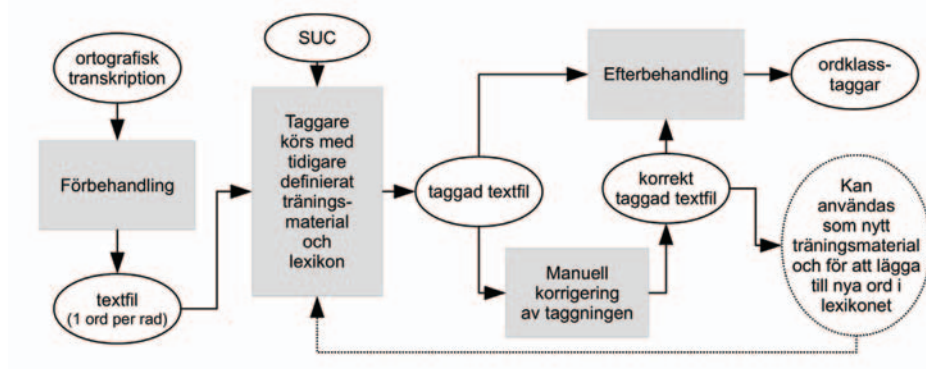
	Ljudenlig transkription	Ortografisk transkription
Infinitiv	<i>le:sa, le:ssa, lesa, les</i>	läsa
Presens	<i>le:sär, lesär, le:ssä:</i>	läser
Preteritum	<i>lest, le:st, le:ste, las</i>	läste
Supinum	<i>le:st, lesi, le:si</i>	läst

I enlighet med SAOL blir de i finlandssvenskan vanliga uttrycken *sku bo:rda* och *sku måsta* i den ortografiska utskriften *skulle böra* respektive *skulle måsta*. SAOL anger infinitivformen *måsta* med beteckningarna provinsialt och finlandssvenska.

I all transkription ingår ett visst mått av tolkning. I den ortografiska transkriptionen kan t.ex. sammanfall mellan uttal av olika böjningsformer vara svåra att tolka. Detta gäller t.ex. verb av första konjugationen där alla böjningsformer (infinitiv, presens, preteritum och supinum) kan låta lika, exempelvis verbet *tala* med uttalet *ta:la* i alla böjningsformer. Kontexten i inspelningen blir då avgörande för vilken tempusform som väljs i den ortografiska transkriptionen.

För substantivens del är huvudprincipen att form följs före betydelse i den ortografiska utskriften. I dialekterna förekommer till exempel ordet *början* även som neutrum (jfr FO *början*), medan det i standardssvenskan är utrum. Det innebär att *början* i bestämd form skrivs som *börjanet*, vilket taggaren kan känna igen som neutrum.

I några fall har ett flertal olika uppslagsformer som ingår i FO sammanförts till en enda i den ortografiska transkriptionen i Talko. Detta gäller t.ex. adverbet *här* som i Talko används för bland annat uttalen *hä:r, he:r, jä:r, sjär, sjier, sjenn, hije:, ije:, hijenn, ije:nan*. I FO upptas de under uppslagsorden *här, härna, hithjär, hit-hjärnan*. På samma sätt har pronomenet *he* (i FO uppslagsordet *het*) i Talko sammanförts med *det*. Trots denna förenkling i den ortografiska utskriften är det möjligt att hitta alla *he* tack vare möjligheten att kombinera sökningar på uttal och ortografi.

Figur 3. Arbetsflöde över ordklasstagningen. Transkriptionerna förbehandlas för att få ett textformat som taggaren kan läsa. Träningsmaterialet ökar successivt allt eftersom Talkomaterialet korrigeras och det automatiska taggningsresultatet därmed förbättras. Vid efterbehandlingen ges filerna ett format som kan läsas av korpusgränssnittet.

4 Ordklasstagning

Ordklasstagningen av Talko görs med den statistiska taggaren TreeTagger (Schmid 1994, 1995) och till att börja med med den manuellt taggade korpusen SUC 3.0 (*Stockholm-Umeå Corpus*, Gustafson-Capková & Hartmann 2006) som träningsmaterial. Träningsmaterialet behövs för att taggaren ska lära sig sannolikheter för vilken typ av ord som brukar höra till en viss ordklass och hur olika taggar kan kombineras syntaktiskt i det språk som ska taggas.

SUC består av svenskt skriftspråk från 1990-talet och används som standard vid träning och utvärdering av ordklasstaggar på svenska. Taggsuppsättningen består av ordklasstaggar med viss morfologisk information (Ejerhed et al. 1992). När en taggare som är tränad på skriftspråk från Sverige körs på finlandssvenskt talspråk kommer taggaren att göra vissa systematiska feltaggningar. En stor del av språket är ändå gemensamt och därför fungerar denna metod väl som ett första steg i taggningsarbetet.

Det automatiska taggningsresultatet kan utvärderas genom att man först taggar ett delmaterial automatiskt och därefter korrigerar feltaggningarna vid en manuell genomgång av resultatet. Det handkorrigerade materialet kan dessutom läggas till i träningsmaterialet, vilket avsevärt förbättrar taggningsresultatet för följande delmaterial som ska taggas; se figur 3. Ett motsvarande tillvägagångssätt användes bl.a.

vid taggning av talspråk från Oslo med en taggare som inledningsvis tränats på norskt skriftspråk (Søfteland & Nøklestad 2008).

Förbättring av taggningsresultatet genom manuell korrigering

När Talkomaterialet taggas med SUC som träningsmaterial ligger korrektheten under 80 procent. När ca 20 000 token Talkomaterial ingår i träningsmaterialet stiger korrektheten till kring 93 procent (Leinonen 2015). En stor förbättring inträder när taggaren lär sig använda taggarna för diskurspartiklar, tvekljud och uppbackningar samt pauser som saknas i skriftspråket och som införts i Talko. Övriga taggningar där en stor förbättring sker är infinitivmärke, egennamn, subjunktioner och pronomen. Att en stor förbättring sker vid infinitivmärket beror på att *till* används som infinitivmärke i finlandssvenska dialekter. Dessa *till* blir konsekvent feltaggade när taggaren endast tränats på SUC. Subjunktionernas korrekthet stiger när taggaren av Talkomaterialet bl.a. lär sig att *före* i finlandssvenska ofta är en subjunktion.

Egennamn blev först ofta felaktigt taggade som substantiv. Detta eftersom de finlandssvenska ortnamnen som ofta återkommer i intervjuerna saknas i SUC. Genom att lägga till hela den förteckning över ortnamn som ingår i *Svenska ortnamn i Finland* (Mattfolk & Vidberg 2012) till träningsmaterialet, har taggningen av ortnamn förbättrats avsevärt.

Att pronomenen i början till stor del blir feltaggade beror på de talrika sammansättningarna med bindestreck (*det-här*, *de-där*, *sådan-här* etc.; se ovan) som saknas i SUC. Ett enskilt ord där en stor förbättring sker när Talkomaterial läggs till i träningsmaterialet är *nå*, som är en frekvent turinledande diskurspartikel i finlandssvenska. Innan taggaren tränats på finlandssvenskt talspråk taggas de flesta förekomster felaktigt som verb.

Genus

Substantiv, adjektiv, pronomen och particip markeras i SUC förutom för ordklass också för numerus, genus, kasus och species. Taggsuppsättningen utgår från ett tvågenussystem med utrum och neutrum. I Finland finns dock svenska dialekter med bevarat tregenussystem och dialekter som saknar genus. Vi har valt att ändå följa SUCs uppdelning i utrum och neutrum och tagga maskulina och feminina ord som utrum. Vissa problem uppstår trots det vid markeringen av genus, vilket bl.a. har att göra med skillnader mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige. Här följer ett konkret exempel.

SUC och SAOL ger endast genus neutrum för ordet *lekis*. Informanten helsingfors_ow03 i Talko använder först detta ord i obestämd form singular och det finns inga kongruerande ord i kontexten som skulle avslöja vilket genus ordet har. Taggaren taggar ordet som neutrum i enlighet med SUC. Senare under intervjun använder samma informant ordet i bestämd form *lekisen*, vilket visar att ordet har genus utrum i informantens språkbruk. Ordet *lekis* saknas i *Finlandssvensk ordbok* men det till både form och betydelse nära besläktade *dagis* finns upptaget i ordboken med en kommentar om att ordet är neutrum, vilket implicerar att det inte alltid används som ett neutrum i finlandssvenskan. Ändelsen *-en* i *lekisen* gör att ordet taggas korrekt som ett utrum trots att formen saknas i taggarens träningsmaterial. Vid denna typ av ord uppstår frågan hur man ska göra med det första belägget där genus inte framkommer. Och vad man hade gjort om det andra belägget inte hade funnits hos informanten.

Lånord och kodväxling

I tagguppsättningen ingår en tagg för utländska ord (UO) som i SUC främst används i citat och verktitlar (Ejerhed et al. 1992: 13). I finlandssvenskt talspråk ingår en stor del mer eller mindre integrerade lånord från både finska och engelska. Lånorden rör sig på en skala mellan morfologiskt helt integrerade lån som utgör etablerade finlandismer (t.ex. *halaren* 'overallen', *kaverin* 'kompisar', *keikkor* 'grejor, gig', *kivogare* 'roligare') och rena anföringar som i följande exempel:

olika kemikalier öh det som på finska kallades (.) tulikukka(=handelsnamn för rent svavel, svavelblomma) (åbo_om04)

Vid de integrerade lånorden kan man utan problem ge orden fullständiga morfologiska taggar. I fallet *tulikukka* är det naturligt att använda taggen UO. Men gränsdragningen mellan etablerade och tillfälliga lån har visat sig vara svår i materialet och alltid går det helt enkelt inte att veta hur etablerat ett visst lånord är i en viss språkgemenskap. Vid taggningen leder detta till svårigheter i synnerhet med de morfologiska taggarna. I följande två exempel har lånorden inte anpassats morfologiskt:

dylika ganska enkla (.) messages(=meddelanden) (åbo_om04)
vi är båda också sådana att eh (.) på det sättet (.) erakoita(=eremiter) (åbo_ym19)

Bägge orden kan taggas som substantiv, vilket är mer informativt för korpusen än taggen UO. Bägge kan också taggas som plural trots att de behållit pluraländelsen

från sina respektive ursprungsspråk. Men att tagga orden för genus är betydligt svårare. Ett val måste i dessa fall göras mellan antingen taggning med den grammatiskt icke-informativa taggen UO eller med delvis ofullständiga SUC-taggar, och gränsdragningen mellan dessa alternativ har visat sig vara svår.

5 Slutsatser

Genom transkriptioner och taggningar görs ljudinspelningarna i Talko sökbara på ett mångsidigt och varierat sätt. Det är t.ex. möjligt att göra sökningar på ortografiska former, på uttal (dvs. i ljudenliga utskriften), på ordklasser eller rentav på en kombination av dessa. Trots att materialet i Talko i alla arbetsskeden genomgår flera bearbetningar och kontroller förekommer fel och svårtolkade fall. Det är därför av yttersta vikt att korpusanvändaren själv kan gå in och lyssna på det primära materialet, inspelningen.

Den första publicerade korpusversionen Talko 0.1 var ett slags demoversion. Korpusen har därefter vid ett flertal tillfällen uppdaterats med både nyare och äldre inspelningar. Därtill har den automatiska taggningen kunnat förbättras genom att mer manuellt korrigerat material lagts till och andelen finlandssvenskt talspråk i taggarens träningsmaterial därmed ökat. Arbetet med att utveckla korpusen fortgår ständigt: så väl *Ordbok över Finlands svenska folkmål* som *Finlandssvensk ordbok* finns numera även som nätutgåvor och arbetet med att skapa länkar från korpusen till ordböckerna är under arbete. Ett av målen för Talko var att 10 % av Spara talets ca 1 000 h inspelat material skall ingå i korpusen. Det målet är snart uppfyllt och siktet kan därmed ställas in på nya mål och nya materialhelheter.

Referenser

- Benson, Sven, 1982. Utskrift på olika nivåer. I *Talspråksforskning i Norden. Mål-material-metoder* (152–163), red. av Mats Thelander. Lund: Studentlitteratur.
- Ejerhed, Eva, Gunnel Källgren, Ola Wennstedt & Magnus Åström, 1992. *The linguistic annotation system of the Stockholm-Umeå corpus project*. [Report 33] Umeå universitet: Department of General Linguistics.
- FO = *Ordbok över Finland svenska folkmål*, 1976–. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken/Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Forsskåhl, Mona, 2009. *Konstruktioner i interaktion. de e som resurs i samtal*. [Studier i nordisk filologi 83] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Gustafson-Capková, Sofia & Britt Hartmann, 2006. Manual of the Stockholm Umeå Corpus version 2.0. <<http://spraakbanken.gu.se/parole/Docs/SUC2.0-manual.pdf>>

- Harling-Kranck, Gunilla, 1998. *Från Pyttis till Nedervetil. Tjugonio dialektprov från Nyland, Åboland, Åland och Österbotten*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta & Mikael Reuter, 2008. *Finlandssvensk ordbok*. Helsingfors: Schildts.
- Ivars, Ann-Marie & Lisa Södergård, 2007. Spara det finlandssvenska talet. I *Nordisk dialektologi og sociolingvistik* (202–206), red. av Torben Arboe. Århus: Peter Skautrup Centret för Jysk dialektforskning.
- Ivars, Ann-Marie & Lisa Södergård, 2009. Spara det finlandssvenska talet, slutrapport. URL <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201004191691>.
- Johannessen, Janne Bondi et al., 2009. The Nordic Dialect Corpus – An advanced research tool. I *NODALIDA 2009 Conference Proceedings* (73–80), red. av Kristiina Jokinen & Eckhard Bick. [NEALT Proceedings Series 4].
- Leinonen, Therese, 2015. Ordklasstagning av finlandssvenskt talspråk. I *Talet lever! Fyra studier i svenskt talspråk i Finland*. [Studier i nordisk filologi 86] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Mattfolk, Leila & Maria Vidberg (red.), 2012. *Svenska ortnamn i Finland*. [Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 32] Helsingfors: Institutet för de inhemska språken.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, [13:e uppl.] 2006. Stockholm: Svenska Akademien.
- Schmid, Helmut, 1994. Probabilistic part-of-speech tagging using decision trees. I *Proceedings of the International Conference on New Methods in Language Processing* (255–261). Manchester: UMIST.
- Schmid, Helmut, 1995. Improvements in part-of-speech tagging with an application to German. I *Proceedings of the ACL SIGDAT-Workshop* (47–50). Dublin: ACL.
- Slotte, Peter, 1981. Ordbok över Finlands svenska folkmål – problem och metoder. I *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion* (45–64), red. av Bengt Loman. [Meddelanden från stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 64] Åbo: Åbo Akademi.
- Søfteland, Åshild & Anders Nøklestad, 2008. Manuell morfologisk tagging av NoTa-materialet med stötte fra en statistisk tagger. I *Språk i Oslo: Ny forskning omkring talespråk* (226–234), red. av Janne Bondi Johannessen & Kristin Hagen. Oslo: Novus.
- Wiik, Barbro & Jan-Ola Östman, 1983. Skriftspråk och identitet. I *Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman* (181–216), red. av Erik Andersson, Mirja Saari & Peter Slotte. [Meddelanden för Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 85] Åbo: Åbo Akademi.

Apokope av slutvokal i åländska infinitiver

Ida Toivonen

Carleton University

Abstract

The infinitival ending -a can be dropped under certain circumstances in the Åland dialect of Swedish. For example, infinitives such as hoppa 'jump' and skratta 'laugh' sometimes surface as hopp and skratt. This paper explores the linguistic and sociolinguistic conditions that govern the distribution of these forms. The data examined in this study suggest that infinitival apocope is in principle possible anywhere except at the end of a clause. The study also finds that younger speakers prefer the full form over the apocopated form, but older speakers prefer the shorter form when the linguistic environment allows apocope.

1 Inledning

I åländskan kan infinitivändelsen *-a* ibland bortlämnas i infinitiver som till exempel *kast(a)*, *ät(a)* och *organis(er)a*. I (1) ges exempel på apokoperade infinitiver från Svenblad (1999:15).

- (1) a. Jag fick följ me
b. Ska du lägg dej å vila?
c. Vi sku behöv aktive:r dom här kontakterna [från åländskt affärssamtal]

I den här studien undersöks de lingvistiska och sociolektala förhållanden som påverkar bortfallet av infinitivändelsen.

Finlandssvenskan skiljer sig förstås från sverigesvenskan (Wide & Lyngfelt 2009), men åländskan anses i jämförelse med övriga finlandssvenska dialekter vara ett svagt dialektområde med moderna dialekter som närmar sig sverigesvenskan (*Uppslagsverket Finland* 2009–2012). Äldre åländska talare har överlag fler typiskt åländska dialektdrag än yngre talare, och många barn är obekanta med utpräglat åländska dialekter. I en enkät med 20 åländska skolbarn från norra Åland ombads barnen lyssna på korta inspelningar av vuxna talare från fyra olika dialektområden. En talare var från Nyland (Finland), en från Uppland (Sverige), en var en äldre talare med utpräglad Saltviksdialekt (Åland), och en pratade Brändömål (Ålands skärgård). Barnen, alla åtta år gamla, ombads gissa om talarna var från Sverige, fast-

landet ("Finland") eller Åland. Nästan alla barn gissade rätt om dialektproven från Uppland och Nyland. Ungefär hälften visste att talaren från Saltvik var ålänning. Men när barnen hörde talaren från Brändö gissade de slumpmässigt.

Trots att de åländska dialekterna till viss del håller på att utjämnas, skiljer sig åländska fortfarande från andra svenska dialekter. (Vuxna) ålänningar känner lätt igen andra ålänningar på deras tal. Dessutom är ålänningar i allmänhet medvetna om ett flertal åländska särdrag: vissa ord och uttryck, som till exempel *stöpsel* för *stickkontakt* och negationen *inga* i stället för *inte* (som ju åländskan har gemensamt med vissa andra finlandssvenska dialekter). Bortfallet av *-a* i infinitiver är däremot ett dialektdrag som ålänningar i allmänhet inte är medvetna om. Apokopen nämns inte i diskussioner, insändare och tidningskolumner om språk och dialekter. I intervjuer med ålänningar om deras dialekt krävs det tid och många exempel för att talarna ska bli medvetna om detta dialektdrag.

2 Infinitivapokope i åländskan: Bakgrund

Infinitivändelsen bortfaller också i andra svenska dialekter i sydöstra Småland, Öland, norra Värmland, Norrland, samt i flera finlandssvenska dialekter (Harling-Kranck 1998; Ivars 1988; Huldén 1957; Dahlstedt 1955; Ahlbäck 1945). Dessutom förekommer apokope i jylländskan och i många norska dialekter. Apokopen är villkorlig i vissa dialekter och ovillkorlig i andra. I åländskan är apokopen villkorlig, vilket vi återkommer till i avsnitt 4 och 5.

En jämförelse mellan åländskan och skriftspråket visar bortfall av ändelser i flera av verbets böjningsformer. I (2) visas tre böjningsformer av det regelbundna verbet (första konjugationen) *baka*.

(2)	skriftspråk	åländska
presens	bakar	bakar
preteritum	bakade	baka
perfekt particip	bakat	baka

Formen *baka* för *bakade* och *bakat* är vanlig i åländskan: de fullständiga formerna används i stort sett bara i mer formella sammanhang som till exempel vid högläsning. Infinitivapokope skiljer sig från apokopen av *bakade* och *bakat* i två avseenden: (1) den fullständiga formen av infinitiven (t.ex. *baka*) är möjlig också i informella samtal och (2) infinitivapokopen bestäms (delvis) av fonologiska villkor.

3 Språkmaterial

Diskussionen nedan baserar sig på flera olika slags språkligt material. En databas består av sex nyinspelningar av samtal, alla mellan talare från samma by i Finström. Den totala inspelningstiden är cirka två timmar. Varje inspelning innehåller samtal mellan flera talare. Fyra personers tal har transkriberats och analyserats: två äldre talare (en man och en kvinna, båda cirka 70 år gamla) och två yngre talare (båda kvinnor och omkring 30 år gamla). Informanterna intervjuades även efter inspelningarna var avslutade. Detta material samlades in åren 2011–2013.

Spara talet-materialet från Svenska litteratursällskapet i Finland hemsida på nätet har också undersökts.¹ Material från Finström, Geta, Saltvik, Sund och Vårdö (norra Åland) presenteras här.

Inspelningarna kompletterades med anteckningar och litteratur som arkiveras i biblioteket på Svenska avdelningen vid Institutet för de inhemska språken, vid avdelningen för Ordbok över Finlands svenska folkmål. Arkivet där omfattar en stor samling handskrivna dialektanteckningar från perioden 1860—1970 (kaino. kotus.fi/fo).

Materialet i den här studien bygger dessutom på deltagande observation och iakttagande observation. Jag deltog i vardagliga aktiviteter inom två familjer och i olika aktiviteter i byn och förde anteckningar. Dessa anteckningar sammanfaller med och understöder slutsatserna av den kvantitativa undersökningen som beskrivs i avsnitt 5 nedan.

4 Språkliga faktorer

Apokope inträffar inte alltid i åländskan, den är alltså villkorlig. Ändelsebortfall är enbart möjligt under vissa språkliga förhållanden. Vi kan jämföra (3) med (4). I (3) är det möjligt att säga *bak*, men inte i (4).

- (3) Vi ska bak(a) kakor.
- (4) Vi ska baka.

När är det möjligt för apokope att inträffa i åländskan? Villkoret för att apokopering ska ske handlar inte enbart om fonologi; morfologin är också relevant. Se (5), till exempel.

¹ Se <http://www.sls.fi/sparatalet>.

(5) Han drack en kanna vatten.

Slutvokalen i ett substantiv som *kanna* kan inte falla bort, oberoende av dess fonologiska (eller prosodiska) ställning i satsen. Apokope inträffar i åländskan även i andra verbformer än i infinitiver (se (2) ovan), men jag beskriver här enbart infinitiver. Det här avsnittet behandlar *språkliga* faktorer som avgör om apokope inträffar. Sociolektala faktorer inverkar också och de diskuteras i avsnitt 5.

I vissa dialekter är infinitivapokopen ovillkorlig (Tandefelt 1983) – den sker genomgående. I svenska dialekter i Finland där apokopen är fonologiskt betingad är villkoren för allomorfin inte helt klargjorda. Enligt Freudenthal (1870: 70–71) som behandlar nyländska dialekter, handlar det om ”den talandes godtycke och större eller mindre brådska vid meningens framsägande”. Hultman (1894: §1, 49) ger en historisk förklaring, enligt vilken ”[U]rspr. slutjudande ändelsevokal har bortfallit efter urspr. lång eller med svag tonvikt försedd stavelse”. Vendell (1904: §64) nämner Hultman och tillägger: ”I andra mål är bibehållandet eller bortkastandet av ändelsen beroende av långsammare eller snabbare tempo ävensom av andra tills vidare icke fullt definierbara omständigheter; jämförelsevis minst underkastadt apokopering är -a i Hi och Åhd.”² I stora drag kan man säga att åländskan har mer gemensamt med de nyländska och åboländska dialekterna än med de österbottniska dialekterna vad gäller infinitivapokope (se materialet nedan samt Vendell 1904; Ivars 1996; 2003; Leinonen 2012; 2015).

Satsaccenten nämns ofta i detta sammanhang. En sammanfattning av olika beskrivningar av villkoren är att apokope sker då en trycksvag infinitiv står i upptaktsställning (ofta före en annan infinitiv eller en verbpartikel), eller i betonad ställning före ett trycksvagt ord (Hultman 1894: §43; Ahlbäck 1956: 15; Tandefelt 1983: 170; Sundberg 1993: 144; Svenblad 1999: 15; Svenblad 2006: 143). Att infinitiven är trycksvag nämns särskilt ofta (Hultman 1894: §43; Hesselman 1902: 58; Nyholm 1984: 65; Svenblad 2008), men Hesselman (1902: 60) noterar att i Uppland är apokope tvärtom vanligast när infinitiven är *tryckstark*.

Hultman (1894) och andra har påpekat att de fonologiska villkoren för apokope varierar regionalt. Vi beaktar här enbart dialekten som talas på norra Åland. Mitt material visar att infinitivens slutvokal är obligatorisk i slutet av en sats, men i alla andra satsställningar är apokope möjlig. I det här avseendet räknas till satsen alla grundläggande satsdelar som objekt, verbpartiklar och adverbial, men inte diskurs-

² *Hi* står för *Hitis* och *Åhd* för Ålands härad.

partiklar (t. ex. *ju, liksom*) eller upprepat subjekt. Infinitivändelsen kan alltså apokoperas i (6), men inte i (7). Dessa exempel kommer från nyinspelningarna i Finström.

- (6) a. dom ska väl **börj lag** tak
 b. han sku **hör** av sej så fort han vet, jo
 c. han sa, ja kan **gör** de [betoning på *gör*]
- (7) a. du behöver int **fara**
 b. men överhuvudtaget, dom som e gravida ska ju int heller **flyga**, någge
 c. var vill du **sitta**, då?

I (6c) är infinitiven *gör(a)* betonad och ändelsen *-a* har ändå fallit bort. Detta exempel visar att i åländskan är apokope möjlig även då infinitiven är tryckstark. Apokope verkar dock vara vanligare då infinitiven är obetonad.

Sammanfattningsvis visar det nya materialet från norra Åland att apokope rent fonologiskt och prosodiskt inträffar fritt, bara infinitiven inte står sist i satsen. Detta sammanfaller i stort sett med tidigare observationer, om man tar regional variation i beaktande. Det som möjligen förvånar är att apokope kan ske även då infinitiven är tryckstark.

5 Infinitivapokope på Åland i dag

Infinitivapokope är ett dialektdrag i åländskan (samt också i flera andra dialekter). Kan vi se tecken på att apokopens ställning i åländskan håller på att försvagas? Vendell noterade redan år 1904 att apokope är mindre vanlig på Åland (och i Hitis) än i övriga Svenskfinland (Vendell 1904, §64). Dessförinnan påpekade Hultman 1894, §43: ”Särskildt vinner den längre infinitivformen i mellersta Nyland alt mera terräng på den kortares bekostnad – något vartill det hsv. inflytandet helt säkert utgör den förnämsta orsaken.” Ett tecken på att ett språkligt drag håller på att försvagas är att yngre talare använder språkdraget i mindre utsträckning än äldre talare. Ivars (1986: 92–96) diskuterar *a*-apokope bland finlandssvenska inflyttare i Sverige, och finner mer apokope hos äldre än hos yngre talare. Dessutom noterar Tandefelt (1983) att apokope är mindre vanligt bland yngre talare i Helsing (hennes studie gäller inte enbart apokope av infinitiver). Lafage (2006) som undersökt flera dialekter på fastlandet visar däremot att de äldre talarna som deltog i undersökningen i Österbotten inte apokoperade mer än de yngre österbottniska deltagarna.

För den här studien analyserades Spara talets webbmaterial med talare från norra Åland: Sund, Saltvik, Vårdö, Geta och Finström. Detta omfattar totalt tio in-

spelningar, varav två är äldre inspelningar. I de inspelningarna fanns 58 infinitiver med möjlig apokope. Infinitiver som *bli* och *ta* utelämnades eftersom de överhuvudtaget inte tillåter apokope. I uppställningen nedan anges antalet infinitiver uppdelade enligt talarnas åldersgrupp och ort. Det saknas inspelningar för vissa åldersgrupper och orter. Resultaten anges så här: [antal apokoperade infinitiv]/[antal infinitiv med möjlig apokope]. Till exempel bortfaller *-a* noll gånger av sex möjliga hos yngre talare från Geta, men tio gånger av elva möjliga hos äldre talare från Geta.

(8) Spara talet-materialet

	yngre talare	äldre talare	sammanlagt
Finström	---	10/12	10/12
Geta	0/6	10/11	10/17
Saltvik	0/0	0/5	0/5
Vårdö	1/4	---	1/4
Sund	1/1	---	1/1
sammanlagt	2/11	20/28	22/39

Materialet innehöll sammanlagt 58 infinitiver (t.ex. *börja*, *tvätta*, *springa*, *fråga*), varav 39 kunde apokoperas: de stod inte i satsslut och de var infinitiver som i princip tillåter apokope. Resultaten i (8) antyder att apokope är vanligare i Finström och Geta än i Saltvik och Vårdö. Det är svårt att dra slutsatser om Sund. Apokope verkar också vara vanligare bland äldre än bland yngre talare.

Infinitiverna (t.ex. *börja*, *äta*, *köpa*) från de nya inspelningarna i Finström har räknats på samma sätt som infinitiverna i Spara talet-materialet i (8). Resultaten ges i (9).

(9) Nya inspelningar

		apokope	sammanlagt
yngre	kvinna	3/29	---
	kvinna	0/3	3/32 (yngre)
äldre	kvinna	39/47	---
	man	3/4	42/51 (äldre)
sammanlagt			45/83

Resultaten från de nyare inspelningarna liknar Spara talet-resultaten: infinitivändelsen verkar saknas oftare hos äldre än hos yngre talare.

Intervjuer och observationer av talare i olika åldrar understryker resultaten av den här undersökningen: i allmänhet är det vanligare för äldre talare att säga *far hem* och för yngre talare att säga *fara hem*. Båda formerna låter dock helt naturliga för

ålänningar i alla åldrar. I intervjuer tillfrågades olika talare om de skulle säga *fara hem* eller *far hem*. En äldre kvinna från Finström svarade: ”*Fara hem* är riktig svenska, det skulle man skriva. Men *far hem* låter naturligare.” En yngre kvinna, också från Finström, svarade: ”*Fara hem* säger man och skriver man. *Far hem* kan man säga, det är också åländska.”

En preliminär genomgång av ett litet urval av alla de verb som finns med i de omfattande handskrivna anteckningarna i Ordbok för Finlands svenska folkmåls arkiv i Helsingfors ger intryck av att apokope var ytterst vanlig på Åland i början av 1900-talet. Jag granskade t.ex. verbet *fara*, och anteckningarna antydde att infinitivets *-a* i allmänhet föll bort, förutom i satsslut.³

6 Diskussion

Det är inte säkert att vi fullt förstår de rent språkliga villkoren för apokope av infinitivändelsen i åländskan, eftersom mycket variation förekommer. Det är emellertid klart att infinitivändelsen står kvar i satsslut.

Det verkar som om apokopen är på långsam tillbakagång, även om den kortare formen av infinitiven fortfarande är vanlig. Yngre talare använder den längre formen *tycka*, *heta*, *fara* betydligt mer än äldre talare, som ofta säger *tyck*, *het*, *far* då de lingvistiska villkoren tillåter. Största orsaken till förändringen är förmodligen ökad kontakt med standardspråket. Vi kan anta att en annan detalj i åländskan också har haft betydelse. Inskottsvokal krävs då verbet slutar på en konsonant intill *l*, *n*, eller *r* (Sundberg 1993: 147–148; Karsten 1891: 148–149). Vid apokope uttalas alltså verben *tövla*, *vakna* och *pallra* som *tövvel*, *vaken* och *paller*. I de här fallen verkar det som om yngre talare undviker apokope helt och hållet, möjligtvis för att de inte kan använda inskottsvokal. I en intervju sade en äldre talare: ”*Ramla ikull* är riktig svenska, så skulle man skriva, men *rammel ikull* låter naturligare, så säger man.” En yngre talare sade i stället: ”*Ramla ikull* säger man. *Rammel ikull* känner man igen men det använder man inte. Det är gammeldags.” Det är kanske möjligt att yngre talares apokope i allmänhet har påverkats av att de inte tillåter inskottsvokal i t.ex. *tövla*, *hamna*, *räkna* och därför inte tillåter bortfall av infinitivändelsen i sådana fall.

Resultaten av den här undersökningen har visat att apokope av infinitivändelsen är vanlig på Åland. Apokopen är villkorlig och påverkas av både språkliga, sociolektala och kanske också geografiska faktorer. Apokopen är ett tydligt dialek-

³ Jag besökte arkivet under två dagar i augusti 2012.

talt särdrag för åländskan (samt även för andra dialekter). Trots det nämner inte ålänningar spontant detta fenomen, då de tillfrågas om utmärkande åländska dialektdrag. De är inte medvetna om det. I och med att apokopen inte är en medveten dialektmarkör är variationen av infinitivanvändningen ett dialektdrag värt att ta hänsyn till i framtida studier av språklig variation och förändring i åländskan. Infinitiver förekommer naturligtvis ofta i tal i alla språksammanhang, så en större undersökning borde vara möjlig. En sådan undersökning kunde knytas till andra dialektdrag, olika sociala och geografiska faktorer, samt attityder till åländsk identitet i ett större nordiskt sammanhang.

Litteratur

- Ahlbäck, Olav, 1956. *Svenskan i Finland*. [Skrifter 15] Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.
- Ahlbäck, Olav, 1945. Apokopen i de finlandssvenska folkmålen. *Studier i nordisk filologi* 31–32: 7. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1955. *Efterledsapokope i nordsvenska dialekter: En morfofonologisk studie*. [Skrifter utgivna genom landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala] Uppsala: Almqvist och Wiksell.
- Freudenthal, Axel Olof, 1870. *Om svenska allmogemålet i Nyland*. Helsingfors.
- Harling-Kranck, Gunilla, 1998. *Från Pyttis till Nedervetil: Tjugonio prov på dialekter i Nyland, Åboland, Åland och Österbotten*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hesselman, Bengt Ivar, 1902. *Stafvelseförlängning och vokalkvalitet i östsvenska dialekter*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet.
- Huldén, Lars, 1957. *Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål*. Doktorsavhandling, Helsingfors universitet.
- Hultman, Oskar Fredrik, 1894. De östsvenska dialekterna. *Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning* 318: 113–303.
- Ivars, Ann-Marie, 1986. *Från Österbotten till Sörmland. En undersökning av emigration och språklig anpassning*. [Studier i nordisk filologi 66] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie, 1988. *Närpesdialekten på 1980-talet*. [Studier i nordisk filologi] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie, 1996. Stad och bygd. *Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv. Folkmålsstudier* 37. Helsingfors.
- Ivars, Ann-Marie, 2003. Lokalt och regionalt i svenskan i Finland. Tendenser i språkutvecklingen i norr och söder. I *Nordisk dialektologi* (51–81), red. av Gunnstein Akselberg, Anne Marit Bødal, och Helge Sandøy. Oslo: Novus forlag.
- Karsten, Anton, 1891. *Kökarsmålet: ljud- och formlära*. Helsingfors universitet.
- Lafage, David-Alexander, 2006. Finlandssvenskans apokoperade infinitiver i tid och rum. Kandidatuppsats, Göteborgs universitet.

- Leinonen, Therese, 2015. Åboländska på 2000-talet. I *Talet lever!* [Studier i nordisk filologi 86] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Leinonen, Therese. 2012. Indelning av finlandssvenska dialekter med särskild hänsyn till Åboland. *Folkmålsstudier* 50, 155–173.
- Nyholm, Leif. 1984. *Helsingforssvenska: Tre studier i talspråk*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.
- Sundberg, Eva. 1993. *Dialekten i Ålands nordöstra skärgård*. Mariehamn: Ålands högskola.
- Svenblad, Ralf. 1999. *Med åländska ord: Ur vardagsspråk och folkmål (second edition)*. Mariehamn: Bokförlaget Abacus.
- Svenblad, Ralf. 2006. *Stormskärsåländska: Om folkmålet i Anni Blomqvists Stormskärsromaner*. Mariehamn: Ålands kulturstiftelse.
- Svenblad, Ralf. 2008. *Åländska ord till vardags och finbärs*. Mariehamn: PQR-kultur.
- Tandefelt, Marika. 1983. Apokope: ett bortfallande bortfall. I: *Struktur och variation: Festskrift till Bengt Loman* (169–179). Åbo: Åbo Akademi.
- Uppslagsverket Finland, webbutgåva. 2009–2012. Svenskan i Finland. www.uppslagsverket.fi.
- Vendell, Herman. 1904. *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. Helsingfors: Mercator.
- Wide, Camilla & Benjamin Lyngfelt. 2009. *Konstruktioner i finlandssvensk syntax*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Eit maskulint i-mål

Dagfinn Worren

Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo

Abstract

Since the 1890s, the dialect of Søre Sunnmøre has shown a remarkable development in the category of masculine nouns. The definite article of singulars has lost the final consonant with the result that the traditional form changes from -ijyn to -i. This loss of the nasal element of the definite masculine article, resulting in a vocalic article, is unique among the dialects of Norway, and it is not supported by the written language, which has -en. The internal phonetic conditions for the loss are first discussed from a structuralist perspective, and the possibility for a regressive assimilation is described. Second, on my request, Eggesbø Abrahamsen has refined this explanation through an analysis based on optimality theory (Abrahamsen 2014).

In addition, it is reported that the loss of the nasal consonant has spread from the core area of Volda, Ørsta, and Herøy to neighboring districts as late as the second half of the 1970s. But two studies from the first decade of this century by Drabløs (2005) and Johannesen et al. (2009) reveal that the youngest generation restores the nasal element of the definite masculine article in singulars in their speech. Due to a general regionalization of the dialects, this remarkable assimilation in the definite article of singular masculine nouns has mainly occurred throughout the twentieth century.

1 Innleiing

Emnet som eg tek opp i denne artikkelen, skreiv eg ein artikkel om i *Maal og Minne* i 1980 (Worren 1980). Tittelen var “Om bortfall av palatal nasal på Søre Sunnmøre”. Her vil eg oppdatere statusen for dette nasal-bortfallet med to nyare granskingar som kjelder, men først vil eg kome med ei terminologisk oppklaring av tittelen på innlegget.

2 Kva er *i-mål*?

Nemninga *i-mål* er knytt til nynorsk substantivbøying. Det er velkjent at nynorske substantiv fordeler seg på tre genus, som kvalitativt syner seg i skriftmålet mellom anna med ulike artiklar i bunden form eintal med maskulinum *båt-en*, femininum

sol-a og nøytrum *hus-et*. Nasal-bortfallet gjeld nettopp denne kategorien i maskulinum.

2.1 *I*-målsnemninga for femininum

I-målsnemninga er ein term som har vore knytt til normeringa av kategorien sterkt femininum i bunden form eintal og har historisk bakgrunn. Den trykklette partikkelen går attende på norrønt *-in*, som i *sól-in*. I dei tradisjonelle norske målføra manifesterer endinga seg med nasal-bortfall: *solí, solei, solé/sole, solæ, sola, solå, solo* (frårekna bergensk *sol-en*) (jf. Skjekkeland 1997: 131). Aasen-normalen frå 1850-åra har *sol-i*, altså *i*-ending, som er den historisk opplagde (Aasen 1985: 84). Men ho har vore omstridd ettersom ho er lite utbreidd i målføra (Indre Sogn, Vesttelmark, Setesdal), men i perioden 1917–2011 var såleis både *sol-i* og *sol-a* tillatne i nynorsk skriftmål, medan frå 2012 er *a*-ending (*sol-a*) einerådande (jf. *Ny rettskriving for 2000-talet* s. 106 f.).

Når det gjeld motiveringa for *i*-målsnemninga, knyter ho seg sakleg sett til ei beskriving av denne bøyingskategorien med *i*-utgang. Men ho er òg brukt språkpolitisks der tilhengjarane av denne forma blir sedde på som tradisjonalistar (Hoel 2011: 430).

2.2 Maskulint *i*-mål

Når innlegget er kalla maskulint *i*-mål, er det med tanke på den beskrivande krafta i nemninga knytt til denne trykklette, etterhengde substantivartikkelen i bunden form eintal. På Søre Sunnmøre finst det såleis nokre bygder som har *i*-utgang i denne kategorien. Det gjeld både sterke substantiv, som *båt-i* og svake som *star-i* med dei norrøne motsvara *bátrinn* og *starinn*. Dette bortfallet er ikkje reflektert i rettskrivinga, som har *båten* og *staren* (til *stare*, småfuglen *Sturnus vulgaris*). Nasalbortfallet gjeld systematisk alle trykklette endingar på *-en* som uttrykkjer nominalt hankjønn i bunden form eintal: *båti, gali* (adj. = *galen*), *biti* (perfektum partisipp, = *biten* av *bite*), *apni* (pron. = *annan*), *ingji* (pron. = *ingen*), *nòki* (pron. = *nokon*).

2.3 Tilsvarande utvikling i substantiv elles i Norden

Dette nasal-bortfallet er ikkje beskrive frå andre kantar av Noreg. Derimot har det funnest i dansk øy-mål. Såleis dokumenterer Brøndum-Nielsen (1951: 118) det for fynsk i *Dialekter og dialektforskning* der det blir framheva at bortfallet ikkje rårar femininum: “den efterhængte Artikel i Mask. bliver *-i* (mods. Fem. *-æn*): *hæsdi*

«Hesten»”. Bortfallet er også omfattande dokumentert under suffiksartikkelen *-en* i *Ømålsordbogen*. Her er bortfallet registrert både i det sjællandske, lollandske og fynske dialektområdet.

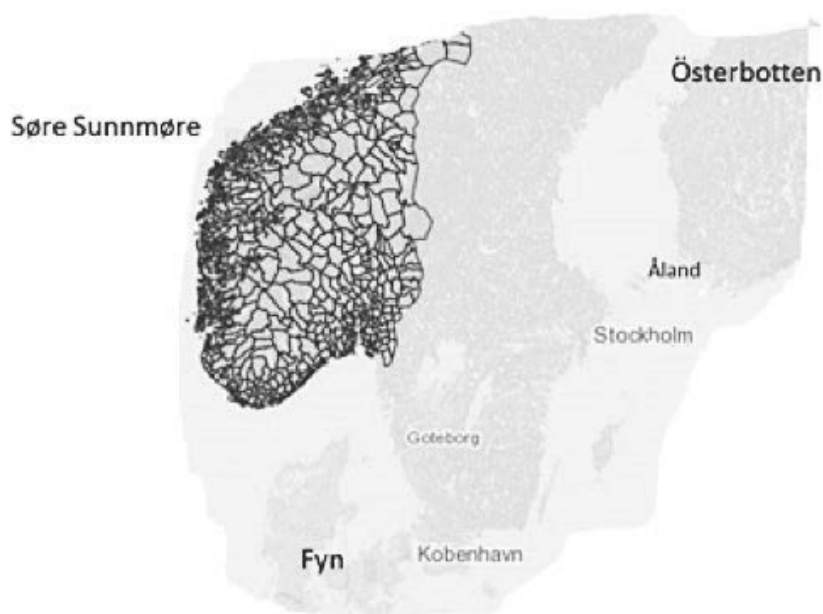
Også i finlandssvensk på kysten i Österbotten finst det vitnemål om eit tilsvarende bortfall. Ahlbäck (1946: 9ff.) beskriv det i *Studier över substantivböjningen i Finlands svenska folkmål*, og syner det t.d. i bøyingsmønsteret for *arm* (maskulint subst.) m.a. som *armi*.

Som kartet syner (fig. 1), er det ikkje geografisk kontakt mellom utbreingsområda for desse nordiske nasalbortfalla.

3 Problemstillingar

Artikkelen reiser desse spørsmåla:

- Korleis utviklar det søresunnmørske *i*-målet seg?
- Kor gammalt er nasalbortfallet?
- Finst det overordna fellestrekk for desse nordiske *i*-måla?
- Korleis vil ei slik særutvikling i morfologien greie seg utan støtte i regionalmål og skriftmål?

Figur 1. Nordisk maskulint *i*-mål.

4 Tidsskriftartikkelen frå 1980

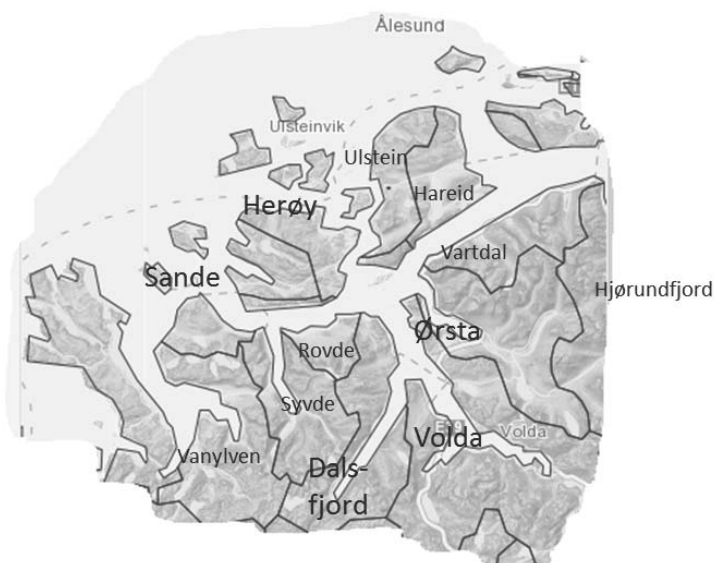
Utgangspunktet for denne artikkelen er altså ein 37 år gammal artikkel i *Maal og Minne* (1980, nr. 3–4) om eit særmerkt målførefenomen på Søre Sunnmøre: Vanylven, Syvde, Rovde, Sande, Herøy, Ulstein, Hareid, Vartdal, Ørsta, Hjørundfjord, Volda, Dalsfjord (fig. 2).

Det geografiske området Søre Sunnmøre hadde 12 kommunar på sitt beste, der båten var fremste framkomstmiddelet. I dag er det redusert til sju kommunar. No er det bruer mellom dei fleste øyane, og det er undersjøisk tunnel til fastlandet. Det bur om lag 48 000 menneske der. Skule- og kulturstaden Volda er eit kjent lærdomssete. Her får eg skyte inn at eg sjølv er frå Herøy.

Grunnkjeldene for 1980-artikkelen var *Norsk dialektatlas, synopsis*, og ei eiga undersøking som eg gjorde i 1978.

4.1 Synopsisen

Synopsisen er oppskrifter av 1500 utvalde ordformer etter Storms “Kortere Ordliste”, som var eit tillegg til tidsskriftet *Norvegia* frå 1884. Oppskriftene har mellom anna opplysningar om form. Det finst oppskrifter frå ein eller fleire stader i alle dei 750 kommunane i Noreg i 1947. Norsk Målførearkiv stod for innsamlinga. Hovudtyngda av oppskriftene er frå 1960-åra. Synopsisoppskriftene synte at maskulint *i*-mål var (så godt som) einerådande i Volda, Dalsfjord, Ørsta og Herøy.

Figur 2. Søre Sunnmøre.

4.2 Spørjeundersøkinga

Granskinga som eg sjølv gjorde, var ei spørjeundersøking. Undersøkinga bygde på eksempelsetningar og kravde skriftlege svar på dialekt (etter ein liten instruksjon som ikkje avslørte kva undersøkinga galdt). Dei sentrale setningane lydde:

- Båten er sjøklar
- Porten er open
- Han gjekk i staden for meg
- Sykkelen er stolen
- Timen er slutt

Første delen av undersøkinga vart gjord med hjelp frå regionsavisa Sunnmørsposten. Det kom inn 50 svar med brukeleg aldersspreiing, men det var flest eldre som svarte.

Den andre delen av undersøkinga vart gjord med spørjeskjema av dei same setningane på to vidaregåande skular i regionen. Her var det 150 respondentar i 17–18-årsalderen.

Svara stadfeste *i*-mål i Volda, Dalsfjord, Ørsta og Herøy. I tillegg vart det no registrert *i*-mål i dei bygdene i Sande som grensar til Herøy.

5 Det språklege fenomenet

Fonologien og fonetikken spelar sjølvsagt inn i endringsprosessen i denne trykklette endinga, som i den tradisjonelle versjonen er realisert som *-ijn*.

Ei matrise med sentrale fonetiske

faktorar kan sjå slik ut for *i*:

Og tilsvarande for nasalen:

/i/

+ vok.

+ høg

+ fremre-palatal

÷ nasal

+ stemd

/jn/

+ kons.

+ palatal

+ nasal

+ stemd

5.1 Tradisjonell strukturalistisk forklaring

Tre felles fonetiske drag syner seg i dei to fonema. Dei har begge dei sams faktorane +palatal og +høg knytte til artikulasjonsstad og dessutan faktoren +stemd. Desse

internfonetiske tilhøva opnar for regressiv assimilasjon, som gjev bortfall eller fråvær av nasalen. I tillegg kjem mogleg analogisk påverknad frå tilsvarande konsonantlause endingar i femininum og nøytrum, altså treeininga: *båt-i*, *sol-a* og *hus-æ* der det kvalitative skiljet mellom dei etterhengde substantivartiklane er oppretthalde.

5.2 Optimalitetsteoretisk tilnærming

Til støtte for den gammaldagse forklaringa mi frå 1980 har eg vorte gjord merksam på ei nyare drøfting. Den finst i ei semesteroppgåve som Lars Olav Drabløs skreiv i 2005 med tittelen: *Om hankjønnsuffiks i sunnmørsk*. Oppgåva står i ein optimalitetsteoretisk samanheng.

Utgangspunktet for optimalitetsteorien er at observerbare språklege einingar oppstår gjennom ein interaksjon mellom motstridande avgrensingar (engelsk “constraints”). Drabløs dreg nettopp inn at konsonant-endinga i maskulinum er heterogen i dette søresunnmørske artikkelsystemet. Her skal vi ikkje opphalde oss meir ved forklaringa til Drabløs, men vi skal kome attende til den dokumentariske delen av oppgåva hans.

5.3 Jardar Eggesbø Abrahamsens optimalitetsteoretiske analyseskisse

I samband med denne artikkelen har eg hatt e-postkontakt med rettleiaren til Drabløs, førsteamanuensis Jardar Eggesbø Abrahamsen ved Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet i Trondheim. (Jf. Abrahamsen 2014.) Han er forresten også frå Herøy. Som kommentar til bortfallet legg Abrahamsen vekt på i eit optimalitetsteoretisk resonnement at trykklette stavingar er mindre trugne mot underliggjande form enn trykkstavingar, som han knyter til posisjonell trugenskap. Han legg elles vekt på at stavingar unngår coda, altså konsonant(samband) etter stavingskjernen.

Abrahamsen presenterer så den maskuline artikkelendinga i lys av det han kallar ein trekkgeometrisk struktur, men i analyseskissa hans enklare avgrensa til aktuelle ‘læreboktrekk’, der vi kjenner igjen dei faktorane frå min analyse i ein litt annan terminologi og eit noko anna perspektiv:

VK *-in* arrangert med fonologiske trekk:

/i/ [-kons, +sonorant, dorsal, +høg, -bakre]

/ɲ/ [+kons, +sonorant, dorsal, +høg, -bakre, nasal]

Ut frå denne strukturen og den moderne uttalen som finst i delar av Herøy, /ei/, registrerer han at den palatale nasalen miste den konsonantiske spesifikasjonen, så den konkluderande forklaringa av bortfallet legg vekt på coda-unngåing og på posi-

sjonelle effektar (Abrahamsen 2014). Internspråklege prosessar har altså verka til bortfallet, kan vi seie.

6 Alder på bortfallet

Litteraturen om dette søresunmørske nasalbortfallet er sparsam. Som fenomen er det marginalt, og det ser ut til å vere av heller nyare dato. I alle fall registrerte ikkje Ivar Aasen, grunnleggjaren av den norske dokumentariske og systematiske målføregranskinga det. Han var sjølv oppvaksen i Ørsta, like ved grensa til Volda. Korkje i *Søndmørske Grammatik* (1851) eller i seinare skrifter finst det noko vitnemål om at han kjende til bortfallet. Men ei målføreprøve frå Volda i *Norske Målføretekster* (1967: 326 merkn. 8) syner nasalbortfallet. I ein kommentar tek Ingeborg Hoff utgangspunkt i at Aasen hadde “alltid *-in*”. Hoff trur at “[i]kr. 1890 let dei unge *-n* falla, medan folk f. ikr. 1860 kunne ha *-n*”. Det verkar rimeleg. Det kan dertil vere grunn til å tru at bortfallet byrja i Volda med prestisjen som lærdomssete.

For dansk øy-mål har eg ikkje funne opplysning om alderen på bortfallet, men legg merke til at Rasmus Rask i *De fynske Bønders Sprog* for fynsk omkring 1800 presiserer hankjønnsformer som *hestin* mot hokjønn *kunen*, altså utan bortfall (Rask 1938: 79). Når Ahlbäck (1946: 5) skriv at bortfallet i finlandssvensk i Österbotten “är av rätt sent datum”, ser det ut til å kunne vere konklusjonen for dei to andre områda også.

7 Felles nordisk forklaring?

Det kan vere grunn til å spørje om det finst ei felles forklaring på dette bortfallet i dei tre nordiske områda. Vi har sett at det oppstår i om lag same tidsrommet. Både den strukturalistiske og den optimalitetsteoretiske forklaringa hadde palatalitet som ein sentral faktor. For danske øy-mål og finlandssvensk kan eg berre kome med eit litteraturbelegg for at den aktuelle palatalitetstypen har funnest i desse områda også, såleis i Skjekkeland: *Dei norske dialektane* (1997: 107). Så palatalitet kunne vere den sannsynleg verkande fellesfaktoren, jamvel om apokope ser ut til å vere hovudforklaringa i finlandssvensk, men Ahlbäck (1951: 5) legg likevel til: “I Ku[mlinge] kan dock den mask. slutartikeln *-n* i sg. ’vokaliseras’”. Derimot er det ikkje sannsynleg at det har vore noka påverknadskraft frå nokon av desse stadene til dei andre, for både sprang- og bølgiemodellen føreset at spreining av språkdrag skjer gjennom

kontakt (Sandøy 2008: 223). Dermed er det sjølvstendige utviklingar på kvar sin stad.

8 To nyare granskingar

Jamvel om dette maskuline *i*-målet på Søre Sunnmøre er eit marginalt fenomen, har det ikkje vore heilt utan merksemd etter granskinga mi frå 1978. Vi har alt høyrte at Drabløs har sett på det. Dessutan har *Nordisk dialektkorpus* målepunkt både i Volda og Herøy, slik at det er mogleg å hente data om fenomenet derifrå.

8.1 Drabløs (2005)

Drabløs (2005) tok utgangspunkt i granskinga mi, og forfattaren laga ei tilsvarande undersøking berre for Dalsfjord, som er heimstaden hans. Også han bad om skriftlege svar på eksempelsetningar. Det fekk han frå 18 informantar som var mellom 16 og 81 år. Dei delte han inn i tre alderskategoriar.

I den eldste gruppa med folk over 55 år var det 80 prosent nasalbortfall. I aldersgruppa 25 til 55 år var bortfallet på 62,5 prosent, medan det i den yngste gruppa, dei som var under 25 år, hadde berre 20 prosent bortfall. Med minkande alder var det altså sterk tendens til å restituere nasalen.

8.2 Søk i Nordisk dialektkorpus

Den nyaste granskinga er eit søk i Nordisk dialektkorpus, som eg har fått hjelp til på Tekstlaboratoriet (<http://www.hf.uio.no/iln/om/organisasjon/tekstlab/>). Korpuset er beskrive i Johannesen et al. (2009). Datainnsamlinga er gjort i perioden 2006–2010 og består av digitaliserte, tagga intervju frå målepunkt i heile Norden, såleis også to frå Søre Sunnmøre. Frå desse to målepunkta vart det søkt på kategorien bestemt form singularis av maskuline substantiv. Både Herøy og Volda har to informantar over 50 år og to under 30 år. Det vart funne 186 greie førekomstar av fenomenet, fordelt med 104 på Herøy og 82 på Volda. I Herøy hadde eldregruppa 68 prosent bortfall, medan bortfallet var noko mindre i yngregruppa med 52 prosent. For Volda var resultatet om lag det same i eldregruppa med 73 prosent bortfall, medan det var ein dramatisk skilnad til yngregruppa som ikkje hadde bortfall, då endinga er markert med dental *n*. Samanhalde med Drabløs-granskinga er ikkje tendensen til å ta feil av: nasal-bortfallet er på veg ut hos den yngre generasjonen.

9 Konklusjon

Granskinga mi frå 1978 synte at *n*-bortfallet framleis ekspanderte på Søre Sunnmøre. Internspråklege tilhøve låg til rette for det. Med tanke på at Volda kan ha vore spreingssentrum var det rimeleg at ekspansjonen skjedde i randsona (Sande).

Granskingane frå 2000-talet syner derimot ei anna utvikling. Det er tendens til at nasalen blir restituert, og då særleg hos dei unge. Og no er det dokumentert at det er Volda-ungdomen som fører an i denne utviklinga. Det går føre seg ein nivelierungsprosess (Mæhlum & Røyneland 2012: 132) som jamnar ut denne særutviklinga og fører til regionalisering. Nasal-bortfallet har knapt hatt status som språkleg identitetsmerke, og når nasal-bortfallet heller ikkje har støtte i skriftmålet, ser det ut som det maskuline *i*-målet på Søre Sunnmøre først og fremst vart eit 1900-talsfenomen, sameleis som det feminine *i*-målet i nynorsk skriftmål.

Litteratur

- Abrahamsen, Jardar Eggesbø, 2014. *Skisse om det maskuline i-målet*. (Upublisert notat.)
- Ahlbäck, Olav, 1946. *Studier över substantivböjningen i Finlands svenska folkmål*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Beito, Olav T., 1967. *Norske Målføretexster*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1951. *Dialekter og dialektforskning*. København: J.H. Schultz.
- Drabløs, Lars Olav, 2005. *Om hankjønssuffiks i sunnmørsk. Ein generativ og optimalitetsteoretisk analyse av endringane i suffikset for bunden form av hankjønssubstantiv i søresunnmørsk*. Upublisert oppgåve på fordjupingsnivå i bachelorgraden i lingvistikk. Trondheim: Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet.
- Hoel, Oddmund Løkensgard, *Mål og modernisering. 1868–1940*. Oslo: Samlaget.
- Johannesen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor Anders Åfarli & Øystein Alexander Vangsnes, 2009. The Nordic dialect corpus – An advanced research tool. I *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA* 73–80, red. av Kristiina Jokinen & Eckhard Bick. [NEALT Proceedings Series Volume 4; University of Tartu]
- Mæhlum, Brit & Unn Røyneland, 2012. *Det norske dialektlandskapet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Ny rettskriving for 2000-talet. Innstilling til ny rettskriving for det nynorske skriftmålet*, 2011. Oslo: Språkrådet. [www.sprakradet.no/Toppmeny/Aktuelt/nynorsknorm/Innstilling/]]
- Rask, Rasmus, 1938. *De fynske Bønders Sprog*. [Bearbejdet og udgivet af Poul Andersen.] København: J.H. Schultz Forlag.
- Sandøy, Helge, 2008. Kontakt og spreing. I *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistikk* av Brit Mæhlum, Gunnstein Akselberg, Unn Røyneland & Helge Sandøy. Oslo: Cappelen akademisk forlag.

- Skjekkeland, Martin, 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Worren, Dagfinn, 1980. Om bortfall av palatal nasal på Søre Sunnmøre. *Maal og Minne* 3-4: 193–214.
- Ømålsordbogen*, bind 3, 1996. [København:] C.A. Reitzels Forlag
- Aasen, Ivar, 1985 [1. utgåve 1853]. *Prøver af Landsmaalet i Norge*. Voss: Vestanbok forlag.

Workshoppar

Kontakter mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum

Riho Grünthal
Helsingfors universitet

Abstrakt

Östersjön har genom tiderna både skiljt åt och förbundet skandinaviska och östersjöfinska språk. Kontakterna tog sin början redan på förhistorisk tid och fortsatt senare med växlande språklig påverkan mellan lokala varieteter som kan identifieras med hjälp av välkända och dokumenterade språk.

Baltikum, framförallt Estlands västkust och Rigabukten har bildat den sydöstra gränsen för skandinaviska språk och bildade ett flerspråkigt område där olika östersjöfinska, baltiska och germanska språk har varit i kontakt under flera sekler. Under Sveriges stormaktstid på 1600-talet härskade Sveriges kung över dessa byar, öar och socknar, men språkkontakternas historia går flera sekler både längre framåt och längre bakåt.

Workshoppen redogjorde för olika slags kontaktsituationer som har lämnat spår i nutida språk. Lokala varieteter och deras särdrag kastar ljus över både transparent lexikal påverkan och kontakternas sociohistoriska bakgrund.

Kontaktrum

Den historiska utvecklingen skildras oftast som förändringar i politiska förhållanden, i statliga gränser och i maktbyten. Ändå är de sociala förutsättningarna grundläggande för människors senare möjligheter att leva på samma områden, både i fråga om urbana och rurala miljöer. Den här synpunkten har speciellt framhävts i historieforskningen under senare tid.

Språkets betydelse och språkliga förhållanden nämns mera sällan trots att både politiska och sociala förändringar sker i ett språkligt rum. Det språkliga vardagslivet syns inte i konkreta skildringar av språkbruket eller i dokument som gäller språkets inflytande i samhället, utan endast i enskilda språkrelikter.

De sistnämnda är betecknande för kontakterna mellan de skandinaviska och de östersjöfinska språken i Baltikum och det östra Östersjöområdet. Med tanke på dagens språksituation är gränsen mellan Estland, Lettland, Sverige och Finland klar, ty

det är havet som utgör den politiska och språkliga skiljelinjen. Historiskt sett var gränserna inte lika klara och kanske inte ens lika viktiga. De nutida staternas historia har sina rötter i Gustaf Vasas tid och i början av nya tiden. Men det finns flera källor som vittnar om förbindelser över havet mellan skandinaviska och östersjöfinska bosättningar, som kan jämföras med Finlands svenskspråkiga kustområde i närheten av finskspråkiga samfund.

Det finns ingen dokumentation om hur denna situation har sett ut. De flesta undersökningarna (t.ex. Tiberg 1962) antar att en skandinavisk invandring ägde rum under medeltiden och att spridningen av bebyggelserna så småningom fortsatte. Det finns indirekta hänvisningar om att kontakterna över Östersjön mellan skandinaviska och östersjöfinska har pågått seklerna igenom under förhistorisk tid. Språkligt hade de flesta svenska bosättningarna på Estlands nordvästra kust och nordliga öar en klar förbindelse med finlandssvenska dialekter på andra sidan Finska viken. Men det fanns också olikartade dialektgrupper som Runösvenskan på Runö i Rigabukten.

De språkliga och politiska gränser som vi känner från 1900-talet ger bara en ungefärlig bild av den tidiga utvecklingen. Vi kan dock anta att kärnområdena för de tidigaste kontakterna var ungefär de samma som för senare kontakter. Ekonomiska rutten och politiska intressen rörde sig från väst till öst och tillbaka men också mellan söder och norr ägde kontakter rum. De svenskspråkiga kärnområdenas makt och plikter nådde även geografiskt avlägsna orter, så som Karelen och Ingermanland.

Språkens mångfald i Östersjöområdet under Sveriges stormaktstid på 1600-talet är förbluffande. Det fanns genetiskt och typologiskt olika, rika lokala varieteter samt språk som latinet med en stark och dominerande skriftlig tradition. Denna period lämnade inte bara politiska spår utan också språkliga relikter t.ex. i estniskan. Ekonomiska förbindelser medförde också i viss mån migration.

Den centralstyrda svenska stormaktstiden illustrerar väl hur vissa språk var mer perifera jämfört med språk som svenska, latin och tyska som hade en central position i statens största centra. Som Larsson (2012: 88) påpekar var till exempel samiskan latinets motsats. Latinet hade en lång tradition som skriftspråk och det var det dominerande lärdomsspråket i Europa, medan samiskan var ett levande talspråk i norra Fennoskandien, men blev nedtecknat i skrift först under 1600-talet och under de följande seklerna (Helander 2012, Larsson 2012).

Språkliga spår och framförallt kända lånord härstammar från en värld som jämfört med dagens nationalstat och politiska gränser var annorlunda. Den västliga historiebeteckning skildrar ofta periferin som kulturellt efterbliven på grund av out-

vecklade utbildningsmöjligheter och på grund av en kulturell distans till den nutida världen.

En lång rad frågor uppstår: Hur föddes kontakterna mellan de skandinaviska och de östersjöfinska grupperna? Är de kontakter vi känner till från ordförrådet bara toppen av isberget? Var kontakterna ekonomiska och hurudana geografiska förhållanden präglar de? Vilken roll spelade migrationen? Var kontakterna lokala eller nådde de hela språkområdet? Ägde kontakterna rum i båda riktningarna? På vilket sätt vittnar lånord om språkkontakternas riktning och intensitet? Hurudana kulturbärare var de människor vars dåtida närvaro har lämnat några enstaka ord i ett främmande språk?

Svenskans kontakter med estniskan och de andra sydliga östersjöfinska språken

I workshoppen diskuterades i detalj tre olika kontaktsituationer. Raimo Raag (Uppsala universitet) gav en omfattande översikt över svenskans inflytande i det estniska skriftspråket och estniskan överhuvudtaget genom tiderna. Sofia Björklöf (Helsingfors universitet) belyste ett mera lokalt inflytande i form av svenska lånord i estniskans nordöstra stranddialekt vid Finska viken. Riho Grünthal (Helsingfors universitet) gjorde en utflykt till en mindre känd språkkontaktsituation, nämligen språkkontakternas mångfald ur liviskans perspektiv i dagens Lettland och dess provins Kurland.

Med sin forskning har Raimo Raag skapat en väldigt djupgående bild av Estlands kultur och språkliga historia (se även Raag 1999, 2002). I sitt föredrag gjorde han först en skillnad mellan svensk påverkan på det estniska standardspråkets ordförråd och påverkan på estniska dialekter framförallt på Estlands västkust och dess skärgård. Ur skandinavistikens synpunkt kan man göra en kronologisk skillnad mellan runsvenska, fornsvenska, nysvenska, nusvenska samt östsvenska ordlån. Därtill kommer översättningslån, kanske också några fraseologismer.

De äldsta skriftliga dokumenten som innehåller estniska ord härstammar från 1220-talet, från slutet av runsvenskans tid, medan två olika estniska skriftspråk, nord- och sydestniskan skapas på 1500-talet och användes bland annat under Sveriges stormaktstid på 1600-talet då Estland och det estnisktalande Livland hörde till Sveariket.

Raags presentation innehöll flera exempel på estniskans svenska lånordsskikt. De äldsta lånorden representeras av *jõulud* 'jul'; *pat* 'båt' < urnord. *bátr*; *laupäev* 'lördag' < urnord. *laugar(dagr)*, som härstammar från handel, plundringståg och en eventuell svensk bosättning i nordvästra Estland redan under runsvenskans tid. Från fornsvenska tidens (ca 1225–1526) handel och svenska bosättning i nordvästra Estland samt den nygrundade staden Reval (Tallinn) härstammar *agul(i)* 'förstad' < fsv. *hakil-*; *reede* 'fredag' < fsv. *fre(a)dagher* (jämför urnord. *frjádagr*). Inflytelsens karaktär förändras under den äldre nysvenska tidens svenska politiska och sociala överhöghet då olika yrkesmänniskor som tjänstemän, militärpersonal, präster, handelsmän och hantverkare tillför nya slag av kulturinflytande. Några exempel: estniskans *kroonu* 'krona', *nöör* 'snöre', *pagar* 'bagare', *parool* 'paroll', *vist* 'visst'. Det svenska inflytandet fortsatte småningom och fick nya, mera detaljerade och raffinerade former som i den estniska översättningen av Cajsa Wargs kokbok (1781) med ord som *klimp* < nysvenska *klimp* 'stelnad smet av mjölk, smör, mjöl och ägg (i soppor)' (Raag 2002).

Det här är inte allt. Även svenska bosättningar längs den estniska kusten har lämnat sina språkliga spår i estniskan och dess dialekter. Dessa kontakter är svårare att datera. Enligt Paul Ariste (1933) finns det närmare 300 ordlån, som t.ex. estniskans *lossa(ma)* 'lossa, urlasta' < estlandssvenska *loss*; *nuudi(päev)* 'tjugondedag Knut' < estlsv. *Knuters(miss)*.

I slutet av sin presentation diskuterade Raag även frågan om kontakternas ömsesidighet. Det måste också understrykas att nya källor har tillkommit och flera viktiga djupgående undersökningar har utförts. Den moderna språkkontaktforskningen möjliggör även en framgångrikare analys av andra språkdrag än enbart ordförrådet.

Sofia Björklöfs föredrag utvidgade Raags översikt till en detaljerad analys av den etymologiska bakgrunden till några estniska ord, vars dialektspridning begränsas till estniskans nordöstra kustdialekter. Hennes artikel ingår i konferensvolymen.

Jämfört med ett varierande skandinaviskt, svenskt och tyskt inflytande på estniskan är det lite överraskande att det är mycket svårare att identifiera skandinaviskt inflytande på liviskan, estniskans sydliga grannspråk i Kurland och Lettlands falnade gamla minoritetsspråk. Riho Grünthals presentation fokuserade på det sydligaste östersjöfinska språkets, liviskans, betydelse för rekonstruktionen av språkkontakter

(se även Grünthal 2015). Detta språks språksamhälle var i jämförelse med estniskan mycket begränsat när det dokumenterades systematiskt på 1800-talet och 1900-talet. Då forskare började samla in och skriva ner språkmateriel, var praktiskt taget alla livrer redan tvåspråkiga och språkbytet till lettiskan var i full gång.

Liviskan har emellertid en stor betydelse för identifieringen av lokala kon-takter. Det starkaste inflytandet kommer från lettiskan men det finns även en mängd ord som härstammar från de två olika tyska varianterna, dvs. både från lågtyskan och från högtyskan. Det geografiska avståndet mellan estnisktalande Ösel och Kur-lands norra hörn är bara dryg 40 km, vilket har bäddat för språkliga förbindelser mellan estniskan och liviskan.

Det geografiska avståndet mellan ett svenskspråkigt samhälle och liviskan är inte avsevärt större än avståndet till estniskan. På ön Runö mitt i Rigabukten talade man svenska ända fram till andra världskriget. Ytterligare låg det livisktalande Kur-lands kustområde vid vikingarnas österled från Gotland och det västra Östersjö-området till Daugava.

Från denna synpunkt är det något överraskande att det är mycket besvärligt att hitta några skandinaviska eller svenska lånord i liviskan. Det finns några enstaka liv-iska ord med sannolik skandinavisk eller svensk etymologi: liviskans *kõla* 'ö' < svenskans (Finland) *kall*, *kalla*, *kalle* sträng av is; ishög; förhöjning, upphöjning på is, mark eller vid sjö'; liviskans (Kurland) *ānkar* 'ankare' < sent medellågtyskt eller svenskt *ankare* (fornsvenskans *ankar*) < latinets *ancora*. Kanske förtjänar också livis-kans ordförråd och ortnamn vid Lettlands kustområde en djupare analys i framtiden.

Litteratur

-
- Andersson, Bo & Raimo Raag (red.), 2012. *Från Nyens skans till Nya Sverige. Språken i det Svenska Riket under 1600-talet*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akade-mien, Konferenser 78. Stockholm.
- Grünthal, Riho, 2015. Livonian at the crossroads of language contacts. I *Baltic languages and white nights* [Uralica Helsingiensia 7] (12–67), red. av Santeri Junttila. Helsingfors: Finsk-ugriska Sällskapet.
- Helander, Hans, 2012. Latin. Ingår i Andersson & Raag (red.) 2012, ss. 122–136.
- Larsson, Lars-Gunnar, 2012. Samiska. Ingår i Andersson & Raag (red.) 2012, ss. 88–103.
- Raag, Raimo, 1999. *Från allmogemål till nationalspråk. Språkvård och språkpolitik i Est-land från 1857 till 1999* [Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 12]. Uppsala: Uppsala universitet.
- Raag, Raimo, 2002. Introducing borrowings in the late 18th century. The Estonian trans-lation of a Swedish cookbook by Cajsa Warg. I *Finno-Ugrians and Indo-Europeans:*

Linguistic and literary contacts [Studia Fenno-Ugrica Groningana 2] (292–301), red. av Rogier Blokland & Cornelius Hasselblatt. Maastricht: Shaker.

Tiberg, Nils, 1962. *Estlandssvenska språkdrag* [Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XXXVIII. Estlandssvenskarnas folkliga kultur 6]. Lund.

Svenska lånord i den västra gruppen av estniska kustdialekter

Sofia Björklöf
Helsingfors universitet

Abstract

In the focus of this article are Swedish loanwords in the western subgroup of the coastal dialect of the Estonian northeastern coastal dialects. The article is based on the material collected for the dictionary of Estonian dialects. The material studied consists of 225 words, which occur in all three or only two of the parishes (Jõelähtme, Kuusalu, Haljala) of the dialectal area. Half of the words are loanwords from neighbouring languages around the Baltic Sea. Most of the loanwords are borrowed from Finnish, the second largest group being Swedish loanwords. Five of the latter originate from Swedish dialects in Finland and five from other varieties of Swedish. Six words with a Swedish origin have most likely been borrowed via Finnish. There are also two loanwords that may have been borrowed either via Finnish or directly from Swedish dialects in Finland. In the Estonian regional dialect studied there are four local derivations of Swedish loanwords, two hybrid compound words consisting of a Swedish loanword and an Estonian word, accompanied by one possible loan translation. Some of the loanwords are adapted to the phonological system of the receiving dialect: as a result of language contacts there are word-initial consonant clusters – a feature not typical for Finnic languages. Initial-syllable secondary diphthongs are a typical feature which the Finnish contact has supported, and they occur also in Swedish loanwords (as well as in the dialect's own words). Semantically, the Swedish loanwords belong almost exclusively to maritime vocabulary. All of the Finland-Swedish source words are known in the dialects of Eastern Nyland in Finland and some are seemingly found only in these dialects. The data support the concept of close contacts between Estonians and Finns, and at the same time it shows that the Finns were not only Finnish-speaking but also Swedish-speaking. Twelve entirely new loan etymologies are given and three prior etymologies are rectified.

1 Bakgrund

Det finns sammanlagt drygt 500 svenska lånord i standardestniska, äldre estniskt skriftspråk och estniska dialekter (Raag 1997: 185). De svenska lånen i standardestniskan kan delas in i följande grupper: högst sex finlandssvenska, högst 30 estlandssvenska, cirka 60–140 sverigesvenska och maximalt cirka 30 lån ur run- eller forn-

svenska av de omkring 5 000 skriftspråkliga ord som anges i den estniska etymologi-ordboken EES (Metsmägi et al. 2013: 315, 324, 325, 330). De flesta svenska lånorden i estniskan är alltså dialektord; majoriteten av dem är kända på Dagö och i västra Estland (Sedrik 1997: 201) och forskningen har också i huvudsak fokuserat på de dialektala orden (i Ariste 1933, 1936, 2010 [1929a–c, 1930, 1939]; Saareste 1949, 1954, 1958; Mägist 1960; Ränk 1971; Sedrik 1995, 1997, 1999, 2000, 2006, 2013 2016; Juhkam 1998a–b, 2000).

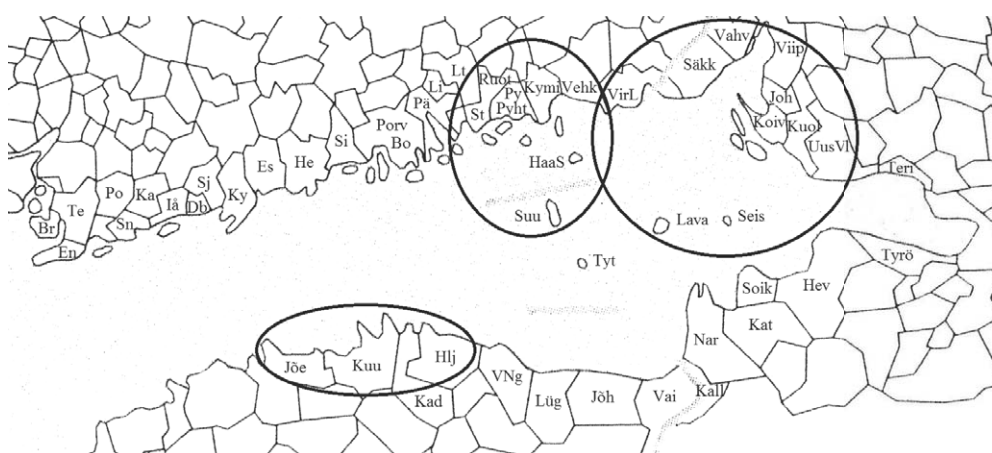
Raag (1997: 185) skiljer mellan östsvenska lån, d.v.s. finlands-, estlands- och gotlandssvenska lån, och allmänna svenska lån i estniska dialekter ("in the absence of a better term, - - *General Swedish loans*"). De allmänna svenska lånorden har således lånats in från andra svenska varieteter än de östsvenska. De svenska lånen började komma in i större omfattning under svenska tiden (1561–1710), då en tredjedel av Tallinns invånare var svenska (Johansen 1951: 22). Inlåningen av svenska ord skedde alltså dels under den äldre och yngre nysvenska perioden (1526–1732, 1700–1800-talet), dels under början av 1900-talet från nusvenska (perioderna enligt Raag 1988: 661; 2014). I denna artikel behandlas finlandssvenska och allmänna svenska lånord.

Under sekler har man haft kontakt med varandra över Finska viken. Migration som kunde ha gett upphov till lån mellan de språk som talas i området verkar inte ha förekommit i någon större utsträckning, däremot har vandringsfiske varit en viktig näringsgren. Esterna seglade till de finska kustområdena för att fiska och stannade där under flera månader. Många ester arbetade också som fiskare i Finland. Bonde-seglation och fi. *seprakauppa* 'vänhandel', en form av byteshandel mellan finländare och ester, pågick i århundraden. Också smuglingen över Finska viken är urgammal och har förmedlat en del lånord.

Denna artikel fokuserar på lånord med svensk bakgrund i estniskans nordöstra kustdialekter. De nordöstra kustdialekterna (est. *kirderannikumurded*)¹ är en dialektgrupp som består av sockendialekter i socknarna Jõelähtme, Kuusalu, Haljala, Viru-Nigula, Lügane, Jõhvi, Iisaku och Vaivara (se karta 1). De nordöstra kustdialekterna kan indelas i två huvudgrupper: kustdialekten (est. *rannamurre*, som består av Jõe, Kuu, Hlj, VNg, Vai) och Alutaguse-dialekten (est. *Alutaguse murre*, som består av Lüg, Jõh, Iis). Kustdialekten indelas ytterligare i tre undergrupper, av vilka jag behandlar den västra gruppen av kustdialekten (est. *rannamurde läänerühm*). Den västra gruppen av kustdialekten består av sockendialekterna i Jõelähtme, Kuusalu

¹ *Northeastern coastal dialects* på engelska, *nordöstliche Küstenmundarten* på tyska och *koillis-rannikkomurteet* på finska.

och Haljala. I fortsättningen avser jag med *kustdialekt* genomgående sockendialekterna på de här tre orterna. I enlighet med traditionen inom estnisk och finsk forskning använder jag den singulara formen kustdialekt, eftersom den plurala formen kan förväxlas med de ”nordöstra kustdialekterna”. En ytterligare orsak till valet av *kustdialekt* är att den närmaste svenska motsvarigheten till de estniska orden *rannik* och *rand*, respektive finska *rannikko* och *ranta* förefaller att vara *kust*. Kustdialekten har utjämnats avsevärt, därför kan man förmodligen inte längre påträffa de gamla dialektord som jag diskuterar här – trots detta skriver jag i presens även om det ger en bild av att orden fortfarande används på dessa orter.

Karta 1: Dialekter som talas kring Finska viken. Inringade från vänster är 1) den västra gruppen av estniskans kustdialekter, som artikeln koncentrerar sig på, och dess kontaktområden på Finlands sydkust enligt Björklöf (2012), dvs. 2) Kymmenedalen och 3) Karelska näset. Tyterskär ingår i Karelska näsets kontaktområde. Kartunderlaget från ALFE, anteckningarna författarens. Sockendialekterna indelas i dialektgrupper som följer: **svenska:** vNL: Bromarv – Degerby; mNL: Sjundeå – Helsing; öNL: Sibbo – Pyttis | **finska:** HÄMK: Porvoo ’Borgå’; KYM: Ruotsinpyhtää ’Strömfors’, Pyhtää ’Pyttis’, Kymi ’Kymmene’, Vehkalahti ’Veckelax’, Haapasaari ’Aspö’, Suursaari ’Hogland’; KARE: Tytärsaari ’Tyterskär’, Lavansaari ’Lövsjär’, Seiskari ’Seitskär’, Virolahti ’Vederlax’ – Terijoki; INK: Tyrö ’Tyris’ – Kallivere | **estniska:** v.kustd.: Jõelähtme, Kuusalu, Haljala (delvis); melland.: Kadrina; m.kustd.: Haljala (delvis), Viru-Nigula; Alutagusedialekt: Lügänu, Jõhvi; ö.kustd.: Vaivara.

Svenska lånord i den estniska kustdialektens västgrupp har kommit in antingen direkt från svenska dialekter i Finland, från andra svenska varieteter eller via finskan. I Björklöf (2012) har jag mer utförligt behandlat ett större material som består av 225 dialektord excerperade ur den elektroniska databasen *Väike murdesõnastik* ’liten ordbok över (estniska) dialekter’ (VMS). VMS ger alla insamlade estniska dialekt-

ord som ingår som uppslagsord i *Eesti murrete sõnaraamat* 'ordbok över estniska dialekter'; i april 2016 har den publicerats fram till ordet *mütsakas*. Insamlingen av material för ordboken påbörjades år 1922 och avslutades år 1970. Alla uppslagsord (med undantag av diminutiver och några sammansatta ord) som kommer att ingå i den färdiga ordboken publicerades som VMS på 1980-talet. Med VMS:s sökprogram på nätet sökte jag alla ord som enbart förekommer i den estniska kustdialekten – antingen i två eller i alla tre socknar, men inte för övrigt i estniskan. Samtliga ord i mitt material är alltså kända i bara två–tre socknar vid kusten öster om Tallinn: i socknarna Jõelähtme, Kuusalu och Haljala. Utifrån sitt ursprung kan dessa ord indelas i kustdialektens egna ord (100; egna fonetiska varianter och ombildningar), gemensamma ord i finska och estniska (6) och östersjöfinska ord (6). Hälften av orden är lånord från språk som talas i grannländerna och i andra områden runt Östersjön. Största delen av lånorden är finska (85), men den näst största gruppen är lånord från svenska (16). Några av orden som jag här har räknat som finska har först lånats in i finskan från svenskan. Det finns även fyra tyska, två lågtyska, tre ryska och ett lettiskt lånord. Finska och estniska är nära besläktade östersjöfinska språk medan de andra långivarspråken hör till de indoeuropeiska språken. Materialet är överhuvudtaget speciellt, eftersom en så stor andel som 38 procent av hela materialet utgörs av finska lånord och eftersom över hälften av de undersökta orden, 113 av sammanlagt 225, är lånord. Resultatet i Björklöf (2012) gav 41 nya låneetymologier och 14 nytolkade etymologier.² Största delen av dem är finska lånord.

I denna artikel presenteras alla 25 lånord med svensk bakgrund i den estniska kustdialektens västgrupp som jag fastställde i Björklöf (2012). Därtill presenterar jag två äldre areala lånord, *oust* och *riek*. Dessutom diskuterar jag fem svenska lånord med vidare utbredning (*holm*, *klipp*, *köli*, *(s)luup* ~ *(s)lüüpi* och *klüüs* ~ *(k)lüis* ~ *(k)liis*). Svenska lånord i de estniska dialekterna anges i texten första gången de omtalas med fetstil. Uppgifterna har dels insamlats från ordböcker (VMS, EMS, EKMS; FO, OÖD, NY, SAOB; SMS(K)), dels från (Wiedemann 1893 [1869]; ERKL; Rietz 1962 [1862–1867]; Ganander 1997 [1786–1787]; Lönnrot 1958 [1874, 1880]; Stjerncreutz 1863) och arkiv (EMSreg, FOreg, SMSark). De här källorna ger inga etymologier för estniska eller finska ord; en referens till dem betyder därför endast att ordformen, betydelseerna och distributionerna har erhållits från dem. Översättningarna av betydelser från estniska och finska ordböcker är mina egna. Också estniska och finska etymologiska ordböcker (EEW, EES; SKES, SSA) har använts för att bedöma äldre

² Publiceras också i Björklöf (u.u.).

forskningsrön, men jag går inte in på de svenska ordens etymologi. Etymologierna för de estniska och några av de finska dialektorden är mina egna, om inte annat sägs. Inom finsk dialektologi är de finska sockendialekterna alltid nämnda efter socknens finska namn. Här använder jag dock även svenska namn på socknarna, när sådana existerar, för att lokalisera finska dialekter. Det samma gäller estniska ortnamn.

2 Lånord från svenska dialekter i Finland

En del av de svenska lånorden i estniska dialekter härstammar från svenska dialekter i Finland (tidigare forskning i Ariste 1933; Raag 1988, 1997; Söderman 1996). Enligt Raag (1997: 185) är det huvudsakliga området för finlandssvenska lånord i estniska just socknarna Jöelähtme, Kuusalu och Haljala; längre österut har de sporadiska svenska lånen i regel kommit in via finskan. Björklöf (2012) visar tydligt att kontakterna över Finska viken har varit så täta att det lönar sig att söka efter svenska låneoriginal i Nyland, särskilt i den östra delen av Nyland.

Det svenska ordet *lätte*³ 'stort flöte av trä mellan skötarna i en skötrad' förekommer i Finland i Nyland i formen *leete* i Bromarv, *lätte* i Karis, *läte* i Ingå (västra Nyland), *läti* i Sjundeå (mellersta Nyland), *lete* i Pyttis (östra Nyland) (n.2); *let* i Kyrkslätt (mellersta Nyland), Strömfors och Pyttis, *lät* i Borgå (östra Nyland) (n.1) enligt *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (i fortsättningen FO). Jag anser att varianten *lete* i Pyttis är det mest sannolika ursprunget för lånordet *liete* ~ *liede* ~ *lieter* ~ *lietes* 'flöte på nät' i Jöelähtme, Kuusalu och Haljala (varianterna är: *liete* ~ *liede* g. *liete* i Jöelähtme och Kuusalu, *lietes* g. *liete* i Jöelähtme, *lieter* i Jöelähtme och Kuusalu, pl. *lietr|id* i Haljala och pl. *lietr|ed* i Keila i estniskans mellandialekt på kusten väster om Tallinn; flötena har varit stora stycken av kork el. trä eller små tunnor av trä på några liter). Sekundära diftonger bestående av långa mellanhöga vokaler i första stavelsen är typiska för den estniska kustdialektens västgrupp (Must 1995: 21; Björklöf 2012: 5, 208, 217, 239), och därför behöver man inte utgå från den svenska dialektala formen *liete* i Hitis i östra Åboland som det fonologiskt närmaste ursprunget. Den estniska dialektala varianten *lietes* i Jöelähtme har suffixet *-s*, som i mitt material också förekommer i lånet est.dial. *karbas* ~ *karpas* 'storskarv' i Jöelähtme och Kuusalu < fi. *karppa* 'id.' (se avsnitt 4). Tidigare har Raag (1988: 731) föreslagit att det estniska dialektordet *liete* ~ *lietes* skulle ha lånats in från finlandssvenska *flöte* 'flöte på metrev

³ Jag tackar åländska Eva Sundberg för uppgifter om det åländska ordet *lete*, som i sin tur ledde mig till de nyländska varianterna.

el. annat fiskredskap' och att möjliga låneoriginal är *flöit* i svenska Österbotten, Satakunta och västra Åboland, *flet* ~ *flöt* ~ *flyöt* i östra Nyland och *fleite* ~ *flöitä* på östra Åland. Söderman (1996: 69) har ansett att Raags hypotes är sannolik. I Björklöf (2012: 104–105) har jag utifrån vokalismen föreslagit att det mest sannolika låneområdet i så fall vore Borgå där uttalsformen *flet* förekommer, men utgående från det geografiska läget är också Strömfors (*flöt*) och Pyttis (*flöt* ~ *flyöt*) möjliga. Det nya låneoriginalen, finlandssvenska *lete* som jag presenterar här för första gången, måste i alla fall anses vara en ännu mer exakt källa för estniska dialektordet *liete* och dess varianter. (VMS s.v. *leetes*; EMS s.v. *liete*, *lieter*, *lietes*; EMSreg; EKMS IV: 634; Vilberg 1910: 382; 1921: 184; Must 1995: 663; FO s.v. *flöte*¹, *lätte*¹.)

För det estniska dialektordet *märling* 'lina (av hampa) man binder repets ända med' i Jöelähtme och Kuusalu har jag hittat det finlandssvenska låneoriginalen *mär-ling* 'två- el. tretådig smäcker lina, används bl.a. som teln i nät'. Det förekommer i olika former i enstaka socknar i Österbotten, Åboland och på Åland och i Bromarv och Ekenäs (*märling*) i västra Nyland, men det mest sannolika är att ordet härstammar från Pernå (*märliṅ*), Strömfors eller Pyttis (*märling*) i östra Nyland. Det svenska ordet har också lånats in i finsk sjöterminologi som *määrlinki* ~ *meerlinki* 'tvåtrådig tjärad lina, används i suddar, märlande osv.' (Stjerncreutz 1863: 249 s.v. *märling*) och även *Nykysuomen sanakirja* 'Nufinsk ordbok' känner sjötermen *määrlinki*. (VMS, EMS, Vilberg 1910: 383, EKMS II: 310; FO s.v. *märling*.)

Det estniska dialektordet *ruul* 'roder' i Kuusalu och Haljala är ett lån från det svenska ordet *roder* ~ *ror* [rø:der ~ rø:r], som tidigare förekommit också i formen *rol* [rø:l] som är det sannolika låneoriginalen. Lånordet härstammar troligen från svenska dialekter i Finland, för ordet *rol* [rø:l] förekommer i västra Nyland, åtminstone i Tenala, Ekenäs, Snappertuna och Ingå. I VMS finns uppgifter om det estniska dialektordet *rool* på de estniska öarna och vid kusten (också i socknarna Jöelähtme och Kuusalu); på Ösel förekommer också formen *roor* sporadiskt. I standardestniskan förekommer ordet i formen *rool*. Kustdialektens *ruul* är alltså förmodligen ett lån som kommit från svenska dialekter i Finland eftersom vokalens uttal är förenlig med svenskan. Enligt EES har ordet *rool* sannolikt kommit in i estniska dialekter från både estlandssvenska och finlandssvenska. (VMS; NY s.v. *ról*; OÖD s.v. *ror*; FOREg; EES.)

Det estniska dialektala fågelnamnet *värt* g. *värdi* [värti] 'svärta; Melanitta fusca; est. *tõmmuvaeras*' i Jöelähtme och Kuusalu har lånats in från svenska *svärta* 'id.', vilket redan Mäger (1967: 34) föreslagit. Själva fågeln förekommer vid östra Finska viken, så lånordet härstammar troligen från svenska dialekter i Finland. Finlands-

svenska varianter av ordet *svärta* 'Melanitta fusca' förekommer i Österbotten, på Åland och i Åboland (i minst tre sockendialekter i alla undergrupper). I Nyland förekommer fågelnamnet i Bromarv, Snappertuna, Sibbo, Borgå, Strömfors och Pyttis, så de tre–fyra sistnämnda sockendialekterna är de mest troliga långivarna. Sibilanten *s* i konsonantförbindelser i början av ord förblir vanligtvis inte kvar i (svenska) lånord i estniska vilket också skett här (se exempel i Klaas 1995; jfr emellertid i avsnitt 3 hur svenskans *slup* har substituerats i estniska dialekter). (VMS; EMSreg; SAOB; FOreg.)

Det estniska dialektordet *trou* g. *troui* 'skyddskida på sälbåt' som förekommer i Jöelähtme och Kuusalu saknas i mitt material för Björklöf (2012) eftersom VMS inte känner till utbredningen i Jöelähtme. Vilbaste (1954 I: 134; 1954 II: 717) anger dock att ordet förekommer på Vrangö i Jöelähtme. Ordet är ett lån från finlands-svenska *drög* 'skida eller med på vilken sälbåten drogs över is till öppet vatten' i Borgå (Pelling); 'släde använd för samma ändamål' i Borgå (Tirmo), Pernå; *dreg* i Borgå (f.1). Från den estniska kustdialekten har ordet i sin tur lånats in i de finska dialekterna på öarna i Finska viken: *rouki* 'lös mede med spår för båtens köl, fästes under kölen när båten skjuts på is under vinterfiske' i Veckelax, på Aspö, Hogland, Tyterskär, *rovi* ~ *ravi* 'mede på sälbåt' på Lövskär, Seitskär, som SKES presenterar. I den södra delen av Kuusalu, där estniskans mellandialekt talats, förekommer formen *rou*, och i kustdialektens Kuusalu förekommer också *rouv* g. *rouvi* 'id.'. Den finska *rouki*, gjord av tjurved och järnskodd, nämns första gången i källorna i mitten av 1800-talet. (VMS; Must 1995: 222, 672; FO; SKES; Talve 1996: 171, 301.) Även om ordet saknades i mitt material har jag presenterat denna etymologikedja i Björklöf (2012: 172). Wiedemann känner ordet *trõu* g. *trõui* 'Unterlage unter dem Kiel eines Bootes (wenn es über das Eis gezogen wird)' som ett ord på nordkusten. SKES ger båda varianterna, *trou* ~ *trõu*, liksom estlandssvenska *drau* 'arbetssläde, stendragssläde' och svenska *dråg* 'enkel kälke, arbetssläde', som FO för sin del inte anger. Enligt SKES är de svenska orden av samma ursprung som *drag* 'kölens skydd, järnbeslag; fiskbete' (av vilket finskans *rai*, *raji*, *tra(j)i*, *raiti* har lånats; se *rai*¹ i SKES och avsnitt 4). I Vederlax har ordet formen *roukku* 'tillfällig mede för båt' som enligt SKES hör ihop med orden *rouki*, *rovi*, som fonologiskt verkar ha sammanblandats med *roukku*¹ 'tvärså i arbetssläde'. De faktum att Wiedemann definierar det estniska ordet *trõu* som nordkustens eget och att ERKL, ordbok över estnisk folkkultur, för det första tar upp ordet *trou* som det enda gemensamma ordet som också behandlas i denna artikel, för det andra berättar att föremålet användes

såväl vid Finska viken som på Runö och Kynö, visar att ordet *trou* ~ *trõu* tidigare haft en vidare utbredning. Jämför också est.dial. *trae* i avsnitt 4.

3 Svenska lånord

I mitt material förekommer också lånord som troligen härstammar från andra svenska varieteter. I denna artikel har jag utgått från att belägg på ett ord måste finnas i FO eller FOreg för att kunna fastställas som finlandssvenskt lånord. Att orden inte blivit dokumenterade i de här källorna från just en viss socken eller ett visst område behöver dock inte betyda att orden inte skulle ha använts där (Caroline Sandström, muntl. 20.12.2016).

Verbet **surlama** 'binda fast repens ända' i Jöelähtme och Kuusalu har lånats in från svenskans sjöterm *surra* 'medelst (flera omvirade slag av) tåg, kätting, rep, lina el. snöre o.d. göra fast (ngn el. ngt), fastbinda, naja; säkra' och har formats enligt samma modell som det svenska låneverbet *märlama* 'id.' (se nedan). I finlandssvenska förekommer *surra* i betydelsen 'binda, linda, surra med band el. rep' i FOreg för långt borta (i mellersta Österbotten i Maxmo, Replot och Korsholm) för att ordet i estniskan enkelt ska kunna härledas därifrån. Ordets betydelse framgår inte av beläggen från östra Åboland i Kimito, Dragsfjärd och Västanfjärd; på andra håll är betydelsen avvikande. Verbet har också lånats in i finsk sjöterminologi som *surrata* 'binda fast ngt med att surra ett rep runt' (Stjerncreutz 1863: 367–368 s.v. *surra*). (VMS; EMS; SAOB; FOreg.)

Lånesubstantivet **surling** 'snöre med vilket repens ända binds fast' i Jöelähtme och Kuusalu kommer från svenskans *surrning* 'i konkret(are) anv., dels om enskild omgång av surrning, dels om tåg, rep el. stropp o.d. som används vid surrning'. Finlandssvenskans *surrning* i närliggande betydelse förekommer endast i västra Åboland i Nagu som 'det omlindade; arbetet att surra' och i västra Nyland i Tenala i betydelsen 'surrning (med rep och dyl.)'. (VMS; EMS; SAOB; FOreg.) Den svenska sjötermen verkar alltså ha lånats in i den estniska kustdialekten från rikssvenska. Fonologiskt har ordet anpassats enligt samma modell som det från finlandssvenskan lånade substantivet est.dial. *märling*, som har samma betydelse som *surling* (se avsnitt 2). I finsk sjöterminologi har *surrninki* 'surrning' inlånats (Stjerncreutz 1863: 368 s.v. *surrning*). De olika betydelserna i estniska och finska vittnar om att inlåningen från svenska har skett separat på båda hållen; i svenskan finns bägge be-

tydelserna. För själva linan anger Stjerncreutz (1863: 368 s.v. *surrtåg*) de finska orden *surraus-köysi*, *surraus-touvi* 'lina man gör surrningen med'.

Svenska låneoriginal till följande tre estniska dialektord i mitt material är inte alls belagda i svenska dialekter i Finland enligt FO eller FOreg. Estniska kustdialektens **kampar** (g. *kampara*, *kampari*, *kamparu*) 'tyngd under märket på nät' i Kuusalu och Haljala (*kampur* i Hlj) har enligt min mening lånats in från svenska *kamper(sten)*, som också är ett svenskt dialektord (VMS; EMS; SAOB). Verbet **märlama** 'binda fast repens ända' i Jöelähtme och Kuusalu är ett lån från den svenska sjötermen *märkla* 'medelst garn el. dyl. fästa (ett klätt segellik) vid ett segel, vid mast el. (förr) vid rå; tränsa, litsa'. I Jöelähtme förekommer också varianten *märlima* 'id.'. (VMS; EMS; SAOB.) Det svenska verbet har också lånats in i finsk sjöterminologi i formerna *määrlätä* ~ *meerlätä* 'binda med två garn runt rep (el. ngt annat) för att hindra slitning', som är angivna av Stjerncreutz (1863: 249 s.v. *märkla*).

Den i Jöelähtme, Kuusalu och Haljala förekommande benämningen på båten **rüüspiik** ~ **rüspik** har flera betydelser: 'båt med två master varav en längre' i Jöelähtme, 'båt, större än en vanlig fiskebåt' i Kuusalu, 'båt med gaffelsegel i båda masterna som är av ett stycke' i Haljala, 'skuta, mindre segelbåt med tak som har master av ett stycke; est. *jaala*' i Virumaa och *rüspiik* el. *tasa|mastine*, '''jämnmastig'', segelbåt med två master i ett stycke' i Haljala. Enligt min åsikt har ordet lånats in från svenskans *rospik* [rø:spi:k] 'rospiggs-fregatt, -skuta', en äldre form av ordet *rospigg*, som i första hand har hänvisat till invånarna i Roslagen. (VMS; EMSreg; EKMS II: 358; Luts 1968: 116; SAOB.) Även invånarna i byn Roslep i Nuckö vid västra estniska kusten har kallats för *rosbigiar* på estlandssvenska: "bland Estsvenskarne i vissa trakter går en sägen att de härstamma från *Root-spikarna*, *Ruods-piggana*, *Rospiggarne*" (Rietz 1962 [1862–1867]: 540). Det estniska lånordet kommer från rikssvenska, eftersom *rospigg* i svenska dialekter i Finland enbart betyder en människa och är känt i Sideby i södra Österbotten, Brändö i östra Åland och Kimito i östra Åboland (FOreg). *Rospigg-skepp* med två master har för sin del använts från 1600-talet (mera om skeppsnamnet i Eklund 1989: 33, 54, 57; se också Pettersson 1969). I finska dialekter förekommer ordet *ryyspiikki* 'enmastigt jaktliknande segelskepp' endast i Kymmene. I beskrivningen i SMSark förklaras att skeppet avviker från en jakt genom att det inte har någon toppstång; mastens topp är relativt lång; upptill finns

ett litet toppsegel. (SMSark, SMS s.v. *kryssipiikki*⁴.) Enligt min åsikt tyder den snäva utbredningen, den avvikande betydelsen och vokalismen⁵ på att det finska dialektordet inte kommer direkt från svenskan utan via den estniska kustdialekten. För det estniska dialektordet har Söderman (1996: 109) gett en alltför komplicerad etymologi, som troligen är påverkad av den hypotetiska uppslagsformen i SMSark.⁶

Vokalismen i ordet *rüüspiik* enligt min etymologi (< sv. *rospik* [rø:spi:k]) är dock lite problematisk (jmf sv.Fi. *rol* [rø:l] > est.dial. *ruul*). Tar man hänsyn till varianten *rüspik* i Jöelähtme och *rüspiik* i Haljala, så blir det klart att inte heller vokalens längd är stabil. Förklaringen ligger ändå i en tendens som är typisk för Kuusalu. Där kan bakre vokaler substitueras med främre vokaler i lånord: Kuusalu *höürimä* < fi. *houria* 'yra', *kömbästäma*, *kömbästimä* < fi. *kompastua* 'snava, snubbla, stupa', *kömbästüs* < fi. *kompastus* 'snavande, snubblande', *köndillä* < fi. *kontilla(an)* 'på alla fyra', *lönksüma* < fi. *lonksua* 'glappa', *pülske* < fi. *pulska* 'knubbig, präktig', *rünsäjästi* < fi. *runsaasti* 'gott om' (Björklöf u.a.). Båda varianterna i Kuusalu har lånet *kondass* ~ *köndäss*, illativ *konta* ~ *könta* (EMS) < fi. *kontassa* 'stelfrusen' (Björklöf 2012: 80).

Överhuvudtaget brukar vokalsubstitutioner i lånord inte vara okomplicerade. Till exempel det svenska ordet för båttypen *slup* [slu:p] 'den största möjliga roslagsskutan med en längd på 20 till 22 meter' har lånats in i estniska dialekter vid kusten och på öarna i olika former: *luup* på öarna (Ösel, Moon, Dagö), sporadiskt i västra dialekten (Läänemaa, Pärnumaa och Kynö), *sluup* i Risti på nordvästra kusten, Kadrina, *luubi* sporadiskt i nordöstra kustdialekter, *luupi* i Viru-Nigula (mellangruppen av kustdialekten) men (*s*)*lüüpi* i Vaivara (östra gruppen av kustdialekten) 'båtens robåt, livbåt; mindre segelbåt med en mast' (SAOB; VMS s.v. *luup*; EMS s.v. *luup*¹). I finska har lånet endast formen (*s*)*luuppi* 'segelbåt' (SKES); både

⁴ Ordet **kryssi|piikki* har använts som ett rekonstruerat uppslagsord i både arkivet för SMS och i själva SMS. Det förekommer ändå inte som belägg i arkivet och jag tror inte det är en form av det ord vi nu undersöker.

⁵ Jfr *ruuspiggi-kieli*, som Stjerncreutz (1863: VI) har i sin finska text (översättning SB): "Svenskar kallar för *ruuspiggi-kieli* det språk som vanligtvis talas på skepp som seglar runt kusten och för *meri-kieli* 'sjöspråk' det språket som talas på skepp som seglar utomlands".

⁶ Enligt Söderman (1996: 109) skulle *rüüspiik* vara "a Gulf of Finland word", som sannolikt (*probably*) är en kombination av två olika svenska lånord: av svenskans *kryssa* 'to tack, to cruise' som förekommer som lånord i finskans västra dialekter i formerna *kryssätä*, *ryssätä*, (*k*)*ryyssätä*, *kryssätä* 'id.' och i estniska dialekter i Jöelähtme, Kuusalu och Risti i formen *krüssama* 'id.' (SSA; VMS) och av svenskans *pik* 'peak' som förekommer som lånord i Viru-Nigula, på Kynö och i Häädemeeste i formen *piik* 'id.' (VMS). Södermans hypotes förklarar inte bortfallet av *k* i början av ordet i kustdialekten, som tvärtom bevarar konsonantkombinationer i början av ordet, eller det långa *y*:et och ger också en svag motivering till ordet. Enligt min åsikt är det absolut inte fråga om en sammansättning.

Stjerncreutz (1863: 333 s.v. *slup*) och Lönnrot anger formen *huuppi*. Svenskans [u] har alltså substituerats med både *ü* och *u* i estniskan, så det verkar som om vokalsubstitutionerna till en viss grad skulle vara instabila. I finska dialekter har svenskans [u] också substituerats med både *y* och *u*: sv. *hus* [hu:s] > fi. *hyys(s)i*, *huusi*; sv. *rusa* [ru:sa] > fi. *ryysiä*, *ryysätä*; sv. *blus* [blu:s] > fi. *phuusi*, *huus(s)i*, *plyys(s)i*, *lyyssi* (SSA). Även svenskans [u] har substituerats med både *y*, *u* och till och med *o* när svenska *rumster* [rumste:ra] lånats in i finska dialekter som fi. *rymsteerata*, *rumsteerata*, *runsteerata*, *(k)romsteerata* (SKES). I sådana här fall kan variationen delvis ha att göra med affekt i expressiva ord (Grönholm 1988: 205–206). Av svenskans [y:] har det blivit *üü*, *üi*, *ii* i estniska dialekter vid kusten och på öarna, när svenska *klys* [kly:s] ’metallfodrad mindre öppning i ett fartygs bog, sida el. däck, varigenom ankarkätting el. förtöjningståg ledes’ har lånats in som följande varianter: *klüüs* i Jöelähtme och Kuusalu, *(k)lüüs* i södra Jöelähtme där det talas estniskans mellandialekt, *klüüsi* i Viru-Nigula (m.kustdialekt), *klüis* på Dagö och i Risti på nordvästra kusten, *(k)lüis* i Mustjala på Ösel, *plüüs* i Kuusalu och i Pühalepa på Dagö, *lüüsi* i Haljala och *(k)liis* i Häädemeeste på sydvästra kusten ’öppning för ankarkätting i ett fartygs reling’ (SAOB; VMS s.v. *klüüs*; EMS).

4 Finlandssvenska lånord via finska

En del av orden med svenskt ursprung har uppenbarligen lånats in via finskan. I normalfallet kan man med hjälp av uppgifter om utbredningen fastställa vilka dialekter de har lånats från men ibland krävs även fonologiska kriterier. Mera sällan kan man utnyttja kulturhistoriska fakta, så som i det första exemplet nedan.

Enligt min uppfattning har substantivet *kets* g. *ketsu* ~ *ketsi* ’sidoarm till storryssja’ i Jöelähtme och Kuusalu lånats in i estniskan från finskan och i finskan sannolikt från den svenska dialekten i Pyttis. Under slutet av 1800-talet arrenderade fiskare från Österbotten nämligen fiskevatten i Strömfors och införde traditionen att fiska med storryssja i Finska viken (Talve 1990: 89). Därifrån spreds storryssjan till öarna i Finska viken och – med största sannolikhet – även till Estland. Det finska ordet *ketsu* ’id.’ har en intressant snäv utbredning i Pyttis och Veckelax i Kymmene-dalen och i Kuivaniemi i norra finska Österbotten. Det har tydligen lånats in i finska dialekter både i norra Österbotten och i Kymmenedalen, för finlandssvenska *ketso* ’stängnät lagt i krok el. vinkel framför ryssja, sidoarm till ryssja’ förekommer i Öja, Larsmo och Esse i norra Österbotten; i Oravais i mellersta Österbotten; i Petalax och

Närpes i södra Österbotten – och i Pyttis i östra Nyland. Det finlandssvenska ordet är en variant av det svenska polysemiska ordet *krets*, som i vissa trakter betyder 'sidoarmarna till en storryssa'. (VMS, EMS; SMSK; FO s.v. *katisa*, SAOB.)

Det finlandssvenska ordet *drag* 'halvrund ribba av gran, tall eller björk, som fästes under kölen på en båt som skydd då båten drogs upp på land eller släpades på land, is osv.' förekommer allmänt i norra, mellersta och södra Österbotten och – i Kyrkslätt i mellersta Nyland. Ordet *köl|drag* 'lösköl' förekommer också i uttalsformen *tjöl|drag* i Strömfors och Pyttis, också *tjyöl|drag* i Pyttis. Kustdialektens *trae* 'skydd under kölen på en båt, gjort av björk eller järn; est. *looskiil*' i Jöelähtme och Kuusalu har förmodligen lånats in via finskan eftersom ordet är mera utbrett i finskan än i svenskan i området kring Finska viken⁷: det finska dialektala *raji* förekommer i Kymmene, på Hogland, i Veckelax i Kymmenedalen, *raaji* på Tyterskär och Lövskär i sydkarelska dialektgruppen; i Saloinen i mellersta finska Österbotten och i Brahestad i norra finska Österbotten 'ett bräde (halvrunt i genomsnitt) som har spikats fast under kölen på ett skepp och som skyddar kölen mot slitage'. I den finska dialekten i Estlands Ingermanland förekommer också *traaji* 'järn fäst under kölen', men de mest exakta låneoriginalen vore *trai*, *trai|puu* 'kölens skydd' i Säkkijärvi i sydkarelska dialektgruppen, som redan Ganander gett i sin ordbok. (FO; VMS; EMSreg; SMSK, SMS s.v. *krai*; SKES s.v. *rai*, *trai*). Ordet kan också härstamma från de finska varianter som börjar med *r*, och i det fallet finns det en sekundär konsonantförbindelse i början av ordet (*trae* < fi. *ra(a)ji*, också *klits* < sv. *lits*), som är typisk för västgruppen av den estniska kustdialekten (Must 1987: 45–46; Björklöf 2012: 4, 77, 172; Björklöf u.u.). Wiedemann har varianten *traae* g. *traae* (*traag*) 'falscher Kiel, über den Schiffsboden befestiges Holz oder Eisen zur Verstärkung des Kiels' men anger ingen utbredning. Enligt Wiedemann förekommer även varianten *kraae* g. *kraae* ~ *kraag* g. *kraae* (*raae*, *kraad*) 'ein über dem Schiffsboden befestiges Holz' i norra Wierland. När det gäller varianterna med *kr-* i början av ordet kan det ha att göra med en sammanblandning med orden est. *krai*, sv. *krage* 'krage; kragliknande skydd'.

Enligt SKES är det finska ordet för lösköl ett svenskt lånord: finska dialektala *rai* på Finska vikens öar, i Veckelax, Kymmene och *raji* på Lövskär 'skyddsbräde

⁷ Det finska dialektordet för lösköl förekommer i formerna *trai*, *rai*, *raiti* också i enstaka socknar i mellersta och norra finska Österbotten och i Norrbotten. Formen *rai* förekommer även i mellersta finska Karelen och *raiti* i Kajanalands och norra finska Karelen. Enligt SKES är *raiti* en analogisk form som genom stadieväxling bildats av genitivformen *raijin*. (SMSK, SMS s.v. *krai*; SKES s.v. *rai*, *trai*.)

under kölen el. botten på en båt (gjort t.ex. av en ung tall)' har lånats in från svenska *drag* 'kölens skydd, järnbeslag; fiskbete' som har bestämda former *draiji*, *draije* i svenska dialekter i Finland. Till och med de gamla finska ordböckerna känner till det här ordet med samma betydelse: Ganander har *trai* och Lönnrot *raji*, *raije|puu*. (SKES s.v. *rai*, *trai*; SMSK, SMS s.v. *krai*; Talve 1996: 276.) FO (s.v. *drag*) redovisar de finlandssvenska dialektala formerna *draiji*, *draji*, *draje* från Österbotten, men belägg på bestämda former från Kyrkslätt saknas. Bestämda former måste dock finnas. Jag är av den åsikten att det är sannolikt att ordet har lånats in i finska både i Österbotten och i Nyland (från Kyrkslätt, Strömfors eller Pyttis), och sedan spridits över Finska viken.

Ordet för harts, *harts*, har lånats in i finskan från svenska *harts* som för sin del är ett lån från fornhögtyska *harz*, medellågtyska *hart* (SSA; Bentlin 2008: 106). Det estniska dialektordet *arts* g. *artsi* 'harts; est. *kampol*' i Jöelähtme och Kuusalu härstammar sannolikt från finskan, för det svenska ordets form *hars* i Sibbo, Borgå och Pyttis saknar *t* och den finska formen är vanligtvis *harts* – förutom den finska formen *harssi*, som det finns uppgifter om från Kymmenedalen (VMS; FO s.v. *harts*; SMSK). Västgruppen av den gamla kustdialekten särskilt i Kuusalu bevarar vanligen *h* i början av ordet, vilket inte är typiskt för estniska (Must 1987: 87; Björklöf 2012: 227). Lånordet är därför sannolikt väldigt ungt. I Jöelähtme och Kuusalu har man använt harts åtminstone för att göra tvål (EMSreg; EMS I: 446).

Om lånordet *laag|vesi* 'slagvatten, ett slags läkemedel' i Jöelähtme, Kuusalu och Haljala har det skrivits tidigare. I SKES (s.v. *laaki|vesi*) föreslås att svenskans *slag|vatten* har lånats in i finskan i formen *laaki|vesi*, som sedan har lånats in i estniskan i formen *laag|vesi*. Söderman (1996: 66) anser att den troliga estniska formen i så fall vore **laagi|vesi* och att det estniska ordet lånats från svenskan som hybridlån (den ena delen som lexikalt lån, den andra som översättningslån). Enligt SMSark förekommer den finska formen *laak|vesi* visserligen i socknarna Itis, Anjala, Kymmene, Sippola, Valkeala i Kymmenedalen och i Luumäki, Miehikkälä och på Tyterskär i sydkarelska dialektgruppen, men formen *laaki|vesi* med vokalen *i* är känd endast i Itis och Pyttis i Kymmenedalen och i Äyräpää på Karelska näset. Också Talve (1996: 334) har uppgifter om att den finska formen på Finska vikens utöar varit *laak|vesi*. Det är sannolikt att själva inlåningen skett i Kymmene och på ön Tyterskär. Att ett ord lånas in i ett annat språk samtidigt med själva företeelsen är naturligt: slagvatten smugglades från Finland till Estland (Vilberg 1910: 381), och t.ex. från Viinistu i Kuusalu finns det uppgifter om att man smugglade olika mediciner från apoteken i Lovisa och Borgå (Luts 1968: 122). I betydelsen 'medicin' är varian-

ter av ordet *slagvatten* kända i Björköby i mellersta Österbotten, Närpes i södra Österbotten, Vårdö i Åland, Nagu i västra Åboland; i Vittisbofjärd i Satakunta har det berättats att slagvatten hämtades med ålänningar från Stockholm. I Nyland förekommer ordet i Tenala, Kyrkslätt, möjligen i Sibbo och i Pyttis (FOreg); enligt NY (s.v. *slåg-vatn*) är ordet allmänt i Nyland.

Fågelnamnet *risla* 'rödbena; Tringa totanus; est. *punajalgtilder*' i Kuusalu och Haljala (VMS), som först har lånats in från svenska till finska och sen från finska till estniska, har sannolikt kommit via Borgå eller Strömfors. I svenskan och finskan har ordet samma betydelse, 'tobisgrissla; Cephus grylle', men i estniskan betyder ordet 'rödbena; Tringa totanus'; betydelsen har alltså överförts till en annan rödbenad fågel, så som redan Mäger (1967: 70) har skrivit om ordet i Haljala. Wiedemann känner *risla* 'Strandläufer (Tringa L.)' som ett dialektord i norra Wierland. Tidigare har det föreslagits i (SKES) att det estniska dialektordet skulle vara inlånat från finlandssvenskan, Mäger (1967: 202) har endast jämfört orden. Jag anser att om lånet hade kommit direkt från svenskan, skulle den estniska kustdialekten ha bevarat konsonantkombinationen i början av ordet och lånordet skulle ha formen **krisla* eller till och med **trisola*. Konsonantförbindelsen i början av ordet är nämligen typisk för västgruppen av estniska kustdialekten och den bevaras alltid i lånord, särskilt *kr*, *pr*, *tr* och *kl* (Must 1987: 45–46; Björklöf 2012: 4, 77, 172, 217; Björklöf u.u.). Lånordet *risla* 'tobisgrissla; Cephus grylle; est. *krüüsel*' i finska förekommer i Kymmene och dess långivare, finlandssvenska *grissla* 'id.', i Eckerö, Geta, Föglö, Sottunga på Åland, i Borgå och Strömfors i östra Nyland, och i formen *grisla* i Tenala i västra Nyland (SKES; FO). De estniska etymologiska ordböckerna (EEW; EES) stöder också inlån från finskan, utan fonetisk argumentering. Nuförtiden förekommer *risla* i standardestniskan som synonym för est. *rüdi* 'snäppa; Calidris' (EES). I standardestniskan kallas tobisgrissla däremot för *krüüsel*, som enligt Ariste (2010 [1940]: 272) skulle ha lånats från estlandssvenska *grissel* 'sillgrissla; Uria aalge' före vissa ljudförändringar, men å andra sidan heter samma fågel *Grüllteiste* på tyska.

Det andra dialektala fågelnamnet *karbas* ~ *karpas* g. *karpase* 'storskarv; Phalacrocorax carbo; est. *kormoran*' i Jöelähtme och Kuusalu (VMS, EMS) har lånats in från det gamla finska ordet *karppa* 'ålkråka, skarv, storskarv; Phalacrocorax carbo', som förekommer i Lönnrots ordbok men inte mera i nufinskan, där namnet *meri|metso* har ersatt det. Finska *karppa* har i sin tur lånats in från svenska *skarv* 'id.', som enligt FOreg förekommer i alla finlandssvenska dialektområden. Redan Mäger (1967: 16–17, 202) har föreslagit denna etymologikedja, medan SKES anser att det finska ordet skulle vara inlånat från nordsamiska (n.samiska *skarvâ*, tersamiska *kärv*

'id.' < fornnorska *skarfr*). Från kustdialekten har ordet *karbas* också lånats in i det estniska skriftspråket som alternativ vid sidan av det främmande ordet *kormoran* (ESS), som är ett tyskt lånord. EES ger tyvärr inte det exakta låneoriginalet för ordet *karbas* utan endast den finska dialektala sammansättningen *kala|karppa* 'dopping; Podiceps; est. *püüt*' från SMS.

5 Lånord direkt från finlandssvenska eller via finska?

Det finns två lånord i den västra gruppen av estniskans kustdialekt som kan ha lånats antingen från svenskan via finskan – orden förekommer alltså i finska dialekter som svenska lånord – eller direkt från de svenska dialekterna i Finland. I de här fallen ger utbredningen och uttalet av orden i språken ingen hjälp.

Det estniska dialektordet *hell* g. *helli* 'en liten stenig holme' i Kuusalu och Haljala kan ha lånats in antingen från det finska dialektala *helli* 'trädlös, kal berg-häll, bergrevel, skär, klippa i sjön' i Kymmene, Hogland, Aspö, Veckelax i Kymmenedalen och Säkkijärvi, S:t Johannes på Karelska näset, eller från finlandssvenska *häll* 'flat berghäll i sjön' i Kyrkslätt, Borgå, Strömfors, Pyttis i mellersta och östra Nyland (ordet förekommer också i Ekenäs i västra Nyland, på Åland och i Houtskär) – eller från båda språken (VMS; SMSK; FO). Alla orter där orden förekommer, med undantag för Åland och Åboland, är möjliga låneområden. Redan Ariste har skrivit att *hell* i Kuusalu och Haljala har lånats in antingen från svenska dialekter i Finland eller från finska. Från estlandssvenskan har ordet lånats in i estniska dialekter på Dagö i formen *häll* med *ä* – som redan Wiedemann känner – eftersom *e*:s kvalitet i estlandssvenska står närmare *ä*. (Ariste 1933: 25, 49–50.) Ordet har varit viktigt ur fiskarnas perspektiv, för strömmingen brukar hålla till vid hållar. Även svenskans *holm* 'mindre ö med skog (företrädesvis lövskog) i inre skärgården, liten ö i insjö el. å' (varianterna i Nyland enligt FO är följande: *holma* Po Sn Sj Ky Si Bo Pä Li St Py, *hölma* Si Bo Li) och *klippa* 'fristående stor sten i havet' (förekommer inte i svenskan vid Finska viken) har inlånats i estniska dialekter (Ariste 1933: 24, 35, 48, 58; *holm* Raag 1988: 661, 730). Båda orden förekommer sporadiskt på öarna och på västra kusten, *holm* g. *holmi* även i Kuusalu och Kadrina. Enligt VMS skulle (*k*)lipp g. (*k*)lipi 'klippö' förekomma i Jöelähtme men den nyare EMS anger ingen förekomst där. (VMS; EMS; EKMS II: 797, III: 706). Båda orden har alltså lånats som dubbellån separat från estlandssvenskan och finlandssvenskan.

Det andra lånordet med två möjliga långgivare i mitt material är *kailat* ~ *kailet* 'skalejt, skylight; est. *kajut*; *kajutiaken*' i Jöelähtme, Kuusalu och Haljala; varianterna är *kailat* Hlj, g. *kailadi* Kuu, *kaillet* g. *kailleti* Jõe. Det kommer antingen från det finska dialektala *kailetti* 'id.' i Kymmene och på Hogland, Aspö i Kymmenedalens dialektgrupp och på Lövskär i sydkarelska dialektgruppen (ordet förekommer i finska dialekter också i egentliga Finland, Brahestad, Raumo och Pyhärinta; det finska ordet finns också i ordböcker av Stjerncreutz från år 1863 och Lönnrot 1874), eller direkt från svenskans *skalejt*, *skejejt* 'id.', som enligt SAOB är ett lånord från engelska *skylight*. I finlandssvenska dialekter förekommer varianter av ordet endast i västra Åland i Finström och i västra Åboland i Nagu, så rikssvenskan är den mera troliga långgivaren i detta fall. (VMS, EMS; SMSK; SSA 1: 276; SAOB, FÖreg.) Också Söderman (1996: 45–46) har gett den här etymologin men utan den finlandssvenska distributionen.

I detta sammanhang vill jag lyfta fram det estniska dialektordet *köli* 'köl' i Jöelähtme, Viru-Nigula och Vaivara (utbredningen enligt den nyare estniska dialektordboken EMS). Den är nämligen den delen av båten både *trou* och *trae* fästs på som skydd (se avsnitt 2 och 4). Söderman (1996: 65) har föreslagit att estniska *köli* i Jöelähtme, Kuusalu och Viru-Nigula (enligt den äldre VMS) skulle ha kunnat lånas in både från finska och svenska dialekter i Finland. Den tanken hade redan Ariste (1933: 71–72) framfört gällande ordet i Kuusalu. Enligt min åsikt vore inlåningen mest sannolikt från östra Nylands Sibbo och Borgå, där det svenska ordet *köl* uttalas med *k* liksom i mellersta Nyland, men med *tj* i västra Nyland och på andra håll i östra Nyland (formerna är *köl* i mellersta Nyland och Sibbo, *kel* i Borgå). Tar man hänsyn till utbredningen i Vaivaras östra kustdialekt långt borta från Jöelähtme och Viru-Nigula blir det ännu klarare att åtminstone där måste orden ha kommit in via finskan, där *köli* 'köl' finns som ett svenskt lånord som vid Finska viken förekommer i Kymmene, på Hogland, i Veckelax, Vederlax, på Tyterskär, Lövskär, Seitskär, i Säkkijärvi, S:t Johannes, Koivisto och som också lånats in i dialekterna på Estlands nordöstra kust i exakt samma form. (VMS, EMS; FO s.v. *köl*¹; SMS.) Från estlands-svenska till estniska dialekter har lånats *köil* (Ariste 1933: 71–72), som EMS känner endast från Risti på nordvästra kusten.

6 Egna ombildningar

I västgruppen av den estniska kustdialekten finns lokala ombildningar av svenska lånord. Två av dem har sina rötter i svenska dialekter i Nyland: svenska *länk* före-

kommer på många håll i Nyland (och finns också i finskan, *lenkki*, som ett svenskt lånord). Också kustdialektens *ruul* har med största sannolikhet lånats in från västra Nyland (se avsnitt 2). De här två inlånade substantiven har varit stam för de ombildade verben i kustdialekten: *lenksima* 'forma rep till länkar' i Jöelähtme och Kuusalu har bildats av estniska dialektala *lenk(s)* 'länk; est. *aas*' på norra kusten, som är ett lånord från finlandssvenska *länk* i Nyland (Ariste 1933: 74; Norvik 1996: 141–142; VMS; OÖD). Verbet *ruulima* 'styra med roder; est. *roolima*' i Kuusalu och Haljala har bildats av estniska dialektala *ruul* 'roder; est. *rool*' i Kuusalu och Haljala, som har lånats in från (finlands)svenska *rol* i västra Nyland. På de estniska öarna och vid kusten har varianten *roolima* uppkommit av det lokala ordet *rool* och på Ösel har också *roorima*, bildat av den lokala varianten *roor*, förekommit sporadiskt. (VMS; NY s.v. *ról*; OÖD s.v. *ror*.)

Två verbalsubstantiv som har belagts i Jöelähtme och Kuusalu har bildats av svenska låneverb vilka enbart påträffats i Jöelähtme och Kuusalu. Verbalsubstantivet *märlak*⁸ 'märlande' har bildats med suffix *-k* av estniska dialektala *märlama*, som har lånats in från svenska *märsla*. Det andra verbalsubstantivet med samma betydelse, *surlak* 'surrande', har bildats på motsvarande sätt av det estniska dialektala *surlama*, som lånats in från svenska *surra* (se avsnitt 3). (VMS; EMS; SAOB.) Det är intressant att de här två olika verben med exakt samma betydelse har lånats in i samma socknar – och att det har gjorts ombildningar av dem båda. De här två etymologierna är mina egna.

7 Hybridsammansättningar och ett möjligt översättningslån

Det finns enstaka hybridsammansättningar vars leder är sammansatta av ett svenskt lånord och ett estniskt ord. Sammansättningen *klits|rihm* ~ *klitsu|rihm* 'litslina, snöre varmed segel är fast vid masten el. bommen' i Jöelähtme och Kuusalu består av två ord med samma betydelse. Det första är lånordet *klits(u)* från den svenska sjötermen *lits* 'band el. ring av tågvirke el. ring av metall el. trä varmed ett segel o. d. är fäst vid stag, lejdare el. rundhult el. (i sht förr) vid annat segel', som i själva verket inte förekommer allena i den estniska dialekten; det andra är estniska *rihm* 'snöre'. I Finland känner man till *lits|lina* 'lina varmed ett segel fästs vid mast o. stag' i Nagu i

⁸ I Björklöf (2012) ges endast distributionen i Jöelähtme för ordet *märlak* och ordet förekommer inte i själva materialet, men den nyare EMS anger också dess distribution i Kuusalu, vilket betyder att ordet då fyller kriterierna för mitt material.

västra Åboland och Hitis i östra Åboland. (VMS; SAOB; FO.) Juhkam (2000: 64) som har undersökt estlandssvenska översättningslån i estniska dialekter (särskilt på öarna och i västra Estland) har kallat ett ord som har formats på detta sätt för ”kontamination” (est. *kontaminatsioon*). Ordet *lits* har också lånats in i finsk sjöterminologi som *litsat* pl. ’ringar av trä genom vilka stag går; fästningsring av ett segel’ (Stjerncreutz 1863: 208 s.v. *litsor*; SSA), men den avvikande betydelsen visar att det estniska ordet kommer direkt från svenskan.

Sammansättningen *liete|pael* ’snöre för flöte på nät’ i Jöelähtme och Kuusalu består av det estniska dialektordet *liete* ’flöte på nät’ i Jöelähtme, Kuusalu och Haljala (< sv.Fi *lete*; se avsnitt 2) och estniska *pael* ’band, teln’. Det kan också vara lånat som hybridlån, alltså med efterleden som översättningslån, eftersom ett motsvarande svenskt ord är belagt i östra Nyland: *lät|band* i Borgå och *let|band* i Strömfors ’lina varmed lätte är fast vid sköten och varmed skötsättningens djup regleras’. (VMS; FO s.v. *lätte*¹.) Jag använder här samma term (engl. *hybrid borrowing*) som Söderman (1996: 66, 158), men Juhkam (2000: 61) kallar oberoende av delarnas ordning en sammansättning som består av ett ordlån och ett översättningslån för ”dellån” (est. *osalaen*).

Ordet *liete|pael* har en sekundär diftong (est.dial. *liete* < sv.Fi *lete*), vilket är ovanligt i estniska dialekter. Ordet *klits(u)|rihm* har en sekundär konsonantförbindelse i början av ordet (est.dial. *klits* < sv. *lits*), vilket inte är typiskt för östersjöfinska språk. Bägge konturerna är emellertid typiska för västgruppen av den estniska kustdialekten (Must 1987: 45–46; 1995: 21; Björklöf 2012: 4, 5, 77, 172, 208, 217; Björklöf u.u.).

Fisknamnet *seit|selg* ~ *seits|selg* g. *-selja* ’sjurygg; Cyclopterus lumpus; est. *merivarblane*’ i Kuusalu och Haljala (VMS; EKMS I: 865, 899) är ett möjligt översättningslån från det svenska *sju|rygg* (est. *seitse* ’sju’, *selg* ’rygg’; notera haplologin i den estniska ordformen: *seitse|selg* → *seit|selg*). Den finska utbredningen är emellertid problematisk: det finska fisknamnet *seitsen|selkä* ’id.’ förekommer så långt borta att det estniska ordet inte kan ha lånats in från finskan. Enligt SMSark (s.v. *seitsenselkä*, *seitsenselkäinen*, *seitsinselkäinen*) har ordet i finska formen *seitten|selekä* i Himanka i finska Österbotten, *seittäm|selkäne* i Luvia i Egentliga Finland och *seittin|selkäne* i Sastmola i Satakunta. I de svenska dialekterna i Finland förekommer *sju|rygg* i olika varianter dock längs sydkusten: i västra Nyland i Tenala, Ekenäs, Snappertuna, Karis och Ingå och i östra Nyland i Pyttis (FOreg). Vendell tar upp det i sin samling av nyländska ord (NY s.v. *šú-rygg*). Det är ändå troligt att det estniska ordet är av eget ursprung, motiverat av fiskens utseende. I det här området

är översättningslån inte så allmänna som i västra Estland och på öarna där tvåspråkigheten möjliggjort och underlättat uppkomsten av översättningslån (se Juhkam 2000). Kendla (2005: 982, 2014: 98) jämför det finska och det svenska ordet med det estniska dialektordet men kommenterar inte en eventuell inlåning. På den estniska kusten österom Tallinn har fisken *seitselg* åtminstone under goda tider ansetts vara för fet för att ätas, den har därför använts för att koka smörja för att smörja in stövlar med (EMS I: 865; Kendla 2005: 982, 2014: 98).

8 Äldre areala lånord

I mitt material finns två ord för vilka jag tidigare (jfr Björklöf 2012) föreslagit finskt respektive svenskt ursprung. Båda lånorden tycks emellertid vara äldre. Både det estniska dialektala *oust* g. *ousti* 'plats där vatten i en båt samlas' i Kuusalu och Haljala och det finska dialektala *ousti* 'id.' på sydostkusten i Finland som också Lönnrot anger med betydelsen 'en afskild vrå i skeppsskrovet (ösrums?)', är skandinaviska lånord⁹ (VMS, EMSreg; SSA s.v. *austi*). I Björklöf (2012: 127–128) har jag föreslagit att det estniska ordet på grund av utbredningen härstammar från finskan.

Ordet *råk* 'spricka el. rämna (med öppet vatten) i istäcket på en vattensamling' som numera förekommer blott i svenskan i Finland är belagt i olika former i Finland: på sydkusten finns *råko* i Nyland och *ruoko* i Sjundea i mellersta Nyland och i Pyttis i östra Nyland. I Jöelähtme, Kuusalu och Haljala förekommer *riek* g. *riegu* [rieku] 'råk, spricka i is; est. *jääpragu*'. Det finska dialektala *riekku* 'id.' förekommer endast i Kymmene och Pyttis i Kymmenedalen, varianten på Hogland är *sulan|rieppu*. Även på Vrangö i Jöelähtme är det estniska dialektala *sula|riek* 'hål i smulten is' känt (Vilbaste 1954 II: 656, 690). (OÖD, SAOB; VMS; SKES.) De olika varianterna definieras på samma sätt och deras utbredning liknar prototypiska lånords; däremot är vokalismen problematisk. I Björklöf (2012: 140–141) har jag föreslagit att ordet i den estniska kustdialekten är ett svenskt lånord, men utgående från vokalismen är det tyvärr inte möjligt. Lånet borde ha lånats in från ett ursprung med ett långt *e*. Ett sådant förekommer endast i ordet **wrēk*¹⁰ 'id.' i fornfrisiskan.¹¹ Det fornfrisiska ordet är tyvärr alltför gammalt, men sjöfarten skulle i princip ha kunnat möjliggöra inlåning. Wiedemann ger ett ord med lång vokal, *reek* g. *reegu*, *mere-reegud* 'offene Stellen im

⁹ Jag tackar Florian Siegl som undersökt ordet tidigare för hans kommentarer.

¹⁰ * betyder här att det är fråga om en rekonstruktion.

¹¹ Jag tackar Petri Kallio och Johan Schalin för deras kommentarer och för att de hjälpte mig att hitta det fornfrisiska ordet.

Eise, die auch bei grosser Kälte nicht zugehen' från estniska nordvästra kusten: ordet har alltså tidigare varit mera utspritt och det har bevarats en längre tid i kustdialektens område. Denna tilläggsinformation gör att inlåning från fornfrisiskan ter sig mer sannolik. Söderman (1996: 104) har föreslagit att ordet i kustdialekten skulle vara "an Old German loanword" och hon jämför med det svenska *råk* 'open place in the ice; crack in the ice', som skulle ha lånats "av ett *germanskt*" (vad det än betyder) *rēk*-¹² 'id.', vilken SAOB ger som källa för ordet *råk*: "jfr sv. o. nor. dial. *råk* 'vak, strömfåra, rännil, fuktig däld, hösträng, (huvud)bena', nyisl. *rák* 'strimma, fåra'; av ett germanskt *rēk*". I SKES föreslås att finska dialektala *riekku* i Kymmene och Pyttis skulle ha lånats in från estniska dialektala *riek* i Kuusalu och Haljala.

9 Slutsatser

I denna artikel har jag behandlat svenska lånord i tre estniska sockendialekter som har talats på nordkusten i Estland. Nya¹³ etymologier har jag presenterat för följande tolv ord: *arts*, *kampar*, *kets*, *klits|rihm*, *liete|pael*, *märlak*, *märlama*, *märiling*, *surlak*, *surlama*, *surling*, *trae*. För orden *laag|vesi*, *liete*, *rüüspiik* har jag genom min undersökning kunnat korrigera tidigare etymologier. Dessutom har jag presenterat etymologier för orden *hell*, *kailat*, *karbas*, *lenksima*, *risla*, *ruul*, *ruulima*, *trou*, *värt* och även för *holm* och *klipp*, vilka diskuterats i tidigare undersökningar. För ordet *seit|selg* har jag gett en möjlig etymologi. Vidare har jag diskuterat de äldre areala orden *oust* och *riek*, och rentav skärpt etymologin för ordet *köli*. Utifrån vokalsubstitutioner av svenska lånord i estniska dialekter har jag diskuterat orden (*s*)*luup* ~ (*s*)*lüüpi* och *klüüs* ~ (*k*)*lüis* ~ (*k*)*liis*, vilka inte tidigare har behandlats i litteraturen. Ytterligare har jag presenterat opublicerade uppgifter om de finlandssvenska orden *rol*, *rospik*, *surra*, *surrning*, *svärta*, *sju|rygg*, *skajlet*, *skarf*, *slag|vatten* som jag funnit belägg på i registret för Ordbok över Finlands svenska folkmål på Institutet för de inhemska språken i Helsingfors.

¹² Avser möjligen en urgermansk ordstam, även om SAOB:s teckenförklaringar anger att "*/ framför en ordform utmärker att denna inte har anträffats såsom verkligen förekommande men att man har skäl för antagandet att den en gång har funnits. Konstruerade former anges ytterst sparsamt och endast i SAOB:s tidigare band." "Konstruerade" avser här tydligen 'rekonstruerade'. Söderman har markerat formen med asterisk "Germ. **rēk*". (Längdmärket i källan är dock en båge som betyder halvlängd.)

¹³ Presenterades första gången i Björklöf (2012), publiceras i Björklöf (u.u.).

Hela det undersökta materialet på 225 estniska dialektord – av vilka 85 är finska och 15 svenska lånord – visar att esternas kontakter riktats framför allt mot Kymmenedalen och Karelska näset. Materialet stöder uppfattningen att det funnits nära kontakter mellan ester och finländare, men samtidigt visar det att finländarna på dessa orter inte enbart var finskspråkiga utan också svenskspråkiga. Det finns belägg på nästan alla finska låneoriginal i Kymmenedalen och på Karelska näset; en fjärdedel av dem är kända i bägge områdena eller i åtminstone ett av dem. Låneoriginal till lånord med finlandssvensk bakgrund är med ett undantag belagda i östra Nyland, i samma geografiska område som inom finsk dialektologi benämns Kymmenedalen. Några av de svenska originalen är enligt FO och FOreg kända enbart i dialekterna i östra Nyland: låneoriginalen *drög* ~ *dreg* med samma betydelse som själva lånet *trou* är känt endast i Borgå och Pernå. Materialet visar alltså att ester i synnerhet har haft kontakter med ovannämnda områden i Finland. De svenska lånorden visar till och med att kontakterna också har riktats mot Borgå. Det finns väldigt lite material om den finska dialekten i Borgå, och därför är det tyvärr inte möjligt att bevisa kontakterna utifrån finskt material. Tills vidare visar lånorden *hell*, *köli*, *liete*, *liete|pael*, (*laag|vesi*, *risla*) – och speciellt *trou* – att ord också kan ha kommit från Borgå.

Varför finns det många fler finska lånord än svenska i de undersökta estniska dialekterna? Den primära och enklaste förklaringen är förstås att kontakten med den finskspråkiga befolkningen antagligen varit mer intensiv än med den svenskspråkiga. Den andra förklaringen är att finskan och estniskan är nära besläktade med varandra vilket innebär större möjlighet till förståelse och att ordens bekanta struktur kan stödja inlån.

Använda förkortningar

Allmänna: * = en ordform som inte existerar, g. = genitiv, nom. = nominativ, pl. = plural | **språk:** est. = standardestniska, est.dial. = dialektal estniska, fi. = finska, sv. = svenska, sv.Fi = svenska i Finland | **estniska dialekter:** Hlj = Haljala, Jõe = Jöelähtme, Jõh = Jöhvi, Kad = Kadrina, Kuu = Kuusalu, Lüg = Lügänuuse, Vai = Vaivara, VNg = Viru-Nigula | **finska dialekter:** HÄMK = Kaakkoiis-Häme 'Sydöstra Tavastland', INK = Inkeri 'Ingermanland', KARE = Etelä-Karjala 'Södra Karelen', KYM = Kymenlaakso 'Kymmenedalen'; HaaS = Haapasaari 'Aspö', Hev = Hevaa 'Hevas', Joh = Johannes 'S:t Johannes', Kall = Kallivere, Kat = Kattila, Koiv = Koivisto, Kuol = Kuolemajärvi, Kymi = Kymi 'Kymmene', Lava = Lavansaari 'Lövsjär', Nar = Narvusi, Porv = Porvoo 'Borgå', Pyht = Pyhtää 'Pyttis', Ruot = Ruotsinpyhtää 'Strömfors', Seis = Seiskari 'Seitsjär', Soik = Soikkola, Suur = Suursaari 'Hogland', Säck = Säckijärvi, Teri = Terijoki, Tyrö = Tyrö 'Tyris', Tyt = Tytärsaari 'Tytersjär', Vahv = Vahviala, Vehk = Vehkalahti 'Veckelax', Viip = Viipuri 'Viborg', VirL = Virolahti 'Vederlax', UusVI = Uusikirkko Vpl 'Nykyrka' | **svenska dialekter i Finland:**

mNL = mellersta Nyland, vNL = västra Nyland, öNL = östra Nyland; Bo = Borgå, Br = Bromarv, Db = Degerby, En = Ekenäs, Es = Esbo, He = Helsinge, Iå = Ingå, Ka = Karis, Ky = Kyrkslätt, Li = Liljendal, Lt = Lapträsk, Po = Pojo, Py = Pyttis, Pä = Pernå, Si = Sibbo, Sj = Sjundeå, Sn = Snappertuna, St = Strömfors, Te = Tenala.

Referenser

- ALFE = *Atlas Linguarum Fennicarum* 1–3. *Itämerensuomalainen kielikartasto. Ostsee-finnischer Sprachatlas*, 2004–2010. [SKST] [KKTKJ] Helsingfors: SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Tillgänglig: <http://avaa.tdata.fi/web/kotus/aineistot>
- Ariste, Paul, 1933. *Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles*. [= Estlandssvenska lånord i estniska språket.] [Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B 29:3] Tartu.
- Ariste, Paul, 1936. Svenska lånord från svensktiden i estniska språket. *Svio-Estonica* III: 185–200.
- Ariste, Paul, 1981. *Keelekontaktid: Eesti keele kontakte teiste keeltega*. [= Språkkontakter: Kontakter mellan estniska och andra språk.] [Emakeele Seltsi toimetised 14] Tallinn: Valgus.
- Ariste, Paul, 2010 [1929a]. Mõningaid eesti-rootsist laenatud murdesõnu. [= Några dialektord lånade från estlandssvenska.] I Ariste, *Sõnalaenulõbu* (187–191).
- Ariste, Paul, 2010 [1929b]. Mõningaid sõnaseletusi. [= Några ordförklaringar.] I Ariste, *Sõnalaenulõbu* (192–195).
- Ariste, Paul, 2010 [1929c]. Nooremaid rootsi laensõnu. [= Yngre svenska lånord.] I Ariste, *Sõnalaenulõbu* (180–186).
- Ariste, Paul, 2010 [1930]. Mõnedest alamsaksa ja rootsi laenudest. [= Om några lågtyska och svenska lån.] I Ariste, *Sõnalaenulõbu* (196–200).
- Ariste, Paul, 2010 [1939]. Eesti-rootsi laensõnadest. [= Om estlandssvenska lånord.] I Ariste, *Sõnalaenulõbu* (161–179).
- Ariste, Paul, 2010 [1940]. Etümoloogilisi märkmeid. [= Etymologiska anteckningar.] I Ariste, *Sõnalaenulõbu* (267–292).
- Ariste, Paul, 2010. *Sõnalaenulõbu*. [= ”Ordlånsnöje”.] Red. av Peeter Olesk. [Eesti mõtte-lugu 93] Tartu: Ilmamaa.
- Bentlin, Mikko, 2008. *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte: Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. [MSFOu 256] Helsingfors: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Björklöf, Sofia, 2012. Viron rantamurteen länsiryhmän sanaston alkuperä suomalaislainojen valossa. [= Ursprunget av orden i den västra gruppen av estniskans kustdialekt i ljus av finska lånord.] Magistersavh. pro gradu. Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet. Tillgänglig: <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2012121410304>
- Björklöf, Sofia, u.u. Uusia lainaetymologioita viron koillisrannikon rantamurteen länsiryhmässä. [= Nya lånetymologier i den västra gruppen av estniskans kustdialekt på den nordöstra kusten.] I *Peri orthotetos etymon: Uusiutuva uralilainen etymologia*, red. av Janne Saarikivi & Sampsa Holopainen. [Uralica Helsingiensia] Helsingfors: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Björklöf, Sofia, u.a. Kuusalun rantamurteen sanaston suhde suomen kieleen. [= Förhållandet mellan ordförrådet i kustdialekten i Kuusalu och finska språket.]

- EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. [= Estnisk etymologiordbok.] 2012. Red. av Iris Metsmägi & Meeli Sedrik & Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus. Tillgänglig också på nätet: <http://www.eki.ee/dict/ety/>
- Eesti Kirjandus*. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tartu 1906–1940.
- EEW = Mägiste, Julius, 1983. *Estnisches etymologisches Wörterbuch* I–XII. Helsingfors: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Eklund, Hans, 1989. *Roslagens skutor: Från fiskeskär till Stockholms vedkajer*. Stockholm: Atlantis, Stockholms stadsmuseum.
- EKMS = Saareste, Andrus, 1958–1968. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat* I–IV. [= Begreppslig ordbok över estniska språket.] Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne. Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti. *Eesti keele mõistelise sõnaraamatu indeks*. Index du Dictionnaire analogique de la langue estonienne d'Andrus Saareste. 1979. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen. Tillgänglig också på nätet: <http://portaal.eki.ee/dict/saareste>
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat* I–V (*a–mütsakas*). [= Ordbok över estniska dialekter.] 1994–. Tallinn: Eesti Keele Instituut. (*eksutama–mütsakas*) tillgänglig också på nätet som PDF: <http://www.eki.ee/dict/ems/ems.html>
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat (*lõpetis–mütsakas*). 2013–. Tallinn: Eesti Keele Instituut. Uppdatering 2016 [hänvisning 3/2016]. Tillgänglig: <http://www.eki.ee/dict/ems/>
- EMSreg = Ordregistret för Ordbok över estniska dialekter. Förvarat på Eesti Keele Instituut i Tallinn.
- ERKL = *Eesti rahvakultuuri leksikon*. [= Ordbok över estnisk folkkultur.] 2007. Red. av Ants Viires. 3., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- FO = *Ordbok över Finlands svenska folkmål* I–IV (*a–och*). 1982–2007. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- FO = Ordbok över Finlands svenska folkmål (*abba!–oöverens*). 2013–. [Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 33] Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. Nätpublikation HTML. Nätdataboken uppdateras fortlöpande. Uppdatering 13.12.2015 [hänvisning 7.11.2014]. Tillgänglig: <http://kaino.kotus.fi/fo/>
- FOreg = Ordregistret för Ordbok över Finlands svenska folkmål. Förvarat på Institutet för de inhemska språken i Helsingfors.
- Ganander, Christfried, 1997 [1786–1787]. *Nytt finskt lexicon. Uusi suomen sanakirja*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta (1937–1938) toimittanut Liisa Nuutinen. [SKST 676] [KKTKJ 95] Helsingfors: SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Grönholm, Maija, 1988. *Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa*. [= Svenska lånord i dialekten i Åbo.] Åbo: Åbo Akademi.
- Johansen, Paul, 1951. *Nordische Mission: Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland*. [Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademins handlingar, del 74] Stockholm.
- Juhkam, Evi, 1998a. *Dialektkontakter mellan estniska och estlandssvenska: Abstrakt*. Tallinn: Tallinn's pedagogiska universitet.
- Juhkam, Evi, 1998b. Eesti-rootsi murdekontaktid. [= Dialektkontakter mellan estniska och estlandssvenska.] Magistersavhandling. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
- Juhkam, Evi, 2000. Eestirootsi tõlkelaenu eesti murretes. [= Estlandssvenska översättningslån i estniska dialekter.] I *Inter dialectos nominaque: Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000* (53–72), red. av Jüri Viikberg. [Eesti Keele Instituudi toimetised 7] Tallinn: Eesti Keele Instituut.

- Keel ja Kirjandus*. 1958– Eesti NSV Teaduste Akadeemia ja Eesti NSV Kirjanike Liidu Ajakiri, 1989– Eesti Teaduste Akadeemia ja Eesti Kirjanike Liidu Ajakiri. Tartu.
- Kendla, Mari, 2005. Liitsõnalised kalanimetused eesti murretes. [= Sammansatta fisknamn i estniska dialekter.] *Keel ja Kirjandus* XLVIII: 978–983.
- Kendla, Mari, 2014. *Eesti kalanimetused: Kujunemine, levik ja nimetamise alused*. [Abstract: Estonian fish names: Formation, distribution and principles of naming.] [Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 37. Tallinn University. Dissertations on humanities 37] Tallinn: Eesti Keele ja Kultuuri Instituut, Tallinna Ülikool.
- Klaas, Birute, 1995. Zum Ursprung der anlautenden Konsonantenverbindungen in der Estnischen und Finnischen Sprache. I *Itämerensuomalainen kulttuurialue. The Fenno-Baltic cultural area. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä 12.8.1995* (108–131), red. av Seppo Suhonen. [CT 49] Helsingfors: Castrenianumin laitokset, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Luts, Arved, 1968. Eesti põhjarandlaste kartulivedu Soome. [= Utförande av potatis till Finland av estniska kustmän i norr.] I *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIII* (102–132). Tallinn: Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum, Valgus.
- Lönnrot, Elias, 1958 [1874, 1880]. *Suomalais-ruotsalainen sanakirja I–II. Finskt-svenskt lexikon*. Kolmas, manul-menetelmällä jäljennetty painos. Helsingfors: WSOY.
- Metsmägi, Iris & Meeli Sedrik & Sven-Erik Soosaar, 2013. Eesti kirjakeele tüvevara päritolu arvudes. [= Ursprunget av ordstammar av estniska skriftspråket i siffror.] *Keel ja Kirjandus* LVI: 313–332.
- Must, Mari, 1987. *Kirderannikumurre: Häälikuline ja grammatiline ülevaade*. [= Nordöstra kustdialekten: En fonologisk och grammatisk insyn.] Red. av Arvo Laanest. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Valgus.
- Must, Mari, 1995. *Kirderannikumurde tekstid. Eesti murded V*. [= Nordöstra kustdialektens texter. Estniska dialekter V.] Red. av Helmi Viires. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Mäger, Mart, 1967. *Eesti linnunimetused*. [= Estniska fågelnamn.] Red. av Valdek Pall. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Mägiste, Julius, 1960. Några lånordsfrågor. *Svio-Estonica* XV: 116–122.
- Norvik, Piret, 1996. Kuusalu rannikumurde sõnavara ja selle suhted soome keelega. [= Ordförrådet i kustdialekten i Kuusalu och dess förhållanden till finska språket.] I *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum 10.–15.8.1995 Jyväskylä. Pars V: Sessiones sectionum Lexicologia & Onomastica* (139–143). Jyväskylä.
- NY = Vendell, Herman, 1884. *Samlingar af ord ur nyländska allmogemålet*. [Nyland. Samlingar utgifna av Nyländska afdelningen. Första häftet] Helsingfors: Frenckell & Son.
- Nykysuomen sanakirja I–VI*. [= Nufinsk ordbok.] 1951–1965. Helsingfors: WSOY.
- OÖD = Vendell, Herman, 1904–1907. *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. [Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 64, 71, 75, 79] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Pettersson, Stig S., 1969. *Roslagsjakter*. Stockholm: David Broberg AB.
- Raag, Raimo, 1988. *Nunn, prilla, koka* ja teised. Eesti keele rootsi laensõnadest. [= *Nunn, prilla, koka* och de andra. Om svenska lånord i estniskan.] *Keel ja Kirjandus* XX: 655–664, 725–732.

- Raag, Raimo, 1997. Criteria for establishing Swedish lexical borrowings in Estonian. I *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt: Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996* (185–190). Maastricht.
- Raag, Raimo, 2014. Svenskans kontakter med estniska genom tiderna: En översikt. Presentation i workshop Kontakter mellan skandinaviska språk och östersjöfinska språk i Baltikum, Tionde nordiska dialektologkonferensen, 20.–23.8.2014, Mariehamn.
- Rietz, Johan Ernst, 1962 [1862–1867]. *Svenskt dialektlexikon: Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund.
- Ränk, Gustav, 1971. Några svenska eller lågtyska lånord i nordöstska folkspråket. *Svio-Estonica* XX: 30–48.
- Saareste, Andrus, 1949. Bidrag till kännedomen av svenska lånord i estniskan. *Svio-Estonica* IX: 31–43.
- Saareste, Andrus, 1954. Bidrag till kännedomen av svenska lånord i estniskan II. *Svio-Estonica* XII: 72–81.
- Saareste, Andrus, 1958. Bidrag till kännedomen av svenska lånord i estniskan III. *Svio-Estonica* XIV: 242–250.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket* 1–36 (*a-vedersyn*). 1898–. Utgiven av Svenska Akademien. Lund: Gleerup.
- SAOB = Svenska Akademiens Ordbok – SAOB (*a-tövla*). Uppdatering 11.9.2014 [hänvisning 1.11.2014]. Tillgänglig: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>. Den nya webb-versionen (*a-vedersyn*) tillgänglig: <http://www.saoab.se>
- Sedrik, Meeli, 1995. Hiidenmaan murteiden sanasto: Yhteydet Itämeren alueen kielin. [= Ordförrådet i dialekter på Dagö: Förbindelser med språken i Östersjöområdet.] I *Itämerensuomalainen kulttuurialue. The Fenno-Baltic cultural area. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä 12.8.1995* (98–106), red. av Seppo Suhonen. [CT 49] Helsingfors: Castrenianumin laitokset, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sedrik, Meeli, 1997. Swedish loanwords common to Estonian Hiiumaa dialects and south-western Finnish dialects. I *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt: Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996* (201–207). Maastricht.
- Sedrik, Meeli, 1999. Hiiu murrakute kontaktidest eestirootsi murretega: Taustast. [= Om kontakter av dialekter på Dagö med estlandssvenska: Om bakgrunden.] I *Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad* (140–151), red. av Karl Pajusalu & Tõnu Tender. [Võro Instituudi Toimõtiseq 6] Võro: Võro Instituut'.
- Sedrik, Meeli, 2000. Swedish loanwords of Hiiumaa subdialects. I *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum: 7.–13.8.2000 Tartu. Pars II, Summaria acroasium in sectionibus et symposiis factarum. Linguistica* (253). Tartu.
- Sedrik, Meeli, 2006. *Reimand*. I *Emakeele Seltsi aastaraamat* 51 (2005): 130–137.
- Sedrik, Meeli, 2013. *Tips*. I *Emakeele Seltsi aastaraamat* 58 (2012): 225–232.
- Sedrik, Meeli, 2016. Juuksed, naise uhkuse kroon: *krunn*. [Abstract: Hair, the crown of women's pride.] I *Emakeele Seltsi aastaraamat* 61 (2015): 187–206.
- SKES = Toivonen, Y. H. & Erkki Itkonen & Aulis J. Joki & Reino Peltola, 1955–1981. *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VII. [= Etymologisk ordbok över finska språk-

- ket.] [LSFU XII] Sanahakemiston (VII) koostaneet Satu Tanner ja Marita Cronstedt. Helsingfors: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1–8 (*a–kurvottaa*). [= Ordbok över finska dialekter.] 1985–2008. [KKTKJ 36] Helsingfors: Institutet för de inhemska språken.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja (huka–lasiäijä)*. [= Ordbok över finska dialekter.] 2012–. [Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 30] Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. Nätpublikation HTML. Nätdordboken uppdateras fortlöpande. Uppdatering 29.2.2016 [hänvisning 1/2015]. Tillgänglig: <http://kaino.kotus.fi/sms/>
- SMSK = *Suomen murteiden sanakirjan korpus [digital databas] (a–kurvottaa)*. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. Tillgänglig (kräver tillstånd): <http://kaino.kotus.fi/sk/sms.php>
- SMSark = Arkivet för Ordbok över finska dialekter. Förvarat på Institutet för de inhemska språken i Helsingfors.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja* 1–3. [= Ursprunget av finska ord: Etymologisk ordbok.] 1992–2000. Red. av Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen. [SKST 556] [KKTKJ 62] Helsingfors: SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Stjerncreutz, Albin, 1863. *Suomalainen Meri-sanakirja*. [= Finskt Sjö-lexicon.] [SKST 28] Helsingfors: SKS.
- Svio-Estonica* I–XX. Studier utgivna av Svensk-estniska samfundet. Lund 1934–1971.
- Söderman, Tiina, 1996. *Lexical characteristics of the Estonian north eastern coastal dialect*. [Studia Uralica Upsaliensia 24] Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Talve, Ilmar, 1990 [1979]. *Suomen kansankulttuuri*. [= Finsk folkkultur.] [SKST 514] Kolmas, tarkistettu ja täydennetty painos. Helsingfors: SKS.
- Talve, Ilmar, 1996. *Suomenlahden ulkosaarten kansankulttuuri 1800-luvun loppupuolelta talvisotaan*. [= Folkkultur på Finska vikens utöar från slutet av 1800-talet till vinterkriget.] I *Suomenlahden ulkosaaret: Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaari* [= Finska vikens utöar: Lövskär, Seitskär, Hogland, Tyterskär] (117–353), red. av Risto Hamari & Matti Korhonen & Timo Miettinen & Ilmar Talve. [SKST 630] Helsingfors: SKS.
- Vilbaste, Gustav, 1954. Prangli saared: Vanemat elu-olu ja sõnavara I–II. [= Vrangö öar: Tidigare liv och ordförråd I–II.] Tallinn. ES4. Kaheköiteline käsikiri Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis. Skaneeritud pdf-formaati. [Manuskript i två delar förvarat på Eesti Keele Instituut i Tallinn. Skannat i pdf-format.] Tillgänglig: <http://www.emakeeleselts.ee/valjaanded.htm>
- Vilberg, G[ustav], 1910. Randlaste sõnaraamat Ihasalu, Neeme, Kaberneeme, Aapse, Kulamäe, Salmistu ja Rammusaare murde järele. I jagu. [= Kustmännens ordbok enligt folkmålet i de nämnda byarna. I avsnittet.] *Eesti Kirjandus* V: 376–387, 424–429.
- Vilberg, G[ustav], 1921. Randlaste sõnaraamat Kolga ranna murde järele. II jagu. [= Kustmännens ordbok enligt folkmålet på kusten i Kolga. II avsnittet.] *Eesti Kirjandus* XV: 181–189.
- Vilberg, Gustav = Vilbaste, Gustav.
- VMS = *Väike murdesõnastik* I–II. [= Liten dialektordbok.] 1982, 1989. Red. av Valdek Pall. Tallinn: Valgus. Väike murdesõnastik [elektronisk databas]. Tallinn: Eesti Keele Instituut. Tillgänglig: <http://www.eki.ee/dict/vms/>
- Wiedemann, Ferdinand Johann, 1893 [1869]. *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. Zweite vermehrte Auflage. Red. av Jacob Hurt. St. Petersburg: der Kaiserlichen Akademie von Wissenschaften.

Estlandssvenska

Henrik Rosenkvist
Göteborgs universitet

1 Inledning

Öarna utanför Estland koloniserades av svensktalande fiskare och bönder redan under medeltiden (se Markus 2004). Från den tiden och fram till andra världskriget, då i princip alla som talade estlandssvenska evakuerades till Sverige, utvecklades estlandssvenskan på de olika öarna till särpräglade dialekter. Estlandssvenskans språkliga särdrag har undersökts av bland annat Vendell (1882), Danell (1905), Tiberger (1962), H. Lagman (1971) och E. Lagman (1979), men några mer omfattande och systematiska studier av denna språkvarietet har hittills inte genomförts. Estlandssvenskan är till exempel inte beskriven enligt den svenska prosodimodellen (Bruce 2010), och syntaxen är i princip en vit fläck på kartan. Eftersom estlandssvenska har utvecklats i relativ isolering kan dock intressanta novationer ha uppstått, och likaså kan arkaismer ha bevarats. Det finns alltså goda skäl till att utforska estlandssvenska noggrannare.

Hösten 2012 gav Vetenskapsrådet stöd till projektet *Estlandssvenskans språkstruktur* (ESST), där två syntaktiker (Maia Andréasson och Henrik Rosenkvist, projektledare) och två fonetiker (Eva Liina Asu-Garcia och Susanne Schötz) i samarbete ska dokumentera estlandssvenskans syntax, morfologi, fonetik och fonologi. Projektet startade hösten 2013. På workshopen på Åland 2014 presenterade vi projektet och dess förutsättningar, och vi lade fram en del preliminära resultat. Här i denna text ger jag en mycket kort bakgrund till estlandssvenska och sammanfattar de fyra bidrag som presenterades vid workshopen.

2 Estlandssvenska – en kort bakgrund

De estlandssvenska områdena fanns i de nordvästra delarna av Estland, på öarna och längs kusterna (se karta 1). Också Rågö, som ligger i Rigaviken, var estlandssvensk.

Under den långa tiden från den första bosättningen under medeltiden till emigrationen i samband med andra världskriget har flera omflyttningar skett, men icke desto mindre har fyra tydliga dialektområden bildats: Nargö, Rågö/Vippal/Korkis, Ormsö/Nuckö/Dagö, samt Runö (Lagman 1979: 13). Språket i Gammalsvenskby i Ukraina härrör från en deportation från Dagö 1781.

Karta 1. Svensktalande områden i Estland fram till 1944 (streckade områden).

Efter en gynnsam period under Estlands självständighet 1920–1940 drabbades estlandssvenskarna svårt av andra världskriget. Under åren 1940–1944 tog sig en stor majoritet av estlandssvenskarna till Sverige, medan en del tvångsrekryterades eller

deporterades av Sovjetunionen. I Sverige fick estlandssvenskarna dock ett relativt gott mottagande, och under de följande decennierna dokumenterades deras historia, kulturhistoria och språk, bland annat i de fem volymerna *En bok om Estlands svenskar* 1–5.

Idag bor en stor majoritet av dem som fortfarande talar estlandssvenska i Sverige. Knappast någon av de vuxna estlandssvenskarna traderade sitt språk vidare efter ankomsten till Sverige, och dagens talare är alltså de som hann lära sig estlandssvenska på plats, före utflyttningen. Det innebär att dessa sista talare av estlandssvenska är födda på 1930-talet och således omkring 80 år gamla. Den livaktiga föreningen Svenska Odlingens Vänner (SOV) bevakar sedan 1909 estlandssvenskarnas intressen – och är en ovärderlig samarbetspartner för ESST-projektet.

3 Maia Andréasson: *Hår bondgårdn hav ait hamp-sticke* – om kvantitativa pronomen och bestämdhet i estlandssvenskans nominalfraser

I sin genomgång av nominalfraser i de nordiska språken nämner Dahl (2010: 140ff) att den bestämda formen överanvänds i skandinaviska dialekter, också i estlandssvenska. Två fall som inte tycks förekomma i andra nutida svenska dialekter är bestämd form efter *varje* (estlandssvenska *hår*) och efter somliga (estlandssvenska *soma*, *somt* etc.).

- (1) a. Hår bondgårdn hav ait hamp-sticke ute hampgårdn. [ORMSÖ]
var bondgård-DEF hade ett hampstycke uti hampgården
 'Varje bondgård hade ett hampstycke i hampgården.'
- b. suma piltä [RUNÖ]
varje pojkar-DEF
 'somliga pojkar'

Av de övriga typer av bestämdhet som Dahl (2010) nämner kan alla utom en (typen *mycket folket*) beläggas i estlandssvenska: *hans gården*, *pojken gården*, *med lien* (instrumentellt), *vi pojkar* och *samma dagen*. I detta avseende påminner estlandssvenska om andra perifera varieteter av svenska – men det finns variation mellan de estlandssvenska dialekterna som ännu inte har kartlagts.

4 Alexander Mankov: Gammalsvenskbydialekten: en översikt av morfologin

Dialekten i Gammalsvenskby i nuvarande Ukraina härstammar från Dagö; befolkningen där tvingades 1781 att emigrera till en annan del av det dåvarande ryska riket. För närvarande finns det färre än 15 talare kvar, och alla är åldringar. Genom intervjuer med de tre mest flytande talarna (Anna Lyutko (1931–2013), Lidia Utas och Melitta Prasolova) har dialektens morfologi dokumenterats i detalj (se Mankov 2014 för en översikt av substantivens böjning). I stark böjning i singular har adjektiven till exempel bevarat olika former för genus (maskulinum, femininum och neutrum), och detsamma gäller för indefinita pronomen (med formerna *än*, *äin* och *äit*). Vad gäller verbböjningen, så har singular och plural sammanfallit i preteritum, men fortfarande skiljs de åt i presens och imperativ (*säte* 'sätta' blir *sätt!* i singular men *säte!* i plural). Artikeln ingår i konferensvolymen.

5 Henrik Rosenkvist: Negationsharmoni i estlandssvenska

Negationsharmoni (NH) innebär att två negationer i samma (inre) sats inte tar ut varandra, utan snarare förstärker varandra. NH förekommer i älvdalska (Levander 1909: 111), sydösterbottniska (Ivars 2010: 248ff) och i nyländska (Lundström 1939: 151ff). En studie av texterna i Lagman (1990) visar att NH också kan beläggas i estlandssvenska.

- (2) Äte hav vi engan kro på Run, å äte hav vi engt kino. (Lagman 1990:201; Runö)
inte hade vi ingen krog på Runö och inte hade vi ingen bio
 'Inte hade vi någon krog på Runö, och inte hade vi någon bio.'

NH i estlandssvenska tycks följa ungefär samma regler som i älvdalska; ordföljden *inte ingen* är möjlig, men *inte ingen inte*.

Med tanke på att NH förekommer i tämligen arkaiska varieteter av svenska kan man vänta sig att NH är just en arkaism, en kvarleva från ett äldre språkskede. Men NH kan inte beläggas i fornsvenska, och då uppstår frågan varför NH förekommer i väst (älvdalska) och i öst (sydösterbottniska, nyländska och estlandssvenska). Har NH uppstått spontant – i så fall förmodligen både i väst och i öst – eller ska NH ses som ett språkkontaktfenomen? Artikeln ingår i konferensvolymen.

6 Susanne Schötz, Francis Nolan, Eva Liina Asu & Júlía Baldursdóttir: En akustisk studie av [ɬ] i estlandssvenska

Den tonlösa laterala frikativan [ɬ] är ett mycket ovanligt språkljud. På svensk språkgrund förekommer den säkert endast i älvdalska och i estlandssvenska (men det är möjligt att den också finns på Åland och i Österbotten). I en studie av [ɬ] i ordinitiala *sl*-kontexter (som i *slag* och *slita*), med sex äldre estlandssvenskar från Rickul och Ormsö, visade det sig att [ɬ] ofta får en final ton (alla tre talarna från Rickul uttalar ljudet så). Preliminära resultat pekar på att ljudet ska betraktas som en enkel konsonant, närmare bestämt en tonlös frikativa, som liknar såväl den älvdalska som den isländska tonlösa lateralen. Artikeln ingår i konferensvolymen.

Litteratur

- Bruce, Gösta, 2010. *Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodi och uttal*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahl, Östen, 2010. *Grammaticalization in the North: Noun Phrase Morphosyntax in Scandinavian vernaculars*. Stockholms universitet.
- Danell, Gideon, 1905. *Nuckömmålet. Inledning och ljudlära*. Stockholm: Kongl. boktryckeriet. P.A. Norstedt & Söner.
- Ivars, Ann-Marie, 2010. *Sydösterbottnisk syntax*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lagman, Edvin, 1979. *En bok om Estlands svenskar. Estlandssvenskarnas språkförhållanden*. 3A. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner.
- Lagman, Edvin, 1990. *En bok om Estlands svenskar* 3B. *Estlandssvenskar berättar*. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner.
- Lagman, Herbert, 1971. *Svensk-estnisk språkkontakt. Studier över estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna*. Stockholm.
- Levander, Lars, 1909. *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Lundström, Gudrun, 1939. *Studier i nyländsk syntax*. Stockholm: Norstedt.
- Mankov, Alexander, 2014. A Scandinavian island in a Slavonic linguistic environment. The dialect of Gammalsvenskby: Nouns (Paper 2). *Slovene. International Journal of Slavic Studies* 3/1: 120–170.
- Markus, Felicia, 2004. *Living on another shore. Early Scandinavian settlement on the north-western Estonian coast*. Occasional Papers in Archaeology 36. Uppsala universitet.
- Tiberg, Nils, 1962. *Estlandssvenska språkdrag*. [Estlandssvenskarnas folkliga kultur 6. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 38] Uppsala & Köpenhamn.
- Vendell, Herman, 1882. *Runömmålet. Ljud- och formlära samt ordbok*. Stockholm: Kongl. boktryckeriet. P.A. Norstedt & Söner.

Gammalsvenskbydialekten: En översikt av morfologin¹

Alexander Mankov

Sankt Tichons humanistiska universitet, Moskva

Abstract

The dialect of Gammalsvenskby is the only surviving Scandinavian dialect in the territory of the former Soviet Union. Historically, it belongs to the group of Swedish dialects of Estonia and goes back to the dialect of the island of Dagö (Hiiumaa). Because of the severe endangerment in which the dialect is currently situated, the most urgent task is to collect, classify, and publish the factual material. This paper gives a concise outline of the morphology of the dialect. The sources for the material presented here are interviews with fluent speakers of the dialect recorded by the author during fieldwork in the village.

Inledning

Gammalsvenskby är belägen i Cherson-regionen i Ukraina, vid stranden av Dnjepr. Byn grundades 1782 av inflyttade från Dagö, som på den tiden hörde till Ryssland. Deras modersmål var Dagödialekten. Med all sannolikhet har antalet svenska invånare i byn aldrig överstigit 1000. Nu är antalet personer som kan dialekten inte fler än 15, och de är alla födda på 1920–1930-talen. Sedan 2004 har jag vistats i Gammalsvenskby varje år med avsikt att dokumentera dialekten. I denna artikel ger jag en kortfattad beskrivning av den dialektvariant som talas av de mest flytande talarerna². Det mesta av materialet har insamlats i intervjuer med Anna Lyutko (1931–2013), Lidia Utas (född 1933) och Melitta Prasolova (född 1926).

Stavning

För den nutida dialekten har jag utarbetat följande stavningssystem (för detaljer, se Mankov 2013).

¹ Denna studie är utförd med stöd av Svenska institutet (Stockholm) och Russian Science Foundation for the Humanities (РГНФ). Artikeln utgör väsentligen en översättning och förkortning av Mankov (2013a). Jag vill tacka Tamara Torstendahl-Salytjeva för hennes stöd i min Gammalsvenskby-forskning. Jag tackar också Ludvig Forsman för en ingående och detaljerad recension av denna artikel.

² Om olika typer av talare av hotade språk se t. ex. Grinevald & Bert (2011).

Vokalerna: *a* [a], *ā* [a:], *e* [ɛ], *ē* [e:ⁱ, ɛ:ⁱ], *i* [i], *ī* [i:], *o* [o], *ō* [o:], *u* [u], *ū* [u:], *y* [y], *ä* [ɛ], *ā* [ɛ:], *ö* [œ], *ō* [œ:], *ü* [ɥ], *ū* [u:], *äi* [ɛ:ⁱ, ɛi], *öü* [œ:^u, œü].³

Konsonanterna: *b* [b], *d* [d], *ḍ* [ḍ], *f* [f], *g* [g], *h* [h], *j* [j], *k* [k], *l* [l], *l̥* [l̥], *m* [m], *n* [n] ([ŋ] framför *k*), *ṇ* [ṇ], *ṇ̥* [ṇ̥], *p* [p], *r* [r], *s* [s], *ṣ* [ʃ], *t* [t], *t̥* [t̥], *v* [v], *x* [x], *z* [z], *ṣ* [ʒ].

Konsonanterna *p*, *t*, *k* är oaspirerade; *ḍ*, *t̥*, *ṇ* är postalveolara *d*, *t*, *n*; *dj*, *gj*, *nj*, *sj*, *tj* betecknar palataliserade konsonanter; *skj*, *stj* är [skⁱ, stⁱ]. Långa konsonanter inom morfemen dubbeltecknas: *tummär* 'tom'. Om en lång konsonant står framför en annan konsonant inom ett morfem, betecknas dess längd inte: *vänt* [ven:t] 'vänta'; på morfemgränsen betecknas konsonantlängden: *tumm-t* (neut. sg. av *tummär*). Binde-streck används för att visa sammansättningsled (t.ex. *sīr-boṣṣ* 'soppa med ängssyra', *hjöḷ-slāe* 'ihjälslagen') och enklitiska former av personliga pronomen (t.ex. *hāv-e* 'hade det', *vār-e* 'var det', *to-de* 'när du'); det används också vid ordgränser där postalveolara konsonanter förekommer (t.ex. *vā-ṇ* < *vār han*). Ordbetoningen visas endast om den inte faller på första stavelsen: *konfōre* 'varför', *loṇāṭīār* 'för länge sedan'. Frasbetoningen betecknas med ', t.ex. *slū* 'hjöḷ. Fonetiska varianter skiljs med /, morfologiska med //.

Substantiv

Morfofonologiska typer av maskulina, feminina och neutral substantiv ges i tabellerna 1, 2 respektive 3.

Tabell 1. Morfofonologiska typer av maskulina substantiv⁴

Typ	Best. sg.	Pl.	Best. pl.	Exempel
m.1a	-en	-ar	-a// -ana	<i>fisk</i> , <i>fisk-en</i> , <i>fisk-ar</i> , <i>fisk-a// -ana</i> 'fisk'
m.1b	-n			<i>kvüst</i> , <i>kvüst-n</i> , <i>kvüst-ar</i> , <i>kvüst-a// -ana</i> 'kvist'
m.1c	-ṇ			<i>stūḷ</i> , <i>stūṇ</i> , <i>stūḷ-ar</i> , <i>stūḷ-a// -ana</i> 'stol'
m.1d	-Ø			<i>bjūn</i> , <i>bjūn</i> , <i>bjūn-ar</i> , <i>bjūn-a// -ana</i> 'björn'

³ Jag är medveten om att användningen av bokstäverna *o*, *u*, *ü* (och de långa *ō*, *ū*, *ü*) i stället för *å*, *o*, *u* kan framkalla en viss tvekan hos svenskspråkiga forskare. Min ursprungliga avsikt var naturligtvis att göra stavningen maximalt tillgänglig för alla läsekreter, inte att utesluta nordiska. En av anledningarna till den stavning jag valt var också att den mycket frekventa bokstaven *ä* kanske ser lite klumpig ut och kunde orsaka problem i tryck. Men nuförtiden är skälet till att lämna stavningen som den är att ganska många studier som följer denna stavning redan har publicerats. Dessutom har jag påbörjat en ordbok över dialekten med detta stavningssystem. Under dessa förhållanden kunde en förändring i detta skede i stavningen skapa mer förvirring än noggrannhet.

⁴ För detaljer se Mankov (2011a; 2013b; 2014).

m.1e	-en	-j-ar	-j-a//j-ana	säkk, säkk-en, säkk-j-ar, säkk-j-a//j-ana 'säck'
m.2a	-en/-n/-Ø	-är// -ar	-e// -ena// -a// -ana	svänsk, svänsk-en, svänsk-är// -ar, svänsk-e// -a// -ana 'svensk'
m.2b	-n	-är// -Ø	-e// -ena// -na	bokar, boka-n, bokar-är, bokar-e//bokana 'bagare' biggjar, biggjan, biggjar//biggjar-är, biggjar-e// -ena 'byggare'
m.3a	-n	-r	-na	stoka, stoka-n, stoka-r, stoka-na 'käpp'
m.3b	-an	-ar	-ana// -a	ënd, ënd-an, ënd-ar, ënd-a// -ana 'ända'
m.4	-n/-Ø	-är med omljud	-re/-e med omljud	füt, füt-n, fët-är, fët-re 'fot'

Tabell 2. Morfofonologiska typer av feminina substantiv

Typ	Best. sg.	Pl.	Best. pl.	Exempel
1a	-e	-ar	-ana	brü, brü-e, brü-ar, brü-ana 'brud'
1b	-e// -ja	-j-ar	-j-ana	säj, säj-e, säj-ar, säj-ana 'säng'
2a	-Ø	-r	-na	viku, viku, viku-r, viku-na 'vecka', näsa, näsa, näsa-r, näsa-na 'näsa'
2b	-a	-ar	-ana	hën, hën-a, hën-ar, hën-ana 'höna', sistär, sistr-a, sistr-ar, sistr-ana 'syster'
2c	-j-a	-j-ar	-j-ana	kirke, kirkj-a, kirkj-ar, kirkj-ana 'kyrka'
3	-e	-är med omljud	-re/-e med omljud	bük, bük-e, bēk-är, bēk-re 'bok'

Tabell 3. Morfofonologiska typer av neutrala substantiv

Typ	Best. sg.	Pl.	Best. pl.	Exempel
(a)	-e/-Ø	-är	-ena/-na	lōmb, lōmb-e, lōmb-är, lōmb-ena 'lamm', fīnstär, fīnstr-e, fīnstr-är, fīnstr-ena 'fönster', kļē, kļē(e), kļēär, kļē(e)na 'tyg'
(b)	-Ø	-r	-na	stikke, stikke, stikkä-r, stikke-na 'stycke' öua, öua, öua-r, öua-na 'öga'

Adjektiv

Adjektivet har följande former i Gammalsvenskbydialekten (jfr Mankov 2011b).

Tabell 4. Adjektivets former

Sg. (stark form)			Pl.		Svag form
Mask.	Fem.	Neut.	Attributiv ⁵	Icke-attributiv	
varm-är 'varm'	varm	varm-t	varm	varm-ar	varm

⁵ Jämför: *třō varm rokkar* 'två varma klänningar' och *täs rokka jära varmar* 'de här klänningarna är varma'.

Tabell 5 visar de morfofonologiska typerna av adjektiv.

Tabell 5. Morfofonologiska typer av adjektiv

	Mask. sg.	Fem. sg.; attributiv pl.; svag form	Neut. sg.	Icke-attr. pl.
Typ 1	<i>tummär</i> 'tom' <i>njär</i> 'ny'	<i>tumm</i> <i>nī</i>	<i>tummt</i> <i>nitt</i>	<i>tummar</i> <i>nīar</i>
Typ 2	<i>dīran</i> 'dyr' <i>fālan</i> 'vacker'	<i>dīr</i> <i>fāl</i>	<i>dītt</i> <i>fātt</i>	<i>dīrar</i> <i>fālar</i>
Typ 3	<i>liklendar</i> 'lycklig' <i>rostndär</i> 'rostig' <i>nakondär</i> 'naken'	<i>likle</i> <i>roste</i> <i>nako</i>	<i>liklet</i> <i>rostet</i> <i>nakot</i>	<i>liklendar</i> <i>rostndar</i> <i>nakondar</i>

Till typ 1 av adjektiven hör stammar som slutar på konsonanter (utom *r*, *l*) och på långa vokaler; till typ 2 hör stammar som slutar på *r*, *l*; till typ 3 stammar som slutar på korta vokaler. Adjektiv av typ 1 och 2 bildar grupper beroende på regelbundenheter i sandhi, vilka kan iakttas i fogen mellan roten/stammen och ändelsen i neutrum. Några exempel ges nedan.

Stammar på *m*, *v*, *s*:

häisär – *häis* – *häist* 'hes'; *kvassär* – *kvass* – *kvasst* 'vass'; *ljūsär* – *ljūs* – *ljüst* 'ljus';
lōūsär – *lōūs* – *lōüst* 'lös'; *lūmmär* – *lūmm* – *lūmmt* 'ljum';
skäivär – *skäiv* – *skäift* 'krokig'; *vīsär* – *vīs* – *vi[s:]t* 'nykter'

Stammar på *g*, *k*, *p*:

argär – *arg* – *arft*; *bl[ɛːi]kär* – *bl[ɛːi]k* – *bl[ɛi]fft* 'blek'; *djūpär* – *djūp* – *djūft*;
lōgär – *lōg* – *lōft*; *mñjūkär* – *mñjūk* – *mñjūfft* 'smidig'; *sjūkär* – *sjūk* – *sjūfft*;
tjokkär – *tjokk* – *tjofft*

Stammar på *t*:

bl[œ:u]tär – *bl[œ:u]t* – *bl[œü]tt* 'blöt'; *flātär* – *flāt* – *flāt/flatt*;
hätär – *hät* – *h[ɛi]tt* 'het'; *kvūtär* – *kvūt* – *kvitt* 'vit';
s[eːi]tär – *sēt* – *s[ɛ]tt* 'söt'; *vōtär* – *vōt* – *vott* 'våt'

Stammar på *tt*, *t̥t*, *nt*:

brantär – *brant* – *brant*; *koṭtär* – *koṭt* – *koṭt*; *mättär* – *mätt* – *mätt*.
Hit hör talrika adjektiv med suffixet *-at-*: *gū-lūftatär* 'välluktande', *kruka-bäinatär* 'krokbent', *skimlatär* 'möglig', *spits-näsatär* 'spetsnosig', *slappatär* 'ovårdad', *trütt-mokkatär* 'med tjocka läppar' m.m.

Stammar på *l*, *n*:

bründär – brün – brünt 'brun'; *fülldär – füll – füllt* 'full';
grëndär – grēn – grēnt 'grön'; *häildär – häil – häilt* 'hel';
runndär – runn – runnt 'rund'; *räindär – rāin – räint* 'ren'

Stammar på *η*:

uηjär – uηj – uηft 'ung'; *lōjār – lōj – lāmft* 'lång'; *trājār – trāj – trāmft* 'trång'

Stammar som slutar på långa vokaler och diftonger:

bļōār – bļō – bļott 'blå'; *brāiār – brāi – brāitt* 'bred'; *dēār – dē – dett* 'död';
dōüār ['dœ:uwer] – *dōü – dōüft* 'döv';
hōüār ['hœ:uwer] – *hōü – hōüft* [hœʏf:t] 'hög'; *mņjūār – mņjū – mņjūtt* 'smal'

Stammar på *r* och *l*:

bāran – bār – bāt 'bar'; *stūran – stūr – stutt* 'stor'; *sjūran – sjūr – sjūtt* 'sur';
svōran – svōr – svott 'svår'; *torran – torr – tott* 'torr'; *bōlan – bōl – boṭṭ/bōt* 'slö';
fūlan – fūl – fūtt 'ful'

Tvåstaviga: *vakran – vakār – vakāt* 'snäll'; *ga[mˈ]lan – gamöl – gam(m)ät* 'gammal'

Pronomen⁶

De personliga pronomenen i Gammalsvenskbydialekten ges i översikten nedan.

Tabell 6. Personliga pronomen

	Sg.			Pl.		
	1 p.	2 p.	3 p.	1 p.	2 p.	3 p.
Subjekt	<i>ja</i> [ja]	<i>tō</i> [tœ]; svag: <i>-de</i> [dɛ]	m.: <i>han</i> [han(:)]; svag: <i>-en</i> [ɛn]/-n f.: <i>hon</i> [hon(:)]; svag: <i>-on</i>	<i>ve</i> [vɛ]	<i>ne</i> [nɛ]	<i>tom</i> ; svag: <i>-dom</i>
Objekt	<i>me</i> [mɛ]	<i>te</i> [tɛ] svag: <i>-de</i> [dɛ]	n.: <i>he</i> [hɛ]; svag: <i>-e</i> [ɛ]	<i>oss</i> [os:]	<i>jār</i> [ja(:)r]	

Tō, *te*, *han*, *hon*, *he*, *tom* har en svag och en stark fonetisk form. Den starka formen förekommer i början av satsen (oberoende av frasbetoning) och i regel i en betonad position. Den svaga formen förekommer enklitiskt. Jämför: *Tom 'sō me* 'De såg mig' och '*Sō-dom me?* 'Såg de mig?'

De possessiva pronomenen har följande form.

⁶ Se Mankov (2011b).

Tabell 7. Possessiva pronomen

	Sg.			Pl.
	Mask.	Fem.	Neut.	
Attributiv	<i>min, tin, sin</i> <i>võr, jār</i>		<i>mit(t), tit(t), sit(t)</i> <i>voŋ(t), jaŋ(t)</i>	<i>min, tin, sin</i> <i>võr, jār</i>
Icke-attributiv	<i>minnan, tinnan</i> <i>sinnan</i> <i>vōran, jāran</i>	<i>mīna, tīna</i> <i>sīna</i> <i>vōra, jāra</i>	<i>mitta, titta, sitta</i> <i>voŋ(t)a, jaŋ(t)a</i>	<i>mīnar, tīnar, sīnar</i> <i>vōrar, jārar</i>

De possessiva pronomenen för 3 p. sg. är *hans* och *hānaš*, pl. *tāiš*. De olika demonstrativa pronomenen ges nedan.

Tabell 8. ’den här’

		Attributiv			Icke-attributiv		
		Mask.	Fem.	Neut.	Mask.	Fem.	Neut.
Sg.	Subjekt/objekt	<i>tān, tāsn</i>	<i>tās [tes(:)]</i>	<i>tāt</i>	<i>tān, tāsn</i>	<i>tāssa</i>	<i>tāt(t)a</i>
	Genitiv	—			<i>tāsns</i>	<i>tāssas</i>	<i>tāttas</i>
Pl.	Subjekt/objekt	<i>tās [tes(:)]</i>			<i>tāssar</i>		
	Genitiv	—			<i>tāssaš</i>		

Tabell 9. ’den där’

		Mask.	Fem.	Neut.
Sg.	Subjekt/objekt	<i>han [han(:)]</i>	<i>hon [hon(:)]</i>	<i>he [hē]</i>
	Genitiv	<i>hans</i>	<i>(hōns)</i>	<i>(hēs)</i>
Pl.	Subjekt/objekt	<i>tom</i>		
	Genitiv	<i>(toms)</i>		

Efter dessa demonstrativa pronomen är substantivet alltid i bestämd form och adjektivet i svag form: *tān rokken* ’den här klänningen’, *tās kālije* ’den här kvinnan’, *tāt bōne* ’det här barnet’, *tās mēnne* ’de här männen’, *tās kālijana* ’de här kvinnorna’, *tās bōna* ’de här barnen’; *tān rīk mann* ’den här rika mannen’.

Pronomenet ’sådan’ har formerna *slikār – slīk – slūft*. I betydelsen ’samma’ används *han, hon, he, tom + āin* (den svaga formen av *ān* ’en’): *Tom jāra he āin folke sošš-som ve* ’De (ryssarna) är samma folk som vi’. I pluralis förekommer också formen *āitt*: *Tom jāra (grād) āitt* ’De är (helt) identiska’ (*grād* < tyska *gerade*).

De interrogativa pronomenen har följande former: ’vem’ – *koŋe*; ’vems’ – *koš(š)*; ’vad’ – *ko*; ’vilken’ – *kofār* och *kolikār* (fem. *kolik*, neut. *kolūft*).

Indefinita pronomen: basordet för ’någon’ är *ān* (mask.), *āin* (fem.), *āit* (neut.); de icke-attributiva formerna är *ānnan, āina* respektive *āitta*. Pluralformen av detta

pronomen används inte, i stället används *sum(m)lar*. Även ordet *nósslass* förekommer vid substantiv i pluralis. En översikt av andra indefinita pronomen ges nedan.

Tabell 10. 'en viss; någon'

		Mask.	Fem.	Neut.
Sg.		<i>sum(m)lan</i>	<i>sum(m)öl/-äl</i>	<i>sum(m)ät/-öt, sumt</i>
Pl.	Attr.	<i>sum(m)öl/-äl</i>		
	Ikke-attr.	<i>sum(m)lar</i>		

Pronomenet *nōn* 'någon' (genitiv *nōns*) förekommer inte attributivt: i attributiv användning förekommer *än* i singularis och *sumlar*, *noslass* i pluralis. 'Någonting' är *nōat*.

Tabell 11. 'annan'

			Mask.	Fem.	Neut.
Sg.	Attr.	Stark	<i>andär</i>	<i>ār</i>	<i>anat</i>
		Svag	<i>anan</i>	<i>ār</i>	<i>ana</i>
	Ikke-attr.		<i>anan</i>	<i>āra</i>	<i>ana</i>
Pl.	Attr. (stark och svag)		<i>ār</i>		
	Ikke-attr.		<i>ārar</i>		

Formerna för 'varandra' är *ännan anan* m., *äina āra* f., *äitta āna* n. Om detta uttryck syftar på personer av olika kön, används den neutrala formen: *Tom tola äitta mä ana* 'De (mannen och kvinnan) talar med varandra'.

'Varje' är *kvār* och böjs inte. Efter detta pronomen är substantiven alltid bestämda, adjektiven är svaga. I uttrycket *kvaṭ 'ana* 'varandra' förekommer den neutrala formen *kvaṭ* oberoende av genus.

'Både' är *bō* (attr.), *bōar* (icke-attr.). Efter *bō* är substantivet alltid i bestämd form. 'Ingen' i attributiv ställning är *iṇa*. I uttryck med *iṇa* förekommer ofta adverbet *änt* 'inte' som sätts efter verbet, t. ex. *Ja hār änt iṇa svaṭṭ skjoṭṭ* 'Jag har ingen svart skjorta'. 'Ingen' i icke-attributiv ställning är *iṇen*, gen. *iṇens*. 'Ingenting' är *iṇatiṇ*.

Det finns inget speciellt pronomen som motsvarar svenskans *man*. I detta fall används personliga pronomen, oftast 'du': *Tārúpp e Komi tār vār um dāen so mike harkrankar, än-de änt kunnt arbet, so gā-de 'upp äild, än-e rūkār, o so arbete-de üte räiken* 'Därupe i Komi där var på dagen så mycket mygg att man inte kunde arbeta, så gör man eld, så att den röker, och arbetar i röken'.

Verb

Verbparadigmet i dialekten består av följande former (jfr Mankov 2012): 1) infinitiv (som alltid sammanfaller med presens pl. och i de flesta fall med imperativ sg.); 2) presens sg.; 3) imperativ pl.; 4) preteritum; 5) supinum. Preteritum och supinum av de svaga verben är alltid identiska.

Verben fördelar sig i följande tre konjugationer beroende på deras form i preteritum och supinum: 1) verb som slutar på *-a* i preteritum och supinum (svaga verb med stammar på *-a*); 2) verb som slutar på dental klusil i preteritum och supinum (svaga verb med stammar på konsonanter, långa vokaler och diftonger); 3) verb med rotförändringar (starka och oregelbundna).

Morfofonologiska typer och s-former av första konjugationen ges i tabell 12.

Tabell 12. Morfofonologiska typer inom första konjugationen

Typ	Infinitiv; presens pl.; imperativ sg.	Presens sg.	Imperativ pl.	Preteritum/ supinum
1a	<i>boka</i> 'baka'	<i>bokar</i>	<i>bokae</i>	<i>boka</i>
1b	<i>vänt</i> 'vänta'	<i>väntar</i>	<i>vänte</i>	<i>vänta</i>
	<i>kļīstār</i> 'vitkalka'	<i>kļīstrar</i>	<i>kļīst(ā)re</i>	<i>kļīstra</i>
1c	<i>inke se</i> 'stöna'; imper. <i>inke-de änt</i>	<i>inkjar se</i>	<i>inke jār (änt)</i>	<i>inkja se</i>
	<i>skinde se</i> 'skynda sig'	<i>skindar se</i>	<i>skinde jār (änt)</i>	<i>skinda se</i>
	<i>bire</i> 'börja'	<i>birjar; bire</i>	<i>bire</i>	<i>birja</i>

Tabell 13. *s*-former

	Infinitiv; presens sg. och pl.; imperativ sg.	Imperativ pl.	Preteritum/supinum
1a	<i>bruta-s</i> 'brottas'	<i>bruta-s-e</i>	<i>bruta-s-t</i>
1b	<i>ōnda-s</i> 'andas'	<i>ōnda-s-e</i>	<i>ōnda-s-t</i>

Verben i andra konjugationen bildar grupper på olika sätt utifrån infinitiv och presens å ena sidan och preteritum/supinum å andra sidan. Följande typer kan urskiljas inom andra konjugationen enligt hur infinitiv och presens sg. förhåller sig till varandra: 1) stammar som slutar på tonande konsonant, *m*, och (alltid lång) vokal; 2) stammar på *ll*, *nn*, *n*; 3) stammar på *r*; 4) stammar på **j* (vilket återspeglas som *-e* [ɛ]) med a) långa, b) korta rötter. Exempel ges i tabell 14.

Tabell 14. Morfofonologiska typer inom andra konjugationen

Typ	Infinitiv; presens pl.	Presens sg.	Imperativ	
			Sg.	Pl.
1	<i>kēp</i> 'köpa'	<i>kēpär</i>	<i>kēp</i>	<i>kēpe</i>
	<i>glēm</i> 'glömma'	<i>glēmär</i>	<i>glēm</i>	<i>glēme</i>
	<i>leva/liva</i> 'leva'	<i>levär/livär</i>	<i>lēv</i>	<i>leve</i>
	<i>trū</i> 'tro'	<i>trūär</i>	<i>trū</i>	<i>trūe</i>
2	<i>häll</i> 'hälla'	<i>hälldär</i>	<i>häll</i>	<i>hälle</i>
	<i>bränn</i> 'bränna'	<i>brännvär</i>	<i>bränn</i>	<i>bränne</i>
	<i>lön</i> 'låna'	<i>lönvär</i>	<i>lön</i>	<i>löne</i>
3	<i>hēr</i> 'höra'	<i>hēr</i>	<i>hēr</i>	<i>hēre</i>
4a	<i>riņņe</i> 'omge'	<i>riņņär</i>	<i>riņņe</i>	
	<i>sēke</i> 'söka'	<i>sēkär</i>	<i>sēk</i>	<i>sēke</i>
4b	<i>sjöle</i> 'sälja'	<i>sjōļ</i>	<i>sjōļ</i>	<i>sjōle</i>
	<i>äre</i> 'plöja'	<i>ār</i>	<i>ār</i>	<i>äre</i>
	<i>säte</i> 'sätta'	<i>sätär</i>	<i>sätt</i>	<i>säte</i>
	<i>kräve</i> 'kräva'	<i>krävär</i>	<i>kräv</i>	<i>kräve</i>

I preteritum och supinum indelas andra konjugationens verb i fyra morfofonologiska grupper: 1) de med ändelsen *-t*, som förekommer efter rötter som slutar på *s*, *n*, *ll*, *t* (om *t* inte följer *äi*), *k*, *p*, *ld*: *blēs* 'blåsa' – *blēst*; *lön* – *lōnt*; *still* 'ge mat' – *stiltt*; *höld* 'hålla' – *hōlt*; *sēke* – *sēft*; *kēp* – *kēft*; 2) de med ändelserna *-d* (efter *m*, *mm*, *nn*, *v*, *d*, och alla vokaler förutom diftongen *äi*), och *-d* (efter *r*, *ļ*): *drēm* 'drömma' – *drēmd*; *klämm* 'klämma' – *klāmd*; *bränn* – *brānd*; *leva/liva* – *lēvd*; *hēr* – *hēd*; *sjöle* – *sjōd*; *svölge* 'svälja' – *svōd*; *hēne* 'hänga' – *hēmd*; *bigge* 'bygga' – *bēvd*; *rū* 'ro' – *rūd*; 3) de med ändelsen *-dd* (efter *äi* och ibland efter *ē*): *strāi* 'strö' – *strāidd*; *kļ[ē:]* (*pō*) 'klä på' – (*pō*)-*kļ[ē:]dd* (jämta *-klēd*); och 4) de med nolländelse: *hitt* 'hitta' – *hitt*.

Verben *lāgge* 'lägga', *sīnas* 'synas', *smāre* 'smörja', *säte* 'sätta', *sätjas* 'sätta sig', *äre* 'plöja' förändrar rotvokalen: *lād*, *sōndest*, *smōd*, *satt*, *satest* (och *sattes*), *ōd*.

Former för andra konjugationens *s*-former ges i tabell 15.

Tabell 15. *S*-former, andra konjugationen

Infinitiv; presens pl.	Presens sg.; imperativ sg.	Imperativ pl.	Preteritum/supinum
<i>skäll-as</i> 'gräla'	<i>skäll-s</i>	<i>skäll-s-e</i> (änt)	<i>skäll-t-es-t</i>
<i>gehēras</i> 'behöva'	<i>gehēš</i>	—	<i>gehēdest</i>
<i>lāggjas</i> 'lägga sig'	<i>lāgg-s</i>	<i>lāgg-s-e</i>	<i>lādest</i>
<i>sätjas</i> 'sätta sig'	<i>sätt-s</i>	<i>sätt-s-e</i>	<i>sattest/satest</i> AL LU// <i>sattes</i> MP
<i>dūas/dōas</i> 'duga'	<i>dūss</i>	—	<i>dūdest/dōdest</i>
<i>bāias</i> 'be'	<i>bāitts</i>	<i>bāittse</i>	<i>bāiddest</i>
<i>līas</i> 'lyda'	<i>litts</i>	<i>littse</i>	<i>līdest/līddest</i>

Isolerade konjugationsmönster av (ursprungligen) svaga verb ges i tabell 16.

Tabell 16. Verben *gära, gärjas, hōa* och *säi*

Infinitiv	Presens		Imperativ		Preteritum	Supinum
	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.		
<i>gära</i> 'göra'; <i>gärjas</i> 'göras; jäsa'	<i>gār</i> <i>gäšš</i>	<i>gära</i> <i>gärjas</i>	<i>gār</i> —	<i>gäre</i> —	<i>gjūd</i> <i>gjūdest</i>	
<i>hōa</i> 'ha'	<i>hār</i>	<i>hōa</i>	?	?	<i>hāv</i>	<i>hāve</i>
<i>säi</i> 'säga'	<i>säiär</i>	<i>säi</i>	<i>säi</i>	<i>säie</i>	<i>sā</i>	<i>sōa</i>

I mina inspelningar förekommer 72 starka verb. Här anför jag några exempel som är grupperade efter de gamla avljudsklasserna.

Klass 1:

bīt 'bita' – *bāit* – *bite*; *bļī* – *bļāi* – *bļōē*; *gnī* 'gnida' – *gnāi*//*gnīd* – *gnēē*//*gnīd*;
rī 'rida' – *rāi*//*rīd* – *rēē*//*rīd*; *rīv* – *rāiv*//*rīvd*//*rīva* – *rive*//*rīvd*//*rīva*;
stīv (*upp*) 'stiga (*upp*)' – *stāiv* – *stīve*; *vrī* 'vrida' – *vrāi*//*vrīd* – *vrēē*//*vrīd*

Klass 2:

bjū 'bjuda' – *bjöü*//*bjūd* – *bjōē*//*bjūd*; *brūt* – *bröüt* – *brüte*; *drūp* – *dröüp* – *drüpe*/*dröpe*;
flū 'flyga' – *flöü* – *flōē*; *flūt* 'flyta' – *flöüt* – *flüte*/*flöte*; *frūs* – *fröüs* – *früse*;
ljū 'ljuga' – *löü* – *lōē*; *rūk* 'ryka' – *röük* – *rüke*; *skjūt* – *skjöüt* – *sküte*; *tjūt* – *tjöüt* – *tjüte*

Klass 3:

bind – *band* – *bunde*; *brinn* – *brann* – *brunne*; *drikk* – *drakk* – *drukke*; *hinn* – *hann* – *hunne*;
rinn – *rann* – *runne*; *sinke* 'sjunka' – *sank* – *sunke*; *smäll* – *small* – *smulle*;
smält – *smalt* – *smulte*; *spinn* – *spann* – *spunne*; *sprinj* 'spricka' – *spranj* – *sprunje*;
stinj 'stinga' – *stanj* – *stuje*; *sväll* – *svall* – *svülle*;
triske 'tröska' – *trask*//*triskja* – *truske*/*trüske*//*triskja*

Klass 4:

bära – *bār* – *büre*; *kuma* 'komma' – *komm* – *kume*; *skära* – *skār* – *sküre*;
sōa 'sova' – *sō* – *süe*; *stjōla* 'stjäla' – *stjūd* – *stjōle*

Klass 5:

bāa 'be' – *bā* – *bāē*; *gäva* – *gāv* – *gāve*; *jäta* – *ōt* – *jäte*; *ligge* – *lō* – *lēa*; *läsa* – *lās* – *läse*;
sīte 'sitta' – *satt* – *satt*; *sī* 'se' – *sō* – *sīd*; *vara* – *vār* – *vare*

Klass 6:

drāa 'dra' – *drū* – *drōē*; *däi* 'ō 'dö' (om djur) – *dū* 'ō – *ō-dūē*;
fāštō 'förstå' – *fāštū* – *fāštōē*; *gäi* 'skälla' – *gū* – *güe*; *lē* 'skratta' – *lū* – *lüe*;
slō – *slū* – *slāē*; *stō* – *stū* – *stōē*; *sväre* – *svār* – *svüre*; *tōa* 'ta' – *tū* – *tāē*

Klass 7:

fall – foll – falle; fō – fī – fōe; grōt – grāit – grote; gō – gī – gōe; hugg – hogg – hugge

S-former av starka verb ges i tabell 17.

Tabell 17. Starka verb: *s*-former

Infinitiv; presens pl.	Presens sg.; imperativ sg.	Imperativ pl.	Preteritum	Supinum
<i>brūtas</i> 'brytas'	<i>brūts</i>	—	<i>brōütes(t)</i>	<i>brütest</i>
<i>kļūas</i> 'klyvas'	<i>kļüss</i>	—	<i>kļōüstest</i>	<i>kļōest</i>
<i>stiņņas</i> 'stingas'	<i>stiņņs</i>	—	<i>stajņjest</i>	<i>stujņjest</i>
<i>slōas</i> 'slåss'	<i>sloss</i>	<i>slōse//slōase</i>	<i>slusstes(t)</i>	<i>slāest</i>

Oregelbundna verbformer ges i tabell 18.

Tabell 18. Oregelbundna verb

Infinitiv	Presens		Imperativ		Preteritum	Supinum
	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.		
<i>lāta</i> 'låta'	<i>lātār</i>	<i>lāta</i>	<i>lāt</i>	<i>lāte</i>	<i>lāivd</i>	<i>lāivd, lote</i>
<i>lōt</i> 'ō' 'sluta'	<i>lōtār</i> 'ō	<i>lōt</i> 'ō	<i>lōt</i> 'ō	<i>lōte</i> 'ō	<i>lāivd</i> 'ō	<i>lāivd, lote</i> 'ō
—	<i>kann</i>	<i>kuna</i>	—	—	<i>kunt</i>	
—	<i>ska</i>		—	—	<i>skilt</i>	
<i>vara</i>	<i>jār/jār</i>	<i>jāra</i>	<i>vār</i>	<i>vare</i>	<i>vār</i>	<i>vare</i>
—	<i>vill</i>	<i>vila</i>	—	—	<i>vilt</i>	
<i>vīta</i> 'veta'	<i>vāit</i>	<i>vīta</i>	—	—	<i>visst</i>	<i>vīta</i>

Particip

Presens particip bildas med suffixet *-ande*. Vanligen förekommer det efter rörelseverb (*kuma*, *bāra* 'ō' 'ge sig av') och efter verbet *bļī*: *Vallan kumār sallande mā buskan* 'Herden kommer och driver boskapen'. I attributiv ställning har presens particip förekommit bara i ett exempel: *kokande vatn*.

Perfekt particip bildas efter det mönster som visas i tabell 19.

Tabell 19. Former för perfekt particip

Konj.	Infinitiv	Perfekt particip			
		Mask.	Fem.	Neut.	Pl.
1	<i>boka</i> 'baka'	<i>boka//bokandār</i>	<i>boka</i>	<i>boka//bokat</i>	<i>boka//bokandar</i>
	<i>vatn</i> 'vattna'	<i>vatna//vatnandār</i>	<i>vatna</i>	<i>vatna//vatnat</i>	<i>vatna//vatnandar</i>

2	<i>kväss</i> 'väsä'	<i>kvässtär</i>	<i>kvässt</i>		<i>kvässtar</i>
	<i>läiv</i> 'lämna'	<i>läivdär</i>	<i>läivd</i>		<i>läivdar</i>
	<i>bränn</i> 'bränna'	<i>brändär</i>	<i>bränd</i>		<i>brändar</i>
	<i>bigge</i> 'bygga'	<i>bēvdär</i>	<i>bēvd</i>		<i>bēvdar</i>
	<i>skjöle</i> 'skölja'	<i>skjōdär</i>	<i>skjōd</i>		<i>skjōdar</i>
3	<i>bīt</i> 'bita'	<i>bitndär</i>	<i>bite</i>	<i>bitet</i>	<i>bitndar</i>
	<i>bind</i> 'binda'	<i>bundndär</i>	<i>bunde</i>	<i>bundet</i>	<i>bundndar</i>
	<i>drikk</i> 'dricka'	<i>drukkendär</i>	<i>drukke</i>	<i>drukket</i>	<i>drukkendar</i>
	<i>skära</i>	<i>skürendär</i>	<i>sküre</i>	<i>sküret</i>	<i>skürendar</i>
	<i>tōa</i> 'ta'	<i>täendär</i>	<i>täe</i>	<i>täet</i>	<i>täendar</i>

Referenser

Grinevald, Colette & Michel Bert, 2011. Speakers and Communities. I *The Cambridge handbook of endangered languages* (45–65), red. av Peter K. Austin & Julia Sallabank. Cambridge University Press.

Mankov, Aleksandr, 2011a. Slovoizmenenije susjtjestvitel’nykh v dialekte sela Starosjvedskoje. *Vestnik PSTGU. Serija III: Filologija* 24: 32–43.

Mankov, Aleksandr, 2011b. Dialekt sela Starosjvedskoje: Materialy k opisaniju prilagatel’nykh i mestoimenij. *Vestnik PSTGU. Serija III: Filologija* 25: 37–54.

Mankov, Aleksandr, 2012. Slovoizmenenije glagolov v dialekte sela Starosjvedskoje. *Vestnik PSTGU. Serija III: Filologija* 28: 7–25.

Mankov, Aleksandr, 2013a. Dialekt sela Starosjvedskoje: obzor morfologii. I *Mir sjvedskoj kul’tury* (55–105), red. av Tamara A. Torstendahl-Salytjeva. Moskva.

Mankov, Aleksandr, 2013b. Skandinavskij ostrov v slavjanskoj jazykovoj srede. Dialekt sela Starosjvedskoje: imja susjtjestvitel’noje. *Slovene. International Journal of Slavic Studies* 2/1: 60–110.

Mankov, Alexander, 2014. A Scandinavian island in a Slavonic linguistic environment. The dialect of Gammalsvenskby: Nouns (Paper 2). *Slovene. International Journal of Slavic Studies* 3/1: 120–170.

En akustisk studie av [ɬ] i estlandssvenska

Susanne Schötz¹, Francis Nolan² & Eva Liina Asu³

¹*Språk-och Litteraturcentrum, Lunds Universitet*

²*Dept of Theoretical and Applied Linguistics, University of Cambridge*

³*Institute of Estonian and General Linguistics, University of Tartu*

Abstrakt

Denna pilotstudie undersöker estlandssvenska [ɬ], en mycket ovanlig tonlös lateral i skandinaviska dialekter som främst utvecklats ur historiska konsonantkluster som /sl/. Sex äldre estlandssvenska talare spelades in och de fonologiska och fonetiska (duration, relativ intensitet) egenskaperna i [ɬ] undersöktes och jämfördes med andra estlandssvenska konsonanter och även med [ɬ] i isländska. Resultaten visar att [ɬ] inte verkar vara ett konsonantkluster utan en enkel konsonant. Den har liknande duration som initialt [s] och tenderar att bli anticipatoriskt tonande i dess senare del, vilket pekar mot approximantstatus. Estlandssvenska [ɬ] har fonemstatus och kan vara både kort och lång, och uppvisar dessutom likheter i intensitet med isländska [ɬ]. Lateral och andra fonetiska aspekter av estlandssvenska är i akut behov av vidare forskning.

Abstract

This pilot study investigates the Estonian Swedish (ES) voiceless lateral [ɬ], which is rare among the Scandinavian dialects and is a development mainly of historic /sl/ clusters. Six elderly ES speakers were recorded, and the phonological and phonetic (duration, relative intensity) properties of [ɬ] were studied and compared to other ES consonants and [ɬ] in Icelandic. The results suggest that ES [ɬ] is a single consonant rather than a consonant cluster. It behaves much like initial [s] in duration, although a tendency to anticipatory voicing in its latter part may point to its 'approximant' status. Furthermore, ES [ɬ] is similar in intensity to the Icelandic [ɬ]. It has a phonemic status and it can be both short and long. Laterals as well as other phonetic aspects of ES are in urgent need of further research.

Inledning

Från ca 1200-talet och fram till den sovjetiska ockupationen av Baltikum vid andra världskrigets slut fanns det en svensktalande befolkning i Estland. Svenska talades framför allt på öarna utanför Estlands västkust och längs kusterna av det nordvästra

hörnet på fastlandet. Idag överlever estlandssvenska dialekter endast bland en liten grupp äldre immigranter i Sverige och en knapp handfull äldre talare i Estland.

Estlandssvenskans ljudsystem har hittills framför allt undersökts inom ramen för dialektologiska beskrivningar (se till exempel E. Lagman 1979). De enda existerande akustisk-fonetiska studierna är dels en undersökning av estlandssvenska långa slutna vokaler av Asu, Schötz och Kügler (2009), och en studie av accentuering av sammansatta ord av Schötz och Asu (2013). Trots att få studier undersökt estlandssvenska akustiska drag uppvisar det estlandssvenska ljudsystemet ett intressant och rikt material för akustisk-fonetiska undersökningar. Ett sådant delmaterial är det laterala systemet, som är fokus för föreliggande studie.

Enligt H. Lagman (1971: 175–188), har estlandssvenska ett ganska stort antal lateraler bestående av följande:

- (1) [l]: en tonande alveolar som är vanlig i samtliga skandinaviska språk, i de flesta positioner och fonemkontexter, till exempel *lag* och *vall*
- (2) [ɭ]: en tonande supradental (postalveolar) i kontexten /r/ + /l/ som förekommer i många svenska och norska dialekter (utom de flesta med [ʁ]; och finlandssvenska), till exempel *farligheter* [fa:ɭɦartə(ɪ)]
- (3) [ɽ]: en tonande retroflex (eller kakuminal) flapp i vissa kontexter, som i en del svenska och norska dialekter, till exempel *blå* [bɽo:] och *nagel* [na:ɽ]
- (4) [ɬ]: en tonlös alveolar frikativa, ibland använd i (historiska) kontexter /sl-/ and /tl-/, ovanlig i skandinaviska dialekter, till exempel *slag* [ɬo:] och *vassle* [vaɬ:].

[ɽ] och [ɬ] utgör betydande utvecklingar av det laterala systemet. Den ena utvecklingen gäller den retroflexa flappen [ɽ], vilken är ganska vanlig och förekommer i flera svenska och norska dialekter. [ɽ] benämns ofta även ”kakuminalt” eller ”tjockt” /l/, och förekommer i initiala kluster (som i estlandssvenskans *flytta* [fɽɛtɛ] eller [fɽɪt:] och *blöt* [bɽʌʊt]), medialt i en del ord (som i *mala* [mʌɽɐ] i vissa dalmål), och finalt efter vissa konsonanter (som i estlandssvenskans *fågel* [fʌ:ɽ] och *körhjul* [ke:rjʌ:ɽ] ’cykel’). Det svenska och norska [ɽ] anses ha uppkommit som en realisering av [rð]-sekvenser i fornnorska i ord som *garðr* ’gård’ and *borð* ’bord’, och har sedan spridits till /l/ i vissa kontexter. Tiberg (1962) påstår dock att det estlandssvenska [ɽ] inte uppstått ur [rð]-sekvenser.

Den andra utvecklingen gäller den laterala tonlösa frikativan [ɬ], som troligen delvis uppkommit ur den historiska sekvensen /s/+l/, och alltså förekommer i ord som *slipp* [ɦɪp:] ’trasa’ and *vassle* [vaɬ:]. [ɬ] är idiosynkratisk eller åtminstone mycket ovanlig. Detta ljud används dock konsekvent av talarna i denna studie, dock med en

del variation i hur ljudet realiseras. Ljudet är mycket ovanligt i svenska dialekter, och förekommer (så vitt vi vet) endast i älvdalska och orsamål i Dalarna, några norr-ländska mål, samt i de åländska och österbottniska varieteterna av svenskan i Finland. Möjligtvis förekom det även i gammalsvenskbysvenska som talades i Ukraina fram tills den övergick till mer standardiserade former.

Syftet med denna studie är att kvantifiera de fonetiska egenskaperna hos det estlandssvenska [ɬ]. Vi vill besvara följande specifika frågor: (a) Är [ɬ] fortfarande en komplex onset, det vill säga ett nostalgiskt [sl-] konsonantkluster? I en inledande preliminär auditiv analys uppvisade flera tokens en tonlös vokalisk del som föregick den laterala friktionen, [hɬ], framför allt i Rickuldialekten. Tyder detta på att vi har att göra med en *fonologisk* sekvens som är assimilerad för artikulationssätt men inte för ton?; (b) Om [ɬ(l)] inte är ett kluster, har det ursprungliga [sl-] blivit ett lateraliserat [s], eller har det blivit ett avtonat [l]?; och (c) Är det en approximant [ɭ] eller en frikativa [ɬ]? Ett ytterligare mål var att diskutera kring [ɬ]:s historiska ursprung.

Material och metod

Talaren i denna studie representerar Nuckö-Rickul-Ormsö-varieteten, vilken utgör det största estlandssvenska dialektområdet. Figur 1 visar att Nuckö och Rickul ligger i det nordvästra hörnet av Estlands fastland, och Ormsö är en liten ö nära Nuckö. Tre äldre talare vardera av Rickul- och Ormsösvenska spelades in i Stockholm 2012. Samtliga talare hade bott i Stockholm sedan 1940-talet. Det huvudsakliga talmaterialet sammanställdes med hjälp av medlemmar i den estlandssvenska föreningen *Svenska Odlingens Vänner* (SOV) i Stockholm och bestod av 90 ord, varav de flesta innehöll likvida konsonanter i olika positioner. Orden lästes i rammeningen ”jag sa ____ igen”. Talarna ombads läsa varje mening tre gånger. I denna studie fokuserade vi på fem ord med initialt [ɬ(l)]: *slag*, *slita*, *slipp* (=’trasa’), *slå*, and *slak*,

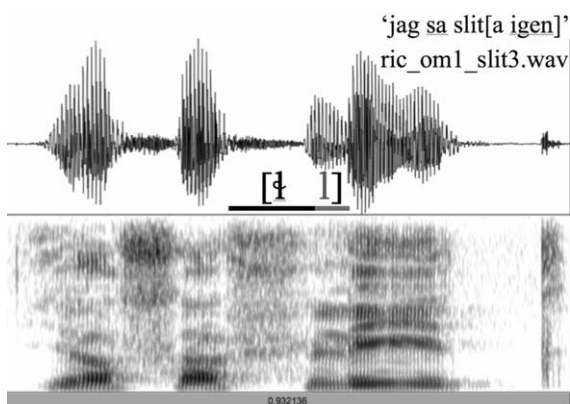

Figur 1. De estlandssvenska dialektområdena på 1930-talet (från: E. Lagman 1979: 2).

elva ord med initialt [f]: *fågel, falla, fel, föl, föll, fall, fil, fall, fylla, fäll, fittla* (=’kittla’), and sex ord med initialt [ft]: *flytta, flaska, flat, fläta, flämta, flicka*.

Vi använde oss dessutom av ytterligare ett material bestående av en eliciterad ordlista, som vi anpassade för att likna ordlistematerialet i det svenska dialektprojektet SweDia 2000 (Bruce et al. 1999). Detta material spelades in i Stockholm 2009 med fyra Rickul-talare. Tre av dessa talare spelades in även 2012. Från ordlistan valde vi ut följande ord: [l]: *läs, lus, lös, lat, lott, lass, ludd, lett*, och [s]: *särk, såll, saker, sur* ([sø:ɪ], använd istället för *söt* för /ø:/).

Orden segmenterades manuellt i Praat (Boersma & Weenink 2014), och durationer uppmättes i den initiala enkla konsonanten eller konsonantklustret. För [ɬ] mätte vi även durationen av dess potentiella delkomponenter: [(h) ɬ (l)]. Figur 2 visar ett exempel på ett [ɬ] producerat av en Rickul-talare.

Figur 2. Vågdiagram och spektrogram av [ɬ] för en Rickul-talare.

Resultat

[ɬ]:s fonetiska egenskaper

Medelvärden av durationerna för [(h) ɬ (l)] för de estlandssvenska Rickul- och Ormsödialekterna visas i Figur 3.

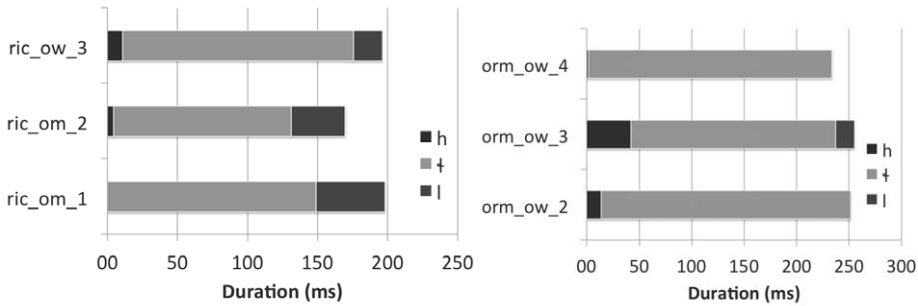

Figure 3. Medelduration för komponenterna i [(h)ɬ(l)] för tre Rickul-talare (till vänster) och tre Ormsö-talare (till höger).

Rickul-talarna producerade i genomsnitt en till stor del tonlös lateral, som ofta blir tonande mot slutet. Två av Ormsötalarna producerade helt tonlösa [ɬ], medan en talare ibland uppvisade kortare ton mot slutet av lateralen. I båda dialekter finns en antydning till en [h] onset till [ɬ] vilket kan tolkas som preaspiration eller antecipatorisk avtoning av vokalen

[(ɬ)s] fonologiska och fonetiska status

Är [(ɬ)] en enkel konsonant eller ett konsonantkluster?

Flera av [(ɬ)]-ljuden uttalades som [(h)ɬl], vilket skiljer sig från uttalet av [(ɬ)] i andra språk, såsom till exempel i Zulu och walesiska (Ladefoged & Maddieson 1996; Mark Jones, pers. kommunikation). Durationen är också ganska lång för en enkel konsonant (150–250 ms, se Figur 3). Detta antyder att [(ɬ)] fonologiskt sett är ett konsonantkluster. Dock saknar två av Ormsö-talarna tonande inslag, och endast en Rickul-talare har inga helt tonlösa tokens, vilket pekar på att [(ɬ)] är en fonologisk enkel konsonant. Figur 4 visar medeldurationer för konsonantklustret [(ɬ)], för de båda enkla konsonanterna [s] och [f], samt för det möjliga konsonantklustret [(h)ɬl].

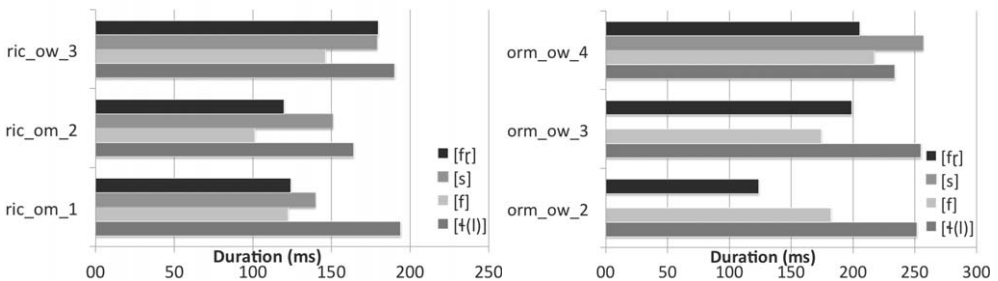
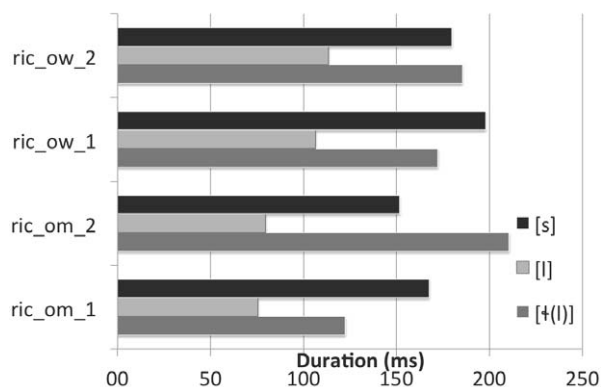

Figure 4. Medeldurationer för initialt [(h)ɬl], [(ɬ)], [s] och [f] för tre Rickul- (till vänster) och tre Ormsö-talare (till höger).

Resultaten för [s] bör dock ses som tentativa, eftersom de baseras på endast tre tokens för varje talare, och eftersom två av Ormsö-talarna inte producerade några ord med initialt [s]. I både Rickul- och Ormsö-dialekterna kan [s] vara lika långt som [ɬ(l)], vilket antyder att [ɬ(l)] inte behöver vara ett kluster. Dock kan durationskompensation innebära att kluster inte nödvändigtvis måste vara längre än enkla konsonanter, så frågan är fortfarande öppen, även om bevisen här pekar emot en klusterstruktur /sl-/.

Är [ɬ(l)] ett lateralt [s] eller ett tonlöst [ʃ]?

Om [ɬ(l)] inte är en nostalgisk återspeglings av konsonantklustret [sl-] utan en enkel konsonant, ska vi se det som ett lateralt [s], eller hellre som ett avtonat (tonlöst) [ʃ]? Vi jämförde durationer för [ɬ(l)] med durationer för [l], och för [s] i initiala positioner i ordlistematerialet för samma talare av Rickuldialekten. Durationerna för fyra Rickul-talare visas i Figur 5.

Figur 5. Medeldurationer för initialt [ɬ(l)], [l] och [s] för fyra Rickul-talare.

[ɬ(l)] uppvisar tydligt större likheter i durationer med [s] än med [l], vilket pekar på att durationsmässigt verkar [ɬ(l)] vara ett slags lateraliserat [s].

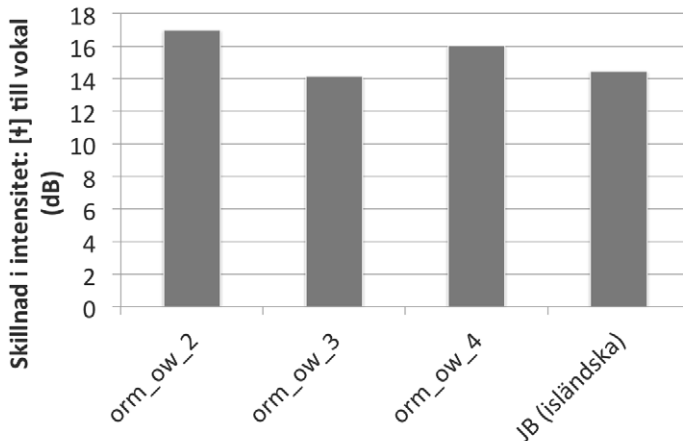
Är det ett [ʃ] eller ett [ʃʃ]?

Den uppenbara skillnaden mellan [ɬ] och [ʃ] är att vi för att avtona en approximant (till exempel [ʃ]) behöver bara en tillräckligt stor glottal öppning för att fonationen (och därmed tonen) ska upphöra, vilket ger minimalt med lokal friktion (brusbildning), medan en tonlös frikativa (till exempel [ʃ]) behöver såväl en vid öppning i

glottis som en förträngning längre fram i talröret för att åstadkomma tillräcklig brus-bildning. Ladefoged och Maddieson (1996: 199) antyder att antecipatorisk ton är mer utmärkande för [ɫ] (och vissa tonlösa nasaler) än för [ɭ].

Baserat på detta uppvisar den tonlösa lateralen i estlandssvenskan tecken på antecipatorisk ton, det vill säga på att vara en approximant, åtminstone i Rickul-dialekten. Friktionsbrusets styrka tyder dock impressionistiskt på att det är en frikativa.

Vi har även jämfört intensitetskvoter mellan lateralen och den följande vokalen i estlandssvenska och i isländska, som både har en approximant /ɭ/ som ofta realiserar som [ɫ], och ett frikativt [s]. Figur 6 visar att medelintensiteten i den följande vokalen relativt [ɫ] är mycket lika i Ormsö-dialekten och i isländska, vilket tyder på att [ɫ] kan ha approximantstatus.

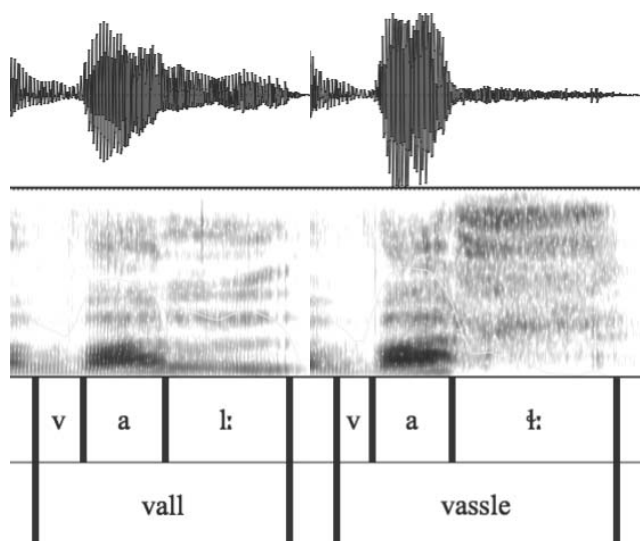

Figur 6. Genomsnittlig intensitet (dB) för följande vokal relativt [ɫ] för tre Ormsö-talare och en isländsk talare.

Durationen för [ɫ(l)] är betydligt mer lik durationen för [s] än den för [l], vilket indikerar att när det gäller durationen så kan [ɫ(l)] vara ett slags lateraliserat [s].

Är [ɫ(l)] ett fonem?

Figur 7 visar vågdiagram och spektrogram för ett exempel på ett minimalt par i estlandssvenska: /val:/ – /vaɫ:/.

Figur 7. Vågdiagram och spektrogram för det estlandssvenska minimala paret /val:/ – /vaɫ:/.

Förekomsten av minimala par i vårt material, såsom /la:/ ‘lag’ – /ɫa:/ ‘slå’ och /val:/ ‘vall’ – /vaɫ:/ ‘vassle’ tyder på att [ɫ] har fonemstatus. Det förekommer dessutom både som kort [ɫ] som i till exempel [ɫa:] och som långt [ɫ:] som i till exempel [vaɫ:].

[ɫ]:s historiska ursprung

Estlandssvenska har utan tvekan påverkats av sitt närmaste kontaktspråk estniskan (till exempel Danell 1905: 34, ref. i H. Lagman 1971: 13). Då estniskan föredrar enkla onsets, är det frestande att föreslå hypotesen att utvecklingen av [ɫ] ur [sl-] skulle kunna ha något att göra med det estniska inflytandet.

Å andra sidan saknas ljudet i estniskans foneminventarium, och hypotesen är mindre övertygande än den skulle kunna vara då vi inte känner till några andra processer med klusterförenklingar i estlandssvenska såsom dem som finns i estniskans lånord från germanska språk.

För att denna lösning skulle bli applicerbar skulle dessutom dialekter som älvdalska – en av få andra svenska dialekter med [ɫ] – ha haft kontakter med samiska, vilket inte är uppenbart inom den relevanta tidsskalan.

Det är därför mer troligt att fröet till [ɫ] skulle finnas inneboende som en mer generell uttalsvariation av [sl-]. För att testa detta sökte vi i den engelska DyViS databasen (se Nolan et al. 2009). Kanske till vår förvåning förekom det bland informanterna endast 16 exempel på ordinitiala /sl-/ i ungefär 25 timmar av inspelade

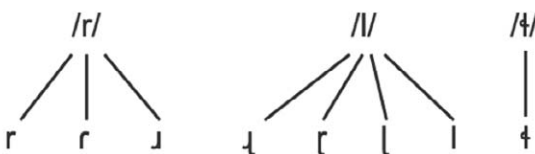
intervjuer. Av dessa hade samtliga identifierbara tonlösa lateraler efter [s]:et, och nästan hälften (7 av 16) saknade en påföljande identifierbar tonande lateral delkomponent. Detta pekar på att en tonlös lateral kan ligga latent i vilken [sl-] sekvens som helst.

Diskussion och framtida studier

Den här pilotstudiens resultat tyder på att [ɬ] är ett fonem i estlandssvenska som kan realiseras som [ɬ], [hɬ], eller [hɬ] i Rickul- och Ormsödialekterna. Dessutom pekar mätningarna av duration såväl som av intensitet på att [ɬ] är en enkel konsonant – snarare än ett konsonantkluster [sl-] – som beter sig som ett [s] vad gäller duration, men som ett [ɬ] vad gäller intensitet, och därför tyder på att det har approximant-status. Tre talare från varje sub-dialekt är dock för få för att kunna dra några generella slutsatser. Återstående frågor skulle kunna besvaras i en större studie med fler talare från flera subvarieteter av estlandssvenska. I projektet Estlandssvenskans språkstruktur (ESST) avser vi spela in ytterligare talare från olika estlandssvenska dialekter och även använda äldre inspelningar för att vidare undersöka de fonetiska och fonologiska dragen i estlandssvenska.

Slutsatser

Estlandssvenskan har en rik och ovanlig uppsättning likvidor, vilket visas i Figur 8.

Figur 8. Estlandssvenskans likvidor.

Den ovanligaste bland dessa är den tonlösa lateralen [ɬ]. En del frågor återstår att besvara, men det estlandssvenska [ɬ] verkar vara

- a) en enkel konsonant snarare än en nostalgisk återspeglning av ett konsonantkluster,

- b) en tonlös frikativa vad gäller durationen, som liknar ett [s] i duration, även om den delvis tonande finala delen kan tyda på att den har approximantstatus, liknande de tonlösa lateralerna i isländska,
- c) frivilligt anticipatoriskt tonande, och
- d) ett fonem, eftersom det förekommer både kort och lång i minimala par som /la:/ – /lɑ:/ och /val:/ – /vaɫ:/.

Slutord

Författarna riktar ett varmt tack till Júlía Baldursdóttir för hennes hjälp med dataanalysen och för inspelningen av de isländska orden. Vi vill också tacka våra estlandssvenska informanter och Svenska Odlingens Vänner i Stockholm. Den här studien gjordes inom projektet Estlandssvenskans språkstruktur (ESST) (Vetenskapsrådet, dnr 2012-907).

Referenser

- Asu, Eva Liina, Susanne Schötz & Frank Kügler, 2009. The acoustics of Estonian Swedish long close vowels as compared to Central Swedish and Finland Swedish. I *Proceedings of Fonetik 2009* (54–59). Stockholms universitet: Inst. f. lingvistik
- Boersma, Paul & David Weenink, 2014. *Praat: Doing phonetics by computer* [Datorprogram] Ver. 5.3.76, hämtad från www.praat.org/.
- Bruce, Gösta, Claes-Christian Elert, Olle Engstrand & Anders Eriksson, 1999. Phonetics and phonology of the Swedish dialects – a project presentation and a database demonstrator. I *Proceedings of ICPHS 99* (San Francisco), 321–324.
- Ladefoged, Peter & Ian Maddieson, 1996. *The sounds of the world's languages*. Oxford: Blackwell.
- Lagman, Edvin, 1979. *En bok om Estlands svenskar. Estlandssvenskarnas språkförhållanden. 3A*. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner.
- Lagman Herbert, 1971. Svensk-estnisk språkkontakt. Studier över estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna. Stockholm.
- Nolan, Francis, Kirsty McDougall, Gea de Jong & Toby Hudson, 2009. The DyViS database: Style-controlled recordings of 100 homogeneous speakers for forensic phonetic research. *International Journal of Speech, Language and the Law* 16(1): 31–57.
- Schötz, Susanne & Eva Liina Asu, 2013. An acoustic study of accentuation in Estonian Swedish compounds. I *Nordic Prosody: Proceedings of the XIth Conference, Tartu 2012* (343–352), red. av Eva Liina Asu & Pärtel Lippus. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tiberg N., 1962. *Estlandssvenska språkdrag*. Lund: Carl Bloms Boktryckeri.

Dialekt og turisme

Marie Maegaard & Malene Monka

Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet

Abstract: Dialect and tourism

Tourism is one of the largest, and economically most important, industries in the world, and it is an industry that has grown rapidly with globalization. At the same time tourism can be viewed as an ideal area for research in sociolinguistic processes in global economy in late modernity (Jaworski & Thurlow 2010).

It is well established that language plays an important part in tourism contexts (Labov 1967, Coupland et al. 2005, Thurlow & Jaworski 2010, Pietikäinen & Kelly-Holmes 2011). Whereas minority languages and dialects have often been seen as markers of identity, now they are also viewed as commodities which can be marketed independently of an identity function (Heller 2003, Jaworski & Thurlow 2010).

This process is tied to the commodification of authenticity. Authenticity is commodified, for instance, when products are promoted as “traditional” and “local” (e.g. music, pottery, food, dance etc.), and here language can play an important part for the authentication of the product. A local geographical dialect can contribute to the branding of the place to which it is tied, e.g., visually by the use of dialect orthography (on signs, local products or souvenirs) or by doing guided tours in dialect (Heller 2003, Duchêne & Heller 2012). This means that the local dialect can act as an important factor in producing a place, a product or an event as authentic.

In the Nordic context, we do not yet know much about how and where dialect is used in the tourist industry. This was the point of departure for the workshop on Dialect and Tourism at the conference. We took the following questions as our starting point: Is the use of local dialect important in tourist-host encounters? Are dialects commodified? Does a potential commodification affect the local speech community? Will it lead to the locals using less local dialect features (Urry 1995), or can it on the contrary contribute to a preservation of a dialect or at least some salient dialect features (Johnstone 2009)?

The workshop was introduced by Marie Maegaard giving a short presentation on dialect and tourism. Then Marie Maegaard and Malene Monka gave the paper “And in the end they have to pass by the cash desk” – the construction of the authentic Bornholmian wine experience through the use of traditional Bornholmian dialect. This was followed by Jan-Ola Östman’s paper Linguistic dialect landscape as an expression of identity, exotism and self-intervention. In the following Maegaard’s and Monka’s paper will be briefly summarized. For Östman’s paper, see his contribution to this volume.

Connections between tourism and the use of dialect was illustrated with a case study from the Bornholmian winery Lille Gadegård. Through analyses of the winery’s website, recordings of the winegrower’s guided tours around the farm, interviews with guests and winegrower, and the results from a questionnaire study, we showed how Bornholmian dia-

lect is commodified and made part of the tourist experience. Analyses of the website show how guests have already before the actual visit to the winery been introduced to phrases like “the winegrower speaks fast and he speaks Bornholmian”, a phrase also used in the winegrower’s introduction to the guests in the beginning of each tour. The responses to the questionnaire show that the use of Bornholmian dialect contributed to the guests’ holiday experience; one of the guests even stated that it “adds a more authentic feeling to the holiday”. In the group interview, interviewees commented that the use of Bornholmian dialect was a “charming” part of the guided tour, and that it resulted in an experience of uniqueness – it was not “like putting on a record”. This latter statement is interesting in that a comparison of the different guided tours show that they are highly identical in both content, anecdotes, and in the exact wording used.

Detailed interaction analyses showed that the winegrower uses Bornholmian to establish different participation frameworks for the guests; some are including, others excluding. When too much dialect is used, it becomes excluding, and guests are not able to deliver the same response as they are when the language use is closer to standard Danish. In the analyses it was argued that both types of language use – both the including and the excluding – contribute to the guests’ experience of the winegrower as authentic and to their experience of a particularly authentic Bornholmian tourist experience. It is clear from the sociolinguistic interview with the winegrower that he realizes that dialect is an important part of the event he is selling. After having talked about his use of Bornholmian in the guided tours, he says: “it is in my own interest to get people up in my hand and carry them around for 38 minutes and that they get an experience out of it and then pass by the cash desk before they leave”.

In conclusion it was argued that the study of Lille Gadegård is particularly interesting with respect to the use of dialect in the tourism industry and with respect to the use of dialect and the tourists’ experience of authenticity. This is based in the fact that the study shows how the use of local dialect can contribute to the production of authenticity around a product – wine – which is not traditionally a Bornholmian product. The use of Bornholmian dialect in for instance a smokery would not have been equally surprising. It is surprising that Bornholmian dialect can be strategically used to create a feeling of authenticity in the tourists, even around a product that is not traditionally Bornholmian. This shows that the use of dialect is a very strong marker of localness with a large potential in tourism contexts. So far little is known about how dialect is used strategically in the tourism industry in other places in Denmark; however, it is possible that the new commercial interest in the place-related and local will influence processes of dedialectalization, so that these processes will have a different pattern in touristed areas. In which form local dialect would survive in these places is not clear. Studies from other places in the world show that often a few elements are sufficient – words, phrases, particular pronunciations – to index local belonging (see Maegaard et al. 2016, Monka et al. 2015, Scheuer et al. 2015, for further readings on the winegrower study).

Turisme er en af de største og økonomisk set vigtigste industrier i verden, og det er en industri som er vokset eksplosivt med globaliseringen. Samtidig kan turisme ses

som et ideelt undersøgelsesområde for forskning der fokuserer på sociolingvistiske processer i den senmoderne globale økonomi (Jaworski & Thurlow 2010).

Det er efterhånden velkendt at sprog spiller en vigtig rolle i turismekontekster (Labov 1967; Coupland m.fl. 2005; Thurlow & Jaworski 2010; Pietikäinen & Kelly-Holmes 2011). Hvor man i mange sprogsamfund tidligere primært så minoritets-sprog og -dialekter som identitetsmarkører, betragter man nu også disse som handelsvarer der kan markedsføres selvstændigt og uafhængigt af en identitetsfunktion (Heller 2003; Jaworski & Thurlow 2010).

Denne proces hænger sammen med varegørelsen – kommodificeringen – af autenticitet. Autenticitet kommodificeres fx når produkter markedsføres som “traditionelle” og “lokale” (så som musik, keramik, mad, dans etc.), og her kan sprog spille en vigtig rolle for autentificeringen af produktet. En lokal geografisk dialekt kan være med til at brande det sted den er bundet til, fx visuelt ved dialektortografi (på skilte, lokale produkter eller souvenirs) eller ved turistomvisninger på dialekt (Heller 2003; Duchêne & Heller 2012). Herved kan dialekten blive en væsentlig faktor i produktionen af et sted, et produkt eller en begivenhed som autentisk.

I den nordiske kontekst ved vi endnu ikke ret meget om hvor og hvordan dialekter indgår i turistindustrien. Det var afsættet for workshoppen Dialekt og turisme på Dialektologikonferencen. Vi tog udgangspunkt i følgende spørgsmål: Spiller brugen af lokal dialekt en rolle i mødet mellem turister og værter? Kommodificeres dialekterne? Hvordan påvirker en eventuel kommodificering det lokale sprogsamfund? Medfører det at de lokale bruger mindre dialekt (Urry 1995), eller kan det være med til at øge den metasproglige bevidsthed og dermed være med til at bevare en dialekt, eller i det mindste visse saliente dialekttræk (Johnstone 2009)?

Workshoppen blev indledt med et oplæg om dialekt og turisme ved Marie Maegaard. Herefter holdt Marie Maegaard og Malene Monka præsentationen: “Og til sidst skal de hen forbi kasseapparatet” – konstruktionen af den autentiske bornholmske vinoplevelse gennem brug af traditionel bornholmsk dialekt. Efterfulgt af Jan-Ola Östmans præsentation: Lingvistiska dialektlandskap som uttryck för identitet, exotism och självintervention. I det følgende redegøres kort for hovedpointerne i Maegaard og Monkas indlæg. Derudover henvises til Östmans bidrag i denne udgivelse.

Sammenhænge mellem brugen af dialekt og turisme blev undersøgt ved hjælp af et case-studie på den bornholmske vingård Lille Gadegård. Ved at analysere vingårdens hjemmeside, optagelser af vinbondens rundvisninger, interview med gæster

og vinbonden, samt resultaterne fra en spørgeskemaundersøgelse, kunne vi vise, hvordan dialekten bliver kommodificeret og gjort til en del af oplevelsen på vingården. Analyser af vingårdens hjemmeside viser hvordan gæsterne allerede forud for besøget bliver gjort opmærksomme på at “vinbonden snakker hurtigt og han snakker bornholmsk”, en formulering der går igen i vinbondens velkomsttale til gæsterne. Af besvarelsene på spørgeskemaundersøgelsen fremgik det, at mødet med bornholmsk sprogbrug bidrog til gæsternes ferieoplevelse; én af gæsterne svarede ligefrem at det “giver en mere autentisk følelse af ferien”. I gruppeinterviewet blev der peget på at det at vinbonden talte bornholmsk, var en “charmerende” del af omvisningen som bevirkede at det ikke følte som om der blev sat “en grammofonplade på”. Sidstnævnte udsagn var interessant idet analyser af rundvisningerne viser at der i høj grad er tale om at vinbonden bruger de samme historier, anekdoter og ofte præcis de samme formuleringer i de forskellige ture.

Næranalyser af eksemplerne fra en omvisning viste at vinbonden bruger bornholmsk til at etablere forskellige deltagelsesmuligheder for gæsterne; nogle er inkluderende, andre er ekskluderende. Når der bliver brugt for meget dialekt bliver det ekskluderende og gæsterne kan ikke levere den samme respons som de kan, når der er tale om mere standardnær sprogbrug. I analyserne blev der argumenteret for at begge brug – både den inkluderende og ekskluderende – bidrager til gæsternes opfattelse af vinbonden som autentisk og at der er tale om en særlig autentisk bornholmsk turistoplevelse. Det fremgik af det sociolingvistiske interview med vinbonden at han er klar over at dialekten er en del af oplevelsen. Efter at have talt om sin brug af bornholmsk i rundvisningerne siger han: “det er jo i min interesse at få folk op på hånden og bære dem rundt i 38 minutter og at de får en oplevelse ud af det og hen forbi kasseapparatet til sidst inden de tager af sted”.

Afslutningsvis blev der argumenteret for at studiet af Lille Gadegård er særligt interessant mht. brugen af dialekt i turistindustrien og mht. sammenhænge mellem brugen af dialekt og turisternes oplevelse af autenticitet. Det viser sig nemlig at dialekt kan være med til at skabe lokal autenticitet omkring produktionen af en vare – vin – som ikke er traditionelt bornholmsk. Brugen af bornholmsk dialekt på fx et silderøgeri ville ikke have været lige så overraskende. Det overraskende er at den bornholmske dialekt kan benyttes strategisk til at skabe en følelse af autenticitet hos turisterne, selv omkring et produkt som ikke umiddelbart kan ses som traditionelt bornholmsk. Det viser at brugen af dialekt er en meget stærk lokal markør som har stort potentiale i turismesammenhænge. Vi ved endnu ikke ret meget om hvordan

dialekt benyttes strategisk i turistindustrien andre steder i Danmark, men det er muligt at den fornyede kommercielle interesse for det stedsbundne og lokale vil medføre at dialektudtyndingsprocesser i turistområder forløber anderledes end i områder hvor der ikke er kommercielle interesser i dialekten. I hvilken form dialekten i så fald vil overleve er usikkert. Studier fra andre steder i verden viser at det ofte blot er få elementer af dialekten som består – ord, vendinger, særlige udtaler – og som er nok til at signalere det lokale tilhørsforhold (for uddybning se Maegaard et al. 2016, Monka et al. 2015., Scheuer et al. 2015).

Referencer

- Coupland, Nikolas, Peter Garrett & Hywel Bishop, 2005. Wales underground: Discursive frames and authenticities in Welsh mining heritage tourism events. I *Discourse, communication and tourism* (199–222), red. af Adam Jaworski & Annette Pritchard. Clevedon: Channel View Publications.
- Duchhène, Alexandre & Monica Heller (red.), 2012. *Language in late capitalism – Pride and profit*. New York: Routledge.
- Heller, Monica, 2003. Globalization, the new economy, and the commodification of language and identity. *Journal of Sociolinguistics* 7(4): 473–492.
- Jaworski, Adam & Crispin Thurlow, 2010. Language and the globalizing habitus of tourism: Toward a sociolinguistics of fleeting relationships. I *The Handbook of Language and Globalization* (255–286), red. af Nik Coupland. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Johnstone, Barbara, 2009. Pittsburghese shirts: Commodification and the enregisterment of an urban dialect. *American Speech* 84(2): 157–175.
- Labov, William, 1967. The effect of social mobility on linguistic behavior. I *Explorations in sociolinguistics*, red. af S. Lieberman. Bloomington: Mouton & Co.
- Maegaard, Marie, Malene Monka, Jann Scheuer, 2016. Bornholmsk vin og dialekt. *Sprog & Samfund* 2016(1): 8–10.
- Monka, Malene, Marie Maegaard & Jann Scheuer, 2015. Den autentiske dialekttalende – bornholmsk dialekt som vare i turistindustrien. I *Hvad ved vi nu? Efter ti års forskning i dansk talesprog*, red. af Frans Gregersen & Tore Kristiansen.
- Pietikäinen, Sari & Helen Kelly-Holmes, 2011. The local political economy of languages in a Sámi tourism destination: Authenticity and mobility in the labelling of souvenirs. *Journal of Sociolinguistics* 15(3): 323–346.
- Scheuer, Jann, Marie Maegaard & Malene Monka, 2015. Det sælger bedre hvis det er på bornholmsk – mest om dialekt i turismeindustrien, lidt om vin og ganske lidt om svin. *Danske Talesprog* 15.
- Thurlow, Crispin & Adam Jaworski, 2010. *Tourism discourse: Language and global mobility*. London: Palgrave Macmillan.
- Urry, John, 1995. *Consuming places*. London & New York: Routledge.

Lingvistiska dialektlandskap, estetik och språklig självintervention

Jan-Ola Östman
Helsingfors universitet

Abstract: Linguistic dialect landscapes, aesthetics, and linguistic self-intervention

Through an analysis of the ambivalence and variability of the kinds of signs put up on sets of postboxes throughout the village Solf in Ostrobothnia, the study shows how bottom-up signage gradually gets replaced by top-down signs with the implicit argument that it is all for the good (of the brand) of the community. Linguistic self-intervention is characterized as a form of appropriation where some section (i.e., a group of individuals) in the village takes on the role of deciding (here: about postbox signage) for the community at large, on its own presumption that it (i.e., the self-selected group) has superior knowledge of what is (linguistically) best for the village community.

1 Den offentliga dialektens ambivalens

Dialekterna på den österbottniska landsbygden i Finland har länge haft en stark ställning i byarnas offentliga kulturella utbud, inte bara med anledning av dialektkåserier i dagspressen, dialektala teateruppsättningar, diktböcker och noveller på dialekt, utan även i form av ståuppkomik, humor och pop- och rocklyrik på dialekt – inom alla genrer, från visor till hårdrock. Förändringarna i bysamhället återspeglas i det språkliga uttrycket och det dialektala uttrycket skapar en (g)lokaliserad version av världens gång. (För vidare diskussion, se bl.a. Wiik & Östman 1983, Östman 2006, 2008a, 2011, 2016a, 2016b.)

Dialekten i det offentliga rummet, t.ex. i form av dialektskrift, är en stark igenkänningsfaktor för dem som bor i byn. Den skapar också samhörighet och kanske rent av bybornas identiteter: generellt dialektala eller specifikt lokala identiteter som erbjuder var och en en möjlighet att gråta med andra och skratta åt sig själv. Dialekten ger dessutom författare möjlighet att använda mindre acceptabla uttryck, svordomar och andra tabuord, ord och uttryck som de kanske inte så lättvindigt lägger in i en standardspråkig text.

Dialektala texter och uppträdanden har ofta ett uttalat syfte att underhålla med hjälp av det språk som används, dvs. med dialekten. Standardspråkiga som kanske inte förstår dialekten i fråga så bra kan därför komma på teaterföreställningar för att ta del av det humoristiska, det råa. Men för byborna är ”offentlig dialekt” också ett traditionellt sätt att vara samhällskritisk; denna samhällskritik framförs typiskt med en gnutta strategisk komik. Det som ser ut som harmlös bondkomik lockar således publik, och bland åskådarna finns inte sällan även turister. Och publik och turister för med sig pengar. Men kan man därför säga att dialekten har en uppgift i relation till turismen i Svenskfinland?¹

2 Skyltar i byn

Offentlig dialekt är till sin funktion svår att greppa och det är denna ambivalens den här studien vill närma sig, via en skärskådning av dialektala skyltar. Fokus för studien är samhället Solf, söder om Vasa i Österbotten. Den traditionella dialekt som talas i Solf kallas solvdialekten, solvmålet, eller i folkmun solvspråket, *sålv-språåtje*², och betecknas i dialektarkiv och traditionella undersökningar med ”Sv”; dialekten har flest karakteristiska särdrag gemensamma med andra dialekter i dialektområdet ”mellersta Österbotten” (mÖB) och räknas därför till mÖB-dialekterna.

Det som kan sägas vara Solf i dag har ca 2 000 invånare. Solf var fram till 1973 en självständig, enspråkigt svensk kommun, och före det en egen socken, men hör i dag till tvåspråkiga Korsholms kommun. I en tvåspråkig kommun bör – enligt statliga direktiv – all officiell skyltning ske på både svenska och finska; i Solf med svenska överst eftersom svenska är majoritetsspråket i Korsholms kommun.

Mitt fokus är emellertid offentliga men icke-officiella skyltar som är uppsatta mer eller mindre spontant av enskilda personer, av aktiva personer eller grupper i byn. Inom lingvistiska landskap-forskningen kallas sådana skyltar bottom-up-skyltar (se Backhaus 2007, Gorter 2014).

Offentliga, icke-officiella skyltar kan ha mångahanda former i Österbotten, allt från en stor skylt ca 50 km söderut från Solf som proklamerar *Bodd et i Norrnäs va*

¹ Artikeln baserar sig på ett inlägg i workshoppen ”Dialekt og turisme” på Tionde nordiska dialektologkonferensen; workshoppen ordnades av Marie Maegaard och Malene Monka.

² Skriftsystemet utgår från svenskan i Finland, så att <å> står för [o] och <o> står för [u]; <tj> står för det finlandssvenska *tje*-ljudet, affrikatan [tʃ]; dubbelteckning av vokaler, t.ex. <åå>, står för vokallängd och <ɪ> står för det retroflexa l:et [ɫ]; se Wiik & Östman (1983) och Östman (2008b) för de allmänna principerna.

et därhäm nu ('Om du bodde i Norrnäs, vore du hemma nu') till en liten lapp under en målning av Stina Engvall på hennes Galleri Gottorp i Kristinestad, med texten *Skå in hier!* ('Se en hare!').

Solfs stolthet, hembygds museet *Stundars*, den intelligande restaurangen *Fredrikas* och vägskyltar som *Båskastået* visar att de gamla hemmansnamnen i byn lever kvar på skyltar – men det är säkert inte alla som inser att *Fredrikas* går tillbaka på Fredrik och inte på Fredrika.

Några språkliga särdrag i solvmålet som är relevanta för den här studien är kortstavigheten (dvs. VC-stavelser, i tillägg till de standardsvenska VCC och VVC); retroflect ('kakuminalt', 'tjockt', 'flappt') / [ɾ], skrivet <ɾ>, som har fonemstatus; både villkorlig [kast] och ovillkorlig apokope [int]; norrländsk förmjukning [myʃi] 'mycket'; och avsaknad av [ʈ]-fonem. Genitiven har typiskt formen *-as*, dvs. genitiv av *Anna* är traditionellt [anna'as]; jfr även *Fredrikas* ovan.

3 Postlådor

Ute på den österbottniska landsbygden har post (tidningar, brev, vykort) traditionellt levererats till gemensamma postlådor; över tjugo familjer kunde samsas om en och samma lilla postlåda. Postlådorna blev på det här sättet en traditionell mötesplats för grannarna varje förmiddag när posten kom; här kunde man tillsammans fundera på världens gång och händelser i byn och utbyta tankar och nyheter. Så småningom blev folk aktivare med brevskrivande och tidningsprenumerationer och varje familj skaffade en egen postlåda – gärna en postlåda som avvek från de andras i färg eller utseende. Men de var – och är – fortfarande samlade på en och samma plats – nu för 5–10 familjer, dvs. 5–10 postlådor samlade bredvid varandra, ofta på de gamla mötesplatserna.

För ett antal år sedan blev det allt vanligare att man byggde fina hustaks-liknande tak över postlådorna (som nu alla skulle se likadana ut) och dessutom försågs två platser i Västersolf år 2012 med namnskyltar. Se figur 1 och 2.

Figur 1. Postlådsskylt med texten *Klockars gålan* 'Klockars gårdarna', uttalas [kʁok:as go:ɾan], i Västersolf by i Solf.

Figur 2. Postlådsskylt med texten *Bavas höne* 'Hörnet – dvs. korsningen – vid Bavas', uttalas [ba:vas hø:ne], i Västersolf by i Solf. *Baf(v(e))* är ett gammalt hemmansnamn i byn.

Varför dessa namn? Och varför gamla typsnitt som fraktur? Jag kände som gammal Solfbo igen namnen och i min ungdom var de här benämningarna av gårdsgrupperna ständigt i användning för precis dessa postlådsmötesplatser. De var inte enbart

geografiska *platser*, utan *ställen* med sociokulturell betydelse för byborna.³ Men för vem hade dessa skyltar satts upp? För dem som bor där? För andra Solfbor? För unga – för att de ska lära sig något om ställets tradition? För nyinflyttade – eftersom de här namnen inte finns utsatta på kartor?

Eller har byn blivit så globaliserad att man alltmer riktar in sig på ”turister” och med skyltarna försöker locka turister att stanna till och besöka denna exotiska by?

Språkligt kan vi konstatera att dialektåtergivningen är ”hemmagjord”. Vi hittar visserligen en del lingvistiskt sett ”korrekta” återgivningar, som att *Baf* fått genitiven *-as*, att *gålan* har fått den bestämda pluralisformen *-an* (snarare än *-arna*), att standardspråkets *-t* i bestämd form singularis saknas (*höne*), och att det finns ett försök att återge det lokala uttalet snarare än att använda standardskriftformer: *höne* utan *r*-ljud (jfr standardsvenskans *hörnet*). Men det tjocka *l*:et återges inte: *gålan*; namn skrivs som i standardspråket: *Klockars*; och reglerna för återgivning av stavelsekvantitet följer standardsvenskans regler: *Bavas*, *gålan*.⁴ Det förblir också oklart för en förbipasserande icke-dialektkunnig om <o> står för *o*-uttal eller *å*-uttal.

För dem som satt upp skyltarna är det säkert irrelevant om dialektåtergivningen är ”konsekvent” eller ”vetenskaplig”, men med tanke på vem som är den tänkta mottagaren (se ovan), kan vi konstatera att man måste kunna dialekten och känna till inte bara platserna, utan ställena, för att veta hur skylttexten ska uppfattas (och utläsas) på solvmålet. Det betyder i sin tur att skyltarna har ett *symboliskt* värde för de lokala byborna och platsen binds till lokalbefolkningens identitet, till stället. Skyltarna kan då, p.g.a. att de är bundna till stället, uppfattas som uteslutande gentemot ”Andra”.

Vem har då gjort de här skyltarna och satt upp dem? De svar jag lyckats få är att ”grannarna”, bosättningen runt omkring postlådorna, som till stor del utgörs av personer, ofta jordbrukare, som alltid eller länge bott på området, har gjort dem – på eget bevåg. Skyltarna är alltså uttryck för en tydlig bottom-up-skyltning. Men frågan för vem de satts upp kvarstår.

³ Jag väljer att översätta engelskans *space* med **plats**, en geografiskt definierad plats; och engelskans *place* med **ställe**, det vi gör platsen till; jfr Cresswell 2004: 11, ”place [stället] is not just a thing in the world but a way of understanding the world”. Om plats och ställe, se också Auer 2009, 2013, Auer & Schmidt (red.) 2010, Auer et al. (red.) 2013.

⁴ I och för sig är detta naturligtvis inget problem, men eftersom solvdialekten kännetecknas av kortstavighet betyder det att en icke-initierad person inte automatiskt kan förväntas veta hur t.ex. *Bavas* ska uttalas.

Eftersom båda skyltarna – relativt sett – ligger i början av en av infartsvägarna till byn, kan man också tänka sig att de har till uppgift att ge de två platserna ett *exotiskt* värde för ”turister”: upplev den gamla bonderustiken – med fraktur!

Här måste vi dock vara försiktiga i vår tolkning. Solf har under de senaste 50 åren starkt gjort sig synligt som ett välvårdat samhälle, där den finaste trädgården varje år ges ett diplom. Hantverkarbyn Stundars har till stor del byggts upp med lokalbefolkningens egna krafter; Stundars har av turistindustrin utnämnts till ett av ”Finlands sju underverk”; och år 2006 blev Solf vald till årets by i Finland – återigen till följd av turistmarknadsföring. Att visa upp sin bästa sida – *det estetiska* – är m.a.o. en viktig ingrediens i byn och för bybefolkningen.

Att sätta upp dessa skyltar var en klar bottom-up-aktivitet, initierad av ”vanligt folk”, kanske bara för att göra landskapet vackrare med sirliga bokstäver på de nybyggda postlådsstaket-med-tak. Och som intressanta ”lockbeten” in i historien bär dialektskyltar på en exotism som kanske gör området intressant för utomstående.

Om begreppet turism per definition ska inbegripa marknadsekonomiska värden är dessa skyltar knappast exempel på dialektturism⁵. Inte heller andra typiska turism-särdrag (så som matservering, hotellövernattning, shoppande, utflykter) kan sägas karakterisera ett eventuellt turistbesök i Solf. Det är snarast det auditiva och visuella görandet som kan ses som en turistattraktion. Och det som Solf och ingen annan ”har” är solvdialekten, språket – och som vi ser kan det visualiseras på skyltar. Turistattraktion på den österbottniska landsbygden kommer då att främst betyda stoltheten bland byborna att visa upp vad de är, hur de gör och den historia de bär på.

Förutom skyltarnas plats→ställe-tillhörighet (med tillhörande stolthet hos lokalbefolkningen), skyltarnas symbolvärde, exotism och estetik har de också ett *uns komik* och *humor* i sig – som all offentligt presenterad dialekt på den österbottniska landsbygden (se ovan). Det finns m.a.o. en viktig, särpräglad *ambivalens* i det dialektala material vi ser omkring oss i det lingvistiska landskapet på landsbygden i Svenskfinland i dag. Dialektskyltarnas funktion är dessutom inte bara oklart an-tingen–eller, utan deras funktion är ambivalent: inte ens skyltproducenterna själva

⁵ Generellt kan sägas att det dialektala i Svenskfinland inte är en bra inkomstkälla. Affärsnamn förekommer mycket sällan på dialekt; affärsverksamhet är seriöst och dialekt *kan* förknippas med icke-seriösa handlingar. Ibland – men mycket sällan – förekommer reklamannonser på dialekt i dagstidningarna, men det är oklart om de ger ekonomiskt mervärde. Försök har gjorts att producera postkort och vykort på dialekt, men marknadsundersökningarna har visat på olönsamhet, så projektet har lagts ner.

kan förväntas veta klart varför de har gjort en skylt och satt upp den till offentlig beskådan. Det här betyder dels – generellt – att skyltar fungerar på samma sätt som språk i interaktion i allmänhet, dels – mer specifikt – att ambivalenta skyltar naturligtvis också kan tolkas som turistattraktioner.

4 Kampen om språket – och om byn

Ovan har jag fört fram det ambivalenta i all språklig interaktion, även på skyltar i dialektlandskapet. Olika faktorer (plats, symbolik, exotik, humor, estetik) finns inbäddade i varje språklig akt och fungerar som potentiella resurser för betydelse, men helheten – gestalten – är som i all kommunikation det viktiga, naturligtvis i relation till den tillbudsstående kontexten.

De två skyltar vi ser i figur 1 och 2 är uttryckligen inte exempel på att dialekten utjämnas, så att den blir alltmer likt standardspråket. Visserligen kan man se de sirliga skyltarna som museala, och i den bemärkelsen avklippta från den vardagliga användningen av dialekterna. Men jag ser dem snarare – i och med att de verkligen representerar bottom-up-skyltning – som ett uttryck för ett motstånd mot utjämning, som ett uttryck för globalisering och regionalisering via den lokala identiteten. (Se vidare Östman 2008a.)

I sin allmänna beskrivning av den workshop i vilken denna presentation ingick, hänvisar Maegaard & Monka (2017) till att forskare numera ofta ser dialekter som handelsvaror som kan ”markedsføres selvstændigt og uafhængigt af en identitetsfunktion”. Det här hänger samman med en allmän kommodifiering av samhället och i det här fallet speciellt med en kommodifiering av autenticitet, av det ”autentiskt dialektala”. Det är oklart i hur hög grad kommodifiering av dialekterna sker i Norden, men Maegaard & Monka har en intressant diskussion om detta i relation till turismen på Bornholm. Den viktiga fråga som Maegaard & Monka ställer och där de hänvisar till andra studier om detta (speciellt Urry 1995 och Johnstone 2009), är om en eventuell kommodifiering av dialekten har till följd att de lokala byborna vill använda dialekt i mindre grad eller om det är tvärtom så att en ökning av den meta-dialektala medvetenheten (även om det sker i form av kommodifiering) resulterar i att bybor i högre grad vill använda dialekten eller dialektala drag.

Som vi sett, har en eventuell kommodifiering av solvmålet knappt inletts, men jag tror jag kan skönja två grupperingar i byn, och en beskrivning av dessa ger för-

hoppningsvis en djupare förståelse av vad som sker och vilka krafter som är aktiva bakom scenen.

Postlådsskyltarna är ingen ursprunglig Solf-idé. Liknande skyltar finns runt om i Österbotten, t.ex. är sådana i Esse i norra Österbotten en gammal tradition. Men det som hände i Solf året därpå (2013) var att idén med skyltar på postlådor institutionaliserades. Plötsligt uppstod liknande skyltar och postlådsstaket överallt. Byrådet och hembygdsföreningen gav en person i uppgift att se till att liknande skyltar skulle sättas upp i hela byn. Postlådsskyltar skulle bli ett varumärke för byn.

De nya skyltarna blir i och med detta mer ett uttryck för top-down-skyltning; men de är fortfarande inofficiella och perifera (jfr Coupland 2010).

I en intervju med den person som utsetts till ansvarig för postlådsskyltningen framförde han följande orsaker till att skyltarna sattes upp: ”Nyinflyttade och unga personer i byn känner inte till vad de olika platserna heter; ingen vet ju var t.ex. Solf ängsväg 147 finns – men alla borde veta vad ett visst område heter; det är vår uppgift att undervisa dem som inte vet”. Många traditionalister motsatte sig i tiden att gatu- och vägskyltar – och speciellt gatunummer – sattes upp på landsbygden – ”det passar sig inte”. Men även om de inser att det är viktigt att dessa finns för att räddningsväsendet ska hitta fram, undviker traditionella bybor att använda vägnamn och -nummer för identifiering av ställen i byn. Vägnamnen uppfattas lokalisera geografiska platser, på samma sätt som longitud- och latitudkoordinater. Det traditionella namnet på ett område är och ska vara viktigare för byborna; det namnet bör man enligt byrådet känna till om man vill bli integrerad – och därmed accepterad.⁶

De skyltar som satts upp i byrådets regi har alla likadan svart font och fontstorlek, allt skrivet med versaler på likadana vita brädor. Det finns skyltar med den fastställda namnformen som finns på Lantmäteriverkets grundkarta (*Barkamo*), och de flesta är standardspråkliga, såsom *Alholmen*, *Herrbacken*, *Sparlanda*. Gamla hemmansnamn används också, t.ex. *Himisbacken*. Postlådsgrupperingarna har blivit platshållare för respektive ställe.

”Vem har bestämt vad varje område ska heta”, frågar jag. ”Folk som bor på platsen”. ”Flera av namnen är relativt okända för mig” fortsätter jag. ”Jamen de är nog de rätta namnen; det ställe där du bor heter ju [hindæf go:ran] – ska vi sätta upp en sån skylt?” – ”Jamen, ingen känner ju till det namnet, knappt jag själv; och det bor ingen annan runt omkring mig som känner till det namnet – förutom kanske

⁶ Solf ligger ca 15 km söder om Vasa – och Solf har blivit ett populärt bosättningsområde för personer som arbetar i och dagligen pendlar till Vasa.

[NN]”, försöker jag. ”Jamen, [NN] bor ju på [XX – ett namn på ett annat traditionellt område]”. – ”Men hans postlåda är bredvid min...”, försöker jag.

Vi ser här att man klart söker efter det ”rätta” namnet, kanske på samma sätt som man tänker sig att det finns en genuin dialekt. Det namn som föreslås för den plats där min postlåda finns är ett namn jag hört en äldre generation använda; själv hänvisar jag och min generation till området som *Selmas* – postlåsplatsens namn och ett traditionellt namn för ett område kan alltså komma i konflikt. Jag frågar också varför vissa postlådssamlingar har samma skyltnamn – t.ex. *Mobacken*. ”Ja, det ska nog ändras; de som bor där vill inte ha samma namn som dem som bor på det andra *Mobacken*.” *Mobacken* är en fastställd form på grundkartan och vi kan bara gissa oss till i vilken mån det ligger rivalitet eller identitetsunderhandling (*Vilket är det riktiga Mobacken?*) till grund för den prekära situationen. Samtidigt ser vi att det för byborna är viktigt att de hör till ett och bara ett specifikt ställe.

”Somliga namn på skyltarna har dialektala former. Varför? Eller varför har inte alla det?”, frågar jag och hänvisar till *Antasbackan*, *Ykspilbackan*, *Klåbbin* [kʁɔb:in]. Den skyltansvarige svarar: ”Byborna på de här platserna ville ha det så; själv tycker jag skyltarna ska vara på högsvenska; på riktigt skriftspråk”.

Vi ser redan här en klar distinktion mellan den bottom-up-mentalitet som inspirerade skyltarna på figur 1 och 2 och den top-down-mentalitet som representeras av byrådet. Byrådets skyltar med något enstaka dialektalt drag försöker närma sig det dialektala uttalet, men det är en mycket utjämnad dialekt som blivit resultatet – antagligen efter underhandlingar mellan dem som bor på platsen och byrådets representant. Men den bestämda slutartikeln *-an* (i stället för *-en*; jfr *Antasbackan*) har dock ett symbol- och exotismvärde. Den kunde ha tolkats som en kommodifiering, förutom att *-an*-formen – som vi sett i intervjun ovan – endast motvilligt accepterades av dem som kunde ha haft ett intresse av kommodifieringen.

5 Byn som ideologisk konstruktion

Hembygds museet Stundars byggdes upp med gemensamma krafter av byborna i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet och byborna var mycket aktiva när Stundars ordnade hembygdskalas och andra festligheter med program, med hantverk och andra aktiviteter under de första åren. För de infödda byborna är Stundars ett viktigt museum över hur det var förr i tiden. Uppbyggandet av Stundars fick också till följd att gamla hus utanför Stundarsområdet renoverades i gammal stil: det

traditionella blev ett idylliskt varumärke för byn. Idyllen här har säkert haft ett finger med i spelet när folk som arbetar i Vasa lockats att flytta till Solf.⁷

Stundars blev en lyckad satsning och är numera definitivt en viktig turistattraktion. Men för att kunna gå vidare behövdes verksamhetsledare, byaråd, hembygdsförening, dvs. institutionalisering. Det ligger plötsligt inte på ”allas” axlar att bestämma om byns historia; det finns en grupp som tar sig an det. Den vanliga bybon får sin röst hörd endast inom de ramar som officiellt satts upp och institutionaliserats.

För byrådet är resten av byn en utvidgning av Stundars, och Stundars ger riktlinjer för hur gamla stugor ska renoveras på korrekt sätt och vilka färger på husen som är traditionella etc. *Bavas höne*- och *Klockars gålan*-skyltarna upplevdes säkert av byrådet som ett steg i den riktningen. Och byrådet hakade på och gick t.o.m. med på att föra in några dialektala former – i en utjämnad form – på de skyltar som de själva satte upp.

Inga nya bottom-up-skyltar har satts upp i byn under de senaste åren. Och byarådsskyltarna kanske fungerar bra för nyinflyttade; nyinflyttade är ju framtiden. Men samtidigt ser vi en liten klyfta mellan ett slags Stundarsideologi som till en del står i kontrast mot den ”vanliga” bybons sätt att se på livet. Den vanliga bybon vill inte alls bo i ett statiskt museum. De två första spontana skyltarna kan därför ses som ett bottom-up-försök att göra det museala mer dynamiskt, att använda fraktur för att producera en estetiskt tilltalande skylt, där det estetiska i sig inte är direkt knutet till Stundarsideologin.

Det ambivalenta uttrycket i form av olika postlådsskyltar har således flera perspektiv i bakgrunden, perspektiv som tillsammans skapar det Solf som vi har i dag. Byrådets top-down-skyltar är dock ett uttryck för en form av appropriering: den grupp (byrådet) som sätter upp skyltarna tar sig rätten att tala för en hel grupp (Solfborna), utan att egentligen ha denna rätt. Och i det här fallet kan vi tala om denna appropriering som ett slags *självintervention*: en (i det här fallet språklig) intervention som kommer inifrån den egna gruppen och rättfärdiggörs med att aktören bakom interventionen *de facto* är en del av gruppen. Men det är oklart om det här gynnar samstämmigheten i byn.

⁷ Det kan noteras att samma person som ansvarar för byrådets postlådsskyltar också koordinerar tomtförsäljningen i byn.

6 Idyllen som kom av sig

De många nya skyltar som satts upp i kölvattnet efter de två första bottom-up-skyltarna var välmenade som idylliska identitetsskapare. Men även om lokalbefolkningen hördes, blev de nya skyltarna till en del något som kom ”utifrån”. Peter Auer (2009) beskriver situationen i sydvästra Tyskland och skyltarna på dialekt i området och noterar att ett visst sätt att återge dialekt på skyltar förstärker det sättet att skriva dialekt och ger det en viss autenticitet; samtidigt kan en sådan dialektskrift skapa en klyfta mellan dialektanvändning och dialektideologi (dvs. den bild man vill ge av dialekten).

De två första skyltarna i Solf var ett uttryck för bottom-up-skyltning. Visserligen kan en språkvetare ha åsikter om dialektåtergivningen på skyltarna, men det var vanliga bybor som skrev. Namnen på de nya skyltarna har en mer utjämnad dialektform, men dessa skyltar blir – p.g.a. att de är så många – normen för postlåds-skyltning. De få dialektala element som finns i dem är utjämnade, men det som finns på skyltarna har stor chans att bli dialektskriften för byn, dvs. byns dialekt(skrifts)-ideologi. Och den formen kan kännas främmande för den vanliga dialektanvändaren. Dialektbruket i Solf minskar knappast p.g.a. de här skyltarna, men språket på skyltar kan ha betydelse för i hur hög grad ungdomar i det långa loppet vill lära sig dialekt och vill tala dialekt.

Kanske påverkas turister eller personer som bor i Vasa och funderar på att flytta till Solf emotionellt av de fina skyltarna; kanske kan den utjämnade dialekten på det sättet kommodifieras. Köper man dialekten om och när man köper tomtmark i byn? Oavsett svaret är det oklart om en eventuell klyfta mellan det vardagliga, dialektala i byn och ett senmodernt samhälle som styrs av marknadsekonomiska intressen blir mindre genom en sådan kommodifiering.

Referenser

- Auer, Peter, 2009. Visible dialect. I *Mund og bog* (31–45), red. av Henrik Hovmark et al. Københavns universitet: Afdeling for dialektforskning.
- Auer, Peter, 2013. The geography of language: Steps toward a new approach. [FRAGL 16] Albert-Ludwigs-Universität Freiburg: Germanistische Linguistik. [<https://portal.uni-freiburg.de/sdd/fragl/2013.16>]
- Auer, Peter & Jürgen Erich Schmidt (red.), 2010. *Language and space. Theories and methods*. [Handbooks of Linguistics and Communication Science 30.1] Berlin: De Gruyter Mouton.

- Auer, Peter et al. (red.), 2013. *Space in language and linguistics*. [linguae & litterae 24] Berlin: de Gruyter.
- Backhaus, Peter, 2007. *Linguistic landscapes*. Cleveland: Multilingual Matters.
- Coupland, Nikolas, 2010. Welsh linguistic landscapes 'from above' and 'from below'. I *Semiotic landscapes: Language, image, space* (77–101), red. av A. Jaworski & C. Thurlow. London: Continuum.
- Cresswell, Tim, 2004. *Place: A short introduction*. Oxford: Blackwell.
- Gorter, Durk, 2014. Linguistic landscape studies. I *Handbook of Pragmatics, 2014 Installment*, red. av Jan-Ola Östman & Jef Verschueren. [<https://benjamins.com/online/hop/>] Amsterdam: John Benjamins.
- Johnstone, Barbara, 2009. Pittsburghese shirts: Commodification and the enregisterment of an urban dialect. *American Speech* 84(2): 157–175.
- Maegaard, Marie & Malene Monka, 2017. Dialekt og turisme. [Ingår i denna volym.]
- Urry, John, 1995. *Consuming places*. London & New York: Routledge.
- Wiik, Barbro & Jan-Ola Östman, 1983. Skriftspråk och identitet. I *Struktur och variation* (181–216), red. av Erik Andersson et al. [Meddelanden 85] Åbo Akademi: Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut.
- Östman, Jan-Ola, 2006. Ordstäv som en central del av språket. Om att få med ”allt” i en grammatisk beskrivning. I *Svenskans beskrivning* 28 (389–401), red. av Per Ledin et al. Örebro universitet: Humanistiska institutionen.
- Östman, Jan-Ola, 2008a. Det globala i det lokala: Regionalisering är inte utjämning. I *Svenskan i Finland* 10 (22–34), red. av Jan Lindström et al. [Nordica Helsingiensia 11] Helsingfors universitet: Nordica.
- Östman, Jan-Ola, 2008b. Expedition Liljendal. I *Dialekt i östra Nyland. Fältarbete i Liljendal med omnejd* (9–25), red. av Helena Palmén et al. [Nordica Helsingiensia 14] Helsingfors universitet: Nordica.
- Östman, Jan-Ola, 2011. Standardspråk, dialekter och populärmusik i ett senmodernt Svenskfinland. I *Studier i dialektologi och sociolingvistik* (357–366), red. av Lars-Erik Edlund et al. [Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXVI] Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Östman, Jan-Ola, 2016a. Styling street credibility on the public byways: When the standard becomes “the dialect”. I *Style, media and language ideologies* (85–104), red. av Jacob Thøgersen et al. Oslo: Novus Press.
- Östman, Jan-Ola, 2016b. Den ambivalenta dialektidentiteten. *Sphinx Årsbok* 2015–2016: 21–33.

Epilog

IDEOLOGI, IDENTITET OCH INTERVENTION eller OVILLKORLIGT ACCENTSAMMANFALL

Likhet och olikhet kan ses i allt.
Den vill vår forskning släppa fri och fånga.
Ett överflöd av data kan vi bonga
och påverka. Bör vi alls göra halt?

I växlingen tar ett system gestalt.
Identiteter har vi en och många.
Gör inte levnadskonstens ramar trånga!
I våra liv kan språket bli ett salt.

Vår konferens är inte ovillkorlig
– då borde den ju snarast vara årlig –
men upptäcktsglädjen, iver, lusten e' de'!

Vårt uttal växlar – målet är konstant:
att se reson och rim i varje skede.
I vart system blir värdet likadant.

EVANDER

Bilagor

Bilaga 1

Tionde nordiska dialektologkonferensen – Deltagarförteckning

Almenningen, Olaf, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
Alvtörn, Lovisa, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen
Andréasson, Maia, ESST, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
Andersson, Erik, Svenska språket, Åbo Akademi
Arboe, Torben, Peter Skautrup Centret, Institut for Æstetik og Kommunikation,
Aarhus Universitet
Askeland, Anne Renette, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
Berg, Ivar, Institutt for språk og litteratur,
Noregs teknisk-naturvitenskaplige universitet i Trondheim
Berg-Olsen, Sturla, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
Bergström, Susanne, Ordbok över Finlands svenska folkmål, Institutet för de inhemska språken
Bihl, Björn, Institutionen för språk, litteratur och interkultur, Karlstads universitet
Björklöf, Sofia, Finskugriska språk, Helsingfors universitet
Braunmüller, Kurt, Institut für Germanistik, Universität Hamburg
Ellingsve, Eli Johanne, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
Engø, Anne, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
Fridell, Staffan, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Grünthal, Riho, Finskugriska språk, Helsingfors universitet
Grönvall, Camilla, Institutionen för språk, litteratur och interkultur, Karlstads universitet
Grønvik, Oddrun, Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo
Gudiksen, Asgerd, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet
Gunleifsen, Elin, Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder
Gustavsson, Pamela, Svenska litteratursällskapet i Finland
Hagren, Kristina, Dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen
Helland, Per Arne, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Holmen, Jon, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo
Hovmark, Henrik, Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning,
Københavns Universitet
Hurtta, Heikki, Suomen murteiden sanakirja, Institutet för de inhemska språken
Håkansson, David, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Ivars, Ann-Marie, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors universitet
Johannessen, Janne Bondi, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Tekstlab og MultiLing,
Universitetet i Oslo
Johansson, Lars-Erik, Högskolan i Skövde

- Jónsdóttir, Margrét, Fakulteten för isländska språket och kulturen, Islands universitet
 Julien, Marit, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet
 Karlholm, Annika, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen
 Karlsen, Helene Urdland, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
 Karlsen, Knut E., Institutt for lingvistik og nordistikk, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
 Korhonen, Tarja, Suomen murteiden sanakirja, Institutet för de inhemska språken
 Kristoffersen, Gjert, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier,
 Universitetet i Bergen
 Lappalainen, Hanna, Finska språket, Helsingfors universitet
 Larsson, Ida, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo
 Leinonen, Therese, Nordiska språk, Åbo universitet
 Löfström, Malin, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
 Maegaard, Marie, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet
 Mankov, Alexander, St. Tikhons humanistiska universitet, Moskva
 Monka, Malene, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet
 Mutka, Ragny, Dialektens vänner i Karleby
 Mølkjer, Lars Bo, Det Kongelige Bibliotek
 Nilsen-Nygaard, Astrid, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
 Nilsson, Gunvor, Institutionen för humaniora-, utbildnings- och samhällsvetenskap,
 Örebro universitet
 Nordberg, Bengt, Nordiska språk, Uppsala universitet
 Nuolijärvi, Pirkko, Institutet för de inhemska språken
 Paulsrud, Emil, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
 Pedersen, Inge Lise, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet
 Pedersen, Karen Margrethe, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet
 Persson, Martin, Nordiska språk, Stockholms universitet
 Quist, Pia, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet
 Raag, Raimo, Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet
 Rabb, Viveca, Svenska språket, Åbo Akademi
 Riad, Tomas, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet
 Riebler, Michael, Skandinavisches Seminar, Universität Freiburg
 Rosenkvist, Henrik, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
 Rönnbacka, Maria, Ordbok över Finlands svenska folkmål, Institutet för de inhemska språken
 Rødningen, Dagfinn, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
 Røyneland, Unn, MultiLing, Universitetet i Oslo
 Sandström, Caroline, Ordbok över Finlands svenska folkmål, Institutet för de inhemska språken
 Sandøy, Helge, nordisk, Universitetet i Bergen
 Sapir, Yair, Lärande och miljö, Höskolan Kristianstad

Schötz, Susanne, ESST, Humanistlaboratoriet, Lunds universitet
 Skadberg, Kåre, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
 Strandberg, Mathias, Svenska Akademiens ordbok
 Sundberg, Eva, Åland
 Sundgren, Eva, Utbildning, kultur och kommunikation, Mälardalens högskola
 Svahn, Margareta, Nordiska språk, Uppsala universitet
 Syrjälä, Väinö, Nordica, Helsingfors universitet
 Södergård, Lisa, Svenska litteratursällskapet i Finland
 Søfteland, Åshild, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo
 Teinler, Jannie, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
 Theilgaard, Liisa, Afdeling for dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut,
 Københavns Universitet
 Thelander, Kerstin, Nordiska språk, Uppsala universitet
 Thelander, Mats, Nordiska språk, Uppsala universitet
 Thelin, Eva, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen
 Toivonen, Ida, ICS/SLALS, Carleton University
 Torp, Arne, Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo
 Vangsnes, Øystein A., Institutt for språkvitskap,
 Universitetet i Tromsø – Noregs arktiske universitet
 Vikør, Lars, Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo
 Westerberg, Anna, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen
 Wetås, Åse, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
 Wikner, Sarah, Åbo Akademi & Svenska litteratursällskapet i Finland
 Wikstrøm, Solveig, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
 Wilbur, Joshua, Skandinavisches Seminar, Universität Freiburg
 Worren, Dagfinn, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo
 Åkerlund, Carola, Ordbok över Finlands svenska folkmål, Institutet för de inhemska språken
 Öhman, Janina, Språkarkivet, Svenska litteratursällskapet i Finland
 Östman, Jan-Ola, Nordica, Helsingfors universitet

Bilaga 2

Konferensprogrammet för Tionde nordiska dialektologkonferensen

Plats: Alandica Kultur och Kongress, Strandgatan 33, Mariehamn, Åland

Onsdagen den 20 augusti 2014

14.00–15.45 Registrering + kaffe med tilltugg

15.45–16.15 Auditoriet: Konferensen öppnas av lantrådet **Camilla Gunell**

16.15–17.15 Plenarföredrag: **Unn Røynealand**

Hva skal til for å høres ut som du hører til?

Forestillinger om dialektale identiteter i det senmoderne Norge

Ordf. Jan-Ola Östman

17.15–17.30 Paus

Auditoriet

Ordf. Inge Lise Pedersen

Ramsö

Ordf. Anna Westerberg

Fiskö

Ordf. Ida Toivonen

17.30–18.00 Margareta Svahn, *Väst-svenska ungdomar "gör" dialekt*

Gunvor Nilsson, *Värderande ord och stämningsskapande uttryck i dialekten. En ordstudie utgående från Bysockensmålet*

Marit Julien, *Mikrovariasjon i norsk langdistansebinding*

18.00–18.30 Elin Gunleifsen, *Modeller for språklig endring sett i lys av en studie i virkelig tid*

Torben Arboe, *"Et par øjne så skarpe som svenske fjæl" – nordiske og andre nabolande i jysk og dansk fraseologi*

Øystein Alexander Vangsnes, *"Shit vad med folk det är på Ikea en söndag!" Kvantorlause mengdeeksklamativar i norske dialektar og svensk*

19.00– Middag på Alandica

Torsdagen den 21 augusti 2014

08.30–09.00 Registrering

09.00–10.00 Plenarföredrag: **Ann-Marie Ivars**

Den nordfinländska dialektgränsen

Ett klassiskt problem i finlandssvensk dialektforskning

Ordf. Helge Sandøy

10.00–10.30 Kaffe

Auditoriet

Ordf. Kurt Braunmüller

Ramsö

Ordf. Kerstin Thelander

Fiskö

Workshop 1: *Kontakter mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum.* Ordf. Riho Grünthal

10.30–11.00 Malene Monka, *Mobilitet og sprogforandring – hvordan hænges det sammen?*

Therese Leinonen, *Många olika slags finlandssvenska*

Riho Grünthal, *Inledning till workshopen*

11.00–11.30 Eva Sundgren, *Vad kan kategoriseras som ackommodation i samtal och vem anpassar sig till vem?*

Mathias Strandberg, *Historiska och dialektgeografiska frågor kring accentueringen av sammansatta ord*

Raimo Raag, *Svenskans kontakter med estniska genom tiderna: en översikt*

Sofia Björklöf, *Svenska lånord i estniskans nordöstra stranddialekt vid Finska viken*

- 11.30–12.00 Emil Paulsrud, *Dagens dialektsituation i Mora: Från individ till samhälle* Margrét Jónsdóttir, *Förändringar och variation i användningen av verbet kviða*
- 12.00–13.00 Lunchbuffé
Auditoriet
Ordf. Eva Sundgren
Ramsö
Ordf. Henrik Hovmark
Fiskö
Workshop 1 fortsätter
- 13.00–13.30 Caroline Sandström & Maria Rönnbacka, *Förändringar i verbens fonologi och morfologi i dialekterna i Pedersöre i Österbotten och Sibbo i Nyland* Dagfinn Rødningen & Knut E. Karlsen, *Finske lånnord i norsk – og i Norsk Ordbok* Riho Grünthal, *Mångfaldiga språkkontakter vid Östersjöns östkust ur liviskans perspektiv*
- 13.30–14.00 Ida Toivonen, *Apokope av slutvokal i åländska infinitiver* Lars-Erik Johansson, *Dialektologin som forskningstradition: aktörs- eller strukturinriktning?* *Allmän diskussion om kontakterna mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum*
- 14.00–14.15 Paus
Auditoriet
Ordf. Therese Leinonen
Ramsö
Ordf. Marit Julien
Fiskö
Workshop 2: *Dokumentationslingvistik inom nordisk dialektologi*
- 14.15–14.45 Pirkko Nuolijärvi, *Demografi och dialektförändring i finskan* Ida Larsson & Björn Lundquist, *Ordföljd och partiklar i norska dialekter och äldre svenska* Michael Rießler, *Inledning till workshoppen*
- 14.45–15.15 Demonstration
Heikki Hurtta & Tarja Korhonen, *Den finska dialektordboken Suomen murteen sanakirja på nätet* Liisa Theilgaard, *Moldalpartiklers topologi og skopus* Joshua Wilbur, *Nordisk dialektologi och samisk språkdokumentation: Icke-nordiska språkmateriäl som källa för nordisk dialektologi*
- 15.15–15.45 Demonstration
Sturla Berg-Olsen, Oddrun Grønvik, Dagfinn Rødningen, Jon Holmen & Christian-Emil Smith Ore, *Kart som elektronisk inngang til talemålsdata* Martin Persson, *Ett nordöstskånskt vokalsystem i förändring* Øystein Alexander Vangsnes & Janne Bondi Johannessen, *Nordisk forskningsinfrastruktur for dialektforskning: Nordisk dialektkorpus og Nordisk syntaksdatabase*
- 15.45–16.15 Kaffe med tilltugg
- 16.15–17.15 Plenarföredrag: **Tomas Riad**
Kameleonter och zebror i nordgermanska dialekter
Ordf. Pirkko Nuolijärvi
- 17.30–18.30 Möjlighet att se en utställning av handskrifter och material på åländska dialekter vid Ålands landskapsarkiv (Självstyrelsegården, Strandgatan)
- 19.00– Middag på Alandica

Fredagen den 22 augusti 2014

08.30–09.00	Registrering		
09.00–10.00	Plenarföredrag: Hanna Lappalainen <i>Variation, förändring, interaktion – personliga pronomen i Helsingforsfinska</i> Ordf. Caroline Sandström		
10.00–10.30	Kaffe		
	<u>Auditoriet</u> Ordf. Arne Torp	<u>Ramsö</u> Ordf. Mats Thelander	<u>Fiskö</u> Workshop 3: <i>Estlands-svenska</i> Ordf. Henrik Rosenkvist
10.30–11.00	Kurt Braunmüller, <i>Nyt lys over de vestjyske dialekter</i>	Lisa Södergård & Therese Leinonen, <i>Att sammanställa en talspråkskorpus – utmaningar och problem</i>	Henrik Rosenkvist, <i>Projektet ESST – en presentation</i>
11.00–11.30	Ivar Berg, <i>Kor gamle er dei norske dialektane?</i>	Björn Bihl & Camilla Grönvall, <i>Dialektala uppdateringar på Facebook</i>	Maia Andréasson, <i>"Hår bondgårdn hav aít hampsticke" – om kvantitativa pronomen och bestämdhet i estlandssvenskans nominalfraser</i>
11.30–12.00	Helge Sandøy, <i>Oppfatninger av dialekt på 1700-talet i Norge</i>	Staffan Fridell, <i>Supradentalernas datering</i>	Henrik Rosenkvist, <i>Negationsharmoni i estlandssvenska</i>
12.00–13.00	Lunchbuffé		
	<u>Auditoriet</u> Ordf. Martin Persson	<u>Ramsö</u> Ordf. Malin Löfström	<u>Fiskö</u> Workshop 3 fortsätter
13.00–13.30	Eva Sundberg & Ida Toivonen, <i>Äländska lateraler</i>	Viveca Rabb, <i>Uppfattningar om Vasasvenska: inne i och utanför staden</i>	Susanne Schötz, Francis Nolan & Eva Liina Asu, <i>En akustisk studie av [t] i estlandssvenska</i>
13.30–14.00	Gjert Kristoffersen, <i>Tonal mikrovariasjon i ovansiljansmål</i>	Väinö Syrjälä, <i>Folkdialektologi i Sydösterbotten</i>	Alexander Mankov, <i>The dialect of Gammalsvenskby: an outline of morphology</i>
14.00–14.15	Paus		
	<u>Auditoriet</u> Ordf. Björn Bihl	<u>Ramsö</u> Ordf. Staffan Fridell	<u>Fiskö</u> Ordf. Torben Arboe
14.15–14.45	<u>Demonstration</u> Lisa Södergård, <i>Talko – korpus över den talade svenskan i Finland</i>	Jannie Teinler, <i>Hur låter de egentligen? Om granarnas talspråk i ett standardspråksnära dialektområde</i>	Sturla Berg-Olsen, <i>Revisjonen av Norsk Ordbok a–h og konsekvensar for dialekt delen av verket</i>
14.45–15.15	<u>Demonstration</u> Janne Bondi Johannessen, Øystein Alexander Vangnes, Björn Lundquist, Ida Larsson, Kristine Bentzen, Piotr Garbacz, Marit Julien, Stig Rognes, Christine Bjerkan Østbø & Anders Nøklestad, <i>Nye isoglosser illustrert i det nye nettstedet for nordisk språk: NALS – Nordic Atlas of Language Structures (Online)</i>	Sarah Wikner, <i>Svenskan i Helsingfors ur talarnas eget perspektiv</i>	Asgerd Gudiksen, <i>Dialektændringer i 1800-tallet – horisontal eller vertikal konvergens?</i>

15.15–15.45 Kaffe med tilltugg
 15.45–16.45 Plenarföredrag: **Karen Margrethe Pedersen**
Syntaktiske oplysninger i dialektordbøger og store nationale ordbøger
 Ordf. Øystein Alexander Vangsnes

18.00– Besök på Sjöfartsmuséet
 19.15– Konferensmiddag på Nautical

Lördagen den 23 augusti 2014

09.00–10.00	Plenarföredrag: Pia Quist <i>Sprog-krop-sted: Dialektsamfundets meningsskabende orden</i> Ordf. Margareta Svahn		
10.00–10.30	Kaffe <u>Auditoriet</u> Workshop 4: <i>Dialekt og turisme</i> Ordf. Marie Maegaard & Malene Monka	<u>Ramsö</u> Ordf. Janne Bondi Johannesen	<u>Fiskö</u> Ordf. Sturla Berg-Olsen
10.30–11.00	Marie Maegaard & Malene Monka, <i>Inledning till workshoppen</i>	David Håkansson, <i>Expletivt 'det' i svenska dialekter</i>	Per Arne Helland, <i>Härjedalsmålet – en norsk dialekt?</i>
11.00–11.30	Marie Maegaard & Malene Monka <i>“Og til sidst skal de hen forbi kasseapparatet” – konstruktionen af den autentiske bornholmske vinoplevelse gennem brug af traditionel bornholmsk dialekt</i>	Åshild Søfteland, <i>“Ja det er jo det eg seier”. Om det- og der-utbryting i norske dialektar</i>	Dagfinn Worren, <i>Eit maskulint i-mål</i>
11.30–12.00	Henrik Hovmark, <i>Verdenshjørner i danske dialekter: udbredelse og typer</i>		
	Jan-Ola Östman, <i>Lingvistiska dialektlandskap som uttryck för identitet, exotism och självintervention</i>		
12.05–	Avslutning och dialektologkonferensen 2018		
12.30–13.30	Lunchbuffé		
13.45–	Exkursion: Bussen avgår kl. 13.45		

Poster

Susanne Bergström & Carola Åkerlund,
Tidslinje för Ordbok över Finlands svenska folkmål – från begynnelse till nätutgivning

Bilaga 3

Konferenskommittén för Tionde nordiska dialektologkonferensen

Susanne Bergström-Söderlund, Institutet för de inhemska språken

Pamela Gustavsson, Svenska litteratursällskapet i Finland

Saara Haapamäki, svenska språket, Åbo Akademi

Gunilla Harling-Kranck, nordiska språk, Tammerfors universitet

Lars Huldén†, Nordica, Helsingfors universitet

Hanna Lehti-Eklund, Nordica, Helsingfors universitet

Jan Lindström, Nordica, Helsingfors universitet

Leila Mattfolk, Institutet för de inhemska språken

Kristina Nikula†, nordiska språk, Tammerfors universitet

Lieselott Nordman, Nordica, Helsingfors universitet

Marianne Nordman, nordiska språk, Vasa universitet

Viveca Rabb, svenska språket, Åbo Akademi

Caroline Sandström, Institutet för de inhemska språken

Lisa Södergård, Svenska litteratursällskapet i Finland

Camilla Wide, nordisk filologi, Åbo universitet

Barbro Wiik, svenska, Åbo Akademi i Vasa

Carola Åkerlund, Institutet för de inhemska språken

Jan-Ola Östman, Nordica, Helsingfors universitet

Bilaga 4

Nordiska dialektologkonferenser 1978–2014 samt publikationer från dessa

Första nordiska dialektologkonferensen, Göteborg, Sverige den 15–16 september 1978; arrangörer: Sven Benson, Birgitta Ernby, Hugo Karlsson, Inger Lindstedt, Kerstin Vansvik. Publikation: Sven Benson & Hugo Karlsson (red.), 1978. *Dialektologkonferens 1978*. Rapport. Göteborg.

Andra nordiska dialektologkonferensen, Vasa, Finland den 12–14 augusti 1982; arrangörer: Carl-Eric Thors, Peter Slotte, Marianne Blomqvist, Gunilla Harling-Kranck, Lars Huldén. Publikation: Peter Slotte (red.), 1983. *Folkmålsstudier* 28. Förhandlingar vid Andra nordiska dialektologkonferensen i Vasa 12–14 augusti 1982. Åbo.

Tredje nordiska dialektologkonferensen, Hamar, Norge den 11–13 augusti 1986; arrangörer: Andreas Bjørkum, Arve Borg, Jon Peder Vestad, Gudrun Kjelsberg Borg. Publikation: Andreas Bjørkum & Arve Borg (red.), 1988. *Nordiske studiar*. Innlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen 1986. [Skrifter frå Norsk Målførearkiv 40] Oslo: Universitetsforlaget.

Fjärde nordiska dialektologkonferensen, Askov, Danmark den 12–16 augusti 1990; arrangörer: Bent Jul Nielsen, Inge Lise Pedersen, Karen Margrethe Pedersen, Magda Nyberg. Publikation: Inge Lise Pedersen (red.), 1991. *Danske folkemål* 33. 4. Nordiske Dialektologkonference Askov Højskole 12.–16. august 1990. Københavns Universitets Institut for dansk Dialektforskning: C.A. Reitzels forlag.

Femte nordiska dialektologkonferensen, Sigtuna, Sverige den 17–21 augusti 1994; arrangörer: Lennart Elmevik, Gerd Eklund, Margareta Källskog, Gunnar Nyström, Maj Reinhammar, Claes Åneman. Publikation: Maj Reinhammar (red.), 1997. *Nordiska dialektstudier*. Föredrag vid Femte nordiska dialektologkonferensen Sigtuna 17–21 augusti 1994. [Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala Ser. A. 27] Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.

Sjätte nordiska dialektologkonferensen, Karis, Finland den 12–16 augusti 1998; arrangörer: Ann-Marie Ivars, Peter Slotte, Susanne Bergström, Åsa Mitts, Caroline Sandström, Carola Åkerlund, Monica Äikäs. Publikation: Ann-Marie Ivars & Peter Slotte (red.), 2000. *Folkmålsstudier* 39. Förhandlingar vid Sjätte nordiska dialektologkonferensen i Karis 12–16 augusti 1998. Helsingfors.

Sjunde nordiska dialektologkonferensen, Voss, Norge den 14–18 augusti 2002; arrangörer: Helge Sandøy, Gunnstein Akselberg. Publikation: Gunnstein Akselberg,

Anne Marit Bødal & Helge Sandøy (red.), 2003. *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus forlag.

Åttonde nordiska dialektologkonferensen, Århus, Danmark den 15–18 augusti 2006; arrangörer: Torben Arboe, Kirsten Lyshøj, Inger Schoonderbeek Hansen, Nina Keller Grøftehauge, Viggo Sørensen. Publikation: Torben Arboe (red.), 2007. *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*. Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonference Århus 15.–18. august 2006. Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet.

Nionde nordiska dialektologkonferensen, Uppsala, Sverige den 18–20 augusti 2010; arrangörer: Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Maj Reinhammar, Björn Bihl, Gerd Eklund, Marit Åhlén. Publikation: Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik & Maj Reinhammar (red.), 2011. *Studier i dialektologi och sociolingvistik*. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. [Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXVI] Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Tionde nordiska dialektologkonferensen, Mariehamn, Åland den 20–23 augusti 2014; arrangörer: Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson, Lisa Södergård. Publikation: Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård (red.), 2017. *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. [Nordica Helsingiensia 48] Helsingfors universitet: Nordica.

- NH 1/KKN 1 Hadle Oftedal Andersen: *Ikkje for ingenting. Jon Fosses dramatikk* (2004)
- NH 2 Mona Forsskåhl: *Mitt emellan eller strax utanför. Språkkontakt i finlandssvensk slang* (2005)
- NH 3/KKN 2 Hadle Oftedal Andersen: *Kroppsmmodernisme* (2005)
- NH 4/TS 1 Jan-Ola Östman (red.): *FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk* (2005)
- NH 5/KKN 3 Hadle Oftedal Andersen & Idar Stegane (red.): *Modernisme i nordisk lyrikk 1* (2005)
- NH 6/TS 2 Karin Hoyer, Monica Londen & Jan-Ola Östman (red.): *Teckenspråk: Sociala och historiska perspektiv* (2006)
- NH 7 Helga Hilmsdóttir: *A sequential analysis of nú and nuna in Icelandic conversation* (2007)
- NH 8 Hanna Lehti-Eklund (red.): *Att växa till lärare – svenskläroarutbildning i utveckling* (2007)
- NH 9 Nina Martola: *Konstruktioner och valens: verbfraser med åt i ett jämförande perspektiv* (2007)
- NH 10/SI 1 Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 1* (2008)
- NH 11 Jan Lindström, Pirjo Kukkonen, Camilla Lindholm & Åsa Mickwitz (red.): *Svenskan i Finland 10* (2008)
- NH 12 Anne Huhtala: *Det pedagogiska självet: en narrativ studie av direktvalda svenskläroarstudenters berättelser* (2008)
- NH 13/KKN 4 Hadle Oftedal Andersen, Peter Stein Larsen & Louise Mønster (red.): *Stedet. Modernisme i nordisk lyrikk 2* (2008)
- NH 14/DF 1 Helena Palmén, Caroline Sandström & Jan-Ola Östman (red.): *Dialekt i östra Nyland. Fältarbete i Liljendal med omnejd* (2008)
- NH 15 Camilla Kovero & Monica Londen: *Språk, identitet och skola. En undersökning i svenska skolor i huvudstadsregionen* (2009)
- NH 16 Lieselott Nordman: *Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland* (2009)
- NH 17 Anita Schybergson: *Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938* (2009)
- NH 18/KKN 5 Hadle Oftedal Andersen, Per Erik Ljung & Eva-Britta Ståhl (red.): *Nordisk lyrikktrafikk. Modernisme i nordisk lyrikk 3* (2010)
- NH 19/SI 2 Camilla Lindholm & Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 2* (2010)
- NH 20/DF 2 Caroline Sandström: *Genus i östra Nyland – från dialektutjämning till dialektmarkör* (2010)
- NH 21 Åsa Mickwitz: *Anpassning i språkkontakt – Morfologisk och ortografisk anpassning av engelska lånord i svenskan* (2010)

- NH 22 Maria Green-Vänttinen, Christina Korkman & Hanna Lehti-Eklund (red.): *Svenska i finska gymnasier* (2010)
- NH 23/KKN 6 Hadle Oftedal Andersen, Per Bäckström & Unni Langås (red.): *Samspill mellom kunstartene. Modernisme i nordisk lyrikk 4* (2010)
- NH 24/DF 3 Sinikka Segerståhl: *Vaggvisor i Kvevlax. Språkliga strukturer och konstruktioner* (2011)
- NH 25 Minna Nakari: *Variation i kvinnors namnfraser i officiella dokument i Helsingfors 1780-1930. Socioonomastiska synvinklar på makt och identitet* (2011)
- NH 26 Leila Mattfolk: *Finlandssvenska åsikter om och attityder till modern språkpåverkan* (2011)
- NH 27 Hanna Lehti-Eklund & Maria Green-Vänttinen: *Svenska i finska grundskolor* (2011)
- NH 28 Charlotta af Hällström-Reijonen: *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag* (2012)
- NH 29/TS 3 Karin Hoyer: *Dokumentation och beskrivning som språkplanering – perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk* (2012)
- NH 30/SI 3 Jan Lindström & Sofie Henricson (red.): *Språk och interaktion 3* (2012)
- NH 31 Anne Huhtala & Hanna Lehti-Eklund (red./toim.): *TAITOA kehittämässä: vieraiden kielten opiskelijoiden kielitaidosta ja kielenkäytöstä* (2012)
- NH 32 Tomas Lehecka: *Interrelaterade lexikala egenskaper. Engelska adjektiv-importer i en svensk tidningskorpus* (2012)
- NH 33/KKN 7 Randi Brenden: *Åsta Holth - Feminist og postkolonialist* (2013)
- NH 34/DF 4 Helena Palmén: *Identitet i samspråk. Kodväxling till standardvarietet som risk och resurs i östnyländska samtal på dialekt* (2014)
- NH 35/KKN 8 Giuseppe Caruso: *Sigrid Undset: A modern crusader* (2014)
- NH 36 Melina Bister: *Topikövergång i textbaserade gruppsamtal* (2014)
- NH 37 Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.): *Svenskans beskrivning 33* (2014)
- NH 38/KKN 9 Tatjana Brandt: *Livet mellan raderna. Revolt, tomrum och språkbrist i Agneta Enckells och Ann Jäderlunds tidiga poesi* (2014)
- NH 39/KKN 10 Claus Elholm Andersen: *"På vakt skal man være". Om litterariteten i Karl Ove Knausgårds Min kamp* (2015)
- NH 40 Leena Hamberg: *Samverkan i och med språket. Systemisk-funktionell analys av språkanvändning i en kommunal gränsaktivitet med nyanlända flyktingar som målgrupp* (2015)
- NH 41 Monica Londen, Åsa Mickwitz & Susanne Tiihonen (red.): *"Hur svårt kan det vara?" En antologi om hur lärare inom högre utbildning förnyar undervisningen* (2015)

- NH 42 Þórunn Blöndal: *Where grammar meets interaction. Collaborative production of syntactic constructions in Icelandic conversation* (2015)
- NH 43 Martina Huhtamäki: *En fråga om prosodi? Prosodiska drag hos frågor i Helsingforssvenska samtal* (2015)
- NH 44 Mila Engelberg: *Yleispätevä mies. Suomen kielen geneerinen, piilevä ja kielipillistuva maskuliinisuus* (2016)
- NH 45 Maria Vidberg: *Ortnamn i kontakt i Helsingfors. Finska inslag i bruket av gatunamn i svenska kontexter* (2016)
- NH 46 Sofia Stolt: *Vägen till vitsordet: En studie av värderande yttranden i bedömarkommentarer på studentexamensuppsatser i modersmål och litteratur* (2016)
- NH 47 Tiina Räisä: *Medieritualer som klass- och kulturbundna diskurser och funktioner: Hufvudstadsbladets lucia och konstruktionen av Svenskfinland* (2016)
- NH 48/DF 5 Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård (red.): *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10* (2017)

Serier:

- KKN Kultur og kritikk i Norden (red. Hadle Oftedal Andersen & Claus Elholm Andersen)
- DF Dialektforskning (red. Jan-Ola Östman)
- SI Språk och interaktion (red. Jan K. Lindström)
- TS Teckenspråksstudier (red. Jan-Ola Östman)

Mariehamn

Tryckt i Finland av Unigrafia
Helsingfors 2017

Pärm: Olli Miettinen

ISSN 1795-4428

ISBN 978-951-51-2996-3 (hft)

ISBN 978-951-51-2997-0 (pdf)

